

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 16.
ACTA Musei Militaris in Hungaria

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE

16

HADTÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2016

A szerkesztőbizottság tagjai

Bán Attila, Jakusch Gabriella, Kreutzer Andrea, Makai Ágnes (elnök), Sallay Gergely Pál,
Soós Péter, Szoleczky Emese, Tóth Orsolya (titkár), Závodi Szilvia

Szerkesztette

Závodi Szilvia

Az angol fordítás Sallay Gergely Pál, a német fordítás Forgács Márton munkája

A kötet támogatói:

Nemzeti Kulturális Alap

Hadimúzeum Alapítvány

A címlapon az arany-sarkantyús vitézek jelvénye látható, dr. felsővízközi Szepesházy Bertalan tartalékos tüzér főhadnagy hagyatékából.

Felelős kiadó: dr. Kovács Vilmos ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

A kötetet és a borítót tervezte Renkó Marcsi

Nyomtatta a

ISSN 0238-4442

TARTALOM

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK	9
SZOLECZKY EMESE: A nagy Duna-átúszás – Katonai és polgári úszó-intézetek a Habsburg-birodalomban	11
SALLAY GERGELY PÁL – SZENTVÁRY-LUKÁCS JÁNOS: Az aranysarkantyús vitézek jelvénye	33
TÓTH ORSOLYA: Baghy Gyula és a berezovkai magyar hadifogoly színjátszás 1917–1918-ban	61
KÖZLEMÉNYEK	89
SÜLI ATTILA: Bíró Sámuel visszaemlékezése	91
HERMANN RÓBERT: Aggházy Kamil visszaemlékezése Görgei Artúrra	123
PROHÁSZKA LÁSZLÓ: Egry József első világháborúval kapcsolatos alkotásai	153
POLGÁR BALÁZS: A Nagy Háború régészete – „Szórvány leletek” az ostffyasszonyfai hadifogolytábor területéről	163
KÁLMÁN PIROSKA – GONDOS LÁSZLÓ: Savoya Csillaga	177
BACZONI TAMÁS: „A király új ruhája” – A Magyar Honvédség átöltöztetése a rendszerváltozás után	221
GYŰJTEMÉNYI MUNKA	241
ZÁVODI SZILVIA: A gyermekek helyzete és élete a tisztí családban – A kisgyermekkor, Hübner Vilmos babakönyve	243
BÁLINT FERENC: Körtvély István – Egy katonai tisztviselő hagyatéka és pályaképe	253
LUKÁCS FANNI: Király Gyula repülőhadnagy hagyatéka a Hadtörténeti Múzeumban	265
MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL, TÖRTÉNETÉBŐL	275
KREUTZER ANDREA – SZOLECZKY EMESE: Galván Károly emlékezete	277
POLGÁR BALÁZS: Beszámoló a „Háború, régészet és kulturális örökségvédelem” című konferenciáról	287
SALLAY GERGELY PÁL – SZOLECZKY EMESE – ZÁVODI SZILVIA: Beszámoló a „Háborús hétköznapi II.” című konferenciáról	295
KIÁLLÍTÁSOK	307
ZÁVODI SZILVIA: A kiskunmajsai ’56-os Emlékmúzeum új állandó kiállítása	309
POLGÁR BALÁZS: Jekelfalussy (Piller) György és a modern magyar vívósport megszületése (Időszaki kiállítás)	317
SALLAY GERGELY PÁL: „Magyarország a Nagy Háborúban 1914–1918” A Hadtörténeti Múzeum első világháborús állandó kiállítása, 2016	323
SZOLECZKY EMESE: Egy Kratochvil Károlyról szóló időszaki kiállítás – újragondolva	333
KÖNYVISMERTETÉS	353
MAKAI ÁGNES: A Nagy Háború Öröksége (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Zrínyi Kiadó, Budapest, 2016.)	355
A kötet szerzői	361
A Hadtörténeti Múzeum Értesítője közlési szabályzata	363
KÉPMELLÉKLET	367

CONTENTS

ESSAYS AND STUDIES	9
EMESE SZOLECZKY: The Great Danube Swim	11
GERGELY PÁL SALLAY – JÁNOS SZENTVÁRY-LUKÁCS: The Insignia of the Knights of the Golden Spur	33
ORSOLYA TÓTH: Gyula Baghy and Theatrical Life in the POW Camp of Berezovka in 1917–1918	61
PUBLICATIONS	89
ATTILA SÜLLI: Sámuel Biró's Memoirs	91
RÓBERT HERMANN: Kamil Aggházy's Reminiscences of Artúr Görgei	123
LÁSZLÓ PROHÁSZKA: József Egry's Works of Art from the First World War	153
BALÁZS POLGÁR: The Archaeology of the Great War – "Sporadic Finds" from the Territory of the POW Camp in Ostffyasszonyfa	163
PIROSKA KÁLMÁN – LÁSZLÓ GONDOS: The Star of Savoy	177
TAMÁS BACZONI: "The Emperor's New Clothes" – The Re-Dressing of the Hungarian Defence Forces after the Political Changes of 1989–1990	221
COLLECTIONS	241
SZILVIA ZÁVODI: Early Childhood in Military Officers' Families – Vilmos Hübner's Baby Diary	243
FERENC BÁLINT: István Körtvély – The Career and Estate of a Hungarian Military Official from the Interwar Period	253
FANNI LUKÁCS: Royal Hungarian Pilot Officer Gyula Király's Estate in the Hungarian Military History Museum	265
FROM THE LIFE AND HISTORY OF THE MUSEUM	275
ANDREA KREUTZER – EMESE SZOLECZKY: In Memoriam Károly Galván	277
BALÁZS POLGÁR: Conference on War, Archaeology and Conservation of Cultural Heritage (A Report)	287
GERGELY PÁL SALLAY – EMESE SZOLECZKY – SZILVIA ZÁVODI: "Everyday Life during Wartime, Part II" – Report on a Conference	295
EXHIBITIONS	307
SZILVIA ZÁVODI: The New Permanent Exhibition of the 1956 Memorial Museum in Kiskunmajsa	309
BALÁZS POLGÁR: György Jekelfalussy (Piller) and the Birth of Modern Hungarian Fencing (A Temporary Exhibition)	317
GERGELY PÁL SALLAY: Hungary in the Great War, 1914–1918. Permanent Exhibition in the Hungarian Military History Museum, 2016	323
EMESE SZOLECZKY: A Temporary Exhibition on Károly Kratochvil – Rethought	333
REVIEWS	353
ÁGNES MAKAI: The Heritage of the Great War. MoD Military History Institute and Museum – Zrínyi Publishing, Budapest, 2016	355
Authors of the Volume	361
Article Publication Guidelines for the Military History Museum Yearbook	363
PLATES	367

INHALT

ABHANDLUNGEN UND STUDIEN	9
EMESE SZOLECZKY: Die große Donau-Durchschwimmung	11
GERGELY PÁL SALLAY – JÁNOS SZENTVÁRY-LUKÁCS: Das Abzeichen der Ritter vom Goldenen Sporn	33
ORSOLYA TÓTH: Gyula Baghy und die Theaterschauspielerei der Kriegsgefangenen in Berezovka, 1917–1918	61
MITTEILUNGEN	89
ATTILA SÜLI: Die Memoiren von Sámuel Biró	91
RÓBERT HERMANN: Die Rückerinnerungen von Kamil Aggházy an Artúr Görgei	123
LÁSZLÓ PROHÁSZKA: Werke von József Egry mit Bezügen auf den Ersten Weltkrieg	153
BALÁZS POLGÁR: Archäologie des Großen Krieges – „Streifunde“ aus dem Gebiet des Kriegsgefangenenlagers bei Ostffyasszonyfa	163
PIROSKA KÁLMÁN – LÁSZLÓ GONDOS: Der Stern von Savoyen	177
TAMÁS BACZONI: „Des Kaisers neue Kleider“ Die Umkleidung der Ungarischen Honvéd-Streitkräfte nach dem Systemwechsel von 1989	221
SAMMLUNGEN UND WERSTÄTTENARBEIT	241
SZILVIA ZÁVODI: Leben und Situation der Kinder in Offiziersfamilien – Das Kleinkinderalter. Das Säuglingsbuch von Vilmos Hübner	243
FERENC BÁLINT: István Körtvély – Laufbahn und Nachlass eines Militärbeamten der Horthy-Ära	253
FANNI LUKÁCS: Der Nachlass von k. ung. Fliegerleutnant Gyula Király im Museum für Militärgeschichte	265
AUS DEM LEBEN UND GESCHICHTE UNSERES MUSEUMS	275
ANDREA KREUTZER – EMESE SZOLECZKY: Zum Gedenken von Károly Galván	277
BALÁZS POLGÁR: Konferenz: Krieg, Archäologie und Schutz von kulturellem Erbgut (Bericht)	287
GERGELY PÁL SALLAY – EMESE SZOLECZKY – SZILVIA ZÁVODI: Bericht über die Konferenz „Kriegsalltage II.“	295
AUSSTELLUNGEN	307
SZILVIA ZÁVODI: Die neue ständige Ausstellung des Memorialmuseums von 1956 in Kiskunmajsa	309
BALÁZS POLGÁR: György Jekelfalussy (Piller) und die Geburt des modernen ungarischen Fechtsports (temporäre Ausstellung)	317
GERGELY PÁL SALLAY: Ungarn im Großen Krieg, 1914–1918. Die ständige Ausstellung des Museums für Militärgeschichte über den Ersten Weltkrieg, 2016	323
EMESE SZOLECZKY: Eine temporäre Ausstellung über Károly Kratochvil – Mit neuem Ansatz	333
REZENSIONEN	353
ÁGNES MAKAI: Das Erbe des Großen Krieges. Institut und Museum für Militärgeschichte des Landesverteidigungsministeriums – Zrínyi Verlag, Budapest, 2016.	355
Die Autoren des Bandes	361
Richtlinien für Verfasser von Publikationen im Anzeiger des Museums für Militärgeschichte	363
BILDBEILAGE	367

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK

Szoleczky Emese

A NAGY DUNA-ÁTÚSZÁS

KATONAI ÉS POLGÁRI ÚSZÓ-INTÉZETEK A HABSBURG-BIRODALOMBAN

1809. május 21–22-én, Napóleon első csataterén elszenvedett vereségét eredményező véres és mindkét fél részéről hatalmas emberveszteséggel járó asperni csatában egy 27 éves tiszt, akit a csataterén neveztek ki alezredessé, Friedrich Wilhelm Belgicus, Bentheim-Steinfurt grófja¹ felfigyelt egy érdekes tényre. A Dunán, pontosabban annak egyik mellékágán, a Lobau-n való átkelésért folytatott összecsapásban a Habsburg-katonák haláleseteinek jó részét nem harci cselekmények okozták, hanem a szabályozatlan Duna-ág vizébe fulladtak bele az úszni nem tudó hadfiak.²

E tapasztalat nyomán kezdeményezésére, következő állomáshelyén, Prágában 1810-ben von Pfuel³ cs. kir. százados hathatós közreműködésével megalapította, 1811. augusztus 14-én a Moldva folyón felállította és 19-én megnyitotta a Habsburg-birodalom első katonai úszóiskoláját.⁴ A 100 lépés hosszú, 20 lépés

1 Friedrich Wilhelm Belgicus, Bentheim-Steinfurt hercege (Burg-Steinfurt, 1782. április 17. – Vिलाfranca, 1839. október 12.), Ludwig Wilhelm von Bentheim-Steinfurt birodalmi gróf, későbbi fejedelem harmadik fia. 1799-ben lépett a császári-királyi hadseregbe, 1804-ben őrnagy, 1809-ben nevezték ki alezredessé, az asperni csataterén személyesen és önként vezette erős kartácstűzben a rohamoszlopot, ennek következtében alezredessé és parancsnokká nevezték ki. Ezredét zászlóval a kezében vezetve vett részt a wagrami (1809) csatában, ezért a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjével tüntették ki, és a drezdai, valamint kulmi (1813) csatákban. Ezt követően felkérést kapott arra, hogy Prágában felállítson egy osztrák–német légiót, amely az 1814-es felszabadító háborúk vége felé még fontos feladatokat látott el. A párizsi békét követően a német fejedelemségek közvetítő-képviselője lett Berlinben és Frankfurtban, diplomáciai feladatokat látott el Londonban és Párizsban, majd visszatérve a hadseregbe Prágában ezredes és dandárparancsnok, 1825-től a 9. gyalogezred tulajdonosa, 1827-től tábornok és hadosztályparancsnok. 1831-ben a Pápai Állam északi tartományaiban zajló zavargások letörésében gyorsan és hatékonyan működött közre. Váratlanul, az itáliai II. hadtest parancsnokaként hunyt el. – *Neuer Nekrolog* 1841. 1096–1107. o., *ÖMZ* 1840 130. o., *ÖMKonvLex* 1851. I. k. 362. o., *Adels-Lexikon* 1825. I. k. 122. o., *Siklássy* 1929. I. k. 237–238. o.

2 *Eder* 1995. 285. o.

3 Ernst Heinrich Adolf von Pfuel (1779–1866) később porosz gyalogsági tábornok, 1848-ban Berlin kormányzója, miniszterelnök és hadügyminiszter. A katonai sportok egyik nagy reformere – az ő nevéhez fűződik a mellúszás hivatalos feltalálása. A „bonapartista elnyomás alatti keserves években” császári-királyi szolgálatba lépett, így vett részt a prágai vállalkozásban is; 1813 augusztusa környékén lépett ki a cs. kir. haderőből és 1815. augusztus 31-én tért vissza a porosz hadsereg vezérkarához. *VaterlBI* 1813. augusztus 7. 374. o., *GBOPZ* 1817. október 2. 624. o.

4 *WZ* 1811. augusztus 24. 3054. o., *LembZ* 1816. augusztus 23. 474. o. – Az úszóiskola (Schwimmschule) csak az egyik, és nem a legelterjedtebb megnevezés. Úszó-intézet (Schwimm-Anstalt), majd a nyelvújítás során az uszoda, uszda megjelölések váltják egymást, ráadásul a képet a folyami fürdők (Bad,

széles víztükröt tutajokkal vették körül, ezeken álltak a fürdőzők szobácskái. A belső teret a folyó aljáig fa rácsozat övezte.⁵ Az uralkodó, I. Ferenc 1812. június 26-án délután maga is felkereste és megszemlélte a prágai intézményt, megtekintette az ott oktatott Rainer,⁶ Vogelsang⁷ és Froon⁸ ezredek növendékeinek együttes gyakorlatait, sőt egy nyílt vízi kiűzést is, amelynek során az úszók még meg is éljenezték őt. Miután Prágában őfelsége legfelsőbb elégedettségét fejezte ki, hozzátéve, hogy reményei szerint a birodalom más városaiban is hasonló sikeres intézmények jönnek létre, Bentheim gróf útján pedig 500 guldent ajándékozott a nevelőházi ifjakkal és a többi úszónak, s végül, de nem utolsó sorban támogatásáról biztosította az intézményt, négy részvényt is vásárolva saját részére,⁹ a tömeges úszástanítás gondolatát addig mellékesként kezelő hadvezetés a természetes vizekre épülő folyami úszó-intézetek létrehozása ügye mellé állt.

A fentiek alapján cseppet sem meglepő, hogy 1813. július 6-án megnyílt Bécsben¹⁰ is az első katonai úszó-intézet, amelyet stílusosan Bentheim-Steinfurt ezredes adott át a közönségnek.¹¹ A szükséges építményekre Prágához hasonlóan itt is részvényeket bocsátottak ki, 250 és 500 forint értékben. Miután az első két részvényt őfelsége vásárolta meg és a főhercegek ugyanezt tették, más előkelőségek is jelentkeztek befektetőnek. Így 16–20.000 forint ráfordítással a helyszínt és a létesítményt színvonalasan, a párizsi és prágai tapasztalatok figyelembe vételével sikerült kiviteleztetni Zelinsky prágai erősítési áccsal. Az akkor még Bécs területén kívül eső Praterben, egy városközeli Duna-ágban (Fahnenstangen-Wasser) hozták létre, ahova a Leopoldstadt közlekedési csomópontjától, a későbbi Praterstern helyétől egy „Schwimmschulallee“-nak nevezett út vezetett.¹² 8–17 láb mély,¹³ nyugodt vízfelületét a kortársak úszásktatásra teljesen alkalmasnak ítélték, s főnökéül Bozo di Borgo századost nevezték ki. Az iskola 1850-től már a terjeszkedő Bécs 2. kerületének szerves részévé vált, 1874-ben lett a városrendezés áldozata. A prágaihoz hasonlóan díjazás ellenében a polgári férfi-személyek is használhatták, s őket belépődíj ellenében vasárnaponként a hölgyek is megcsodálhatták.¹⁴ Az első pillanattól fogva nagy

Fluß-Schwimmbad), a Duna-fürdők (Donau-Bad, Fluß-Anstalt, Floß-Bade-Anstalt) is színezik, ahol vagy folyt oktatás, vagy nem, de a megnevezéseket sokszor az úszóiskolákra is alkalmazzák.

5 ÖB 1811. augusztus 21. 930. o.

6 A Ranier-Josef-Johann osztrák főherceg nevét viselő cs. kir. 11. gyalogezred.

7 A Ludwig von Vogelsang báró nevét viselő cs. kir. 47. gyalogezred.

8 A Josef Froon von Kirchrat báró nevét viselő cs. kir. 54. gyalogezred.

9 WZ 1812. július 18. 232. o.

10 Hübler 1821. 51. o. 9520. §., ÖB 1813. május 31. 5. o., AI 1813. június 3. 955., június 5. 971. o., június 8. 985. o. – A bécsi intézmény megalakulásáról és első két évről részletesen ld.: *VaterBl* 1815. június 7. 1–2. o. http://de.wikipedia.org/wiki/Milit%C3%A4rschwimmschulen_in_Wien (Megtekintés: 2016. november 10.)

11 Első igazgatója gróf Johann Ernst von Hoyos-Sprinzenstein, akkor cs. kir. alezredes (1818-ra ezredes) lett. WZ 1815. május 7. 885. o.

12 Ma: Lassalestrasse.

13 Körülbelül 2,5–5 m.

14 A bécsi nemes asszonyok társasága (Gesellschaft adeligen Frauen in Wien) a *VaterBl* 1810. november 29-i számában 410–411. o. a jó és hasznos intézmények közt ötödik helyre sorolta egy úszást oktató intézet létrehozását és úszómesterek felfogadását, az árvaházak, katonai nevelőintézetek, iparosok használatára.

népszerűségnek és telt háznak örvendett, a főnemességtől a közberekig diavattá lett úszásoktatásban részt venni – a kezdeti hat úszómester szinte azonnal kevésnek bizonyult – vagy legalábbis megcsillogtatni, megmérettetni a máshol szerzett gyakorlati tudást különböző úszásmódok, ugrások, gyakorlatok formájában.¹⁵ Bármely városban jött is létre úszó-iskola, az egyúttal a társasági élet bevett színtere is lett.¹⁶

Ettől kezdve a folyami úszóiskolák gombamód szaporodtak a birodalomban: 1816-ban Brünnben a helyi közkórház folyton jótékonykodó sebész-, oltó- és szülészorvosa, Franz Claviger a cs. k. 29. gyalogezred nevelőházában¹⁷ élő fiúk részére 600 gulden ráfordítással, saját költségén hozott létre egy uszodát.¹⁸ 1817-ben Linzben a katonaság már fenntartott egy úszóiskolát Fischer am Griesnél, amelyet a növendékeken kívül civilek is használhatnak.¹⁹ 1818-ban Pozsonyban jött létre katonai uszoda, amelyben a Sándor cár nevét viselő cs. kir. 2. gyalogezred katonai nevelőintézetének igazgatója, Morelner főhadnagy kezdte meg a tervszerű úszásoktatást.²⁰ Szabályszerű katonai úszó-intézet pedig 1820-ban létesült a repülőhíd alatt, „a kincstár megterhelése nélkül, a nemesség és a polgárság támogatásával.”²¹ Nagyenyeden 1818-ban a Maros folyón nyílt meg a katonai úszóiskola.²² 1819-ben Grazban a Chasteler-regiment²³ ezredese, Johann Paumgarten báró törekvése nyomán készült el az a helyőrségi úszóiskola; ez esetben még a kivitelezést vezető Höpler Vogelsang-ezredbeli alhadnagy nevét is megőrizte az emlékezet, aki ezzel egyidőben Marburgban is egy hasonlót épített. Ugyanezen év júliusában von Merkel lovag, körzetfőnök a Jungbunzlauban az Iser folyón található katonai úszó-intézet ismételt helyreállításához nyújtott bőkezű adományért mondott nyilvános köszönetet Thurn und Taxis hercegnek és társainak.²⁴ 1820 májusában Lemberg mellett az ún. Palczynski-tavon Galícia helytartója, Johann Hennequin de Fresnel et Curel gróf, lovassági tábornok

15 Egy tömeges bemutatóról esik szó még a napóleoni időkben, 1818. augusztus 15-én, a népünnepély keretében. MGS 1808. október 3. 947. o.

16 *VaterlBI* 1813. augusztus 7. 373. o., *ÖB* 1813. június 4. 796. o., *WZ* 1813. június 3. 955. o. A bécsi intézmény megalakulásáról és első két évéről részletesen ld.: *VaterlBI* 1815. június 7. 45. sz. 1–2. o., történetéről: http://de.wikipedia.org/wiki/Milit%C3%A4rschwimmschulen_in_Wien (Megtekintés: 2016. november 10.)

17 A Karl-Friedrich von Lindenau báró nevét viselő cs. kir. 29. gyalogezred.

18 Franz Claviger (1765 – 1833) – *WZ* 1816. július 13. 769. o.

19 *LinzZ* 1817. július 4. 587., július 14. 617., *Pillwein* 1824. 311. o., *Pillwein* 1837. 167. o.

20 *Szepesházy* – *Thiele* 1825. 36. o.

21 *Siklóssy* 1929. 2. k. 341. o. – A Pressburger Zeitung nyomán adja hírül a *WZ* 1820. június 12. 525. o., hogy öfelsége Ferdinánd főherceg 4-én Pozsonyba érkezve a katonai előjáróság kíséretében megsejmelte az újonnan épült katonai uszodát a Duna partján. – Kiváló úszóesemények is köthetők a város vízisportjához: Carl Csillagh Dévénytól úszott le a pozsonyi uszodáig, Böhmessel bécsi asztalosmester pedig 1846-ban, 50 évesen 8 óra alatt, pihenés nélkül úszott le Bécsből Pozsonyig. *Siklóssy* 1929. 2. k. 338. o.

22 *Bauerle* 1834. 163–164. o.

23 A Johann-Gabriel de Chasteler márkí nevét viselő cs. kir. 27. gyalogezred.

24 *WZ* 1819. június 3. 1., *ÖB* 1819. július 17. 961. o. Jungbunzlau: ma Mladá Boleslav, Csehország, Iser=Jizera.

építtetett a katonasággal egy úszóiskolát, amely június 4-én meg is nyitottak.²⁵ 1825-ben Bregenzben katonákkal építtették meg a Bodeni tó első úszóiskoláját, amelyet kizárólagosan ők is használtak az első részleges tűzvészig; utána, 1837-ben nyitották meg a nagyközönség előtt.²⁶ Kolozsvárott 1827–28 folyamán Wesselényi Miklós báró, Kendeffy Ádám gróf biztatására rokonuk, Jósikáné Csáky Rozália grófnő hozott létre immár kifejezetten polgári úszóiskolát.²⁷

Mintáért csak körül kellett nézni Európában. A franciák jártak az élen: a Szajna partjához rögzítetten Párizsban a 18–19. század fordulóján már három úszóiskola is működött, fürdő pedig 22, ezek közül 16 a férfiak, 6 pedig a másik nem számára. Ezeket tekinthette előképek Bentheim-Steinfurt.

1809 júniusában a Münchenből áttelepült műlovar és kötél táncos, Friedrich Kleeblatt a Majna folyón létesített nagy sikerrel úszóiskolát, amelyben a polgárok mellett ingyen oktatott árva gyerekeket, szegény úrifíúkat és katonákat.²⁸ Berlinben, Kreuzberg városrészben 1817-ben Pfuel hozta létre az első folyami katonai úszóiskolát a Spree folyón,²⁹ ennek nyomán Porosz- és Németország-szerte a helyőrségek az 1860-as évekre megszervezték a saját uszodáikat. 1818-ban Dániában egy központi katonai úszó-tanintézetet hoztak létre 105 úszómester-tanárt alkalmazva, akik egy év alatt országszerte 2707 egyént tanítottak meg úszni (9 mérföld úzás, húsz lábíg merülés, meghatározott táv leúszása ruházatban és fegyverzetben).³⁰ 1826-ban Varsó, a Lengyel Királyság fővárosa mellett Marymontban, a Visztulán létesült egy katonai gyalogsági úszóiskola.³¹

Az utánpótlás-nevelés szempontjából mindenképpen átgondolt lépés volt, hogy minden katonai nevelőháznak úszómestert kellett tartania.³² Egy 1817-es haditanácsi rendelet már azt is kimondta, hogy arról, miszerint évente hány személyt, mely ezredtől vagy hadtesttől részesítenek ingyenes oktatásban, s kötelezték a Katonai Uszoda-Igazgatóságot (Militär-Schwimmanstalts-Direktion), valamint az alakulatokat, hogy (a mellékelt formanyomtatvány szerint) év végén

25 *LembZ* 1820. május 29. 259. o., *ÖB* 1820. június 6. 761. o. Térkép: Lemberg mit seinen Vorstedten [!] 1844. 35. o. alatt szerepel a „Militair Schwimmanstalt”, sőt be is rajzolták a tó északkeleti sarkába. (<http://www.studiolum.com/wang/lwow/mezuzah/lemberg-1844.jpg> a krakkói Ryszard Hubisz gyűjteményéből (Megtekintés: 2016. november 10.); az egykor a város központjától délnyugatra, a Citadellától mintegy 200 méterre nyugatra fekvő tavat mára nyomtalanul feltöltötték.

26 A bregenzi öbölben, akkor a központtól északra a város határán fekvő Tannenbachban, Schilling alhadnagy tervei szerint fa cölöpökre épített Militärbad a tó belseje felé nyitott U alakú, ezzel eltér a többiektől. A „Mili” becenévre hallgató uszoda többszörös újjáépítés után a mai napig használatban van. Hajdan a voralbergi katonai parancsnokság székhelyéül szolgáló kaszárnya közelébe telepítették, azonban 1863-ban a laktanya elköltözött új, mai épületébe (Bilgeri-Kaserne). <http://www.mamilade.at/vbg/bregenz/ausflugstipps/badespass/mili-traditionsbad-bregenz>; <http://www.stadtwerke-bregenz.at/baeder/mili/geschichte/> (Megtekintés: 2016. október 15.)

27 *Siklóssy* 1929. 2. k. 340. o., *Csiszmadia* 1943. 7–8., 14–16., 33–34. o.

28 *Hock* 2016.

29 *GBOPZ* 1817. október 2. 624. o. (a Berliner Militärische WochenBlattrra hivatkozva részletesen bemutatja az intézményt).

30 *Bell* 1859. 68., 120. o.

31 *GBOPZ* 1826. december 14. 797–799. o.

32 *Hübler* 1821.65. o. 9563. §. – Hkth. am 6. Jun. 815. G 3314. – *VaterlBl* 1816. augusztus 10. 376. o., *BrünZ* 1833. augusztus 11. 418. o.

kimutatást állítsanak össze, és azt a General-Kommando küldje át a cs. kir. Udvari Tanácsnak.³³

Az intézmények, noha a „Militär-Schwimmschule” címet viselték, végső soron különféle részvényesekhez kötődő magán-intézmények voltak.³⁴ Az alkalmazottakat, nevezetesen: egy helyi igazgatót, egy pénztárost, egy – feltehetőleg – jegyellenőrt, egy felügyelőt, valamint hat vagy nyolc úszómestert a katonaság biztosította.³⁵ Az igazgatóság a katonaság javára naponta hat óra használati időt tartott fenn, amely alatt nagyszámú növendék, főtiszttól lefelé ingyenesen nyert felvételt és oktatást az intézményben: reggel és kora délután. A nap maradék részében egy meghatározott összeg befizetése ellenében a civilek használhatták az uszodát.³⁶ Az özőnvízszerű vagy örvénylő áradások idején a „tanintézet” természetesen használhatatlan volt.³⁷ Télen a várható jégzajlás miatt a faalkotmányt kiemelték a vízből, részeit egymásra halmozták a parton, s az elbontás, valamint az újjáépítés természetesen évente jelentkező pluszki költséget jelentett.³⁸ Nem mindig ugyanott bocsátották vízre következő évben, ahonnan kiemelték – alkalmasabb, üzletileg forgalmasabb, kedvezőbb helyet próbáltak neki keríteni. Mai tudásunk szerint a fa-alkotmányok tartószerkezete – nyilván részleges pótlásokkal, cserékkel – körülbelül 30–35 évet bírt ki.

Rendszeres kiadások persze évente felmerültek. A bécsi katonai úszóintézet 1814. évi elszámolásából például kiviláglik, hogy szerződés alapján a cs. kir. udvari építésügyi hivatal (k. k. Hofbauamt) hídmestere, Ueberlacher úr 1768 forintért építette újjá a faácsolatot 1815 tavaszán, amelyet télvíz idejére 1300 forintért ugyanő emelt ki a vízből. A partra vontatott jószág pusztá léte is költségekkel járt. Az elszámolás bizony azt mutatta, hogy a bevétel alig fedezte a kiadásokat, az üzlet nem volt nyereséges. De – mint ezt a nyilvános ismertetőben olvashatjuk – a „jó és hasznos ügyek barátai ismét felszólítanak, hogy figyelemmel és tevékeny támogatással méltányolják e közjó szempontjából oly fontos intézményt.”³⁹

Folyami uszoda

Az építmény egésze két gátsarkantyú közt helyezkedett el, 16 nagy, különböző hosszúságú hajón, és egy téglalapot képezett, amelyből öt hajó az előteret, ugyanannyi a háttér, és hat pedig a két hosszanti oldalt alkotta. A hajókat gerendák

33 Hübler 1821. 65. o. 9564. §. – Hkth. am 10. Jun. 817. G 2779.

34 Hübler 1821. 51. o. 9517. §. – „Diese Anstalt, obwohl sie den Titel Militär-Schwimmschule führt, ist daher ein den verschiedenen Actionären geböriges Privat-Institut.”

35 Katonai úszómesterré úgy neveztek ki valakit, ha hadtesténél vagy ezredénél fizetés nélkül szabadságot tudtak, és megfelelő mértékű járandóságot kapott az uszodától. – Hübler 1821. 65. o. 9561. §.

36 Hübler 1821. 1. o. 9518–9519. §.; VaterlBl 1813. augusztus 4. 372.

37 Hübler 1821. 51. o. 9520. §.

38 Heinitz 1816. 83. o.

39 WZ 1815. augusztus 14. 895. o. Az újságban közzétett elszámolás aláírói: Ernst von Hoyos gróf, cs. kir. alezredes, az úszóintézet igazgatója és a Hoyos-uradalom főpénztárnoka, egyben az uszoda főszámvevője, J. B. Klein.

kötötték össze, amelyeken a padlózat nyugodott, s amely az egész alkalmatosság alapjául szolgált. A faácsolat alatt háborítatlanul folydogált a folyó vize,⁴⁰ egyben a megfelelő víztisztaság is biztosított volt. Az uszodát a partról két hídszerű pallón keresztül lehetett megközelíteni.⁴¹

A hasonló építmények mintájául szolgáló bécsi katonai úszó-intézet elrendezése a következőképpen alakult:⁴²

- az előlő rész mindkét sarkában igazgatósági két szoba volt, amelyeket egyfajta, a medencére nyíló csarnok kötött össze. Ez utóbbi a különféle gyakorlatok, előzetes fejlesztési próbálkozások helyszíne volt, szolgál(hat)ot a vízben úzás gyakorlására, bemelegítő futáshoz, víváshoz, stb.
- a hátsó részben ugyancsak két sarokszobát rendeztek be, egyet az úszómester, egyet pedig a felügyelő részére;
- mindkét hosszoldalon kamrácskák alakítottak ki, köztük pedig szabályos méretű kisebb helyiségeket,⁴³ amelyek a mesterek tartózkodási – és oktatóhelyei voltak. Utóbbiakban a növendékek széles hevederek segítségével kapták az első szárazföldi úzásoktatást;
- a téglalap alakú fa-felépítmények nyitott, nagy medencét fogtak közre, ez volt a haladók úzásainak színtere. Szélén egy ugrások gyakorlására kialakított trambulín magasodott, egy lépcsőssorral; egy egyensúlyozó-rúddal egészítették még ki a felszerelést. Minden oldalról több létra könnyítette a vízből való kijutást;
- a növendékek nagyobb biztonsága érdekében a hajóbakokhoz erősített, a folyómeder alján pedig kőnehezékekkel rögzített kötélháló vette körül a vízfelületet, megakadályozandó, hogy az óvatlan úszókat a folyó sodra ne tén elragadjon.⁴⁴

Az egész szerkezetet a szigorú előírásoknak megfelelően egy sarkainál vörösfenyő-kapcsokkal,⁴⁵ egyéb helyeken is facsavarokkal akkurátusan összecsapolt, rönkfákból rótt tutaj-alapra helyezték, amelyre párnafákat fektettek, erre került a hajópalló. Az építmény szélén korlát futott körbe, amelyet fémkapcsok fogtak a rönkök széléhez.⁴⁶

Mivel a vízmélység miatt a Dunán partközelen lehetett felállítani és használni az uszoda felépítményét, ide a lefektetett, rögzített és vízálláskor igazítható pallón át simán be lehet jutni.⁴⁷

40 A GBOPZ 1828. május 19. száma kiemeli a katonai úszóiskola „diätetikai” jelentőségét az úsznitanítás mellett a szabadon folyó Duna-víz egészséges hatását is méltatva.

41 Hübler 1821. 2. o. 9520. §.

42 VaterlBI 1813. augusztus 4. 371–372.

43 Bécsben a kamrácskák száma 50, az oktatóhelyeké 8 volt – Hübler 1821. 52. o. 9521. §.

44 Hübler 1821. 52. o. 9521. §.

45 A vörösfenyő a magas gyantatartalom miatt jól bírja a nedvességet; a balatoni hajókikötők oszlopai, de az Országház alapjai is vörösfenyő gerendákon állnak.

46 Hübler 1821. 52–53. o. 9522. §.

47 Állóvízben cölöpökre építették az uszodákat, a folyókon pedig számoltak azzal a lehetőséggel is, hogy hajókat alakítanak át ilyen célokra. Azonban akárcsak a folyami, tutaj-alapú uszodák, ezek esetében is szigorú előírások szabályozták a felhasználható alapanyagok mennyiségét és milyenségét. A megkívánt, részletes műszaki adatok felsorolását ld. Hübler 1821. 53. o. 9523–9525. §.

Az úszástanulás elméleti háttere

Minden korabeli úszóiskola arra törekedett, hogy a testtartás és a végtagmozgások révén minél könnyedebbé, erőkímélőbbé tegyék az előrejutást a vízben. A katonai oktatás alapjául az 1910-es évekig a szárazföldi előgyakorlatokat proponáló d'Argy és a számolósos technikát javalló Pfuel⁴⁸ műveit alapul véve a két módszer szakszerű összeolvasztása szolgált. Az 1813-es sajtóhír szerint 24 lecke szükségeltetett az úzás tökéletes elsajátításához.⁴⁹ S noha az osztrák hadseregben csupán 1876-tól létezett szabályzat az úzás tanítására,⁵⁰ már 1821-ben szigorúan előírták, hogy milyen elvárásokat támasztanak az úzást oktató katonai intézményekkel szemben.⁵¹

Az úzás művészetének elsajátítására szinte azonnal megszülettek a segédkönyvek. 1813. július 15-én kelt írásában a bécsi úzóiskola kapcsán A. Rittig von Flammerstern beharangozott egy nyomtatott művet.⁵² Már 1816-ban, – természetesen az uralkodónak ajánlva – Carl Heinitz cs. kir. őrnagy saját költségén jelentette meg a bécsi katonai uszodában általa igazgatóként bevezetett módszereket taglaló könyvét az úzásoktatásról.⁵³ A szerző 34 szolgálati évet maga mögött tudván metszetekkel illusztrált „művecskéjét” a bécsi katonai úzóiskola oktatószemélyzetének előljárójaként állította össze, gyakorlati tapasztalatait messzemenően fegyelembe véve.⁵⁴

A korban, amikor a fulladás veszélye sokakat előítélettel töltött el az úzással szemben, amikor a közösség nagy része az úzás közben kapható görcsöktől és a halálos meghűléstől féltette a vízbe merészkedőket, Heinitz őrnagy ékes szavakkal ecsetelte az úzni tudás szükségességét. Rámutatott a hideg vízben való fürdés egészséges mivoltára, vérkeringésre, izomzatra, testmozgásra, sőt beteg testre való jótékony, edző hatására is. Nem felede el megemlíteni az úzásban rejlő személyiségfejlesztési lehetőségeket sem, ami a fizikai erő növekedésén túl a fegyelem, a kitartás terén mutatkozik meg, nem beszélve az ezzel járó bátorságról, megfontoltságról, lélekjelenlétről és önbizalomról.

Legalább ennyire érzékletesen sorolta az úzni tudás katonák számára mutatókozó előnyeit is. *„A föld felszínét mindenütt folyók, tavak, csatornák, és tengerek szelik át, amelyeket a hadművészet támadáskor és védelemben is fel szokott használni”* – írja. Csodákra képes az úzni tudó katona: ellenséges sajkákat zsákmányolhat vagy tehet bűvárként tönkre, láncot alkothat a két part között, amelyen az egész alakulat átkelhet, kis tutajokat építhet, amelyen a fegyvereket, muníciót, ruházatot szállíthat a folyamokon. Más szempontból viszont megelőzi az elharapódzó bőrbetegségeket, ellenállóbbá, ügyesebbé, kitartóbbá neveli

48 d'Argy 1857, Thümen 1861.

49 VaterlBl 1813. augusztus 4. 372. o.

50 Schadek 1879.

51 Hübler 1821-ben megjelent művében hivatkozik az Udvari Haditanács e tárgykörben hozott rendeleteire.

52 *„Anleitung zum Schwimmen nach Pfuhl [!], Thevonot [!]”* a C. Gräffer kiadó könyvkereskedésében.

53 Heinitz 1816. – Heinitz könyvét Siklóssy 1929. 1. k. 238–239. o. is tárgyalja.

54 Heinitz 1816. Előszó XI. o.

a katonákat. A szerző nem bocsátkozott alaptalan jóslatokba, amikor az úszás-
oktatás terjesztését szorgalmazta nemcsak a szárazföldi haderőnél, hanem a ten-
gerészek körében is,⁵⁵ sőt odáig merészkedett, hogy az úszásra mint pihenési,
szabadidő-eltöltési módra is felhívta a figyelmet.⁵⁶ Ugyancsak részletesen fog-
lalkozott a fuldoklók mentésének körülményeivel, sőt, a mentőláda előírt tar-
talmával is, amelyben többek közt helye volt egy teáskannának éppúgy, mint
a borszeszegős melegítőmasinának, a fűjtatónak, különböző olajos és alkoholos
üvegcséknek, gyógynövénykivonatoknak.⁵⁷

Megtudhatjuk, hogy szerinte az úszni tanulók életkora 6–40 év közt ideális,
de – noha fárasztó és szorgalmat kívánó dolog – ennél idősebbek is megpróbál-
kozhatnak e művészet elsajátításával.

1841-ben a pesti katonai úszóintézet diplomás növendéke, Carl Csillagh⁵⁸
vállalkozott arra, hogy nyomtatásban közreadja elméleti-gyakorlati alapveté-
seit a „nemes úszásművészettel” kapcsolatban. Műve 43 oldalán nem kimerítő
oktatásra törekedett, hanem „egynémely kevéssé ismert előnyt és mesterfo-
gást” igyekezett megosztani az úszást kedvelőkkel. Könyvecskéjében Csillagh
merőben gyakorlati tanácsokat adott közre a megfelelő előkészítés, a szárazföldi
tréning, a képzés, az edzések időtartama és intenzitása, valamint utasításokat
a vízimentés tekintetében. A bravúr- és fejesugrásokat, a kifejezetten látványos
vízi mulatságokat (rágyújtás, evés, ivás a vízben), a víz alá merülést, a vízben
úszással és víztaposással előadható táncfigurákat (körözés, keresztezés, sasszé-
zás, pördülés, fordulás, stb.) és bukfenceket éppúgy tárgyalta, mint az áramla-
tokban, örvényekben való úszást, amelynek kapcsán saját pozsonyi dunai tapaszt-
alatairól is beszámolt. Noha az úszásnemek közül a 19. század első felében szin-
te kizárólag a mellúszást tanították, e mellett a jól értesült szerző megismertette
közönségével a hátúszás technikáját, valamint az „olasz úszó módot” is. Utóbbi
nem volt más, mint a krallozás korai – észak-amerikai indián gyökerei miatt még
Európában szinte teljesen ismeretlen – formája, s amelynek alkalmazását külö-
nösen hullámverés idején javasolta. Végül, mint a szerző megjegyezte, az izmos
férfiak úszásában gyönyörködő gyengébb nem képviselői maguk is hamarosan
követték a példát, s a hölgyvilág is kipróbálta az úszógyakorlatokat.⁵⁹ Az ugrás-
fajták egy részét gondosan kivitelezett rézmetszetek illusztrálták.

Vajda Péter⁶⁰ szintén 1841-ben megjelent magyar nyelvű értekezése saját
öt éves tapasztalatán alapult, s ezzel is támasztotta alá elméleti alapvetését:
„A’ jó úszó órákig el van a’ vizen ’s utóájára is nem a’ fáradság szokta partra bajtani,

55 Heinitz 1816. 1–22. o.

56 Heinitz 1816. 28–29. o.

57 Heinitz 1816. 27–28. o.

58 A szerzőről csupán annyit tudunk, amelyet a címoldalon elárul: fogalmazó-gyakornok a magyar királyi udvari kancellárián és hites állami (Landes-Advocat) és törvényszéki ügyvéd, valamint a pesti katonai úszóiskola okleveles úszója volt. Könyvét Siklósy 1929. 2. k. 327–328. o. is részletesen tárgyalja.

59 A gyorsúszás egyik módja, amikor az úszó lábszárát és lábfejét függőlegesen fel- és lefelé mozgatja.

60 Vajda Péter (1808–1846) evangélikus gimnáziumi tanár, a Magyar Tudós Társaság levelező és a Kisfaludy Társaság rendes tagja, Vajda János költő nagybátyja, a reformkor sokoldalú írója, szerkesztője.

hanem a' viz bússége. Mi nem a' legmelegebb vízzel közel Sz. Endréhez szállánk Dunára 's csak Ó-Buda fölött mentünk sajkába, a' nélkül hogy elfáradtunk volna, 's talán leúszunk a' pesti úszóiskoláig, ha a' kísérő sajkára másoknak szükségük nem lett volna." A szerző, a nyelvújítás-kori úszás-szakszókincs kialakításával is küszködve (például szakony-tempó) sorra vette a kéz- és lábtempókat, az úszásnemeket, végül tanulmányát az alábbi biztatással zárta: „*A' mulatság pedig, mellynek karjai az úszót várják, minden bizonynyal nagy, jótékony és meg nem fizethető.*"⁶¹

Csillagh német nyelven írta meg művét, bár előszavában jelezte, hogy szívesen közzétenné magyarul is, ha erre igény mutatkozna. Erre nem került sor, ezzel szemben 1845-ben napvilágot látott az Aradi úszómester, amelynek szerzője ismeretlen maradt, csak annyit tudunk, hogy „az úszásnak egy buzgó barátja” volt. A füzetke mondanivalóját paragrafusokba foglalva minden módon arra buzdítja olvasóit, hogy a „vizenmaradás tüdők általi” módját sajátítsa el – majd ússzon a Marosban, ahol ezek szerint ez már nem számított ritkaságnak.⁶²

Az úszástanulás szárazon és vízen

Noha 1760-ban a kontinensen elsőként Párizsban megnyílt az első úszóiskola, a Habsburg-birodalomban Mária Terézia és II. József alatt is fennállt „a vizekben úszás” tilalma.⁶³

Az úszásoktatáshoz előírt segédeszközök a következők voltak:

- egy kenderből készült kötél, amelynek minden végén erős bőrhurok van; és egy szükség-kötél, amely kicsivel hosszabb, mint az eredeti, ugyancsak bőrhurkokkal a végén;
- egy pótkötél;
- egy hasonló, de egyik végén jól kipárnázott bőrhevederű kenderkötél, hogy az úszó mozdulatokat a szárazon is el lehessen sajátítani. A hevederre két oldalról két kis – lecsúszást gátló – gömbben végződő fahenger van felszerelve, amelyek egy-egy hurokhoz vannak erősítve, amelyeket mindkét oldalon egy kampóra lehet felakasztani, így az úszni tanuló a talaj felett felüggesztve lenghet a hevederben;
- az előtte levő falba egy kampó van beverve, ennek fa fogantyújába kapaszkodhat a delikvens a gyakorlatok során;
- egy széles, fehérítetlen kanavászból készült úszónadrág, amely combközépig ér és csípőn felül záródik; s amely a „magyar alsónadrághoz hasonlóan” (!) a gatyakorcban levő madzaggal rögzíthető. A slicc szélességét 1 hüvelykben maximalizálták.⁶⁴

61 Vajda 1841. 1201, 1221. col. – A Vajda-értekezés eredeti megjelenési helyének megadásáért Dr. Szabó Lajosnak, a Magyar Olimpiai és Sportmúzeum igazgatójának tartozom köszönettel.

62 Siklóssy 1929. 2. k. 329–330. o.

63 *Ratio Educationis* 1777. 214–215. o. CCXXIII. §.

64 Hübler 1821. 54. o. 9526. §., Heinitz 1816. 31–33. o.

Az úszás oktatását hat osztályba sorolták, amelynek követelményszintjeit a tanulóknak teljesíteniük kellett, ha minden felügyeletet mellőzni tudó, rátermett úszókká akartak válni.⁶⁵ Még mielőtt vízbe merültek volna, előkészítő oktatásban kellett részt venniük. A növendéknek le kellett vetkőznie és teljesen le kellett hűtenie magát, ezt követően a mester a szabadon lengő tenyérnyi széles hevederbe fektette a mell magasságában, mialatt ő kinyújtott kézzel a fogantyúba kapaszkodott. Alsó végtagjait kinyújtotta, sarkaival is a vízben megszokott helyzetet vette fel, ebben tanára támogatta, aki bokája felett fogva gyakoroltatta vele az úszó mozdulatokat, hangosan számolva „1-2-3”-at. Amikor már a tanuló meglehetősen biztonsággal lábtempózott egyedül is, a tanár elsajátíttatta vele a kézmozdulatokat is, majd összehangolták azt. Az oktatás ezen része néhány napos gyakorlást igényelt.⁶⁶

Az első osztály tananyaga a hason és hátton való úszás vízben való elsajátítását foglalta magába. Mindenekelőtt a vízzel való érintkezést kellett megszokni. A vízbe ugrást is előírás szerint, mellkasán a hevederrel, a combokhoz szorított kézzel és összezárt lábakkal kellett végrehajtani, a vízből való felbukkanás után a kezdő kiprűszkölve a vizet már mászhatott is kifelé, nehogy a víz alatti tartózkodástól iszonyt kapjon. Ha e „sokkot” láthatóan kiheverte, még egyszer megmerítkézhet a vízben, fejét a víz alól nem kiemelve, s visszatartván a légzését a víz alatt, a létra fokába kapaszkodva addig, amíg csak bírja. A beugrás és a merülés után lehetett a számoláshoz kötött tempózást gyakorolni, továbbá hátton lebegve nyugalomban ringatózni a vízen, természetesen ezt is a lehető legszabályosabban és elkerülve azt, hogy a hullámozó víz a szájba kerülve megrémítse a gyanútlanul lebegőt. A kortársak a hátúszást tartották könnyebb úszásnemnek, s hogy az úszó el ne tévedjen, a nap állása szerinti tájékozódást javallották.⁶⁷

A második osztályba lépés akkor következett be, ha az illető teljes szabályszerűséggel tempózott a vízben, ekkor az őt eleinte a hevederben horgásként tartó tanár a medence szélén lassan lépegetve rászoktatta a vízben való haladásra úgy, hogy már egyre kevésbé volt szüksége a póznára és kötélre, mint segédeszközre. Innen akkor léphetett tovább, ha 50 karcsapásnyit tudott már mellúszni (Brassée) és beugrás után úszva a létrához is eljutott.⁶⁸

A harmadik osztályban a tanítvány teljesen megszabadult a póznától, és csak a vezetőkötélt maradt. Egyre inkább saját ügyességére utalva a szabadon úszás próbájára kellett felkészülnie, valamint elsajátítania a hátról hasra és vissza történő átfordulás fortélyait. Amikor 500 hibátlan átfordulást végre tud hajtani, az illető a negyedik osztályba léphetett.

Itt már megszabadult minden segédeszköztől, így a hevedertől és a kötélről is. Megtanulta a vizet taposni, bármely irányból, nyitott szemmel le kellett tudnia merülni a víz alá, egészen mélyre, szabályozva lélegzését. Aki ezt a szintet elérte, az már maga is oktathatott, igaz, még felügyelet alatt; azonban ha már

65 *VaterlBI* 1813. augusztus 7. 374., *Hübler* 1821. 54. o. 9527. §., *Heinitz* 1816. 33. o.

66 *Hübler* 1821. 54. o. 9528. §., *Heinitz* 1816. 34–35. o. – Heveder hiányában a tanítványt a mester az előírás értelmében ugróbakra, ugrószekrényre vagy akár földre is fektethette.

67 *Hübler* 1821. 54–60. o. 9529–9544. §., *Heinitz* 1816. 36–51. o.

68 *Hübler* 1821. 60–61. o. 9545–9546. §., *Heinitz* 1816. 52–54. o.

1000 erőteljes karcsapás megtételére képes volt, továbbblphetett az ötödik osztályba.⁶⁹

Az ötödik szint elérője már megpróbálkozhatott az uszodán kívüli, azaz a folyóban való úszással. A biztonság kedvéért a mester eleinte vele úszott, és folyamatosan bízta őt; túlsó oldalán egy csónak kísérte, amelyet egy másik úszómester irányított, valamint a csónak orrában egy harmadik állt, póznával a kezében: mindkettő úszásra kész öltözetben az esetleges segítségnyújtáshoz.⁷⁰

Az úszóiskolában megállás nélkül leúszott meghatározott számú hossz⁷¹ feljogosította a tanítványt arra, hogy rákövetkező napon kísérletet tegyen a nyílt vízi úszásra, azaz esetünkben a Duna megszakítás nélküli oda-vissza történő úszására. A próbát gondos előkészületek kísérték, például meghatározták azt a pontot, ahová a sodrás és az örvények ellenére is el kellett jutnia a túlparton az illetőnek. Egyúttal felkészítették a próbázót arra is, mit tegyen örvénybe kerülés esetén. Ezen osztályban oktatták arra is, hogy teljes öltözetben, csizmával a lábán is tudjon úszni, bármely magasságból vízbe ugorjon, például életmentés céljából. E követelményeknek akkor felelt meg igazán, ha 2000 karcsapásnyi úszást teljesített, vagy egy órát a leállás nélkül vízben tudott eltölteni, illetve oda-vissza átúszott egy széles folyót.⁷²

A hatodik osztályba sorolt úszók már minden felügyelet nélkül, baráti társaságokban gyakorolták az úszást, tulajdonképpen már csak a technika csiszolásán fáradoztak, egymástól lesték el a vízi mentés különböző módozatait. Ezen a szinten próbálkozhattak meg a gyorsúszás egyik előzményének tekinthető oldalúszással.⁷³ Itt gyakorolhatták a legkülönbözőbb ugrásfajtákat is, amelyeket Heinitz őrnagy lelkiismeretesen, részletesen leírt művében. Azonban azt is megjegyezte, hogy ezekre a gyakorlatokra mindenkor kellő elővigyázatossággal kell felkészülni és ezek semmiképp nem képezhetik uszodai oktatás tananyagát.⁷⁴

A Nagy Duna-átúszás kézzel fogható bizonyítéka

2012 folyamán állandó kiállításunk kronológiájában már megjelent az első budai-pesti katonai úszóiskola létrehozása, amikor egy árverés alkalmával érdekes dokumentumra tett szert gyűjteményünk. A 30x43 cm-es, felül V. Ferdinánd uralkodói kiscímerével díszített, meanderrel és dús növényi ornamentiká-

69 Hübler 1821. 62–63. o. 9550–9552. §., Heinitz 1816. 55–60. o.

70 Hübler 1821. 63. o. 9553. §., Heinitz 1816. 61–64. o.

71 A bécsi katonai uszodában ez 50–54 perc alatt teljesítendő 10 oda-vissza mellúszást jelentett, összesen 760 bécsi ölt. Ezt követően vágtak neki a jelentkezők a kb. 114 öl széles Duna oda-vissza történő átúszásának, az odaúszás átlagban 9–12, a visszaút 8–10 percet vett igénybe. – Hübler 1821. 63. o. 9554. §.

72 Hübler 1821. 64. o. 9558–9559. §., Heinitz 1816. 64–76. o.

73 A gyorsúszás őse az oldalúszás vagy más néven matrózúszás, amelyet a kiemelt fej elfordítása, az egyik kar víz alatti előre vitele és a lábak tempónként történő nagy kiterjedésű ollózó mozgása jellemez. – http://edzesonline.hu/cikk/1242/a-versenyuszas_kezdetei (Megtekintés: 2016. január 23.)

74 Hübler 1821. 64. o. 9556–9557. §.

val körbevett, cirkalmas kézírásra emlékeztető írású formanyomtatványt hajdan tintával töltötték ki a büszke próbázónak, s alján „SIGILL. D. K. K. MILITAIR SCHWIMMANSTALT ZU PESTH” feliratú papírfelzetes pecsét díszleg. Mai tudásunk szerint ez a katonai úszó-intézet egyetlen fennmaradt emléke.⁷⁵

„**Schwimm-Diplom.** Von Seite der Kaiserlich-Königlichen Militairischen Schwimm-Anstalt in Pesth wird hiemit beurkundet dass der Zögling benannter Schwimm-Anstalt *Armin Wilhelm Halbauer* die grosse Schwimmprobe, hinüber und zurück über die Donau den 26ten July 1846 abgelegt habe.

Pesth, den 26ten July 1846.

Carl Ritter Flamm Major und Director.

Steintmayer

Obliutnt

Inspect-Offizier

Schwim Meister *Bebeck*

Székényesy scr”

A növendékről, Armin Wilhelm Halbauer személyéről szinte semmit sem sikerült megtudnunk. Valószínűleg azonos Halbauer Vilmos kereskedővel, aki az 1852-ben megalakult pest-budai dalárda választmányi tagja is volt.⁷⁶ A többiekéről azonban igen.

Carl Flamm lovag, az intézmény őrnagy-parancsnoka 1781-ben Brünnbén, Morvaországban született. Katonai pályafutását a morva-sziléziai légio Simonovits-zászlóaljában⁷⁷ kezdte, ahol négy hónapig szolgált. Ezt követően egy évet és négy hónapot töltött a Maximilian Joseph von Mittrowski báró nevét viselő cs. kir. 10. gyalogezredben, 19 év 4 hónapot a Gottfried von Strauch báró nevét viselő cs. kir. 24. gyalogezrednél, végül majdnem 17 éven át a császárvadászoknál teljesített szolgálatot. 1832. augusztus 16-tal nyugdíjazták. Megszakítás nélkül szolgált 37 évet, 7 hónapot és 25 napot; érdemeit egy 1833. január 17-iki leirattal tiszteletbeli őrnagyi ranggal, valamint 100 forinttal jutalmazták. Miután minősítési anyagában szerepelt, hogy a felkészítésben és fegyvelmezésben nagyon jó, a gyakorlatozásban pedig ügyes és erős, feltehetőleg jutalmul kapta az uszoda-igazgatói beosztást. Magánéletébe is csak a fennmaradt katonai anyag enged bepillantást: római katolikus, házasember, hat gyermek atyja. Németül, csehül tökéletesen, valamennyit olaszul beszélt, feltehetőleg a reformkori Pesten kiválóan boldogult.⁷⁸ Későbbi sorsáról nem tudunk.

75 HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény ltsz. 2012.390.1/KE – a tintával írt kiegészítés a szövegközlésben dőlt betűvel szerepel. Az irat első, digitális formában történő bemutatására a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum „A régi Tabán” című időszaki kiállításán (Rendezte: Saly Noémi, 2013.) került sor.

76 VU 1865. szeptember 3. 455. o. szerepel a Halbauer-testvérek boltja a hirdetések egyikében („Marhabetegség és marhavész ellen...”)

77 *Annalen* 1812. 133. o. szerint a Károly főherceg nevét viselő légio 1800 novemberében jött létre, 1801-ben csökkentették a létszámát. 1 vadászcapatból és 22 zászlóaljból állt.

78 Az ÖStA KA Versorgungsunterlagen Pensionsbücherből származó adatok. – Az anyag rendelkezésemre bocsátását köszönöm Dr. Kiss Gábor őrnagynak, a HM HIM Bécsi Kirendeltségének volt levéltáros-delegátusának.

A pesti uszoda igazgatói közül az övéen kívül Mercantin hadnagy neve maradt fenn csupán, ő volt az első parancsnok.⁷⁹ Steintmayer főhadnagy mint felügyelő-tiszt nevét is csak kis papírlapunk őrizte meg, akárcsak Beheck úszómesterét.

Az előre nyomtatott „Szekrényesy scr”, azaz secretär aláírása és személye annál többet mond a korszak ismerőinek. Székelyhídi Szekrényessy József (1811–1877) Széchenyi István belső munkatársa, ügyvéd, író a korabeli Pest egyik legjelentősebb kulturális szervezője volt, akit a közvélemény a „kis Széchenyi” jelzővel tisztelt meg. Többek között a Pesti Nemzeti Kaszinó és Lovaregylet titkáráként is működött, s a jelek szerint a katonai uszodánál is ugyanezt a tisztséget vállalta el.⁸⁰

A Duna oda-vissza történő folyamatos átúszása még mai szemmel nézve is lenyűgöző teljesítmény, amelyre a próbát teljesítő joggal lehetett büszke. Nagyot emelkedett környezete szemében, nőtt a társadalmi-társasági elfogadottsága, érdemei pedig az oktató intézmény hírnevét is öregbítették.

Sajnos nem találkoztam Pest esetén hasonlóan elmés hála-kinyilatkoztatással, egyben reklám-fogással, de épp ezért érdemes a Wiener Zeitung melléklapja, az Allgemeines Intelligenzblatt címdalán három ízben is leközölt levelet közreadnunk: „*Alulírott kötelességének tartja, hogy a bécsi katonai úszóintézet igazgatójának, Heinitz cs. kir. őrnagy úrnak és a teljes oktatószemélyzetnek nyilvánosan köszönetet mondjon azért, hogy az intézetben szokásos oktatással fia odáig jutott, hogy a nagy Duna folyót oda átlósan 1200 lépéssel, majd vissza 1000 lépéssel, szabadon, mindig hason [!], 53 perc alatt keresztülszelte; kiváltképp azért, mert ő volt az első civil tanuló, aki átúszta e folyót. Johann Nep[omuk] Kokorzowa gróf*”⁸¹

A pesti katonai úszó-intézet

A Pesten hetenként háromszor megjelenő „Der neue Kurier aus Ungarn von Kriegs- und Staatsachen” 1789. július 18-tól több ízben⁸² közölt hirdetést, amely szerint a piaristák épülete mögötti Duna-parton álló fürdő ismét a közönség rendelkezésére áll. A hirdetés szövege egyértelműen tükrözi, hogy a szóban forgó Duna-fürdő a közönség előtt jól ismert; az új bérlő kizárólag arra a bejelentésre szorítkozik, hogy a fürdő, mint az előző évben, az idén is megnyílt és a régi árak továbbra is érvényben maradnak.⁸³

A katonai használatra első adatunk az 1817. évből származik, amikor Budán a katonai parancsnokság bécsi mintára katonai uszodát létesített.⁸⁴ Ismeretlen

79 Siklóssy 1929. 1. k. 239. o., VU 1906. augusztus 5. 31. sz. 506. o., Josef von Mercantin gróf a 31. gyalogezred tisztje 1827-ben, talán vele azonos?

80 Siklóssy 1929. 2. k. 320. o.

81 AIB 1814. szeptember 10. 259. sz. 485. o., szeptember 18. 261. sz. 497. o., szeptember 20. 263. 509. o.

82 Neue Kurier 1798. július 18. 698. (helyesen 708.) o., 1798. július 23. 224. o.

83 Medriczky 1942. 39–40. o., Kelényi 1929. 141. o. – Az adat visszaellenőrzését köszönöm Samu Botond Gergőnek, az OSzK munkatársának.

84 A WZ 1819. július 13. 157. sz. 625. o.-n ad hírt a budai, Császár fürdő közelében fekvő katonai úszóintézetéről, amelyben már térítés ellenében civilek is használhatnak, s amely célszerűnek

időpontban ezt Pestre helyezték át – talán a mai Petőfi tér közelében levő partszélre, az 1789-es híradás Duna-fürdője sejtethető helyére –,⁸⁵ s ebben az új létesítményben már polgári személyek is fürödtek: például a polgári uszoda ügyét majdan támogató két Orczy báró, György és Ferenc, Aebly Adolf ornitológus, Malvieux Keresztély József bankár, Grimm Vince műkereskedő és sakkozó, a billiárd-virtuóz Pscherer Miklós.⁸⁶ Mivel a polgárság részéről is tömeges volt az uszoda iránti érdeklődés, a parancsnokság a hajóhídnál / hajóhivatalnál új, tisztán polgári uszodát is állított fel, egyelőre szerény keretek között, csupán négy kabinnal.⁸⁷ A szükséges faanyagot a hadparancsnokság hitelbe kapta, a felügyeletet saját úszómestere látta el. Itt azután 10 kr.-ért mindenki megfürödhetett, a katonaság pedig a városnak a partbérlet címén évi egy aranyat fizetett.⁸⁸ Kinézetéről a Honderű hasábjain 1834. május 29-én közzétett leírásból tudunk: „Ezen jótékony s az egészségre igen hasznos intézet tavalyi helyén, a Duna bátán (Feldunasoron a hajóépítőhely irányában észak felé) ismét felállított, s mindenkinek használatára szokott feltételek mellett május 10-ikén nyitatték meg. Az intézet katonai vállalat lévén, katonai felvigyázat alatt áll; mind külseje, mind csinos belső elrendelése mindenkinek óhaját teljesíti. Úszásra alkalmas, és engedett napokon északi oldalán ausztriai színekkel (fehér s veres), déli részén pedig császári színekkel (sárga s fekete) díszlő lobogók vannak kitűzve. Az iskola több hajókon, négysegletes alakban áll. Belé csinos hidacska vezet; belül ezen felírás olvasható: *Gegründet im Jahre 1817. Neu erbauet 1833.*” –

Egy 1832. április 1-jén közzétett bejelentés szerint az Invalidusok Háza 10. szobájában volt lehetőség arra, hogy – a korábbi évekhez hasonlóan – a megbízott tiszt irányításával az urak bérletet váltsanak vagy egy teljes tanfolyamra, évadra, vagy hónapra, napra. Minden esetben árban is különbséget tettek a kezdő (egész évre 30/hónapra 10 forint), a szabadúszó (16/8 forint) és a nagypróbázó (10/6 forint) között.⁸⁹ „Nagy jótétemény a' Pestiekre nézve a' néhány évtől fogva katonai felvigyázat alatt felállított, s folyó hónapunk elején ismét megnyitott úszó iskola, mely a' Dunán a' hajóépítő hely irányában a' deszkások felé csinosan készülve máris használtatik hév napjainkban. Kiki tudja, milly hasznos és egészséges az úszás. Nem lehet tehát eléggé ajánlani a' gondos Szülőknek, hogy ezen célirányos intézetben gyermekeiket részesíteni el ne mulasszák. Bemenetel ára 10 xr.” – csábítgatta az érdeklődőket a média útján az intézmény.⁹⁰ Az úszni vágyók kedvéért

mutatkozáván és szakszerű, megbízható berendezése révén egyre nagyobb népszerűségnek örvend a publikum körében.

85 Buza 2006. 58. o.

86 Siklóssy 1929. 2. k. 318. o.

87 A GBOPZ 1829. december 3. száma cikket szentelt a katonai úszóiskola oktatói tevékenységének, hasznosságának.

88 Vélhetőleg az uszoda felállítása – mint a korona tulajdonát képező föld és víz hasznosítása – a szabad király város számára átszámraztatott jog volt. Ennek elismeréseképp a hadparancsnokság évente 1 aranyat fizetett Pest városának, ugyanakkor alkalmasabb hely kijelölését kérte.

89 VOPZ 1832. április 1. 27. sz. 436. o. – A március 17-ével keltezett bejelentés részeként azt is nyilvánosságra hozták, hogy a „Schwimmschule” ugyanott, ahol a korábbi években, azaz a cs. kir. hajóhivatal épületénél fog felállításra kerülni. A hirdetményt D'Aspre ezredes láttamozta, Jankovich főhadnagy írta alá.

90 *Honművész* 1833. július 11. 233. o.

a legkülönbözőbb belépti díj-konstrukciókat alakítottak ki és folyamatosan emelték a szolgáltatás színvonalát is: „*A'hideg Dunafördő és uszó-iskola Pesten a' múlt bétén nyitattott-meg. A' Duna vizében fürdés célirányosan elintéztetett, s a' külön szobákban és ujan készült társasági nagy teremben (a' Duna hátán) igen nagy kényelmet lelnek a' folyóvízben fürdeni óhajtok. — Az intézetnek külseje is csinos, mind a' bevivő hidacska, mind az épület magyar színekkel lévén kifestve. — Az úszó iskola tavali helyén áll a' deszka-kereskedők sorának irányában. Katonai kormány alatt lévén ezen hasznos intézet minden szokott rendjén készen és a' polgáriaknak is tárva van, kik személyenként egyszeri bemenetelért (nézés kedvéért) ezüst pénzben 4 krt. egyszeri úszásért 12 krt. egyszeri uszás-leckéért 20 krt. fizetnek. Kik azonban úszás tanulása és gyakorlása végett hosszabb időre kívánnak előfizetni, egyes hónapra 6 ftot, az egész nyári úszás idejére pedig 15 ftot pengőben tartoznak egyszerre letenni. Polgáriakra nézve az úszás ideje délelőtt 10-12, délután 5-8 óra között van meghatározva. Ezen hasznos és egészséges mulatságot nem lehet eléggé ajánlani nemcsak minden gyermeknek, hanem korosabb ifiaknak is, kiknek azt idejek és körülményeik nem gátolják.*”⁹¹ 1839-ben a katonai uszodában a tanulásra jelentkezők száma 700 polgári személyre szaporodott. A hatalmas kereslet miatt a régi uszoda mellett még egy új felállításához kért 300 négyszögölnyi térre engedélyt a várostól a katonai parancsnokság, ezt azonban már csak ideiglenesen kapta meg, szükség esetén azonnal lebontás feltételével: „*A' polgári úszóiskola az idén katonai kormányra bízattván, olly keresetté lön, hogy még egy másiknak, ez említettnél följebb (a' dunai hideg fürdön túl) fekvőnek, fel állítását is szükségesnek látta az igazgatóság. Ez utóbbiban a' kezdők taníttatnak; amaz kizárólag a' szabadon uszóké.*”⁹² De nemcsak az jelentkezők száma növekedett, hanem a polgári vállalkozásokkal is lépést kellett tartani, ezért a csalogatás egyik eszközeként „*A budaiak mindenkor az intézeti sajkákon hozattatnak-át az uszó iskolába.*”⁹³ 1841. április 30-án egy lap tudósítója meglátogatta „*a katonai uszóiskolát és a szép víztükrök által elcsábítatva bevetők magunkat a Dunába. Nem bántuk meg. A vizet langyosnak és az uszást egyre olly kellemesnek találtuk mint valaha.*”⁹⁴ Ugyancsak 1841-ben, mialatt a Lánchíd lábazati alapozása már folyt, a rivalizálás erősödött a katonai és a polgári, magát „nemzeti” jelzővel illető intézmények közt: „*A tavasz meghozza a maga fecskéit, de egyszersmind uszó iskoláit is. A katonai uszóiskola már földél alatt van, a nemzeti színte készítettetik. E két intézet nagy figyelmet érdemel a két városban, mert az uszás a test gyakorlatok legkellemesebbike, egyik a leghasznosabbak közül és nem ritkán szükséges. En az ifjúság nevelésébül azt ki nem hagynám. Pesten a két uszóiskolánál azon alkalmatlansági híján van, hogy mindenik igen távol fön van a Dunán; ha a város a maga kényelmérül gondoskodni akarna, egyiknek a bidon alul rendelne helyet, vagy igen közel a bídhoz.*” – adott hangot a közvélekedésnek a sajtó.⁹⁵ Ugyanígy a baleseteket is kipellengérezte: „*Tegnapelőtt délután Kammermayer úgynevezett nemzeti úszó-*

91 *Honművész* 1835. június 4. 359. o.

92 *HKT* 1839. július 31. 1. o., *Kelényi* 1929. 142. o., *Siklóssy* 1929. 1. k. 239. o., *Siklóssy* 1929. 2. k. 319., 320. o.

93 *Honművész* 1840. május 24. 338. o.

94 *Világ* 1841. május 1. 140. o.

95 *Világ* 1841. április 24. 132. o.

iskolájában ismét egy emberélet esett áldozatául a' vétkes gondatlanságnak. ... Miért nem történik ilyesmi a' katonai úszóiskolában? Mert ott mindig egy főügyelő tiszt van jelen, kinek parancsit vakon 's rögtön kötelesek teljesíteni az úszómesterek, míg a' nemzetiben tökéletes „szabadság és egyenlőség“ uralkodik. A' mint kelleténél tovább marad víz alatt valamelly uszó, azonnal valamennyi úszómesternek vízbe kellene rohanni, akár pőrén vannak, akár pedig nadrágban, 's alkalmasint soha nem történhetnék ily szörnyű szerencsétlenség.”⁹⁶

1848. június elején még megjelent a szokásos hirdetés: „*Hirdetmény a' katonai uszoda részéről. Ez intézet valamint a' múlt években, úgy e' nyáron is nyitva álland a' tisztelt közönségbeli tanulók használatára, hol azok az úzásban alapos oktatást nyerhetnek, annál is inkább, minthogy számukra a' magyar nyelvben is jártas úszómester leendő rendelve.*” A jegyárak taglalása után azonban különös bejelentés következik: „*Egy fürdőköpeny 4, egy lepedő 3, egy uszógatyá 2, egy törülköző 1 krjával fizettetik.*” – tehát ezeket is lehetet bérelni.⁹⁷

1848/49-ben, a szabadságharc alatti időszakban a sportolás és vele a folyami úzás is a háttérbe szorult. „*Március előtt Pest egy katonai és egy polgári úszóiskolával rendelkezett. 1849 telén azonban mindkettő fa alkatrészeit felhasználták a Lánchídat és az Újépületet összekötő paliszádfolyosó [Pallisadengang] megépítéséhez. Ezért múlt nyáron [1850 nyarán Sz. E.] az úszók kénytelenek voltak megelégedni három hidegvíz-intézettel, amelyekből a legnagyobb, tulajdonképpen egy úszóiskola korábban Budán állt. A következő nyárra semmiféle építkezés nem következett. A hidegvíz-intézetekből kettő az István főherceg szálló közelében a rakparton, egy pedig az alsó rakparton, a görög templom szomszédságában található.*” – tudatta az idelátogató utazókkal az Emich Gusztáv által megjelentetett útikalauz ismeretlen szerzője.⁹⁸

A katonai úszóiskolát 1852-ben már nem állították fel.⁹⁹

Irodalomjegyzék

Adels-Lexikon 1825.

Hellbach, Johann. Christian. von: Adels-Lexikon oder Handbuch über die historischen, genealogischen und diplomatischen, zum Theil auch heraldischen Nachrichten vom hohen und niedern Adel, besonders in den deutschen Bundesstaaten, so wie von dem österreichischen, böhmischen, mährenschen, preussischen, schlesischen und lausitzischen Adel. Ilmenau, 1825.

Annalen 1812.

Annalen der k.k. Österreichischen Armee welcher mehrere interessante Gegenstände enthält. Geschichte der k. k. österreichischen Regimenter, Corps, Bataillons, und anderen Militär-Branchen. Bécs, 1812.

⁹⁶ *Jelenkor* 1842. augusztus 20. 516. o.

⁹⁷ *PH* 1848. június 8. 512. o.

⁹⁸ *Wegweiser* 1851. 71. o.

⁹⁹ *Siklóssy* 1929. 2. k. 333. o.

Bäuerle 1834.

Bäuerle, Adolf: Was verdankt Oesterreich der beglückenden Regierung Sr. Majestät Kaiser Franz des Ersten? Bécs, 1834. (http://reader.digital-e-sammlungen.de/de/fs3/object/display/bsb10012108_00196.html?zoom=0.7500000000000002, – Bayerische Staatsbibliothek digital – Megtekintés: 2013. november 12.)

Bell 1859.

Bell, John: Water, as a preservative of health, and a remedy in disease: a treatise on baths; including cold, sea, warm, hot, vapour, gas, and mud baths; also, on hydropathy, and pulmonary inhalation; with a description of bathing in ancient and modern times. Philadelphia, 1859. (<http://www.archive.org/details/39002010851831.med.yale.edu> – Megtekintés: 2016. október 14.)

Buza 2006.

Buza Péter: Fürdőző Budapest. Kétezer éve nyakig a vízben ... sőt! Budapest, 2006.

Csillagb 1841.

Csillagb, Carl: Der philanthropische [!] Schwimmmeister, oder: gründlicher theoretisch-praktischer Unterricht in der edlen Schwimmkunst. Wien, 1841.

Csizmadia 1943.

Csizmadia Andor: Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának értekezései. Kolozsvár, 1943.

d'Argy 1857.

d'Argy, Charles Henri Louis: Instruction für den Schwimm-Unterricht in den französischen Armee. Ford. *Wins, [?] von*, bev. *Willisen, Karl Wilhelm von*. Berlin, 1857., 2. kiad. 1861. [eredetiben: Párizs, 1851.]

Eder 1995.

Eder, Ernst Gerhard: Bade-und Schwimmkultur in Wien. Sozialhistorische und Kulturanthropologische Untersuchungen. Kulturstudien – Bibliothek der Kulturgeschichte Band 25. Wien – Köln – Weimar, 1995.

Heinitz 1816.

Heinitz, Carl: Unterricht in der Schwimmkunst, nach der in der k. k. Militär-Schwimmanstalt in Wien eingeführten lehrmethode dargetellt vorzüglich zum Behufe des k. k. Militärs. Wien, 1816. (digitálisan elérhető: <https://play.google.com/store/books/> – Megtekintés 2013. október 12.)

Hock 2016.

Hock, Sabine: Vor 201 Jahren wurde das erste Schwimmbad am Main eröffnet. (<http://www.frankfurt.de> – Megtekintés: 2016. november 10.)

Hübler 1821.

Militär-Oekonomie-System der Kaiserlichen-königlichen österreichischen Armee. Gearb. *Hübler, Franz*. Wien, 1821.

Kelényi 1929.

Kelényi Béla Ottó: A pesti Duna-fürdők történetéhez. In: Pest-Budai Emléklapok (A História melléklete) I. k. 3. füzet 1929. január 141–143. o.

Medriczky 1942.

Medriczky Andor: Budapest régi fürdői. Budapest, 1942.

ÖMKonvLex 1851.

Oesterreichischer Militär-Konversations-Lexikon. Hrsg. *Hirtenfeld, Jaromir – Meynert, Hermann* Bécs, 1851.

Pillwein 1824.

Pillwein, Benedikt: Beschreibung der Provinzial-Hauptstadt Linz und seine nächste Umgebung. Linz, 1824. (<https://books.google.hu> – Megtekintés: 2016. november 10.)

Pillwein 1837.

Pillwein, Benedikt: Neuester Wegweiser durch Linz und seine nächste Umgebung Linz, 1837. (<https://books.google.hu> – Megtekintés: 2016. november 10.)

Poten 1879.

Poten, Bernhard von: Handwörterbuch der gesamten Militärwissenschaften, mit erläuternden Abbildungen. Bielefeld-Leipzig, 1879.

Ratio Educationis 1777

Az 1777-iki Ratio Educationis. Ford. bev. jegyz. *Firml Aladár*. Pedagógiai Könyvtár I. Szerk. *Kornis Gyula*. Budapest, 1913.

Schadek 1879.

Schadek, Oskar: Anleitung zur Militär-Gymnastik. Bécs, 1876.

Siklóssy 1929.

Siklóssy László: A magyar sport ezer éve 1–3. k. Budapest, 1927–1929.

Szepesházy – Thiele 1825.

Merkwürdigkeiten des Königreiches Ungern, oder historisch-statistisch-topografische Beschreibung aller in diesem reiche befindlichen zwei und vierzig königlichen freistädte, sechzehn Zipster kronstädte, Jazygiens Gross- und klein-kumaniens, der privilegierten Hayducken-Städte ... nebst einer übersicht des ganzen königreiches. Bearb. *Szepesházy, Carl – Thiele, J[ohann] C[arl]*. Kassa, 1825.

Thümen 1861.

Thümen, Karl von: Instruction für die militärische Schwimm-Unterricht nach der Pfuel'schen Methode. Berlin, 1861.

Vajda 1841.

Vajda Péter: Az úszás' elmélete. In: *Athenaeum* 1841. június 27. 1201-1206. col., június 29. 1217-1221. col.

Wegweiser 1851.

Drei Tage in Pest-Ofen. Kurzgefasster Wegweiser für Fremde. Pest, 1851.

Wrede 1905.

Geschichte der K. und K. Wehrmacht; die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. Hrsg. *Wrede, Alphons*. Wien, 1898-1905.

Időszaki kiadványok

AIB	Allgemeines Intelligenzblatt (a Wiener Zeitung melléklete)
BrünZ	Brünner Zeitung der k. k. priv. mähr. Lehenbank
GBOPZ	Gemeinnützige Blätter zur vereinigten Ofner und Pester Zeitung
HKT	Hazai és Külföldi Tudósítások
Honművész	Honművész – szépirodalmi, művészeti és divatlap (a Regelő társlapja)
Jelenkor	
LembZ	Lemberger Zeitung
LinzZ	Linzer Zeitung
MGS	Morgenblatt für gebildete Stände
Neue Kurier 1798.	Der neue Kurier aus Ungarn von Kriegs- und Staats-sachen 1798.
Neuer Nekrolog 1841.	Neuer Nekrolog der Deutschen. Siebzehnter Jahrgang, 1839. 2. rész. Weimar, 1841. (https://books.google.hu – Megtekintés: 2016. március 2.)
PH	Pesti Hírlap
ÖB	Österreichische Beobachter
ÖMZ 1840.	Oesterreichischer Militärischer Zeitschrift 1840. 3 füzet
VaterlBl	Vaterländische Blätter
Világ	Világ
VOPZ	Vereinigte Ofner-Pester Zeitung
VU	Vasárnapi Ujság
WZ	Wiener Zeitung

THE GREAT DANUBE SWIM

In the first half of the 19th century, partly owing to the experiences of the Napoleonic Wars, the army recognised the importance of swimming instruction both for officers and enlisted men. Since 1817, first in Buda, and later also in Pest, an open air military swimming pool built on the Danube had been in operation, and similar ones were created in Pozsony (today Bratislava, Slovakia), Vienna and other towns. During the Hungarian Reform Era, swimming and its instruction came into fashion among civilians as well, and the pools attracted masses of visitors and “courageous heroes” from the circles of the bourgeoisie and the nobility, even women. How was swimming instruction carried out during the Reform Era; what professional literature was available; how did it serve the Hungarian national cause and the rise of the middle class; how and when did the first swim across the Danube and back take place, proving the swimmers’ understanding of all kinds of aquatic knowledge? Apropos of a newly acquired Museum artefact, a certificate of the Great Danube Swim, the study gives answers to the above questions.

DIE GROßE DONAU-DURCHSCHWIMMUNG

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts begann die Armee, nicht zuletzt wegen den Erfahrungen aus den Napoleonischen Kriegen, dem Schwimmkönnen der Mannschaften und Offiziere immer größere Aufmerksamkeit zu schenken. Seit 1817 gab es in Buda, später dann in Pest ein militärisches Freiluftschwimmbad, errichtet auf offenem Wasser in der Donau, und ähnliche Einrichtungen wurden in Pressburg (ungarisch Pozsony, heute Bratislava in der Slowakei), Wien und anderen Städten angelegt. In der Reformzeit kam das Erlernen vom Schwimmen und das Schwimmen selbst auch bei der Zivilbevölkerung in Mode, und zog massenhaft Besucher und „tapfere Helden“ aus den Reihen der Bürger, der Adligen, und sogar der Frauen an.

Wie, aufgrund welcher Fachliteratur und Prinzipien fand der Schwimmunterricht in der Reformzeit statt, inwiefern diente das Schwimmen der Vollentfaltung des ungarischen Nationalgedankens, der Verbürgerlichung? Wann und wie konnte es zur Durchschwimmung der Donau – hin und zurück – kommen, welches letztendlich als Beweis für die vielseitige Bewandertheit des Betreffenden im Schwimmen galt, und worüber auch ein Zeugnis überreicht wurde? Diesen Fragen ging die Verfasserin in Zusammenhang mit einer neuen Akquisition des Museums nach.

Sallay Gergely Pál – Szentváry-Lukács János

AZ ARANYSARKANTYÚS VITÉZEK JELVÉNYE¹

Az aransarkantyús vitézek avatása

1916. november 21-én, 9 órakor meghalt I. Ferenc József, a 86 éves császár és király. Halálára számítani lehetett, de váratlanul következett be. A személye körüli Katonai Irodán még november 19-én aláírta a két nappal korábban érkezett ügyiratot.² Temetésére november 30-án került sor, a Habsburg uralkodók évszázadok során kialakult szertartásrendje szerint.

Utóda a magyar trónon Károly Ferenc József főherceg volt. A vonatkozó törvényi szabályozás szerint a koronázásnak hat hónapon belül meg kellett történnie (IV. Károly koronázására, tehát az utolsó magyar királykoronázásra végül 1916. december 30-án került sor).

A háború, valamint az aktuális belpolitikai teendők, így a következő év költségvetésének jóváhagyása miatt a trónörökös, a miniszterelnök és az országgyűlés többsége a mielőbbi koronázás megtartását szorgalmazta. Lázasan kezdődött a koronázás előkészítése. Bizottságokat hoztak létre, meghatározták azok feladatát, költségvetését, felelősségét.

December elsején ült össze az Országház épületében a Koronázási Ünnepeket Rendező Bizottság, Jekelfalussy Zoltán császári és királyi kamarás elnökelete alatt. Ezen belül négy albizottságot szerveztek, a forgalmi, rendészeti, tribünjegyeket kiosztó, valamint műszaki és művészeti albizottságot, ez utóbbi elnöke lett gróf Bánffy Miklós, aki az esemény tényleges „főrendezőjének” tekinthető. A bizottságok tagja volt továbbá különböző státuszban a magyar művészi és közélet színe-java. Bánffy a művészeti tervezéshez építészeket kért fel, a koronázási templom dekorálásával Lechner Jenőt, az esküemelvény elkészítésével Pogány Mórict, a kardvágási domb elkészítésével Kós Károlyt bízta meg, akiknek az előkészítő csapat többi tagjával együtt a rendkívül szűkre szabott határidőn belül kellett teljesíteniük. A bizottság egyhangúlag egyetértett abban, hogy az ünnepségeket a budai Várban kell megtartani, hiszen a háborús időszak a költségek kímélését indokolta.³

1 Jelen írás IV. Károly magyar király (I. Károly néven osztrák császár) 1916. december 30-i koronázása alkalmával aransarkantyús vitézzé avatottak jelvényéről szól, nem tárgyalja a pápai Aransarkantyú Rend vagy más, hasonló nevű lovagrendek, szervezetek történetét, tevékenységét.

2 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 2016.98.1./KE–2016.100.1./KE

3 http://www.archivnet.hu/kuriozumok/eljen_a_kiraly_eljen_a_haza.html (Megtekintés: 2016. október 7.)

Megkezdődött a koronázáson részt vevő, reprezentációs feladatokat ellátó személyek kiválasztása, megbízása, felkérése, a hitlevél, az eskü szövegének megfogalmazása, egyeztetése, véglegesítése. Az országgyűlés december 6-án bizottságot állított fel a királyi hitlevél szövegének megszerkesztésére, ennek elnöke Csernoch János hercegprímás lett. Az eredeti tervezet szerint a szöveg csaknem azonos volt a Ferenc József által kiadott hitlevéllel, végül különböző módosítások után egy kiegészített tervezetet fogadott el a képviselőház, majd a főrendiház.⁴

A koronázási ceremóniának évszázadok alatt alakult ki a közjogi és egyházi szertartásrendje. A megkoronázott király első ténykedése – a szertartás részeként – az aransarkantyús vitézek avatása volt.⁵ Kisfaludi Kassics Ignác szerint az első, dokumentált „vitézzé csapattás” 1563-ban történt, és azután a szertartás a koronázási ceremónia részévé vált.⁶

A magyar aransarkantyús vitézek nem alkottak hagyományos értelemben vett rendet, a Magyar Királyságban nem létezett „Aransarkantyús Lovagrend.” Nem volt nagymesterük, nem voltak tisztségviselőik. Minden király csak egyszer részesített ebben a megtiszteltetésben olyan kiválasztott személyeket, akik az előző király uralkodásának ideje alatt kiváló szolgálatukkal (politikai szereplésükkel) erre méltónak találtattak. Az avatás csak koronázáskor történhetett. Az aransarkantyús vitézek avatásának előkészítése, a személyek kiválasztása, egyeztetése, kiértesítése érzékeny politikai feladat volt. A korábbi koronázások gyakorlatával kapcsolatban Marcziányi György 1886-ban így fogalmazott: „Az aransarkantyús vitézekké avatandó mágnásokat vagy nemeseket a magyar miniszterelnök szemeli ki és terjeszti elő a királynak.”⁷

A Budapesti Hírlap 1916. december 6-i számában foglalkozik a kérdéssel:

„Koronázáskor a király koronázási ornátusában Szent István kardjával néhány előkelő magyar ifjúkorú egyént aransarkantyús vitézzé avat. Sokakat izgat a kérdés, kik, mily számban, mily alapon szemeltetnek ki erre a kitüntetésre.

Munkatársunk minderről megkérdezte a közjog professzorát, Kmety Károly⁸ dr.-t. A kitűnő professzor úr nézeteit következőkben rögzítettük meg: »Ugy tudom, hogy eddigelé e kitüntetés nemesi és főnemesi ifjú emberek osztályrésze volt. Amde ellenkező speciális jogtétel nem léteben, nincs akadálya oly királyi elhatározásnak, hogy a kitüntetésben nem nemes magyar honosok is részesülhessenek. [...] Úgyis érvényesül már (csékély kivétellel) a jogegyenlőség elve cím, rang, rendjel, jelvényosztogatásoknál.«⁹

A kiválasztás hivatalos szempontjaira gróf Tisza István miniszterelnök Lobkowitz Zdenko főhadsegédnek 1916. december 17-én írt levelében¹⁰ találunk utalást:

4 http://www.archivnet.hu/kuriozumok/eljen_a_kiraly_eljen_a_haza.html (Megtekintés: 2016. október 7.)

5 Bartoniek 1939. 126. o.

6 Kisfaludi Kassics 1840. 299–303. o.

7 Marcziányi 1886. 204. o.

8 Kmety Károly (Hódmezővásárhely, 1863. február 17. – Budapest, 1929. január 5.) jogász, egyetemi tanár.

9 Budapesti Hírlap 1916. december 6. 38. évf. 339. sz. 3. o.

10 Tisza 1937. 83. o.

„Es hat sich ein ausserordentliches Interesse für die Sache gezeigt und es wird diese Auszeichnung von unserer im Felde stehenden Jugend ausserordentlich hoch bewertet. Ich glaube daher im Sinne der Allerhöchsten Intentionen zu handeln, indem ich aus einer sehr grossen Zahl von Bewerbern diejenigen ausgesucht habe, die sich durch ihre Leistungen in diesem Kriege für diese Auszeichnung am meisten verdient gemacht haben und wäre für die allergnädigste Gewährung der genannten Auszeichnung für dieselben zu tiefstem Danke verpflichtet.”¹¹

A sajtó folyamatosan foglalkozott a koronázás előkészületeivel, így az arany-sarkantyús vitézek avatási ceremóniájával is. Találgatásokat nem közöltek, de a Pesti Hírlap 1916. december 14-i száma hírül adta, hogy „a vitézek számát ötvenben állapította meg a király, harctéri szolgálat által érdemesült olyan egyének üttessenek aransarkantyús vitézekké, akik az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásukért háborús kitiüntetésben részesíttettek.”¹²

A javaslatba hozott személyek (szinte valamennyien tartalékos tisztek) harctéri szolgálatuk alatt 1916 decemberéig az alábbi kitiüntetéseket érdemelték ki:¹³

Név	Rendfokozat	Alakulat neve	Vkr ¹⁴	KFk ¹⁵	EKÉ ¹⁶	BKÉ ¹⁷	OA ¹⁸	OI ¹⁹	O2 ²⁰	OB ²¹	S ²²
Almásy Dénes gróf (1892–1972)	cs. és kir. fregatthadnagy	Hadi-tengerész				×					
Andrássy Imre gróf (1891–1985)	cs. és kir. tart. huszár hadnagy	13. hue. ²³						×	×	×	
Badics István (1895–1980)	cs. és kir. tart. tüzér hadnagy	31. táb. áe. ²⁴					×	×			×
Barcsay László (1895–?)	cs. és kir. tart. huszár hadnagy	13. hue.				×	×	×	×		
Bárczay Ferenc (1874–1954)	m. kir. tart. huszár százados	5. honv. hue.				×					
Beöthy Andor (1889–1957)	cs. és kir. tart. huszár hadnagy	16. hue.				×		×			

11 „Az ügy iránt kivételesen nagy érdeklődés mutatkozik, és a harctéren szolgáló fiataljaink körében e kitiüntetésnek rendkívüli értéke van. Úgy vélem ezért, hogy a legfelsőbb szándékoknak megfelelően cselekedtem, amikor az igen nagy számú ajánlás közül azokat választottam ki, akik az e háborúban mutatott teljesítményük révén a leginkább kiérdemelték ezt a kitiüntetést, és mélyszéges bálával lennék lekötelezve, ha kegyesen megítélnék számukra az említett kitiüntetést.”

12 Pesti Hírlap 1916. december 14. 38. évf. 347. sz. 8. o.

13 MNL OL K 2 Koronázással kapcsolatos iratok 10. csomó. 34–35. fol.; ÖStA KA K2–1916/17–P–I–10–10

14 Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel

15 Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel

16 Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon

17 Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon

18 Arany Vitézségi Érem

19 Ezüst Vitézségi Érem I. osztálya

20 Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya

21 Bronz Vitézségi Érem

22 sebesülés

23 huszárezred

24 tábori ágyúezred

Név	Rendfokozat	Alakulat neve	VIR3	KÉk3	EKÉé	BKÉé	OA	O1	O2	OB	S
Bethlen Béla gróf (1888–1979)	m. kir. tart. huszár főhadnagy	9. honv. hue.	×		×						
Bibó Dénes (1896–1980)	m. kir. tart. huszár zászlós	5. honv. hue.				×	×				
Bujanovics Albert (1895–1918)	m. kir. tart. huszár hadnagy	5. honv. hue.		×	×		×	×			
Cziráky József gróf (1883–1960)	cs. és kir. tart. huszár százados	9. hue.			×						×
Damaszkin István (1892–1969)	cs. és kir. tart. huszár zászlós	4. hue.					×	×	×		
Esterházy László gróf (1891–1966)	cs és kir. tart. huszár főhadnagy	5. hue.	×		×						×
Farkas Zoltán (1894–1967)	m. kir. huszár hadnagy	5. honv. hue.			×		×	×			
Festetich Sándor gróf (1882–1956)	cs. és kir. tart. huszár százados	9. hue.		×	×						
Forgách Balázs gróf (1890–1953)	cs. és kir. tart. huszár főhadnagy	14. hue.	×				×				
Förster Lajos (1882–1924)	m. kir. tart. huszár hadnagy	1. honv. hue.			×		×	×			
Ghillány Imre báró (1890–1960)	cs. és kir. tart. dragonyos főhadnagy	4. drage. ²⁵		×	×						
Haller Ferenc gróf (1892–1984)	m. kir. tart. huszár hadnagy	9. honv. hue.					×	×	×	×	
Harkányi Sándor báró (1887–1958)	cs. és kir. tart. huszár hadnagy	7. hue.					×	×			
Hazai Béla báró (1893–1918)	m. kir. tart. huszár hadnagy	1. honv. hue.					×	×			×
Hunyadi László gróf (1876–1927)	m. kir. szkv. ²⁶ főhadnagy	6. honv. hue.	×								
Ivánka Géza (1889–1961)	cs. és kir. tart. huszár főhadnagy	5. hue.			×		×	×			×
Jurkovics Nikola (?–?)	cs. és kir. tart. ulánus hadnagy	12. ule. ²⁷					×	×			
Kálmán Dezső (1886–1942)	cs. és kir. tart. tüzér főhadnagy	16. táb. áe.		×	×					×	
Károlyi Gyula gróf (1871–1947)	cs. és kir. tart. huszár hadnagy	3. hue.					×				
Kovács Sebestyén Miklós (1885–1968)	m. kir. tart. huszár főhadnagy	1. honv. hue.	×		×						
Leidenfrost Pál (1889–1946)	cs. és kir. tart. ulánus hadnagy	12. ule.				×	×	×			×
Lónyay László (1895–1954)	m. kir. tart. tüzér zászlós	1. honv.táb. áe.					×	×			xxx

25 dragonyosezred

26 szolgálaton kívüli viszonybéli

27 ulánusezred

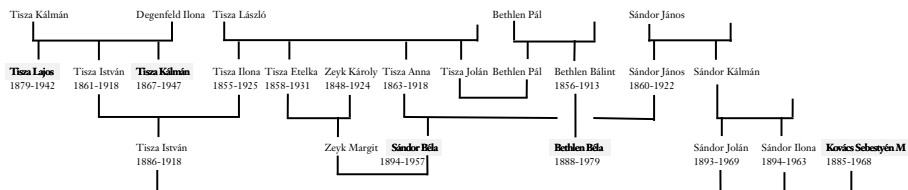
Név	Rendfokozat	Alakulat neve	VÉR3	KÉK3	EKÉ3	BKÉ3	OA	OI	O2	OB	S
Lubienski János gróf (1890–?)	m. kir. tart. huszár főhadnagy	7. honv. hue.			×	×					
Mailáth György gróf (1883–1967)	cs. és kir. tart. huszár főhadnagy	7. hue.			×	×					
Münnich Aladár (1890–1975)	cs. és kir. tart. tüzér főhadnagy	10. lov. tüe. ²⁸			×	×					
Némethy Károly (1890–1949)	cs. és kir. tart. huszár főhadnagy	2. hue.			×	×		×			
Odescalchi Béla herceg (1890–1953)	cs. és kir. tart. huszár főhadnagy	9. hue.		×		×		×			
Pongrácz Albert báró (1887–1944)	cs. és kir. tart. dragonyos főhadnagy	6. drage.					×		×	×	×
Popper ²⁹ Emil (1896–1928)	cs. és kir. tart. gyalogos hadnagy	83. gye. ³⁰	×	×			×	×	×	×	
Reök Iván (1894–1967)	cs. és kir. tart. gyalogos hadnagy	62. gye.				×		×	×		×
Roszner István báró (1896–1958)	cs. és kir. huszár hadnagy	13. hue.		×		×					×
Sándor Béla (1894–1957)	m. kir. tart. huszár hadnagy	9. honv. hue.				×			×	×	
Schwuger Ervin (1890–1983)	cs. és kir. tart. tüzér hadnagy	7. táb. tare. ³¹	×				×	×			
Szász Pál (1881–1954)	cs. és kir. gyalogos főhadnagy	46. gye.		×		×					
Széchenyi György gróf (1889–1938)	cs. és kir. tart. huszár hadnagy	12. hue.						×	×		
Szepesházy Bertalan (1890–1945)	m. kir. tart. tüzér főhadnagy	3. honv. táb. áe.			×	×			×		
Tallán Tibor báró (1890–1948)	m. kir. tart. huszár főhadnagy	3. honv. hue.		×	×	×					
Teleki Béla gróf (1896–1969)	m. kir. tart. tüzér zászlós	1. honv. táb. áe.						×	×		
Tisza Kálmán gróf (1867–1947)	m. kir. szkv. őrnagy	2. honv. hue.		×	×	×					×
Tisza Lajos gróf (1879–1942)	m. kir. népfelkelő főhadnagy	5. honv. hue.		×							×
Tormay Béla (1881–1963)	cs. és kir. tart. ulánus főhadnagy	5. ule.				×					×
Vén Zoltán (1893–1983)	m. kir. gyalogos hadnagy	24. honv. gye.	×	×			×	×	×		×
Wekerle Géza (1894–1971)	m. kir. tart. huszár főhadnagy	6. honv. hue.				×		×	×		
Zichy János Géza (1894–1976)	cs. és kir. huszár hadnagy	7. hue.						×	×		

28 lovas tüzérezred

29 Nevének írásmódja (Poppr, Popper) a forrásokban változó. A javaslatba hozott személyek listájában Popperként szerepel.

30 gyalogezred

31 tábori tarackosezred

Aranysarkantyús vitézzé avatásra javasolt egyes személyek rokoni kapcsolatai a Tisza család tagjaival

Ugyanakkor a javaslatba hozott fiatal tisztek kiválasztása esetében háborús érdemeik mellett családjuk, szüleik érdemei, közeleti tevékenysége is szerepet játszott. A kiválasztás, a jelölés a miniszterelnök, gróf Tisza István feladata volt. Az idő sürgetésében részben érthető, hogy döntően a „szem előtt” lévők, rokonok, valamint a közvetlen munkatársak (miniszterek, képviselők) harctéren lévő gyermekei jöttek számításba. Ennek szembeötlő példáját láthatjuk, ha megnézzük a Tisza-családfán³² az aranysarkantyús vitézeknek javasolt családtagokat.

A miniszterelnökhöz ugyanakkor érkeztek figyelembe ajánló protezsztálások is. „Gróf Zichy Gézának, a Főrendiház tagjának, Tetétlen.

1916. december 8.

Kedves barátom!

Szíves soraidat nagyon köszönöm. Tudom, hogy a legjobb baráti indulat sugallta őket. A koronázás elhalasztása azonban közjogi okokból lebetetlen, s a közérdek sérelme nélkül nem mondhatnék le arról sem, hogy a nádor helyettesítésével én bízassam meg.

[...]

Unokádra gondoltam már, igazán megérdemli a szép kitüntetést.

*Szívből üdvözlöl igaz híved Tisza.*³³

Laehne Hugó³⁴ képviselőházi felszólalásából kitűnik, hogy József főherceg is szívén viselte egy arra érdemes tiszt ügyét: „És még egyet kell felemlítenem, azt t. i., hogy a honvédgyalogság teljesen kimaradt volna az aranysarkantyús vitézzé ültetés kitüntetéséből, ha nincs József főherceg, akinek egyenes kívánságára iktatták Vén Zoltán főhadnagy urat az aranysarkantyús vitézek sorába.”³⁵

De voltak ajánlások, amelyek nem kerültek teljesítésre:

„Zmejanovics Gábor versed gör. kel. szerb püspöknek

1917. január 28.

Méltóságos uram!

J. Emil érdekében püspöktársaival együtt hozzám intézett sorai kapcsán tudatom, hogy ezen tehetséges és derék fiatalember fejlődését magam is rokonszenves figyelemmel

32 <http://genealogy.euweb.cz/hung/tisza.html> (Megtekintés: 2016. október 7.)

33 Tisza 1937. 74. o.

34 kőszegfalvi Laehne Hugó (Sopron, 1871. január 15. – ?) Függetlenségi párti képviselő.

35 Az 1910. évi június hó 21-ére birdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Napló. XXXV. kötet. 172. o. 715. országos ülés 1917. március 17-én.

kísérem és szívből remélem, hogy be fogja váltani a hozzá fűzött reményeket.

Aranysarkantyús vitézzé való kitüntetésre azonban sajnálatomra nem ajánlhatam, miután bizonyára nem tőle függő okokból nem üttötte meg a harctéri szolgálatnak az ezen kitüntetéshez megkívántató mértékét.

*Igaz tisztelettel vagyok őszinte híve Tisza.*³⁶

Gróf Keglevich Gyula³⁷ főispán december 17-én Bobory György huszárfőhadnagyot,³⁸ Szily Tamás³⁹ főispán december 19-én az aljegyzőjét ajánlotta a miniszterelnök figyelmébe.⁴⁰ Még a hivatalosan kiszivárogtatott, sajtóban (1916. december 23-án) megjelent névsor megismerése után is érkezett ajánló javaslat, méghozzá az uralkodó főhadsegédjétől. A levélre a válasz ismert:

„Lobkowitz Zdenkó

Ő Exellenciájának

Budapest 1916. december 24.

Lieber Freund!

Es ist mir leider unmöglich, so gerne ich auch Deiner geschätzten Empfehlung nachgekommen wäre, den Leutnant im I. R. 83 Emil Popper zum Ritter des goldenen Spores in Vorschlag zu bringen, nachdem die Liste der zu Auszeichnender bereits abgeschlossen und Seiner Majestät allerhöchst genehmigt wurde. Infolge dessen bin ich genötigt diesbezügliche Ansuchen abschlägig zuerlernen selbst wenn es sich im Falle handelt in welchen der Betreffende die Auszeichnung in jeder Hinsicht verdienen würde.

*Mit aufrichtiger Hochachtung Deiner ergebenen Tisza*⁴¹

Ennek ellenére Poppr Emilt, mint az egyik legkiválóbbat, az uralkodó Katonai Irodájától december 25-én érkezett távirat⁴² hatására arany-sarkantyús vitézzé avatták.

Amint az országgyűlési felszólalásból kitűnik, akadtak olyan tisztek, akik saját maguk kérvényezték az arany-sarkantyús vitézekké avatandók közé való felvételüket:

„[Laehne Hugó:] De tovább megyek, t. ház. Három alantas honvédtiszt, tehát rohamtiszt, Lipót-renddel, vaskoronarenddel, katonai érdemkereszttel és mind a többi a Lipót-rend alatt álló kitüntetéssel lőn a háború folyamán kitüntetve. Kettő ezen három magyar, Lipót-renddel kitüntetett tiszt közül folyamodott az arany-sarkantyús vitézek közé való beiktatásért a honvédelmi miniszterhez, mint felettes batóságához –

36 Tisza 1937. 137. o.

37 buzini gróf Keglevich Gyula (Bécs, 1855. szeptember 4. – Budapest, 1950) 1914–1917 között Heves vármegye főispánja, protezsáltja Bobory György 12. huszárezredbeli tartalékos főhadnagy volt.

38 MNL OL K 467 Miniszterelnök félhivatalos 597. fol.

39 nagyszigethi Szily Tamás (Pécsvárad, 1866. március 19. – Gödreszentmárton, 1929. február 9.) 1910-től Baranya vármegye főispánja, protezsáltja aljegyzője, dr. Blaskovich Iván 8. honvéd huszárezredbeli tartalékos főhadnagy volt.

40 MNL OL K 467 Miniszterelnök félhivatalos 603–604. fol.

41 MNL OL K 467 Miniszterelnök félhivatalos 621. fol. *„Kedves Barátom! Noha igen szívesen eleget tennék Emil Popper 83. gyalogezredbeli hadnagy arany-sarkantyús lovagá történő felterjesztésére vonatkozó, nagyrabcsült ajánlásodnak, ez sajnos nem áll módomban, miután a kitüntetendők listáját már lezárták és Őfelsége jóváhagyását adta hozzá. Következésképpen kénytelen vagyok az ezzel kapcsolatos megkereséseket még azokban az esetekben is elutasítani, ha az érintett személy a kitüntetést minden tekintetben megérdemelné. Őszinte nagyrabcsüléssel alázatos szolgálád, Tisza”*

42 ÖStA KA 5508/I–M.K.S.M. 68–9. 2. fol.

*mint katona másbóva nem folyamodhatik – és a honvédelmi minister azzal utasította el folyamodványukat, hogy ez nem tartozik hatáskörébe, forduljanak a ministerelnök úrhoz.*⁴³

A koronázási ceremónia megszervezése mellett a legkülönbözőbb, az ünnepség zavartalansága szempontjából fontos részletekre is oda kellett figyelni. Ilyen volt a környező házak erkélyeinek statikai ellenőrzése, a tribünök helyének kijelölése, a környéken lakó és dolgozó emberek mozgásának ellenőrzése, engedélyezése. Vagy éppen a megfelelő hátsó biztosítása:

„Herceg Pálffy Miklósnak.

1916. december 17.

Kedves Barátom!

Gr. Keglevich Gábor 70 éves fővel viszi Szerbia zászlaját a koronázásnál. A mostani viszonyok között azonban efféle ünnepélyek céljaira kipróbált, feltétlenül biztos lovat lehetetlen szerezni. Nagy bálára köteleznél tebát, ha tudnál számára az udvari Marstallból egy teljesen megbízható lovat adni.

Légy szíves kérlek, ha lehet, még holnap telefonon megüzenni, teljesíted-e kérésemet?

*Szívből üdvözlök igaz híved Tisza*⁴⁴

Mindezt a lázas szervező, és igen kényes diplomáciai feladatot jelentő munkát néhány figyelmetlenség árán (a kivitelező munkát végző iparosok részszámláinak csúszása esetére kilátásba helyezett munkabeszüntetés mellett is) sikeresen oldották meg.

Ebben a feszített légkörben december 12-én Tisza István informálisan megküldte az első javaslatot⁴⁵ az arany-sarkantyús vitézekké avatandókra vonatkozóan a főhadsegédnek. A lista 29 nevet tartalmazott, ami alapján a Hadügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium már 13-án megkezdte a személyek tényleges tartózkodási helyére vonatkozó puhatolást.⁴⁶ A tartózkodási hely megállapítása komoly feladat volt, mert a harctéren saját ezredüknél lévők (Förster, Muslay, Teleki, Szász, stb.) mellett voltak, akik más ezrednél kerültek beosztásra (Vén, Pongrácz), és akadtak olyanok, akik hátországi szolgálatot teljesítettek (Tormay, Károlyi, Zichy). A sebesültek kórházban (Roszner), vagy betegszabadságon lakóhelyükön (Almásy) tartózkodtak. Volt olyan személy, aki szabadságát töltötte (Esterházy, Kálmán, Wekerle). A jelöltek anyaezredétől a személy katonai és civil életbeli jellemzését táviratilag megkérték.

A miniszterelnök 1916. december 17-én immár hivatalos formában, két részben küldte meg előterjesztését az uralkodó Katonai Irodájához.⁴⁷

„Herceg Lobkowitz Zdenko.

Den 17. Dezember 1916.

Lieber Freund!

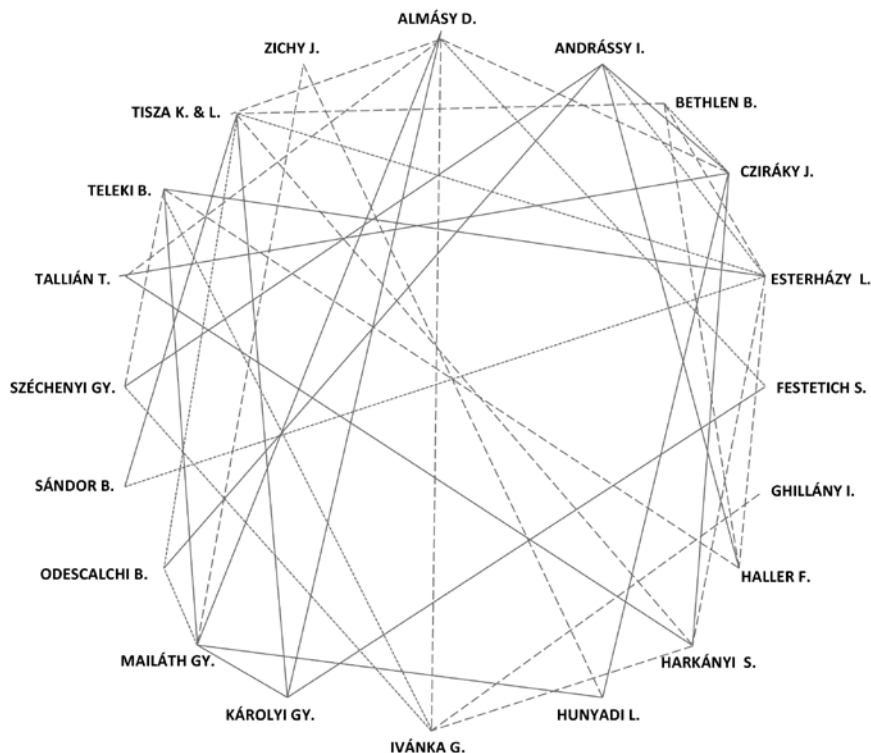
43 *Az 1910. évi június hó 21-ére birdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Napló. XXXV. kötet. 172. o. 715. országos ülés 1917. március 17-én.*

44 *Tisza* 1937. 79. o.

45 ÖStA KA MKSM 1916 68–9 5508. 2. fol.

46 ÖStA KA MKSM 1916 68–9 5508. 1. fol.

47 *Tisza* 1937. 80. o.

Rokoni kapcsolatok az avatásra javasolt egyes személyek között

Közöttük az arisztokrata társadalomra jellemző családi összefonódások, rokoni kapcsolatok is kimutathatóak.⁴⁹ A fenti ábrán a folyamatos vonal unokatestvéri, sógori viszonyt, a szaggatott vonal másod- vagy harmadfokú rokonságot, a sűrűn szaggatott vonal a nagyszülők szintjén kimutatható rokonságot jelöl.

A Tisza által Lobkowitznak ugyanaznap elküldött második, kiegészítő névsor további 19 avatandó vitéz nevét tartalmazta:

„Allernädigster Herr!

Da ich mit Anbetracht der parlamentarischen Arbeiten voraussichtlich erst Donnerstag in der Lage sein kann zum alleruntertänigsten mündlichen Vortrage erscheinen zu können, andererseits die Sache einen so langen Aufschub nicht duldet, beehre ich mich eine zweite Liste von jungen Leuten alleruntertänigst zu unterbreiten, welche als Ritter des Goldenen Spornes in Betracht kommen können.

Es hat sich ein ausserordentliches Interesse für die Sache gezeigt und es wird diese Auszeichnung von unserer im Felde stehenden Jugend ausserordentlich hoch bewertet.

Ich glaube daher im Sinne der Allerhöchsten Intentionen zu handeln, indem ich aus einer sehr grossen Zahl von Bewerbern diejenigen ausgesucht habe, die sich durch

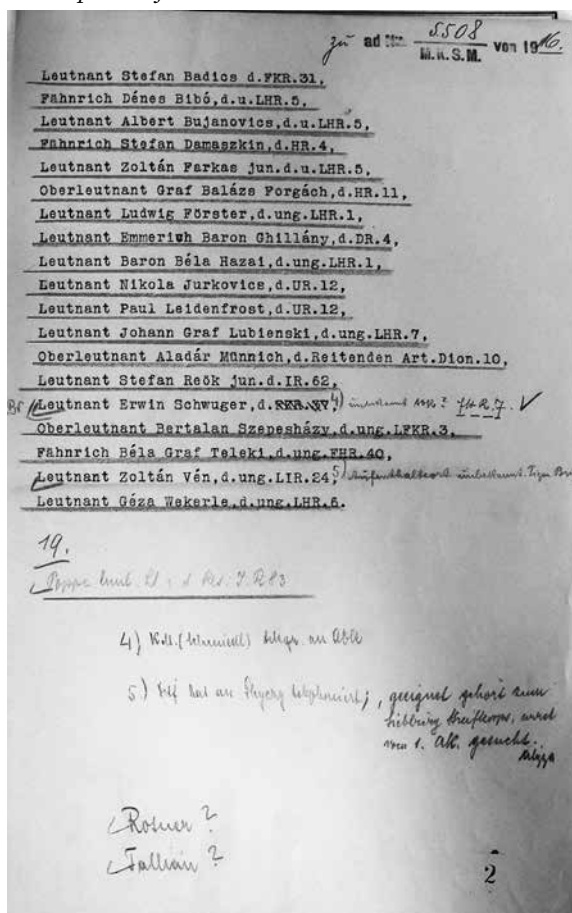
49 <http://genealogy.euweb.cz/hung/hungary.html> (Megtekintés: 2016. október 7.)

ihre Leistungen in diesem Kriege für diese Auszeichnung am meisten verdient gemacht haben und wäre für die allergnädigste Gewährung der genannten Auszeichnung für dieselben zu tiefstem Danke verpflichtet.

Mit dieser zweiten Serie betrachte ich die Liste für geschlossen und werde diejenigen die sich etwa noch an mich wenden würden, aus diesem Grunde abweisen.

Budapest, den 17. Dezember 1916.

Stephan Gf. Tisza.⁵⁰

Az aransarkantyús vitézzé
avatásra javasolt személyek
második listája, 1916.
december 17. (ÖStA KA
MKSM 1916 68–9 5508)

50 Tisza 1937. 83. o. „Mélyen tisztelt Nagyságos Uram! Mivel a parlamenti munkára tekintettel előrelátótlag csak csüörtökön áll majd módomban megjelenni, hogy szóban előterjeszem alázatos javaslatomat, az ügy azonban nem tűr ilyen nagy késedelmet, mely tisztelettel bátorkodom egy második listát benyújtani azon fiatalokról, akik aransarkantyús lovagokként szóba jöhetnek. Az ügy iránt kivételesen nagy érdeklődés mutatkozik, és a harctéren szolgáló fiataljaink körében e kitüntetésnek rendkívüli értéke van. Úgy vélem ezért, hogy a legfelsőbb szándékoknak megfelelően cselekedtem, amikor az igen nagy számú ajánlás közül azokat választottam ki, akik az e háborúban mutatott teljesítményük révén a leginkább kiérdemelték ezt a kitüntetést, és mélyeséges bálával lennének lekötve, ha kegyesen megítélnék számukra az említett kitüntetést. E második sorozattal lezártam tekintem a listát, és ezen okból mindazokat, akik esetlegesen még hozzám fordulnak, el fogom utasítani. Budapest, 1916. december 17. Gróf Tisza István.”

A jelölési folyamatban megfigyelhető „vigaszágról” árulkodik a felterjesztésekre ceruzával beírt, és végül avatásra kerülő személyek neve. Arra, hogy ezeket a módosításokat milyen informális beszélgetések és szempontok alakították, csak elképzeléseink lehetnek. Roszner esetében van némi támpont a visszaemlékezésében. „*A koronázásra felkelhetek. Fiatal királyunk kívánsága volt, hogy arany-sarkantyús vitézzé avattassak.*”⁵¹ Érthető ez a gesztus, hiszen a személye körüli miniszter⁵² súlyosan megsebesült, rokkanttá lett fiáról volt szó.

Az avatandók véglegesítettnek tartott, jóváhagyott névsorát a napilapok, így a Pesti Hírlap 1916. december 23-i száma, majd az 1917-ben az Érdekes Újság által kiadott Koronázási album is közölte, de a valóságnak megfelelő névsor az 1917. évre kiadott Magyarország tiszti cím- és névtárában jelent meg:

1–2. lista 1916. XII. 17.	Újság 1916. XII. 23. ⁵³	Koronázási album ⁵⁴	1917. évi TCN ⁵⁵
Almásy Dénes gróf (1)	Almásy Dénes gróf	Almásy Dénes gróf	Almásy Dénes gróf
Andrássy Imre gróf (1)	Andrássy Imre gróf	Andrássy Imre gróf	Andrássy Imre gróf
Badics István (2)	Badics István	Badics István	Badics István
Bárczay Ferenc (1)	Bárczay Ferenc	Bárczay Ferenc	Bárczay Ferenc
Barcsay László (1)	Barcsay László	Barcsay László	
Beöthy Andor (1)	Beöthy Andor	Beöthy Andor	Beöthy Andor
Bethlen Béla gróf (1)	Bethlen Béla gróf	Bethlen Béla gróf	Bethlen Béla gróf
Bibó Dénes (2)	Bibó Dénes	Bibó Dénes	Bibó Dénes
Bujanovics Albert (2)	Bujanovics Albert	Bujanovics Albert	Bujanovics Albert
Czirák József gróf (1)	Czirák József gróf	Czirák József gróf	Czirák József gróf
Damaszkin István (2)	Damaszkin István	Damaszkin István	Damaszkin István
Esterházy László gróf (1)	Esterházy László gróf	Esterházy László gróf	Esterházy László gróf
Farkas Zoltán (2)	Farkas Zoltán	Farkas Zoltán	Farkas Zoltán
Festetich Sándor gróf (1)	Festetich Sándor gróf	Festetich Sándor gróf	Festetich Sándor gróf
Forgách Balázs gróf (2)	Forgách Balázs gróf	Forgách Balázs gróf	Forgách Balázs gróf
Förster Lajos (2)	Förster Lajos	Förster Lajos	Förster Lajos
Ghillány Imre báró (2)	Ghillány Imre báró	Ghillány Imre báró	Ghillány Imre báró
Haller Ferenc gróf (1)	Haller Ferenc gróf	Haller Ferenc gróf	Haller Ferenc gróf
Harkányi Sándor báró (1)	Harkányi Sándor báró	Harkányi Sándor báró	Harkányi Sándor báró
Hazai Béla báró (2)	Hazai Béla báró	Hazai Béla báró	Hazai Béla báró
Hunyadi László gróf (1)	Hunyadi László gróf	Hunyadi László gróf	Hunyadi László gróf
Ivánka Géza (1)	Ivánka Géza	Ivánka Géza	Ivánka Géza
Jurkovic Nikola (2)	Jurkovic Nikola	Jurkovic Nikola	
Kálmán Dezső (1)	Kálmán Dezső	Kálmán Dezső	Kálmán Dezső
Károlyi Gyula gróf (1)	Károlyi Gyula gróf	Károlyi Gyula gróf	Károlyi Gyula gróf
Kovács Sebestyén Miklós (1)	Kovács Sebestyén Miklós	Kovács Sebestyén Miklós	

51 Roszner 1938. 590. o.

52 Báró Roszner Ervin 1915. május 29. – 1917. június 15. között volt a király személye körüli miniszter.

53 Pesti Hírlap 1916. december 23. 38. évf. 356. sz. 8. o.

54 Koronázási album. 76. o.

55 Magyarország tiszti cím- és névtára 1917. XXXVI. évf. Budapest, 1917. 670. o.

Leidenfrost Pál (2)	Leidenfrost Pál	Leidenfrost Pál	
Lónyay László (1)	Lónyay László	Lónyay László	Lónyay László
Lubienski János gróf (2)	Lubienski János gróf	Lubienski János gróf	Lubienski János gróf
Mailáth György gróf (1)	Mailáth György gróf	Mailáth György gróf	Mailáth György gróf
Muslay Sándor (1)	Muslay Sándor	Muslay Sándor	Muslay Sándor
Münnich Aladár (2)	Münnich Aladár	Münnich Aladár	Münnich Aladár
Némethy Károly (1)	Némethy Károly	Némethy Károly	Némethy Károly
Odescalchi Béla herceg (1)	Odescalchi Béla herceg	Odescalchi Béla herceg	Odescalchi Béla herceg
Pongrácz Albert báró (1)	Pongrácz Albert báró	Pongrácz Albert báró	Pongrácz Albert báró
			Poppr Emil
Reök István (2)	Reök Iván	Reök Iván	Reök Iván
	Roszner István báró	Roszner István báró	Roszner István báró
Sándor Béla (1)	Sándor Béla	Sándor Béla	Sándor Béla
Schwuger Ervin (2)	Schwuger Ervin	Schwuger Ervin	Schwuger Ervin
Szász Pál (1)	Szász Pál	Szász Pál	Szász Pál
Széchenyi György gróf (1)	Széchenyi György gróf	Széchenyi György gróf	Széchenyi György gróf
Szepesházy Bertalan (2)	Szepesházy Bertalan	Szepesházy Bertalan	Szepesházy Bertalan
			Tallián Tibor báró
Teleki Béla gróf (2)	Teleki Béla gróf	Teleki Béla gróf	Teleki Béla gróf
Tisza Kálmán gróf (1)	Tisza Kálmán gróf	Tisza Kálmán gróf	Tisza Kálmán gróf
Tisza Lajos gróf (1)	Tisza Lajos gróf	Tisza Lajos gróf	Tisza Lajos gróf
Tormay Béla (1)	Tormay Béla	Tormay Béla	Tormay Béla
Vén Zoltán (2)	Vén Zoltán	Vén Zoltán	Vén Zoltán
Wekerle Géza (2)	Wekerle Géza	Wekerle Géza	Wekerle Géza
Zichy János Géza gróf (1)	Zichy János Géza gróf	Zichy János Géza gróf	Zichy János Géza gróf

Megkezdődhetett az érintettek kiértesítése, intézkedés december 24–30. közötti szabadságolásuk ügyében. Farkas Zoltán, az ekkor az Erdős-Kárpátokban, Valea Stânei-nél, a Bâta hegy előtt álló m. kir. kassai 5. honvéd huszárezred hadnagya december 21-én kapta a parancsot, hogy aranysarkantyús vitézzé avatása végett utazzon Budapestre. (Majd január 8-án újra bevonult ezredéhez.)⁵⁶

Teleki Béla hadinaplójában így ír erről:

„Dec. 21. Vacsora után kapom a telephonértesítést Heyszl főbadnagy úrtól, ki délben érkezett meg, hogy holnap Pestre kell mennem a koronázásra, mert a hadtest útján kaptam parancsot azonnali indulásra, mert aranysarkantyús vitézzé való fölválasztásra vagyok kirendelve. E váratlan hírnél nagyon megörültem, annál is inkább, mivel karácsonyra ép bazeárek és az őrnagy úr jóvoltából egyidejűleg szabadságomat is megkapom...

Dec. 23. Éjjel igen kellemetlen utam volt Felső Borgóig egy motoros vicinálison, melynek vagonjai teherautókocsikból álltak és nyitottak lévén alaposan átfűzött min-denki. Felső Borgóra 7 kor értem, és tovább 9 h. 20° kor indultam. Besztercén beszállt

56 5. honvéd huszárezred története 243–244. o.

Förster⁵⁷ és Muzslay, kik szintén aransarkantyúsok lesznek. 7 kor este értünk Kolozsvárra. Innen egy gyorsterherrel 1/2 9 kor Nagy-Váradra indultunk, abová reggel 1/2 7 kor értünk.

Dec. 24. 9 kor Váradról tovább indultam és Püspökladányban átszállva este 7 kor kiszálltam Gyömrőn és 1/2 8-ra betoppantam a karácsonyfához.

Szabadság dec. 24 től 1917. jan. 24 ig. Dec. 30-án a koronázáson Ő felsége Károly király aransarkantyús vitézzé ütött Szt. István kardjával.”⁵⁸

A koronázási ceremóniára kirendelt katonák egységes öltözködésére vonatkozó előírás így szól:

„Az előirt menetöltözet valamennyi törzs- és főtiszt részére a következő: tábori szürke sapka a lovasságnál. Lovas tüzéségnél tábori szürke viaszkos vászonnal borított csákó, illetve sisak és sapka, tábori szürke zubbony, tábori szürke köpönyeg, lovasságnál köpönyeg helyett buszároknál tábori szürke bekecs, dragonyosoknál tábori zöld szőrmés kabát, ulánusoknál tábori zöld szürkés ulánka, tábori szürke pantalló, lovasítottak részére tábori szürke lovaglónadrág, buszártiszteknél tábori szürke magyar nadrág, barna bőrtopán, lovasítottak részére még barna bőr lábszárvédő. Sarkantyús buszártisztek részére buszársarkantyú, tüzértiszteknél fölcsatoló sarkantyú. A gyalogsághoz vagy más fegyvernemhez beosztott lovasított tiszteknél pedig gyalogsági sarkantyú és szürke kesztyű, gyalogtiszti kard. Lovasságnál, tüzéségnél és vonatcsapatoknál lovas-tiszti kard, kardkötő, kardbojt, bőrv. A tábori öltözet ugyanaz, mint a menetöltözet, csakhogy ismétlő pisztoly és pisztolytáska is viselendő.

Azok az urak, akik aransarkantyús vitézekké avattatnak föl, tábori öltözetben jelennek meg, a legfontosabb kitüntetéseiket a szertartás tartama alatt a köpenyre kitűzve viselik.”⁵⁹

„Az aransarkantyús vitézeknek kiszemelt tisztek ma délután négy órakor a koronázási Mátyás-templomban próbára jöttek össze. Akik még eddig nem érkeztek meg, azokat táviratilag hívták meg újból, mert ha a koronázás napjáig nem érkeznek Budapestre, az avatáson nem vehetnek részt és elesnek az aransarkantyús vitézség rendjétől.”⁶⁰ Ilyen személyek is voltak, például Barcsay László, aki súlyosan megbetegedett és kórházban volt, valamint Jurkovichs Nikola és Kovács Sebestyén Miklós, akik késve kapták meg az értesítést és lekéstek a szertartásról. Leidenfrost Pált a parancsnoka által küldött jellemzés hatására törölték a névsorból, és helyette Poppr Emil került az avatandó vitézek közé.⁶¹

1916. december 30-án a kiválasztott és megjelent 47 katonatiszt az ország főméltóságainak jelenlétében, az alábbi koreográfia szerint⁶² felsorakozott a Mátyás-templomban (Budavári Nagyboldogasszony-templomban) a király trónja előtt:

57 Förster Lajos tartalékos hadnagy szabadsága után január 12-én érkezett vissza és vonult be a m. kir. 1. honvéd huszárezredhez. 1. *honvéd huszárezred története* 405. o.

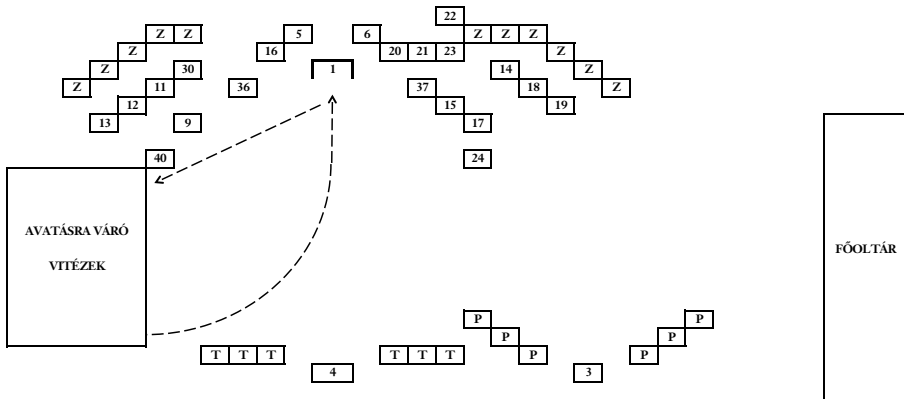
58 MNL Zala Megyei Levéltára XIV. 23. Teleki Béla főispán személyi iratai 1906–1944. 15. doboz. Hadinapló II.

59 MNL OL K 2 Koronázással kapcsolatos iratok 1916/17–A-I-10-3

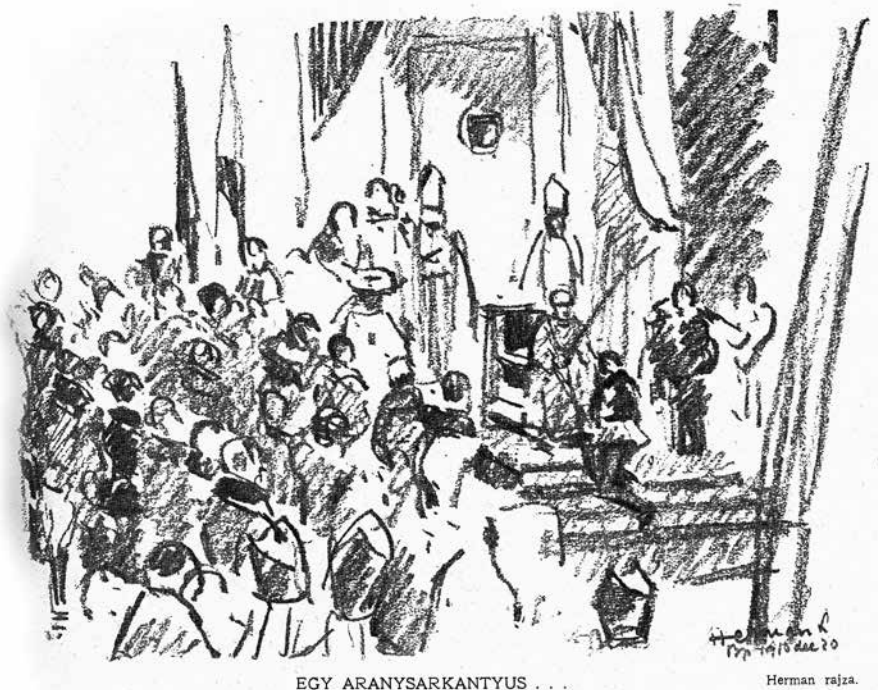
60 *Pesti Hírlap* 1916. december 29. 38. évf. 361. sz. 9. o.

61 ÖStA KA MKSM 593–1 29/1 1917

62 MNL OL K 2 Koronázással kapcsolatos iratok 1916/17–A-I-10-5. Mátyás templom alaprajz. 8.

1	IV. Károly király	14	gróf Teleki József tárnokmester helyettes	23	gróf Karl Auersperg cs. és kir. darabont testőrkapitány
3	Csernoch János hercegprímás	15	herceg Esterházy Miklós főlovászmester helyettes	24	báró Roszner Ervin, a király személye körüli miniszter
4	A pápai nuncius	16	gróf Schönborn Károly főudvarmester helyettes	30	herceg Lobkowitz Zdenkó főhadsegéd
5	Várady Lipót Árpád kalocsai érsek	17	gróf Bánffy György főajtónállómester	36	gróf Szapáry György segédkező főrend
6	Karácsonyi János nagyváradi püspök	18	gróf Csekonics Endre főasztalnokmester	37	Scitovszky Béla segédkező képviselő
9	Glattfelder Gyula csanádi püspök	19	gróf Széchenyi Emil főpohárnokmester helyettes	40	Szegedi-Maszák Aladár m. kir. hírnök
11	gróf Tisza István a nádor helyetteseként	20	gróf Festetics Pál főkamarásmester	P	A szertartást segítő papok
12	gróf Andrássy Sándor országbíró helyettes	21	gróf Lónyay Albert m. kir. nemesi testőrkapitány	T	Magyar testőrök
13	báró Skerlecz Iván bán	22	báró Gaudernák József m. kir. darabont testőrkapitány	Z	Zászlóvivő főrendek

Herman Lipót grafikája az egyik aransarkantyús vitéz avatásáról a Koronázási albumból⁶³

Elsőként a súlyosan sebesült Tisza Lajos járult a király elé, majd a rokkant Roszner István következett, utolsóként Vén Zoltánt szólította a király elé Roszner Ervin.⁶⁴ A szertartás végeztével az aransarkantyús vitézek a templom középső útján kivonultak a Szentháromság térre, és a belső titkos tanácsosok és kamarások csoportja mellett helyezkedtek el a koronázási ceremónia további eseményei idejére.⁶⁵ A ceremónia során az avatottak látható jelvényt nem kaptak. Egy emlékjelvény alapításának gondolata a koronázás után merült fel, megvalósítása hosszú folyamat volt.

63 *Koronázási album*. 61. o.

64 MNL OL K 2 Koronázással kapcsolatos iratok 1916/17–A-I-10-5.

65 *Koronázási album*. 77. o.

Az aransarkantyús vitézek a koronázás napján a Mátyás-templom előtt, 1916. december 30. (HTM Fotóarchívum 24688)

Az aransarkantyús vitézek jelvénye

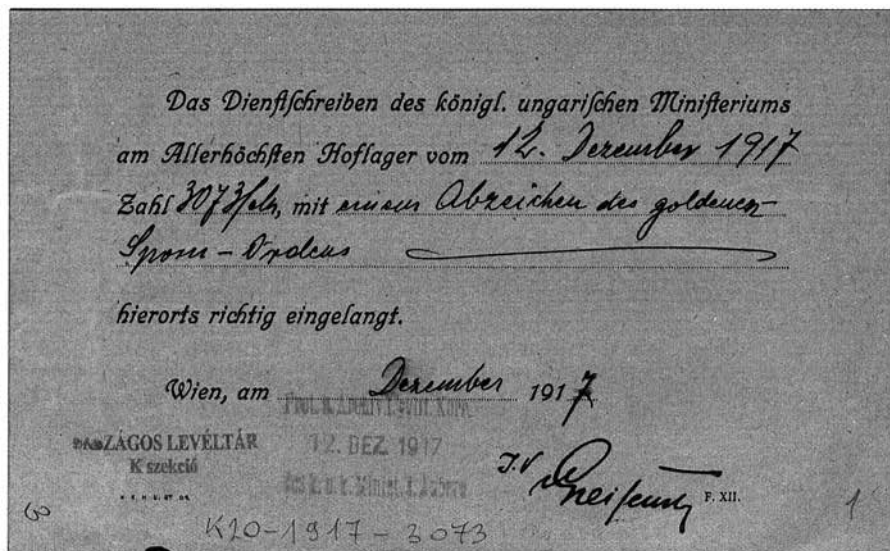
Az emlékjelvényre vonatkozó legkorábbi keltezésű forrás az az 1917. júliusban kelt dokumentum-együttes, amelyből kiderül, hogy Josef Hoffmann kormánytanácsos, a bécsi Iparművészeti Iskola tanára véleményezésre megküldte a jelvény tervezetének két változatát az Uralkodóház és a Külügyek Minisztériumnak.⁶⁶ A tervek ugyan nem maradtak fenn a levéltári anyagban, de a véleményezés szövegéből kiderül, hogy a jelvény ovális alakú volt, keresztet és (bizonyára) uralkodói névjelet ábrázolt, amelyet azonban a minisztérium képviselője elhagyni javasolt, díszítésként pedig körbefutó olajágat ajánlott.

A következő információ a Minisztertanács 1917. október 26-i 35. ülésnapjának jegyzőkönyvéből származik, amely szerint a jelvények már el is készültek, és a testület határozott a felmerülő költségekkel kapcsolatban:

„Ő Felsége Személye körüli miniszter úr⁶⁷ bejelenti, hogy Ő császári és királyi Felségének legmagasabb engedélyével még báró Roszner Ervin miniszter úr intézkedést tett aziránt, hogy a koronázás alkalmával felavatott aransarkantyús vitézek részére Ő Felsége által legkegyelmesebben adományozni szándékolt jelvények elkészíttessenek.

66 HHStA Administrative Registratur F 46 Orden 1, Gründung 8, 1917. Z 63691.

67 Gróf Zichy Aladár 1917. augusztus 18. és 1918. október 31. között töltötte be a tisztséget.

Igazolás az aransarkantyús vitézek jelvénye egy példányának 1917. december 12-i beérkezéséről (MNL OL K 20 – 1917 – 3073.)

E jelvények a legfelső helyen jóváhagyott minta szerint már elkészítették, s kéri a minisztertanács döntését arra nézve, hogy azok előállításának költsége minő forrásokból fedeztessék.

A minisztertanács úgy határoz, hogy a jelvények költségei a koronázási kiadásokon számoltassanak el...⁶⁸

Egy 1917. december 12-i igazolás is tanúsítja a jelvények elkészültét, illetve egy példány beérkezését a király személye körüli minisztériumhoz.⁶⁹

Gróf Ottokar Czernin, az uralkodó személye körüli- és külügyminiszter, illetve gróf Zichy Aladár, a király személye körüli miniszter 1917. december 12–13-i levelezéséből kitűnik, hogy javaslat született a jelvény viselésének módjáról is: „...célszerűnek látszik annak szabatos kimondása, hogy ezen jelvényt csakis eredeti nagyságban a nyakban szabad viselni, és annak minden más alakban a mellen, vagy szalagból készített gombalakban való viselése feltétlenül kerülendő.” Az uralkodó személye körüli- és külügyminiszteri összefoglaló kifejezetten hangsúlyozza, hogy díszes kivitele ellenére az alapítandó jelvényre nem rendjelként, hanem tulajdonképpen viselhető emléktárgyként kell tekinteni.⁷⁰

Bár a korabeli forrásokból úgy tűnik, hogy egy évvel a koronázás és az aransarkantyús vitézek avatása után az emlékjelvénnel kapcsolatos valamennyi részlet tisztázásra került, a hivatalos alapításról az uralkodó csak 1918. április 10-én

68 MNL OL K 27 <http://adatbazisokononline.hu/de/adatbazis/minisztertanacs-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/60059> (Megtekintés: 2016. október 7.)

69 MNL OL K 20 – 1917 – 3073.

70 HHStA Administrative Registratur F 46 Orden 1, Gründung 8, 1917. Z 63691.

kelt legfelsőbb kéziratában rendelkezett, amely a Budapesti Közlönyben tíz nappal később jelent meg:

„Kedves dr. Wekerle! Elhatároztam, hogy emlékjelvényt alapítok azok számára, akiket Szent István koronájával való megkoronáztatásom emlékezetes napján aranysarkantyús vitézekké avattam.

Ez a jelvény egy hegyben végződő arany sarkantyúból áll, melynek külső pereme fodorítva⁷¹ van s melynek fent nyílt s a magyar szent koronával betetőzött íve arany rácsozatán zöld zománcozott sárkány nyugszik.

A sárkányon fekszik a fehér zománc magyar kettős kereszt, közepén egy arany „K” betűvel. A jelvény a Szent István-rend szalagján nyakban viselendő.

A tulajdonos elhunytával a jelvény a családé marad.

Kelt Badenban, 1918. évi április 10-én.

Károly s.k.

Dr. Wekerle Sándor s.k.”⁷²

A jelvények megrendelése és kivitelezése a Bachruch⁷³ cégnél, Budapesten történt. Az 1918. áprilisi alapítás és a jelvények 1917 végi elkészülte ellenére azonban kiosztásukra egyelőre nem került sor. Erről egy 1918. októberi 23-i levél tanúskodik, amelyben a Bachruch cég jelzi, hogy a selyemáru zár alá vétele miatt nem tudja leszállítani a jelvényeket.⁷⁴ A szalagok beszerzésével kapcsolatos megkeresések még 1918. november 13-án is nemleges eredményt hoztak.⁷⁵ Annak figyelembe vételével, hogy a jelvény egy létező kitüntetés (a Magyar Királyi Szent István Rend középkeresztje) nyakszalagjával megegyező szalagon lett volna viselendő, mindez különösen furcsán hat, de egyben tökéletesen érzékelteti a világháború végére kialakult nyersanyaghiány mértékét.

Érdekes ugyanakkor, hogy éppen a 8 Órai Újság 1918. november 13-i számában jelent meg egy írás a magyar árupiacon hirtelen beállott változásról. A cikk írója arról számolt be, hogy a mindinkább elhúzódó háború során az egyre növekvő (a ruházati és divatcikkeket kiemelten érintő) áruhiány egyrészt árdráguláshoz, másrészt azonban árufelhalmozáshoz vezetett. A béke hírére, majd a politikai fordulat nyomán azonban csökkent a vásárlási kedv, és „a ruházati és divatcikkeken a forradalom óta 25–40 százalékos árcsökkenés állott be. [...] Főképpen a selyemáru esett jelentékeny összeggel. A széles taft, amelynek nemrég még 130 korona volt méterje, ma 75–80 koronáért kapható, de nincs rá vevő. A satin de chine, széles áru 120 koronáról 65 koronára csökkent. A széles mintázott selyem, aminek 180 korona volt méterje, ma 100 koronáért kapható minden kvantumban.”⁷⁶ Az aranysarkantyús vitézek jelvényének szalagja azonban sokdrangú problémává vált 1918 novemberében. Bécsben és Budapesten is minden megváltozott. A jelvények szalaggal,

71 Az eredeti levéltári forrásban „fodorítva” helyett „fordítva” szó szerepel. HHStA Administrative Registratur F 46 Orden I, Gründung 7, 1917. Z 118454/1–8724.

72 Budapesti Közlöny. Hivatalos lap. 1918/92. sz. 1918. április 20. 1. o.; A kézirat szövegét közli: Felszegby 1943. 427. o.

73 Bachruch Albert (1815 k.–1866) alapította az ötvös és ékszerész üzemet Pesten, amit halála után fia, királykúti Bachruch Károly (1850–1926) ötvös, iparművész vett át.

74 MNL OL K 26 Miniszterelnökség vegyes 1918/2745. 1. fol.

75 MNL OL K 26 Miniszterelnökség vegyes 1918/2745. 3. fol.

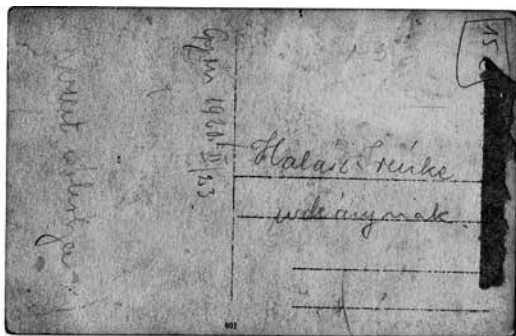
76 8 Órai Újság 1918. november 13. 4. évf. 266. sz. 2. o.

vagy szalag nélkül várták, hogy az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság, a cseh, román, szerb megszállás vészterhes ideje elmúljon. A miniszterek, a miniszterelnökök talán nem is tudtak róla, de ha tudtak is, kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy az emlékjelvénnel foglalkozzanak, ráadásul a „múltat végleg eltörölni” jegyében a Minisztertanács 1919. január 2-i ülésén javaslat született a nemesség, rendjelek, kitüntetések és címek eltörléséről.⁷⁷

Az, hogy a kérdés utóbb napirendre került, és az emlékjelvény nem sokkal később eljutott a vitézekhez, egyrészt kiderül a m. kir. Legfőbb Állami Számvevőszék jelentéséből, amely szerint a magyar államnak az 1919. augusztus 7-étől 1920. június 30-áig terjedő időszakban utalványozott összegei között szerepelt egy tétel: „A koronázás alkalmával aransarkantyus [sic!] vitézi jelvényekre felmerült költségek végleges elszámolására – 13.462 [korona].”⁷⁸ Másrészt több aransarkantyús jelvényviselési fotó és ábrázolás ismert az 1920-as évekből, amelyek

közül jelenlegi ismereteink szerint a legkorábbi Vén Zoltán dedikált portréképe, hátoldalán 1920. február 23-i dátummal.⁷⁹ A fényképen Vén főhadnagy a Székely Hadosztály jelvényét és darutollat visel a sapkáján, nyakában pedig az aransarkantyús vitézek jelvénye látható.

Hogy Vén Zoltán kitől és pontosan mikor vette át a jelvényt, nem tudjuk. Pusztán annyit állapíthatunk meg, hogy legkésőbb 1920 februárjában már viselte azt. Tény, hogy több családi hagyatékban is fennmaradt az aransarkantyús vitézi jelvény, tehát az arra jogosultak valamilyen módon hozzájutottak az őket

77 MNL OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944. 1919. január 2. 1. ülés. 9. törvényjavaslat a nemesség, rendjelek, kitüntetések és címek eltörléséről.

78 A m. kir. Legfőbb Állami Számvevőszék jelentése a magyar államnak az 1919. évi augusztus 7-től 1920. évi június 30-ig terjedő időszakban utalványozott kiadásairól és előírt bevételeiről szerkesztett kimutatás. Kimutatás a magyar államnak az 1919. évi augusztus 7-től 1920. évi június 30-ig terjedő időszakban utalványozott kiadásairól és előírt bevételeiről. Budapest, 1924. 11. melléklet. Ministerelnökség. Rendkívüli kiadások V. fejezet 7. cím. I. 52. o. (http://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AllamiZarszamasdas_1919-1920/?pg=0&layout=s – Megtekintés: 2016. október 7.)

79 Horváth István gyűjteményében. (<http://erdemrendek-kituntetesek.hu/tartalom/vitez-ven-zoltan-fhdgyaranansarkantyus-vitez> – Megtekintés: 2016. október 7.)

*Az aransarkantyús vitézek
jelvényének ábrázolása Heinrich
F. Michetschläger falerisztikai
munkájában (HTM Könyvgyűjtemény
N40, fotó: Szikits Péter)*

megillető példányokhoz. Ezek közül néhány azonos kivitelű, a magyar Szent Korona képével, arannyal felülnyomott, bordó bőrtokban maradt az utókorra, a tok fedelének belső selyembélésén egységesen a készítő cég jelzése („Bachruch / Budapest”) olvasható. Ez arra enged következtetni, hogy vagy valamely kormányzati szerv, vagy esetleg maga a gyártó egységes formában, tehát szervezetten bocsátotta az aransarkantyús vitézek rendelkezésére a jelvényt.

A jelvényátadás időpontjának pontosításához nem feltétlenül nyújt támpontot, mégis említést érdemel, hogy az aransarkantyús vitézek jelvényének első ismert ábrázolása Heinrich F. Michetschläger osztrák–magyar rendjelekről és kitüntetésekéről szóló, 1919-ben kiadott kötetében található.⁸⁰ A színezett fotón az élethű nagyságban ábrázolt jelvény 40 mm széles nyakszalagon függ, míg ugyanez a kötet a – szalagja színét és jellegét tekintve mintaként szolgáló – Magyar Királyi Szent István Rend középkeresztjét még az Osztrák–Magyar Monarchiában korábban hagyományosan használt 50 mm széles szalagon ábrázolja.⁸¹ Ez a tény arra is utalhat, hogy az 1919-es kiadványban az aransarkantyús vitézek jelvénye talán már a kifejezetten hozzá gyártott, keskeny nyakszalagon jelenik meg. Az utókorra maradt, vizsgált jelvények mindenesetre vegyes képet mutatnak e téren. A szalagos példányok némelyike 50 mm-nél is szélesebb, mások 40 mm-nél is keskenyebb szalagon függnék. Az egységes kivitelű tokokban ugyanakkor minden ismert esetben széles szalagok számára kialakított fészek van. Feltételezhető, hogy a már 1917 végére elkészült jelvényekhez a Bachruch cég a – saját cégjelzésével ellátott – tokokat is beszerezte, méghozzá a hagyományosan széles szalagokra méretezve. Végül az Osztrák–Magyar Monarchiát hamarabb érte utol a végzet, minthogy a félszáz nyakszalag a tokokba kerülhetett volna. Nem kizárt, hogy később a jelvények „felszalagozása” a tulajdonosok által egyénileg történt, amely magyarázatul szolgálna arra nézve, hogy az ismert példányok különböző szélességű szalagokon függnék.

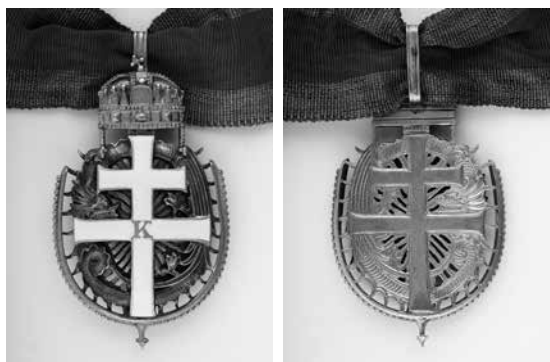
80 Michetschläger 1918–1919. XXIII. színes tábla.

81 Michetschläger 1918–1919. III. színes tábla.

Az aransarkantyús vitézek jelvényének ismert példányai

Kutatómunkánk során arra az eredményre jutottunk, hogy az aransarkantyús vitézek jelvényének mintegy tíz példánya lelhető fel magán- és közgyűjteményekben. (Természetesen további példányok létezését ez nem zárja ki.) Ezek közül az alábbiak vizsgálatára is lehetőségünk nyílt.

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára két jelvényt őriz, az egyik Tormay Béla tartalékos ulánusfőhadnagy hagyatékából került a gyűjteménybe.⁸² Ez utóbbihoz nem tartozik szalag, míg a másik, személyhez nem köthető példány 41 mm széles nyakszalagon függ.

Szepesházy Bertalan aransarkantyús vitézi jelvénye
(fotó: Szikits Péter)

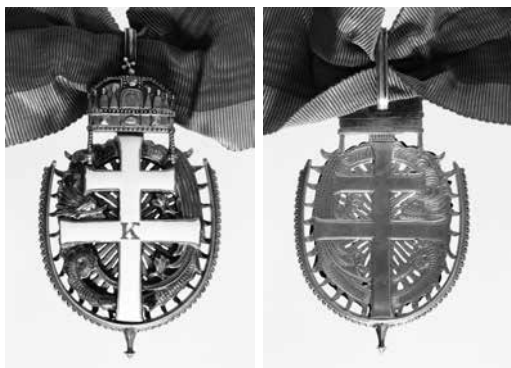

Bethlen Béla aransarkantyús vitézi jelvénye
(fotó: Szikits Péter)

A Hadtörténeti Múzeum *Magyarország a Nagy Háborúban, 1914–1918* című állandó kiállításán – annak megnyitása, 2016. május 20. óta – megtekinthető dr. felsővízközi Szepesházy Bertalan aransarkantyús vitézi jelvénye, amelyet a tartalékos tüzérfőhadnagy (később a felvidéki Eperjes polgármestere) leszármazottai kölcsönöztek a Múzeumnak. Az egykori tulajdonosa által 37 mm széles szalagon viselt jelvényt tokjával együtt őrizte meg a család.

Családi tulajdonban található és 2017. február 1-től a Hadtörténeti Múzeum hivatkozott kiállításán szintén megtekinthető gróf Bethlen Béla tartalékos huszárfőhadnagy (1940–1944 között a Magyarországhoz visszatartott észak-erdélyi területen két vármegye főispánja, majd 1944 őszén Észak-Erdély kormánybiztosa) jelvénye, amely 40 mm széles nyakszalagon függ.

82 Leltári számaik: MNM 53/973.3 (Tormay) és 53.25.21. Közli: *Gödölle – Pallos* 2014. 280. o.; Az 53.25.21. leltári számú példányt közli: *Makai – Héri* 1990. 322. sorszám, 168., 225. o., illetve *Makai – Héri* 2002. 150. sorszám, 116., 223. o.

*Farkas Zoltán aransarkantyús vitézi jelvénye
(fotó: Szikits Péter)*

az alapításkori szándéknak, amely szerint a jelvényt kizárólag eredeti formában, a nyakban lehetett volna viselni.

De ismerünk még egy személyi hagyatékot, amely a szalagsáv formájában történő viselésre nyújt példát. Dr. gróf Cziráky József tartalékos huszárszázados (1917-ben Sopron város és Sopron vármegye főispánja, 1920-ban Vas vármegye főispánja és Nyugat-Magyarország kormánybiztosa) kitüntetésszalagsáv-sorát a szombathelyi Smidt Múzeum őrzi. A négytagú sor élén az aransarkantyús vitézek jelvényének mintegy 37 mm széles szalagsávja látható. (Lásd a 372. oldalon.)

Magángyűjteményben található az egykor feltételezhetően Poppr Emil tartalékos gyalogoshadnagy, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjének tulajdonosa által viselt aransarkantyús vitézi jelvény is.⁸³

*Aransarkantyús vitézi jelvény
a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében
(fotó: Szikits Péter)*

Farkas Zoltán huszárhadnagy (később lovassági alezredes) 53 mm széles szalagon, eredeti tokjában fennmaradt aransarkantyús vitézi jelvénye magángyűjteményt gyarapít.⁸³ Érdekességgként említhető, hogy az első világháború végén Tiszti Arany Vitézségi Éremre felterjesztett egykori tulajdonosa a jelvényt miniatűrrel díszített szalagsáv formájában, kitüntetésszalagsáv-sora⁸⁴ (lásd a 372. oldalon) élén is viselte, holott ez nem felelt meg

A fenti példányok vizsgálata alapján megállapítható, hogy a két öntött darabból összeállított, zománcozott, aranyozott ezüst anyagú emlékjelvény minden egyes példányát kézi véséssel, cizellálással alakították véglegesre, így két teljesen egyforma példányról nem is beszélhetünk. A Szent Korona keresztjének tetejétől a sarkantyú tuskájának csúcsáig mérve átlagosan 70 mm magas, és 42 mm széles jelvények méretei is példányonként eltérnek valamelyest. (A Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében

83 Közli: Bodrogi – Molnár – Zeidler 2005. 120–121. o.

84 Közli: Bodrogi – Molnár – Zeidler 2005. 17. o.

85 Kókay György szíves közlése.

Vitéz nemes Badics István tüzér őrnagy portréja, 1942 körül (magángyűjtemény)

Vitéz Damaszkín István méneskari őrnagy portréja, 1942 körül (HTM Fotóarchívum 27090/Fk)

fellelhető egyetlen aransarkantyús vitézi jelvény a többi ismert példánytól anyagában és kivitelében egyaránt eltérő darab, minden bizonnyal nem az eredeti, Bachruch-féle szériából származik, feltételezhetően a két világháború között készült másolat lehet.⁸⁶⁾

Említést érdemel továbbá a témára vonatkozóan különböző gyűjteményekben található fényképészeti és képzőművészeti anyag, amelyen az aransarkantyús vitézek jelvényének két világháború közötti viselése követhető nyomon. Ilyen ábrázolások a magángyűjtemények mellett (többek között) a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában és Képzőművészeti Gyűjteményében, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában fordulnak elő.

Az aransarkantyús vitézek jelvénye a szakirodalomban; tévhit

Az aransarkantyús vitézek jelvénye számos falerisztikai szakirodalmi munkában szerepel az osztrák–magyar kitüntetések között,⁸⁷ azonban – különösen

⁸⁶ Leltári száma: HTM 0949/É. Anyaga aranyozott rézötvözet.

⁸⁷ Bérczy 7., 9–10. o.; Bodrogi – Molnár – Zeidler 2005. 120–121. o.; Felszeghy 1943. 427–431. o.; Ludwigstorff 1992; Ludwigstorff 1996; Makai – Héri 1990. 28. o.; Makai – Héri 2002. 32–33. o.; Měřička 1974. 151. o.; Probst 1955. 116. o.; Procházka 1974. 121., 124. o.; Werlich 1974. 53–54. o.

*Vitéz báró Roszner István portréja
(magángyűjtemény)*

*Gróf Széchenyi György portréja, 1930-as
évek (MNM Történeti Fényképtár
494–1952)*

az 1980-as évek előtt megjelent művekben – igen sok tévhit, pontatlanság olvasható a téma kapcsán. Ezek közé tartozik az 1916. december 30-án avatott aransarkantyús vitézek számának és neveiknek helytelen vagy hiányos meghatározása; a jelvény átadásának idejét érintő tévedések (a koronázáskor, illetve 1918 áprilisában történő átadásra vonatkozó hibás adatok); az aransarkantyús vitézeknek egy lovagrend tagjaiként, illetve a jelvénynek rendjelmént való kezelése; stb.

Jelen írásunk közzétételének elsődleges célja ezeknek a tévhiteknek eloszlatása; a levéltári és könyvészeti források, valamint a tárgyi emlékek vizsgálata nyomán az aransarkantyús vitézek avatására, jelvényére vonatkozó lehető leghitelesebb információk összegzése volt. Munkánkat az utolsó magyar királykoronázás centenáriuma alkalmából készítettük el. Ezúton mondunk köszönetet Keppel Csillának (Smidt Múzeum, Szombathely), dr. Lengyel Beatrixnak (MNM Történeti Fényképtár), dr. Oross Lajosnak (MNL Bécsi Kirendeltség), dr. Pallos Lajosnak (MNM Eremtár), dr. Számvéber Norbertnek (HM HIM Bécsi Kirendeltség), Zsupos Zoltánnak (MNL Országos Levéltára), a Körösladányi Helytörténeti Gyűjtemények Háza Képarchívumának, valamint az aransarkantyús vitézek leszármazottainak, továbbá magángyűjtőknek, akik segítettek kutatómunkánkat.

Irodalomjegyzék

1. honvéd huszárezred története

A m. kir. budapesti 1. honvédbuszárezred és m. kir. 1. népfelkelő huszárosztály története 1869–1918. Budapest, 1927.

5. honvéd huszárezred története

A volt m. kir. kassai 5. honvédbuszárezred története 1868–1918. Budapest, 1935.

Bartoniek 1939

Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Budapest, 1939.

Bérczy

Bérczy Róbert (összeáll.): Magyar lovagrendek, a Magyar Érdemrend és díszjelvények. Budapest, é. n.

Bodrogi – Molnár – Zeidler 2005

Bodrogi Péter – Molnár József – Zeidler Sándor: Nagy magyar kitüntetésekn. A magyar állam rendjelei és kitüntetései a Szent György-rendtől a Nagy Imre-érdemrendig. Budapest, 2005.

Felszeghy 1943

A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. A szerk. biz elnöke *Felszeghy Ferenc.* Budapest, é. n. [1943.]

Gödölle – Pallos 2014

Gödölle Mátyás – Pallos Lajos (szerk.): Szent István lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve. Kiállítási katalógus. Budapest, 2014.

Kisfaludi Kassics 1840

Kisfaludi Kassics Ignác: Érdem koszorúk vagy értekezés A' Felséges Austriai, Császári és Királyi uralkodó Házat illető Jeles Rendeokrúl, megtiszteltetésekrúl és jutalmazásokrúl, toldalékkép pedig Európában most virágzó egyéb Jeles Rendeokrúl is. Bécs, 1840.

Koronázási album

Koronázási album. Érdekes Újság kiadása, 1917.

Ludwigstorff 1992

Ludwigstorff, Georg: Das Erinnerungszeichen für die Ritter vom Goldenen Sporn. Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde 5. (1992/2.) sz. 14–19. o.

Ludwigstorff 1996

Ludwigstorff, Georg: Das Erinnerungszeichen für die Ritter vom Goldenen Sporn. In: *Stolzer, Johann – Steeb, Christian*: Österreichs Orden. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Graz, 1996. 197–202. o.

Marcziányi 1886

Marcziányi György lovag: Nemesség. Budapest, 1886.

Makai – Héri 1990

Makai Ágnes – Héri Vera: Kitüntetések. Budapest, 1990.

Makai – Héri 2002

Makai Ágnes – Héri Vera: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Budapest, 2002.

Měříčka 1974

Měříčka, Václav: Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch–Ungarischen Monarchie. Wien, 1974.

Michetschläger 1918–1919

Michetschläger, Heinrich F.: Das Ordensbuch der gewesenen Österreichisch–Ungarischen Monarchie. Orden, Kreuze, Ehrenzeichen, Medaillen, Denkmünzen, Dienstzeichen, Matrikelzeichen, Amtsabzeichen etc. Wien, 1918–1919.

Probst 1955

Probst-Obstorff, Günther: Corpus der Ungarischen Verdienstorden-, Ehren- und Denkzeichen. In: *Barcsay-Amant, Zoltán*: Adeliges Jahrbuch. Luzern, 1955.

Procházka 1974

Procházka, Roman Freiherr von: Österreichisches Ordenshandbuch. München, 1974.

Roszner 1938

Roszner István: Katonák, népek, események. Budapest, 1938.

Tisza 1937

Gróf Tisza István összes munkái. VI. kötet. Budapest, 1937.

Werlich 1974

Werlich, Robert: Orders and Decorations of All Nations. H. n., 1974.

Rövidítések

HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs
HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest
HTM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Múzeum, Budapest
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
ÖStA KA	Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Bécs

THE INSIGNIA OF THE KNIGHTS OF THE GOLDEN SPUR

A hundred years ago, on 30 December 1916, the last Hungarian King was crowned in the Matthias Church of Buda Castle. As part of the coronation of King Charles IV, the traditional inauguration of the Knights of the Golden Spur took place. The chosen 47 persons, owing to the war in process, were wearing their field uniforms in accordance with the regulations, with their decorations received for battlefield merits pinned on their coats. Later on, in April 1918, the sovereign founded a commemorative badge to be worn by the Knights of the Golden Spur. On account of the lack of raw material during the war, however, the silk neck ribbons of the badges could not be produced previous to November 1918, i.e. the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy, so the inaugurated Knights could get hold of their insignia only after that date, most probably in late 1919. The study offers an insight into the circumstances of the inauguration of the Knights of the Golden Spur; publishes the list of the knights' names; introduces the story of the designing and the manufacturing of the insignia; and presents the known examples of the badge.

DAS ABZEICHEN DER RITTER VOM GOLDENEN SPORN

Vor hundert Jahren, am 30. Dezember 1916, wurde im Matthias-Tempel in der Budaer Burg der letzte ungarische König gekrönt. Im Rahmen der Krönung Karls IV. wurden traditionell auch Ritter vom Goldenen Sporn geweiht. Die ausgewählten 47 Personen erschienen auf der Zeremonie – da es Krieg gab – vorschrittsmäßig in ihren Felduniformen, die Auszeichnungen für ihre Kriegsverdienste an die Mäntel geheftet. Später, im April 1918, stiftete der Herrscher ein Erinnerungsabzeichen für die Ritter vom Goldenen Sporn, welches ebenfalls getragen werden konnte. Wegen des Materialmangels im Krieg konnten die Seidenbänder der Abzeichen bis zum Zerfall der Österreichisch-Ungarischen Monarchie im November 1918 nicht fertiggestellt werden, so kamen die geweihten Ritter erst danach (aller Wahrscheinlichkeit nach Ende 1919) an ihre Abzeichen. Die Verfasser der Abhandlung beschreiben die Umstände der Weihung der Ritter vom Goldenen Sporn, präsentieren die Namensliste der Ritter, legen die Geschichte der Planung und der Herstellung des Abzeichens der Ritter vom Goldenen Sporn dar, und präsentieren die bekannten Exemplare des Abzeichens.

Tóth Orsolya

BAGHY GYULA ÉS A BEREZOVKAI MAGYAR HADIFOGOLY SZÍNJÁTSZÁS
1917-1918-BAN*

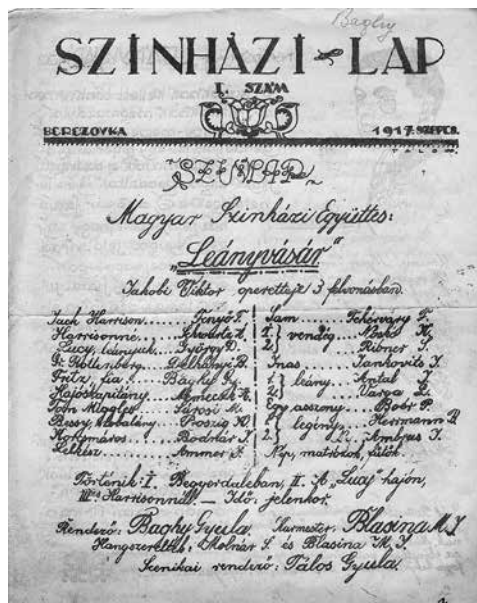
„Országoknak kellett tönkremenni, millióknak megmozdulni, hogy messze-messze magyar szó csendüljön fel egy szibériai színpadon. Diplomatak és hadvezetőségek aligha gondoltak ilyen lehetőségekre és a kopár fa színház sem sejtette, hogy egyszer Nyugat felől virrad meg benne, napnyugati öreg foglyok és fiatal szívek lopják deszkáira elvesztett életük képeit. Mintha otthon volnánk. A színpadon szín-éj mozgása, a nézőtérén tüzelő szemek és a kettő között drága, ismert melódiák, emlékek ... Nem akarunk semmit, csak felejtetni: ahol vagyunk, ahogy élünk és ... ahogy játszunk. Tűnjön el, ami itt van és jöjjön, ami elmúlt!”¹

1917. szeptember 8-án, a szibériai Berezovka közelében lévő orosz hadifogolytábor helyőrségi színházának színpadán e nyitánnyal kezdődött Jacobi Viktor Leányvásár című operettjének premierje. A magyar hadifoglyok kis csoportja által színre vitt és társaik szórakoztatására szánt előadás óriási sikert aratott, amely a többségében amatőr társulatot a játék folytatására bátorította. Ezen az estén vette kezdetét a berezovkai magyar hadifogoly-színjátszás, amely közel egy éven át mulattatta a tábor lakóit és tette számukra elviselhetőbbé az otthontól távol töltött, remények nélküli heteket és hónapokat. A tábori körülmények között készített jelmezek és díszletek mellett színházi lapok, hirdetések és belépőjegyek varázsolták teljessé az illúziót.

Az első világháború idején orosz fogságba esett és hazájuktól akár több ezer kilométerre elhurcolt katonák polgári foglalkozásuknak vagy tehetségüknek megfelelő hasznos és jövedelmező elfoglaltságot kerestek maguknak. A minden napok tartalmas eltöltése mellett e tevékenységek a megélhetésüket, a túlélésüket biztosították. Közismert, hogy főleg 1916 után a zűrzavaros orosz belpolitikai és gazdasági helyzet, valamint a hivatalnokok, a táborparancsnokok korrupciója miatt a hadifoglyok nem részesültek a hágai egyezménynek megfelelő ellátásban. A munkára kényszerített legénység bére nem fedezte a szükségletét, és egy idő

* Tanulmányom a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum *Háborús hétköznapiak II.* című, 2016. november 10–11-én megrendezett konferencián elhangzott előadásom javított, bővített és jegyzetekkel ellátott változata. A kutatáshoz nyújtott segítségét köszönöm a Hadtörténeti Múzeum munkatársainak, Dr. Szoleczky Emesének, Forgács Mártonnak, Dr. Kreutzer Andreának és Csiszár Mirellának (OSZMI). Az orosz nyelvű szövegek fordításáért köszönettel tartozom Dr. Kincses Katalin Máriának. A hirdetésményeket restaurálta Meggyes Anita.

1 *Színházi Lap* 1917. szeptember 8. I. szám (HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény 10.188/Em)

A Színházi Lap I. száma (HTM
Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény
10.188/Em)

után a tisztek sem, vagy csak részben, vagy késve kapták meg az ellátmányukra kiutalt havi 50 rubelt. Aki tudott, valamilyen pénzkereseti lehetőséget keresett magának. Volt, aki nyelvórákat adott a helyi értelmiségi családok gyermekeinek, vagy tanított a közeli iskolákban. Egyesek bekapcsolódtak a hadifoglyok által létrehozott „vállalkozásokba”, gyártási folyamatokba; mások önállóan próbáltak boldogulni, például a maguk fonta seprűket és kosarakat árulták a helyi lakosságnak.²

A megélhetésért, önmaguk és társaik szórakoztatására a cigány muzsikuskok bandákat, a zenészek szimfonikus zenekarokat, a tanítók énekkarokat alakítottak.

Hasonló szándékok motiválták a táborokban kiadott újságok szerkesztőit, akik a közösség életéről és az orosz lapok híreit átvéve a külvilágban zajló eseményekről tájékoztattak.³ A néhány kopekért közösen megvásárolt lapokat a barakkok legénysége a napirend részeként közösen felolvasta és a híreket megvitatva.

A zenei együttesek mellett szintársulatok is alakultak, amelyek nemcsak prózai, hanem – a tábori zenekar közreműködésével – zenés-táncos színdarabokkal is felléptek. A színház világában jártas személyek irányításával egyes táborokban komoly színházi élet fejlődött ki. Erre leginkább ott adódott lehetőség, ahol az orosz táborparancsnokság ezt engedélyezte, valamint rendelkezésre állt egy megfelelő épület és összeállt egy lelkes gárda, amelynek tagjai között voltak a szereplést vállaló hivatásos vagy amatőr színészek, netalán szövegírók, muzsikuskok, a díszletek megvalósításához értő művészek.⁴

² Grób 1927., Váry 1920., Fejes 1931.

³ Terbe 1958., Tóth 2000. 113–117. o.

⁴ Az Országos Színházstörténeti Múzeum és Intézet (OSZMI) az első világháború centenáriuma alkalmából Színészmadonnák, fogolyprimadonnák címmel időszaki kiállítással és a hozzá kapcsolódó kiadvánnyal emlékezett meg a tábori- és a hadifogolytábori színházak tevékenységéről.

A táborokban a tisztek és a jóval nagyobb létszámú legénységi állomány elkülönítve élt, emiatt leginkább saját körükben keresték és teremtték meg a szórakozás lehetőségét. Több tábor esetében ismerünk önálló társulattal működő legénységi illetve tiszti teátrumot, amelyek feltételezhetően a másik ötletén és sikerén felbuzdulva, vagy megszűnés esetén az előadások hiányát pótolva szerveződtek.

A tomszki, a habarovszki, a krasznajarszki és a krasznaja-rjecsikai táborok mellett igen színvonalas, az amatőr „játékon” túlmutató színházi élet folyt a Berezovka mellett létesített lágerben 1917–1918-ban, amelynek megszervezésében és irányításában Baghy Gyulának⁵ volt meghatározó szerepe. Az előadásoknak nemcsak színésze, rendezője, dal- és szövegírója, de a Magyar Színházi Együttes művészeti igazgatója is volt.

Neve és munkássága főként az eszperantisták számára ismert, ugyanis nemzetközileg elismert alakja volt mozgalmuknak. Az 1920-as évektől kezdve életét az eszperantónak szentelte és e nyelven írta költeményeit és regényeit, fordított, tanított, folyóiratot alapított. Műveit Julio Baghy néven publikálta.

Életének kevésbé ismert részlete, hogy az első világháború előtt a szatmári, a nyitrai, a kassai és a temesvári társulatok színészeként és rendezőjeként dolgozott. Pályafutását meghatározta, hogy beleszületett a színház világába: édesapja, Baghy Gyula⁶ színész és rendező, édesanyja, Bodroghy Mária színházi sűgónő volt a szegedi teátrumban.

1915. januárban egyéves önkéntesként bevonult a cs. és kir. 38. gyalogezredhez, amellyel az orosz harctérre került szolgálatra. Szeptemberben megbetegedett és orosz hadifogságba esett, ahonnan 1920. december 23-án tért haza.⁷

Hosszú fogsága idején számos táborban megfordult (Kijev, Irbit, Szamara, Buguruszlán, Buzuluk, Asztrahán, Berezovka, Nikolszk Usszuriskij, Vlagyivosztk), ahol megtapasztalta, hogy e soknemzetiségű gyűjtőhelyeken létfontosságú egy nemzetközi nyelv ismerete. Már ekkor hasznát vette eszperantó nyelvtudásának, s pénzért hadifogolytársait tanította.⁸

Színházi élet a hadifogságban címmel írt rövid ismertetés megjelent: *Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 537–548. o., *Gajdó* 2001. 781–788. o.

5 Baghy Gyula (Szeged, 1891 – Budapest, 1967) színész, eszperantó nyelven alkotó magyar költő, író, műfordító. (*Kenyeres* 1967. 70. o.)

6 Baghy Gyula, id. (Kecskemét, 1864 – Budapest, 1917) színész. 1885-től vidéki társulatoknál, majd Szabadkán játszott. 1911-ben a pályát elhagyta és vasúti tisztviselőként helyezkedett el. (*Kenyeres* 1967. 70. o.)

7 Hazatérése után 18 hónapig állás nélkül élt, majd 1923. októbertől 1924. áprilisig Budapesten a Várszínházban és a vele kapcsolatos más színházakban volt színész és énekes. Amikor a színház megszűnt, elhagyta a pályát és életét az irodalomnak és az eszperantó nyelvnek szentelte. (Baghy Gyula kézzel írt önéletrajza, Országos Idegennyelvű Könyvtár 21.441); Hadifogságának élményei ihlették számos eszperantó nyelven írt költeményét és három regényét (magyarul: *Áldozatok, Véres földön, A zöld szív*), amelyek fordításban nem olvashatóak.

8 Az eszperantó nyelv az indoeurópai nyelvekből mesterségesen megalkotott nemzetközi nyelv, amelyet ma világszerte közel 2 millióan beszélnek. Alapjait 1887-ben Lazar Markovics Zamenhof zsidó származású, orosz anyanyelvű varsói szemorvos rakta le. Tankönyvének első kiadására 1887-ben, Varsóban került sor. A nyelv eredeti neve Lingvo Internacia („nemzetközi nyelv”) volt, de igazán Zamenhof álnevéből (D-ro Esperanto – „Dr. Remélő”) vált ismertté. Az első eszperantó világtalálkozót 1905-ben Franciaországban rendezték meg.

A Bajkál-tótól keletre fekvő kis település, Berezovka közelében létesített katonai telep már a béke idején is táborként funkcionált, ahol a több száz, gerendákból épített barakkban 30–40 ezer fős orosz haderőt tudtak elhelyezni. A tiszti és légénységi szállásként működő földszintes házak mellett konyhák, sütődék, raktárak, kórházak, irodák sora szolgálta ki az irdatlan embertömeget. A területen templom, színház és gyógyszertár is működött. A háború idején a barakk-várost elsősorban fogolytáborként használták, de továbbra is jelentős számú kiképzett újoncot szállítottak innen a harcterekre.⁹

A berezovkai fogolytábor (Az orosz hadifogság képekben. Szerk. Dr. Fejes István és Fejes Gyula)

Az önkéntesek pavilonja a berezovkai fogolytáborban (Az orosz hadifogság képekben. Szerk. Dr. Fejes István és Fejes Gyula)

⁹ Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby 1930. 236. o. (Kádár Lajos önkéntes feljegyzése); Székely 1929.; Hermann 2014.

Korabeli jelentésekből ismeretes,¹⁰ hogy Bereзовkán körülbelül 30–35.000 fő, többségében osztrák–magyar hadifoglyot őriztek az oroszok, de voltak köztük német és török nemzetiségűek is. Nagyobb részüket a legénységi állomány tette ki, amelyhez az oroszok az egyéves önkénteseket és a póttartalékosokat is sorolták, annak ellenére, hogy a tisztekhez hasonlóan ők is az értelmiségi-polgári rétegből kerültek ki, de a rendfokozatuk miatt alacsonyabb besorolásba kerültek.

A tanítók, kántorok, zenészek, színészek, képzőművészek, stb. nehezen alkalmazkodtak a számukra szokatlan életkörülményekhez, és mivel őket nem vezényelték munkára, de nem is kapták a tiszteknek járó havi apanázst, igen nehéz körülmények között éltek. A legénységnek ezt a részét az oroszok „intelligencrotának,” értelmiséghez tartozók századának nevezték.¹¹

Székely Gyula visszaemlékezésében¹² olvasható, hogy az amerikai baptista egyházon belül működő „Keresztény Ifjak Egyesület” (Y. M. C. A.)¹³ megbízottai javaslatára abból a célból, hogy a tétlen foglyok számára hasznos időtöltést biztosítsanak, a berezovkai táborban is külön választották a legénységtől a művészeket, a zenészeket, a tanárokat és tanítókat, megalakítva ezzel az „500-as intelligens rottát.”¹⁴ A zenéhez értő személyekből létesítették a tábor 40–50 főből álló zenekarát, a cigányzenekart és az énekkart, amelyek hangversenyeket adtak, felléptek közösségi rendezvényeken és az istentiszteleteken.¹⁵

A tábor területén álló „hatalmas faalkotmány,” egy 1200 fős (!) nézőterrel rendelkező színházi épület¹⁶ pedig kínálta a lehetőséget, hogy az otthoni színházak világát megidézve színelőadásokat rendezzenek benne.

Ami előtt a nagyszabású és komoly előadások megvalósítására a színészeknek lehetősége nyílt, a nevetés és a muzsika iránt sóvárgó kisebb közösségek, általában egy-egy barakk lakói maguk gondoskodtak szórakoztatásukról.

10 Az orosz hadifogolytáborokat meglátogató Anna Revertera grófnő, osztrák vöröskereszt nővér (Emlékirata megjelent: *Als österreichische Rotekreuzschwester in Russland. Tagebuch von Gräfin Anna Revertera (Süddeutsche Monatshefte 20. Jg. Heft 12), München 1923.*) jelentése szerint a berezovkai táborban 1916. februárban 833 magyar tisztt, 21.544 legénységi állományú magyar katona, 6 német tisztt, 2800 fő német legénységi katona és 2100 török katona tartózkodott. (*Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby 1930. 142. o.*) Zinner Hubert cs. és kir. őrnagy jelentésében leírta, hogy 1916 elején 1300 tisztt és tiszttelölt és 35.158 legénységi fogoly, 1916 júliusában 1307 tisztt és tiszttelölt, valamint 8500 fő legénység volt a táborban. (A legénység nagyobb része ekkor nyári munkára volt vezényelve.) 1917. februárban 1307 tisztt és tiszttelölt és 4500 legénységi élt a táborban, akik közül 1500 fő önkéntes volt. (*Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby 1930. 208. o.*)

11 *Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby 1930. 207–208. o.*

12 *Székely 1929. 73. o.*

13 YMCA: Young Men's Christian Association.

14 Az 500-as rotta tagjairól készített csoportkép megjelent: *Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby 1930. 141. o.* – Rotta, az róta: egy csapat, egy sereg, kivált sorba állított katonaság. Egy rótabeli vitézek. Egy rótában szolgálni, állani. Vö.: németben: Rotte, a cseh- és lengyelben: rota, a dánban: rode. (Magyar Értelmező Szótár)

15 *Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby 1930. 210. o.*

16 *Székely 1929. 74. o.*

Strém István¹⁷ írta le,¹⁸ hogy 1915. (?) szilveszterén saját előjárójuk, illetve az orosz táborparancsnok engedélyével a barakkjukban megrendezett kabaréműsorral búcsúztatták az óévet. Nagy sikert aratott egy osztrák hadapród előadása, aki a maga által varrt lila ruhában és kesztyűben, lila esernyőt tartva a kezében egy bécsi dalocskát énekelt. Előadását többszöri visszatapsolással jutalmazta a hálás közönség. Nagy derűtséget keltett a barakk ismert alakjairól mintázott bábok párbeszéde is, amellyel hadifogoly-létünkön élcelődtek.

Már komolyabb és szélesebb körű volt a 2. számú magyar (tishti) barakk lakóinak tavaszi előadása. Néhányan betanulták a Szabó Mihály hadnagy által írt Három feleség című vígjátékot és a próbák után engedélyt kértek, hogy egy üres helyiségben azt előadhassák. A „premierre” 1916. pünkösdvasárnap délután került sor, amelyet Strém szerint, hatalmas izgalommal várt mindenki. Szabó hadnagy köszöntője után elszavalt „humoros” versek és a női ruhában előadott frivol dalok után következett a három felvonásos színdarab. Rövid időn belül még két előadásra került sor, de a játék folytatása abbamaradt.

Berezovkán a német hadifoglyok is megteremtették saját kulturális életüket és két színházat is (legénységi és tishti) működtettek.¹⁹ A helyőrségi színházban 1917 júliusában két operettet mutattak be, Lehár Ferenc Luxemburg grófja és Jean Gilbert Ártatlan Zsuzsi című zenés játékát. Az előadások nem arattak nagy sikert, mivel „a betanulásra nem nagy súlyt helyeztek, s talán nem is volt köztük jobb minőségű hivatásos színész” – írta Székely Gyula.²⁰

A németek és a magyar tisztek kezdeményezésén felbuzdulva a legénységi tábor önkéntesei is hasonló ötlettel álltak elő, és elhatározták, hogy a két hivatásos színész, Baghy Gyula és Sárosi Mihály,²¹ a Király Színház fiatal tagja irányítása alatt betanulják Jacobi Viktor Leányvásár című operettjét. Valamikor ekkor, 1917 nyarán vette kezdetét a Magyar Színházi Együttes működése.

Sárosi, aki színinövendékként Budapesten ebben a darabban vizsgázott, emlékezett a szövegre és a zenére, így sikerült „rekonstruálni” a szövegkönyvet. Az eldúdolt dallamokat a zenekar tagjai kottázták le. A hangszerelést a zenekar két karmestere Molnár Sándor és Blasina M. J. végezte. A szereplők válogatását, a táncok betanítását és a rendezést Baghy Gyula vállalta, a díszletek Tályos Gyula²² tervei alapján készültek el.

17 Kanizsai Strém István, Strem (Budapest, 1891 – Budapest, 1942) magyar újságíró, író, spiritiszta. Tanulmányait Nagykanizsán, majd Budapesten végezte. Jogi végzettséget szerzett. 1912–1913. a Zalai Közlöny felelős szerkesztője. 1914-ben orosz hadifogságba esett, ahol Móra István és az ő szerkesztésében jelent meg a Berezovka című hadifogolylap. 1920-ban tért haza, és Az Újság külpolitikai rovatvezetője, később a Spiritiszta Szemle szerkesztője volt. (Kenyeres 1969. 662. o.)

18 Strém István Színház a hadifogságban című, ismeretlen periodikumban megjelent újságcikkét idézi Botka 1985. 163–169. o.

19 Rainer 2016. 47. o.

20 Székely 1929. 76. o.

21 Sárosi (Sárossy) Mihály (1893–1982) színész, bonviván, eszperantista.

22 Tályos Gyula (1887–1975) belsőépítész, építész, grafikus. 1908-ban belsőépítész diplomát szerzett az Iparművészeti Iskolán. 1910–1913 között építészeti irodákban dekorátor tervező. 1915–1920-ig orosz hadifogságban volt, ahol sokféle művészi tevékenységet folytatott előadásokhoz díszleteket és jelmezeket, újságok, színlapok grafikáit tervezte. 1917-ben részt vett a vlagyivosztoki pályaudvar ünnepi dekorálásában. Hazatérése után folytatta belsőépítészeti munkásságát, amely mellett

A magyar művészek lelkesedése azonban nem lett volna elegendő az előadás megvalósulásához, szükség volt egy nagylelkű adományra. A költségek fedezésére Röck Gusztáv honvéd, kovácmester ajánlotta fel az összes vagyonát kitevő 50 rubelt.²³

A két hónapig tartó próbák után az első előadást 1917. szeptember 8-án tartották és elképesztő sikert hozott valamennyi résztvevőnek.

A díszletek, a jelmezek, a színészi játék és a muzsika olyan élményt nyújtott a hadifoglyok számára, hogy a Leányvásárt további 50 estén át játszották telt házzal.

A színlap szerinti sorrendben a szerepeket játszották: Fenyő Ferenc, Schwartz Árpád, György Domokos,²⁴ Delhányi Béla, Baghy Gyula, Nemeček Aurél, Sárosi Mihály, Proszig Károly, Bodnár István, Ammer József, Fehérváry Ferenc, Naskó Károly, Ribner Sándor, Jankovits I., Antal I., Varga Lajos,²⁵ Boér Péter, Hermann Béla,²⁶ Ambrus I.

A Színházi Lap I. számának belső oldala (HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 10.188/Em)

bútor- és grafikai tervezéssel, ötvösmunkával, valamint kiállítások tervezésével foglalkozott. (Kenyeres 1985. 776. o.)

23 *Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 539. o. és *Színházi lap* II. szám

24 György Domokos református tanító. (*Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 210. o.)

25 Varga Lajos viski református kántortanító. (*Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 210. o.)

26 Hermann Béla szibériai hadifogságából Japánba került, ahol neves tánctanárként szerzett magának nemzetközi hírnevet. „Karrierjéről” bővebben olvasható: *Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 470–475. o.

A tökéletes színházi élmény és a móka fokozásának érdekében a premierrel egy időben jelent meg a Színházi lap című négyoldalas humoros kiadvány első száma,²⁷ amely az előadással és a szereplőkkel kapcsolatos tréfás írásokat és rajzokat közölt. A kézzel írt és könyomattal sokszorosított lapot Dr. Sándor Zoltán főhadnagy szerkesztette, az illusztrációkat, – Sárosit és Baghyt szerepükben – Tóth Gyula rajzolta meg. A kiadvány ára 10 kopek volt.

A Színházi Lap II. száma (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 10.627/Em)

A második előadásra szeptember 12-én került sor, ekkora jelent meg a lap következő száma,²⁸ amelynek első oldalára a két „ünnepezt sztár,” Lucy és Bessy kisasszonyok, vagyis a nőnek maszkírozott György Domokos és Proszig Károly arcképei kerültek.

Az előadás sikeréről, a hadifogoly-közönség érzéseiről és a Baghy iránt érzett tiszteletéről a számára megküldött gratuláló levelek tanúskodnak.

„Kedves Barátom! Engedd, hogy munkád, törekvésed és ballatlan nagy sikered teljesedésbe menése alkalmából kitűnő művésztársaddal Sárosival együtt melegen üdvözlöljelek.

Határozottan tudom, hogy a szervező szellem, erő Te voltál. És azt is tudom, hogy az erő úgy érvényesülhet, hogy más erőt legyőz, Te legyőztél minket. Isten voltál, a semmiből gyönyörűt alkottál. Nékünk nem marad más báttra, mint örömmel megadni magunkat és a további kitartó munkára ösztönözni.

Tudom, hogy Téged a színpad éltet, hogy lelked a tapsok szárnyán haza szól. Ismerem rajongásodat a családod iránt és érzem, hogy boldog is lehet az a Kis család, melyre a Te jó szíved, vidám lelked melege árad.

Köszönöm tehát otthonodat és kívánom, hogy Kis családod mennél előbb kapja vissza benned éltető Napját. Ne ítélj el, hogy lírai vizeken evezek, de hát én is ember vagyok. A munkához képesség és pénz kell. Szellem, tehetség, energia van benned. A szívem tenném ki, ha tudnám, hogy elismerésemet bizonyítsam, hívj, segítsék, ösztönözzetek.

Te jól tudod, hogy mit jelent a fogság. De míg az utolsó kopek lesz, addig anyagilag is melletted, illetve mellettetek leszek – leszünk és ez utóbbit egész bátran írhatom, mert a tömeg lelkesedése, hangulata óriási.

Ha pedig az utolsó kopek is kimúlt, meg kell elégednetek az erkölcsi támogatással, mely bár könnyű, de belső értékkel mindenkor felér a másikkal.

Kitartást, további sikert kíván őszinte barátod, fogolytársad. Sonkoly E. Berezovka, 1917. szeptember 8.”²⁹

Dr. Papp Sándor is kifejezte köszönetét az élményért és hálája jeleként ajándékot küldött a szereplőknek.

„Kedves Bajtárs! Meg vagyok győződve, hogy már sokan adtak kifejezést elragadtatásuknak, sok dicséret és elismerést kaptatok már; – Magatok is tudjátok, hogy mit nyújtottatok, felesleges, tehát Benneteket dicsérnem, azt azonban nem mulasztatom el, hogy köszönetet ne mondjak nektek azért az élvezetért, amelyben részesítettetek. Hálával és köszönettel tartozom Nektek, mert a szomorú hadifogságnak nemcsak két óráját vidítottátok fel, hanem lehetővé tettétek, hogy az arra való visszaemlékezés a jövőendő kellemetlen órák egyhangúságát megtörje.

Nagyon sajnálom, hogy hálámat és köszönetemet nem róhatom le úgy, ahogy szeretném, – nagyon sajnálom, hogy nem szerezhettek Nektek oly örömet, mint aminőt Ti nekem okoztatok, – de amennyire itt lehetséges, igyekszem hálával és köszönetemet realizálni.

Fogadjátok a mellékelt szivarokat hálám és köszönetem csekély jeléül. Lucy és Bessy kisasszonyoknak egy kis csokoládét is küldök, a Regalia Favorita, mint rendezőt Téged

28 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 1782/Em

29 OSZMI 2005.88.1

illet, de többi minőségben is vedd ki a részed. Egyébként nagyon fogok örülni, ha bármiképpen szolgálatotokra lehetek, s kérlek, rendelkezetek velem.

Szívélyes bajtársi üdvözlettel: Dr. Papp Sándor”

A legénységi tábor előadását a tisztek csak titokban, súlyos büntetést kockáztatva nézhették meg, ezért valamikor, október közepén – talán egy önálló előadás keretében – számukra is lehetővé tették a Leányvásár megtekintését. Az előadásról a Berezovka című kéthetente megjelenő folyóirat³⁰ aktuális számában „kritikát” is olvashattak a táborlakók.³¹

„Leányvásár

(Jacobi Viktor operettje a berezovkai helyőrségi színházban)

A magyar hadifoglyok színtársulata, ez a fiatal berezovkai intézmény, első próbaképpen Jacobi látványos operettjét mutatta be, a Leányvásárt. Nem volt könnyű munka. A darabot emlékezetből kellett felújítani, a zenét újra hangszerelni, az ambiciózus kis műkedvelő gárdát többé-kevésbé nehéz szerepeire betanítani, a rendelkezésre álló csekély anyagi eszközökkel a mutatós darabot kiállítani – ugyancsak sok fáradtságot, kitartást és erélyt követelt meg a rendezőktől: Baghy és Sárosi színművészekről. Bizonytalannal annál nagyobb örömiük telik munkájukba most, amikor a tisztek részére rendezett előadás után már nyilván megállapítható, hogy a Leányvásár sikerteljes. A darab rekonstrukciója csaknem tökéletes, az előadás simán, zökkenések nélkül gördül és a színészek összetanultsága éppúgy, mint a scenikai rendezés, osztatlan hatást váltott ki a hálás és nagyszámú közönségből.

A két hívatásos művész nemcsak a csendes rendezői munkát látta el kifogástalanul, de játékaival is mindig elől járt. Így Sárosi, a rokonszenves Tom Miggles, sok szeretettel és ambícióval vitte színpadra az alacsony sorban élő milliomos fiú romantikus alakját. Nagyon szépen, igazán operettszerűen, tiszta kiejtéssel énekel. Baghy Gyula is kiválóan megfelelt hálás szerepének (Fritz). Keresi a groteszket, de ebben aztán otthon is van. A tánca elsőrendű.

30 Terbe 1958. 271. o.

A folyóiratot a berezovkai táborban szervezett Magyar Kulturális és Segítő Egyesület adta ki, amelynek megalakulásáról a kiadvány ismeretlen, de valószínűleg első száma számolt be. (A papírlap alsó sarkának hiánya miatt a szöveg csak részben rekonstruálható.) „Az egyesület megalakítására kiküldött bizottság augusztus hó 14-én brúta össze az alakuló közgyűlést, melyen az érdekeltek impozáns számban jelentek meg. Göcze dr. százados, m[...] előkészítő bizottság elnöke, [nyitotta] meg a gyűlést és nagy von[.] keresetlen szavakkal ecs[et]elte az egy[es]ület célját. Egy a [...] magyar tudomány és irod[al]mat] szolgáló folyóirat kiadása, [felol]vasások, szabad előadások, vita [délu] tánok, szervezése, a magyar zene, ének és színművészet istápolása, szórakoztató előadások rendezése, és az itt élő legénységi állományú magyar véreink anyagi és szellemi támogatása azok a kimagasló pillérek, melyekre az alakuló gyűlés az egyesület programját fektette. Az ezután megéjtett választásból Révy Örnagy került ki elnökként, míg [Nagy?] százados, ügyvezető titkár, Ma[gyar?] badnagy pedig pénztáros lett. A választások további eredménye: A segélyező alosztály elnöke: Nagy szds., színművészet, festészet elnöke Vécsey szds., a tudományos és irodalmi szakosztály elnöke pedig Göcze szds., választmányra pedig: Görög, Pálosi, Elszász és Verbóczy főbadnagyok, Rab hgy., Csura és Szíjj badapródok és Strém badapródjelölt. Az utóbbi kiadásában megjelenő »Berezovka« című folyóirat szerkesztésével Strém [István] badapródjelöltet bízta meg a választmány.” (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 10.636/Em) A szövegben említett dr. Göcze százados, valószínűleg azonos dr. Geőcze Bertalan századossal, a Przemysł-ben kiadott Tábori Újság című periodikum cenzorával. (Tóth 2016.)

31 Berezovka. Szépirodalmi, tudományos, társadalmi folyóirat. 1917. október 17. 3. szám (MNM Központi Könyvtár)

A nőszereplők kérdésének megoldása bizonyára nem csekély gondot okozott, de a kis társaság ebben a tekintetben is várakozáson felülit nyújtott, így igen kedves jelenség volt a primadonna, György „kisasszony.” Elég ügyesen mozog a színpadon. A játéka is intelligens. Jó Lucy volt. Bessyt, a szobalányt Proszig „kisasszony” kreálta. Hálás szerepe, szép tánca, csinos éneke és tüzes temperamentuma neki biztosította a legnagyobb sikert.

Kisebb szerepeikben kiváltak: Bodnár, a korcsmáros, Fenyő, mint Harryson, Delhányi, mint Rottenberg gróf. A zenekart Blasina elég jól vezette. A darab scenikai rendezése Tólos mesteri kezét dicséri.

Igen kellemes estét töltöttünk az előadáson. Három óra bosszat otthon voltunk és ezért nagyon hálásak vagyunk a magyar színtársulatnak.”

A siker után az Együttes működése már biztosított volt, a bevétel és a hálás közönség támogatása a folytatásra buzdította őket.

„*A Magyar Színházi Együttes tagjai közkedvelt vendégszereplői lettek az orosz előadásoknak is.*” – írta minden további megjegyzés nélkül Baghy Gyula a hadifogoly-színházak működését nagyvonalakban ismertető írásában.³²

Kijelentésére magyarázatot ad az operett egyik előadását hirdető orosz nyelvű egyoldalas nyomtatvány,³³ amelynek szövege szerint a berezovkai helyőrségi színházban 1917. szeptember 26-án második alkalommal lépett fel a hadifogoly társulat és magyar nyelven előadták Jacobi Viktor zenés darabját. A helyi katonai parancsnokság által közzé tett programból a nézők megismerték a darab cselekményét, a szereposztást, a rendező, a díszlettervező és a karmester nevét. Az előadás este 7 órakor kezdődött és közreműködött az „500-as művészbarakk” kórusa és zenekara. A jegyeket 2 rubel és 50 kopek között árusították, de a gyerekek és a katonák 20 kopekért válthattak belépőt.

Valószínű, hogy a helyi haderő és családjaik, valamint a közeli város, Verhné-Ugyinszk³⁴ lakosai számára is szerveztek előadást a színház hatalmas épületében. A legalább kétszer eljátszott operett bizonyára elnyerte az az orosz közönség tetszését, mert ismert a Magyar Színházi Együttes következő előadására szóló hasonló nyomtatvány is.

A berezovkai művészek következő premierjére 1917. november 26-án került sor, amely alkalommal már két eredeti darabot mutattak be. Az Együttes egyik tagja, Nemeček Aurél³⁵ által írt, Az utolsó című drámai etűdöt és Baghy Gyula A Trabucó hercege (más leírásban A trabukói herceg) című két felvonásos operettjét³⁶ vitték színre. Utóbbi zenéjét Molnár Sándor és részben Baghy szerezte.

32 *Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 540. o.

33 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 1070/Nyt.

34 ma: Ulan-Ude, Burjátföld, Oroszország

35 A berezovkai tábor színes kulturális életéről vall, hogy 1916. július 22-én délután a tisztek részére az önkéntesek koncertet szerveztek a színházban, amelyen előadásra került Nemeček Aurél egri illetékességű fogoly Przemyszl című ódája is. A költeményt Molnár Sándor karmester zenésítette meg. Az egyik páholyból az előadást megtekintette H. A. Moran, az amerikai YMCA irkucki főmegbízottja és egy hölgy, valamint egy orosz parancsnok, Zsarzseczky és a táborparancsnok, Stockij. Ugyanezt a műsort előzőleg már az orosz tiszteknek is előadták. (*Hermann* 2014. 241. o., *Fejes* 1931. 155. o.)

36 A Trabukó hercege című operett egyik kézzel írt szövegváltozat fennmaradt az Országos Idegennyelvű Könyvtár gyűjteményében (9764), ahová Baghy Gyula eszperantó vonatkozású

Nemecsek Aurél műve egy szibériai hadifogoly kórházban játszódott, és témája minden nézőben ismert érzéseket, a haláltól való félelmet és egy barát elvesztése feletti bánatot elevenített fel. A négy szereplős darabban a beteget Baghy alakította, a barát szerepében Sárosi Mihályt láthatta a közönség.

Sándor Zoltán a Fogolyélet című folyóiratban³⁷ megjelent kritikájában így méltatta a szereplők játékát: „... *A lenyűgöző hatásban nem kevés része volt az előadásnak. Baghy méltónak bizonyult Nemecsek verseinek kifinomodott művészetéhez. Átértett játéka, apró megfigyelései tragikusan és túlzás nélkül megjátszott haldoklása érett művészegyenység alkotásai. Sárosi megindító hangja gyönyörűen érvényesült a vigasz és kétségbeesés szavaiban. Engelberg megnyerő, friss jelenség, és Kiss megkapó egyszerűségű orvos volt...*”³⁸

A Trabucó hercege című operett revü egy párizsi mulatóhelyen játszódott. A díszletek Tálos Gyula tervei alapján készültek.³⁹

A premier napjára jelent meg a Színházi Lap harmadik száma, amelyben 8 oldalon az új darabokról, a két szerzőről és Molnár Sándorról, a zeneszerzőről olvashattak az érdeklődők 15 kopekért. Utolsó lapján a szereplők névsora kapott helyet.

Az előadás után Baghynak küldött levelek az előzőt is felülmúló sikerről vallanak.⁴⁰

„Kedves Fiúk! Még most sem ocsúdtam fel a bámulatból, – még ma sem lebet velem másról beszélni, mint a „Trabucó hercegről” – valami nagyszerű, valami remek. Minden felvonásért szívesen elszenvedtem volna egy-egy heti bezárást, de szerencsémre nem csíptek meg, így még egy pár hetet nyertem is.

Az „Utolsó” engem igen közelről érintett, egy igen jó barátomat, ki földim és önkéntes társam volt, – itt eltemettem, – azonkívül hat volt lakótársam és egy unokaöcsém indult innen részben baza, részben semleges államba, egyiküktől való búcsúzásom mély nyomot hagyott kedélyállapotomon.

Ezeket az érzéseket újból felidézte bennem a szerző és az előadó, ami legélénkebb bizonyítéka és legjobb kritikája annak, hogy a darab nagyon jól van megírva és mesterien volt megjátszva, – de nem restelem bevallani, hogy a kabátom csücskét rágtam, hogy el ne sírjam magam. Hogy a „Trabucó hercege” megvigasztalt, az is a sikerek mellett tanúskodik.

Mit produkált Tálos,

Csodával batáros.

(Az egyik Havannát neki szántam, a másikat Baghynak.) Ha megint üres lesz a doboz, legyetek szívesek visszaküldeni. (Azt hiszem, most már értető, miért kértem a múltkor vissza.)

Szeretettel ölel mindnyájatokat Dr. Papp Sándor Berezovka, 1917. november 28.”

Egy másik levél szerint nyolc társuk egykori zászlójuk szalagjával ékesített fenyőkoszorú küldött nekik elismerésük jeleként.⁴¹

hagyatékával együtt került. A szöveggönyv végén az alábbi bejegyzés olvasható: „másolta Szabó Barna a Magyar Színházi Együttes ügyelője Berezovka, 1918. augusztus 3.”

37 Fogolyélet. Szépirodalmi és tudományos folyóirat. Szerk. Szabó Barna. Megjelent: Berezovka, 1917.

38 Az utolsó című darab kritikáját és Tálos Gyula munkásságát méltató írást jegyezte S. Z. [Sándor Zoltán], A Trabucó hercege című előadásról írt közlemény szerzőjének csupán monogramja (K-y) ismert. (Fogolyélet 1917. december 1. 11. szám, HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 10.635/Em)

39 Színházi Lap III. száma 1917. november 26. 8. o.

40 OSZMI 2005.88.6

41 OSZMI 2005.88.5

A Színházi Lap III. száma és belső oldala (HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 10.628/Em)

„Kedves bajtársak és honfitársaink! Fogadjátok tőlünk ezen szerény fenyőkoszorút, mert babérral nem kedveskedhetünk. De a szalag a hadba induló bajtársak honleányai által ajándékozott zászlaját ékesítette. Most itt a kultúra homályában, a fogolytáborban egy kis fényesség támadt, mely a magyar irodalom és a művészet előrehaladottságának fényes bizonyítéka. És íme, mi lett a szalagból, ami oly régen a szív mellett őriztetett, dupla diadalmi jelvény, mely dicsőségesen hirdeti a ti művészeteteket. Maradunk bajtársi és honfitársi rajongással.”

A Trabucó hercege díszleteit Tálos Gyula, az 1918 nyarán felújított előadások díszleteit Gerő Gusztáv⁴² festőművész tervezte.

Baghyék a bemutató után egy héttel ismét felléptek az orosz közönség előtt. A megőrzött cirill betűs program⁴³ és a falragasz⁴⁴ érdekes részleteket árul el az 1917. december 3-án, vasárnapra meghirdetett estéről.

Mivel ezt az előadást is magyar nyelven játszották a színészek, így a kétoldalas ismertető nemcsak a szereposztásról, a rendező, a díszlettervező, a karmester személyéről valamint az előadás idejéről tájékoztatott, de felvonásonként ismertette a darabok tartalmát is. Tudjuk, hogy a program 7 órától fél 10-ig tartott és ismételten közreműködött az 500-as művészbarakk együttese. Az előadás idején büfé üzemelt.

42 Gerő Gusztáv (Hegybánya, 1889 – Losonc, 1979) festő, grafikus, iparművész.

43 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény 1772/Em

44 HTM Plakát- és aprónyomatványtár 2012.6.1/Nyt

Ezt a nyomtatványt is a berezovkai helyőrség parancsnoksága adta ki, és a közeli város, Verhné-Ugyinszk egyik nyomdájában nyomtatták.

A falragasz hasonló információkat tartalmaz, de a szövegéből hiányzik a szereposztás, illetve a cselekmény leírása. Érdekessége, hogy itt külön felhívták a lakosság figyelmét arra, hogy mindenki tiszta külsővel jelenjen meg.

Az előadások színvonaláért színészként, rendezőként, szövegíróként és zeneszerzőként fáradhatatlanul dolgozó Baghy egészsége a sok munka és az elégtelen étellemezés következtében megrendült. Jobb ellátásáért és felgyógyulásáért a hadifogoly közösség egy jótékony célú gyűjtést kezdeményezett,⁴⁵ amelynek egy hónapja alatt 404 rubel és 10 kopek gyűlt össze.⁴⁶

Hogy Baghy betegsége mennyiben befolyásolta a Magyar Színházi Együttes decemberi és januári előadásait, nem tudjuk, viszont tény, hogy 1918. januárban Magyar Tiszti Színház néven a tisztek is bekapcsolódtak a berezovkai tábor színházi életébe.⁴⁷ Előadásaikat egy erre a célra átengedett barakkban tartották. A társulat vezetője Vécsey Elemér százados, majd Iglódi Béla főhadnagy volt. A tagok között több hivatásos színész, például Buchstabler (Bánky) Róbert,⁴⁸ Szőke Kálmán és Földényi László⁴⁹ is fellépett.

Vécsey százados szerkesztésében és Róna István hadapród tollából jelent meg 1918. márciusban a Színház című néhány oldalas – valószínűleg egyetlen számban megjelent – litografált kiadvány,⁵⁰ amelyben a tábor több, februári színházi eseményéről is röviden beszámoltak. Ebből ismert, hogy a Magyar Tiszti Színház február 5-én két egyfelvonásos bohózatot mutatott be, és a társulat több tagja is ének- és táncszámokkal lépett a közönség elé a Kaszinó farsangi kabaréjában. Február 13-án az énekkar és a zenekar közreműködésével dalestélyt rendeztek. Baghy társulata, a Magyar Színházi Együttes a helyőrségi színházban újra a Leányvásár című operettet adta elő némileg megváltoztatott díszletek⁵¹ között. Hírt adott új bemutatójukról, Molnár Ferenc Liliom című darabjáról,

45 Bozzay Gyula zászlós kézzel írt felhívása és gyűjtőíve „*Magyar Bajtársak! Baghy Gyula a Magyar Színházi Egyesület [! Együttes helyett] tehetős és lelkes vezetőjének egészsége gondos ápolást igényel, hogy a magyar művelődés érdekében kifejtett fárasztó munkáját a megkezdett eréllyel folytathassa. ... állandó ellátást nyerjen a tábor valamelyik tiszti étkezdéjében. Adjunk sokat, mert ezáltal nagy szolgálatot teszünk neki, hazánknek, művelődésünknek. Bereзовka, 1917. december 3.*”(Országos Idegennyelvű Könyvtár E 21449)

46 Bozzay Gyula zászlós december 31-én írt levelében az alábbiakról tájékoztatta Baghyt. „*Kedves Baghy Úr! A berezovkai legénységi tábor magyar tisztelői az Ön iránti szeretetük jeléül gyűjtést rendeztek, amelynek eredményét nekem jutott a szerencse Önnel tudatni. Az összes 404 Rubel és 10 kopek , ... amelyet Ön étkezésének a felhívására kívánunk fordítani, - nálam van letétben. Abban az esetben, ha Ön a tábort elbagná, az összeg természetesen az Ön rendelkezésére áll. Amidőn szeretetünknek ilyen módon való megnyilvánulását Önnek közöljük, egyúttal kívánunk Önnek boldog új évet. Bereзовka, 1917. december 31. Szívvelyes üdvözléssel Dr. Bozzay Gyula zászlós, cs. és kir. 2. császárvadász ezred*” (OSZMI 2005.88.7)

47 Baja – Pilch – Lukimich – Zilaby 1930. 540. o.

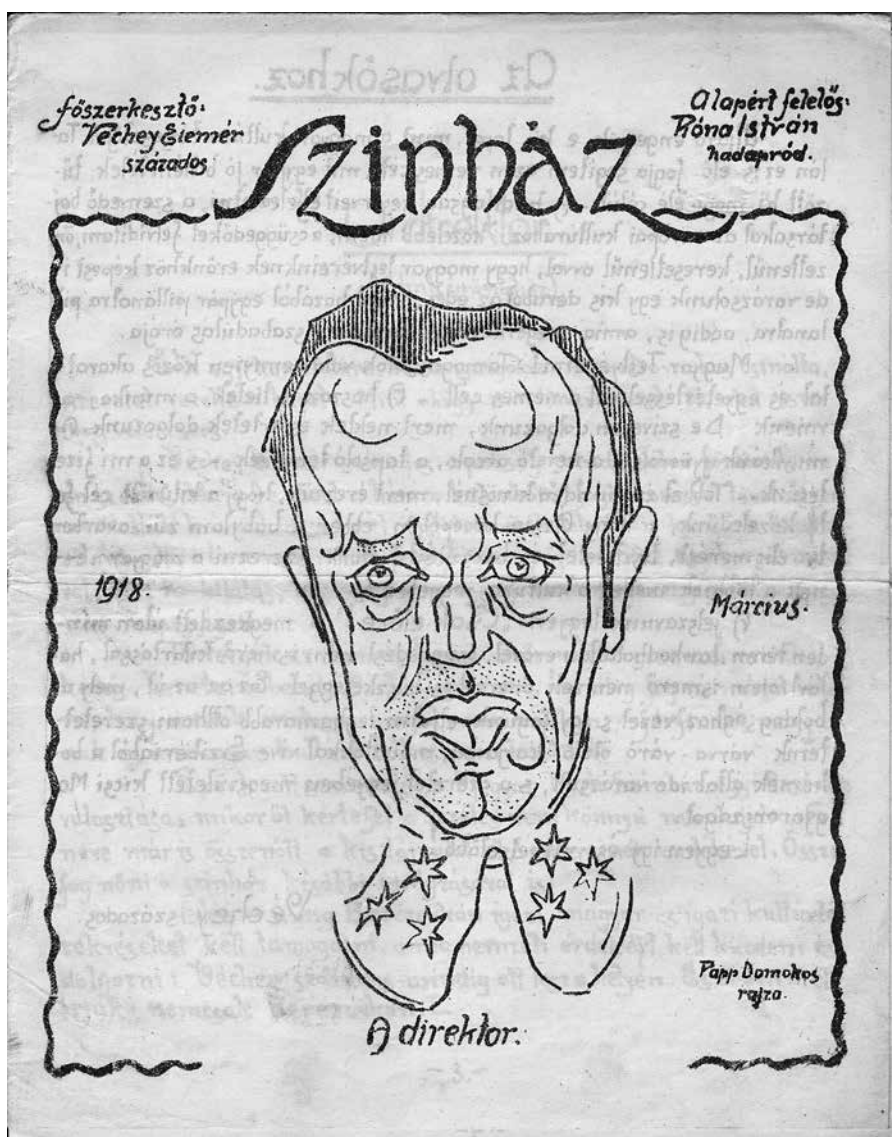
48 Bánky Róbert, id. (Kispest, 1894 – Budapest, 1979) színész, színházigazgató.

49 Földényi László (Gödöllő, 1895 – Alsóörs, 1960) színész.

50 Első oldalán Papp Domokos Vécsey századosról készített karikatúrája. (HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 10.197/Em)

51 Talán ekkor már a Gerő Gusztáv által tervezett díszletek között játszottak. A változás oka nem ismert.

amelynek szereposztását⁵² az utolsó oldalon közölték. A címszerepben ismét Baghy Gyulát láthatta a nézőközönség.

A tiszti tábor színházának Színház című lapja (HTM Kézírtatos Emlékanyag-gyűjtemény 10.197/Em)

52 A szerepeket játszották: Baghy Gyula, Katona István, Ábrahám János, Papp Zoltán, Fenyő Ferenc, Varga Lajos, Bodnár István, Galambos J., Jusits Károly, Elekes Sándor, Korchnyák István, Farkas Tibor, Bognár Rezső, Kiss András, Nemeček Aurél.

Ugyanitt kapott helyet a Tiszti Színház Csárdáskirálynő március 15-i előadásának, talán premierjének a színlapja⁵³ is. A darab elég sikeresnek bizonyult, így hosszú ideig játszották. A 13. előadást május 1-én,⁵⁴ a 24. előadást szeptember 5-én tartották.⁵⁵

„[Augusztus 27.] ... A tiszti színházban a Csárdáskirálynő megy zsúfolt bázak mellett új szereposztásban és új zeneszámokkal. A nálunk megfeneklett transzportok ui. még nem látták s ezeknek a bajtársaknak nagy élmény ez a darab, de mi berezovkaiak is szívesen nézzük meg ismételten s vannak olyan rajongói, akik maguk sem tudják hányszor látták.”⁵⁶

[Szeptember 5.] Este a Csárdáskirálynő 24. előadását nézzük meg. Az új szereposztásban nagyszerűen megy minden s a pompás zeneszámoknak egy régen nem élvezett, hangulatos estét köszönhetek. Az elmaradhatatlan Sepszki familia és az új orosz táborparancsnok, Komarov ezredes és felesége vannak jelen az oroszok közül. Utóbbi már másodízben gyönyörködik az errefelé elég ritka európai nivójú előadásban. Igen hálás nekiünk, ha itt egy kis kultúrához juttatjuk. ...”

A Csárdáskirálynő eredeti dekorációját Papp Domokos tervezte, de a nyáron felújított és augusztus első napjaiban bemutatott előadáshoz már Tálos Gyula készített új díszleteket és berendezést.⁵⁷

1918 nyarán a tiszti színház műsorán szerepelt továbbá Kálmán Imre Tatárjárás című operettje.⁵⁸

A helyőrségi színházban a díszletekkel, jelmezekkel és sok szereplővel, ének és zenekarral megrendezett, komoly felkészülést igénylő előadások mellett más, könnyebb műfajú programokat is szerveztek a legénységi táborban. Dr. Sándor Zoltán főhadnagy⁵⁹ igazgatósága – aki egyben a rendező és a konferanszié is volt – alatt működött a „Kis Színház,”⁶⁰ amelynek keretében a Magyar Színházi Együt-

53 A szerepeket játszották: Bárányosi J., Mertl Imre, Frey Endre, Kurutz Gy., Buchstabler Róbert, Fuzák S. [Bertalan], Mirovsky K., Tanyay Zoltán, Aba B., Szegedy J., Gulyás K., Bársony K., Vorsatz E., Kurucz K., Königsberg A., Varga L., Sárfy J., Militzer E., Beöthy M., Dely K., Viola G. A díszleteket tervezte Papp Domokos, a karmester König Frigyes volt.

54 *Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 358. o.

55 *Hermann* 2014.

56 *Hermann* 2014. 335. o.

57 *Hirmondó*. 1918. július 26. 20 (89.) szám (HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 10.611/Em)

58 *Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 540. o. A Magyar Újság című lap 1918. július 7-i számában jelent meg az a figyelmeztetés, hogy a Tatárjárás előadásain a legénység nem vehet részt. (*Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 376. o.)

59 Dr. Sándor Zoltán főhadnagy több lapot is szerkesztett a berezovkai hadifogolytáborban. Nevéhez fűződik a *Színházi Lap* I–III. száma (1917. szeptember 8., 12. és november 26.), a *Magyar Újság. Szibériai napilap a hadifoglyok számára* (1918. [április]–1918. június 30.) és ennek folytatása a *Hirmondó. Szibériai napilap hadifoglyok számára* című lapok megjelenése (1918. július 1-től). (*Terbe* 1958. és *Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 376. o.)

Ismereteink szerint Sándor Zoltán nem tért haza a hadifogságból, egyik áldozata lett az ún. os-i méészárlásnak. 1919 tavaszán az oroszok feloszlatták az osi hadifogolytábort és sorsukra, ellátás nélkül hagyták a foglyokat. Az oroszok még a fegyveres kíséretet sem biztosították számukra, hogy átköltözzenek egy másik biztonságos táborba. A tisztek vállalva a veszélyt elindultak, de útközben szárt fegyveresek fogságába estek, akik kegyetlen módon lemészárolták a 170 osztrák és magyar tisztet. A tragédia körülményei tisztázatlanok. (*Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 411–412. o., *Fejes* 1931. 111. o.)

60 *Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 540. o.

*A Kis Színház elnevezésű
tábori kabaré hirdeteménye
(HTM Kéziratos
Emlékanyag-gyűjtemény
10.632/Em)*

tes tagjai – Sárosi Mihály, Bodnár István, Elekes Sándor, Katona István, Proszig Károly, Hermann Béla stb. – művészi kabaréműsorral, tréfás jelenetekkel, ének- és zeneszámokkal szórakoztattak. Tálos Gyula tervei alapján készült a színpad „külső és belső díszítése,” valamint a műsorszámokról és az előadásokkal kapcsolatos információkról tájékoztató nyomtatványok⁶¹ grafikája.

Az 1918. február 9-én, szombaton délután 2 órára meghirdetett első előadásra már korábban elkelt minden jegy,⁶² a következő napokra szóló belépőket Weil Béla egyéves önkéntesnél a 231. számú barakkban, az orosz templommal szemben lehetett kapni – tájékoztatót a nívós kivitelű hirdetemény. A tökéletes színházi élményhez hozzátartozott a ruhatár, a „buffet” és a színházi lap. A Kis Színház címet kapta az előadások műsorfüzetének tekinthető kézzel írt és könyomattal sokszorosított pár oldalas kiadvány is, amely a műsorszámok felsorolása után a szereplőkről karikatúrát és néhány soros tréfás írást közölt.⁶³

A Magyar Színházi Együttes tagjai és az 500-as művészbarrakk zenekara Blasina karmester vezetésével a tábor más előadásaira is kaptak fellépési meghívást. Az 1918. március 12-ére meghirdetett „Grosses kabarett” fellépői között énekszámával ott volt Sárosi (Sárossi) Mihály, Bognár István, Proszig Károly és Babrik János.⁶⁴

A Magyar Színházi Együttes következő bemutatójára hosszú ideig kellett várni. 1918. május elején ismét egy eredeti darabot, Baghy Gyula Urasima című egyfelvonásos drámáját és Molnár Ferenc Doktor úr című vígjátékát⁶⁵ adták elő a színészek. Az Urasima rendezője és a címszereplője maga a szövegíró volt. A japán hadsereg közeledéséről szóló hírek ihlették ezt a négyszereplős darabot,⁶⁶ amelynek cselekményéről ma annyi ismert, hogy a jelenkorban és Urasima tokiói lakásán játszódott. A díszleteket és jelmezeket ismét Tálos Gyula tervezte.

A premier alkalmára, 1918. május 4-én jelent meg a Színházi Lap negyedik, majd másnap, 5-én⁶⁷ az ötödik száma, benne a szereplőkről készített Tálos-rajzokkal.

A májustól július végéig tartó időszak történései nem ismertek, talán az Együttes szüneteltette is a működését. Tevékenységük folytatásáról a Hirmondó című

61 Kézzel írt és illusztrált, könyomattal sokszorosított nyomat. Három különböző előadás „hirdetménye” ismert: 1918. február 9. Megnyitó műsor (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 10.632/Em); 1918. április 12. és 13. a megnyitó műsor felújítása (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 10.633/Em); 1918. március 20. új műsor (OSZK Színháztörténeti Tár V991/1/2009)

62 „Kis Színház 26 barak” feliratú, hektográfon sokszorosított jegyek (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 10.637–10.639/Em)

63 Három „száma” ismert: 1918. február (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 10.629/Em); 1918. március (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 10.200/Em és 10.630/Em); 1918. március 8. és 9. előadás (OSZK Színháztörténeti Tár V986/1/2009)

64 A kabaré falragasza (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 10.620/Em). Blasina karmester zenekara leginkább indulókat játszott, voltak kabaré-jelenetek, ének és táncszámok. A műsor 8 órakor kezdődött és 10 órakor fejeződött be.

65 A szerepeket játszották: Elekes Sándor, Proszig Károly, Katona István, Sárosi Mihály, Bodnár István, Fenyő Ferenc, Baghy Gyula, Delhányi Béla, Boska Tivadar, Antal János, Lévy István, Német Károly.

66 A szerepeket játszották: Fenyő Ferenc, Baghy Gyula, ?, Katona István.

67 *Terbe* 274. o.

Kapellmeister

GRÖSSES KABARETT

• 372 • (FRIEDENSFEIER) • VII •
Am Dienstag den 12. März Boon 1918
UNTER MITWIRKUNG DES ORCHESTERS
KAPPELLMEISTER: **H. EISENBERG**

I. TEIL.

1. DEUTSCHMEISTER-REGIMENTEMARSH" ERTL	ORCHESTER
2. OVERTURE „LICHTE KAVALLERIE“ SUPPE	"
3. PROLOG v. H. MEYER	H. SEID
4. LIEDESVORTRÄGE MIT ORCHESTERBEGL.	H. MEYER
5. „NINON VALSE“ v. ALCE FRANÇOIS E. SANDEL	ORCHESTER
6. REZITATIONEN	H. SEID
7. TANZ AUS „GESPEST“ v. CANTEVILLE & NISSE D. HEREN ROSENTHAL & BOJANIN	ORCHESTER
8. THE BEAUTY OF FLORIDA & CANE-WALK v. BUTTIN	ORCHESTER

II. TEIL.

9. THE SQUARE PARADE & ORCHESTER	14. KNABENBONDS POTPOURRI & TAKEN & ORCHESTER
10. GEGENSVORTRÄGE	15. „EINER MUSS HEIRATEN“
11. TANZ v. H. MUNN	LUSCHEL IN EINEM AKT - WILHELM
12. GITAR DALLOR	PERSONEN
13. WASSACK-MARSH & BASINA	URUS LOON & BRUDER, PROFESSOR
14. TANZ	WILHELM & ANNA UNIVERSITÄT
15. TANZ	GERTRUD & HER TANTE
16. TANZ	LOUISE & IHR NIEDE
17. TANZ	ST. LOUIS & CANE-WALK
18. TANZ	GROSSE PAUSE
19. TANZ	III. TEIL.
20. CHINESISCHER GAVELTANZ & BASINA	ORCHESTER
21. GEGENSVORTRÄGE	22. „GIRLO“ AUS „MÄDCHENMUSIK“
22. „GIRLO“	ORCHESTER
23. ENKE	BOGNAR
24. ENKE TANCEL	PROZIE
25. LIEDER ZUR LAUTE	H. BABRIK
26. HUNDSTISCHE VORTRÄGE	H. TREML

IV. TEIL.

10. WÄLZER AUS „KASTELBINDER“	ORCHESTER
11. ENKE	SAROSI
12. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
13. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
14. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
15. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
16. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
17. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
18. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
19. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
20. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
21. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
22. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
23. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
24. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
25. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
26. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
27. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
28. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
29. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
30. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
31. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
32. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
33. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
34. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER
35. „DER ARME JONATHAN“	ORCHESTER

VI. TEIL.

27. EINZUGSMARSH AUS „FRÜHLINGSLUFT“	ORCHESTER
28. HUPLEX	ORCHESTER
29. THE NIGGER GIRL	ORCHESTER
30. TANZ AUS „GESPEST“ v. CANTEVILLE & NISSE D. HEREN ROSENTHAL & BOJANIN	ORCHESTER
31. HUNDSTISCHE VORTRÄGE	H. OBERLEUTN. SLODOVICH
32. DER FRÜHLING IST DA	ORCHESTER
33. DALLOR GITARAL	SAROSI
34. „RADETSKY MARSH“	ORCHESTER
35. „RADETSKY MARSH“	ORCHESTER

BEGINN 8^h ABENDS, ODER BEIM AUSBLEIBEN DES LICHTES 1/2^h NACH
GROSSES BUFFET: WARME U. KALTE SPEISEN.
GETRÄNKE: GROS, BIER, KAFFEE.

CONFERENCE: H. EISENBERG
**EINTRITT: 1te STUFE PLATZ 1te.
2te STUFE PLATZ 50^h Kop.
HÄRTEN ZU HABEN 2.22 MITTELZIMMER RECHTS
GRABERODE: 10^h Kop.**

8 73

A „Grosses kabarett“ műsorának hirdetőmánya (HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény 10.620/Em)

újság július 31-i száma a következőket írta:⁶⁸ „*A Magyar Színházi Együttes újra munkához lát. A Hirmondó cikkének*⁶⁹ és ezzel a közönség óhajának örvendetes visszhangja támadt. Az Együttes újjászervezetten és az időközben Bereзовkára érkezett színházi erővel gazdagodva, a napokban megkezdte a kibővült és új számokkal ellátott Trabucói herceg próbáit. A rendkívüli sikert aratott 2 felvonásos operettehez [!] szerzője, Baghy Gyula előjátékot írt. A zeneszámokat újra hangszerelik, a régi táncokat pedig újak váltják fel.”

Feltételezhetjük, hogy a korábbi előadások sikeréből fakadó közóhaj, a más táborokból érkező, új tagokkal kibővült színészi gárda, illetve a hadifoglyok egyre bizonytalanabb anyagi helyzete 1918 nyarán arra készítette Baghyt és társait, hogy a Magyar Színházi Együttest újjászervezve folytassák a működését.

Az 1918. augusztus 1-jén tartott alakuló társulati gyűlés kézzel írt jegyzőkönyvéből⁷⁰ ismerjük, hogy az alapszabály felolvasása és elfogadása után társulati elnökké egyhangúan megválasztották Sárosi Mihályt, megtették rendes bírónak Elekes Sándort és György Domokost, pótbírónak Németh Károlyt. Az ellenőrző bizottság tagja lett Bodnár István és Varga Lajos. Az Egyesület titkárának Fenyő Ferencet, karmesterének Bodnár Istvánt jelölték ki.

Az újjászervezett Magyar Színházi Együttes tagja lett Ammer József, Baghy Gyula, Bodnár István, Boér Péter, Budai József, Elekes Sándor, Farkas Tibor, Fenyő Ferenc, György Domokos, Hermann Béla, Jusits Béla, Katona István, Németh Károly, Práger Kálmán, Proszig Károly, Sárosi Mihály, Szabó Barna, Varga Lajos.

A gyűlés előtti napon, július 31-én keltezett alapszabályban⁷¹ rögzítették a tagok kötelességeit és jogait, amelyek hasznos adatokkal szolgálnak a társulat működésére vonatkozóan. Valószínű, hogy ebben a korábbi időszak tapasztalatai alapján fogalmazták meg egymás iránti elvárásaikat, ezért megtudható, hogy a közös munkából és az emberi természetből kifolyólag milyen problémákkal kerültek szembe.

A meghatározás szerint az Egyesület célja volt „*a magyar kultúrát színielőadásokkal szolgálni, evvel a magyar hadifoglyokat szórakoztatni és a Magyar Színházi Együttes tagjainak megélhetését elősegíteni.*”

A társulat „rendes tagja” volt a művezető igazgató (Baghy), a titkár (Fenyő Ferenc) és a karmester (Bodnár István), a sugó, a kellékes, az ügyelő (Szabó Barna) és természetesen a játszó színészek. A „pártoló tagok” közé olyan személyeket soroltak, akik az Együttes működéséhez munkájukkal minden pénzbeli honorárium nélkül hozzájárultak.

Az Együttes alaptőkéjét – valószínűleg a Baghy számára 1917. decemberben összegyűjtött összegből származó – 300 rubel képezte. Tartalékképpen az Együttes pénztárába befizetésre került az előadások tiszta jövedelmének 10%-a, a tagok osztalékából levont bírságok, a külön szereplésekért kapott tiszteletdíjak 10%-a, valamint a díjtalan fellépésekért a felkérő által átadott 3 rubel.

68 *Hirmondó*. Szibériai napilap hadifoglyok számára. Bereзовka, 1918. július 31. 24. (93. szám)

69 Az újságszám hiányában ez az írás sajnos nem ismert.

70 OSZMI 2005.9.1

71 OSZMI 2005.89.1

MAGYAR SZÍNHÁZI EGYÜTTES.

Berezovka, 1918. évi augusztus hó.

TRABUKÓ HERCEGE

(Prinz von Trabuko)

Operette előjattal, 2 felvonásban. — Szövegét írta: Baghy Gyula, zenéjét szerzették
Molnár Sándor és Baghy Gyula.

Harmonista: M. J. Blasius Rendező: Baghy Gyula

Személyek:

Benvenuto Armando Putois René Busset Max Oliva, unokahuga Sherlock Holmes Eudoxia Taxenfucs Fritz gróf. Ninon, felesége Angela, Putois felesége Jules, főpáncér Bazil herceg Kóvér hölgy	Szalon szolgá Práger Kálmán Bodnár István György Domokos Baghy Gyula Proszig Károly Budai József Elekcs Sándor Keréc Gyula Katona István Fenyő Ferenc Baghy Gyula Vargha Lajos	1. ur 2. ur 3. ur 4. ur 1. hölgy 2. hölgy 3. hölgy 4. hölgy 1. lakáj 2. lakáj 1. indán 2. indán	Mezős István Boska Tivadar Kócsa Pál Horró Ferenc Moldován László Schwarc Árpád Boér Péter Orosz Antal Vilgó Károly Kelemen András Öcker Gyula Farkas Tibor Hermann Béla
--	--	--	--

Urak, hölgyek, trabukói tisztok, udvari kíséret, zenészek stb. stb.

Történik: előjáték egy párisi padlásszobában, a 2. és 3. felvonás a Rat-bleu ejelli mulatóban.

A díszleteket Gerő Gusztáv festőművész tervezte.

E darab összes előadásaira a jegyek Ornstein törzsfőmester úrnál (104. sz. barak) kaphatók.

Előkészületben: Faun, Joffa, Tiszt urak a záródásban.

Tisztelettel a M. Sz. E. nevében

Fenyő Ferenc
táskár.

Baghy Gyula
műv. igazgató.

A felújított Trabuko hercege című előadás hirdetőménye (HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 10.631/Em)

Az előadások bevételének 90%-át a tagok között szétosztották a pontozási csoport-besorolásuknak megfelelő arányban. A tagokat talán a tevékenységük és színházi tapasztalatuk alapján „osztályozták”;⁷² áthelyezésükről a művészeti igazgató, Baghy javaslatára a társulati gyűlés döntött. Függetlenül a szereptől vagy a szerepléstől a rendes tagok egyenlő arányban részesültek a bevételből.

Minden fizetési nap előtt két nappal összeült az elnökből és a két bíróból álló színházi bíróság, hogy a döntsön a munkájában mulasztott és bevádolt társulati tag ügyében és kiszabja rá a pénzbüntetést.

A társulati gyűlés hatáskörébe tartozott az alapszabály megváltoztatása, a művészeti igazgató felelősségre vonása, a bírósági döntések megváltoztatása, a művészeti igazgató javaslata alapján pontozási csoportokba való áthelyezés és új tagok felvétele, a vendégszereplők tiszteletdíjának megállapítása, bírósági döntés alapján tag kizárása.

A művészeti igazgató feladatai közé tartozott a szerepek kiosztása, a darabok rendezése, a hibák észlelése és kijavítása, a díszletek, a jelmezek és a kellékek ügyében való intézkedés és „kifelé reprezentálás.”

A titkár és pénztáros elszámolt a jegykezelővel, elkészítette az elszámolókat, kifizette a művészeti igazgató határozatai szerint az osztalékokat.

A karmester lekottázta a zenei darabokat, betanította az énekszámokat, kiejelölte a zenei és énekpróbákat, zeneileg kísérte az ének- és táncpróbákban a színészeket. Jogában állt a mulasztókat a bíróság előtt bevádolni.

Az ügyelő kötelessége volt a próbákban jelen lenni. Ő közölte a próba- és játérendet a tagokkal, ellenőrizte a kellékeket, vezette az ügyelőlapot és a vádkönyvet, kézbesítette a szerepeket és a köríveket, kezelte a színházi könyvtárat. Minden vádban, mint hivatalos vádló lépett fel.

A kellékes feladata volt a kellékek (ruhák, parókák) beszerzése, a tagok egyéni kellékeinek összeírása és kiadása, az öltöztetés, a kölcsönvett kellékek hiánytalan visszaadása. Elvesztett vagy megrongálódott kellékek ügyében kötelessége volt az ügyelőnél bevádolni a vétkest.

A sűgónak minden próbán jelen kellett lenni és segíteni az előadások gördülékeny lebonyolítását.

A játészó tagok kötelessége volt a szerepek megtanulása és legjobb tudásuk szerinti eljátszása, a művészeti igazgató és a karmester utasításainak, valamint a szerepek elfogadása és eljátszása, apró kellékek (zsebkendő, cigarettatárca stb.) beszerzése. A próbákban csendben és rendben kellett viselkedniük, pontosan megjelenniük, az előadás előtt fél órával készen kellett lenniük. Az alapszabály tiltotta számukra, hogy magánéletük ügyeit a színpadra vigyék, engedély nélkül máshol fellépjenek vagy egyéb színházi tevékenységet folytassanak. Játészó tagoknak az előadás alatt tilos volt a nézőtérben megjelenni, a próbákban illetve az öltözőben vendégeket fogadni, a művészeti igazgató utasításai ellenére cselekedni, az előadáson és a próbákban részegen megjelenni.

Az ellenőrző bizottságnak jogában állt időnként a pénztári jelentést megvizsgálni és erről jelentést írni.

72 A pontozási besorolást közli: *Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby* 1930. 540. o.

Az egyéb szerepekben játszó pártoló tagok feladatait is meghatározták a próbákban való jelenlét, a szereptanulás terén, valamint kötelességükre tették az előadás kivitelezésével kapcsolatos utasítások elfogadását. Munkájukért cserébe a Magyar Színházi Együttes minden előadásra 10 darab jegyet biztosított számukra.

A fegyelem fenntartása érdekében feladatkörönként meghatározták azokat a vétségeket és büntetésük mértékét, amelyekről a bíróság döntött. Ha valakit elmarasztaltak, megvonták tőle a következő havi osztalék meghatározott százalékát.

Például, ha a rendező hibájából a próba nem volt megtartható, osztalékából 25%-ot levontak, ha egy tagot megsértett, 1–5% közötti büntetést fizetett. Tettelegességért akár a teljes osztalékától megfoszthatták. A sűgő, az ügyelő, és a kellékesek mulasztásait 1–5%-ig büntették, színházi botrány esetében 10–25% osztalék megvonása fenyegette őket.

Mivel az előadások sikere vagy bukása leginkább a színészeken múlt, ezért tőlük komoly és fegyelmezett munkát, illetve viselkedést vártak el. Szankcionálták, ha valaki az utasításoknak ellenszegült, a próbákról elkésett vagy hiányzott, amennyiben szerepét nem tudta a próbán vagy az előadáson, amikor színházi botrányt okozott, engedély nélkül máshol fellépett. Súlyos pénzbüntetés járt a tiszteletlen viselkedésért, a tettelegességért. Ha valaki hibájából maradt el egy előadás, egy havi osztalék megvonással büntették és kizárták a tagságból.

A társulati gyűlésről való igazolatlan hiányzás ugyancsak büntetéssel járt.

Sajnálatos módon nem ismert, hogy Proszig Károly milyen vétséget követett el a Magyar Színházi Együttessel szemben, amiért az augusztus 19-ére összehívott második társulati ülés⁷³ – elutasítva önkéntes kilépését –, kizárta őt a társulattól. Feltételezhetjük, hogy az alapszabályba ütköző súlyos fegyelemsértést követett el.

A Magyar Színházi Együttes újjáalakulása utáni első előadását augusztus végén tartotta, ekkor és a következő napokban még négy alkalommal⁷⁴ a felújított Trabukó hercege [!] című darabot láthatta a közönség.⁷⁵ Hermann Ernő naplójába e bejegyzést tette 1918. augusztus 31. történései közé. „... *Este a Trabucco hercege előadását néztem meg. Bizony nem ért annyit, mint az első előadások. Rubák és díszletek igen messze elmaradtak attól, de egy-egy jól sikerült jelenet mégiscsak jó hangulatot és kedvet hozott közénk s ez is nagy szó.*”⁷⁶

A hónap második felében már korábban színre vitt két Molnár Ferenc vígjátékkal szórakoztattak, 19-én a Liliomot, 25-én A Doktor urat játszották. Utóbbi második előadására október 18-án került sor.

A hónap végén, október 31-én egy új bemutatóval, Maurice Hennequin A golya című bohózzal búcsúztak,⁷⁷ ugyanis ismereteink szerint ez volt az utolsó

73 Jegyzőkönyv a második társulati ülésről, 1918. augusztus 19. (OSZMI)

74 Játsoztottak szeptember 1-jén, 2-án, 5-én és 9-én. Ismert az előadások jövedelme: az első előadás 419 rubel, a második 103 rubel, a harmadik 263 rubel, a negyedik 331 rubel és az ötödik 458 rubel bevételt hozott. (Pénztárkönyv, OSZMI)

75 A Pénztárkönyv bejegyzései alapján (OSZMI 2005.92.1) Ismert az augusztusra meghirdetett előadás(ok?) szép, díszes kivitelű Gerő Gusztáv festőművész által tervezett, nyomdában nyomtatott falragasza (HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 10.631/Em).

76 Hermann 2014. 336. o.

77 A Pénztárkönyv bejegyzései alapján (OSZMI).

színházi este a táborban. Az 1918. szeptember végétől Bereзовkára bevonuló japán hadsereg november elsejéig kiürítette a tábort, és a foglyokat vasúton keletre, Nikolszk-Usszurijszkba szállították.⁷⁸

A tábor megszűnésével a Magyar Színházi Együttes is feloszlott és november 1-jén a két hónap alatt játszott előadások jövedelmét, 3551 rubel 86 kopeket a társulati tagok között szétosztották.⁷⁹

A Bereзовkáról és más táborokból Vlagyivosztk környékére átszállított hadifoglyok 1920 szeptemberéig igen rossz körülmények között, minimális ellátással, és teljes bizonytalanságban vártak arra, hogy végre elindulhassanak Magyarországra. A hadifoglyok bármilyen munkát elvállaltak, hogy keresetükből ellássák magukat.

Nikolszk-Usszurijszkban a művészek megélhetésük érdekében folytatták addigi tevékenységüket és a városban két hadifogoly-teátrum is alakult.⁸⁰ Baghy irányítása alatt (?) működött a drámai színház, ahol mások mellett a bereзовkai társulattól Jusits Béla, Katona István és Szabó Barna is fellépett. Kalmár Gyula vezetésével egy operettszínház is létesült.

A területen várakozó hadifoglyokat 1920 augusztusától indított hajókon szállították haza, és a Japán tengeren, a Dél-kínai tengeren, az Indiai óceánon, a Vörös-, majd Földközi-tengeren át tartó igen hosszú hajóút után, Triesztnél léptek ismét európai földre, majd érkeztek meg Magyarországra.⁸¹

Sokuk poggyászában ott lapultak a hadifogság emlékei, az ott készült tárgyak, fényképek, rajzok, a hadifogolyújságok egy-egy száma, a színházi előadások, koncertek és kabaréműsorok hirdetései, azért, hogy mesélhessenek hozzátartozóiknak és ismerőseiknek a Szibériában eltöltött napokról, és maguk is emlékezzenek arra, hogy magyar kultúrát teremtettek messze idegenben.

A hazatért volt hadifoglyok társasága 1924 tavaszán Országos Hadifogoly Emlékkiállítás és Emléknapot kívánt rendezni a nyomorban élő társaik, és az elhalt bajtársak özvegyei és árvái javára. A sikeres megrendezés érdekében felkérték az egykori hadifoglyokat, hogy emléktárgyaikat, szellemi és fizikai termékeiket, a tulajdonjog fenntartása mellett bocsássák a bizottság rendelkezésére. A tárgyak átvételével, Thurner Géza nyugállományú századost – mint volt tomszki hadifoglyot – a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum munkatársát bízták meg.⁸²

A kiállítás végül nem valósult meg és az addig összegyűjtött tárgyak és dokumentumok többségét visszaadták tulajdonosaiknak. Amelyekért nem jelentkeztek, két évvel később, 1926-ban bevételezték a múzeum állományába.⁸³

78 Rainer 2016. 53–54. o., Hermann 2014.

79 Pénztárkönyv (OSZMI).

80 *Baja – Pilch – Lukinich – Zilahy* 1930. 545–546. o.

81 *Fejes* 1931. (Térkép az útvonalról 331–332. o.)

82 *Szoleczky* 2008., *Pesti Hírlap* 1924. május 20. 46. évf. 96. sz. 6. o., 1924. június 27. 46. évf. 126. sz. 8. o., *Budapesti Hírlap* 1924. május 8. 44. évf. 86. sz. 8. o., *Népszava* 1924. március 25. 52. évf. 71. sz., *Pesti Napló* 1924. május 9. 75. évf. 87. sz. 6. o.

83 A dokumentumokat nyilvántartásba vették a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum Növedéki napló 19.077 száma alatt.

Így került közgyűjteménybe Baghy Gyula tulajdonából a berezovkai hadifogoly színjátszás néhány értékes dokumentuma. A hagyatékában megőrzött többi fontos iratot halála óta a Színháztörténeti Múzeum és Intézet gyűjteménye őrzi tovább.

A fogság és a hazatérés viszontagságait túlélte és szerencsés módon közgyűjteményekbe került dokumentumok közvetítésével, közel 100 évvel az események után részletesen megismerhetjük a berezovkai művészek a magyar hadifogoly közösség érdekében végzett példaértékű tevékenységét.

Irodalomjegyzék

Baja – Pilch – Lukinich – Zilaby 1930.

Hadifogoly magyarok története I–II. kötet. Szerk. *Baja Benedek – Dr. Lukinich Imre – Pilch Jenő – Zilaby Lajos*. Budapest, [1930.]

Botka 1985.

Botka Ferenc: Üzenetek Szibériából. Hadifogság és irodalom 1914–1921. Budapest 1985.

Fejes 1931.

Az orosz hadifogság képekben. Szerk. *Dr. Fejes István – Fejes Gyula*. Budapest, 1931.

Gajdó 2001.

Magyar színháztörténet 1873–1920. Szerk. *Gajdó Tamás*. Budapest, 2001.

Grób 1927.

Grób Imre: Hét év Szibériában. Budapest, 1927.

Hermann 2014.

Hermann Ernő: Hadifogolynapló. Budapest, 2014.

Kenyeres 1967.

Magyar életrajzi lexikon. Első kötet. Főszerk. *Kenyeres Ágnes*. Budapest, 1967.

Kenyeres 1969.

Magyar életrajzi lexikon. Második kötet. Főszerk. *Kenyeres Ágnes*. Budapest, 1969.

Kenyeres 1985.

Magyar életrajzi lexikon. Harmadik, kiegészítő kötet. Főszerk. *Kenyeres Ágnes*. Budapest, 1985.

Rainer 2016

„Szolgálat nehéz, az idő legtöbbször rosz” „Barakkunk piszkos, sötét és nagyon sok benne a poloska” Összeállította: *Rainer Pál*. Veszprém, 2016.

Székelly 1929.

Székelly Gyula: Képek a szibériai hadifoglyok életéből. Nagyvárad, 1929.

Színészkatónák, fogolyprimadonnák. Frontszínházak, hadifogolyszínházak az első világháborúban. Összeáll.: *Csiszár Mirella – Sipőcz Marianna*. Budapest, 2014.

Szoleczky 2008.

Szoleczky Emese: „Utolsó ... állomásteste a M. K. Hadimúzeum” Thurner (Túranyi) Géza emlékére. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Szerk. *Kreutzer Andrea – Makai Ágnes*. Budapest, 2008. 143–172. o.

Terbe 1958.

Terbe Lajos: Szibériai magyar lapok 1915–1921. Bibliográfia az omszki forradalom és a Vörös Újság részletes ismertetésével. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. Budapest, 1958. 258–284. o.

Tóth 2000.

Tóth Orsolya: A „Harctéri fidibusz” és társai. Első világháborús magyar nyelvű tábori újságok a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiben. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3. Szerk. *Kincses Katalin Mária – Szoleczky Emese*. Budapest, 2000. 89–117. o.

Tóth 2016.

Tóth Orsolya: A przemysli erődben megjelent tábori újságok, 1914–1915. *Hadtörténelmi Közlemények* 2016. 129. évf. 3. sz. 761–777. o.

Váry 1920.

Váry Rezső: Szibéria. Képek a magyar hadifoglyok életéből. Budapest, 1920.

Rövidítések

HTM	Hadtörténeti Múzeum
OSZMI	Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum

GYULA BAGHY AND THEATRICAL LIFE IN THE POW CAMP OF BEREZOVKA IN 1917–1918

A not so well-known episode of writer, poet, translator and leading figure of the Hungarian Esperanto movement Gyula Baghy's (1891–1967) life comprises his activities as an actor and director prior to the First World War, and even during his years as a POW. The years of his Siberian exile were not spent without any goals – besides teaching Esperanto, he staged the operetta *The Marriage Market* by Viktor Jacobi with the assistance of his fellow prisoners in September 1917 in the POW camp of Berezovka, which was followed by several other performances until 1 November 1918. He founded the Hungarian Theatrical Ensemble with his fellow prisoners of which he was an actor, director, screenwriter, composer and art manager.

It was partly his merit that some interesting and characteristic documents of the theatrical performances in the Berezovka POW camp came in the possession of the Royal Hungarian Military History Museum in the early 1920s, offering us an insight into the nearly one-year-long operation of the POW camp theatre.

GYULA BAGHY UND DIE THEATERSCHAUSPIELEREI DER KRIEGSGEFANGENEN IN BEREZOVKA, 1917–1918

Ein weniger bekanntes Kapitel aus dem Leben von Gyula Baghy (1891–1967), Schriftsteller, Dichter, Literaturübersetzer sowie anerkannter Wegbereiter der ungarischen Esperanto-Bewegung, ist seine Tätigkeit als Schauspieler und Theaterregisseur zur Zeit vor dem Ersten Weltkrieg, sowie die Weiterführung seines „zivilen“ Berufes während seiner Kriegsgefangenschaft.

Die Jahre seiner sibirischen Verbannung vergingen nicht untätig, er lehrte Esperanto, und führte im September 1917 mit seinen Kameraden die Operette *Heiratsmarkt* von Viktor Jacobi auf, darauf folgten bis zum 1. November 1918 weitere Aufführungen im Kriegsgefangenenlager von Berezovka. Zusammen mit seinen Gefährten gründete er die Ungarische Theatervereinigung, wo er zugleich Schauspieler, Regisseur, Bühnenautor, Komponist und künstlerischer Leiter war.

Es ist auch ihm zu verdanken, dass Anfang der 1920-er Jahre einige interessante und eigentümliche Dokumente der Theatervorstellungen in Berezovka in den Besitz des Museums für Militärgeschichte gelangten, durch die wir einen Einblick in den fast ein Jahr währenden Betrieb des Kriegsgefangentheaters gewinnen.

KÖZLEMÉNYEK

Süli Attila

BÍRÓ SÁMUEL VISSZAEMLEKEZÉSE

Bíró Sámuel, a 15. (Mátyás) huszárezred egykori tizedese egy rendkívül érdekes és komoly forrásértékkel bíró memoárt hagyományozott az utókorra. Ez annak ellenére igaz, hogy a fenti alakulatról, amely a honvéd huszárezredek sorába tartozott számos visszaemlékezés készült. Ezek az eddigi ismereteink szerint az alábbiak:¹

Sorszám	Visszaemlékezés	Lelőhely
1	Szentkatolnai Bíró Lajos ²	<i>Nyárády Gábor</i> : Elfelejtett írás Bem tábornok erdélyi hadműveleteiről. <i>Szentkatolnai Bíró Lajos</i> emlékezései. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> 1993, 106. évf. 2. sz. 107–127. o.
2	Bíró Sámuel visszaemlékezése	Magántulajdon.
3	Csiszér Gábor ³	Eredetije Böződi György hagyatékában, az Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltárában, Kolozsváron. Kivonatoltan közli <i>Demeter Lajos</i> : A hazáért „a patakokat a mi vérünk festette pirosra”. Sepsiszentgyörgy, Kilyén és Szotyor területén nyugvó 1848/49-es szabadságharcosok. Sepsiszentgyörgy, 2001. 58–60. o.
4	Dercsényi Kálmán: ⁴ Bem tábornok erdélyi hadjárata 1848–49-ben. Budapest, é. n.	–
5	Dercsényi Kálmán naplója	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye.
6	Dercsényi László ⁵ visszaemlékezése	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye.

1 Az alakulathoz köthető visszaemlékezések többségét ismerteti: *Hermann Róbert*: Műfajok és tendenciák az 1848–1849-es erdélyi napló- és emlékirat-irodalomban. In: Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Szerk.: *Hermann Róbert – Benkő Levente*. Barót-Sepsiszentgyörgy, 2014. 221–269. o. A hivatkozott rész: 251–253. o.

2 Szentkatolnai Bíró Lajos (1820–1884) a 15. (Mátyás) huszárezred századosa.

3 Csiszér Gábor a 15. (Mátyás) huszárezred őrmestere.

4 Dercsényi Kálmán (1824–1893) a 15. (Mátyás) huszárezred főhadnagya.

5 Dercsényi László (1822–1899) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

Sorszám	Visszaemlékezés	Lelőhely
7	Eszterházy Kálmán gróf ⁶	<i>Hegyesy Vilmos</i> : Gróf Eszterházy Kálmán életéből. <i>Erdélyi Múzeum</i> 1916–1917. 33–34. évf. 11–12. sz. 24–51. o.
8	Fekete Ferenc Kossuth-huszár naplója	<i>Erdélyi Múzeum</i> 1904. 21. évf. 7. sz. 381–396. o. Közli: <i>Pap Domokos</i> .
9	Imreh Sándor: ⁷ Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben. Sajtó alá rendezte: <i>Pászti László</i> . Budapest, 2003.	–
10	Jakab Elek: ⁸ Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések. Budapest, 1880.	–
11	Kinizsi István: ⁹ A „Sánta Huszár” naplója. – Történelmi emlékek az 1848–1849-es magyar szabadságharc katonáinak emigrációs életéből. Veress Endre nyomán sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta <i>Sebestyén Mihály</i> . Marosvásárhely, 1999.	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történeti Intézet, Kolozsvári Fiókkönyvtár.
12	Koós Ferenc: ¹⁰ Életem és emlékeim. 1828–1890. I–II. Brassó, 1890.	–
13	K. Horváth Ignác: ¹¹ Törödékek az 1848 és 1849-ki székely hadjáratokról.	<i>Határvidék</i> , I. Sepsiszentgyörgy, 2003. 7–52. o. Sajtó alá rendezte: <i>Demeter Lajos</i> .
14	Máday Ferenc: ¹² Háromszéki viszonyok.	Kritikai közlés: <i>Süli Attila</i> : Máday Ferenc Mátyás-huszár százados visszaemlékezése. <i>Korunk</i> , 27 (2016) 12. sz. 100–106. o.
15	Szalai Elek ¹³ visszaemlékezései 1848–49-re.	<i>Hadtörténelmi Közlemények</i> 1993. 106. évf. 1. sz. 145–173. o. Közli: <i>Lenkefi Ferenc</i> . ¹⁴
16	Szász Lajos ¹⁵	<i>Szász Lajos</i> : A vöröstoronyi csata. 1848–49. <i>Történelmi Lapok</i> 1894. 3. évf. 3. sz. 152–154, 161–162. o.
17	Szerdahelyi Kálmán ¹⁶	Színészeink a szabadságharcban. Szerdahelyi Kálmán: honvédkoromból. In: Kunsági [Illésy György] – <i>Potemkin [Ódön]</i> : <i>Honvédivilág</i> . Pest, 1868. I. k. 129–136. o.
18	Székely Gergely ¹⁷ Hetvenhárom év itthon. Brassó, 1895.	–

6 Eszterházy Kálmán gróf (1830–1916) a 15. (Mátyás) huszárezred hadnagya.

7 Imreh Sándor (1830–1895) nyomdász, szakíró, nyomdavezető és 1848–49-es Mátyás-huszár.

8 Jakab Elek (1820–1897) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

9 Kinizsi István (1826–1886) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

10 Koós Ferenc (1828–1905) református lelkész, író, 1848–49-es Mátyás huszár.

11 K. Horváth Ignác (1814–1915) a 15. (Mátyás) huszárezred alezredese.

12 Máday Ferenc (1808–?) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

13 Szalay Elek (1820–1896) Mátyás huszár, majd a 135. honvédszázalój hadnagya.

14 A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött példánynak a befejezése hiányzik. Létezik azonban egy teljes példány is, ez Kolozsváron, az egykori ereklyemúzeum anyagában található.

15 Szász Lajos a 15. (Mátyás) huszárezred tizedese.

16 Szerdahelyi Kálmán (1829–1872) Mátyás huszár, majd a 4. honvéd vadászezred főhadnagya.

17 Székely Gergely (1822–1897) a 15. (Mátyás) huszárezred hadnagya.

Sorszám	Visszaemlékezés	Lelőhely
19	Vajasdi Lajos visszaemlékezése.	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történeti Intézet, Kolozsvári Fiókkönyvtár.
20	Veres Sándor emlékirata.	<i>Seres András</i> : Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról. Sepsiszentgyörgy, 1992. 8–22. o.
21	Nagy Sándor visszaemlékezése	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történeti Intézet, Kolozsvári Fiókkönyvtár.

A 15. (Mátyás) huszárezred szerepe az 1848–49-es szabadságharcban

Korszakunkban a lovasság könnyű-és nehézlovasságra tagolódott. A császári-királyi haderő huszársága 12 ezredből állt, amelyek teljesen magyarországi kiegészítésűek voltak. 1848 őszétől az utóbbiakhoz hat újabb, honvéd huszárezredet állítottak fel (13–18.) A könnyűlovasság feladata a felderítés, rajtaütés, előőrsi szolgálat és a portyázás, illetve az ellenséges felderítés megakadályozása volt. A huszárezredek nyolc századból álltak, melyekből két század képezett egy osztályt. Az osztályokat vezénylőjükről ezredesi, alezredesi, 1. őrnagy és 2. őrnagy osztálynak nevezték.³

A 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztályának szervezését 1848 júliusában kezdték meg Mikes Kelemen¹⁸ és Bethlen Gergely grófok.¹⁹ Augusztus végétől Berzenczey László kormánybiztos – a Kossuth Lajos pénzügyminisztertől nyert felhatalmazás alapján – a Székelyföldön újabb négy osztály szervezését kezdte meg. Így az alakulat a huszárezredek közül egyedülként nem négy, hanem öt osztályból, vagyis tíz századból állt. Nevük a Kossuth lovagokról Hunyadi-, majd Mátyás-husárookra változott. Az alakulat kolozsvári osztálya (Mikes őrnagy) 1848. november közepétől a Partiumba szorult és az erdélyi magyar hadtest állományához tartozott. A székelyföldi Mátyás-husárok pedig Háromszékre vonultak vissza, ahol derekasan kivették részüket a törvényhatóság önvédelmi harcából. A kolozsvári osztály a december közepétől, Józef Bem vezérőrnagy irányításával kezdődő magyar ellentámadás első jelentősebb összecsapásában, a december 20-án vívott zsibói ütközetben tüntette ki magát. Időközben Észak-Erdélyben újabb két századot szerveztek (2. osztály), ennek parancsnoka Pálffy Domokos²⁰ őrnagy lett. A Mátyás husárok végigharcolták Észak-Erdély és a Székelyföld felszabadítását, jelen voltak Nagyszeben 1849. január 21-i sikertelen ostrománál, ahol parancsnokuk, Mikes ezredes hősi halált halt. Január végétől tovább folyt az ezred szervezése, a Székelyföldön Gál Sándor²¹ ezredes irányítása alatt újabb négy századot állítottak fel. Ezen két osztály részt vett Dél-Erdély visszafoglalásában, 1849 márciusában. Egy osztályt Bem áprilisban a Temesköz felszabadítására magával vitt, ezen két század már nem tért vissza Erdélybe, hanem a délvidéki

18 Mikes Kelemen gróf (1820–1849) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.

19 Bethlen Gergely gróf (1812–1867) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.

20 Pálffy Domokos (1812–1871) a 15. (Mátyás) huszárezred őrnagya.

21 Gál Sándor (1817–1866) ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka.

IV. hadtest alárendeltségébe került és a szabadságharc bukásáig itt tevékenykedtek. Többek között a július 14-én vívott kishegyesi ütközetben is jelen voltak. Ezalatt Erdélyben felállították az ötödik osztályt is, bár az utóbbi felszerelése már komoly nehézségekbe ütközött. Az 1849 nyarán vívott erdélyi és délvidéki ütközetekben szinte mindenhol jelen voltak a Mátyás huszárok. Legnagyobb részük felmorzsolódott az orosz–osztrák csapatokkal vívott harcokban, a maradványaik Dévánál (augusztus 18.) és Zsibónál (augusztus 25.) tették le a fegyvert.²²

Bíró Sámuel részvétele a szabadságharcban

Az emlékirat szerzőjét, Bíró Sámuel 18 évesen érte a forradalom szele Kolozsváron, ahol éppen tanulóéveit töltötte az unitárius kollégiumban. A „Kincses város” Erdély politikai és kulturális központja volt a korszakunkban, lakossága pedig színmagyar. A pesti március 15-i események híre 19-én érkezett meg a városba, ahol 21-én a városház előtti téren népgyűlést tartottak és elfogadták a 12 pontot. Lényegében itt kezdődik a visszaemlékezés, bemutatva a kolozsvári forradalmi hangulatot. Ezt követően a szerző számos diáktársával belép az önkéntes alapon szerveződő kolozsvári nemzetőrségbe, ahol parancsnoka a tanára, a tudós polihisztor Brassai Sámuel lesz.²³

A nyáron hazatér szülőfalujába Aranyosrákosra, ahol a helyi nemzetőrség tagja lesz. A székben az április 12-én tartott közgyűlésen döntöttek a nemzetőrség felállításáról. Dindár Antal főkirálybíró a döntés azzal indokolta, hogy a harasztosi románok a birtokosokra és a székelyekre akarnak támadni, fegyverkeznek. Az általános fenyegetettség miatt úgy határoztak, hogy minden székely lakos „rang, személy, válogatás nélkül” a nemzetőrség tagja legyen. A szék azonban fegyverrel nem rendelkezett, így „könyörögve” kértek 2000 puskát a gyalogságnak, 100 karabélyt, 100 pár pisztolyt és 100 szablyát a lovasságnak. A szék nemzetőrsége 1848 augusztusában 1554 fős volt, 269 puskával, 122 lándzsával, 39 karddal és 44 pisztollyal rendelkeztek. A későbbiek folyamán kaptak 300 darab fegyvert Gyulaféhevárról, ezt azonban keveselltek, és még ugyanennyit igényeltek. Az aranyosszéki nemzetőrök októberben a 300 darab, Gyulaféhevárról kiutalt kovás puskával, 235 saját löfegyverrel, 543 lándzsával és 478 vasvillával voltak felfegyverezve. A szék nemzetőrei és az aranyosszéki székely huszárszázad kivette a részét a Nagyenyed-környéki harcokból, a vármegyékben élő szórvány magyarságnak rendszeresen segítséget nyújtottak. A szék népfelkelő tábor, amely magába foglalta a teljes nemzetőrséget is, november elején Keresztesen volt. Mivel Kövend kiesett a védelmi vonalból, a szék központját Felvincre helyezték át. Nagyenyed, majd Torda feladása után a felfegyverzett nemzetőröket és a székely huszárokat Kolozsvárra rendelték, így a széket sorkatonaság és a román felkelők szállták meg, akik Felvincet november 11-én feldúlták és felégették.²⁴

22 *Kedves Gyula: A szabadságharc huszárai.* Budapest, 1992. 60. o., Süli 2011. 146–196. o.

23 Az eseményekre lásd: *Egyed Ákos: A kolozsvári nemzetőrség megszervezése és szerepe 1848-ban.* In: Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Pál Judit – Fleisz János. Csíkszereda, 2001. 146–156. o.

24 Süli 2011. 100–106. o.

A fenti harcokról és a törvényhatóság román felkelők általi megszállásáról értékes információkat nyerhetünk a visszaemlékezésből. Mint nemzetőr a széki nemzetőrség 3. századába volt beosztva, tisztjei voltak Jósika Pál báró százados, Fodor József főhadnagy, Bartha Domokos és Komjátszegi Lajos hadnagy. A század állományát az aranyosrákosiak mellett a várfalvai nemzetőrök adták.²⁵

Az Erdélyből kiszorult magyar csapatok parancsnokságát 1848. december elején Józef Bem vezérőrnagy vette át, akinek hadtestét harcedzett alakulatokkal és tüzérséggel erősítették meg. A magyar ellentámadás rövidesen kiszorította a császári csapatokat Észak-Erdélyből, Bem december 25-én, karácsony első napján visszafoglalta Kolozsvárt. December 29-én dandár parancsnokát, Czetz János alezredest²⁶ Torda elfoglalására küldte.²⁷ Czetz a várost még aznap megszállta és jelentős mennyiségű hadianyagot zsákmányolt.²⁸

Rövidesen felszabadult Aranyosszék is, melynek nemzetőrségét újjászervezték. Bíró Sámuel azonban inkább felcsapott a Mátyás huszárokhoz, annak a Kolozsváron szerveződő századához állt be. A század parancsnoka Cserényi József kapitány volt. Cserényinek fennmaradt egy levele 1849. május közepéről, melyet Csány László teljhatalmú országos biztosnak címzett, mint az ezred 2. őrnagyai osztályának 2. századának parancsnoka. Cserényi kifejtette, hogy minden felmerülő akadály ellenére arra törekedett, hogy alakulata minél hamarabb bevezethető állapotba kerüljön. Eddig 80 olyan egyént sikerült felszerelnie, „kik mind képesség, mind pedig elszántság tekintetében pályatársaik előtt háttérben bizonyosan nem fognak maradni.” Reményét fejezte ki, hogy a hiányzó állományt rövidesen ki tudja állítani. Legnagyobb problémának azt tartotta, hogy eddig még egyetlen egy huszár számára sem tudott fegyvert szerezni. Ezért kérte, hogy segítsen fegyvert szerezni, mert a százada „így tétlenül az álladalom rovására nem vesztegelhet.” Csány válaszában kifejtette, hogy csak konkrét igény alapján tud támogatást nyújtani.²⁹

Ekkor azonban már Bíró több mint egy hónapja a hadszíntéren volt, így ő feltehetőleg az osztály 1. századában volt beosztva. Tóth Ágoston honvéd ezredes naplója szerint az ezrednek volt egy 80 fős tartalék százada Kolozsváron, ez december végén még nem rendelkezett lovakkal.³⁰ Rövidesen a hadszíntérre

25 *Süli* 2011. 102. o.

26 *Bona* 2000. 148–149. o.

27 Czetz az alábbi erőkkal szállta meg a várost: 11. honvéddzászlóalj, egy osztály Mátyás-huszár, 80 Kress-svalizsér és négy hatfontos löveg. (MTA Kt. Történelem. Ívrét 300. 2. 3. Tóth Ágoston naplója. Hermann Róbert szíves közlése.); Bauer Lajos visszaemlékezése szerint a fenti alakulatokon kívül Czetz még rendelkezett a 31. honvéddzászlóaljjal, a közép-szolnoki és bihari nemzetőrség alakulataival. A későbbiek folyamán Tordára érkezett a 32. honvéddzászlóalj is. (Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből. Közli: *Makray László* képviselő és volt honvédezredes. Pest, 1870. 90. o.); *Jobann Czetz*: Bem's Feldzug in Siebenbürgen. Hamburg, 1850. 114–115. o.

28 *Kovács Endre*: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. 79. o.

29 HL Csány-levéltár. Mikrofilmgyűjtemény. 17. d. 1849/787. Cserényi százados levele Csányhoz. Kolozsvár, 1849. március 18.

30 MTA Kt. Történelem. Ívrét 300. 2. 3. Tóth Ágoston naplója. (Hermann Róbert szíves közlése.)

kerültek,³¹ részt vettek a vereséggel végződő vízaknai ütközetben, a piski győzelem kivívásában, Erdély felszabadításában. (március vége) Ezt követően a Vöröstoronyi-szoros őrzésére rendelték. Ihász Dániel alezredes 1849. július 16-án kelt kimutatása szerint a szoros védelmére 20 (1 tiszt, 19 közhuszár) volt beosztva.³² Ezután a Bánátba, Temesvár ostromához rendelték a szakaszát. Gróf Bethlen Gergely ezredes június elején kelt kimutatása szerint az ezred egy osztálya a Délvidéken állomásozott.³³ Június végén visszakerültek Erdélybe, a beszercei-hadosztály alárendeltségébe és részt vettek annak a harcaiban. A visszavonulás során találkozunk augusztus elején Marosvásárhelyen Bemmél, aki egy levelet küld általuk a visszavonuló Gál Sándor ezredeshez. Ezután Hunyad megye felé vonulnak, szemtanúja lesz a dévai vár felrobbanásának, illetve a dévai fegyverletételnek. Hazatérve testi alkalmatlanság miatt a kényszersorozást Bírónak sikerül elkerülnie.

Ezt követően ismét hazatért falujába és gazdálkodott. Tevékeny szerepet vállalt a helyi unitárius hitközség életében, melynek egyik gondnoka volt. 1902-ben, 72 éves korában hunyt el.

A visszaemlékezés későbbi sorsa, a közlés módja

A visszaemlékezést Bíró Sámuel utódai számára jegyezte le. Innen került dédunokája, Létay Lajos (1920–2007) erdélyi magyar költő, újságíró birtokába, aki részleteket közölt a kolozsvári Utunk és Utunk Évkönyvben.³⁴ A közlésből megtudhatjuk, hogy a kézirat a legfiatalabb unoka, Komjátszegi Miklós tulajdonában volt, akitől Létay, mint dédunoka kapta meg. A memoár később F. Ferenczy Júlia festőművész és férje, Fuhrman Károly ötvös, kolozsvári lakosok birtokába került. Tőlük kapta meg azt Bözödi György, aki a kéziratot legépelte, kiadására azonban már nem volt lehetősége.

Mivel az eredeti kéziratot próbálkozásaim ellenére sem sikerült megszereznem,³⁵ a kritikai közlést a Bözödi György féle másolat alapján végeztem el.³⁶ A visszaemlékezés forrásértékét növeli, hogy a szerző több olyan momentumot idéz fel a szabadságharc erdélyi eseményeiből, amelyről jelenleg is kevés információval rendelkezünk. (Például dévai fegyverletétel.) Megismerhetjük a hon-

31 Bauer Lajos százados kimutatása szerint 1849. január közepén az ezrednek már három százada harcolt az erdélyi hadsereg alárendeltségében, ezek Besztercén és Tordán állomásoztak. (MTA Kt. Csány László levéltára. Másolatok. Az aradi Csány-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január–június közötti iratairól készült másolatok. Ms 4925. 45–76. iratok között. Marosvásárhely, 1849. január 17.)

32 1848–49. *Történeti Lapok*. Szerk. Kuszko István. Kolozsvár. 1892–1902. 4. (1895.) 96. o.

33 MNL OL Gyalóka-család levéltára. P.876. N.17. Bethlen Gergely ezredes kimutatása az erdélyi hadsereg lovasságáról. Nagyszeben, 1849. június 1.

34 Bíró Sámuel huszár tizedes feljegyzéseiből. A szöveget válogatta és magyarázza: *Létay Lajos. Utunk* 1969. 34. évf. 30. sz. 1969. július 25. 6–8. o. Ugyanez a közlés megjelent az *Utunk Évkönyv* 1970. évfolyamában. 215–221. o.

35 Itt szeretnék köszönetet mondani Keszeg Vilmos egyetemi tanárnak (Kolozsvár).

36 Lelőhelye: Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltára, Kolozsvár. Bözödi György hagyatéka.

védhadsereg egyszerű, de a hazáját rajongva szerető, aranyoszéki huszár katonájának és élményeit, szenvedéseit és véleményeit e két év történeteiről.

A forrásból részleteket közölt Keszeg Vilmos néprajztudós, egyetemi tanár is (Kolozsvár).³⁷

A forrást a jelenlegi helyesírás és központosítás szabályai szerint, az eltérő alakok megtartásával rendeztem sajtó alá.

Forrásközlés

Bíró Sámuel 1848–49-i Mátyás-huszár önéletrajza

Negyedrét alakú füzet borítólappal és 1–61. számozott oldallal. A borítólapon ez áll:
1848–49

Élet története
Bíró Sámuelnek
Aranyosrákoson
Leírta 1901-ben.

Az első oldal tetején címül ez áll: „Irataim az 1848/9 évi eseményekről.” Vonalazatlan, összehajtott és cérnával összefűzött ívpapírra van írva, minden oldalon cérnával köröskörül margó húzva. Végén három üres oldal. Bíró Sámuel sajátkezű írása.

Az emlékirat F. Ferenczy Júlia festőművész és férje Fuhrman Károly ötvös tulajdona Kolozsváron.

1.

Irataim az 1848/9 évi eseményekről

Amidőn ezen irataimhoz fognék, legelőször is ott kell, hogy kezdjem, hogy én, mint e történet írója életem leírását is elmondjam. Először is azt jegyzem fel, hogy hol születtem, és hogy hol nevelkedtem.

Születtem 1829. év augusztus 15-én Aranyosrákoson, a régi Aranyosszékbén, a régi Székelyországnak ötödik részében, amely most Torda-Aranyos vármegye név alatt neveztetik, – úgy szólva szegény székely nemes eredetű földműves szülőktől, – neveltetésemet egyszerűen a szülői háznál kezdtem, további neveltetésemet az aranyosrákosi községi iskolában, – további tanfolyamaimat a tordai unitáriusok gimnáziumában, – ott végezve a kolozsvári unitáriusok főkollégiumában, három évig algebra, fizika és a világtörténeteket Krisztus előtt és Krisztus utániakat elvégeztem és csak az lett volna a jövőm, hogy vagy a teológiára, vagy a jogra készüljek. – De miután fellobbant az ország szíve, tüzet élesztett lelkében, elé jöttek a mártírus 15-iki nap előtti estély, a kollégiumban

37 Keszeg Vilmos: Aranyosszék népköltészete. Marosvásárhely, 2004. A hivatkozott rész: I. 111–116. o.

a /Róma/ név alatti szobában laktunk s az a hír lepett meg, hogy Budapesten a nagy költő Petőfi Sándor által előállított „Talpra magyar” című költeményét elszavalták, ez már szintén Kolozsvárra is átvillanyzott, és annyira fellelkesített, hogy a nevezett nap estélyén annyira fellelkesesedtünk a Budapestről halottakra nézve, úgy forrtunk a szobában, hogy nem győztük a reggelt várni, – megjegyzendő, hogy néhai édesapám, Bíró István is ott volt a szobában, mert az is megjegyzendő, hogy akkor úgy éltünk az iskolában, hogy a szülőink hordotak bé élelmünkre Aranyosszékből hetenként az ott lakó több székely szülőktől rendre ételmezt a gyerekeiknek. Akkor éppen édesapám volt a rendes, hogy hozzon az aranyosszéki vidéki tanulóknak. Az apám hallgatva a lelkesedést, így szól a tanuló ifjúsághoz: „édes öcsém uraim, nem jó a király ellen kikelni, erős majd legyőzi.” Ekkor egy diák elkiáltta hevesen magát, mit beszél az öreg, „le vele, petsovits”. Édesapám megszegyellte magát, hazakerülve Aranyosrákosra, annyira fellelkesítette a népet, ő állott a nép vezetésére.

Reggelre virradva a Históriara, mint tantárgyra kellett menni a leckére, de egy csepp kedvünk sem volt hozzá. Elmentünk 8 órakor a leckére Székely Mózes történelmi tanára, – de rövid idő alatt két református diák béjött a leckére és így szólottak fel: Tisztelendő Úr! A diákokat eressze ki a város házához, – a tisztelendő úr így szólott: „Na hiszen mehetnek”, ekkor csaknem a feje felett szökdöstünk ki a padokon keresztül, – kimentünk a város házához, a lelkes nők már ott vártak a nemzeti színű kokárdákkal, mindeniknek a melyére egyet illesztettek, – ekkor kezdődött az igazi fellelkesedés, a nagyok felállva a városháza erkélyére, ott beszédeket tartottak, lelkesítették a népet a hazaszeretetre. – Később 11 órakor jöttek a kaszárnyából a katonaság a piaci várdára³⁸ felváltani az őrséget, – nekünk meg volt tiltva, hogy ellenek támadást ne tegyünk, nem tettünk, ez nap csendesen letelt ... Este a várost kivilágították, aznap már megérkeztek a magyar felelős miniszterek arcképeik, mint Batthyány, Kossuth, Szemere és Deák arcképeik, a református Collegium falain a mécses világítások között ott voltak láthatók, ezen nap szépen leragyogott a magyarok szép egén. Másnapra virradva megkezdődött a gyülekezés a város házához, ott elhatározott, hogy mennyünk el a Gubernátorhoz³⁹ a gubernium épületéhez a Farkas utcába és kérjük fel, hogy terjessze a nép kíváncsiát e fölségéhez a királyhoz, hogy a két ország között létesítendő uniót adja meg és a nép szabadságát. – Erre az akkori gubernátor gróf Teleki József ajánlkozott is, hogy a nép érdekében mindent felterjeszt, ezzel visszament az irodájába a felső emeletre. – Később a nép ismét látni akarta a gubernátort, szűnni nem akaró kiáltásba fakadva kiáltotta, hogy lássuk a gubernátort, ekkor nem tűrhettén tovább a nép kiabálásait, kilépett a felső emelet erkélyére és komolyan figyelmeztette a népet, hogy takarodjanak haza, a nép bosszúsán visszakiáltotta, hogy „le vele, petsovits”.

A nép visszavonult a városházához és elhatározta, hogy ezentúl nemzetőrséget állít fel, a városházánál lesz a központ, az ifjúság éjjeli őrségre fog járni rendre és

38 Órhely.

39 Gróf Teleki József (1790–1855), Erdély kormányzója, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke.

a városházánál jelentkezni tartozik. – Így teldegéltek a napok, a nemzetőrség kezdeti katonai gyakorlatokat tartani a gyakorló tereken, megjegyzendő, hogy az öreg tudós tanárunk, Brassai Sámuel⁴⁰ is, mint magas szás ember és mint főhadnagyi címmel a rend szárnyán fogalt helyet.⁴¹ – Később az iskolai év is letelvé, a tanuló ifjúság eloszlott, hazamentünk, ki-ki a szülői házhoz, – ott én is, mint az előtti szünidőkön az édesapámnak a mezei munkában segédkeztem. – Jöttek aztán a nehéznapok, a nép kezdte a szabadság védelmére fegyvert ragadni és nemzetőrskéket a községekben is alakítani. – Én is, mint Aranyosrákosnak tagja, a nemzetőrséghez ajánlkoztam a községbe; s szintűgy a más községekben úgy alakultak, osztottak ki /szisz vagy szűz /⁴² nevű fegyvereket, én is egyet megragadtam, a gyakorló térre kimentünk és egy obsitos katona, Kovátsi Sámuel kezdett rendbe állítani és gyakorlatokat tartani. – Később aztán kezdődtek az ellenségeskedések a nemzetek között előállani, itt nálunk a magyarok és oláhok között, úgy annyira, hogy egyszer csak jön a parancs a községekben, hogy vonuljunk Nagyenyed védelmére⁴³, mert egyfelől a muzsinai pap Prodan⁴⁴ gyűjtötte össze az oláh csordát, – másfelől pedig Csombord felől Axente⁴⁵, ki később Ársz Enyed⁴⁶ névvel is neveztetett el, ő is egy nagy csordát állított fel N[agy]enyed elpusztítására, ennek következtében Ar[anyos]rákos és Várfalva, mint szomszéd községek együtt alkottunk egy századot az ifjabb emberekből, báró Jósika Pált megválasztottuk századosnak és az ő vezérlete alatt állottunk s így több községek is, mint Kövend s Bágyon⁴⁷ a Gál Miklós százados alatt, a két Sz[en]tmihályfalva Szarvadi Pál⁴⁸ százados vezérlete⁴⁹ alatt levonultunk N[agy]enyedre, – és ott egy lelkes magyar vezért találtunk is, Inczédi Sámuel⁵⁰, ki ki is vezetett minket Felenyeden keresztül Muzsinára, ott a Prodan táborát, mint egy turma⁵¹ juhok a hegy oldalon elriasztottuk, többeket közülök elfogtunk és békísértük N[agy]enyedre.⁵² – Később oztán megérkeztek N[agy]enyedre a Kolozsváron alakult 11-ik zászlóalj és a Kossuth huszárok. – Később két nap múlva kiadatott a parancs, hogy a következő éjjel, minden dob és trombita jeladás nélkül, csakis az altisztek kihívására történjék a kivonulás, mert az Axente tábora csaknem Enyed mellett, a Maros partján Csombord és Szentkirály terein voltak felállítva, és így csak halkan és zaj nélkül kellett éjjel a csombordi és sz[en]tkirályi hajókhoz közeledni és így halkan reájuk bukkanunk, így is történt,

40 Brassai Sámuel (1797–1897), polihisztor a kolozsvári unitárius főiskola tanára.

41 A kolozsvári nemzetőrség szervezésére lásd: *Süli* 2011. 21–22. o.

42 Feltehetőleg, stucz, ami golyós vadászpuska volt.

43 1848. október közepén 300 aranyosszéki nemzetőrt rendelték Nagyenyed védelmére. (*Süli* 2011. 104. o.)

44 Simion Probu Prodan (1815–1852) görög-keleti pópa, román prefekt.

45 Ioan Axente Xever (1821–1906) román prefekt.

46 Nagyenyed felégetője (román). Utalás arra, hogy tevékeny része volt Nagyenyed 1849. január 8–9-i felgyújtásában.

47 Pontosabban Kövend, Mészko és Sinfalva. (*Süli* 2011. 102. o.)

48 Életrajza: *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2008–2009. II. 395 o.

49 Pontosabban Szentmihályfalva és Aranyospolján. (*Süli* 2011. 102. o.)

50 Inczédi Sámuel őrnagy, az Alsó-Fehér megyei nemzetőrség parancsnoka. (*Bona* 2000. 401–402. o.)

51 Nyáj.

52 A harcokra lásd: *Szilágyi Farkas*: Alsó-Fehér vármegye 1848–49-ben. Nagyenyed, 1898. 139–142. o.

mire ők a táborban felébredtek, már a fegyverek ropogtak, úgyannyra, hogy a sok halott ott hevert halomba, a vér patakba indult, akik pedig elfuthattak életbe, azokat gróf Mikes Kelemen⁵³ Kossuth huszár őrnagy és gróf Bethlen Gergely⁵⁴ Kossuth huszár százados utol érve, csaknem mind leaprították, hogy a szántóföldeket a vér és a halottak ellepték, onnan oztán visszatérve N[agy]enyedre. – Idő telve jött a parancs Kolozsvárról, hogy Urban⁵⁵ vezér naszódi határőr vidéki katonáival Kolozsvárt fenyegeti, – tehát a parancs következtében Nagyenyedet ott kellett hagyni.⁵⁶ – Az egész népség kezdett kivonulni N[agy]enyedről, polgárság, katonaság úgy annyira, hogy a népnek az eleje a Tordai hídnál volt, a vége pedig még Nagyenyeden, annyira elszéledve, hogy már egymást nem esmerve, az éjjeli setétség is beállott, a századbeli bajtársaimat már a setétségben nem ismerve, többen közülünk a csapattal elvonultak Kolozsvárra, mit hogy nem követhettem, hogy én is velek vonuljak holtig bánom, hogy nem vehettem részt a további eseményekből. – Hogy kivonult csaknem egész N[agy]enyed, azután bévonultak Prodan és Axente vezérek az oláh csordáikkal, a várost kirabolták és porrá égették, az ott maradt szerencsétleneket mind megölték, így lett Nagyenyednek a legszerencsétlenebb sorsa.⁵⁷ – Továbbá Jank⁵⁸ és Moga⁵⁹ vezérek táborukkal levonultak a Havasról és csatlakoztak az előbbi vezérekkel, és hogy N[agy]enyed városát leégették, vonultak Felvinc felé és azt a várost is kirabolták és porrá égették,⁶⁰ az ott maradtakat csúfosan felmészárolták, a város végén tábort ütöttek és több napig ott táboroztak, a szőlő hegyeket felpredálták, a gyümölcsfákat a táborban elégették. – Én is, hogy nem követhettem bajtársaimat a kolozsvári vonulásban, az éjjeli setétségben több községbelimmel hazavonultam Ar[anyos]rákosra a szülői házhoz és ott még rendezni kezdtük a századot, úgy a több községbeli századok is, hogy tegyünk még egy próbát a Felvincen táborozó Jank és Moga ellen, de nem sikerült, visszavonultunk Kövendre, az akkori Aranyosszék helyére és ott gyűlést tartottunk, az akkori főkirálybíró méltóságos Dindár Antal úr elnökelete alatt, ott voltak a széknek nagyjai és ott azt határoztuk, hogy békét kell kötni az oláhokkal, hogy ne jussunk N[agy]enyed és F[elvinc] sorsára, – de kik legyenek azok, akik a békekötésre mennyenek, mert tudni kell, hogy azok a sok míveletlen barbár csordák bosszúson hamar felkoncolják a közikbe menőket. – A már említettem édesapám, Bíró István legelsőknek vállalkozott, továbbá Koronka Antal kövendi pap később esperes és Bodola Mihály vörösmarti birtokos úr, mindhárman ajánlkoztak a nagy vállalatra, – el is mentek és a békét megkötötték oly feltételek alatt, hogy a fegyvert tegyék le és minden a hazájába vonuljon és ne merészeljen ellenek feltámadni és esmerjék el az oláh nemzetet az országban feljebb valónak lenni a magyaroknál, – a békét ilyen feltételek alatt el kellett fogadni. – Hazajövén onnan szerencsésen

53 Életrajza: *Bona* 2000. 517–518. o. Mikes a fenti ütközetben azonban nem vett részt.

54 *Bona* 2000. 247. o.

55 Karl von Urban alezredes (1802–1877), a 17. (2. román) határőrezred parancsnoka.

56 1848. november 7.

57 Téves közlés. A fenti események 1849. január 8–9-én történtek.

58 Avram Iancu (1824–1872) topánfalvi román prefektus.

59 Iosif Moga (1827–1879) községi jegyző, 1848-ban román tribun.

60 1848. november 13–15.

bántódás nélkül, jelentették a gyűlés előtt, hogy minő feltételek alatt kötötték meg a békét. – Ezalatt kiáltványban is tudatták a néppel a nagy vezérek, hogy a fegyvereket adják bé és senki ellenek ne merészlejen fellázadni halál büntetés alatt. – Tehát ilyen feltételek alatt meg kellett válnunk a drága jó fegyvereinktől. – Azután megkezdődött az oláh világ. – A községbeli főbbjei az oláhoknak motozni kezdték a fegyvereket, volt egy Duke Indréj nevű oláh két kardot kötött a két oldalára, – és kezdték magokat szervezni, századot alkottak, kapitányt választottak, Popa Gyorgyát és mentek ki a gyakorlótérre a fegyvereinkkel, még a dobunkat is elvették és Opra Tanászinak odaadták, hogy verje a marsot a gyakorlótérre. – Egy Bordáta Alexa nevű oláh a gyakorlótéren a kapitányhoz ment és megszólítja „Sej Gyorgye”, oda megyen egy idősebb oláh oldalba löki és azt mondja: „Álá nu Gyorgye moj álá domnu kapitány⁶¹”, ekkor kezdi kérni: „marokjertäre domnu kapitány⁶²” és a kapitány megengedett. – Ez a Bodáts Alexa egyszer egy fiatal gyermeknek aszmondja: „de gyármek az a föld netapass az megosztunk, dálá dálá dáládá nem kell nekem szalmaház, kell nekem zsendelyes ház a Tarsoly ház dálá dálá dáládá”, mert megjegyzendő, hogy azt hitték az oláhok, hogy a földeket már ők osztják el és azért mondta Bordáts, hogy az a föld ne tapasz gyermek, mert azt megosztunk dálá dálá dáládá. – Későn a dobos Opra Tanászi verte a dobot az előrukkolásra, kérdezték tőle a magyar ifjak tréfásan: „mit ver kéd Tanászi” ő is tréfásan visszafelelt „isten tudja, hogy lesz mint lesz, isten tudja, hogy lesz mint lesz”. Ezalatt Jank és Moga vezérek is táborukkal otthagyván Felvincnek csak a helyét, csakis a székház és a catholicum templom maradt fenn, ezek is összezúzva, a többi épületeknek csak sütőkemencéik maradtak meg, azokból is egy-egy elhízott kutya bújt ki, melyek a lemészárolt holttesteken meghíztak, az ott járó utasokat megtámadni, így lett Felvincnek is a legszomorúbb sorsa. – Jank és Moga Torda mellett a Keresztes mezőn ütötték fel táborukat, innét küldötték szét parancsaikat a körüli vidékekre, hogy vigyenek nekik élelmet a táboruk számára, innen vonult ki egy-egy csapat a községekbe, hogy raboljanak, Tordát pedig nagy summa pénzfizetésre kényszerítették. – Hogy a téli napok béállottak, kezdetek csapatonként vonulni a községeken keresztül rabolva, ahol lehetett, az Aranyos folyó mellett húzódni felfelé a Havasok közé hazájukba megrakodva, – a mi községünk felé is egy csorda vonult, hogy rabolhasson, de ezt előre megtudva, hogy jönnek a község felé, a községi lakosok felfegyverkezve vasvillákkal, lándzsákkal és kaszákkal, még az asszonyok is egy-egy aszaggal⁶³ a kezekbe, kimentünk a falu végére és megkérdeztük, hogy mit akarnak, rabolni akarnak, és mert ezt nem engedjük meg, ők megrémülve a sok néptől, azt felelték, hogy ők rabolni nem akarnak, csak a községen keresztül haza felé akarnak menni, akkor mű közre vettük őket, az utca két felén mentünk, ők az út közepén kimentek a községből. – A községen kívül megtámadták a vezérüket, hogy miért nem engedte meg nekik, hogy raboljanak valamit az útra, a vezérok azt felelvén nekik: „nem láttátok, még az asszonyok is hol fel voltak fegyverkezve, azok is kiszúrkálták volna a szemeteket”, – később

61 „Nem vagyok Gyorgye, hanem kapitány úr”

62 „Elnézést kérek kapitány úr”

63 Kemencében levő parázs szétkaparására használt hosszabb rúd, bot.

aztán Jank és Moga vezérek is keresztül vonultak a Tordai hídon és onnan felhúzódtak a Havasokra. – Ez idő alatt a kedves magyar csapatainkat is kiszorította Urban vezér Kolozsvárról,⁶⁴ egész Csucsáig vonultak ki, ott várták a jobb jövőt a magyar nemzet részére. Egyszer csak meghozta a magyarok istene a lelkes lengyel vezért Bem apót⁶⁵ és ezáltal a magyarok szerencséje is jobbra fordult. – Mi is itthon leveretve az oláhoktól, búsan aggódva a jövőn, hogy mit fog hozni nem tudtuk, csak később a karácsony előtti szombaton tudtuk meg, hogy jönnek a magyarok visszafelé, oztán volt egy víg karácsonyunk. Újév előtti szombaton már Tordán voltak az önkéntesek, a 11-ik zászlóalj és a Kossuth huszárok;⁶⁶ én is bémentem Tordára, hogy lássam a kedves bajtársakat, azonnal beállottam a Kossuth huszárokhoz katonának és itt kezdődtek az életemnek legdicsőbb napjai. – Egy földimmel, Kovács Zsigával és több vidékről béjött ifjakkal Kolozsvárra küldöttek, hogy az esküt letegyük. Kolozsvárt össze is toboroztam vagy húsz leányt és felvezettem a parancsnoksághoz, és ott felajánlkozunk a Kossuth huszárokhoz, az orvos azonnal megvizsgált és 11 órakor vagy 25-ön az esküt innepélyesen a piaci nagy várdá előtt letettük, – megesküdtünk pedig a magyar alkotmány hűségére, a katonaság is a várdán tisztelegve állott előttünk. – Innen oztán szállásra vezettek, itt szervezkedni kezdettünk, századot alkottunk, századosunknak ki nevezték a régi József huszároknál⁶⁷ szolgált főhadnagy Cserényi Józsefet,⁶⁸ igaz lelkes magyar hazafit, főhadnagynak Gyurkovits Józsefet⁶⁹ a Coburg huszároknál⁷⁰ szolgált őrmestert, ez is egy lelkes hazafi, jöllehet a születése nem magyar,⁷¹ de a lelke magyar érzelmű volt, mint a Damjanitsé,⁷² alhadnagyok Ugron Gazsi⁷³ és Czetz Péter, őrmester Stántsai József. – Így oztán béosztottak minket a 15-ik huszárezredbe, a Kossuth huszár név alatt, később oztán más nevet kapott, a Mátyás huszár nevet, a 2-ik osztályba (divízió) osztottak bé. – Az említettem lelkes százados oztán nekifogott a felszereléshez, a boltokba ment és a kereskedőktől a legjobb egyenruhának való posztókat hozatta ki, azokat a szabóknak kiadta, hogy rövid időn állítsák elő a ruházatot. Olyan ruházatunk is volt, hogy egy díszszázadnak béillettünk, megjegyzendő is, hogy ez a század többnyire mind tanulókból, jogászokból, ügyvédekből és udvari gazdatisztekből állott. – Ez alatt a lovak vásárlásához is hozzáfogott a százados úr és rövid időn már lovaink is voltak,

64 Kolozsvárt 1848. november 16-án adták fel a magyar csapatok.

65 József Bem (1794–1850) vezérőrnagy. Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. november 29-én nevezte ki Bemet az erdélyi hadsereg parancsnokául. (Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. rész. Sajtó alá rendezte: *Barta István*. Budapest, 1952. 583. o.)

66 Bem Czetz János alezredest küldte Tordára a 11. honvédszászlóaljjal, egy osztály Mátyás huszárral, 70 könnyűlovassal (7. Kress könnyűlovas ezred) és négy hatfontos ágyúval. A hadoszlop december 29-én érkezett meg a városba.

67 2. (Hannover) huszárezredben.

68 Cserényi József (1812–1895) a 15. Mátyás huszárezred századosa.

69 Gyurkovich József (1826–?) a 15. Mátyás huszárezred főhadnagya.

70 8. Koburg huszárezred.

71 Szlovák származású.

72 Utalás Damjanich János vezérőrnagy szerb származására.

73 Ugron Sándor (1826–1901) a 15. Mátyás huszárezred hadnagya.

még pedig kedves rémondáink,⁷⁴ az udvari tisztek is hoztak maguknak lovat az udvarokból, – úgy hogy január havában annyira törtük a szilaj lovakat, hogy február első napjaiban már Vízaknánál⁷⁵ a csatatéren voltunk a Bem apó táborában, jóllehet ott mint újoncak és a szilaj lovaink is az ágyúk mormolásához szokatlanok voltak, a csatát is elvesztettük, itt esett el gróf Mikes Kelemen⁷⁶ ezredesünk is. – Onnan Szászsebeshez vonultunk visszafelé,⁷⁷ de itt is Puchner osztrák fővezér utánunk rohant, itt is a csatát elfogadtuk, de oztán elvesztettük, innen a Piski híd felé vettük utunkat, de amint Szászsebesből kivonultunk⁷⁸ Alvinc felé, a Gyulafehérváron lévő őrség is kivonult oda és oldalba támadott, onnan elmenekülve Piskihez értünk, ott Bem tábornok a tábort újból felállította és állást foglalt az utolsó reményben a Puchner támadása ellen, de itt is 4–5 ezer ember 2–3 ágyúval⁷⁹ 30 ezer⁸⁰ ellen már szintén lehetetlennek látszott az ellenállás, a nép is annyi kergetés után lehangolva már kezdett széledni és futni. – Ekkor Bem apó is elkeseredetten elkiáltotta: „Ne fuss magyar, ne fuss magyar, nincs híd, nincs haza!” gróf Bethlen Gergely őrnagyunk erős dörgő hangon elkiáltotta: „előre Kossuth huszárok”, mintha minden legénybe egy-egy fertály tüzet öntött volna, elkiáltottuk „előre”, eleibe vágattunk a gyalogságnak és addig lelkesítettük, hogy a futó nép visszatért és még dalolni kezdett: „Önként álltam a nemzeti zászló alá, édes hazám szeretete vett rá.” Ezalatt érkezett Déva felől egy zászlóalj Torontál megyei, az 53-zászlóalj, szüresek és még kevés huszár a würtemberg és nádor huszárok.⁸¹ – Megérkeztek a szüresek⁸² és elkiáltották, hogy előre „szüresek”. Ezalatt Bem apó is kiadta a kemény parancsot, hogy aki tovább meghátrál, „tüzet neki”, egy szüres elkiáltja „Ne te nagy isten se minket ne segélj, se őket ne segítsd, csak nézzed mit csinálunk” neki rohantak a hídnak, megjegyzendő, hogy a híd azelőtt kettős volt, edgyik fele felszedetett, – kemény torontáli fiúk voltak, azokkal a 25 fontos tinzsala szerű puskákkal⁸³ úgy hányták bé a polyákokat⁸⁴ a hídról, hogy ott igazán folyt a vérpatak a jégen, megjegyzendő, hogy február 7–8-án folyt az ütközet – nagy hideg, nagy hó volt, a piros vér olyan szépen tündökölt a szép havon, csakhogy a harmadik színt nem lehetett hozzá tenni, hogy a hármas színt,

74 Idomítatlan, fiatal huszárló.

75 A vízaknai ütközet 1849. február 4-én történt.

76 Mikes Kelemen gróf (1820–1849) ezredes, a 15. huszárezred parancsnoka. Nem Vízaknánál, hanem Nagyszeben ostrománál esett el 1849. január 21-én.

77 1849. február 5-én.

78 1849. február 6-án.

79 A hidat Kemény Farkas báró, alezredes védte a 11. honvédszászlóaljjal, egy osztály Mátyás huszárral és 4 löveggel.

80 Az utóbbi adat erős túlzás. Az erdélyi császári-királyi hadtest összlétszáma nem haladta meg a 12 ezer főt.

81 A szerző itt több alakulat szerepeltetésénél téved. A Hrabovszky György őrnagy vezette dandár, amely a Bánságból érkezett az erdélyi csapatok segélyére az alábbi alakulatokból állt: 37. (Máriássy) sorgyalogezred 3. zászlóalja, 24. honvédszászlóalj, Torontál megyei önkéntes nemzetőr zászlóalja, 6. (Württemberg) huszárezred egy osztálya és két ágyúüteg. (13 löveg)

82 Torontáli nemzetőrök.

83 Nem tudjuk, hogy a szerző pontosan milyen típusú löfegyverre gondolt.

84 A szerző itt a galíciai területekről származó ezredek (41. és 63.) lengyel-ukrán állományára gondol.

a nemzeti színt megadja. – A Piski patak nem nagy folyó, de a nagy hidegben úgy elterjedt, hogy 30 méter szélességre is megfagyott, nekünk a lovasságnak a jeget kellett át- meg visszanyargalni, a huszár lovakat nem szokták jégre vasalni, oly szerencsétlenül jártam, hogy a lovam a sík jégen elcsúszott, a lábamra esett és úgy oda nyomta, hogy később alig tudtam reá felülni. – Ezalatt a magyarok szerencséje is jobbra fordult, Puchner visszahúzódni kezdett, üldözőbe vettük, Alvincig kergettük, tovább nem engedte Bem apó, hogy kergessük, Szászsebes felé Puchner bévonult Szebenbe, a Fejérvári várórség is bévonult a fészkebe. – Erre az örökre emlékezetes ütközetre énekelték el a dalnokok a következő szép éneket:

I. Dal.

Szép a magyar ének, de szomorú,
 Hazánkat borítja a háború.
 Szegény magyar be sokat szenvedett.
 Három nap kergette Puchner népünket,
 Hogy elfogja vitéz seregünket.
 A negyedik napon megállott,
 Bém Puchnerrel viszont szembeszállott.
 De ezt Puchner se vette tréfára,
 Bérétérált⁸⁵ Károlyfejérvárra.⁸⁶
 Edgyik része bévonult Szebenbe,
 Büszke magyar most nézz a szemembe.
 Felele a furcsa magyar gyerek,
 Oh te Puchner féltembe elmegyek
 Mert a szabadságért egy íznyi
 Talpon vagyok mindhalálig vívni.

II. Dal.

Mi piroslik ott a síkon táborba,
 Magyar honvéd piros vére a hóba.
 Sok halált szórt az ellenség sorába.
 Hej, e végre önmagát is találta.
 Ágyú helyett koporsót visz a szekér,
 Benne fekszik egy honvéd tüzér.
 Rajta díszlik csákója és fegyvere.
 Szemfedelül honvédi köpenyege.
 Nincs harangszó, egy pár ágyúdörrenés,
 Ennyiből áll egy honvédi temetés.

Mi pedig a Bem vezérlete alatt egyenesbe vettük az utat a falukon keresztül egyenesen Marosvásárhelyre, hogy ott újra szervezkedjünk, mert sokan ott maradtak közülünk a csatatéren. – Marosvásárhelyt oztán megindult a toborzás, én,

85 Visszavonult.

86 Gyulafehérvárra.

mint e sorok írója kineveztettem toborzónak. – Megindultunk a piacon a cigánybandával. A vidékekről már annyi lelkesült ifjú, koros béözönlött, hogy a piacon alig fért a lelkes nép. Elkiáltottuk: „Szabadság vagy halál”, a nép reá kiáltotta: „Éljen a szabadság, éljen a haza”, tovább menve a vidéki néphez kiáltottuk:

„Gyere pajtás önkéntesnek,
Ne maradj otthon béresnek,
Se nem kaszálaz, se nem kapálaz,
Csak a kaszárnyában sétálsz.
Négy esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság. –

Erre talán ezersen is nyújtották kezöket, hogy egy őrmester nem győzte írni a nevöket, később az alkotmány hűségére felesküdtek és foglalóul mindenik kapott 5 forintot Kossuth bankót. – És azután nekifogtak a szervezkedésnek, akinek jó téli ruhája volt ment avval, akinek nem volt, azoknak készítettek rövid időn. – A fegyverekhez is nehezen lehetett jutni, hanem egyelőre, kinek lándzsával és egy pisztollyal is ment, amíg fegyvert kaphatott. Nem válogattak akkor, ha csak az egyik a célozó szeme volt, vagy ha a hajával meg a bajuszával a malomba járt is, még az olyan is, aki 15 éves volt, mert megjegyzendő, hogy azok a 15–16 éves ifjak voltak a legmerészebb, legelszántabb katonák. – Még a nők is állottak bé katonának. Később egy ifjú nő káplárt láttam Szászsebesbe a magyar baka nadrágjába, a hasa úgy fel volt pukkanva, mondtam, hogy ez bizonyosan a káplár pajtásával egy szálláson volt. –

Később jöttek a márciusi napok, az idő is enyhülni kezdett, a szervezkedés is erősedett minden felé, zászlóaljok kezdettek jól szaporodni. – Puchner is többször kezdett kivonulni Szebenből látogatásunkra és többször is találkoztunk vele Medgyesnél volt csatánk.⁸⁷ – Egyszer történt oztán, hogy Puchner keresésünkre indult Háromszéken,⁸⁸ de Bém apó is, mint hadi tudománnyal bíró, Czetz János ezredes tábornoki főnökkel azon cselhez jutottak, hogy ezalatt álutakon Szebent támadják meg és vegyék bé, ez is szerencsésen meg is történt, hogy Bém apó táborával kevés puska és ágyú tüzeléssel és egy kemény rohammal bémentünk Szebenbe,⁸⁹ – ezt meghalva Puchner nem is jött Szeben felé, hanem álutakon kiment Oláhországba.⁹⁰ Minket Bethlen Gergely ezredesünk vezetése alatt kiküldött ugyan eleibe, de nem találkoztunk vele. – Ezen hadi tetteiért pedig Bém apó megkapta a magyar kormánytól az 1-ső osztályú érdemjelt.⁹¹ –

Hogy Puchner oztán kitakarodott az országból, – keleti és déli részen már baj nem volt Erdélyben, csak is Gyulafejérvár ostroma, és a nyugati havasokon Jank

87 A medgyesi ütközet 1849. március 2–3-án történt.

88 Puchner ebben az időszakban Háromszéken nem folytatott hadműveleteket.

89 1849. március 11-én.

90 Az orosz–osztrák csapatok 1849. március 18. és 20. között vonultak Havasalföldre a Tömösi-szoroson keresztül.

91 A magyar országgyűlés küldöttsége a szászsebesi főhadiszálláson 1849. április 5-én nyújtotta át Bemnek.

oláh vezér nyugtalanította az országot. – A Szeben bévetele után befészkeltek mágunkat a szászok fővárosába Szebenbe szabad szállásba, úgy hogy jogunk volt büntetésből a szászoktól dupla ellátást követelni, jól is ment dolgunk egy hónapig ott voltunk, de én, mint e sorok írója mindig nyugtalan voltam, szerettem látni az eseményeket, szerettem szolgálni és kerestem a szolgálatot, önként is ajánlkoztam. A Verestoronyi gránitzra⁹² történt, hogy bémentünk 8-án egy tizedes vezetése alatt, Verestorony ott fekszik az Olt partján, a havasok torkolatánál, az Olt vize ott foly ki a havasok között Oláhországba, ez a falu akkor egy elhagyatott oláh falu, egy része leégett. – Ott volt a fedezeten az 53-ik híres zászlóalj,⁹³ amely a Piski hídnál győzött, Ihász Dániel ezredes⁹⁴ vezetése alatt, elrongyosodva szegények, mezítláb, gatyában, egy atilla a hátán, a csákó a fején, a patrontás a nyakába, ment kirukkolni, e mellett éhezve, még élelsem, pénzt nem kaptak, mondtam ezeknek, hogy ez a tiszt urak hanyagsága, – a tiszt urak persze jól vigadtak ott. – Mi nyolc napi szolgálatra voltunk ott egyszer, minden nap két legénynek ki kellett menni a határőrségre, az Olt partján bé a havasok között mintegy 12 kilométernyire, ott vagyon egy kis tisztas térhely az Olt partján, a havasokról egy patakocskafolyt le ott, – ezt a helyet akkor Contumátnak⁹⁵ hívták, ott vagyon egy kaszárnya, itt tanyázott 2 század katona, innen jár ki még szolgálatba a havasok között mintegy 15 kilométernyire az oláhországi határszélre, – itt oztán kinyílik a világ, itt láthatni az oláhországi térségeket, itt foly le egy patak, azon egy híd, ez a határjegy, innen felől őrködött a magyar őr, túl felől pedig a török őr, – és mi is oda kellett az őrségre kimennünk minden nap két legény felváltva, megjegyzendő, hogy Oláhország akkor török kéz alatt volt⁹⁶ és egy török zászlóalj volt az őrségen. – Onnan oztán 8 napi szolgálat után bévonultunk Szebenbe, minket pedig felváltott más 8 legény. – Egy nyolc nap elteltével ismét jelentkeztem szolgálatra, annyira megszerettem azt a vidéket a havasok között és az oláhországi térségeket, ismét 8-ad magammal egy tizedes vezetése alatt lementünk Verestoronyra, ez alatt az ott levő magyar tiszt urak a határszálen levő török tiszt urakkal annyira megesmerkedtek, hogy egy alkalomra bált hirdettek a tiszt urak meghívták a török tiszt urakat is a bálra, és Szebenből több előkelő magyar urakat s nőket. – Egy este megtörtént a bál, ezalatt Ihász ezredes előre titokban kiadta a parancsot, hogy négy ágyút töltsenek meg és este 10–11 órakor, mikor a bál legjavában foly kezdjék el sütögetni, így is történt. – Megjelentek Szebenből több úr és úrnő s a török tiszt urak is hárman. – Mi is ott léve vágytunk, hogy nézzük meg a bált, de mint közemberek nem mertünk bémenni, csak az ablakon vagy az ajtó nyíláson akartunk bémézni, de mint hogy a mi ruházatunk oly szép volt, hogy a tiszt urakétól tán egy cseppet sem különbözet; rendbe szedtük magunkat, gondolva, hogy a huszár csak huszár még a mennyországba is, nekimentünk az ajtónak és ott kezdtünk bémézni; egyszer egy tiszt odajön, látja hogy csinos huszárok vagyunk,

92 Szoros.

93 Pontosabban az 55. honvédszászlóalj.

94 Ihász Dániel (1813–1881) alezredes, a Vöröstoronyi-szoros őrzésére rendelt dandár parancsnoka.

95 Alte-Contumatz. (Szeben-szék) Itt a 16. (1. román) határőrezred laktanyája volt.

96 A török és orosz csapatok 1848 júliusában szállták meg Havasalföldet és Moldvát a helyi forradalmi mozgalmak féken tartásának céljából.

elkiáltja „Brávó” itt vagynak a huszárok, jöjjenek bé, bémentünk, na foglaljanak helyet, később asztal mellé ültettek, egyenek, igyanak és mulassanak, mi is megfogadtuk, hozzá láttunk huszároson, a borból ittunk, na oztán a táncra perdültünk, a nőket a keringőkben jól meghordoztuk, úgy hogy a nők nem adtak volna sokért, mert a magyarországi tiszt urak nem tudták az itt való táncokat járni, ezért a tiszt urak előtt is nagy becsületben voltunk és annyira belé melegedtünk a táncba, a nőknek is nagy kedvek volt, hogy jól tudtuk hordozni, – egyszer csak 11 óra felé kezd a négy ágyú a hegyek között dörögni, a nők egyszerre rémülten kezdtek összefutkosni és jajgatni „Jaj végünk van, jav végünk”, persze nem tudtuk mi is a történetdöket, nem annyira az ágyú dörgésén, mint a nők jajgatásain rémültünk el, sajnáltuk, hogy mennyire meg vagynak ijedve – Később az ezredes úr odalépett a nőkhez és mondta ”kedves dámáim, ne rémüljenek meg erősen, ez nem egyéb, mint egy jelenet a háborús életből” és a többi tiszt urak is kezdték vigasztalni a nőket. – A cigányoknak megrendelték, hogy zendítsenek reá, megkezdődött a tánc, mi is nekifogtunk, de már a nőknek nem igen volt kedvek, lehangolva voltak. Később a bál is eloszlott, és mi az istállóhoz mentünk és búsan lefeküdtünk, hogy nem múlathattuk ki világos reggelig. – Később oztán harmadnap múlva a török tiszt urak is visszaadták a kölcsönt, meghívták lakomára a magyar tiszt urakat. – Oda is békisértük a tiszt urakat a török laktanyára, egy Kiljén⁹⁷ nevű faluba, ott volt elhelyezve egy zászlóalj török katonaság. – A magyar és török tiszt urak egy külön szobában voltak tolmács által értekezve, – nekünk ötön voltunk egy külön szobát nyitottak, a lovainkat megkötöztük egy malom mellett egy kerthez,⁹⁸ a törökök szénát hoztak nekik és egy fegyveres őrt állítottak melléjük, – nekünk asztalt terítettek, reá raktak egyszerre egy cilinder szilva pálinkát, egy cilinder jó bort, három tányér rizskását, egyik tányér rántva, egy tányér levesnek főzve, egy tányér tejbe főzve, egy tányér fuszujkát,⁹⁹ egy tányér disznó húst süelve, egy-egy csésze fekete kávé, sepröstől kitöltve mindenik számára, azontúl bort még, úgy megvendégeltek, hogy alig tudtunk elbúcsúzni tőlük. – Azonkívül a szobában egy szegletben volt egy öl csubukos¹⁰⁰ hosszú pipaszár, kis porzsoló pipákkal, egy nagy pléh skatulya tele vágva jó török dohányval, ahhoz joga volt minden katonának, tiszt úrnak, közembernek bémenni, a pipák közül egyet elélhúzni és a dohányból megtölteni és három-négy szippantásból olyan füsteket is vetett, hogy egy kürtön nem menyen jobban ki a füst, azzal letette, – jött a másik, csak azért is, hogy lássanak minket magyarokat, hogy milyenek vagyunk, hogy tudunk enni-inni, hogy jókedvünk ereszkedett, még daloltunk is nekik, – a tizedes egy fekete szerezsen katonát megölelt, mert volt köztek olyan is, tiszta fekete volt, csak a fogai nagy fehérek és a szemei. – Később oztán kimentünk, vártuk a tiszt urak parancsát, azalatt elé jött egy török banda, 4 pikulás¹⁰¹ és 4 dobos, azok bandázni kezdtek, a pikula egy-egy visítása kihallatszott, de a dobpergés úgy elvette azt a vékony hangot, – a tiszt urak is, hogy megajándékozzák a bandistákat,

97 Feltehetőleg Kinien.

98 Kerítés.

99 Bab.

100 Dohányos.

101 Furulyás.

szedtek össze egy miszli¹⁰² Kossuth bankót, gondoltam reá, hogy ezekkel török földön nem sokat értek. – Ezalatt kirendeltek két szakasz török katonát, hogy mutassanak katonai gyakorlatot, egy pallon vezették által egyenként, amikor által jöttek lépést tartva s mind sorba alakultak, felállították őket két sorba, mint itt nálunk is, mert régen három sorba állították a katonákat nálunk is s lehet, hogy nállak is úgy folyt a gyakorlat. – Oztán vezényelték őket a tüzelésre, az első sor letérdelt, a második sor a feje felett célozott. – Később parancsot kaptunk az indulásra, siettünk a lovaink felszereléséhez, hirtelen a lovam fejéről a kötőféket lerántottam, hogy a kantárt húzzam a fejére és azzal elsiettem onnan, a kötőfékem ott maradt a kerten s máig is ott van, ha valaki be nem vette onnan. – Oztán felültünk a lóra és rendbe álltunk, hogy tisztelegjünk a török ezredesnek, de biz az olyan rosszul ment, ezzel megindultunk eszeveszetten, mámoroson azon a nagy kövekkel tele úton, mert a tiszt urak már előre elhaladtak volt, hogy utolérhessük, – így jöttünk bé Verestoronyra és onnan oztán vissza Szebenbe a századhoz, – ott még töltöttünk vagy tíz napot jó életen. – Később jött a parancs, hogy két század Kossuth huszár ki kell, hogy vonuljon Bánátba, Lugosra, onnan pedig Temesvár ostromához, minden 8 napban egy szakasz századbéli huszár ki kellett, hogy menyien szolgálatba. – Ott töltöttünk egy hónapot, dicsően élve azon a kánaán vidéken. – Egyszer oztán jött a parancs, hogy jön a muszka, bé kellett, hogy vonuljunk vissza Erdélybe, 13 napig utaztunk egyenesen Marosvásárhelyig, onnan pedig másnapon ki Szászrégenbe a csatatérre, mert a muszka Borgóprundnál béjött¹⁰³ és vonult le Szászrégen felé, Tekénél volt egy kis szembeállítás, de kevés erővel, a csata elveszett.¹⁰⁴ – Szászrégennél kezdődött a nagyobb csata Inczédi Sámuel ezredes¹⁰⁵ vezérlete alatt minket két szakaszt Gyurkovits József főhadnagynak vezetése alatt a Maros hídján keresztül a balszárnyra küldöttek, megkezdődött a csata, folyt is keményen, az ágyúk dörögtek, a puskák ropogtak, a kardok villogtak, úgy hogy mindkét oldalról hullottak a népek, de miután a mi erőnk nagyon kevésnek mutatkozott egy nagy felhőnyi muszka erő ellen, kezdtünk hátrálni, mi a balszárnyon, a Maroson túl egy zászlóalj székely nemzetőrséggel vonultunk. – Egy nagy felhőnyi kozákság rohant reánk és mikor egy berekben, egy kis völgyben megállottunk, hogy talán tovább nem üldöznek, egyszer én kimentem a hegyre, hogy nézzem meg, hogy visszavonultak-é, hát egyszerre reánk rohantak, ezalatt én is a hegyről lefutva a székely nemzetőr zászlóaljhoz futottam és kértem az őrnagy urat, hogy lövessen, hacsak a levegőbe is, így történt, hogy a zászlóalj löni kezdett, a kozákok egyszerre megállottak és tovább nem üldöztek, ezért a tettemért a főhadnagy úr, Gyurkovits József azon elesmerésben részesített, mondván „na Bíró, ha maga nem lesz most a kozákság elnyelt vona”, később a többi bajtársaim is azon elesmerésben részesítettek. – Oztán által usztattunk a Maros folyón, úgy

102 Köteg.

103 1849. június 21-én a Magnus Grotenhjelm tábornok vezette orosz csapatok törtek be Erdélybe Borgóprundnál.

104 A Damaszkín György alezredes vezette besztercei hadosztályt július 23-án Szászrégennél támadta meg Grotenhjelm, de az orosz bekerítő oszlop késése révén Damaszkín sikeresen visszavonult.

105 Inczédi ekkor alezredes volt. A medgyesi ütközetben szerzett sebesülése után 1849 júliusában bevonult a besztercei hadosztályhoz. (Bona 2000. 401. o.)

hogy minden ruhánk, nyeregszerünk elázott, a csizmáink megteltek vízzel, még akinek törpebb lova volt, derékig megázott, így által gázolva bévonultunk Maros-vásárhelyre, ott pedig jött a parancs, hogy az ellenség 4 ágyunkot elakarja foglalni, rohantunk vizesen elázva, még a csizmáink is tele vízzel, még annyi módunk sem volt, hogy bár azt kiöntsük, rohantunk le M[aros]vásárhely utcáján a flazteren,¹⁰⁶ úgy hogy a lovak patkói mind az ég felé repültek ki, egyenesen Marossz[en] tgyörgyig, ott a falu végén fel volt állítva ágyunk, – a kozákok a jobbszárnyon el lankás oldalon vonultak előre, hogy kerüljenek bé és az ágyukat elfoglalják, ekkor Gyurkovits főhadnagy úr parancsolja, hogy vágjunk elejekbe, amint a lankás oldalon rohantunk elejekbe, ott a határ már kalongyákba¹⁰⁷ le volt aratva, a lovan orra előtt egy kalangyát az ellenség ágyúgolyója széjjel pretskelt, úgy hogy még csak egy lépés előre és egészen lovastól együtt leütött volna, így oztán visszavertük a kozákokat, a főhadnagy úr rendeli, hogy mennyünk rohamra, de mikor egy darab ideig mentünk, egy nagy felhőnyi muszka lovasságra bukkantunk, egy kis lankás völgyben vártak reánk, azt meglátva, vissza kezdtünk vonulni, ezalatt az ágyukat is felszerelték, megmentettük és békisértük M[aros]vásárhelyre. – A muszka pedig a roppant nagy táborát leterelte a marosszentgyörgyi határon. – Mi pedig nem látva egész biztonságba Vásárhelyt, kivonultunk Erdőszentgyörgyre, ott vagy 48 órát töltöttünk, itt meghallottuk, hogy Bem apót megverte a muszka Segesvárnál,¹⁰⁸ – mert megjegyzendő, hogy a muszka négy helyen jött bé Erdélybe. Borgóprundnál, Ojtoznál, Brassónál és Verestoronynál,¹⁰⁹ az a rész, amely Bem apót megverte, Ojtoznál jött bé és Bem apó is M[aros]vásárhelyre menekült és mi is aznap visszavonultunk M[aros]vásárhelyre, éjszaka érkezünk bé, a trombitásunk elkezdte fújni a marsot, a lelkes vásárhelyi nép úgy vár, mint a szabadítójakat, négy-öt gyertyát is gyújtottak az ablakokba, – kimentünk a város végére lágerbe¹¹⁰ és ott ki cövekeltük a lovainkat, letelepedtünk a földre. – Reggelre virradva az a lelkes vásárhelyi nép úgy hozta nekünk a meleg ételeket a táborba lovasságnak, gyalogságnak. – Az napon Bem apó szemlét tartott a táborban, hogy lássa az erőt, a lovasság lóra ültünk, rendbe állottunk az országút hosszában s a gyalogság is, – kardot rántottunk és úgy tisztelegtünk, végig nézte a tábor, a posztot és visszament M[aros]vásárhelyre, – délután jött a parancs, egy hadnagy, Ugron Gazsi parancsolja lenyergelni, hogy vizsgálja meg a lovak hátát, melyiknek nincs feltörve, engemet és még két legényt kiválasztott, hogy bé kell menni a Bem apó szállására parancsra, felnyergeltünk és bémentünk a Bem apó szállására. Ott volt a lakása a vár alatt mindig, mikor ott megfordult, ott szerette leginkább azt a népet s ha a hadjáratnak szerencsésen lett volna vége a magyar nemzetnek, ott nyerte volna legjobb nyugvóhelyét is. – Felmentünk az irodába, rendbe állottunk és tisztelegtünk, ekkor elő állott Kemény Farkas ezredes¹¹¹ úr és mondja, na fiúk

106 Kövezett út.

107 Régi mértékegység a learatott búza mérésére. Általában 18 kéve tett ki egy kalongyát.

108 1849. július 31-én.

109 Az utóbbi adat téves. A cári csapatok két helyen, a Borgói-szorosnál és Brassónál törtek be Erdélybe.

110 Táborba.

111 Kemény Farkas báró, ezredes (1792–1852) a kolozsvári hadosztály parancsnoka.

mentek Gál Sándor¹¹² ezredeshez levéllel, megtaláljátok Oklándon,¹¹³ ezt feleltük „Megyünk”, ezalatt látjuk, hogy Bem apó, mint babrász a térképen az asztalon. – Elindultunk a levéllel, de már estve felé volt az idő, mentünk csaknem egész éjjel, egyszer azonban egy hegyről az országútján lejtettünk le, reá akadtunk egy udvari tanyára Ákosfalva körül, már el is voltunk bágyadva, éhezve, bementünk a tanyára, az udvari gazdatisztet (magyar ember) megkértük, hogy adjon valamit enni, egy kis nyugvóhelyet s a lovainknak egy kis szénát, ekkor a gazdatiszt elrémülve szól hozzánk, hogy mertünk arra jönni, hisz a muszka tábor a faluban van, amelyik Segesvárnál győzött, ott vonult előre, hanem mégis adott egy kis vacsorát, sajtot és kenyeret és egy udvari székely fiú cselédet elküldött velünk, hogy vagy 4–5 kilométer utat mennyünk visszafelé és egy kerülő úton mennyünk a célunk felé. – Másnap délután meg is találtuk Gál Sándor ezredet, de nem kellett Okládra menni, mert ő is jött kifelé és Parajdon megtaláltuk a táborával, a levelet átadtuk és választ is kaptunk rá. – Onnan visszaindulva még rendeltek hozzánk három legényt és így voltunk haton, setét éjszakán jöttünk, másnap reggel 7–8 óra körül meghallottuk, hogy már M[aros]vásárhely felé hijába mennyünk, mert oda bévonult a muszka tábor, így tehát a Nyárad vize mellett vettük le az utat. Ott találkoztunk vagy 15 honvéddel és egy tiszttal, oly bolyongtat, akiket Segesvárnál széjjel vertek. Kérdeztem a legényektől, hogy ki az a tiszt úr őrnagyi ranggal, hogy itt gyalog bolygász, azt felelték, hogy az a Bem apó adjutása.¹¹⁴ – Később mikor Petőfi Sándor annyira keresték, hogy hol esett el, – sokszor elgondolkoztam rajta, hogy ki lehetett az a tiszt úr, vajon nem Petőfi Sándor volt-e?¹¹⁵ Nekivágtak egy hegyoldálnak a legények a tiszt úrral együtt Marosvásárhely irányában, met attól is félve, mert Balavására felől omlott le a sok portyázó kozákság Sz[en]gerlitze körül megpillantva minket, hogy a Nyárad mellett vonulunk lefelé, ellőnkbe kerülni indultak, de mi is lovainkat sebes vágatva indítottuk, – Ilentzfalvánál az országút a falu végén tér el, mikor oda érkeztünk, a kozákok a falun felindultak, azt gondolván, hogy megelőztük őket és a faluban elbújni akarunk, visszaneztek és megláttak, utánnunk eredtek, – egy legény közülünk ott is maradt, a lova nem győzvén a nagy futást, a kozákok bizonyosan elfogták, mi pedig Kutylfalvánál a Maroson átkeltünk és Tordára mentünk, ott báró Kemény Farkast megtaláltuk s a Gál Sándor levelét átadtuk.¹¹⁶ A századunkot is ott találtuk, mert míg mi a levéllel odajártunk, Bem apó egy sereget Torda felé indított Kemény Farkassal, ő pedig egy sereggel Szeben felé indult. – Mi is a századunkkal találkozáskor, jelentkeztünk a százados úrnál. – Másnap reggel kirukkoltunk, hogy mennyünk Kolozsvár felé, – de ezalatt megérkezett a parancs, hogy Bem apónak a magyar állam tisztelet jeléül küldött egy 4 szép pejlovakkal ellátott fedeles kocsit ajándékba és az Tordára érkezett egy tiszt úr felelősége alatt. – A tiszt úr egy jó öszveg pénzt is hozott a tábor számára és ezen kocsit 24 legény egy őrmester vezetése alatt Bem apót, ahol megtalálja, oda kísérje, – hogy kirukkoltunk, a százados

112 Gál Sándor (1817–1866) ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka.

113 Gál a székelyföldi hadosztály maradványaival Kolozsvár felé vonult vissza.

114 Segéd-tisztje.

115 Eddigi ismereteink szerint Petőfi a segesvári ütközet alatt esett el.

116 Ez 1849. augusztus 3. és 6. között történhetett.

úr megvizsgálta a századot és 24 legényt kiválasztott, azok közé én is béestem és örömmel mentem visszafelé Bem apóhoz, hogy átadjuk a szép ajándékot, – Marosújvárnál a Maroson átkeltünk, megtudtuk, hogy Bem apó Szeben körül működik. – Balászfalván átmentünk és Nagysejknél megtaláltuk Bem apánkat és tiszteletteljesen átadtuk a szép ajándékot, még az öreg apó is megörvendett és elmosolyodott. – Másnap oztán Szeben őrizetén csak vagy ötezer muszka lévén, megrohantuk és a muszka sereg kitakarodott és ismét béültünk a szászok fővárosába.¹¹⁷ – De másnap volt a haddel hadd, megérkezett 30 ezer¹¹⁸ muszka és úgy szélllyel vert, hogy harmad napig is alig tudtuk összeszedni magunkat Szászsebesnél. Ott újból tábort ütöttünk, künn a mezőn lágerbe, a gyalogság egy része benn a városban, a flaszteren volt készenlétben, ott tanyáztunk vagy 4–5 napot. – Egy napon oztán jött egy nagy felhő muszka tábor Szeben felől annyi, hogy a szem is alig lepte bé, Lüders¹¹⁹ muszka tábornok vezetése alatt; a miéink alig 4–5 ezernyi.¹²⁰ – Megkezdődött oztán az elkeseredett csata, 10 ágyú a miénk a magaslaton készen várta a vendégeket, elein jól ment az ágyúzás, mert hullottak a muszkák közül a teren, de később két szárnyat indított két felől, hogy vágjanak előre és kerítsenek bé két felőlről, az ágyúkat felszerelték és hátrálni kezdtünk, mű az ágyúkat fedeztük, mikor Szászsebesen keresztül takarodtak az ágyúk és tábori szerek, Szászsebes végén két felől egy-egy házat felgyújtottunk, és mikor a muszkák odaértek, a házak javába égtek és vissza kellett térniük más útra, addig mi jól elé haladtunk a nevezetes Piski híd felé. Amikor a Kenyérmezejére érkeztünk, eszünkbe jutott a régi történelemből, hogy Kinizsi Pál nagy vezér milyen dicső harcot vívott a törökön,¹²¹ mi is felvontattunk egy kis magaslatra 6 ágyút, mi pedig előtte egy kis mélyedésben foglaltunk helyet, egy század lovasság a miénk féle, fedeztük a hat ágyút, a mi ágyúink lőttek a fejünk felett, az ellenség pedig szembe velünk, – na még ilyen nehéz helyzetben nem voltam egész hadjárat alatt, még a föld is lógott alattunk, azt gondoltuk, hogy el kell sülyednünk, el is hullott közülünk 14 legény és 9 ló; egy kedves bajtársam éppen mellettem állott, nem vettem észre, csak láttam, hogy hanyatlik le a lóról, itánna kaptam, hogy visszatartsam, de nem lehetett már, lehullott a földre. – Ezalatt az ágyúkat felszerelték és elindultak, vagy két ágyú ott maradt az oldalon, a lovak elhullottak és több tüzer is ott lelték halálukat. – A kedves bajtársamhoz még visszanéztem, láttam, hogy még próbálgatja, hogy felkeljen, de visszarogyott, megtelt a szemem könnyel és egy isten hozzádot mondtam neki. – A kozákok lovaik összetapodták, később a varjúk elénekelték, a kutya eltemették; így lett a dicső harcosnak utolsó végzete. – De ő azért dicsően végezte életét, mert a magyar hazáért a csatatéren ágyúgolyó által halt meg és az ő lelke dicsően ragyog le a magas égből, a szép dicső magyar hazára. – Az ágyúk után előre haladva a térségre, a Felkenyér patakján átkelve látjuk, hogy

117 1849. augusztus 5-én.

118 Az utóbbi adat túlzás. Lüders 15000 fős haderővel támadta meg Bemét Nagyszebennél.

119 Alekszandr Nyikolajevics Lüders (1790–1874) orosz gyalogsági tábornok, a V. hadtest parancsnoka.

120 Bem körülbelül 6000 fővel rendelkezett.

121 1479. október 13-án Báthori István országbíró és erdélyi vajda és Kinizsi Pál temesi ispán csapatai itt semmisítették meg az Erdélybe betört török csapatokat.

a kozákok a balszárnyon haladnak előre, hogy előnkbe kerüljenek, elkiáltya a százados úr, hogy „előre”, reá kiáltottuk, hogy „Hurráh előre”, nekivágtatunk az oldalon a kozákoknak és visszavertük, ezalatt az egész tábor elhaladt Szászvároson keresztül, a Piskiné is keresztül egész Déváraig mentünk előre, – itt oztán megállottunk, az ellenség is a Piski hídig nyomult előre, ott tábort ütött és a tábori sátrakot is kifeszegették. – Déván rendezni kezdték a várőrséget, 150 katonának egy darab időre élelmet felgyűjteni, ami meg is történt, 150 legény el is foglalta a helyet. – Másnapra virradva 8–9 óra tájba kimentünk egy nagy kertbe, hogy kaszályunk lucernát a lovainknak, mert nem lehetett szénát kapni, a lovaink eléheztek. – Egyszer csak látjuk 9 óra felé a kertben, hogy a várból egy nagy füst emelkedik ki, később egy nagy durranás történik, a kövek a várból úgy jöttek le a házakra, mint a jégeső, mint bétörte a házak fedeleit, a várban az épületek meggyúltak és égtek aznap. – Az a 150 legény, akik ott el voltak szállásolva, felét csaknem összvetörte, ki meghalt, ki megnyomorodott, dél felé csak láttuk, hogy vándorognak le a várból, ki éppen nyomorékon, – így lett a nevezetes Déva várának utolsó veszedelme¹²², – ez a vár előre fel volt minázva, hogy ki által nem tudni, csak az a hír támadt, hogy Stein ezredes¹²³ volt és egy száz káplár gyújtotta fel.¹²⁴ – Volt egy nagy ágyú is a várfokon, ezt is a nagy robbanás levetette a fokról az oldalba. – Ezzel az ágyúval annyira félemlítették a városbelieket és a katonaságot az az előtti várostromkor, hogy ha csak egy katonát is a pitzon sétálni láttak, mindjárt reá lőttek. – Ez a vár azelőtt oly erős bévehetetlen volt, hogy azt ostrommal bévenni nem lehetett, csak éhséggel, ha önként megadta magát.¹²⁵ – Történt ez pedig azelőtt kevés idővel, hogy 150 rázt és német katona volt a várban fenn, a magyarok elég darab ideig ostromolták minden felől, de nem véhették be. – Volt ennek a várnak egy alagútja a föld alatt, – ezt én magam is láttam, mert azelőtt kétszer jártunk a leomlás előtt ott szállásba a városban és akkor megtekintettem a csiga utat, a kaszárnnyát, a kutat tele esővízzel. – Volt a várhegy tövében egy profiánt ház,¹²⁶ az alagút oda szolgált le, volt egy német profont sütő és a legényei is többnyire németek és rázok¹²⁷ voltak és a profontnak nagy részét mind az alagúton hordták fel éjszakának idején addig, míg nem egyszer a profont sütők összevesztek és kijött egy profont sütő legény és elárulta a dolgot, így mentek nyomára oztán a nagy csalfaságnak, 6 fegyveres legényt állítottak az ajtóra az alagúthoz, a rázok nem tudván a politikát, jöttek bátran az ajtóra, hogy vigyék a profontot, de már többet nem boldogultak, akik elől jöttek elcsípték, a többiek felfutottak a várba örömhírt mondani. – Nem telt belé két-három nap, a várparancsnok leküldött egy hírnököt, hogy tiszteséges feltételek alatt feladják a várat. A feltétel pedig az volt, hogy a rázokat bocsássák szabadon hazájokba, ezt a magyar állam meg is atta, fegyve-

122 1849. augusztus 14-én.

123 Maximilian Stein báró, ezredes (1814–1858) a gyulafehérvári ostromsereg parancsnoka.

124 Az utóbbi állítás nem bizonyítható.

125 Az utóbbi állítás erős túlzás. A várat körbezáró magyar csapatok ostromlövegekhez szükséges lőszer hiányában csak kiéheztetéssel tudták a várőrséget megadásra kényszeríteni.

126 Katonai kenyérsütőház.

127 A dévai vár őrsége 2 tisztből és 116 közlegényből állt. (*Gyalókey Jenő*: Adalékok az 1849. évi erdélyi hadjárat történetéhez. *Erdélyi Múzeum* 1914. 31. évf. 6. sz. 349–354. o. A hivatkozott rész: 350–351. o.)

reiket elszedte és őket fedezet alatt hazájokba küldötte, mert különben is olyan gyülevész, tanulatlan nép volt, nem akarta a magyar állam kenyerét velek étetni. – Másnapon a magyarok Déváról előre vonultak Dobrára, itt töltöttünk 4–5 napot, Bem apónak szándéka volt, hogy Aradra mennyen Kossuthhal találkozni a jövő felő, minket 24 Mátyás huszárt kirendeltek, hogy kísérjük el Aradig, el is indulunk, 12 elől a négy lovas kocsi előtt, 12 pedig hátul, a Maros partján levő országúton sebes troppban,¹²⁸ mentünk is a Maros partján előre vagy 15 kilométert. – Ott egyszer csak réá bukkantunk egy tábor oláh csordára, túl a Maros partján posztotak, meglátva az elől menők közül Lakatos József nevű huszár a posztot, a karabélyával által lőtt a Maros folyón az oláhokra. – Azok egyszerre talpra szöktek és lődzni kezdtek az elől menőkre, úgy hogy vissza kellett vonulniok és jelenteni Bem apónak, hogy mint lődezek által az oláhok. – Először is azt kérdezte Bem apó, hogy melyik lőtt előbb; szerencséjekre azt mondták, hogy túlról lőttek, de ha azt vallották volna, hogy Lakatos lőtt előbb, azonnal tüzet parancsolt volna neki. – Később oztán annyira felszaporodtak az oláhok a hegyekről, hogy egy háborút indítottak ellenünk. – Bem apónak is a terve meghiúsulván, bosszúson visszatért Dobrára. – Később az a hír lepett meg a táborban, hogy Görgei Világosnál letette a fegyvert,¹²⁹ onnan a menekülők jöttek egész táborral felénk Erdélybe, hogy egyszer láttuk, hogy jön egy csorda ökör, azután jöttek a posta szekerek több 100-an, hozván a tábori szereket, ágyú töltényeket, ágyú sütő czindereket¹³⁰ és jöttek a katonaság csapattal, akik menekülhettek, bémentek a táborba és ott csatlakoztak a mieinkkel. – Az ökör csorda oztán eltűnik valamerre, nem tudom hová. – Azt a sok hozományt pedig az országút hosszában egy térségre lerakták, a fegyvereket is többet 1000 darabnál a térparancsnokság udvarán lehányták csomóba, az ágyú töltényeket 3–4 csomóba, oly nagyokat, mint egy kis fiók széna, a czindereket is ládákkal 2–3 csomóba, amennyit egy-egy szekér hozhatott. – Bem apó később megvizsgálta a Világostól hozottakat, Stáncsai őrmestert és még négyünket felszólított, hogy azokat semmisítsük meg. – Mi teljesítettük is a parancs szerint, még pedig olyan mesterséggel, hogy azt is elmondjam, az ágyútöltényeket, azok már csomókra voltak rakva, többet kibontottunk és a lőport a földön hosszan elhintegettük egy árok széléig, ott oztán felgyújtottuk, és ahogy felgyújtottuk, hát mind puszogva ment az úton, amíg a csomókig ment – mi addig az árokba bújtunk, mert féltünk, hogy ha majd a csomók széjjel lövik magokat, minket is megtalálhatnak, – de a puszogás későre haladván, gondoltuk, hogy tán el is aludt, hát a lovamat az árokba magára hagytam és kimentem az árok szélére, hogy lássam mi történik, ezalatt olyan nagy suppanásokat csináltak, a czinderek pedig ropogást, hogy a lovam is az árokba megijedett, az árkon lefelé futni kezdett, az országúton egy darabig futottam utána, szerencsémre egy néhány gyalog katona jött szembe és a lovamat visszatérítették, úgy foghattam meg, visszamentem oztán a működés helyére és ott láttam a sok roppant ágyúgolyó csomókba hevert. – Később bémentünk Bem apóhoz, jelentettük, hogy kötelességünket a parancs szerint

128 Ügetésben.

129 1849. augusztus 13-án.

130 Gyutacsokat.

elvégeztük, – az öreget olyan stádiumba találtuk, hogy előléptetéssel megajándékozott, az őrmester Stáncsait alhadnagynak, engem tizedesnek kinevezett, megköszöntük, ezzel tisztelgetünk és kijöttünk. – Másnap 8 óra tájban jön a muszka táborból Lüders tábornoktól egy követség Bem apóhoz, hogy mi célból, azt egy közkatona vezére titkait nem tudhatja, neki csak a parancsra kell figyelni, hogy „előre indulj”, hogy hová, megmutatják az utat. – De azt meg is képzeljük, hogy bizonyosan azért jött, hogy Bem apó adja meg magát, tegye le a fegyvert; hogy oztán milyen válasszal bocsátotta vissza a küldöttséget, azt egy közvitéz megint nem tudhatja, – elég az hozzá, hogy nem telt belé két óra, jött a parancs, hogy vonulni kell visszafelé Dévára, el is indult a tábor azonnal, estére Dévára ért.¹³¹ – Én is, mint e sorok írója szintén egy földimmal, Kováts Zsigával legutoljára maradtam Dobrán. – Egy őrnagy úr, a nevét nem tudtam, később a hallottakból képzeltem, Katona Miklós¹³² volt, felszólított, hogy hová mentek fiúk? Azt feleltük, hogy mi is menyünk a táborba Dévára, azt parancsolja, hogy ne menyetek, maradjatok itt, töltsük az éjszakát itt, van mit egyetek, igyatok? Azt feleltük, hogy nincs; na jertek bé ide a térparancsnokság udvarába, ott kaptunk mit enni-inni, volt szalonna, kenyér elég, abból jól betarisznyáltunk, akkor az őrnagy úr egy kétkupás korsót kapott a kezibe és a pincébe ment a pajtásommal, a korsót megtöltötték borral, – én addig az udvaron künn maradtam, egy nagy eperfa alá le volt hányva egy nagy szakasz fegyver, a lovamat megkötöttem egy kerthez,¹³³ nekifogtam a fegyvereknek, tudván már, hogy ügyis az ellenség kezibe kerülnek, edgyenkint verni kezdtem az eperfához, vagy 50 darabot el is hajlítottam s az agyát letörtem, egyszer csak egyet odaütök, hát elsült, mert lehet, hogy a kovás felit ütöttem oda, mert tudni való, hogy akkor mind kovások voltak a fegyverek¹³⁴ és nehezen ment a gyors lövés, nem mint most. – És kimentünk oztán a posztra, a város végére, már estve felé volt az idő, a poszton volt egy hosszú pad ott maradván, oda letelepedtünk, a lovaikat kikövekeltek, mert a huszárnak a táborban cövekjének lenni kell és spárgájának, hogy a lovát megköthesse. – Neki fogtunk oztán a jó vacsorának, kenyér, szalonna, bor volt elég, vacsoráltunk, de a borból nem mertünk sokat inni, mert féltünk, egész éjjel a túlsó oldalon az oláhok mind lődöztek s a bortól megtalálunk lágyulni, az oláhok meglepítnek és a bőrünkkel fizetünk. – Eltelvén az éjszaka, reggel bementünk az őrnagy úrhoz jelentés tenni, én mentem fel egyedül, jelentettem, hogy mi történet az éjszaka, az oláhok a túlsó oldalon egész éjjel mind lődöztek, de itt a poszton nem történt semmi baj; ekkor az őrnagy úr ezt mondván, na jól van fiú, hát mész be az öreg tábornok úrhoz, viszed a jelentést, ekkor kértem, hogy engedje meg, hogy a pajtásom is jöjjön velem, nem maradjunk el egymástól, az őrnagy úr komolyan azt mondván „te mész, őt itt marad”, erre azt feleltem „megyek”. Elindultam a jelentéssel egyedül Déva felé, amint egy berken az országútján haladnék előre, megpillantok vagy hat muszkát; foglyokul estek volt a közelebbi csatában, azokat elcsapták volt a világba, azok ott a berekbe, mint valami

131 Az eseményekre lásd: *Kövári László*: Erdély 1848–49-ben. Szerk.: *Hermann Róbert – Somogyi Gréta*. Budapest, 2014. 226–227. o.

132 Életútját lásd: *Bona* 2000. 421–422. o.

133 Kerítéshez.

134 Téves állítás. A lőfegyverek a korban kovások, gyutacsosak és lőkupakosak voltak.

boldogtalan emberek, egy ágyú ott le volt szerelve, csak a hátulja, a csöves fele volt ott, azok az ügyetlen emberek ott időtöltést kaptak az ágyúval, ott forgatták, céloztak vele, én is meggondolván, hogy miféle történet lehet ez, hogy ezek itt mit tesznek, a kardomat kihúztam és a kezem nyelére csatoltam, a két pisztolyt kitartam és felhúztam a kakasát, a lövésre készen tartottam a kezemet, a pisztolyon, a kard meg lógott a kezem nyelén, gondoltam, ezek az eszméletlen, vad muszkák, ezen a sivatag helyen, hacsak kővel is megtámadhatnak, – én is az országútján tartva, ők az országút mellett, a sáncon kívül voltak, így haladtam előre, gondoltam, hogyha támadni kezdenek, kettőt lövök s a karddal is vágom, amíg lehet, – de azok bizony csak reám néztek a nagy szemekkel és azután csak nekifogtak az időtöltésnek. Én pedig szerencsésen elhaladtam Déva felé, de mikor a város felé közeledtem, megpillantom, hogy az öreg Bem apánk közeledik felém a négylovas kocsival; mert a kocsit megismerem, azt mi adtuk volt át személyesen Nagysejknél az öreg apánknak; mikor közel jött felém, megállítottam a kocsit, amíg az atillámot kigomboltam és a jelentést a belső zsebemből kivettem és bényújtottam a fedeles kocsiba, benn ültek a tiszt urak hárman, az öreg Bem apó egy kis polcot tetett a lába alá, és azzal parancsolt a kocsisnak, hogy hajtson; elrobogott, utána néztem keservesen a könny is kijött a szememből, ámbár még nem tudtam, hogy a táborban mi történt, csak sejtettem, hogy vége van mindennek s a vég válása van a tábortól, így is volt. – Bémentem oztán a táborba, a századomat felkerestem és lenyugodtam; de a lelkemet nem tudtam lenyugtatni a Bem apó eltávózása miatt. –

A táborba béeérkezve, kérdem a bajtársaimtól, hogy áll a világ, azt felelték, hogy az öreg Bem apó elbúcsúzott a tábortól. – Előre felkérdezte a tábort, hogy van é kedve még ütközni, mert ő egy csepp sem hadja magát; ekkor a tábor ki nyilatkoztatta, hogy látva már az elgyengülést, a Világosról hallott katasztrófa is már annyira leverte a kedélyeket, hogy lehetetlen már tovább harcolniak. Ekkor Bem apó is így szólván még egyszer „Isten veled kedves magyar nemzet, Isten veled kedves magyar táborom” azzal itt hagyott minket árván és eltávozott tőlünk. – A tábor is látva a megsemmisülés idejét, elhatározta, hogy békét kell kötni és a fegyvert le kell tenni, – Beke¹³⁵ ezredes edgyetlen trombitás kíséretében elment a Piski hídra, Lüders muszka tábornokhoz és a békét megkötötték, hogy milyen feltételek alatt oztán megtudtuk, mert délután 3 óra tájban a magyar tábort még egyszer rendbe állították, kiadták a parancsot, hogy mindenki fegyverét rakja le, mert a muszkák jönnek, hogy átvegyék, a gyalogság a fegyverét gúlába, a lovaság a kardját és pisztolyát csomóba tegyék, – erre elkezdődött oztán a végtelen káromkodás, a kedves fegyvereinktől való megválás, – leoldottuk a kardjainkat és a lábainkkal reá tapodtunk, amellyel eltört két darabba, hánytuk halomra, a pisztolyainkat vertük a földhöz, úgy elromolva hánytuk halomra, az igaz, hogy a muszkák még nem voltak ott, hogy lássák, mint tördöljük. – 4–5 órakor oztán megérkezett egy muszka ezredes és egy sereg kozák. A tábor rendbe állott, a gyalogság külön, a lovasság megint külön csapatokba, az ágyúk megint külön helyen. – A muszka ezredes előbb is az ágyúk felé lovagolt, azok előtt elment, azután jött

135 ifj. Beke Gyula (1812–1896) ezredes, az erdélyi hadsereg Dévára szorult maradványainak parancsnoka.

előttünk a lovasság előtt, mindeniket megszemlélte. – A kozákság pedig egyenesen nekünk tartott, hozzánk jöttek, mint lovas cimborákhoz, nekünk tisztelegtek, üdvözöltek és örvendettek, hogy vége van a hadjáratnak, az ellenségeskedésnek, örömeikbe nem tudták, hogy mit adjanak nekünk ajándékba, egy kapott valahol egy sarkantyút és azzal kínált meg, hogy fogadjuk el béke jeléül; mert ők nem sarkantyúval hajtották lovaikat, hanem egy sing¹³⁶ hosszú és két centiméter széles szíjú korbáccsal, egy fél sing hosszú fanyél a keze fejére felcsatolva, evvel hajtották lovaikat. – Itt már mint e sorok írója szükségesnek látom, hogy a muszka ezredeknek felszereléseiket, fegyverzetüket is híven leírni, mert mint később edgyütt voltunk letelepedve egy-egy térségen a fegyverletétel után. – Különben ne gondolja a tisztelt olvasó, hogy én ezen irataimat az ujjamból szopom és mese gyanánt adom elé, mert én ezen történetet ahogy írom, mindenütt szemtanúja és működője voltam. Ezen történet ugyan régen történt, már egy fél századdal ezelőtt, de azért az akkor történeteket úgy zárom be a begyembe és úgy adom elé, mintha csak tegnap történtek volna. – Legelőször is a kozákokat írom le a később hallottakból, hogy ők milyen katonái a muszkának. – Ők szintúgy, mint nálunk régen a székely huszárok voltak, saját lovaikkal, öltözeteikkel és fegyvereikkel tartoztak szolgálni és háborúba menni, – úgy ezen kozákok is saját lovaikkal, öltözeteikkel és fegyverekkel tartoztak szolgálni. – Nekik nincsenek olyan nagy lovaik, mint a rendes katonaságnak, a nyeregszerek olyan, mint minden pakkjak a seggek alatt a nyeregben van, fenn ülnek a nyereg tetején magosan, mint valami varjúk, egy szürkés vastag köpönyeg elől a nyeregre felkötve. Fegyverzetük egy hosszú puská volt, akkor a nyakába akasztva, egy kard az oldalán, a lovát korbáccsal úgy hajtvá; bur, bur, mint itt nálunk a pakulár¹³⁷ a juhokat. – A rendes lovassága pedig gyönyörű, láttam később Szebenbe, ki voltak rukkolva parádében két ezredet, az edgyik ezrednek lovaik egyről egyig mind csupa almás szürke, a másik ezred mind csupa almás pej piros, úgy hogy gyönyörűség volt azokat nézni, különben a rendes lovasságát nem is igen használta a tűzben.¹³⁸ – A gyalogsága mind szálas emberek, nagy hosszú vastag köpönyegiek és mindeniknek tarsolya van hátul a horgas inát veri, abban mindenkinek egy ásó, vagy kapa vagy gyökéréső. – Az ágyújak is teméntelen sok volt, azok mind hat-hat gyönyörű piros pej lovakkal ellátva, az ágyúk úgy ki fényesítve, hogy magát megláthatta benne, nem mint a szegény magyaroké, ezt pedig a muszkák közt a nagy fegyelem tartotta fenn. –

Déváról oztán parancsolt az ezredes, hogy induljon a tábor előre a Piski híd felé, – este volt már, csaknem egész éjjel ment a tábor, hajnal felé megérkezett a Piski hídhöz egy nagy felugarolt térségre, a nagy barázdák közé letelepedett, – ott a kantár karunkra akasztottuk és a nagy barázdákra leültünk, búsan szundikáltunk. – Megjegyzem, hogy a fegyverletétel augusztus 17-én történt. – Reggelre virradva látjuk, hogy a muszka fővezér Lüders tábornok sátra előtt a muszka banda fújja az öröm győzelmi riadót, később oztán megtudtam Pünkösti Gergely¹³⁹

136 Körülbelül 60 centiméter.

137 Román juhász, havasi pásztor.

138 Az utóbbi állítás nem felel meg a valóságnak. A cári hadsereg az ütközetekben mind a huszár-, mind a dzsidásezredeit bevetette.

139 Pünkösti Gergely (1822–1912) őrnagy, Bem törzsében szolgált.

székely huszár századostól¹⁴⁰ a bandázásnak históriáját, hát aug[usztus] 18-a volt és a mi királyunknak a születésnapja volt és annak tiszteletére bandáztak. – Azon napot ott, a térségen töltöttük el. – Másnap reggel lóra ültünk és a szászvárosi térre kísérték, – ott oztán a tábort külön választották; a gyalogságot útnak indították Gyulafehérvárra, a lovasságot is a régibb huszárokat, akik a királyi hadseregben szolgáltak, mint a József,¹⁴¹ nádor¹⁴² és württemberg¹⁴³ huszároktól a lovakat mind elszedték és őket is gyalog Gyulafehérvárba kísérték, a lovaikat pedig, ami Mátyás huszár és Károlyi huszár¹⁴⁴ ezrekhez osztották ki, úgy hogy mindenkinek két lovat adtak és így mindenkinek három ló volt, de enniek a lovainak három–négy napon sem adtak semmit, még nekünk sem. – Ott ültünk pedig a térségen 4–5 napon a forró ég alatt, a lovaink árnyékában szundikáltunk, hogy sokszor még a fejünkre is tapostak a legyek miatt. – Egyszer oztán osztottak ki valami dorontsforma¹⁴⁵ élelt zsákokból, egy-egy kis fukával¹⁴⁶ minden legénynek, azt mondták, hogy ez „czibok, ezt forró levesbe teszik, ott oztán megdagad, de nekünk senki sem főzött levest, hanem az éhség miatt rátskáltuk. – Itt töltöttük az időt búsan leveretve, de még később az a szomorú hír is megkeserített, hogy egy Károlyi huszár azt a rossz jövődönket képzelte el magában, elkiáltotta „Na kedves bajtársak, most itt hadjuk a szép Magyarországot, mert minket a muszka most Szibériába küld az ólombányák közé örökös rabságra, soha nem látjuk meg a szép dicső Magyarországot.”, elkezdettünk sírni bánatunkba, hogy itt kell hagyni a szép hazánkat, – ez már rémületnek is elég volt, – de később megvigasztalódtunk abban, hogy a muszkák minket itt hagynak, a németeknek által adnak. – Másnapra virradva az a jó hír lepett meg, hogy jönnek a kozákok a lóvásárba, olyan lóvásárt csaptunk, hogy még a kolozsvári lóvásár sem különb. – Egyszer jön egy kozák egyenesen hozzám, nekem ugyan szép, kedves lovam volt, mert én nem is hanyagoltam el, jól dajkáltam úgy is vitt engem, hogy repült velem; megtetszett a kozáknak, kérde tőlem oláhul, hogy „nu skimben kál”,¹⁴⁷ mondom neki, hogy „bástyimben”,¹⁴⁸ azt mondja réá „dá csé csér”,¹⁴⁹ kitalálom mondani „dá tri gálbin”¹⁵⁰ három aranyat, azt mondja „á nuj”¹⁵¹ mutat nekem egy 10 forintos muszka aranyot, meggondolkozom, hogy már megtudtuk a muszkának szándékát, hogy neki velünk tovább semmi baja sincs, neki eredtem a vásárnak, gondoltam, hogy jobb lesz, mint semmi, azt is tudva már, hogy csak a fejét számoljuk bé a lovaknak, – hát lenyergeltem a szép kedves lovat, elbúcsúztam tőle, hogy

140 Valójában őrnagy.

141 A 2. (Hannover) huszárezred korábban József főherceg, nádor nevét viselte. Az alakulat erdélyi kiegészítésű volt, 1849-ben a III. hadtest állományában harcolt. A Dévánál való jelenlétüket ugyanakkor nem lehet kizárni, mivel az ezred depóit biztosító állomány az országrészben állomásozott.

142 A 12. (Nádor) huszárezred tartalék százada Dévánál kapitulált.

143 6. (Württemberg) huszárezred.

144 A 16. (Károlyi) huszárezred egy osztálya a gyulafehérvári ostromseregrezhez tartozott.

145 Doroncs. Jelentése: vastag bot.

146 Régi mértékegység. A véka nyolcadrésze, körülbelül 3,5 liter.

147 „Nem cserélünk lovat?”

148 „Szívesen.”

149 „Mennyit kérsz érte?”

150 „Három aranyat.”

151 „Nem annyit ér.”

annyi vész napokban életemet hordozta, még a könny is kijött a szememből, még a kozák is elcsudálkozott, hogy megsirattam, – által adtam neki, ő is az aranyat ide adta, – a lovat befördítottam a rendbe, a nyeret réá tette, – a kozák is megköszönte, kezet adott és elvezette, megörvendett neki, – mert az ő lova már annyira kigyengölt, hogy soha sem látta volna meg muszka országot, mert amint előre is elmondtam, hogy nekik az állam nem ad semmit, ő kellett, hogy gondoskodjék a lováról. – Később jött egy más kozák, az is mint az előbb kéri a más lovat, avval is megcsinálom a vásárt, az már gyengébb ló volt, ad nekem a kozák feltoldásba két muszka tallért, edgyik edgyik 4 ezüst húszas volt a mi akkori pénznemünk szerint, annak is a lovát kicserélem, felnyergelem és sorba állítom, – egyszer jó a harmadik kozák, avval is a vásárt a harmadik lóval megcsinálom, az ad nekem egy régi Mária Térzsia¹⁵² tallért, azt itt kapta volt lénungba,¹⁵³ a mi pénznemünk volt rég, ért 2 pengő forintot. – És oztán így tettek a többi huszárok is csaknem mind, felruháztuk a kozákokat magyar lovakkal. –

Másnap reggel jött a parancs, hogy lóra kell ülni és indulni kell Szeben felé, de már azok az eléhezezett lovak már annyira ki voltak gyengülve, hogy a menet közbe kidőlt a sorból az országútja sáncába és ott maradt; amint mentünk előre az országúton. a közeli törökbúzásakba kicsaptunk és tördöltünk törökbúzáat, hogy süssük meg, ahol megállunk és el is mentünk aznap Szászsebesig és ott egy nagy darab tarlón kicövekelünk, ott tarlót gyűjtöttünk össze és a süítettük, ahogy lehetett, de én csak a félig meddig sült törökbúzáatól és még a hév melegen annyi ideig való szenvedés után úgy megbetegedtem, azt hittem, hogy a kolera vett körül; mert ez a betegség akkor járványos volt. – Másnap mégis lóra kellett ülni, de nagy nehezen még aznap Szerdahelyig kellett mennünk, ott a város végén ismét kicövekeltek a lovainkot, egy kis tarlót gyűjtöttünk össze a lovainknak, hogy éppen ne dögöljenek meg a szemünk előtt éhen, - de már tovább semmi kedvem nem volt lóra ülni. – Másnap reggel ismét parancsolják, hogy tovább kell Szebenbe utazni, felültem a lóra, de annyira ki voltam gyengülve, hogy fordultam le a lóról, leszál-lottam és mondtam a földimnek, Kovátsi Zsigának, hogy én tovább nem mehetek, a földim azt mondja, hogy akkor ő sem menjen, odaadtuk lovainkot két gyalog katonának, azok réá ültek, a köpönyegemet és pakk zsákomat leoldottam róla, az-az oztán elhaladtak, mi pedig ketten a földimmel bémentünk a városba, volt neki egy magyar gazdája ott, mert többször ott utaztunk keresztül és mindig odaszál-lott és megismerkedett vele, kértük a gazdát, hogy dugjon el bennünket egy-két-három napig, amíg a táborok keresztül takarodnak itt, hogy azután elmenekülhes-sünk álutakon a hazánkba, de ő azt felelvén, hogy a szászoknak ki van adva pa-rancsba, hogy ha vagy egy csellengőt megkapnak, azokat vasvilla és lándzsa közt kísérik bé a parancsnoksághoz, ezzel ki volt adva a válasz. – Ekkor mondtam a barátomnak, hogy itt nincs menedék, tehát mennyünk mi is Szebenbe, el is in-dultunk, én betegen, hogy alig lépdeltam, amint a városból kihaladtunk, szeren-csémre egy muszka főhadnagy egy fedeles kocsival hajtattott köztünk, én intek bé a kocsiba, hogy engedje meg ott hátul, hogy üljek fel, a tiszt úr is oly lelkes volt,

152 Mária Terézia.

153 Fizetség, bér.

látva, hogy úgy el vagyok gyengülve, intett nekem és mintha mondotta volna oláhul a colonápoly,¹⁵⁴ én megértettem a jószívűségét, a köpönyegemet és pakk zsákomat felvetettem a kocsi hátuljára, valahogy felkapaszkodtam és két felől a horgas vasakat megragadtam és a sok nép kétfelől, közöttük haladtunk, a katonák bámulták, hogy esik az? Hogy egy magyar katona egy muszka tiszt szekerén utazik, lopva é, vagy kegyelemből? Elhajtatott a közelebbi állomásig, amely Szerdahely és Szeben között vagyon, az állomáshelyét elfelejtettem, őt oztán lovakat cseréltek, ő a tiszt úr ült a fedeles kocsijába, nekem pedig egy külön szekeret rendelt, a legényivel egy szekeren mentünk, egymás mellett ülve, egy magyar huszár és egy muszka gyalog katona, egymással ugyan nem tudtunk értekezni, ültünk némán a szekéren. – En annak a tiszt úrnak a nagylelkűségét soha nem fogom elfelejteni, örökké áldani fogom azért a jó tettiért, amelyet irányomban tanúsított. – Beérkeztünk oztán Szebenbe, ott egy vendéglőbe hajtatott bé, ahol még egy postaállomás is volt, – én is a szekérről leszállottam éps a vendéglő udvarán az állásba húzódtam, egy kis gazot öszve gyűjtöttem és lefeküdtem oda. – Később jelentették a vendéglősnének, hogy egy magyar huszár ott fekszik az állásban, kijött az a nagylelkű asszony, kinek nagylelkűségét áldani fogom, kérdi, hogy mi bajom van, azt feleltem, hogy nem tudom, a cholera bánt é, vagy mi, csakhogy nagyon gyenge vagyok, ekkor azt kérdezte, hogy nem innék egy pohár bort? Azt feleltem, hogy „megköszönöm”, ezzel bément és hozott nekem egy pohár bort, azt a szeme előtt megittam, de nem vettem semmi hasznát, mert azonnal vissza kifordult belőlem. – Kérdi tovább, hogy nem ennék egy kis zöld fuszujkát?¹⁵⁵ Erre is azt feleltem, hogy „megköszönöm”, elment és maga hozott nékem egy tányér zöld fuszujkát, azt megettem, az mintha jobban esett volna, mert megjegyzendő, hogy már régóta nem ettem főtt ételt. – Azután mondja a nagylelkű asszony, mert később megtudtam, hogy lelkes magyar nő, egy kamarát, vagy konyhát mutatott, hogy mennek bé oda és fekdjem le oda, egy surgyét¹⁵⁶ töltetett meg törökbúza hajjal és én arra fekdtem. – Én abban a konyhában három hétig fekdtem; az a nagylelkű nő nekem minden nap ennem küldött és maga is meglátogatott. – Egyszer még orvost is hívott oda és felmutatott neki, az orvos egy kés hegyén valami port hányt a számba. – Később oztán jobban kezdtem lenni, ki-ki járogattam a kapu alá, néztem széjjel az utcán. – Szemben egy közeli emeletes házban látva, hogy a sok roppant honvéd katonák ott bérekesztve, a tetűket az ablakon hányták ki, mert csakhogy elevenen megakarták enni, úgy el voltak pusztulva még az étlenségtől is, mint én a hosszas betegség után, úgy le voltak soványodva a tetűk mardosása miatt is. – Itt már feljegyzem, az akkori időben még a tetű kórságot is, mintha isten csapása lett volna, annyi volt az országban és oly nagyok, hogy a posztokan lehetett látni, hogy mint a hangyák bolyongtak és a szalmát emelgettek, – szerencsénkre minket, mint lovas katonákat, nem igen ostromoltak ezek a csúf vendégek, mert a lovat nem igen szeretik. – Később a piacra is kijárogattam, hogy valami éleést szerezzek bé, mert egy kis pénzecském volt. – egyszer kimegyek

154 „Vissza.”

155 Zöldbab.

156 Szalmazsákot.

a piacra, látom, hogy a szászok két szekér Kossuth bankót hoztak bé a vidékekről és ott a flaszterre lehúzták, mint két nagy csomó törökbúza hajót, meggyújtották és egy „vivátot” kiáltottak rá, hogy mennyi kárt valott a nép ezáltal. – Ezalatt Kovátsi Zsiga bajtársom és földim álutakon hazamenekült, az édesapámnak elbeszélte, hogy én betegen mentem bé Szebenbe, de ott, hogy mi lett velem, nem tudta elmondani. – Egykor oztán nekikészült két lóval, szekérrel az édesapán és kövendi Létai Lajos¹⁵⁷ honvéd főhadnagynak a feleségével és tordai Almási János¹⁵⁸ honvéd főhadnagy édesanyával, eljöttek Szebenbe felkeresni bennünket, de megjegyzendő, hogy nevezett főhadnagyk egy nagy kaszárnnyába voltak bérekesztve és ott bajoson érkekezhettek, edgyik a nőjével, a másik az édesanyával, mert nagy őrizet alatt bocsátották ki, de hogy később nem menekülhettek ki, azt nem tudom, elég az, hogy megmenekültek a Jozsefstadti börtöntől; én pedig szabadon lévén az elzárt helyektől, levetkeztem katona ruhámat és az Almási János civil ruháját felvettem, mert az anyja elvitte volt, hogy avval könnyebben menekülhet. – A katona ruhámat pedig a szekérben a széna alá rejtettük és rá ültünk, és így éjszaka Szebenből elindultunk a muszka táborok között, mert néhol még voltak elmaradva, különösen a hidasok, mert még a hidat is annyit hozott a muszka a táborral szekereken, hogy egy nagy térség el volt foglalva és azok még hátra maradtak volt, de a többi csapatok oly gyorsan eltakarodtak ki az országból. – Így oztán szerencsésen, megtámadás nélkül hazaérkeztünk a szülői házhoz. – Elé jöttek oztán a leveretések napjai, a zsandár világ, a nép annyira lehangolt lett, hogy még nagyot szusszanni sem mert. – a zsandárok megindultak az utcán, ahol csak két embert is megláttak beszélni, odamentek és komolyan rájuk rivalltak, hogy mit beszélnek, a császárt szidják? Így teldegéltek az idők az 50-es években, az iskolák is bészárva voltak a háborús idők alatt. – Egyszer oztán kezdettek megnyílani, gondolkodóba estem, hogy mit tegyek, vissza mennyek é az iskolába, akkor már csak két pálya állott a tanulóifjúság előtt, a teológia és a jog, nekem már ekkor edgyikre sem volt kedvem, mert ha a teológiára megyek és papságra készülök, hogy állhaszak fel a katedrára, mert már annyira eltanultam káromkodni a háborús időkben, az isten őfelségét szidni, hogy nem reméltem, hogy az isten megbocsátja a bűnömet. – A jogra pedig hiába mentem, mert azt németül diktálták és én azt nem értettem. – Így tehát itthon maradtam a szülői háznál, hozzá fogtam én a földműveléshez. – Későn oztán az 50-es években jött a parancs, hogy akik a forradalom alatt a császár ellen fegyvert fogtak, jelentkezzenek a főbiztosságok székhelyén, senki ne merészszejen félre állani, vagy elbújni, mert az olyan vakmerő ember haditörvényszék elé fog állíttatni, – kezdődtek oztán a nagy sorozások, minket a vidékekről Tordán át Kolozsvárra kísérték, ott megvizsgáltak és akiket alkalmasoknak találtak, mid bésorozták és azonnal el is indították egy részit Olaszországba, akiket a gyalogsághoz soroztak, akiket pedig a lovassághoz, azokat Csehországba vezényelték. – Engem nem találtak alkalmasnak és hazabocsátottak. – Urbán tábornok¹⁵⁹ mindenkinek, akik megmenekedtek, adott egy menekülő jegyet, hogy töb-

157 Létai Lajos (1822–1907) a 134. honvédszászlóalj hadnagya.

158 Almási János (1830–1879) a 134. honvédszászlóalj főhadnagya.

159 Karl Urban.

bé ne támadtassunk meg az ily esetekben. 1851-ben megházasodtam és hozzáfogtam a földműveléshez, szegényesen, nagyon kevés földbirtokkal bírván, az eke, kapa és a kasza mellé szegődtem. – Ezek mellett pedig még a közügyek szolgálatába is beléptem. – Ez időktől elkezddőleg, mind a mai napig is mindig az egyenes uton harcolva, hazámnak, nemzetemnek, községemnek és egyháznak ügyeiért mindig igazságos lélekkel működtem, amit a jelenben élő emberi nemzet bizonnyítani tud. –

Ezzel irataimnak végére jutok, azzal a tisztelt kéréssel állok az olvasó eleibe, hogy ezen egyszerű stílussal írottakat, ha valaha nyilvánosság elé kerül is, ne bírálja meg nagy mértékben, mert a kasza, kapa sokszor elvonták tőlem a haladási kort.

Ezen feljegyzéseimet pedig azért is tettem, mert midőn már 72 év nyomja vállaimat, jóllehet a lelkem most is kitartólag még a csatasíkra is kiállana, de a testem már annyira ideges elzüllött, hogy jórészt nem sokáig tartya zárva magában a nemes lelket. –

Ha pedig ezen irataimat valaha vagy egy unokám, mert vagyon tíz szép unokám, ha kezébe veszi és elolvassa, ebből megtanulhatja, hogy a nagyapja hogy szerette a hazáját, hogy küzdött érte, hogy küzdött a magyar szabadságért s mit szenvedett érte, hogy oztán ő is ebből okulva szeresse a szép magyar hazát s ha kell még életét és vérért is áldozza érte.

Most pedig igaz szívvel lélekkel elmondom, hogy:

„Dicső hazám érted éltem, érted halok!”

Végül pedig azt a forró kívánságomat fejezem ki, hogy a mindenható isten a mi felséges apostoli királyunkat még sokáig éltesse.

Éljen a szép dicső magyar haza, éljen a nemzet!

Aranyosrákos, 1901.

Bíró Sámuel sk. szegény földműves
1848/9 beli magyar szabadságharcos
Mátyás huszár tizedes

Rövidítések

- Bona* 2000. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.
HL Hadtörténelmi Levéltár. Budapest
MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Budapest.
MTA Kt. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. Budapest.
Süli 2011. *Süli Attila*: A nemzetőrség, honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben, 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011.

SÁMUEL BÍRÓ'S MEMOIRS

In 1902, former corporal of the 15th "Mátyás" Hussar Regiment Sámuel Bíró left his enormously interesting and valuable memoirs for posterity. Even though several memoirs had been written on the Regiment, which was one of the hussar formations of the Hungarian War of Independence of 1848–1849, Bíró's work can still be considered outstanding.

Bíró wrote his memoirs for his descendants, from whom György Böződi received the manuscript, and typed it, but he did not have the chance to publish it. As the original manuscript is not available, this study is based on Böződi's copy. The value of the memoirs is increased by the fact that the then 18-year-old author recorded several episodes of the War of Independence in Transylvania (e.g. the surrender at Déva [today Deva, Romania]) of which very little information has been available so far. The reader can have a glimpse at the adventures, sufferings and ideas of a simple soldier of the Hungarian army from the Aranyosszék region who loved his homeland ardently.

After the capitulation in 1849, the author returned to his village and farmed. He played an active role in the life of the local Unitarian community being one of its curators. He died in 1902, at the age of 72.

DIE MEMOIREN VON SÁMUEL BÍRÓ

Sámuel Bíró, einstiger Korporal des 15. „Matthias“-Husarenregiments, überließ 1902 der Nachwelt ein außergewöhnlich interessantes Memoire von ernsthaftem Quellenwert. Dies trifft auch trotz dessen zu, dass über den genannten Verband, der zu den Honvéd-Husarenregimentern gehörte, zahlreiche Memoiren verfasst wurden.

Die Memoiren von Sámuel Bíró waren für seine Nachfolger gedacht, die diese dann György Böződi übergaben, der die Handschrift abtippete, sie aber nicht mehr veröffentlichen konnte.

Da es dem Verfasser der Abhandlung trotz aller Versuche nicht gelang, die originale Handschrift zu finden, erfolgt die kritische Veröffentlichung aufgrund der Kopie von György Böződi. Den Quellenwert der Memoiren erhöht die Tatsache, dass der Verfasser, 18 Jahre alt in 1848, mehrere Episoden des Freiheitskampfes in Siebenbürgen ins Gedächtnis ruft – so zum Beispiel die Waffenstreckung bei Déva (deutsch Diemrich, heute Deva in Rumänien), über welche wir auch heute nur wenige Informationen haben. Wir lernen die Erlebnisse, Leiden und Meinungen eines einfachen, aber für seine Heimat schwärmenden Husarensoldaten aus Aranyosszék der Honvéd-Armee über die Geschehnisse dieser zwei Jahre kennen.

Nach der Kapitulation kehrte der Verfasser in sein Heimatdorf zurück und betrieb Wirtschaft. Er war tätig in der lokalen unitarischen Gemeinde, und war auch dessen Verwalter. Er starb mit 72 Jahren in 1902.

Hermann Róbert

AGGHÁZY KAMIL VISSZAEMLEKEZÉSE GÖRGEI ARTÚRRA

Vannak olyan kéziratok munkák, amelyek valahol, valamikor felbukkantak egy-egy korábbi szakirodalmi mű hivatkozásai között, de aztán el is tűntek a kutatók szemei elől. A magyar történetírás művelői gyakran találkoznak ezzel a jelenséggel – hiába, a 20. század nem volt túl kegyes a magánkézben (de még a közgyűjteményekben) őrzött iratokhoz, emlékezésekhez, naplókhoz, irathagyatékokhoz.

Annál nagyobb a kutató öröme, ha az adott kézirat valahonnan mégis előkerül – valamelyik családtagtól, egy műkereskedőtől, egy levéltár vagy kéziratár rendezetlen anyagából. S miután ugyanaz a csoda ritkán esik meg két egymást követő alkalommal, jobb az ilyen kéziratokat publikálni, amint lehet, hiszen ki tudja, mikor tűnnek el ismét egy magángyűjteményben.

Aggházy Kamil¹ „Érintkezésem Görgey² Arthúrral” című kéziratáról a szerző „Budavár bevétele 1849-ben” című, 1936-ban befejezett kéziratának irodalomjegyzékéből tudhattunk.³ A szerző e munkáját a Magyar Tudományos Akadémia által meghirdetett pályázatra készítette, olyan gazdag levél- és kéziratári anyagot, illetve kiadott irodalmat használt fel a téma feldolgozása során a monográfia és a hozzá kapcsolódó okmánytár összeállításához, mint sem előtte, sem utána senki sem. Aggházy munkájának különös becsét adja még a szerző kiváló helyismerete (gyakorlatilag méterről méterre végigjárta az eredeti helyszíneket), illetve az a tény, hogy olyan iratanyagot is hasznosított, ami azóta elpusztult vagy lappang. (Itt jegyzem meg, hogy Aggházy munkája vonzza a „csodákat”: művében többször hivatkozik Ujváry István őrnagynak a Hadtörténeti Múzeumban őrzött naplójára, amit a kétkötetes munka kiadásakor az elveszett kéziratok közé soroltunk. Azóta – Pásztai László kollégánk szemfülességének köszönhetően – előkerült a Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteményének anyagából.)

Visszatérve Aggházyra, meglehetősen modern szemléletről téve tanúbizonyságot, nem elégedett meg az iratanyag, az emlékirat- és napló-, valamint a szakirodalom hasznosításával, hanem – példamutató módon – felkereste a szabadságharc egykori fővezérét, Görgei Artúrt is, és bizonyos kérdésekben felvilágosítá-

1 Aggházy már a kéziratban is következetesen egy l-lel írta a nevét.

2 Görgei maga i-vel írta a nevét, Aggházy viszont az írásműve címében y-nal.

3 Aggházy 2001. I. kötet 60. o.

sokat kért tőle. A Buda bevételéről szóló munka irodalomjegyzékének tanúsága szerint adatokat szerzett be a fővezér testvérétől, Istvántól, valamint több más 1848–49-es honvédtisztától, köztük saját nagybátyjától, Bakody Tivadartól is.⁴ Sajnos, e levelek holléte jelenleg ismeretlen, de reménykedhetünk abban, hogy egyszer talán még (legalább egy részük) előkerül.

Az itt közölt kézirat a 2000-es évek elején a Központi Antikvárium egyik árverésén került Kucza Péter barátom, a kiváló nagykátai magángyűjtő birtokába. Kucza Péter engedélyével másolatot készíthettem a kéziratról, s azóta is vártam az alkalmat a közzétételre. (A kézirat azóta egy másik magángyűjtőhöz került, de a közléshez ő is hozzájárult.)

Az összesen 44 oldalból álló kézirat láthatólag fogalmazvány, ugyanis tele van javításokkal, kihúzásokkal és betoldásokkal. Nem tudni, hogy Aggházy utóbb letisztázta-e, s ha igen, kibővítette vagy folytatta-e a munkát. A Buda bevételéről szóló kötet irodalomjegyzékében „1 kötet”-ként hivatkozik rá, ez azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy a munkának volt egy bővebb változata – igaz, nem is zárja ki ezt a lehetőséget. Mindenesetre, a címlapon szereplő megjegyzések befejezett munkára utalnak, s a mű utolsó bekezdései is inkább a befejezettséget sugallják.

Noha Aggházy – a címlapon szereplő megjegyzés tanúsága szerint – láthatólag meg akarta jelentetni a kéziratot, erre nem került sor. (Egy részlete megjelent a Budapesti Hírlap 1908. január 30-i számában.) Nyilván azért sem, mert Görgei 1916. május 21-én bekövetkezett halálának idején Aggházyt éppen a budapesti Baross utcai 3. számú egyetemi sebészeti klinikán ápolták, s aztán a világháborús összeomlás elsodorta a terveket.

A kézirat igazi értékét nem annyira a Görgeitől a szabadságharc történetével kapcsolatban szerzett adatok adják, inkább az a jó megfigyelőre valló pontos kép, amit Aggházy az idős Görgeiről és környezetéről rajzolt. Kimondottan érdekes és új adat Görgei nyilatkozata Ferenc Józsefről, de ide tartoznak azon megjegyzései is, amelyeket a szabadságharcról, illetve róla magáról szóló munkákról tett.

A munkát némileg modernizált helyesírással közöljük. A kihúzott, de a kézirathoz képest plusz információkat tartalmazó részeket kapcsos zárójelben, áthúзва közöljük. A megnevezett személyek nevét – leszámítva az oroszokat – az illetők által használt alakban írtuk. Az egyes honvédtisztek életrajzait Bona Gábor munkái alapján közöljük. A kézirat egyes utalásait igyekeztünk a jegyzetekben megmagyarázni, s felhívtuk a figyelmet az esetleges pontatlan vagy téves adatokra, interpretációkra is.

[A címlapon:]

Érintkezésem Görgey Arthúrral

(Szemelvények egy kiadásra készülő könyvből)

Írta: Akárki⁵

Csajthay Ferenc úrral, a B[udapesti] H[írlap] felelős szerkesztőjével 1908. január 24-én kötött megállapodás értelmében ~~csakis Görgey tábornok halála után~~ közölhető.

Köszeg, 1908. augusztus hó 8-án. Aggházy Kamil hadnagy.

Javította Sopron, 1909. dec. 14-én Aggházy Kamil főhadnagy.

[Belül:]

Érintkezésem Görgey Arthúrral

(Szemelvények egy kiadásra készülő könyvből)

Írta: Akárki

Görgei Arthúr nevével, élettörténetével és végül személyével való megismerkedésem gondtalan gyermekkorom legszebb idejét juttatja eszembe.

A kilencvenes évek elején, mint gimnazista, több ízben Visegrádon, nagybátyám, Bakody Tivadarék⁶ vendégszerető házánál töltöttem a nyarat. Az ő családi körében hallottam életemben először Görgei nevét. Ebben a körben mindenki ismerte, itt csorbatlan volt nimbusza, itt szeretettel és tisztelettel beszéltek róla. És ez a rajongásig menő tisztelet értékes volt, mert nem a konvencionális ismeretség felületes társalgásában, hanem legendás időknek lelkes levegőjében, véres csatáknak vészes viharában született és ádáz gyűlölettel körülvett barátság meleg fészkeben érett meg.

Nagybátyám 1848–49-ben, mint főhadnagy Görgei vezérkarának egyik hasznos tagja volt, aki tábornoka oldalán számos ütközetben vett részt és több oly fontos küldetése volt, amelyről a történelem is megemlékezik. Görgei hazajövele után, a vádoltatás szomorú éveiben nagybátyám a hű és odaadó barát, aki szerény anyagi viszonyai ellenére több ezer forintot áldoz arra a célra, hogy Görgei az igazolására szolgáló egykorú okiratokat megszerezhesse. Görgei Visegrádra vonul vissza, nagybátyám ugyanott szanatóriumot alapít. A férfiak barátsága a családokat is közel hozza egymáshoz, s a hetvenes években az intim szálak keresztül-kasul szövődve, a rokonságnál is erősebb kötelékké válnak. A férfiak

5 Aggházy írói álneveinek egyike.

6 Bakody Tivadar (József) (Győr, 1825 – Budapest, 1911), orvos, 1848. szeptembertől a fegyverletételig parancsörtszt Görgei mellett, előbb hadnagy, 1849. január 20-tól főhadnagy, majd századosi rangban.

a múlttal, s a sivár jelennel foglalkoznak, támadások ellen védekeznek, és a jövőre tervezgetnek. Az asszonyok együtt kötnek, hímeznek. A fiúk karddal és ágyúval álmodnak. A kislányok pedig, köztük édesanyám is, ideáljuknak választják Görgei Arthúrt, aki őket a térdén lovagoltatja. A nagyobb lányok csodás kék szemébe szerelmesek, amelyet ő maga olyan rettenetes erejűnek tart⁷, s amelyről az akkori kislányok ma már többnyire nagymamák, most is sóhajtozva beszélnek.

Érthető tehát, hogy nagybátyám öccseibe is beojtani igyekezett, Görgei iránt érzett határtalan tiszteletét, s ha szerencsésebb lett volna hallgatósága megválasztásában, s vagy húsz szellemóriás-csemete előtt tartja előadásait, hallgatag rehabilitálás helyett még életében ére [érte volna H. R.] Görgeit mindaz a tisztelet és hódolat, amely teljes mértékben sajnos csak halála után fogja környezni.

Nagybátyámnak rendkívül érdekfeszítő előadása volt, amelynek határát megleg közvetlenségén kívül [és ezt ma, tanulmányaim alapján állíthatom] éles kritikai érzéke, a skrupulozitásig menő pártatlansága és őszintesége fokozta. Nem is volt annál nagyobb örömünk, mint mikor katonásdi vagy rablóbandúr játékaink után elpihenve, a nagy időkről szóló elbeszéléseit hallgathattuk.

Amennyire lelkesítettek minket Görgei diadalai, halálmegvető bátorsága és kiváló tettei, annyira elkeserített igazságtalan meghurcolása és honfitársaink hálátlansága, mert annyit már mi is megértettünk, hogy nagy hazafiaknak és nagy hadvezéreknek nem éppen visegrádi magány és közömbös mellőzés vagy nyílt megvetés a sorsuk. A gyermekszív osztó igazsága szerint azt képzeltük, hogy nagy hadvezéreknek mesebeli tündérpalotában kell laknia és kincsekben kell bővelkednie. Ahova megy, ágyúlövések mellett az összes polgárság és katonaság fogadja, ahova néz, az ő dicsőségét hirdető szobrait és képeit látja, ahova fülel, himnuszokba foglalt nevét hallja. Amit láttunk, az sehogy sem fedte a képzeletet. Tudtuk, hogy Görgei szerény viszonyok közt, majdnem rokonai jóságára utalva él. Erényeit, diadalait elfelejtik, hibáit, botlásait nem felejtik. Ha már nem is közmegvetésben, de a köz-nemtörődés bántó szürkességében kell hátralevő idejét lemorzsolnia. De, ha nem értettünk meg mindent, megéreztük azt, hogy Görgeivel valami szörnyű igazságtalanság történt. Nem tudtuk volna bizonyítani Görgei igazát, mert tanulatlan gyerekek voltunk. Ma már meggyőződés, hogy az ellenkezőjét tanult ember sem fogja tudni bizonyítani.

Nagybátyánk elérte a célját. Fölkeltette érdeklődésünket az ügy iránt, ami eleinte csak abban nyilvánult nálunk, hogy játékainkat a Salamon-torony alá, a Latinovits villa tájékára irányítottuk, ahol Görgei lakott. Néha az udvaron láttuk üldögelni, néha a Duna-parton találkoztunk vele, ahol egyszerű öltözetben, tropikus sisakkal sétált.

7 *Hatvany Lajos*: Kossuth és Görgey. In: *Emberök és korok. Regényes korrajzok, naplók, cikkek.* Budapest, 1964. I. kötet 545. o. – Görgei átható tekintetéről és annak delejes hatásáról megemlékezik Leiningen-Westerburg Károly naplója is. Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvéd tábornok levelei és naplója. In: *Az aradi vértanúk. Szerk. Katona Tamás.* 4. kiadás, Budapest, é. n. 113. o.

Egyszer nagyon megszorítottak a pandúrok.

Egyik Latinovits gyerek is velünk lévén, az ő házukban kerestünk menedéket. Az udvaron Görgeibe ütköztünk. Tudtuk, hogy nagy barátja az ifjúságnak, hát egész bizalommal feltártuk előbb szorongatott helyzetünket, és segítségét kértük.

– Hányan vannak a pandúrok? – kérdezte Görgei unokabátyámat, akit már ismert.

– Tyűh, nagyon sokan vannak. Vannak vagy ötven – volt a kétségbeesett válasz.

– Nos, ti pedig heten vagytok. Mégis megfuttok előlük?

– Igen ám, de azok erősebbek, mint mi – jegyezem meg én, s ennek megerősítésül felhangzott kívül az üldözők diadalittas ordítása. Görgei egy pillanatra kinézett a rácsozaton, azután kimondta a végzést:

– Hohó, barátaim, az nem magyar betyárvirtus, kevesebb elől is megszalani és elbújni. Eredjete csak szépen ki és szálljatok szembe velük. Majd elválnak, melyikőtök az erősebb.

Sértett önérzettel rohantunk ki a kapun, egyenesen a pandúrok karjai közé. A másik pillanatban már éktelen csatazaj töltötte be a levegőt. Puffogtak az ütések, szaporodtak a kék foltok. Görgei a kapu előtt nézte a küzdelmet, s amikor sikerült legyűrniük a pandúrokat, közénk jött. – Látjátok, és ne felejtétek el, hogy nem szabad mindentől megijedni, bátraké a szerencse. Oltalomra pedig csak a gyengék számíthatnak, de nem a gyávák. Hát, csak mulassatok tovább.

Ezt a jó tanácsot aligha felejtette el valaki közülünk.

1893 nyarán, valamint 1895-ben még mindig mint gimnazista, 1898-ban már mint katonaiskolás találkoztam Görgeivel, minden alkalommal Visegrádon. Ettől fogva már behatóan, komoly stúdium gyanánt foglalkoztam Görgei életrajzával és 48-49-i eseményekkel. Évek múltak el azóta, hogy elhagytam az általam választott szakiskolát, de nem lettem hűtlen tárgyamhoz. Nem láttam ugyan Görgeit, hallani is nagy ritkán hallottam felőle, de annál többet gondoltam rá és olvastam róla. Egy magasabb fokú iskolát végezvén el, szélesebb körű katonai képzettségem erősen elősegítette, hogy tárgyammal eredményesen foglalkozzam. Sok fontolgtatás után végre elegendőnek találtam tudásomat, hogy feszítő erejét produktív alakba öltöztessem. Csak alkalomra vártam. S ez meg is jött, egyszer, egy törekvéseimmel látszólag alig összefüggő esemény képében.

1907. június elején meghalt nagynéném, özvegy Csiky Gergelyné⁸, aki gyermekkorától kedveltje volt Görgeinek. Megilletődéssel hallottam ekkor, hogy az agg tábornok, ki abban az időben már kint volt Visegrádon, saját kezűleg

8 Korábban Vileczné Bakody Amanda, Bakody Tivadar lánya, 1881-től Csiky Gergely drámaíró felesége.

szedett mezei virágból küldött ravatalára koszorút, s a temetésen egész családjával képviseltette magát.

Ez az esemény, maga is érdekes adat Görgei élet- és jellemrajzához, végre határozott célt szabott törekvéseimnek. Elhatároztam, hogy Görgei életrajzához adatokat gyűjtök, s azokat feldolgozom. Amit lehet, családom körében gyűjtök össze, amit lehet, magától Görgeitől. Hogy az utóbbinak lehetőségét biztosítsam magamnak, június 11-én levelet írtam Görgeinek Visegrádra, amelyben hivatkozva a régi családi kapcsolatokra, megkérdeztem, hogy hajlandó-e ilyen adatokat adni, vagy bizonyos, előttem homályosnak tetsző eseményeket, megvilágítani. Levelemre nem kaptam választ, amiből azt következtettem, hogy igazuk volt azoknak, akik azt mondták nekem, hogy Görgei már lezárta aktáit, s a negyvennyolcas eseményekről beszélni sem hajlandó többé. A kudarc bántott, de el nem csüggesztett. Azzal vigasztaltam magam, hogy ami levélben nem, személyesen majd csak sikerül.

Júliusban állomáshelyemen járt, valamelyik magasabb katonai iskolának egy csoportja, X. Y. vezérkari tiszttel vezetésével, aki nemrégiben nekem is tanárom volt. Hét estét velük töltöttem. Nagy meglepődéssel hallottam tőlük, hogy rövid idővel ezelőtt Visegrádon jártak, s Görgeit is meglátogatták. Görgei, akit a fiatal tisztek mindig az ő fiatalságára emlékeztetnek, nagyon szívesen fogadta őket. Sokat beszélt velük a hadsereg és a haditudományok mai állapotáról, amelyről éppúgy, mint a legutóbbi háborúkról is, kitűnően van tájékozva. A negyvennyolcas eseményekről nemcsak, hogy nem beszélt, de egy erre nyújtott alkalmat is tapintatosan elhárított. Vidám kvaterkázás közben a társaságról több fényképfelvétel készült, melyekből háromnak nekem is adtak.

E látogatásnak van egy epizódja, amely érdekes világot vet Görgei tapintatára és az árulás vádjában annyira meghurcolt katona rendületlen hazaszerezetére. A hallgatók közt volt egy tiszttel, akinek román neve van. Társai tréfásan úgy mutatták be Görgeinek, mint aki titokban dákáromán és csak azért szolgál a hadseregben, és azért végzi a magasabb katonai iskolát, hogy viszonyainkról és katonai titkainkról tájékozódjék. Mint ilyen, egy magyar-román háború esetére a román hadsereg vezérkari főnöke lenne.

A kissé vaskos tréfára Görgei nem reagált és másra terelte a beszélgetést. Egy órai időzés után a látogatás ideje letelt. Mindenki elbúcsúzott a tábornoktól, s a kapunak tartott. Utolsónak véletlenül az előbb megtréfált tiszttel maradt. A társaság nagy része már kint volt a kapun, de a következő jelentre meglepődve fordult vissza.

– Hát, mondja csak öcsém, mi igaz abból, amit a társai beszélnek, ön csak ugyan román érzelmű?

– Nem tábornok úr, ez csak rossz tréfa. Igaz, hogy román származású vagyok és tudok románul is, de azért testestől-lelkestől magyar vagyok és leszek, amíg csak élek.

Görgei erre egyik kezét a tiszttel vállára tette, a másikat intőleg emelte fel, s keményen a szemébe nézett a meglepett fiatalembernek. Szokatlan páthosz vegyült érces hangjába.

- De ez eskü legyen ám! Eskü legyen!
- Igen tábornok úr, ezt esküszámba veszem.

Görgei erősen megrázta a tiszt kezét, s még egyszer búcsút vett a társaságtól, amely mélyen meghatva, csöndben hagyta el a házat.

Kevés kilátásom volt arra, hogy Görgei fogadjon, de azért nem tettem le tervemről, s 1907. decemberében azzal a szándékkal mentem Budapestre, hogy még szabadságom elején felkeresem Görgei. Nagybátyám, akitől a tervezett látogatáshoz tanácsokat kértem, szintén nem nagyon biztatott sikerrel, s azt ajánlotta, hogy mielőtt a tábornokot fölkeresném, próbáljam meg öccsét, Görgey István közjegyzőt⁹ tervemnek megnyerni. Különben is el kellett halasztanom a látogatást, mert Görgei hír szerint gyöngéledett.

1908. január 23-án elszántam magam és délben fölmentem Görgey közjegyző Deák Ferenc utca 5. szám alatt levő irodájába. Már zárva volt. Átmentem tehát az Erzsébet térre, ahol a két hű testvér közös magánlakása van. Még nem is értem a 2. számú házhoz, midőn kapuja előtt Görgei Arthúrt pillantottam meg. Ugyanolyan volt, mint amilyennek évekkal ezelőtt láttam, csak alakja volt hajlottabb. Fején magas tetejű puha kalap. Keskeny karimája alatt szemüveg csilant meg. Asztrakángalléros felöltőben, botra támaszkodva egy fekete ruhás idős hölggyel beszélgetett, akiben Görgey Istvánnét¹⁰ ismertem föl.

Pillanat alatt határoztam, s a jó alkalmat felhasználandó, megállottam előttük és köszöntöttem őket. Görgei felém fordult, s a kalapjához értette kezét.

Bemutakoztam neki és elnézését kértem, hogy e helyen alkalmatlankodom, de éppen hozzá készültem. Görgei kezét nyújtott, s ennyit mondott: „Örvendek”. Azután bemutatott sógornőjének, aki rögtön figyelmeztetett, hogy ne igen álldogáljunk, mert sógora az utóbbi hetekben nagy beteg volt, ma van először kint, s könnyen meghűlhet, ha nem mozog. Mindjárt ajánlotta is, hogy csak sétáljak addig a tábornokkal, amíg ő egy pár üzletben bevásárol.

Mind a hárman a bécsi utca felé indultunk. Görgeyné pár lépés után eltűnt egy boltban. Akkor aztán megszólalt a tábornok:

- Hát mit is akar tulajdonképpen?

Elmondtam neki röviden, hogy régi tisztelője vagyok, behatóan tanulmányozom az ő 1848-49-i működését, irodalmilag is foglalkozni akarok vele. Egyelőre néhány hadi esemény magyarázatát s néhány életrajzi adatot szeretnék tőle kapni. Megemlítettem e tárgyban neki írt levelemet is.

– Áh, igen, emlékszem rá. De tudja, én nem szoktam ilyen levelekre válaszolni. Én már elmondtam könyveimben és cikkeimben mindent, amit tudok.

9 Görgey István (Késmárk, 1825 – Budapest, 1912) Görgei Artúr öccse, ügyvéd, 1848. augusztus végétől honvéd hadnagy, segédtsízt a bátyja mellett, október 10-től főhadnagy, november 11-től százados, a nyári hadjáratban az 51. honvédszászlóalj parancsnoka. Besorozzák. Később ügyvéd, közjegyző. Jelentős összegeket áldozott a szabadságharcra vonatkozó iratanyag összegyűjtésére, s összesen öt kötetet írt bátyja védelmében.

10 Görgey Istvánné (korábban Návay Sándorné) Dedinszky Aurélia (Makó, 1836 – Budapest, 1920).

Öcsém szintén. Mást nem mondhatok és nem is akarok többé. Vannak ugyan emberek, akik azt hiszik, hogy most is egész nap az íróasztalnál ülök, s hogy halálom után nagy újságokkal fogok előállani. Múltkorában egy újságíró [~~gondolom, Singer~~] azt kérdezte tőlem, hogy ugye sokat dolgozom? Dehogyn dolgozom. Öreg vagyok én ahhoz. Meg, amit a történelem számára kötelesség volt elmondanom, az úgylis meg van már írva. Polémiába pedig nem bocsátkozom.

Erre megjegyeztem, hogy én nem is kérek tőle új dolgot, csak bizonyos eseményeket, motiváló felvilágosításokat, amelyeket az ő szájából hallva, jobban megérthetnék.

– Hát különösen, mely eseményekre akar felvilágosítást?

– Például a kápolnai csatára és a Komárom körüli eseményekre, a lőszerpótlásra, stb.

– Szívesen megadom. De csak a lakásomon, a könyveim és az írásaim között, mert az emlékezőtehetségem nagyon meggyengült, s így kívülről már nem tudok mindent.

A verőfényben a bécsi utcához értünk, s itt megfordultunk. Az agg hadvezér lassan, de meglehetősen biztossággal lépegetett mellettem. Szavait, melyek leghőbb vágyam teljesülését jelentették, alig eltitkolható örömmel hallgattam. Görgei különös csengésű, éles és határozott hangon beszélt. Magyarsága majdnem tökéletes, kiejtése kissé szepesi. Ha nem néztem rá, mintha egy javakorbéli generálist hallottam volna beszélni.

– Hát, micsoda munkákat olvasott?

Elmondtam, hogy a legfontosabb forrásmunkákat, köztük az ő és öccse összes munkáit, a szabadságharc nevezetes szereplőinek naplóit, emlékiratait, okmánygyűjteményeket, azon kívül Breit művét.¹¹

– Rüstowot olvasta?¹²

– Olvastam, tábornok úr.

– Az nagyon jó munka, és hogy pártatlanul van megírva, az már csak azért is valószínű, mert Rüstow-val nem voltam egy nézetben. Ő republikánus volt, én meg nem. Különben ő nálam is járt és érdeklődött.¹³

Az utolsó szavakat már Görgey Istvánné is hallotta, aki egy üzletből kilépve csatlakozott hozzánk.

– Aztán nem nézik rossz szemmel, hogy ezzel a tárggyal foglalkozik? – Kérdezte Görgeyné, tisztí állásomra célozva. Görgei is rám nézett, mintha a kérdéssel egyetértene.

– Nem, tábornok úr. Ma már túl vagyunk ezen. Mi több, a tiszteknek meglehetősen tájékozottságuk van a negyvennyolcas hadi eseményekről, többen irodalmi téren is foglalkoznak velük. Utóbbi időben nem csak a magyar, hanem az osztrák katonai folyóiratok is közölnek róluk cikkeket. Legújabbban a hadi-

11 *B[reit] J[ózsef]*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. 1. kiadás. Budapest, 1897. I–II. kötet; 2. kiadás. Budapest, 1930. I–III. kötet

12 *Rüstow, Wilhelm*: Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. I–II. Zürich, 1860–1861.; *Rüstow, Wilhelm*: Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története. I. kötet. Fordította Vértési Arnold. II. kötet. Fordította Áldor Imre. Pest, 1866.

13 Erről a látogatásról nem tudunk közelebbi részleteket.

iskola hadtörténelmi tankönyvébe is fölvették a szabadságharc katonai történetét, meglehetősen tárgyilagossággal.¹⁴

– Igen? No lám. – mondá Görgei, s derült arccal biccentett hozzá. Kapujuk elé érve megállottunk.

Görgeyné azután a külföldi katonai írókat dicsérte, akik közül többen személyesen jártak sógoránál, hogy tőle felvilágosításokat kérjenek. Ezt megköveteli az alaposság is. Kijelentette továbbá, hogy jól teszem, ha addig kérdezősködöm, amíg lehet. A tábornok már nagyon öreg, a napokban tölti be kilencvenedik évét.

Görgei először sógornéjára, azután rám nézett.

– Nagy kor az, bizony, – mondám, – s ha szabad magamat így kifejezni, tábornok úr maga egy darab élő história.

Görgei köhintett egyet, közelebb hajolt hozzám és megnézte, hány csillagom van. Közben egy feltűnő ruházatú idősebb úr ment el mellettünk és nem is hederítve az utcai illemszabályokhoz könyökével súrolta az agg hadvezért, ki egy pillanatra megtántorodott. Régen éreztem olyan haragot ember iránt, mint most ez iránt, aki egészen véletlenül, tudtán kívül olyan férfiúhoz dörgölődött, kinek még sarúit megoldozni sem méltó. Tisztán a tábornokra való tekintettel állottam el attól, hogy az illetőt felelősségre vonjam.

Pár pillanatig tartott az incidens, amelyet Görgei egészen figyelmen kívül hagyott.

– Mióta szolgál?

– X. – dik éve, tábornok úr.

– És még mindig ebben a rangban? Az sok.

– Sok bizony, tábornok úr, de mai napság csak ilyenek az előléptetési viszonyok.

Görgei arcizma a séta és a beszélgetés alatt mind élénkebb lett. Proponálta, hogy sétáljunk tovább, de sógornéja azt mondta, hogy vigyáznia kell, még nem szabad legénykednie. Jobb lesz, ha elmegy. Görgei erre hozzám fordult.

– Hát, feljöhetne most is.

Megjegyeztem, hogy most már ebéd ideje lévén, nem akarok alkalmatlanodni náluk, s inkább máskor óhajtanám tiszteletemet tenni.

– Hát, mikor van ideje?

– Akár ma, akár holnap, tábornok úr, azután már nem, mert el kell utaznom.

– Akkor jöjjön fel talán holnap. Mondjuk, holnap délután négy óraker.

Megköszöntem a meghívást és megígértem pontos jöveteletemet.

Görgei erre kezet nyújtott, s ezzel búcsúzott: „viszontlátásra”.

Görgeynétől is elbúcsúztam. A két öreg karonfogva bement a kapun, én pedig örvendezve a szerencsés véletlen, mely tervemet sikerhez segíté, siettem haza, hogy előkészüljek a másnapi látogatásra és összeállítsam a kérdéseket,

14 *Rónai Horváth Jenő*: Az ujabbkori hadviselés történelme. A magyar kir. honvédségi Ludovika-Akadémia felsőbb tisztai tanfolyama számára. Taneszközök a magyar kir. honvédségi Ludovika-Akadémia számára. Budapest, 1891. 400–441. o.; *Breit József*: Az egyetemes hadtörténelem vázlata. A cs. és kir. katonai akadémiákon használt hadtörténelmi tansegédlet nyomán, a magyar vonatkozású események bővebb feldolgozásával. Tansegédlet a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia számára. II. kötet. A legújabb kor hadtörténete. Budapest, 1900. 258–330. o.

melyeket Görgeihez intézni fogok. Csak kevés kérdésre készültem el, mert nem számíthattam hosszabb látogatási időre, tekintettel Görgei nagy korára, és beteges állapotára.

Másnap, azaz január 24-én délután négy órakor ismét az Erzsébet tér 2. számú háza előtt voltam. Egyszerű háromemeletes bérház ez, alighanem a hetvenes évekből. A tágas kapuszinból a nagyméretű lépcsőházba jutottam, amelynek kényelmes lépcsőzetén, a második emeletnek tartottam. Felérve, a 6. számú ajtón becsengettem. Az ajtó megnyílt, s egy kicsiny sokszegletű előszobába léptem be. Láttam, hogy jövetelemre számítanak, mert mialatt köpenyegemet letettem, a szobalány minden kérdezősködés nélkül kinyitotta előttem az első, utcára nyíló szoba ajtaját. A régies ízlésű szalon közepén egy bekötözött nyakú fiatalember állott, aki beléptemkor elibém jött. Kölcsönös bemutatkozásunk után csak annyit sejtettem, hogy Görgei valamelyik unokaöccsével van dolgom. Ő is kérdezősködés nélkül engedett tovább, kinyitotta a jobbról eső szoba szárnya üvegajtáját és odatessékelte.

A nagy magyar hadvezér dolgozószobájában voltam. Tágas, nagy helyiség, balkéz felől két nagy ablak, melyek az Erzsébet térre szolgálnak, jobb kéz felől alkóvszerű rész. A déli félhomályból egyszerre kivált Görgei ősz alakja. Néhány lépést tett felém egy nagy kerek asztal mellől, melynél belépésemkor még olvast.

– Isten hozta öcsém, – mondá a tábornok és erőteljesen megszorította kezemet. Görgey Istvántét is üdvözöltem, aki bemutatott, első házasságából származó leányának, egy középkorú, igen szimpatikus hölgynek,¹⁵ aki majdnem egyidejűleg velem, az alkov felől jött be.

Teljes díszben lévén, Görgei fölszólított, hogy csak tegyem le kardomat és csákómat, amit meg is tettem.

– Foglaljon helyet, – s ezzel a kerek asztal mellett álló két zsölyére mutatott, – tessék akármelyikben.

Ő az üvegajtónak háttal, én az ablakokkal szemben telepedtem le. A hölgyek a szalonba mentek át.

– Hát, most kérdezzen öcsém, – szólalt meg a tábornok. – de kérem, hogy hangosan beszéljen, mert utóbbi időben kissé nagyot hallok.

– Tegnap nem vettem észre, tábornok úr, de kívánságára hangosabban is beszélhetek.

– No úgy, mint tegnap beszélt, jó lesz. – viszonzá Görgei, s azzal hátradűlt székében, kezét pedig jobb füléhez tartá.

Első kérdésem az volt, hogy tett-e Dembiński¹⁶ a kápolnai csatát megelőzőleg

15 Nem világos, hogy melyik, Dedinszky Aurélia első házasságából származó Náway-lányról, Lenkéről (1857–?), Erzsébetről (1858–?) vagy Jolánról (1860–?) lehet szó.

16 Dembiński, Henryk, gróf (Strzałków, Lengyelország, 1791 – Párizs, 1864), az 1830–31-es lengyel szabadságharc tábornoka, rövid ideig fővezére, 1849-ben honvéd altábornagy, februárban a honvéd fősergej parancsnoka, április-június között az északi hadsereg (IX. hadtest és különítmények)

intézkedést a lovasság hírszerző és földerítő szolgálatára. Erről sehol sem talál-
tam adatot, holott hatvanegy lovas századdal sokat lehetett volna elérni.

Görgei kiegyenesedett, szemében különös fény csillant meg, hangja erővel
tejjé vált. Láttam, hogy a hat évtizedes emlékek még nem mosódtak el, s hogy
nem csak mesél, de kritikát is váltanak ki belőle.

– Tett-e intézkedést? Semmit, éppen semmit. Olvasta munkámból ezt a részt,
s azt, amelyben Dembińskit jellemzem?¹⁷

– Olvastam, tábornok úr.

– Hát, akkor tudhatja, hogy micsoda hadvezér volt Dembiński. Az 1831.
évi lengyel forradalomban lett tábornok, s ügyes visszavonulása révén, melyet
4000 emberrel vitt végbe Vilijától¹⁸ Varsóig, lett katonai potentát. Párizsban
élt, sok más lengyel emigránssal együtt, amikor Kossuthnak szüksége lett rá.
Teleki¹⁹ asszentálta²⁰ és ellátta pénzzel, úgy jött be. Kápolna előtt már fővezér
volt. Amilyen szép dolog 4000 emberrel visszavonulni, olyan nehéz 40000 em-
berrel támadni, ha nem értünk hozzá. Dembiński sarlatán volt, aki úgy szerezte
meg a kormány bizalmát, és csodálatát, hogy nagy fensőbbsséggel megjósolta:
az első csata, amelyet vívand, Mezőkövesd és Eger között lesz. Kápolnánál az-
után kitűnt hadvezéri messzelátósága. 1849. február 26-án Dembińskivel együtt
Egerben jártam. Csapataink teljesítőképességéről beszélvén, Dembiński abbeli
nézetét hangoztatá, hogy míg gyalogságunkban nem igen bízunk, lovasságunktól
rendkívül sokat remél. Persze, ő a lovasságnak csak csatalovasság gyanánt való
alkalmazására gondolt. A hírszerzést a kormány végezte.

– Elképzelheti azután öcsém – folytatta a tábornok – mennyire nem akart
a fülének hinni, mikor Lévy kanonok²¹ ebédje után Verpelét felől ágyúdörgés
hallatszott. Ugyanis ez nem vágott össze a terveivel. Az ellenség megelőzte az ő
lassan készülő offenzíváját, anélkül, hogy bejelentette volna. Míg Verpelét felé
kocsiztunk, egész úton pattogott:

„Ezt én még nem akartam. Ez még nagyon korán van!” Szóval, a csata ránk
nézve meglepetésszerűen kezdődött, részben készületlenül talált. Hadosztálya-
ink első vonala a Tarna mentén, második vonala mögötte egy napi menetnyire
állott, úgy, hogy ezek nem is igen vettek részt a harcban.²² Hanem ezt úgyis
tudja öcsém. Elég az hozzá, hogy lovassági felderítés nem volt.

parancsnoka. Júliusban a honvédsereg vezérkari főnöke, augusztus elején a főszereg parancsnoka.
Emigrál.

17 *Görgey* 1988. I. kötet 349–356., 400–402., 421–422. o.

18 Valójában Vilnától (Vilnius).

19 Teleki László, gróf (Pest, 1811 – Pest, 1861) reformpolitikus, az Ellenzéki Kör elnöke, 1848-ban
radikális képviselő, augusztus végétől a Batthyány-kormány, majd az Országos Honvédelmi Bi-
zottság, majd a Szemere-kormány párizsi megbízottja. 1859-től a Magyar Nemzeti Igazgatóság
tagja, 1860-ban Drezdában letartóztatják, 1861-ben a Határozati Párt vezetője, öngyilkos lesz.

20 Itt: szerződtette.

21 Lévy Sándor (Biste, 1808 – Eger, 1873), az egri főkapitány nagyprépostja, később segédpüspök.

22 Ld. erre *Görgey* 1988. I. kötet 360–364. o. – Az első csatanapon a Dembiński közvetlen parancs-
noksága alatti három hadtest kilenc hadosztályából összesen négy volt jelen, s a második csatanap
elejére még másfél hadosztály érkezett meg.

– Miért nem ejtette el Kossuth Dembińskit végleg a tiszafüredi események²³ után, s miért alkalmazta később is?

Görgei mély lélegzetet vett, s közelebb hajolt hozzám.

– Azt Kossuthtól kellene megkérdeznie, de mert ő már a föld alatt nyugszik, én felelek helyette: tartott tőlem, azt hitte, hogy én katonai diktátorságra töreksem. Ezért látott idegen fővezér után. Előbb Dembiński, azután Bem. Később a Délvidéken ismét Dembiński és ismét Bem volt a fővezér.²⁴ Kápolna után a lengyel határra küldi Dembińskit, július végén a délvidéki seregek főparancsnokává nevezi ki.²⁵ Dembiński ezt azzal hálálja meg, hogy pártfogójának parancsa ellenére Arad helyett Temesvárnak tart, csakhogy ne kelljen velem egyesülnie. Temesvárnál Bem veszi át a fővezérséget, s el is veszíti a csatát.

– A tavaszi és a nyári hadjárat alatt többször volt panasz lövészhiány²⁶ miatt. Különösen Komárom fölmentése után, amikor támadó hadjáratunkat akasztotta meg. Mi volt ennek az oka?

– A lövészgyár Nagyváradon volt. Innen szállították utánunk a muníciót, előbb a tiszafüredi-gyöngyösi úton. Az isaszegi csata után Gödöllőn arra kértem Kossuthot, hogy ezután az Ipoly völgyén, a tiszafüredi – miskolci – balassagyarmati – ipolysági országúton küldje utánam, mert ez a Pest körül összpontosított osztrák főerőtől, melyet csak egy hadtestünk figyelt meg, távolabb esett, tehát kevésbé volt veszedelmes. Kossuth ezt meg is ígérte, s azután Debrecenbe ment. Mi pedig verekedtünk Komáromig, s azt felszabadítva, őt csatára pillanthattunk vissza, a tápióbicskei, isaszegi, váci, nagysarlói és a monostorhegyi (komáromi) csatára.²⁷ Ezekben kifogyott a tüzérségi muníciónk és megfogyott a gyalogsági töltésünk. Új szállítmány pedig sehogy sem akart érkezni. Hiába küldtem egy sereg nyargonc tisztemet az Ipoly völgyébe, nem akadtak rá. Már azt hittük, hogy elfogták az osztrákok. Csak Budavár rohamának későbbi időszakában jöttünk rá az elmaradás okára. Egyik napon tüzérségi főnököm, Psotta ezredes²⁸ kint járt a szolnoki vasút pesti pályaudvarán, s ott egy csomó furcsa ládát lát. Utána kérdezősködvén kisült, hogy a nagyváradi lövészgyár rakománya áll ott, már hetek óta, egy másik része pedig a szolnoki pályaudvaron.

23 A fővezérrel elégedetlen tisztikar kérésére és nyomására Szemere Bertalan teljhatalmú országos biztos 1849. március 3-án, Tiszafüreden elmozdította Dembińskit a fővezérségről, s a posztot ideiglenesen Görgeire bízta.

24 Kossuth 1849. július 30-án nevezte ki Dembińskit a Szeged környékén összpontosított déli fősereg fővezérévé, majd augusztus 9-én az immáron Temesvár környékén lévő fősereg élére kinevezte Józef Bem altábornagyot.

25 Kossuth 1849. április 19-én nevezte ki Dembińskit az észak-magyarországi csapatok (a IX. hadtest) élére.

26 lőszérihiány

27 Valójában (a kisebb ütközeteket nem számítva) hat összecsapásra: Hatvan, április 2.; Tápióbicske, április 4.; Isaszeg, április 6.; Vác, április 10.; Nagysalló, április 19.; Komárom, április 26.

28 Psotta Mór (1807–1863) cs. kir. tüzérfőhadnagy, 1848. július 6-tól honvéd százados, október 19-től őrnagy, a feldunai hadtest tüzérparancsnoka, 1849. január 28-tól alezredes, március végétől, a fősereg tüzérparancsnoka, május 27-től ezredes. Várfogságot szenved.

Hogyan történhetett ez, azt is megmondom. Mint a legtöbb katonai ügyet, nagy szeretettel ezt is magára vállalta Kossuth, s abban a hitben, hogy rövid idő alatt úgyis Budán leszünk, nem az Ipoly-völgyi – komáromi útra, hanem a legrövidebb úton elénk, Pestre irányítá a lövészer, amelyet könnyebb is volt vasúton, mint kocsin szállítani. Azt hitte, hogy találkozunk. Hát, találkoztunk is, de sajnos csak Budán. Inkább Komáromnál kaptuk volna meg, akkor az egész hadsereggel üldözhettem volna az osztrákot, lövészer nélkül nem, így csak a Poeltenberg-hadosztályt²⁹ küldhettem utána, mert annak még volt valamicske lövésze.

Egy pillanatig szünetet tartott Görgei s egy sóhajt nyomott el.

– Pedig már meg volt a diszpozíció az üldözésre.³⁰ De lövészer nélkül örülség lett volna megkezdeni, mert amennyire közeledett volna az osztrák az ő erőforrásaihoz, annyira távolodtunk volna mi. Szépen jártunk volna, ha elérünk Bécsig, a lövészer pedig Szolnokon és Budapesten hever.³¹ Az isaszegi csata után nem törődhetett sokat Kossuth a lövészerrel, mert akkor ő már a függetlenségi nyilatkozatra készült. A többiek meg egyszerűen megfejtkeztek róla.

– Hogyan mondhatta Kossuth a debreceni országgyűlésen, hogy a függetlenséget a hadsereg követeli, s ha az országgyűlés nem kiáltja ki, akkor a hadsereg fogja kikiáltani?³²

– Nem mondotta jogosan, mert igen jól tudhatta a váci proklamációból³³, hogy milyen alapon áll a hadsereg. A hadsereg határozottan monarchikus érzületű volt, s ennek ellenkezőjét akkor sem hallhatta, amikor Gödöllőn Klapka,³⁴

29 Poeltenberg, Ernst Poelt Ritter von, (Bécs, 1808 – Arad, 1849), cs. kir. százados a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. november 2-től honvéd őrnagy, december 1-től alezredes, 1849. január 1-től ezredes, június 7-től honvéd vezérőrnagy, a VII. hadtest parancsnoka. Az aradi vértanúk egyike. – Valójában nem a Poeltenberg-hadosztályt hanem az ekkor már Poeltenberg által vezetett VII. hadtestet küldte Görgei a visszavonuló cs. kir. főerők után.

30 Az eredeti diszpozíció nem ismert, de Bayer József ezredes, tábornoki főnök április 28-án arra utasította az Esztergomban lévő Kmety György ezredet, hogy hadosztályával Tata irányába nyomuljon, poggyászáat pedig küldje Komáromba. HL 1848–49. 24/507.

31 Nagyjából ugyanígy mondta el emlékiratában is a történeteket. *Görgey* 1988. II. kötet 59–60. és 80–81. o.

32 Kossuth többek között ezzel érvelt a képviselők előtt a képviselőház 1849. április 13-i zárt ülésén.

33 Görgei 1849. január 5-én Vácott a feldunai hadtest nevében kibocsátott nyilatkozatában kijelentette, hogy a feldunai hadtest az alkotmányos királyságért és Magyarország V. Ferdinánd által szentesített alkotmányáért minden külső és belső ellenséggel szembeszáll, s egyben tiltakozott egy esetleges köztársasági fordulat ellen. Valójában a Függetlenségi Nyilatkozat nem változtatta meg Magyarország államformáját, az továbbra is királyság maradt.

34 Klapka György (Temesvár, 1820 – Budapest, 1892) kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848. október 16-tól honvéd őrnagy, november-decemberben a bántói hadtest vezérkari főnöke, 1849. január 9-től ezredes, a felső-tiszai, majd az ebből alakuló I. hadtest parancsnoka, március 31-től vezérőrnagy, májusban helyettes hadügyminiszter, majd a hónap végétől komáromi vár- és hadseregparancsnok. Emigrál, 1867 után hazatér.

Aulich,³⁵ Damjanich³⁶ és Gáspár,³⁷ valamint énelöttem felemlítette, hogy valamit felelni akar a március 4-i oktrojált alkotmányra.³⁸ Hogy mit, azt nem mondotta.³⁹

– De ezt megelőzőleg négyszemközt említette a tábornok úrnak?

– Igen. Nekem említette. De meg is mondtam neki, hogy mi a váci proklamáció alapján állunk. Akkor nem is folytatta tovább s én azt hittem, hogy puhatolódzásra sikertelen lévén, elejti függetlenségi tervét.⁴⁰ Egy hétre rá mégis megcsinálta, egy kis terrorizmussal. Én csak Léván értesültem róla.⁴¹

Itt elhallgatott Görgei pár pillanatra. Azután tompa hangon hozzátette:

– Nagyon nehéz helyzetbe sodort bennünket ez a függetlenség nyilatkozat. A háborút vég nélkülivé hosszabbította, sokat az elvhű tisztek közül lemondásra kényszerített, letértünk a törvényesség útjáról...⁴²

Mialatt Görgei beszélt, megfeszített figyelemmel hallgattam minden szavát, nehogy elejtsek valamit, ami később e beszélgetés megírását megnehezítené. Görgei beszéd közben többször megkínált Hercegovina cigarettával, melyből maga is mindannyiszor vett. Még nemrégén naphosszat virginiát szítt, most orvosi rendeletre alább kellett hagynia ezzel. Többször szolgáltam neki gyufával, mivel nem állott meg remegő ujjai között egyszer sem mulasztotta el ezt udvariasan megköszönni.

Ismét rágyújtottunk, s növeltük a folyton sűrűsödő füstöt. Újabb kérdést vetettem fel.

– Maradtak-e tábornok úrnak emlékei a nagy időkbl? Például valamelyik kardja vagy egyéb holmija?

35 Aulich Lajos (Pozsony, 1793 – Arad, 1849), cs. kir. alezredes a 2. (Sándor) gyalogezredben, 1848. október 24-étől ezredes, hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, 1849. február 25-étől vezérőrnagy, március közepétől május végéig a II. hadtest parancsnoka, július 14-étől a Szemere-kormány hadügyminisztere. Az aradi vértanúk egyike.

36 Damjanich János (Staza, Horvátország, 1804 – Arad, 1849), cs. kir. százados, 1848. június 20-tól a 3. honvédszázalój őrnagya. Október 14-étől honvéd alezredes, dandárparancsnok, november 25-től ezredes, hadosztályparancsnok a bánági hadtestnél. December 20-ától honvéd vezérőrnagy, 1849. január elejétől a Bánágból kivont hadtest, március 9-től a III. hadtest parancsnoka, július 14-től az aradi vár főfelügyelője, 27-től parancsnoka. Az aradi vértanúk egyike.

37 Gáspár András, Andor vagy Endre (Kecskemét, 1804 – Bihar, 1884) cs. kir. huszárszázados, 1848. október 8-tól honvéd őrnagy, november 26-tól ezredes, 1849. április 2-től vezérőrnagy, a hónap végéig VII. hadtest parancsnoka. Várfogságot szenved, 1850-ben szabadul.

38 I. Ferenc József 1849. március 4-én az Olmützben kibocsátott oktrojált alkotmányban Magyarországról leválasztotta és külön tartománnyá nyilvánította Erdélyt a Részekkel, az egymással egyesítendő Horvátországot. Szlavóniát és a Tenger melléket; a Határörvidéket; a Bácskából és a Temesközből szervezendő Szerb Vajdaságot. E tartományok, valamint a különállását elvesztő Magyar Királyság is az „egy és oszthatatlan ausztriai császárság” részei lettek volna. Az alkotmány kimondta a nemzetiségek egyenjogúságát. Ezzel egy időben a császár feloszlatta a Kremsierben ülésző birodalmi parlamentet is.

39 A kérdésre ld. *Hermann Róbert: Görgei és a trónfosztás*. In: Komárom a szabadságharcban 1848–49. Válogatás a Komáromi Napok történeti konferenciáinak előadásából 1992–2016. Szerk. Kiss Vendél – Számadó Emese. Komárom, 2016. 53–94. o.

40 Görgei beszámolóját ld. *Görgey* 1988. II. kötet 12–18. o.

41 1849. április 17-én.

42 Valójában nem beszélhetünk tömeges leköszönésről; más kérdés, hogy utóbb, a szabadságharc leverését követően a cs. kir. hadbírósg előtt minden olyan tiszt, aki 1849. áprilisa után távozott az aktív szolgálatból, a Függetlenségi Nyilatkozattal szembeni ellenérzésével magyarázta azt.

– Bizony nem sok maradt, öcsém, – mondá, s ezzel megsimogatva feje tetejét. Komáromnál kapott nagy sebéhez ért a keze. – Ez az egyik. A másik az a bizonyos vörös zeke, amelyet többször viseltem, amikor azt akartam, hogy a jelentéssel könnyebben találjanak rám. Akkor is rajtam volt, mikor megsebesültem. Gondolom, most az öcsém valamelyik szekrényében tartogatja.⁴³

– Bár többször olvastam róla, legyen kegyes tábornok úr, mondja el a fején levő vágás történetét, a saját szájából szeretném hallani.

– Nem vágás az, – sietett a tábornok nyelvből ellen tiltakozni, amelyet szörnyen restelltem.

– Sebet akartam mondani tábornok úr és bocsánatát kérem, mert amilyen jól ismerem megsebesülése valódi történetét, olyan jól tudom, hogy a hozzá fűződő mesék milyen célzattal keletkeztek.

– Elhiszem, elhiszem, – nyugtatott meg Görgei és elmosolyodott, – tudja, azt a kardvágást egy bécsi humorista eszelte ki és sikerült a huncutnak az effélére úgyis fogékony magyar köztudatba is beleplántálni.⁴⁴ Méghozzá annyira, hogy már-már tanúk is akadtak rá. Ha kívánja öcsém, hát szívesen elmondom, hogyan történt a dolog. Július 2-án alkonyat előtt lovassági támadásra határoztam el magam, Herkály irányában. Ezzel az volt a célom, hogy az ellenség figyelmét, s így csapatait elvonjam balszárnyunknak Ószőny ellen folyó támadásáról. A lovassági támadás keresztülvitelét Poeltenbergre bízam, aki három huszárezreddel és két üteggel három oszlopba alakulva indult meg. Támadási tárgy az ellenséges centrum jobbszárnyán levő fehérekabátos lovasság volt.⁴⁵ Én a balszárny előtt lovagoltam, Poeltenbergnek, aki a jobbszárny előtt volt, meghagytam, hogy tartson szemmel, mint iránypontot. Azzal teljes karrierben⁴⁶ előrevágtattam, hogy tájékozódjam. Kíséretem messze mögöttem maradt. A hepehupás, hullámos terepen előrejutva, hol láttam az osztrák lovasságot, hol nem. Az utolsó dombra felérve magam előtt látom az osztrákokat, éppen mikor megfordulnak. Az utolsó század arcvonala mögötti századosra vagy ötvenlépésre volt tőlem, úgy, hogy majdnem kedvet kaptam beléje vágni. Megállottam. Kíséretem és egypár tüzeesebb huszár elvágtat mellettem, az ellenség nyomába. Most vettem csak észre, hogy a visszavonuló fehérekabátosokon kívül még egy zöldkabátos lovascsapat⁴⁷ is van, mégpedig jobbról, az ácsi erdő felé. Ütege az én lovasságomra lő. A zöldek meglátva engem, kiabálni kezdenek.

43 A vörös, sujtással csak az egyik oldalán díszített „blúz” a két világháború között a M. kir. Hadimúzeum tulajdonában volt, 1945-ben a múzeum anyagának menekítése közben – sok más egyéb Görgei-relikviával együtt – nyoma veszett. Görgey Artúr élete és működése Magyarországon. Szerk. *Simon V. Péter*. Budapest, é. n. 100–101. o.

44 Valójában a kardvágás először Bayer József ezredes 1849. július 5-én Kossuth Lajos kormányzóelnökhöz intézett összefoglaló jelentésében szerepelt. Közli *Hermann* 2001. 452. o. A sebesülésre ld. *Hermann Róbert*: Merénylet a fővezér ellen? Görgei sebesülése. *Hadtörténelmi Közlemények* 1995. 108. évf. 1. sz. 88–100. o.

45 A Karl Simbschen vezérőrnagy dandárjához tartozó, csehországi kiegészítésű, cs. kir. 5. (Liechtenstein) könnyűlovasezred.

46 Vágtában (en carriére).

47 Valószínűleg a szintén a Simbschen-lovasdandárhoz tartozó, galíciái kiegészítésű cs. kir. 4. (Császár) dzsidásezred.

– Tilko tego cerwonego! Tilko tego cerwonego! (Csak azt a vöröset!)

Nehogy a zöldkabátosok valószínűleg lengyel ulánusok, oldalba kaphassák a mi rohamunkat, figyelmeztetni akartam rájuk a mieinket. Hozzájuk lovagolni már nem volt időm, hangomat az ágyúbömbölés és a közeledő három huszárezred földrengető robaja úgyis elnyelte volna. Nem volt más hátra, meg kellett fordulnom. Így aztán fehérstrucctollas Kossuth-kalapommal integettem nekik, folyton a jobboldal felé mutatva. Ebben a pillanatban iszonyú ütést éreztem a fejemben, úgy, hogy egy pillanatra elszédültem. Lovam nyugodtan állott. A homlokomon érezve az éles fájdalmat, odanyúltam, de nem lett véres a kezem. A fejem tetejét simítva meg, csurom vér lett. Nem lévén más nálam, a kalapomat jó erősen a fejembe húztam, s tovább figyeltem közeledő lovasságomra. Nem látták, vagy nem értették meg az integetést. A szükséges irányváltoztatás elrendelésére egyedüli mód volt, személyesen közbelépni, amint hozzám érnek. Közben hozzám ért egyik, kíséretemből való tiszt, Protheaud százados,⁴⁸ öregúr, aki még akkor volt vívómesterem, mikor a nemesi testőrségnél szolgáltam.⁴⁹ Ez egy zsebkendővel jött segítségemre. Amíg Protheaud a bekötözéssel bajlódott, láttam, hogy az osztrák üteg felmozdonyozott, és a fedezettel együtt elvágtatott. Egy perccel később saját lovasságom robogott el mellettünk. Mire megint harcra kész állapotban voltam, – a zsebkendő a kalapommal jól leszorítva, – már vége volt a rohamnak. Az utolsó pillanatban egy egész osztrák hadtesten és két lovas hadosztályon tört meg rohamunk.⁵⁰ Persze, vissza kellett vonulni. De ne higgye öcsém, hogy ezt szótlannul néztem. A rohanók közé ugrottam és rájuk kiáltottam: „Megsebesültem, bosszuljatok meg!” Egy pár csoportot sikerült is megfordítanom, de hiába, a többiek ezeket is magukkal sodorták. Sebem erős fájdalmat okozott, de azért még jó darabig lovon maradtam. Estefelé azután akadt egy orvos, gondolom Kereszty,⁵¹ aki megvizsgálta sebemet és kijelentette azt, amit én is hittem, hogy valami gránát törmelék sebesített meg, amit legjobban bizonyít a seb szakadozott széle.⁵² A kardvágás lehetőségét kizárja az a körülmény is, hogy olyan magas lova senkinek sem volt, amit nekem, s még olyanról sem lehet ilyen vízszintes irányú sebet ejteni. De meg ki hiszi el, hogy ilyen merényletet észre ne vettem volna, s ne intézkedtem volna megtorlására? No, de hagyjuk ezt! Nyolc óra tájban belovagoltam a városba. A szállásomon azután újra bekötöztek és lefektettek. Hát bizony komiszul voltam. Egypárszor azt hitték már, hogy belepusztulok. Az is baj volt, hogy egyik orvos idő előtt varrta be a sebet, s ez elkezdett gennyedni. A genny már a nyakamig szivárgott, amikor újra fel kellett

48 Protheaud, Joseph (1786–1852) honvéd őrnagy, Görgői törzskarának parancsnoka. Várfogságot szenved.

49 1837–1843 között.

50 Valójában a Ludwig Wohlgemuth altábornagy vezette cs. kir. tartalékhadtesten, illetve a Simbschen-, a Lederer- és a Ludwig-lovasdandáron, valamint a Franz Schlik altábornagy kérésére a csatatérre siető orosz Panyutyin-hadosztályon.

51 Kereszty Béla (1809–1896) honvéd főorvos a 2. (Hannover) huszárezredben, később homeopata orvos.

52 Kereszty 1881. július 16-án kelt nyilatkozatában maga is így írta le a sebet. Közli *Görgey* 1888. III. kötet 45–46. o. és A sebesült Görgei 42–43. o.

bontani a sebet.⁵³ Sőt, nem is egyszer. Nagyváradon, mikor már orosz hadifogságban voltam, Markusovszky dr.⁵⁴ nyitotta fel. Azért is kísért el ő Klagenfurtba, mert még mindig szükségem volt orvosi kezelésre. Ez az én megsebesülésem históriája...

Görgei az utolsó szavakat székébe visszaülve, egész halkan mormolta maga elé. Fáradtnak látszott. Nem is csodálkozhattam ezen egy kilencven éves embernél, aki beleélve magát, ötvenkilenc év előtti élményeibe, azokat valósággal drámai erővel és szemléltető mozdulatok kíséretében beszéli el. Magával ragadott engem is. Hallani véltem a harci zajt, láttam a gyorsan tovagördülő jelene-teteket. Egyszer Görgei, másszor Protheaud voltam, s végül én is elfáradtam.

Nehogy a tábornokot kimerítsem, könnyebb témára próbáltam terelni a beszélgetést.

– Emlékszik-e arra tábornok úr, mikor nagybátyám Bakody Tivadar Mészáros⁵⁵ fővezérré való kinevezésének hírért meghozta? ⁵⁶

– Hogyne emlékezнем. Ámbár akkor seblázban feküdtem. Igaz is, Bakody az ön nagybátyja... Nos és szokott ön verseket írni?

Meglepődtem, mert nem értettem az összefüggést.

– Szoktam, tábornok úr.

Görgei hamiskásan mosolygott.

– Mindjárt gondoltam, mert a versírás már a Bakody-vérben van. Bakody nagyon szép verseket írt valamikor. Van egy szép német verse, amit a fegyverletétel után írt. Mindjárt meg is mutatom.

Görgei fölkelt helyéről és könyvespolcához lépegetett. Rövid keresés után előhúzott egy könyvet, s az asztalra tette.

– Ismeri ezt a művet, Die ungarische Donauarmee 1848/49? Anatole Wacquant írta, ismeri? ⁵⁷

– Nem olvastam, tábornok úr, de nem ismeretlen előttem, mert Králik⁵⁸ említi.

– Az kár. Nagyon érdekes munka.

53 Például 1849. július 15-én, a váci csata első napjának estjén. A jelenetet leírja *Görgey* 1888. III. kötet 158–159. o.

54 Markusovszky Lajos (Csorba, 1815 – Abbázia, 1893) egyetemi tanársegéd, a szabadságharcban honvéd törzsorvos, a kiegyezés után miniszteri tanácsos, a magyar közegészségügy egyik megszervezője.

55 Mészáros Lázár (Baja, 1796 – Eywood, Anglia, 1858) cs. kir. ezredes, honvéd vezérőrnagy, 1849-ben altábornagy, a Batthyány-kormány hadügyminisztere, október 1-től az egyetlen le nem mondott miniszterként az OHB tagja, 1848. december közepétől 1849. január közepéig a felső-tiszai hadtest parancsnoka, 1849. április 15-től május 5-ig ideiglenes hadügyminiszter, majd a tisztképző intézetek főfelügyelője, július 1–29. között fővezér, augusztus 9-ig a déli főserreg vezérkari főnöke. Emigrál.

56 Kossuth és Szemere Bertalan miniszterelnök 1849. július 1-jén váltotta le a fővezéri posztról Görgeit, s nevezte ki helyette Mészáros Lázár altábornagyot. A hír a Mészáros által küldött Hankovits György őrnagy révén ugyan már július 2-án eljutott Komáromba, de Ludvig János tábori főkormánybiztos és Újházi László komáromi kormánybiztos titokban tartotta a hírt. Köz-tudomásra valóban július 4-én jutott.

57 *Wacquant, Anatole: Die ungarische Donau-Armee 1848/49. Wien und Leipzig, 1900.*

58 Králik Lajos (1849–?), jogász, ügyvéd. Könyvet írt Görgeiről és öccséről, Istvánról is.

Görgei közben ismét karosszékébe ült, s most legnagyobb csodálatomra szemüveg nélkül kereste meg a könyvben nagybátyám versét.

– Olvassa csak el, – mondá, s élém tartotta.

Hamarosan átfutottam a nyolcszoros versen és szerényen megjegyeztem, hogy bizony szép és olvastam is már Görgey István munkájának harmadik kötetében.⁵⁹

– No lám. De van ebben a könyvben egyéb, amit nem ismer, egy röviden és igen jól megírt fejezet „Der Federkrieg gegen Görgey”⁶⁰, ezt el kell olvasnia.

Görgei ezt is kikereste, s élém tette a könyvet. Nem akarván az időt olvasással eltölteni, megköszöntem a tábornok figyelmét.

– Meg fogom szerezni, s majd akkor elolvasom, tábornok úr.

– Hát, hogyan lehet az, hogy eddig nem olvasta?

[~~Erre ki kellett rukkolnom azzal~~] Erre azt feleltem, hogy a mi könyvtárunkban nincs meg, és [~~a mai fizetésemből~~] nem jut arra, hogy minden könyvet, amely érdekel, meg is szerezzek. A legfontosabb forrásművek azonban megvannak az én könyvtáramban is.

– Az már más öcsém, akkor kölcsön adom magának az enyémet. De csak úgy, ha megígéri, hogy visszaadja, mert magamnak is csak ez az egy tiszteletpéldányom van, több nincs belőle.

Hálásan megköszöntem az ajánlatot, s megígértem, hogy a könyvet becsülettel visszaszolgáltatom.

– És meddig lehetne nálam a könyv, tábornok úr?

Görgei legyintett a kezével.

– Akár egy esztendeig is, csak ne ítéljen meg érte, ha a könyv kissé használt külsejű, de valamelyik unokaöcsém forgatta, s ezek a mai gyerekek nem tudnak vigyázni a bekötetlen könyvekre.

A tábornok kissé szigorú volt a kritikájában, mert a könyv rózsaszínű borítékán alig látszott meg a forgatás nyoma, az egyes lapok behajtásai pedig tőle származtak. Az említett fejezet lapjait előttem hajtogatta be, csupa udvariasságból, hogy könnyebben akadjak rá.

– Ez igazán jó munka, – folytatta azután, – alapos és pártatlan. Ez pedig osztrák írónál érdem. Anatole Wacquant, egy osztrák születésű közös hadseregbeli százados álneve. Tulajdonképpen Ferdinand Strobl von Ravelsberg.⁶¹ Személyesen ismerem, mert mielőtt kiadta művét, felkeresett engem Visegrádon, s három napot töltött nálam. Ő is kért tőlem felvilágosításokat, s amit kapott, kritikával használta fel. Azóta többször írt nekem, legutoljára akkor, mikor munkáját megküldte.⁶²

59 Közli Görgey 1888. III. kötet. 619. o.

60 Tollháború Görgey ellen.

61 A kötetnek ebben az évben jelent meg a második kiadása, immáron a szerző neve alatt. *Strobl von Ravelsberg, Ferdinand: Die ungarische Donau-Armee 1848/49. 2. Auflage. Wien und Leipzig, 1908.*

62 Strobl von Ravelsberg Görgeihez írott leveleit nem ismerjük, ugyanakkor a bécsi Kriegsarchivban megvannak Görgei Artúr és Görgey István hozzá intézett levelei. Kriegsarchiv, Nachlässe. b/484. Nachlaß Ferdinand Strobl von Ravelsberg.

Görgei fölkelt és az íróasztalához ment. A baloldali rész ajtaját kinyitva egy csomó kis fiókot láttam egymás felett. Görgei kihúzott néhányat, s nagy fehér borítékokat szedegetett ki belőlük. Pedáns rend van ott, s könnyű dolga lesz annak, aki Görgei íráshagyatékát földolgozza.

A tábornok egy ilyen fehér borítékkal tért vissza, s a benne levő levelet kihúzza, átnyújtotta.

– Olvassa csak el.

A rendesnél nagyobb alakú gótbetűs levél négy oldalán Anatole Wacquant elmondja, hogy csak azért nem jelent meg eddig munkája, mert a kiadás körül nagy nehézségei voltak. Most, hogy egy tiszteletpéldánnyal kedveskedik, nem várja a tábornoktól, hogy elolvasásaival fárassza magát, akkor is örül, ha tudja, hogy kezeibe jutott. Szeretettel emlékezik meg a Visegrádon töltött napokról, beszámol a saját, és családja dolgairól, végül tiszteletének és ragaszkodásának megható kifejezése után búcsúzik.

Mikor elolvastam a levelet, azzal az érzéssel és megjegyzéssel adtam vissza Görgeinek:

– Így csak igazán nemes gondolkozású és finom érzésű ember írhat.
– Bizony, bizony, – hagyta helyben Görgei, – derék ember. És látja, neki sem feleltem. Nem írok én már levelet.⁶³

Az öregember lemondó hangját a magyarázat követte.

– Nagyon remeg a kezem, nem áll meg benne a toll. S ahogyan nem szeretem az olvashatatlan írást, más kezéből, úgy nem akarok senkit, az enyémmel megkínózni. Inkább nem írok. Ha éppenséggel muszáj, akkor vastag önnel, az nem rajzolja le úgy a remegést. Azután nincs is mindig kedvem az irkáláshoz. Ha van, akkor egyszerre több levelet intézek el. Majd egyszer erre is felelek. Azért hát ne vegye zokon öcsém, hogy nem feleltem magának.

Ekkor bejött a szobalány, s elrakosgatott mindent az asztalról. Volt ott néhány könyv, egy csomó újság, [utóbbiak közül „Az Újság”-ra, a „Fővárosi Lapok”-ra, a „Neues Pester Journal”-ra, a „Pester Lloyd”-ra és] köztük a „Szepesi Lapok” [–ra emlékszem]. Azonkívül volt ott egy doboz Hercegovina cigaretta, két csinos hamutartó és néhány szép metszésű szipka. Míg a lány terített, addig is kérdezősködtem.

– Tábornok úr talán meg tudná mondani, melyik tartozott a kettő közül tábornok úr vezérkarához, melyik mentette ki magát a július 2-i komáromi csatában és vitte a fegyverletételi határozatot Rüdigerhez?⁶⁴ Schmidegg János vagy Kálmán gróf?⁶⁵ Mert a múlt évben meghalt Schmidegg Jánosról azt írták a lapok, hogy ő volt, míg a történelem mindenütt Kálmánt említi.

63 Ezekből az évekből a tábornoknak valóban elég kevés levele maradt fenn, de ezek viszonylag rendezett kézírásról tanúskodnak.

64 Rüdiger, Friedrich (Fjodor Vasziljevics), gróf (1784–1856) orosz lovassági tábornok, főhadsegéd, a III. hadtest, majd a gárda- és gránátoshadtest parancsnoka.

65 Schmidegg Kálmán, gróf (1827–1855) cs. kir. hadapród a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. szeptember 24-től hadnagy, október 16-tól főhadnagy, 1849. január 1-től alszázados, később Görgei parancsörtsztje. Emigrál. – Schmidegg János (1824–1907), földbirtokos, 1848 szeptemberétől hadfi a 3. (Ferdinand d’Este) huszárezredben, november 7-étől hadnagy, 1849. március 13-tól főhadnagy, április 24-től alszázados. A július 2-i komáromi csatában játszott szerepéért megkapja

– Nálunk két Schmidegg volt, mind a kettő huszárszázados. Az egyik alacsony, fekete ember, a felesége Latinovits lány, rokonom. Alighanem ez volt az.

– Akkor a János volt. De hogyan lehetséges, hogy még a július 4-i napi parancsban is, amellyel vitézségi bizonyítványa kiadatott, a vezetéknév után zárjelben Kálmán név áll? ⁶⁶

– No, az megtörténhetett, hiszen nem voltak olyan pontos névsoraink. Különbben ez a Schmidegg egyszer felkeresett engem Klagenfurtban a feleségével együtt, s egy pár kitűnő hegymászó cipőt hozott ajándékba. ⁶⁷ A kiegyezés után Tatán, meg Győrben gazdálkodott és gondolom, később gyümölcsfa tenyésztési felügyelő lett.

– Pompásan emlékszik rá tábornok úr, ez a János gróf életrajza.

A szobaleány elkészült a terítéssel. Görgeyné is bejött, s velem szemben ült le.

– Nos, iszik velünk egy kis teát? – kérde Görgei s megveregette a vállamat.

Köszönettel fogadtam a meghívást [~~melyre igazán nem voltam elkészülve~~]. Görgeyné megtöltötte csészéinket. Görgei nem látott mindjárt hozzá, azt mondta, hogy megvárja, míg kihül egy kicsit a teája. Azután folytatta a beszélgetést.

– Az előbb az emlékeimről kérdezősködött öcsém. Hát, erre még volna valami mondanivalóm. Az orosz hadifogságban pompás dolgunk volt. Mindenünket megtartottuk, augusztus 22-ig pláne egyenruhásan és kardosan jártunk-keltünk. 15-én még Paskievicsnél ⁶⁸ is kardosan voltam audiencián. Augusztus 22-én délelőtt megérkezett Varsóból Nagyváradra Bariatinski herceg, ⁶⁹ aki a fegyverletétel hírért vitte meg a cárnak. Délben felkeresett engem és tudomásomra hozta, hogy a cár megbocsát nekem, a trónörökös ⁷⁰ pedig az osztrák császárhoz küldte bocsánat kieszközlése végett, s ha ez nem sikerülne, akkor a cár menedéket ad nekem Oroszországban. ⁷¹

a Magyar Katona Érdemrend 3. osztályát. – A két Schmidegg közül 1849. augusztusában Kálmán járt követségben az orosz tábornoknál.

66 Magyar nyelvű tisztaírat. MNL OL P 295. A Görgey-család levéltára. b/45/b. fasc. Német nyelvű litográf uo. HL 1848-49. 36/190. Másolat. Uo. A magyar változatot a nevek kiegészítésével közli *Görgey* 1888. III. kötet. 51–52. o. (nála szerepel Schmideggnél a Kálmán keresztnév). Mind a magyar, mind a német változatot fényképmásolatban közli *Kedves Gyula*: „Szabolcs a hazáért”. A 48. honvéd zászlóalj története az 1848–49-es szabadságharcban. Budapest, 2002. 177–183. o. E példányokban nincs keresztnév, de az alakulat alapján egyértelműen Schmidegg Jánosról van szó bennük.

67 E látogatósról nincs közelebbi adatunk.

68 Paszkevicz-Erivanzkij, Ivan Fjodorovics, gróf, Varsó hercege (1782–1856) tábornagy, a működő orosz hadsereg főparancsnoka, a Lengyel Királyság helytartója.

69 Barjatyinszkij, Vlagyimir Ivanovics, herceg (1817–1875) Sándor orosz nagyherceg, trónörökös szárnysegédje, később altábornagy, főhadsegéd.

70 Sándor trónörökös, nagyherceg (1818–1881) 1855-től II. Sándor néven orosz cár.

71 I. Miklós 1849. augusztus 16-án értesült a szőlősi (világosi) fegyverletételről, s ekkor küldte Sándor nagyherceget Bécsbe. A trónörökös augusztus 18-án délelőtt 11-kor ért Bécsbe, de miután nem találta ott a császárt, utána indult Bad Ischlbe. Végül 18-áról 19-ére virradó éjjel Strengbergnél találkozott a császárral, s 19-én délután 5 órakor együtt érkeztek meg Bécsbe. – A cár augusztus 16-án tájékoztatta Paszkevicset a Görgeivel kapcsolatos tervéről. I. Miklós – Paszkevicz, Varsó, 1849. augusztus 19., magyar fordításban közli *Szerbatov, Alekszandr Petrovics*: Paszkevicz Magyarországon. Ford. Gerencsér Zsigmond. S. a. r. *Katona Tamás*. Bibliotheca Historica. Budapest, 1984. 320. o.

– A cár őfelsége az ön kardját kéri – mondá, s én átadtam neki csatakardomat. Én ezt csak szimbolikus átadásnak tekintettem, s aznap egy vacsorán másik kardommal jelentem meg. Másnap Paskievics arra kéréstett, hogy ezentúl kíséretemmel együtt polgári ruhát viseljek, s hogy ezt beszerezhessük, 300 aranyat küldött kamatmentes kölcsön gyanánt.⁷² Ez a másik kardom, nem tudom, hova lett. A csatakardomat azonban úgy hallottam, hogy a moszkvai Kremlben őrzik.

– Lesz még talán idő, – jegyzém meg, – amikor az orosz cár ugyanúgy adja vissza tábornok úr kardját a nemzetnek, mint a millenniumkor Rákócziét adta.

A tábornok elgondolkodott. Merengéséből Görgeyné zavarta ki, nógatván, hogy fogjon hozzá a teázáshoz. Görgei erre fölkelt, az egyik szekrényből egy dobozt vett ki és reszkető kezével csészéje mellé tette. Tele volt hámozott dióval és száraz kenyérszeletekkel.

Görgeyné kíváncsian nyúlt a dobozba s egy kenyérszeletet megtapogatva, mosolyogva felkiáltott.

– Hallatlan, hiszen ez legalább három hetes! Tudja, – fordult hozzám, – a sógorom ezt szereti legjobban a teához, s nem lehet erről leszoktatni. Pedig menyit korholom érte!

Görgei jóízűen nevetett.

– Igen, látja, ez az én tyrannusom.⁷³ Semmit sem tehetek a beleegyezése nélkül. Görgeyné tréfásan fölpattant.

– Ejnye, de szép, mit mondott maga?

Görgei hozzám fordult.

– Látja, öcsém, ilyen az öregember sora. Valamikor én parancsoltam mindenkinek, most nekem parancsol mindenki, még az unokám is. Valamikor nekem engedelmeskedtek, most én engedelmeskedem. De hát, szeretnek is. Tudom, hogy ha valamitől eltiltanak, csak a javamat akarják.

Az utolsó szavakat Görgeinek sógornéjára vetett hálás pillantása kísérte.

[Én is meg voltam győződve arról, mit Görgei mondott, én is megéreztem az őt körülvevő gyöngéd gondoskodást és szeretetet.] Míg Görgei szorgalmasan mártogatta teájába kedvelt kenyérszeleteit, fájdalmas érzést keltett bennem az a tudat, hogy a nagy hadvezér, a szigorú parancsnok is alá van vetve a természet örök törvényeinek s most ő is gyöngé, ápolásra szoruló aggastyán. Nem sokáig tűnődhettem, mert Görgei ismét megszólalt.

– Azt mondtam már, hogy Paskievics 300 aranyat küldött nekem, hogy polgári ruhát vehessek. De már előbb is küldött ennyit, amikor krajcár nélkül maradtunk, mert az osztrák biztos⁷⁴ elkobozta a Kossuth-bankóinkat. Ebből a kölcsön kapott 600 aranyból egy csomó tisztemet ruháztam fel, a kompromit-

72 A tábornok augusztus 14-én felvett kétezer forintot a tábori pénztárból a saját fizetéseként, majd miután ennek jelentős részét szétosztotta tisztjei között, előbb 500, majd 600 aranyat kapott Paskievics hercegtől. A Görgey által kapott pénzekre ld. *Görgey* 1988. II. kötet. 437., 490–492. o.

73 zsarnokom

74 Zichy Ferenc, ifj., gróf, (Pozsony, 1811 – Káloz, 1900) konzervatív politikus, 1830–1847 között kir. főlovászmester, 1838–1875 között kir. főajtónállómester, 1847-ben a Magyar Kancellária tanácsosa, a Helytartótanács ideiglenes elnöke, 1848 májusától októberig a Közmunkaügyi és Közlekedési Minisztérium helyettes államtitkára, decembertől Pozsony vármegye cs. kir. ideiglenes biztos, 1849 májusától az orosz sereg mellett főbiztos. 1851-ben a Birodalmi Tanács

táltaknak meg menekülésre adtam. Az öcsém följegyezte, ki mennyit kapott.⁷⁵ No, még egyszer kaptam 500 aranyat Paskievicstől, mikor Klagenfurtba indítottak. Pénzem nem volt, a hosszú utazás költségeit pedig nekem kellett viselni, ami meglehetősen sok volt, mert három kocsival mentünk.

1100 arany, még ha kamatmentesen kaptam is, tisztességes kis adósság volt, az én viszonyaimhoz képest. 1854-ig nem is gondolhattam visszafizetésére, hiszen a legnagyobb nyomorral küzdöttem. Állást vállalni nem engedtek, pénzt meg nem adtak. Végre, hogy éhen ne vesszek, rászántam magamat, hogy tartásdíjat kérjek az osztrák kormánytól.⁷⁶ Akkor azután szóba került tartozásom is. Mikor bátyám ezt Kempen altábornagynak, az akkori osztrák belügyminiszternek⁷⁷ megemlítette, Kempen azt mondotta, hogy az osztrákoknak úgyis sokba került az orosz segítség, hát ne legyen rá gondom. Ha pedig Paskievics a pénzét követelni találná, utasítsam csak Kempenhez, majd ő eligazítja a dolgát. És látja, ennek a pénznek a csengése Kossuth fülébe jutott, s a vidini levelében azzal vádol engem, hogy az orosz aranyak szédítettek meg, s ezért még az én szülőanyám emlékét is megátkozta...⁷⁸

Görgei keserű hangjából kiéreztem, hogy a majdnem hatvan éves emlékek közül talán a legfájóbb jutott eszébe. Azért közbevágtam.

– Hagyja ezt tábornok úr, ma már senki sem hiszi és Kossuth 1878-ban kijelentette, hogy a vidini levél nem tőle származik.⁷⁹

– Igen, – válaszolt Görgei rezignáltan, – harminc esztendő múlva jelentette ki, sőt, még húsz évvel később azt is megtudtuk egy leveléből, hogy árulónak sem tart már.⁸⁰ Én meg miután férfikorom legszebb idejét, tizenkilenc esztendő

tagja, 1860-ig: a lombard-velencei királyság utolsó főkormányzója, 1860–61-ben nógrádi főispán, 1877–1879 között konstantinápolyi követ.

75 Görgey 1888. III. kötet. 679. o.

76 Az 1854 augusztusában benyújtott kérvényt kivonatos magyar fordításban közli Görgey 1888. III. kötet. 703. o.

77 Kempen von Fichtenstamm, Johann, báró (Pardubitz, 1793 – Schwarza, 1863), cs. kir. altábornagy, hadosztályparancsnok Jellačić seregében, a pozsonyi, majd a pesti katonai kerület parancsnoka, majd a csendőrség főfelügyelője, Bécs katonai kormányzója, 1852-től a Legfelsőbb Rendőrhatalóság főnöke. – Kempen nem volt belügyminiszter; az említett időszakban Alexander Bach töltötte be ezt a posztot.

78 Ez valójában nem Kossuth 1849. szeptember 12-i (Görgei árulását hangsúlyozó) vidini diplomáciai körlevelében szerepelt, hanem a Kossuthnak tulajdonított, de nem általa írott úgynevezett orsovai búcsúszózatban, amelyben a kormányzó dagályos szavakkal búcsúzott volna a hazától. Ld. erre Hermann Róbert: Kossuth orsovai búcsúja – prózában és versben. Egy fiktív Kossuth-szöveg karrierje. In: Hit és tudás. A Károli Gáspár Református Egyetem 2014-es évkönyve. Szerk. *Sepsi Enikő – Deres Kornélia*. Studia Caroliensia, Károli Gáspár Református Egyetem. Budapest, 2015. 34–53. o.

79 Kossuth 1880-ban az „Irataim az emigrációból” című munkája I. kötetének bevezetőjében – a fiktív orsovai búcsúszózatra utalva egy lábjegyzetben fogalmazott így: „Kevéssel azután, hogy honatalanná lettem, az európai sajtóban egész körutat tett egy búcsú-szózat nemzetemhez nevemben. Az költött szózat. Én sem azt, sem mást nem írtam.” A kortársak egy része ennek alapján vélte úgy, hogy Kossuth megtagadta a vidini levél szerzőségét. *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. I. kötet. Budapest, 1880. V. o.

80 Kossuth 1866. május 20-án nemeskéri Kiss Miklóshoz írott levelében fogalmazott Klapka Györgyre utalva így: „Görgey is csak intrigáns és ambitiosus volt, nem ex professo áruló – mégis elvesztette a bazárt.” Közli Kossuth Lajos iratai. VI. k. Történelmi tanulmányok. S. a. r. *Kossuth Ferenc*.

töltöttem Klagenfurtba internálva, utolsónak kaptam amnesztiát és hazajöhettem, mint hazaáruló... Ez az én regényem...

Görgei sóhajtott egyet. Lassan besötétedett körülöttünk. Már alig láttam Görgei arcvonásait. A setéséggel együtt nyomasztó szomorú érzések borultak ránk. Mindnyájan hallgattunk. Csak a kályhában pattogott a tűz. Jól esett a szobaleány figyelme, aki bejött és meggyújtotta a gázcsillárt. Élénk fény derült a szobára. Kíváncsian fürkésztem Görgei arcát, de azon már nyoma sem volt felindulásnak. Még nem akartam a tábornokot tovább fárasztani, s tekintettel az előrehaladott időre is, látogatásomat befejezni készültem. Görgei észrevette szándékomat. Egy tiltó kézmozdulatot tett.

– Hohó öcsém, nem addig van az. Csak kérdezzen. Magának szívesen felelek, mert látom, hogy alaposan van tájékozva. Így nekem is könnyebben esik a beszélgetés.

Nem kértem magam másodszor és mindjárt, készen voltam egy új kérdéssel.

– Úgy tudom, hogy tábornok úr az új honvédség szervezésekor egy emlékiratfélélt adott át Deák Ferencnek. Meg van ez valahol?

– Igen, valami ilyest adtam én Deáknak, de nem hiszem, hogy visszakaptam volna. Alighanem az ő hagyatékában lesz. A conceptusa azonban megvan az öcsémnél.⁸¹

– Mi volt az emlékirat tartalma?

– Nem sok. Egy pár praktikus újítást ajánlottam a szervezőknek. Egyet, amely a kiképzési időre, vagy a fegyvergyakorlatokra vonatkozott, el is fogadtak.

– Miért nem lépett be tábornok úr is az új honvédségbe, mint sok más régi honvédtiszt?

– Hja, öcsém, nem kellettem én akkor. „Hazaáruló” voltam. Meg kedvem sem volt hozzá. Hiszen már főhadnagy koromban azért hagytam ott a hadsereget.⁸²

Görgei már a tizedik cigarettára gyújtott rá.

– Miért nincs a „Mein Leben und Wirken”-nek magyar fordítása?⁸³

– Van, – felelt Görgei, – az öcsém lefordította, de nem tudom, mikor akarja kiadni. Talán soha.⁸⁴ Hogy németül írtam, annak több oka van. Az egyik, hogy én nemcsak Magyarországnak, hanem az egész világnak akartam írni. Másik,

Budapest, 1898. 193. o. Többen ennek alapján úgy vélekedtek, hogy Kossuth visszavonta az áru-lási vádat – valójában azonban haláláig tartotta magát hozzá, s még 1891-ben is hosszan fejtegette egy levelében ezzel kapcsolatos meggyőződését. Kossuth levele Zvarinyi Sándornak. *A Nép* 1921. július 31. A kérdésre ld. *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. Budapest, 1994. I. kötet. 368–369. o.

81 Görgei 1867 februárjában, majd május 8-án emlékiratokat írt Deák Ferenc számára a magyar haderő reformjáról. Az elsőt kisebb kihagyásokkal közli *Görgey István*: Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867. Budapest, 1918. 348–355. o., a másodikat ld. uo. 368–387. o.

82 Görgei 1845-ben lépett ki a cs. kir. hadseregből, részint a hadsereggel szemben egyre fokozódó ellenszenve miatt, részint azért, mert vagyoni helyzete nem tette számára lehetővé a házassághoz szükséges kaució letételét. Indokait kifejtette egyik testvérhez írott levelében is. Görgey Arthur – Görgey Guidó, Klattau, 1845. máj. 18. Kivonatol Magyar fordításban *Görgey István*: Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Budapest, 1916. 230–232. o.

83 *Görgei, Arthur*: Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig, 1852. Band I–II.

84 A fordítás három év múlva látott napvilágot. *Görgey Arthur*: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Fordította németből Görgey István. Budapest, 1911. I–II. kötet.

hogy Magyarországon a cenzúra úgysis lefoglalta volna könyvemet, éppúgy, mint Bécsben történt. Az utolsó ok, hogy Lipcséből maga Brockhaus ajánlkozott kiadására, elég kedvező feltételek mellett. Annak már ötvenhat éve!

– Csodálatos, – jegyeztem meg, – hogy ennek ellenére még most is kaphatók a Grillnél fölvágtatlan példányok.

Görgei kétkedve nézett rám.

– Ugyan?

– Bizony tábornok úr, hol van az „audietur” elve és a tömeg kritikájának állomása?⁸⁵

– Igaza van öcsém. Hanem elmondok magának egy érdekes esetet. Bizonyosan hallott már valamit az ötvenes évek közepén meghíusult „székely puccs”-ról? Erről is hallott. No jól van. Hát a Kossuthal emigráltak közül Berzenczey László a volt székely kormánybiztos⁸⁶ kapta azt a megbízást, hogy a puccshoz fegyvereket szállítson Erdélybe. Ő tehát a Duna torkolata mellett, valamelyik parti városban tartogatta fegyvereit és kedvező alkalomra várt, hogy azokat hajóval szállíttassa el a magyar határig, ahol már megbízottak vártak rájuk. Sikerült is neki egy osztrák hajó tisztjeivel barátságot kötni. Hogy a fegyvereket könnyebben csempészhesse a hajóra, indulás előtté való napon meghívta a hajó tisztikarát búcsúvacsorára. A vacsora pompás kedvben folyt le, s a fegyverek a hajó fenekén voltak. A tisztek viszonzni akarták Berzenczey vacsoráját, s meghívták reggelire a hajóra.

Berzenczeyt a hajó fedélzetén javában éltették, mikor egyszerre füttyent a hajó, indulást jelezve. Berzenczey persze sietve búcsúzik, s ki akar szállani, de eléje áll az előbbi szíves házigazda, a kapitány, s egy elfogatóparancsot mutatván fel, Berzenczey az előre elkészített zárkába tessékeli. Ilyen ravasz módon törbe csalva, a hajó Bécsbe vitte Berzenczeyt. Itt kitették. Talán egy fél évet ült ottan ökelme, azután Klagenfurtba internálták. Mikor itt meghallotta, hogy én a közelben, Viktringben vagyok, iszonyú átkozódásba tört ki és azzal fenyegetődött, hogy ahol találja, ott fogja megölni azt az árulót. Persze, a barátaim figyelmeztettek erre. Megüzentem Berzenczeynek magyarosan „akkor én is ott leszek!”.

Egyszer aztán, egy szép napon egy angolos ruházatú úr állít be viktringi lakásomba.

– Itt lakik kérem Görgei?

– Magam volnék az – feleltem. Erre az angol is megmondotta a nevét.

– Berzenczey László vagyok, – s kezet nyújtott. Meglepett ez a változás, de megtudtam az okát is. Ismerőseimtől annyi jót hallott rólam, hogy megváltozott a nézete. Most személyesen szeretne velem beszélni. Így barátságba kerülván sok mindent, amivel vádoltak, tőle tudtam meg legelőször. Beszélgetéseimet rendszeren feljegyeztem levél alakjában s úgy készültek a „Gazdátlan levelek”.⁸⁷ Persze

85 Audietur et altera pars – hallgattassék meg a másik fél is.

86 Berzenczey László (Kolozsvár, 1820 – Budapest, 1884), képviselő, 1848-ban székelyföldi kormánybiztos, a Kossuth-lovagok (Mátyás-huszárok) alapítója, emigrál, 1862-ben hazatér, internálják, 1867-ben szabadul.

87 *Görgei Arthur*: Gazdátlan levelek. Pest, 1867.; *Görgei, Arthur*: Briefe ohne Adresse. Pesth, 1867. Születésére ld. *Görgey István* 1918. 364–367. o. Legutóbbi közlését ld. *Görgey contra Kossuth*. Sajtó alá rendezte: *Pusztaszeri László*. Budapest, 1989.

azt is olvasta öcsém. Hát, abban benne is van minden, amit a „Mein Leben und Wirken”-emben nem írtam meg. Úgy tudom, ezt keresik a könyvesboltokban, mert pár év előtt Kilián utóda második kiadást rendezett belőle.⁸⁸ No, úgy-e érdekes eset?

– Érdekes bizony, tábornok úr, de azt hiszem, nem az első eset, hogy ellenségei közül megtértek.

Erre megszólalt Görgeyné is:

– Az ám, még most is kap a sógorom fenyegető leveleket.

– Lehetetlen, – mondtam és Görgeire néztem, micsoda hatást tesz rá ez a téma. Komoran maga elé nézett. Bizony, most, a napokban is jött egy – folytatta Görgeyné – hol is van az? Igen, fenyegető levél, még pedig valami öregembertől.

– Nem lehet, – ismételtam. Görgei azonban már ekkor elém tett egy levelet, amely az íróasztalán feküdt. Megnéztem. Reszkető kézvonásokkal írt, öreg betűk. A borítékon a címzés Görgey István közjegyzőnek szól. A kinyitott levél-papíros kellős közepében pedig csak ez áll: „lásd január 30.”

– Hiszen ez egy időtlen gratuláció is lehet tábornok úr születésnapjára, – mondtam, – de semmi esetre sem fenyegetés.

Görgeyné azonban ragaszkodott fölfogásához, mely szerint a levél egy január 30-ra tervezett merénylet bejelentése. Én azonban megmaradtam a magam állítása mellett, s azt mondtam, hogy kizárt dolog, hogy akadjon ember, aki ma fenyegető levelet írna a tábornoknak, s pláne merényletekre gondolna. Látam, hogy Görgeinek jól esett érvelésem és szelíden azt felelte rá:

– Nem hiszem, hogy fenyegetés volna, én se hiszem.

Hogy eloszlassam Görgeyné aggodalmait, megfelelő tárgyra tereltem a beszélgetést.

– Olvasta tábornok úr Králik munkáját, amely mostanában jelent meg „Görgey Arthúr” a címe?⁸⁹

– Olvastam. Nekem úgy tetszik, hogy az a Králik könnyen rajongó ember. Képeket, szobrokat, meg nem tudom mi mindent akar nekem állítani. Megküldte nekem a könyvét, s később fent járt nálam. Mikor azt kérdezte tőlem, hogyan tetszik a könyv, azt feleltem neki, hogy nagyon jól mulattam rajta.

– Vannak-e tábornok úrnak képei és szobrai a Paczka Ferencné⁹⁰ képén és a Holló⁹¹ lovasszobrán kívül, amely Zichy gróf nagylángi kastélyában áll?⁹²

– Nem tudom öcsém, de erre is tudok valami érdekeset mondani. Mikor is volta az? No, elég az hozzá, néhány év előtt kimentem egyszer a műcsarnokba. Hát, uramfia, mikor a nagyterembe belépek, mit látok szemközt? Magamat. A Strobl-féle

88 1905-ben.

89 *Králik Lajos*: Görgey Arthur. A vádaskodás. Szobra, reliefsjei, képei. Budapest, 1906.

90 Görgei és a Paczka-házaspár kapcsolatára I. *Salacz Gábor*: Görgey Artúr levelei a Paczka-művészpárhoz. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, 1931. Az említett portrét azonban nem Paczkáné, hanem a férje, Paczka Ferenc készítette. Paczkánétól két Görgeiről készített rajzot ismerünk. Leírását közli *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Görgey Artúr ikonográfiája. In: Görgey Artúr élete és működése Magyarországon. Szerk. *Simon V. Péter*. Budapest, é. n. 131., 133. o.

91 Holló Barnabás (Alsóhangony, 1865 – Budapest, 1917) szobrászművész.

92 Holló Barnabás Görgeiről készített lovas szobrának makettjét ma a Hadtörténeti Múzeum őrzi, leltári száma 0144/Szo. Fényképét közli A sebesült Görgei 2011. 96. o.

mellszobromat. Mikor jól megnéztem és megfordulok, mit gondol öcsém, mit látok szemben? Ő felsége mellszobrát, gondolom, ugyancsak Strobltól.⁹³

Görgei egy pillanatra elhallgatott és a hatást leste az arcomon. Aztán folytatta, fejét bólingatva.

– És szembe néztünk, már mint a két szobor, békésen egy teremben, amíg csak a tárlat tartott. Mit szól ehhez öcsém?

– Tábornok úr előtt annál furcsábbnak tűnhetett fel ez a helyzet, mert valóságban sohasem találkoztak.

– Nem bizony, – felelé Görgei, – vagy nem akart fogadni, vagy nem engedtek hozzá. Elég az, hogy sohasem beszélhettem vele. Pedig egyszer szerettem is volna vele beszélni. Akkor, amikor Klagenfurtba kísérték és Bécszet érintettem. Az aradi társaimért akartam magam közbevetni, de Kempen altábornagy kizártnak tartotta, hogy a felség fogadjon.⁹⁴ Társaim azóta megdicsőültek, de ezt én csak a rossz tanácsadóknak tulajdonítom. Ha csak a felség jó szívéen és lovagiasságán múlt volna, nem is történt volna meg. Különben mondják is, hogy Grünne gróf, a felség főhadsegéde,⁹⁵ október hatodikán hajnalban Aradra érkezett a kegyelemmel, de a várparancsnok megsejtvén ezt, nem engedte addig be, amíg a kivégzések meg nem történtek.⁹⁶

Ezután még egy aktuális kérdést kockáztattam meg.

– Mit szól tábornok úr ahhoz a nagy változáshoz, melyet a szabadságharc vezérférfiai közül egyedül ért meg? Például, hogy Kossuth Lajos fia öfelségének minisztere és belső titkos tanácsosa lett?⁹⁷

– Hát, bizony, sok mindent értünk meg, a király is, én is. Olyat is, amire nem hatvan, de még hat év előtt sem számítottunk. Ebből is csak az látszik, hogy a király milyen nemes és lovagias gondolkodású ember. Itt van a Rákóczi hazahozatala. Ki mert erről még csak álmodni is? Igaz, hogy Rákóczi nem a királynak, hanem az őseinek volt ellensége. De Kossuth a királynak volt ellensége. Utolsó percéig élő tiltakozás volt ellenében, az idegenben. Halva mégis hazahozhatták, ha nem is királyi kéziratral.

93 Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrászművésznek (Alsórajk, 1884 – Budapest, 1975) az idős Görgeiről készített szobrát a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. Fényképét közli A sebesült Görgei 2011. 94–95. o.

94 Görgei itt téved, ugyanis Kempen ekkor még a pest-budai katonai kerület parancsnoka volt. A tábornok 1849. szeptember első napjaiban érkezett Bécsbe, de nem tudunk arról, hogy a császárnál kihallgatás akart volna kérni. Valószínűleg egy több hónappal későbbi eseményre gondolt. 1850 tavaszán ugyanis elterjedt a hír, hogy a császár körutazást tesz Karinthiában. Görgei abban reménykedett, hogy kihallgatást kaphat az uralkodónál, és szándékában állt, hogy volt bajtársai érdekében fellépjen. A két kihallgatást azonban megtagadták tőle, és Alexander Bach belügyminiszterhez utasították. Bach május 20-án fogadta őt, s Görgei előterjesztésére így válaszolt: „*Az ön bajtársai nem fognak csalódni, ha öfelsége kegyelmében reménykednek*”. A tábornok ezen felbuzdulva 1850. május 21-én (Buda bevételének első évfordulóján) kérvényt írt a császárhoz: kegyelmet kért a hadbírósgások által elítélteknek. Közli *Görgey* 1988. I. kötet. 131–134. o. A Bachhoz ugyanekkor intézett kísérőiratot magyar fordításban közlését ld. ugyanott, I. kötet. 130–131. o.

95 Grünne, Karl, gróf, (Wien, 1808 – Baden, 1884) cs. kir. altábornagy, I. Ferenc József főhadsegéde.

96 A legendából egy szó sem igaz.

97 Kossuth Ferenc (Pest, 1841 – Budapest, 1914) Kossuth Lajos fia, mérnök, 1859-ben a Magyar Nemzeti Igazgatóság titkára, 1894-ben hazatér, 1895-től képviselő, a Függetlenségi Párt elnöke, 1906–1910 között kereskedelmi miniszter.

A tábornok azután behatóan kérdezősködött eddigi pályafutásomról, a hadsereg mai állapotáról, a tisztikar viszonyairól, s a katonai technika legújabb vívmányairól. Már a kérdéseiből is látszott, hogy állandóan érdeklődik a hadsereg dolgai iránt, s azokról alaposan tájékozva van. Az angol-búr és az orosz-japán háborút nagy figyelemmel kísérte, s a japániak haladása és katonai sikerei iránt csodálattal viseltetik.⁹⁸ Többek között szóba került a már többször említett magasabb katonai iskola tavalyi visegrádi látogatása.

– Emlékszem rájuk, – mondta Görgei, derűs arccal, – jól esett megint egy csomó fiatal bajtársat látni magam körül.

– Óh, nagyon szereti ám a fiatalságot, – szólott közbe Görgeyné, aki lányával együtt érdeklődve hallgatta beszélgetésünket, – ő maga is mintha megfiatalodnék, ha köztük lehet.

– Szeretem bizony, – felelt Görgei, – de jókedvű gyerekek is voltak azok a tisztek. Hanem fényképet nem küldöttek, pedig megígérték. Úgy csináltak mint a többi amatőrök szoktak.

– Mikor szokott kimenni tábornok úr Visegrádra, – kérdém.

– Hja, öcsém, hagyja csak ki a kérdéséből azt a „szokott”-ot. Olyan öregember, mint én, már nem „szokott”. Addig járok, amíg az Úristen megengedi. Most már nem lehet erről olyan bizonyossággal beszélni. Hanem azért még szeretnék egy darabig élni. Az élet érdekes, a halál pedig szörnyen unalmas.

Ezután Görgeyné és leánya családomról kérdezősködtek, melynek minden tagját jól ismerik, de akiket már régebben nem láttak. Közbe-közbe Görgei is kérdeztetett, leginkább a boldogult Csikynéről, aki haláláig híven feljárt hozzánk és Bakody bátyámról, aki öregsége miatt már nem képes kijárni s így szeretett vezérét sem keresheti fel többé.

– Hajh, nagyon öregszünk, – sóhajtott fel Görgeyné, – a sógorom is már szép kort ért meg. Pár nap múlva lesz kilencven esztendő. Kell is vigyáznia, különösen a séták alkalmával, mert nagyon könnyen meghűlhet. Most sincsen egészen jól. Nézzen csak a fejére.

Már jövetelemtkor észrevettem, hogy Görgei fejébe tele van ragasztva flastromdarabokkal. Nem állhattam meg, hogy meg ne kérdezzem, miért.

– Tudja öcsém, nekem már harminc év óta maláriám van. Néha-néha jelentkezik. Az utóbbi öt évben szünetelt, de a múltkor megint elővett. Karácsony előtt történt, hogy nagyon elgyengültem a kininszedéstől, elszédültem, s esletem a szobában.

– Akkor nagyon rosszul volt a sógorom, – mondta halkan Görgeyné, – képzelheti, hogy mennyire megijedtünk, mikor a zuhanást hallottuk, beszaladunk, s ott találjuk a földön.

Görgei aligha hallotta ezt, de gyanakodva figyelt sógornéjára.

– Hát, akkor erősen megsértettem a sebem varrását, úgy, hogy vérzett is. No, de azóta már semmi bajom.

– Úgy-úgy, csak azért nem szabad ám legénykednie, – mondá Görgeyné.

⁹⁸ Az 1899–1902 közötti, angol győzelemmel végződő angol-búr, illetve az 1904–1905 közötti, Japán sikerét hozó orosz-japán háborút.

Görgei tréfálkozott.

– Ej, hiszen nem vagyok én olyan rettentő öreg, van én nálam még öregebb negyvennyolcas tiszt is. Igaz, hogy csak egy, s az is csak egy fél évvel idősebb. Az öreg Zuber Antal.⁹⁹ (Azóta, 1908. december végén az is meghalt. Szerk.)

– Zuber őrnagy, – kiáltottam fel meglepődve, – akit 1849 februárjában, Hajdúböszörményben az a dühöngő hajdú gazda olyan csúnyán összeszabdalt?¹⁰⁰

– Az bizony, még él. Ha jól emlékszem, később főispán lett. Most itt él Budapesten, nyugalomban. Szokott írni nekem, egyszer évenként, rendszeren a születésem napjára.

Akármilyen jól is esett volna még a nagy idők nagy tanújával elbeszélgetnem, éreztem, hogy további maradásommal túlon túl kifárasztanám az agg tábornokot. Céloamat úgyis nem várt mértékben értem el. Azért hát felállottam, hogy búcsúzzam. Görgei észrevette szándékomat.

– Várjon még egy kicsit öcsém. Hadd írjam föl a címét, – s egy kis jegyzőkönyvet és önt vett elő, – különben írja föl maga erre az újságszélre, majd aztán leírom magamnak.

Mialatt fölírtam címemet, Görgei fölkelt, a szekrényéből egy rózsaszínű színeget vett elő és előkereste az asztalon heverő könyvek közül Anatole Wacquant könyvét, melyet már előbb kölcsön adni ígért.

– Mi a szándéka, tábornok úr?

– Hát, csak becsomagolom a könyvet, hogy könnyebb legyen hazavinni.

Kérleltem Görgeit, hogy ne fáradjon vele, de hasztalanul. Elővette a „Szepesi Lapok” legutóbbi számát, gondosan belepólyálta a könyvet, s keze reszketése ellenére oly ügyesen kötözte össze, hogy becsületére vált volna bármely hivatásos csomagolónak. Még egy sikerült fogantyút is kötött rá, s azután átnyújtotta nekem.

– Tessék!

Hálás szóval mondtam köszönetet Görgei lekötelező szívességéért, egyszerűsmind azért, hogy fogadott, s egy mindenkor emlékezetes délutánt szerzett nekem. Végül bocsánatot kértem hosszú alkalmatlankodásomért.

Görgei barátságosan tiltakozott.

– Dehogyan volt alkalmatlan öcsém. Sőt, nagyon örülök, hogy meglátogatott. Szívesen venném, ha máskor is feljönne. Akkor azután megint jól elbeszélgethetünk.

Még közelgő születésnapjára fejeztem ki szerencse kívánataimat. Azzal elbúcsúztam a hölgyektől, s tőlük is, Görgeitől is átvettem családomnak szóló üdvözléseiket.

99 Zuber Antal (1816–1908), kilépett nemesi testőr, 1848. augusztus 24-től nemzetőr őrnagy, novembertől honvéd őrnagy, a feldunai hadtest tábori térparancsnoka, 1849. június 16-tól alezredes, a hadügyminisztérium rendőrségi és térparancsnoksági osztályának főnöke. Várfogásot szenved.

100 Zubert 1849 februárjában nem Görgei, hanem a VII. hadtest Aulich-hadosztályának tisztikara küldte Debrecenbe, hogy megkérjék a kormányt, arra, miszerint az hagyja meg a VII. hadtest önállóságát, s a hadtest csupán Dembińskivel egyetértésben, de nem annak alárendelve működjön a továbbiakban. Zuber útközben, Hajdúböszörményben összeszólalkozott szállasadójával, Kövér Györggyel, s a tettelegességgel fajúló vitában Zuber 14 kardvágást, Kövér egy pisztolylövést kapott. Ld. erre *Görgey* 1885. I. kötet. 236–239. o. és *Hegyesi Márton*: A Zuber-ügy. In: Hazánk. Történelmi közlöny. Szerk. *Abafi Lajos*. VII. kötet. 77–78. o.

Görgei erővel teljesen megrázta a kezemet.

– Isten vele öcsém, a vízszontlátásig.

A szalonon áthaladva, mindhárman az ajtóig kísérték. Görgei még az előszobába is ki akart jönni, s csak akkor, mikor figyelmeztettem a hidegre, vonult vissza az ajtóból, még egyszer búcsút intve. Gyorsan felcihelődtem, s mikor kint voltam a lépcsőházban, megnéztem az órát. Pont hét óra volt. Tehát, teljes három óra hosszat voltam a tábornoknál.

Görgei esete Cromwellénél¹⁰¹ is rémesebb, szörnyű példa minden korok magyar katonái számára. Damoklész kardjaként, hasonló függ mindnyájuk felett. Még jól van jutalmazva a hős, ha a gyermekek gyűjtőszenvedelméből néhány doboz szivarvég jut neki. Diadalai fényében, ünnepelve sütkéreznek, de diszk-rét kíméletből lehetőleg nélküle. Budavár bevétele legdicsőbb haditettünk, de a dicsőség templomába csak vezértől lefelé van szabad bemenet, a fővezér, ez lévén „első árulása”, kint reked.

Szóval, mi lovagias, igazságszerető és hálás nemzet vagyunk. Csak egy rigolyánk van: nem szeretjük a magunk élő nagyságait, mert sok van belőlük. Inkább szeretjük a végleteket: a vértanúkat és az árulókat, mintha kevés volna belőlük.

Az „áruló” rettenetes szó, de naponta hallható. Többnyire kissé bizmatlanok vagyunk mindenki iránt, aki sorsunkat intézi, s nem tőlünk kér tanácsot. Mondják, hogy ez kis nemzetek tulajdonsága. S mondják, hogy gyengeség a forrása.

Filiszterhöz illő perfid okoskodás, hogy szerencsétlenségében minden nemzetnek szüksége van bűnbakra, lehetőleg egy hazaárulóra. Mert, ha csak erkölcsi hullák révén lehet a nemzeti öntudatot és önbizalmat feltámasztani, ne olyant válasszunk annak, akit a legnagyobb polgári és katonai dicsőség illet.

Rövidítések

1848–49.

HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai

Aggházy 2001. I. kötet

Aggházy Kamil: Budavár bevétele 1849-ben. Budapest Történetének Forrásai. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta *Hermann Róbert*, *Czaga Viktória*, *Kreutzer Andrea*, *Szoleczky Emese*, *Tóth Orsolya*. Budapest, 2001. I. kötet

Görgey 1885–1888. I–III. kötet

Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 1988. I–II. kötet

101 Cromwell, Oliver (Huntingdon, 1599 – London, 1658), az angol polgári forradalom hadseregének parancsnoka, 1653–1658 között Anglia protektora (államfője). – Nem egészen érthető, hogy Aggházy itt mire gondolt.

Görgey 1988. I–II. kötet

Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Budapest, 1885–1888. I–III. kötet

HL Hadtörténelmi Levéltár

A sebesült Görgei 2011.

A sebesült Görgei. Kiállítási katalógus. Szerk. *Nagy Anita – Rombányi Ágnes – Varga Benedek*. Budapest, 2011.

KAMIL AGGHÁZY'S REMINISCENCES OF ARTÚR GÖRGEI

Róbert Hermann hereby publishes a manuscript which is privately owned but is certainly of high interest to the public. Kamil Aggházy, founder and later director of the Hungarian Military History Museum, had known Artúr Görgei, former supreme commander of the Hungarian army of the 1848–1849 War of Independence, since his childhood. Later, as a young officer and knowledgeable military historian and researcher of the 1848–1849 Hungarian War of Independence, he visited Görgei in order to ask for detailed information on certain matters.

Previously, only parts of Aggházy's work entitled "My Encounter with Arthúr Görgey" had been made available; it is the present volume that first publishes the unabridged version. The real value of the manuscript does not primarily lie in the pieces of information Görgei provided on the War of Independence, but in the detailed picture that Aggházy, a keen observer, painted of the old general and his environment. Particularly interesting and previously unknown is Görgei's account on Francis Joseph I, but his remarks on the War of Independence and the works published on himself are also of considerable significance.

DIE RÜCKERINNERUNGEN VON KAMIL AGGHÁZY AN ARTÚR GÖRGEI

Róbert Hermann publiziert eine Handschrift, die sich in Privatbesitz befindet, aber von allgemeinem Interesse ist: Kamil Aggházy, Gründer und später auch Direktor des Museums für Militärgeschichte, kannte – dank seinen familiären Verbindungen – von Kindheit auf Artúr Görgei, den einstigen Oberbefehlshaber des Freiheitskampfes. Aggházy, als Militäroffizier am Anfang seiner Laufbahn und bewandelter Forscher der Militärgeschichte von 1848, suchte ihn später auf und bat in einigen Fragen um Aufklärung. Gedruckt erschien von dem Werk „Meine Begegnungen mit Arthúr Görgey“ allerdings nur ein Teil, und diese Publikation ist die erste, welche den gesamten Text beinhaltet. Den wahren Wert der Handschrift beherbergen weniger die Angaben Görgeis zum Freiheitskampf, sondern vielmehr das genaue Bild, welches der gute Beobachter Aggházy über den bejahrten Görgei und sein Umfeld zeichnet. Ausgesprochen interessant und von Neuheitswert sind die Äußerungen Görgeis über Kaiser Franz Joseph, den Freiheitskampf, sowie zu den Werken, die über ihn selbst verfasst wurden.

Prohászka László

EGRY JÓZSEF ELSŐ VILÁGHÁBORÚVAL KAPCSOLATOS ALKOTÁSAI

A 20. századi magyar festészet kiemelkedő alakja, Egrý József (Zalaújlak, 1883 – Badacsonytomaj, 1951) fiatal korában nagy szegénységben élt, festészet-i ismereteit is csak nehéz és makacs küzdelmek árán tudta fejleszteni. Kellő pénzügyi háttér hiányában rövid ideig tanulhatott külföldön. 1904-ben Münchenben mindössze néhány hetet tölthetett. 1905–1906-ban Párizsban egy ideig a Julian Akadémián tanult, majd esti rajzórákra járt, amíg futotta pénzéből.¹ 1907-ben a Képzőművészeti Főiskolán Ferenczy Károly tanítványaként egy évet végzett.² 1912-ben néhány hónapot Belgiumban töltött, ahol a régi mesterek közül Memling és elsősorban Grünewald hatott rá.³ Expresszív erejű látványfestészete és formanyelve azonban teljesen egyéni, igazából a 20. század egyetlen hazai művészeti irányzatába sem sorolható be.

Az első világháború alatt több, katonai témájú alkotást készített a művész. 1914-ben két rajzát közölte a *Művészet* folyóirat.⁴ Egrý ekkor még nem volt katona, így a grafikák nem személyes élményei alapján készültek. Alkotói szokásáról egyébként közismert volt, hogy képei többségét nem a helyszínen alkotta. A *Vár alatt* című rajz ostromlott erődítményt ábrázol. Tekintettel arra, hogy a keleti fronton 1914-ben csak egy vár ostromára került sor, az ábrázolt erőd minden valószínűség szerint Przemyśl lehet. A grafika nem a vár, mint erődítmény képszerű meg-

jelenítésére törekszik, hiszen a kép bal szélén mindössze egy bástya részlete látható. A visszavert támadásból hátráló ellenség tömegére és az erőd előterében dúló közelharc megjelenítésére került a hangsúly. A kép felső részén gomolygó felhők tovább fokozzák a drámai hatást.

Egrý József: *Vár alatt*
(*Művészet* 1914/7. sz.)

1 Csiffáry 2002. 209. o.

2 Lánosz 1980. 17–19. o.

3 Egrý 1980. 43. o.

4 *Művészet* 1914/7. sz. 340. o.

A másik kép, a *Bevonulás* az ellenség által már kiürített, felégetett faluba, tető nélküli házak között bevonuló honvédek ábrázol. A kép bal szélén, romos épület tövében fekvő két holttest egyikén jól felismerhető az orosz egyenruha. A harcok végére a földön heverő puska utal. A sorból kilépő egyik katona síró, vélhetően árva kisgyermeket ölel magához. Csak látszólagos a béke: a képen jól érződik a harcok kegyetlensége és pusztító ereje.

*Egry József: Bevonulás
(Művészet 1914/7. sz.)*

Hasonló jellegű, menetelő katonákat ábrázoló műve a *Bevonulók* című grafikája 1915-ből. Ezen a művén azonban békés, épen maradt falu főutcáján vonulnak a katonák. Érdekes hangulatot kölcsönöz a képnek, hogy a menetelő egységet több emelet magasból, hátulról örökítette meg a művész. A sajátos hangvételű, 26,5×33 centiméter méretű alkotás a Hadtörténeti Múzeum tulajdona.⁵

Egry József: Bevonulók (HTM Képzőművészeti Gyűjtemény)

5 HM HIM Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) leltári szám: 94.4.1./Kp.

Egry Józsefet 1915-ben behívták katonának Nagykanizsára a magyar királyi 20. honvéd gyalogezredhez.⁶ Kár, hogy az ezred csak a következő évben, 1916-ban gondolt alakulatjelvény készítésére, amelyet a művészként kevésbé jegyzett Markó Lajos festő tervezett⁷ – közepes színvonalon. (Egry ekkor már kórházi gyógykezelésen volt.)

1915-ben készült líraian szép, színgazdag olajfestménye a *Menetelő katonák*. A kép háttérben vonuló katonák láthatók, az előtérben biztosító őrszem, aki egy falusi feszület hátoldalának támaszkodik. Szimbolikus erejű a kép: jól érzékelteti a fásult közönnyé váló elidegenedést, ugyanakkor a szinte ösztönös istenkérését. A 40,5×48,5 centiméteres kép a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található.⁸

Ugyanebben az évben készült *Fronton* című olajképe a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében található 56,4×51 centiméter méretű alkotáson⁹ rohamozó katonák láthatók hátulról. A rohamot két, tüzelési helyzetben fekvő katona biztosítja. Bár Egry soha nem került ki harctéri szolgálatra, de mély empátiával tudta ábrázolni a háborús körülményeket.

Bevonulását követően, a háború első időszakában képes levelezőlapot is tervezett. 1915-ben készült *Győzelem* című képeslapja halottak tömegén átgázoló lovast ábrázol, kezében Kossuth-címeres magyar zászlóval.¹⁰

A Magyar Királyi Állami Nyomdában került sokszorosításra *Előre* című képes levelezőlapja, amely rohamozó honvédeket ábrázol. Körülöttük orosz holttestek hevernek.¹¹ A képeslap központi eleme a piros-fehér-zöld színű magyar zászló.

A képes levelezőlapokból Egry többet is küldött ismerőseinek. A *Győzelem* című képeslapból hármat korábbi festő-tanárának Korcsek Jánosnak, egyet egyet Nágel Józsefnek és Fackh Jenny badacsonyi ápolónőnek írt.¹² Korcseknek az *Előre* képeslapból is küldött egyet.¹³ A 2011. április és július között a budapesti KOGART Galériában tartott gyűjteményes Egry-kiállításon mindkét képeslapból szerepelt példány.¹⁴ 1916-ban saját kezűleg készített tusrajzot levelezőlapra. Az *Ülő katonát* ábrázoló képeslapot Lyka Károlynak küldte el.¹⁵

Ugyanebben az évben született a *Rokkant katona* című munkája, amely mankójára támaszkodva álló katonát ábrázol, markáns egyszerűséggel. A 41×27 centiméter méretű, erőteljes grafikai alapokra épülő vízfestményt a Hadtörténeti Múzeum gyűjteménye őrzi.¹⁶

Nagykanizsán 1916-ban készítette az *Utászok* című színes krétarajzot, amely hidat verő katonákat ábrázol. A 29×41 centiméteres méretű mű messze túl-

6 Éri 1973. 181. o.

7 Sallay 2008. 15. o.

8 HTM leltári szám: 2135/Kp.

9 Magyar Nemzeti Galéria (a továbbiakban rövidítve: MNG) leltári szám: 57.58 T.

10 Lánicz 1980. 66. o.

11 Lyka bagyatkék 309., Lánicz 1980. 62–63. o. és 117. jegyzet.

12 Fonay 1989. 22. o.

13 Fonay 1989. 22. o.

14 A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum (a továbbiakban rövidítve: LDM) tulajdona.

15 Lyka bagyatkék 308., Lánicz 1980. 65. o., Egry 1980. 35–36. o.

16 HTM leltári szám: 84.5.1./Kp.

*Egry József: Rokkant katona
(HTM Képzőművészeti
Gyűjtemény)*

lép a korabeli háborús alkotások sablonjain. Mély beleérzéssel és csodálatos színhatások alkalmazásával mutatja be a műszaki katonák néha emberfeletti erőfeszítését és megpróbáltatását. A szép alkotás a győri Városi Művészeti Múzeum Radnai-gyűjteményében található.¹⁷

A fenti képen ábrázolt megpróbáltatásokból Egrynek is kijutott. Nagykanizsai kiképzése során beszakadt alatta egy befagyott árok, tüdőgyulladást kapott és súlyosan megbetegedett. Kórházba került, majd 1916-ban Badacsonyan a Honvédség Neptun Szállóban berendezett katonai kisegítő kórházában lábadozott.¹⁸ (Ebben az időben készült *Badacsony* című tájképének hátoldalán „Neptun szálló katonai kórház” felirat olvasható.)¹⁹

Badacsonyi tartózkodása több szempontból is meghatározó volt későbbi életére. „*Aztán, mint beteg katona a Balaton mellé kerültem. Életem legnagyobb élménye volt az az éjszaka, mikor a halászosokkal először kimentem a vízre. Semmi mást nem láttam, csak a gyönyörű csillagos eget és a tükröződő vizet, a ladik könnyen ringott*

17 http://www.kieselbach.hu/alkotas/utaszok_-1916_17418?lang=hu (Megtekintés: 2008. február 3.)

18 *Gopcsa* 2009. 77. o.

19 *Láncz* 1980. 150. o.

velünk, s valami remegő pára összekötötte körülöttem az eget és a vizet, s ekkor úgy éreztem, hogy valahol a végtelenség közepében vagyok, s ennek az éjszakának az átélése kezembe adta újra az ecsetet” – nyilatkozta Egrý a vele 1942-ben riportot készítő Kassák Lajosnak.²⁰

A Balaton látványa egész életére meghatározó élményt jelentett számára. A Magyar Nemzeti Galéria őrzi az 1916-ban készült, 29×42 centiméteres méretű *Katonák a Balaton partján* című színes krétarajzát.²¹ A képen két lábadózó katona látható Badacsonynál, egyikük kezében bottal, a háttérben a Balatonnal. A messzeségben megjelenik a fonyódi kettős kúp, amely később sok alkotásán szerepel majd. Ezen a képen halványan már felsejlik az a hangulat, amely Egrý későbbi balatoni festményeinek meghatározó eleme, és amelyet nehéz lenne szavakkal megmagyarázni. „Érzésem az, hogy a művészi fejlődés ösztönös távolságtartást jelent a szóval kifejezhetőtől” – idézte a festő szavait később Genthon István.²²

1916-ban a Nemzeti Szalonban két ízben láthatta műveit a közönség. Az áprilisi tavaszi tárlaton *Béna katona* ceruzarajza, *Beteg katonák* és *Ápolónő* rajzai,²³ decemberben *Pibenő katonák* rajza, *Hadi munkások* szénrajza és ceruzarajza, illetve *Hadifestő* olajfestménye voltak kiállítva háborúval kapcsolatos munkáiból.²⁴ 1917. májusban két képe: *Pibenő katonák* rajza és a *Menetelő katonák* olajfestménye szerepelt a Nemzeti Szalonban.²⁵ *Pibenő katonák* pasztellképe 1921. januárban az Árverési Csarnok aukcióján vett részt.²⁶ Ezen alkotásainak jelenlegi hollétéről nincsen adat.

1916-ban Badacsonyban készítette *Vízkelety Ferenc* őrnagy portréját.²⁷ Az 52,5×46 centiméteres, olajjal papírkartonra festett arcképnek különleges jelentősége van. Vízkelety őrnagy felesége, Pauler Julianna önkéntes ápolónő volt a badacsonyi katonai kiegészítő kórházban, ahová Egrý 1916-ban került. Itt – más katonai kórházakhoz hasonlóan – előkelő hölgyek is végeztek önkéntes ápolónői feladatot.²⁸ A szegénysorú, egyszerű honvéd és a gazdag nagypolgári családból származó, nála kilenc évvel idősebb asszony ismeretségéből szerelem lett: Vízkeletyné nem sokára elvált férjétől, hogy Egrý felesége lehessen. Vízkelety Ferenc portréján egyenruhában, jobb vállán köpennyel, őrnagyi rendfokozatot viselő középkorú, bajszos tiszt látható, zubbonyán három kitüntetéssel (Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon, Katonai Jubileumi Kereszt, 1912–1913. évi Emlékkereszt).²⁹ A kép színvilága, a háttér sárga és barna színeinek egymásba olvadó harmóniája modern felfogásban fogant. A festmény kiállításon ritkán szerepelt, az Egrýről szóló monográfiák sem említik. Balatonfüreden a Vaszary

20 Kassák 1978. 278. o.

21 MNG leltári szám: 1917-269.

22 Genthon 1949. 9. o.

23 Nemzeti Szalon 1916/1. 9. o.

24 Nemzeti Szalon 1916/2. 9. o.

25 Nemzeti Szalon 1917. 12. o.

26 Árverési Csarnok 1921. 455. tétel.

27 MNG leltári szám: 72.155 T.

28 Keresztury 1984. 314. o.

29 A szerző ezúton mond köszönetet Dr. Sallay Gergelynek (HTM) a kitüntetések azonosításáért.

Villában 2014. októbertől 2015. januárig nyitva tartó *Művészet és művészek az első világháborúban* című nagyszabású időszakos tárlaton láthatta a nagyközönség.³⁰

Lyka Károlyhoz³¹ és Korcsek Jánoshoz³² Badacsonyból, 1916-ban írt leveleiből kiderül, hogy Egry több ízben megpróbált bekerülni a Sajtóhadiszállás képzőművészcsoportjába. Próbálkozásai azonban nem jártak sikerrel, az akkor kevésbé ismert festőt nem vették át a Sajtóhadiszállás személyi állományába.³³

Badacsony után Keszthelyen kezelték, majd Nagykanizsán szolgált. 1917-ben többször kapott betegszabadságot, Pozsonyban is volt felülvizsgálaton, ahol több hónapos betegszabadságot kapott.³⁴ Szabadsága alatt Budapesten dolgozott.

1917-ben készítette a *Sebesültszállítók* (más nevén *Sebesülthordozók*) című képét. A 48,5×72 centiméter méretű, kartonra festett olajkép a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona.³⁵ A festmény előterében hordágyon sebesültet vivő két katona látható. A tőlük jobbra lévő, fából készült villanypózna és a távolabb beszélgető, sőt, talán kártyázó katonák azt – a front közelében sajnos valós – hangulatot sugallják, hogy a haldokló sebesült szállítása már nem rendkívüli esemény, hanem szinte természetes része a mindennapoknak. Nem közöny vagy gonoszság látható a képen, hanem – ha lehet – ennél is rosszabb: a súlyosan sebesült vagy talán haldokló bajtárs látványának fásult elfogadása. Ez a tragikus hangulati ellenpontozás adja a kép igazi drámaiságát, amelyet szinte észrevétlenül növel a hófehéren gomolygó felhők látványa. Az alkotás markáns megjelenését hangsúlyozza a vastagon húzott festék.

Ugyanebben az évben készült a *Menetelő katonák* második változata. A 49×72,5 centiméter méretű olajfestményen vonuló gyalogos katonák láthatók, dombok között húzódó sáros úton, puskájukon feltűzött szuronnal. A katonák felhajtott gallérja, a dombtetőkön néhol látható hófoltok télies időt idéznek. A barna, a sárga és esetenként a zöld színek harmonikus összeolvadása, párosulva az egyedi ecsetkezeléssel, különleges hangulatú, modern alkotást eredményezett. A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum tulajdonában lévő kép³⁶ minden évben általában áprilistól vagy májustól, szeptember végéig a badacsonytomaji Egry József Emlékmúzeumban látható időszak kiállításán.³⁷

Egry József katonai szolgálatával kapcsolatban sok a téves adat. Farkas Zoltán szerint 1918-ban súlyos betegen került haza Oroszországból.³⁸ Valójában Egry soha nem teljesített harctéri szolgálatot, fogságba sem esett, és nem járt Oroszországban. Egy 1930-ban megjelent lexikon – hibásan – több háborús kitüntetés birtokosaként tünteti fel a festőt,³⁹ aki azonban katonai kitüntetésben nem részesült.

30 Róka – Szűcs 2014. IV/10. sz., 60. és 87. o. Fényképét közli: Róka 2015. 50. o., Ludmann 2015. 122. o.

31 Lyka *bagyatek* 307. és 308.

32 Fonay 1989. 24. o.

33 A Sajtóhadiszállásról lásd Balla 2005.

34 Lánicz 1980. 22. o.

35 MNG leltári szám: 54.187.

36 LDM leltári szám: 72.3.1.

37 Dobnál Szonja (LDM) közlése.

38 Farkas 1959. 23. o., Farkas 1969. 27. o.

39 Lexikon 1930. 132–133. o.

Biztos tény, hogy Egryt egészségi állapotára tekintettel, 1918 elején leszerelték.⁴⁰ 1918. július 6-án feleségül vette a Vízkelety Ferencről ekkorra elvált Pauler Juliannát.⁴¹ Először Keszthelyen telepedtek le.⁴² 1928-ban Badacsonyba költöztek, ahol 1941-re saját házuk épült. A teleket általában budapesti bérelt műteremlakásban töltötték, amely azonban 1945-ben elpusztult. „*A háborúban leégett műtermük elvesztése a badacsonyi parti házba száműzte őket*” – írta B. Kéri Ilona.⁴³ 1945-ben állami nagy aranyéremmel tüntették ki, 1948-ban az első között kapott Kossuth-díjat, de már 1949-től nem számított a rendszer támogatott művészei közé. 1951-ben szegényen, csaknem nélkülözések között halt meg. Badacsonyi műteremháza 1973 óta múzeum, amelyet 2002-ben teljesen felújítottak, és új kiállítási résszel bővítettek.⁴⁴

A Nagy Háború meghatározó hatással volt egész életére. „*Gyónit Adyval egyenrangúnak tartotta*” – emlékezett rá némi csodálkozással barátja, a költő Takács Gyula.⁴⁵ Aki azonban valamelyest ismeri a magyar katonák első világháborús mérhetetlen szenvedéseit és megpróbáltatásait, valószínűleg megérti, miért állt Egryhez közelebb Ady helyett a háború poklát személyes sorsa alapján megrendítő erővel megörökítő Gyóni Géza.

Egry József vérbeli művész volt. „*Vergődve és vívódva festett képein legyőzte az anyag utolsó ellenállását is, és lelkének olyan mélységeit tárja elénk, ahová nem ér már pátosz, rutin, frázis és póz*” – méltatta művészetét Mihályfi Ernő.⁴⁶ Az első világháborúval kapcsolatos festményei – bár nem tartoznak az életmű legismertebb alkotásai közé – megérdemlik a megkülönböztetett figyelmet.⁴⁷

Irodalomjegyzék

Árverési Csarnok 1921.

Árverési Csarnok katalógus. Budapest, 1921.

B. Kéri 1979.

B. Kéri Ilona: Kertem. Budapest, 1979.

Balla 2005.

Balla Tibor: Az Osztrák–Magyar Sajtóhadiszállás szervezete és tevékenysége az első világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények* 2005. 118. évf. 1–2. sz. 141–149. o.

⁴⁰ Gopcsa 2009. 77. o.

⁴¹ Házassági anyakönyvi kivonatuk fotóját közli Lánosz 1980. 19. o.

⁴² Bernáth 1960. 112–113. o.

⁴³ B. Kéri 1979. 67. o.

⁴⁴ Gopcsa 2002. 9. o.

⁴⁵ Takács 1980. 120. o.

⁴⁶ Mihályfi 1977. 66. o.

⁴⁷ Az íráshoz készült fényképeket Szikits Péter és Mester Tibor készítette.

Bernáth 1960.

Bernáth Aurél: Utak Pannóniából. Budapest, 1960.

Csiffáry 2002.

Magyar képzőművészek önéletrajzai. Szerk. *Csiffáry Gabriella*. Budapest, 2002.

Egry 1980.

Egry József: Válasz Németh Antal körkérdésére. In: *Egry József arcképe*. Szerk. *Fodor András*. Budapest, 1980.

Éri 1973.

Egry breviárium. Szerk. *Éri István*. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 1973.

Farkas 1959.

Farkas Zoltán: *Egry József*. Budapest, 1959.

Farkas 1969.

Farkas Zoltán: *Egry*. Budapest, 1969.

Fonay 1989.

Fonay Tibor: *Egry József* badacsonyi évei. Veszprém, 1989.

Genthon 1949.

Genthon István: *Egry*. Budapest, 1949.

Gopcsa 2002.

Egry József. Szerk. *Gopcsa Katalin*. Veszprém, 2002.

Gopcsa 2009.

Gopcsa Katalin: *Egry József*. Budapest, 2009.

Kassák 1978.

Kassák Lajos: Vallomás tizenöt művészről 1942. In: *Kassák Lajos*: Élünk a mi időnkben. Írások a képzőművészetről. Budapest, 1978.

Keresztury 1984.

Keresztury Dezső: *Egry József*re emlékezve. In: *Keresztury Dezső*: Helyünk a világban. Budapest, 1984.

Láncz 1980.

Láncz Sándor: *Egry József*. Budapest, 1980.

Lexikon 1930.

A Magyar Társadalom Lexikonja. Budapest, 1930.

Ludmann 2015.

Ludmann Mibály: Művészek a háborúban 1914–1918. Budapest, 2015.

Lyka hagyaték

Lyka Károly hagyatéka. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet MDK-C-I-17.

Mibályfi 1977.

Mibályfi Ernő: Egry József kiállítás a Tamás Galériában. In: *Mibályfi Ernő*: Művészek, barátaim. Budapest, 1977.

Nemzeti Szalon 1916/1.

A Nemzeti Szalon tavaszi kiállításának katalógusa. Nemzeti Szalon, Budapest, 1916. április

Nemzeti Szalon 1916/2.

A Nemzeti Szalon téli kiállításának katalógusa. Nemzeti Szalon, Budapest, 1916. december

Nemzeti Szalon 1917

A Nemzeti Szalon tavaszi kiállításának katalógusa. Nemzeti Szalon, Budapest, 1917. május

Róka 2015.

Róka Enikő: Művészek a háborúban. *Rubicon* 2015. 25. évf. 1. sz. 50–57. o.

Róka – Szűcs 2014.

Művészet és művészek az első világháborúban. Szerk. *Róka Enikő – Szűcs György*. Balatonfüred, 2014.

Sallay 2008.

Sallay Gergely Pál: Kiegészítés a Fáklya Műipari Vállalat első világháborús alakulatjelvényei című cikkhez. *Az Érem* 2008. 64. évf. 1. sz. 15. o.

Takács 1980

Takács Gyula: Egryről, az emberről. In: Egry József arcképe. Szerk. *Fodor András*. Budapest, 1980.

JÓZSEF EGRY'S WORKS OF ART FROM THE FIRST WORLD WAR

József Egrý (Zalaújlak, 1883 – Badacsonytomaj, 1951) was an outstanding figure of 20th-century Hungarian painting. He was enlisted in 1915 and during his training he fell seriously ill. He was hospitalised and convalesced in a military temporary hospital. He painted several pictures with military themes during the First World War. Although he never saw frontline service, he was able to depict battlefield life with profound empathy. Besides designing postcards and producing black ink drawings and graphics, he also painted significant oil paintings in the subject of war, which are preserved in several of the Hungarian national collections, e.g. the Military History Museum. *Carriers of the Wounded* and *Soldiers by Lake Balaton* are just a few of his brilliant works. In his oil painting *On the Front*, soldiers are depicted in the act of launching an attack. *Marching Soldiers* is a lyrically beautiful oil painting of his. As a result of manifold researches, the study introduces for the first time the history of József Egrý's military service and his works created during the Great War. The centenary of the Great War offers a foremost actuality to the subject matter.

WERKE VON JÓZSEF EGRY MIT BEZÜGEN AUF DEN ERSTEN WELTKRIEG

József Egrý (Zalaújlak, 1883 – Badacsonytomaj, 1951) ist eine herausragende Figur der ungarischen Malerei des 20. Jahrhunderts. 1915 wurde er als Soldat einberufen, wo er während seiner Ausbildung schwer erkrankte. Er kam ins Krankenhaus und erholte sich dann in einem militärischen Aushilfskrankenhaus. Während des Ersten Weltkrieges fertigte er mehrere Werke an, die militärische Themen behandeln. Obwohl er keinen Frontdienst leistete, konnte er die kriegesischen Umstände mit tiefer Empathie darstellen. Er entwarf Bildpostkarten, und fertigte neben Tuschzeichnungen und Grafiken auch bedeutende Ölgemälde über den Krieg an, die in mehreren ungarischen öffentlichen Sammlungen – darunter im Museum für Militärgeschichte – zu finden sind. Er schuf so ausgezeichnete Werke, wie *Die Verletztenträger* oder *Soldaten am Ufer des Plattensees*. Auf dem Ölgemälde mit dem Titel *An der Front* sind anstürmende Soldaten zu sehen, und von lyrischer Schönheit ist das Ölbild *Soldaten auf dem Marsch*. Die Abhandlung ist das Ergebnis mannigfaltiger Forschungsarbeiten, und behandelt erstmalig die Geschichte von József Egrýs Militärdienst, sowie seine zur Zeit des Ersten Weltkrieges geschaffenen Werke. Das Zentenarium des Großen Krieges verleiht dem Thema besondere Aktualität.

Polgár Balázs

A NAGY HÁBORÚ RÉGÉSZETE – „SZÓRVÁNY LELETEK” AZ
OSTFFYASSZONYFAI HADIFOGOLYTÁBOR TERÜLETÉRŐL

A Nagy Háború régészete (*Great War Archaeology*)

Nicholas J. Saunders¹ a franciaországi és a belgiumi „nyugati front” első világháborús régészete kapcsán négy időintervallumot különített el: az 1914 és 1918, az 1919 és 1990, az 1990-es évek és a 2000 közötti, majd a 2000-es évektől a napjainkig tartó időszakot. A Nagy Háború évei régészeti értelemben a „leletképződés” és a „lelőhelyképződés” időszaka: a világháború során a belga tengerparttól a svájci határig a háború állásokból, lövészárkokból, fedezékekből és földalatti járatokból felépülő rendszerei jöttek létre. A világháború végétől az 1990-es évekig terjedő időszak a destruktív folyamatok, a komplex lelőhelymivolttal rendelkező hadszínterek pusztulási időszakaként írható le: a professzionális régészet ekkor még nem tekintett a világháborús hadszínterekre régészeti örökségként, a háború során hősi halált halt katonák földi maradványainak kutatása és exhumálása céljából ugyan alakultak állami szervezetek, de a hadszíntereket főleg lokális és civil kezdeményezések keretein belül, gyakran relikviagyűjtés céljából kutatták. A világháborús régészet kibontakozásának idejének az 1990-es évek tekinthetőek: a civil szerveződésű egyesületek (mint például a belga *Association for Battlefield Archaeology in Flanders*) ekkor már az örökségvédelmi intézmények felügyelete mellett folytatták terepkutatásaikat, illetve tudományos igényű publikációs felületek jöttek létre; a legújabb, a 2000-es évektől induló időszak pedig intézményesített kereteket adott a világháborús régészetnek az állami örökségvédelem struktúráján belül.²

A Nagy Háború régészete magában hordozza a hadtörténeti régészet valamennyi fő területét, így a hadszíntér-, a védelmi létesítmény-, a roncs- és a hadisírkutatást, módszertanát pedig a non-destruktív és a destruktív kutatási módszerek (légi fotók elemzése, írásos és képi / térképészeti forráselemzés, hadtudományi terepelemzés, geofizikai felmérés, terepbejárás, fémkereső műszeres terepbejárás, ásatás, épületrégészet) egyaránt jellemzik.³ A modern kor

1 Brit antropológus és régész.

2 Saunders 2010. 3–21. o. A témához lásd még: Price 2006. 183–194. o., Robertshaw – Kenyon 2008. 35–39. o., Saunders 2014. 18–21. o.

3 Dolamore 2005. 17–24. o., Stichelbaut 2006. 235–243. o., Fraser – Brown 2008. 147–171. o., Robertshaw – Kenyon 2008. 39–49. o., Saunders 2010. 100–137. o.

régészete és a „*Great War Archaeology*” esetében is jól integrálhatóak a klaszikus régészet fogalmi keretei: a „lelet”, a „lelet- és lelőhelyképződés”, valamint a „lelőhelypusztulás” fogalma.⁴ Az első világháború régészeti leletei („*artefacts of conflict*”) közé a roncsmaradványok, a katonai felszerelés-, a ruházat- és a fegyvermaradványok, a katonák személyes tárgyai, valamint a „*Trench Art*” (lövészárók művészet) produktumai tartoznak bele.⁵ (A „*Great War Trench Art*” tárgyainak köre a fronton harcoló katonák, hadifoglyok vagy civil személyek által, fémből, csontból, kőből vagy textíliából – gyakran elhasznált katonai felszerelés vagy fegyveranyag, így például lőszerhüvelyek, időzítő szerkezetek, töltelékgyölkök, roncsmaradványok – másodlagos felhasználásával készült emléktárgyak, illetve használati tárgyak csoportját jelöli).⁶ A leletek megmaradását a régészeti korú társaikéhoz hasonlóan, a tafonómiai folyamatok (az eltemetődés, a „leletképződés” folyamatai) határozzák meg, a lelőhely pusztulását és későbbi kutathatóságának mértéke pedig a természet és az ember tájformáló tevékenységétől (erózió, tájhasznosítási metódusok) is függ.⁷ A fegyveres küzdelmet követően a lelőhely alapvetően azonnal pusztulásnak indul: egyfelől a győztes fél (vagy a helyi lakosság) ha volt rá lehetősége összeszedte a küzdelem helyszínén hátrahagyott tárgyakat, másfelől a harcok elmúltával a megművelhető területek újra mezőgazdasági művelés alá kerültek.⁸ Szemléletes példát nyújt a világháborús hadszínterek és csataterek pusztulásához Molnár Ferenc (Budapest, 1878 – New York, 1952) az 1914. december 8-a és december 12-e között Limanova⁹ városáért vívott csata kapcsán írt haditudósítása. Molnár az alábbiakat jegyezte le az összecsapást követő történésekről: „*Sohse hittem volna, hogy a győztes fél a csataterén ütközet után takarít. Úgy képzeltem, a hogy a többi ember: ha vége a csatának, a győztesek a legyőzöttek után robannak, napok múltán elcsöndesedik a vidék és a barczok tovább folynak, valahol messze. Nem így van. Mikor a küzdő felek elbuzódnak a csatáról, a győztes hadsereg utócsapatai a csatateret a legnagyobb gonddal kitakarítják, mint valami hatalmas ünnepség után a lakoma termeit, másnap. [...] Ott már semmi nyoma az ütközetnek. Ott már csak két lengyel parasztszösznyörny görnyedezik egy kosárral. Ezek böngésznek, a rögből is kikaparnak egy-két ottfelejtett töltényt, egy-egy egészen széttaposott orosz sapkát, patkót, csattot, szíjdarabkát. A honnan ezek is elmennek, ott már igazán nincs semmi a földön. Csak alatta.*”¹⁰ Később Molnár Ferenc a következő fényképszerű jelenetet írta le a csatér küzdelem előtti állapotának visszaállításáról: „*Lövészárók búzódik végig a földcskén. [...] Az árok nem mély, nem is nagyon hosszú. Mögötte száz lépésnyire kilencz lyuk és kilencz földbányás. Mégis, egy szegény lengyel parasztnak ez az egész szántóföldje. Most már elült a barcz, [...] hát most fogja magát a szegény lengyel*

4 Robertsshaw – Kenyon 2008. 49. o.

5 Saunders 2010. 34–35. o.

6 Saunders 2004. 3–5. o., Kimball 2004. xi–xii., Saunders 2010. 41. o., Sallay – Závodi 2012. 261. o. (Nicholas J. Saunders a *Trench Art* külön kategóriájába sorolta a már tömegtermeléssel gyártott, a lövészárók művészet stílusjegyeit utánzó háborús *memorabiliákat*. Saunders 2010. 54. o.)

7 Robertsshaw – Kenyon 2008. 39–49. o.

8 Négyesi 2010. 95. o., Saunders 2010. 9. o.

9 Város (Limanova) Lengyelországban, Krakkótól délkeletre.

10 Molnár 1916. 75–77. o.

*paraszt és nekiáll egymaga egy ásóval és visszacsinálja a lövészárkot. [...] Sokat gondoltam arra, hogy hogyan lesz a csatából megint békés szántóföld. Most megcsíptem ezt a pillanatot. [...] Ott görnyed, izzad és eltünteti a háborút. Simítja a csatateret. Bevarrja a hosszú, izgatott sebet, a mit azóta elrohant katonák szakítottak rajta.*¹¹

A mai Magyarország területén első világháborús hadszíntér nem található, ez azonban nem jelenti azt, hogy magyar kutatócsoportok ne végeznének külföldön első világháborús vonatkozású hadszíntér- és temetőkutatót, továbbá repülőgéproncs-, illetve hadihajóroncs-kutatót. Négyesi Lajos 2002 és 2005 között a szlovéniai Tolmein térségében levő, 1320 m magas Mzli Vrh-nál végzett levéltári és térképtári kutatásokon nyugvó non-destruktív terepbejárásokat, valamint lövészárkok- és kavernafeltárást az 1915–1916. évi harcok emlékeit kutatva,¹² majd terepkutatásait folytatva 2011-ben, a Mrzli Vrh északi oldalán a 46/III. gyalogos zászlóalj temetőjénél folytatott terepbejárást.¹³ Négyesi Lajos Erdélyben az 1916. október 14-i Úz-völgyi harcokat is vizsgálta: sikeresen azonosította a magyar huszárok és román katonák küzdelmének terepi emlékeit.¹⁴ Rózsafi János és Stencinger Norbert az olaszországi Monte San Michelén és San Martino del Carso térségében 2005-ben folytatott terepbejárást a magyar

Festett bögre peremtöredéke

11 Molnár 1916. 84–85. o.

12 Négyesi 2007. 72–91. o.

13 Négyesi 2013. 76–79. o.

14 Négyesi 2012. 64–66. o.

védelmi állásokat vizsgálva,¹⁵ később 2011-ben Stencinger Norbert, Pintér Tamás és Rózsafi János a Doberdó-fennsík több magyar katonai temetőjét (Đrnici, CotiDi, Vizintini) térképezte fel levéltári forrásokra épülő terepbejárás-sorozattal.¹⁶ Magó Károly a Magyar Roncskutató Egyesülettel a 2013. év nyarán az olaszországi Monte Cappelonál kereste fémkereső műszeres terepbejárással Ittebei Kiss József hadnagy 1918. május 24-én lelőtt Phönix DIIa típusú vadászrepülőgépének maradványait.¹⁷ A hadtörténeti régészeti kutatások kapcsán külön meg kell emlékeznünk a hullámsírban pihenő hadihajókra irányuló víz alatti régészeti tevékenységről is, hiszen a Monarchia több hajóroncsánál (ZENTA cirkáló, Ex-FLAMINGO torpedónaszád, TIHANY szállítóhajó, STREITER romboló, SZENT ISTVÁN csatahajó, KAISER FRANZ JOSEF I cirkáló) zajlott már magyar bűvárexpedíció Czákó László bűvár vezetésével az elmúlt évtizedekben.¹⁸ Jóllehet Magyarország nem rendelkezik tengeri felségvizekkel, mégis, tudományos, illetve kegyeleti okokból érdekelt az Osztrák–Magyar Monarchia elsüllyedt hadihajóinak kutatásában:¹⁹ a 2001-ben Párizsban aláírt, a víz alatti kulturális örökség védeleméről szóló UNESCO egyezményhez („*UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*”) Magyarország 2014-ben csatlakozott.²⁰ A konvenció fő célja a legalább száz éve időszakosan vagy folyamatosan víz alatt pihenő kulturális, történeti vagy régészeti vonatkozású emlékek (építmények, hajó- és repülőroncsok, illetve az ezekhez tartozó tárgyi emlékek) védeltségének biztosítása, a maradványok *in situ* megőrzése és a kizárólag tudományos igényű és tudományos célú régészeti kutatás engedélyezése.²¹

Leletek az ostffyasszonyfai hadifogolytábor területéről

Az ostffyasszonyfai hadifogolytábor

Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legnagyobb méretű, a Vas megyei ostffyasszonyfai hadifogolytáborról szemléletes leírást ad a *Mosonvármegye – Magyaróvári Hírlap* című lap 1915. november 21-i számának egy publicisztikai írása: „*Már a vonatról – úgymond – szemünkbe tűntek a tábor hatalmas dísztelen,*

15 Rózsafi – Stencinger 2008. 107–135. o.

16 Stencinger – Pintér – Rózsafi 2013. 91–109. o.

17 Magó 2014. 78–79. o.

18 „*Víz alatti kulturális örökségvédelem*”. [Az Osztrák–Magyar Monarchia ismert pozíciójú, Czákó László által kutatott hajóroncsai, 1. számú melléklet.] HM HIM, Irattár. Nyt. szám: 77-37/2016.

19 Az 1918. június 9-én, elsüllyedt S.M.S. SZENT ISTVÁN csatahajó roncsánál 2008-ban zajlott a Magyar Honvédség közreműködésével kegyeleti merülés. *Mihalik* 2009. 174–175. o.)

20 „*A 2014. évi IX. törvény a víz alatti kulturális örökség védelméről szóló UNESCO egyezmény kihirdetéséről*.” Forráshely: <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk14020.pdf>. (Megtekintés: 2016. július 9.)

21 *The UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage* (<http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/2001-convention/>). (Megtekintés: 2016. július 9.)

Üveg és kerámia tintatartók

egyforma házai, ahol hatszázötven nagyobb és kisebb barakkban helyezték el a foglyokat. Két hatalmas víztorony emelkedik ki magasan a telepől, amelyet drótsövény fog közre. [...] Egy ilyen fogolytábor nem lehet elég nagyknak gondolni. [...] 40 ezer fogoly számára van benne hely. Ezenkívül tizenhat olyan pavilon van, amelyben csak is fertőző betegeket tartanak. A mosonmagyaróvári táborban 49.597 orosz hadifoglyot őriznek, tizenhéttől ötvenéves korúak közöttük. [...] Benn a faluban csupán 12.993 hadifoglyot őriznek, ezek többnyire kézművesek. A többit, akik nagyrészt földművelők a környék községeiben osztották szét, ahol napszámosmunkát végeznek. Ezek jó élelmezés mellett napi húsz-harminc fillért keresnek. A táborban elhelyezett kézművesek mind az összes foglyok szükségleteiről gondoskodnak. A szabók, cipészek, szűjgyártók, asztalosok, üvegesek minden munkát elvégeznek. A nagy tábori pékségben kenyérről, a hatalmas mosodában pedig a tiszta ruhákról gondoskodnak. [...] a hadifoglyok nagy szállítmányokban egyenesen a frontról jönnek ide és a telep szűrű módjára működik.²²

Az 1915 és 1918 között működő hadifogolytábor nem ismeretlen a hazai hadtörténeti kutatás számára, a táborra vonatkozó legrészletesebb monográfiát Csák Zsófia készítette el.²³ A hadifogolytáborról két alaprajz maradt fenn a szombathelyi Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum gyűjteményében. Az első, német nyelvű magyarázattal ellátott alaprajz („*Situationsplan des k. u. k. Kriegsgefangenenlagers in Ostffyasszonyfa*”) 1917-ből származik, és északnyugat–délkeleti tájolással láttatja a tábor alaprajzát.²⁴ A második vázlatrajz („*K. u. K. KRIEGSGEFANGENENLAGER OSTFFYASSZONYFA 1919-ben*”) Laky Rezső munkája. (A vázlat jobb alsó sarkában feltüntetett adatok alapján „*Molnár János kőműves, fogolytábori építészvezető rajzai és vázlatai alapján rajzolta Laky*

22 „Semleges tudósítás a mosonmegyei fogolytáborról.” [Hírek. Szerző nélkül.] *Mosonvármegye – Magyaróvári Hírlap* 1915. november 21. 13. évf. 47. sz. 2. o.

23 Csák 2006.

24 „*Situationsplan des k. u. k. Kriegsgefangenenlagers in Ostffyasszonyfa*” [Pozsony, 1917], leltári szám: FH 25252. (A továbbiakban: „*Situationsplan des k. u. k. Kriegsgefangenenlagers in Ostffyasszonyfa*”) (Csák 2006. 4. o.)

Rezső tanári népművelési felügyelő 1963-ban Nagysimonyiban.”) A Laky-féle, magyar nyelvű magyarázattal rendelkező vázlat észak–déli tájolással, az 1917. évi dokumentumnál jóval sematikusabban jeleníti meg a hadifogolytábort.²⁵ A rendelkezésre álló térképészeti adatok alapján a 251 katasztrális hold alapterületű, szabálytalan alaprajzú fogolytábor területét az ostffyasszonyfai vasútállomás, Lánkapusztá („*Leánykapusztá*”), Földvármajor és Lászlómajor határolta. A tábor topográfiailag tíz nagyobb részre tagolható:

1.) a táborparancsnokság, a zászlóalj- és őrségparancsnokság, valamint a lőszerraktár épületei,

2-6.) az orosz (lengyel, ukrán), román, olasz és szerb hadifoglyok barakképületeit felölelő öt, egymástól elkülönülő táborrész (boltokkal),

7.) a foglalkoztató műhelyek, a konyha (jégvermekkel, konyhakerttel és gyümölcsösrel), a pékség és az élelmiszerraktár épületei,

8.) a tábori kórház (a tifuszos betegek elkülönítését szolgáló barakkokkal),

9.) a hadifogoly-temető,

10.) (két század befogadására alkalmas) csendőrtábor külön konyhával.

(A műhelyparancsnokság alá rendelve bognár, asztalos, kovács, cipész, szabó, faragó műhelyek, vágóhíd és mészárszék is működött a táborban.)²⁶ A fogolytábor területén (Nagysimonyi település) ma mezőgazdasági művelés és erdőgazdálkodás zajlik, a hadifogolytábor több objektuma napjainkban is jól azonosítható a terepen (így például az ülepítő medencék, illetve a tábor ötlyukú közműhídja). A tábor területének szántóföldi művelés alatt álló részein gyakori leleteknek mondhatóak a kerámia szennyvízvezeték maradványai. A töredékek alapján a csővezeték átmérője 10 cm, az elemek oldalfalának vastagsága 2 cm volt, továbbá a szennyvízvezeték-elemek két típusa is elkülöníthető: egy ólom-mázaz és egy máz nélküli típus.

A tárgyi emlékek

Czöndör József (1920–1981) ostffyasszonyfai mezőőr kezdte el a második világháború után a volt fogolytábor területén, a talajfelszínen fellelhető és a hadifogolytáborhoz köthető tárgyi emlékek gyűjtését. A ma régészeti lelőhelynek is számító tábor területén sajnálatos módon az elmúlt években megsaporodtak az illegális fémkereső műszeres tevékenységre visszavezethető talajbolygatások. Czöndör János (Czöndör József unokája, sárvári lakos, a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum munkatársa) az illegális terepkutatások helyszínén szétvetett és a „kincskeresők” által el nem vitt tárgyakat azzal a céllal gyűjtötte össze, hogy azokat múzeumi közgyűjteménybe juttassa. A Czöndör család felszíni gyűjtéséből származó leletekből először a szombathelyi Katonatörténeti

25 „K. u. K. KRIEGSGEFANGENENLAGER OSTFFYASSZONYFA 1919-ben” [1963], leltári szám: FH 25398. (A továbbiakban „K. u. K. KRIEGSGEFANGENENLAGER OSTFFYASSZONYFA 1919-ben”).

26 „Situationsplan des k. u. k. Kriegsgefangenenlagers in Ostffyasszonyfa”, „K. u. K. KRIEGSGEFANGENENLAGER OSTFFYASSZONYFA 1919-ben”.

*Kerámia
ODONTINE
fogportartó töredéke*

Kiállításban nyílt időszaki tárlat 2016-ban. A kamarakiállításban bemutatott szórvány leletekből álló együttes darabjait a katonai felszerelés, ruházat és fegyverzet emlékei (A), a személyes tárgyak (B), a szerszámok (C) és a másodlagos funkcióval felruházott tárgyak (D) csoportjai képezik,²⁷ a továbbiakban ezen tárgycsoportok bemutatását adjuk közre.

A) A katonai fegyverzet, ruházat és felszerelés emlékei

A fegyverekhez köthető tárgyakhoz az 1867 M Werndl puskalőszer- és az 1895 M Mannlicher puskalőszer-hüvelyek és egy Mannlicher töltőléc tartozik. A ruházat emlékeiként derékszíjcsatokat, gombokat és „FJ”-monogramos sapkarózsákat említhetünk meg. Nagyobb számú tárgytípust ezen az emlékcsoporton belül az osztrák–magyar 1899 M (kerek) és 1912 M (szögletes) ónozott vasbádóg evőcsészék, valamint az 1915 M vasbádóg ivókulacsok és ivópoharak képeznek.

²⁷ A négy tárgycsoport leleteinek megoszlását a függelék 1. számú táblázata mutatja. A legnagyobb darabszámú leletcsoport, az üvegtárgyak számszerű megoszlását a függelék 2. számú táblázata adja.

B) Személyes tárgyak

A személyes tárgyak csoportjába a katonai felszereléshez, ruházathoz és fegyverzethez nem kapcsolódó, a katonaság és a csendőrség számára nem rendszerezett leleteket soroltam. A vizsgált csoporton belül nagyszámú egységet alkotnak az asztali terítékhez tartozó leveses kanál-, teáskanál-, villa- és kés-maradványok, a kerámia (főleg porcelán) asztali edények (tojástartó, lapos- és mélytányér, levesestál, hússzedő tál, teáskanna, teáscsésze, bögre) (1. kép) töredékei, az üveg poharak és az ásványvizes, sörös, illetve boros üvegek. Az asztali porcelánokon olvasható jelzések (*Imperial PSL*, *Hüttl*, *T[hun,] K[österle]*, *M[oritz] Z[dekauer]*) legnagyobb számban az Osztrák–Magyar Monarchia porcelángyáraira utalnak. Az edénytöredékeken belül a legnagyobb darabszámú és feltételezhetően eredetileg egy készlethez tartozó, töredékes állapotban fennmaradt (színes virágmotívumokkal díszített és aranyozott szegélyű) *T[hun,] K[österle]*-jelzésű, négy darab, lapos- és mélytányér emelhető ki. A legnagyobb számú leletcsoportot a személyes tárgyak esetében a fém és üveg tintatartók, illatszeres üvegcsék, valamint a higiénia, a fogápolás és a szájhigiénia emlékei (sósórszeszes „*BRÁZAY*”-, „*DIANA*”-, „*ERÉNYI / DIANA*”-, „*BOROLIN*”-, „*RADIUM*”-üvegcsék, fogkefetöredékek, egy kerámia *ODOL* szájvizes tégely, egy kerámia *ODONTINE* fogportartó töredéke) (2–3. kép) képezik. Az együttesben jelentékeny számban találhatóak még meg a dohányzás tárgyi emlékei (kerámia pipák és pipatöredékek, szipkák, egy fém pipadohányos szelence) (4. kép) is. A személyes tárgyak közül figyelemre méltó leletként tartható számon továbbá egy zsebkész csont markolatborítása (5. kép), egy szájharmónia maradványa, két zsebóra maradványa (6. kép), egy Mária-át a gyermek Jézussal megjelenítő, zománcfestésű könyvveret(?), egy (töredékes) aranyozott mellkereszt (7. kép), valamint egy Páduai Szent Antal-kegyérem.

A pipázás emlékei ("HELLER F."-jelzésű kerámia pipafej és egy fém dohányszelence maradványa)

Zsebkés csont markolatborítása

C) Szerszámok

A szerszámok tárgyi együttesét kisebb és nagyobb méretű csákány- és baltafejek, egy lapátfej, szögkihúzó fogók, egy fűrész, egy kőműves kanál és egy szintező függő súly alkotta.

D) Másodlagos funkcióval felruházott tárgyak

Az áttekintett leletegyüttesből ebbe a tárgycsoportba egy osztrák–magyar 1915 M vasbádoggal kulacs ivópoharát és egy osztrák–magyar 1905 M (BERNDORF) 8 cm-es löveg lövedékének hüvelyét soroltuk. Az ivópoharat eredeti rendeltetésétől eltérően meszelőkanálként használták a belső falán jól látható anyagmaradvány alapján, illetve a 7,6 cm-es magasságban, szabálytalan vonalban elvágott lőszerhüvely feltételezhetően tároló funkcióval való utólagos felruházás miatt került másodlagos felhasználásra.

A szórvány leletek provinciája és a 2016. évi hitelesítő terepi kutatás

Az ismertetett, szórvány leletegyüttes jelentős része Czöndör János információi szerint a „Földvár major” és „László major” között található, volt csendőrtábor („Kgf. Offz”, „Offz. Lager”) területéről származik, továbbá a tábor őrszemélyzetének tárgyi emlékeiként interpretálható. A gyűjtött anyagban ugyanakkor megtalálhatóak a tábor más területeiről származó (hipotetikus) a különböző hadifogoly nációkhoz kapcsolható emlékek (orosz csajkák, orosz katonai egyenruhagombok, orosz pénzveretek, a Monarchiával hadban álló országok katonáinak személyi azonossági jegyei, egy cirill betűs iránytű maradványa). Az áttekintett, heterogén tárgyi együttes a hadtörténeti örökség értékes ingó elemét adja, és reprezentatív metszetet szolgáltat az ostffyasszonyfai első világháborús hadifogolytábor mindennapi életéhez.

Zsebóra maradványa

Az előzetes engedélyeztetést követően 2016. július 4-én került sor terepi kutatásra a korábban bemutatott szórvány leletek fő lelőhelyeként megjelölt talajbolygatások helyszínén, a Nagysimonyi település közigazgatásához tartozó 057-es helyrajzi számú ingatlan területén.²⁸ (Magyarországon régészeti vonatkozású első világháborús hadifogolytábor-kutatás eddig csak az Esztergom–kenyérmezői tábor területén zajlott: Négyesi Lajos a tábor tizenegy temetőjét kutatta levéltári források vizsgálatával és terepbejárással, illetve a 200×50 m-es alapterületű, VII. számú temető területén fémkereső műszeres kutatást is folytatott.)²⁹ A kutatás fő célja annak a kérdésnek a tisztázása volt, hogy a csendőrtábor területén több kisebb, vagy egy nagyobb kiterjedésű, az illegális fémkereső műszeres terepmunkák során bolygatott szemétdörmög került-e lokalizálásra a 2016. év során? A kutatási területtől nyugatra levő, észak–déli tájolású földút miatt „csak” szondázó jellegű, hitelesítő feltárássra volt mód: egy észak–déli irányítású, 3 m hosszú és 1 m széles kutatóárkot nyitottunk a bolygatások területén.³⁰ A felszíntől mért, megközelítőleg 20 cm-es mélység, a humuszréteg aljának és a hamus szemétreteg tetejének elérésétől a további mélyülést a kutatóárok északi felében folytattuk tovább. A hamus szemétreteg alját a felszíntől mért 80 cm-es mélységben találtuk meg. A felszínen tapasztalható markáns leletszóródás és a kutatóárok rétegsorai alapján feltételezhető, hogy a 2016 tavaszán lokalizált talajbolygatások egy nagyobb, (jelenleg pontosan nem azonosítható kiterjedésű) megközelítőleg 80 cm mély szemétdörmögöt érintettek. A munkálatok során egy kerámia szennyvízvezeték-töredék, több üveg- és kerámiaedény töredéke, illetve két csizmapatkó került elő, régészeti korú leletet, vagy régészeti korú objektumot nem találtunk (a lelőhelyről a későbbiekben további *militáriák* előkerülése várható).

28 Ezúton is szeretnék köszönetet mondani az engedélyeztetési eljárásban közreműködő Nagysimonyi Önkormányzati Hivatalnak, a Vas Megyei Kormányhivatal Szombathelyi Járási Hivatalának, a Szombathelyi Erdészeti Zrt.-nek és a Sárvári Erdészeti Igazgatóságnak.

29 Négyesi 2013. 65–73. o. (Hadifogolytáborok régészeti kutatásához lásd még: *Atwood* 2012. 101–115. o.)

30 A kutatóárok EOVS koordinátái: E4966374, N21898,6 és E496373, N21898,5.

Egy zománctestűes könyvvet(?) és egy aranyozott mellkereszt töredéke

Függelék

Tárgycsoport		Leletek száma (összesen: 441)
A	Katonai felszerelés, ruházat és fegyverzet emlékei	61 darab
B	Személyes tárgyak	368 darab
C	Szerszámok	10 darab
D	Másodlagos funkcióval felruházott tárgyak	2 darab

1. számú táblázat: a tárgycsoportok mennyiségi megoszlása

Tárgytípus		Leletek száma (összesen: 254)
1.	Pohár	7
2.	Ásványvizes / boros / sörös palack	47
3.	Sósborszeszes / lysoformos üveg	146
4.	Illatszeres üveg	10
5.	Tintatartó	36
6.	Gyógyszeres(?) üveg	8

2. számú táblázat: az üvegtárgyak számszerű megoszlása

Irodalomjegyzék

Atwood 2012.

Atwood, Deborah A.: 'Lone and Captive Far From Home': gendered objects in Boer POW camps, Bermuda, 1901–2. In: *Beyond the Dead horizon. Studies in Modern Conflict Archaeology*. Ed.: Saunders, Nicholas J.. Oxford / Oakville, 2012. 101–115. o.

Csák 2006.

Csák Zsófia: Az ostffyasszonyfai hadifogolytábor története 1915–1918. [Bővített, átdolgozott kiadás.] Sárovar, 2006.

Dolamore 2005.

Dolamore, Mike: Subterranean Battlefield Archaeology on the Western Front – a Durand Group Update. *Battlefield Annual Review* 2005. 17–24. o.

Fraser – Brown 2008.

Fraser, Alastair H. – Brown, Martin: Mud, Blood and Missing Men: Excavations at Serre, Somme, France. In: *Scorched Earth. Studies in the Archaeology of Conflict*. Ed.: Pollard, Tony – Banks, Ian. Leiden / Boston, 2008. 147–171. o.

Kimball 2010.

Kimball, Jane A.: *Trench Art. An Illustrated History*. Mansfield, 2004.

Magó 2014.

Magó Károly: A hadtörténelem aranyásói. *Aranyas* 2014. 14. évf. 9. sz. 77–82. o.

Mihalik 2009.

Mihalik Ádám: Kegyeleti merülés a Szent István csatahajó roncsainál. In: *Hadi múltunk kincsháza. Avagy: eleink emlékei a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban*. Szerk.: Ravasz István. Budapest, 2009. 174–175. o.

Molnár 1916.

Molnár Ferenc: Egy haditudósító emlékei. 1914 november – 1915 november[sic!]. Budapest, 1916.

Négyesi 2007.

Négyesi Lajos: 46-os szegedi bakák a tolmeini hídfőben. *Csatatér útikönyvek*. Budapest, 2007.

Négyesi 2010.

Négyesi Lajos: *Csaták néma tanúi*. Budapest, 2010.

Négyesi 2012.

Négyesi Lajos: Kihegyezett szablya. *Regiment* 2012. 8. évf. 3. sz. 64–66. o.

Négyesi 2013.

Négyesi Lajos: Első világháborús hadisírok felkutatása. In: Hősök nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Szerk.: Tóth Zsolt. Budapest, 2013. 65–85. o.

Price 2006.

Price, John: Orphan Heritage: Issues in Managing the Heritage of the Great War in Northern France and Belgium. In: Past Tense. Studies in the Archaeology of Conflict. Ed.: Pollard, Tony – Banks, Ian. Leiden / Boston, 2006. 183–194. o.

Robertshaw – Kenyon 2008.

Robertshaw, Andrew – Kenyon, David: Digging the Trenches. The Archaeology of the Western Front. Barnsley, 2008.

Rózsafi – Stencinger 2008.

Rózsafi János – Stencinger Norbert: 17-es székesfehérvári honvédek a Doberdón. Csatatér útikönyvek. Székesfehérvár, 2008.

Sallay – Závodi 2012.

Sallay Gergely – Závodi Szilvia: Lövészárók Művészet. Harctéri hulladékokból otthoni díszek. In: Használtcikk-kultúrák. Ideológiák, gyakorlatok és értelmezői közösségek. Szerk.: Berta Péter. Budapest, 2012. 261–274. o.

Saunders 2004.

Saunders, Nicholas J.: Trench Art. The Trench Art Collection. Brugge, 2004.

Saunders 2010.

Saunders, Nicholas J.: Killing Time. Archaeology and the First World War. Stroud, 2010.

Saunders 2014.

Saunders, Nicholas J.: Material Culture and Conflict. The Great War, 1914–2003. In: Matters of Conflict. Material Culture, Memory and the First World War. Ed.: Saunders, Nicholas J. London / New York, 2014. 18–21. o.

Stencinger – Pintér – Rózsafi 2013.

Stencinger Norbert – Pintér Tamás – Rózsafi János: Első világháborús magyar katonatemetők kutatása a Doberdó-fennsíkon. In: Hősök nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról. Szerk.: Tóth Zsolt. Budapest, 2013. 87–123. o.

Stichelbaut 2006.

Stichelbaut, Birger: The Application of Great War Aerial Photography in Battlefield Archaeology: the Example of Flanders. In: Past Tens. Studies in the Archaeology of Conflict. Ed.: Pollard, Tony – Banks, Ian. Leiden / Boston, 2006. 235–243. o.

THE ARCHAEOLOGY OF THE GREAT WAR – “SPORADIC FINDS” FROM THE TERRITORY OF
THE POW CAMP IN OSTFFYASSZONYFA

The study endeavours to introduce the sporadic finds from the territory of the POW camp operating between 1915 and 1918 in Ostffyasszonyfa (Nagysimonyi, Vas County) and also to provide an archaeological interpretation. The collection consisting of 441 items can be divided into four main groups: (a) military equipment, wear and armour (b) personal articles (c) tools and (d) articles of secondary function. The majority of the items belong to the group of personal articles. The larger part of the finds originate from the onetime gendarmerie camp, and can be interpreted as artefacts of the guarding personnel of the camp. The finds also include articles (presumably) belonging to prisoners of various nations. The heterogeneous ensemble of items forms a valuable group of military history heritage and offers a representative insight into the material culture of the First World War POW camp in Ostffyasszonyfa.

ARCHÄOLOGIE DES GROßEN KRIEGES – „STREUFUNDE“ AUS DEM GEBIET DES
KRIEGSGEFANGENENLAGERS BEI OSTFFYASSZONYFA

Die Abhandlung hat sich vorgenommen, die Gruppe von Streufunden aus dem Gebiet des zwischen 1915 und 1918 benutzten Kriegsgefangenenlagers bei Ostffyasszonyfa (Siedlung Nagysimonyi, Komitat Vas) vorzustellen und archäologisch zu interpretieren. Die überblickten 441 Funde lassen sich in vier Hauptgruppen aufteilen: (A) Erinnerungsstücke der militärischen Ausrüstung, Kleidung und Bewaffnung, (B) persönliche Gegenstände, (C) Werkzeuge und (D) Gegenstände mit sekundärer Funktion. Die größte Stückzahl weist die Gruppe der persönlichen Gegenstände auf. Ein beträchtlicher Teil des vorgestellten Streufundes stammt vom Gebiet des ehemaligen Gendarmerielagers, und kann weiterhin als Erinnerungsmaterial des Wachpersonals interpretiert werden. Unter den gesammelten Gegenständen befinden sich zugleich auch solche, die von anderen Teilen des Lagers stammen und (hypothetisch) den verschiedenen Nationen der Kriegsgefangenen zugeordnet werden können. Die heterogene Gruppe der überblickten Objekte stellt einen wichtigen Teil des mobilen militärgeschichtlichen Erbes dar, und bietet einen repräsentativen Querschnitt der materiellen Kultur des Kriegsgefangenenlagers bei Ostffyasszonyfa im Ersten Weltkrieg.

Kálmán Piroska – Gondos László

SAVOYA CSILLAGA

Éppen 85 évvel ezelőtt, 1931. július 15-én került sor az első magyar óceán-repülésre. Az Endresz György és Magyar Sándor által végrehajtott bravúrról azóta már sokan, sokféle szemszögből megemlékeztek, számtalan változatban tárták elénk a nyugat–keleti irányban végrehajtott transzatlanti átkelés eseményeit. Jelen írás más koncepció alapján kíván emléket állítani a jeles eseménynek. Korabeli újságok segítségével 1932 szeptemberébe–októberébe repíti vissza az olvasót, amikor a „Justice for Hungary” május 21-én bekövetkezett római tragédiáját követően, a Benito Mussolini által vezetett Olaszország ajándéka-ként Magyarországra érkezett „Giustizia per l’Ungheria” névre keresztelt B.R.3 típusú repülőgép végrehajtotta a Stella di Savoya (Savoya Csillaga) országjáró repülést.

*Endresz György és Magyar Sándor
az Egyesült Államokban 1931
nyarán (HMF 52373)*

Az esemény nagy visszhangot kapott a korabeli sajtóban, hétről-hétre országos és helyi napilapok, szakfolyóiratok foglalkoztak vele nagy terjedelemben. Az írások jól érzékeltetik a korabeli Magyarországot átható revíziós politika minden más háttérbe szorító propagandáját, valamint a Trianont követő elszigeteltségből alig öt évvel korábban kitörő ország lelkesedését az ebben segédkezet nyújtó olasz állam irányába. Érdekes megfigyelni, hogy sokszor szinte szóról-szóra ugyanazokat a retorikai fogásokat halljuk vissza, melyek 1945 után majd szovjet–magyar relációban hangzanak el. A cikkekből persze a magyar repülés akkori helyzetéről is képet kaphatunk. A rejtésben szerveződő légierő szűkös lehetőségeiről, formálódó kitörési pontjairól, meglévő szervezeti és infrastrukturális helyzetéről.

A korabeli sajtóanyagot Kálmán Piroska, a „Giustizia per l’Ungheria”-t vezető Kálmán László légügyi főelőadó lánya állította össze még 1994 folyamán. Az én feladatom csupán annyi volt, hogy az eseményeket kislánként személyesen is átélő szemtanú által leírtakat magyarázó jegyzetekkel lássam el napjaink olvasója számára.

Gondos László

Budapest, 2016. július 11.

Édesapámra emlékezem

Amikor az első világháborút követően az Antant Magyarország számára is megtiltotta a katonai repülést,¹ az aviatika – mint „rejtett alakulat” – postarepülés címen ment tovább. A személyzet tagjai „civil szerepkörben” maradtak, egyenruha helyett polgári öltözetben, százados helyett főfelügyelőként látták el szolgálatukat.²

Magyar Sándor – több társával együtt – úgy gondolta, hogy kivándorol Amerikába. A szekszárdi születésű pilóta részt vett az első világháborúban,³ pilótavizsgáját Szegeden tette le. Amikor 1927-ben az amerikai Charles Lindbergh átrepülte az Atlanti-óceánt,⁴ Magyar úgy érezte, hogy az élete végre meghatá-

1 A katonai repülés és repülőgépipar fenntartásának tiltásáról szóló cikkelyek a trianoni békeszerződés V. rész III. címe alatt találhatók.

2 A rejtett légierő szervezése tulajdonképpen már a békeszerződés aláírása, 1920. június 4. előtt beindult.

3 Vilcsek (Wilcsek vagy Wilczek) Sándor (1897–1981), aki az 1920-as évek folyamán magyarosította a nevét, 1916-ban került az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének állományába, ahol 1917. augusztus 1-jétől a 3. honvéd gyalogezred hadnagyaként szolgált. Viszonylag későn, 1918. június 10-én vezényelték a császári és királyi Légjárócsapat bécsújhelyi Repülőtiszt iskolájára, ahonnan megfigyelőtisztként került rövid időre a 8. repülőszázadhoz, majd hátországi szolgálatokat látott el. Pilótaigazolványát már a háború után, minden bizonnyal 1919 folyamán kapta meg. (Zsák é. n.)

4 A 25 éves fiatalember a Raymond Orteig hoteltulajdonos által 1919-ben felajánlott és 1924-ben újabb öt évre meghosszabbított, 25000 dolláros Orteig-díjért szállt harcba. A díjat az a pilóta

rozó értelmet kapott. Mivel tisztában volt azzal, hogy a tervezett vállalkozáshoz, azaz a magyar transzatlanti repüléshez elsősorban rengeteg pénzre, valamint a jó pilóta mellett egy kiváló navigátorra is szükség van, első lépésként beiratkozott egy navigátor tanfolyamra. Miután – egyebek mellett – sikerült elsajátítania az iránytű és a rádió tökéletes kezelését, felmerült a nagy kérdés: „... hogyan kezdhethünk ilyen óriási vállalkozásba.” Ahogy *Álmodni mertünk*⁵ című könyvében írja, azonnal megindult „a hajsza a pénz után”. Ekkor, ahogy az már lenni szokott, a véletlen sietett a segítségére. Mivel mások mellett a Lockheed⁶ gyárral is tárgyalt, mely Lord Rothermere⁷ érdekeltségi körébe tartozott, tisztában volt vele, hogy tervezett óceánrepüléséhez a cég által gyártott Sirius típusú repülőgép lenne a legideálisabb. Alkalmat kellett keresni a Lorddal való személyes találkozáshoz. A találkozás sikeres lett, a Lord teljes anyagi támogatást⁸ adott az óceánrepülés céljára, azzal a kívánsággal, hogy a gép oldalán a „Justice for Hungary”, azaz „Igazságot Magyarországnak” felirat legyen.

Még ezt követően is sok munka volt hátra, amelynek híre Magyarországra is elért, így Endresz Györgyhöz⁹ is eljutott, aki egykori repülőbajtársként és barátként jelentkezett Magyaránál, hogy szívesen vállalná a pilóta szerepét.

nyerhette el, aki először teszi meg leszállás nélkül a New York és Párizs közötti távolságot. Lindbergh 1927. május 20-án hajnalban szállt fel *The Spirit of St. Louis* névre keresztelt gépével a Roosvelt Fiedről, hogy 33 óra 30 percnyi repülést követően, május 21-én 22:22-kor szálljon le a párizsi Le Bourget repülőtéren.

5 Révai Kiadás, Budapest.

6 A Loughhead-testvérek, Allan és Malcolm 1912-ben San Francisco városában alapították meg Alco Hydro-Aeroplane Company nevű üzemüket, amit 1916-ban Loughhead Aircraft Manufacturing Company-vá kereszteltek át. Az ekkor már a kaliforniai Santa Barbara területén üzemelő cég 1921-ben csődbe ment. 1926-ban Allan Loughhead, Jack Northrop és Kenneth Jay megalapították a Lockheed Aircraft Company-t, mely két évvel később költözött a szintén kaliforniai Burbank városába. A szépen fejlődő cég egy befektetői csoport segítségével túlélte a nagy gazdasági világválságot is, majd 1934-től Lockheed Corporation néven folytatta a repülőgépek építését és válnak a világ egyik legnagyobb, leismertebb gyártójává. A cég jogutódja az 1995-ben fúzió útján létrehozott Lockheed-Martin.

7 Sidney Harold Harmsworth Rothermere első vikomtja (1868–1940) brit sajtómágnás és politikus, az Associated Newspapers Limited tulajdonosa, többek között a Daily Mail és a Daily Mirror alapítója. Arra vonatkozó információt, hogy a magyar revízió ügyét 1927 óta támogató Lord Rothermere valóban részvényese vagy tulajdonosa lett volna a Lockheed gyárnak, nem sikerült fellelnem, annyi viszont bizonyos, hogy 1930 februárjában nagyobb adománnyal járult hozzá az amerikai magyarság közadakozásából (soraik között a 25.000 dollárt felajánló Szalay Emil iparmágnással) befolyó összeghez.

8 Az éppen New Yorkban tartózkodó Lord Rothermere az Eördögh Elemér prelátus közvetítésével létrejövő találkozót követően 10.000 dollárral járult hozzá a költségekhez. *Magyar* é. n. 78. o.

9 A Torontál vármegyei Perjámoson született Endresz György (1893–1932) a császári és királyi 19. gyalogezred (Győr) hadnagyaként került a galíciai harctérre 1914 augusztusában. Két komolyabb sebesülést követően, 1915. szeptember 13-án orosz hadifogságba esett, Szibériába szállították, ám sikerült megszöknie és Svédországon, majd Németországon át hazatérnie (1916. szeptember 6.). Szabadságát követően jelentkezett a Luftfahrtruppe (Légjárócsapat) állományába, hogy a Fliegeroffizierschule elvégzését követően az albán fronton állomásozó 6. repülőszázad megfigyelőtisztjeként kezdje meg szolgálatát 1917. február 14-én. Október folyamán vadászpilótaképzésre vezényelték, hogy 1918 májusában először a cattarói-öböl védelmére felállított vadászraj, majd július 13-tól az 1. vadászrepülő-század tagjaként repüljön tovább, egészen a háború végéig. (Czirók 2007. 205–210. o.)

A „Justice for Hungary” a kényszerleszállást követően a Bicske melletti kukoricásban (HMF 101553)

85 évvel ezelőtt, 1931. július 15-én végre eljött a felszállás várva várt napja,¹⁰ hogy 25 óra és 20 perc elteltével, 5770 kilométer megtétele után, első magyarként teljesítsék az Atlanti-óceán átrepülését. A célállomás Mátyásföld lett volna, ahol a hivatalos delegáción kívül hatalmas tömeg várta a gépet. A Sirius azonban a benzinvezeték hibája miatt egy Fejér megyei kukoricásban ért földet.¹¹ A dicsőség megvolt, az ünnepélyes fogadtatás elmaradt.

A „kalandot” követően Magyar Sándor visszatért az Egyesült Államokba,¹² így amikor a „Justice for Hungary” legénysége meghívást kapott az 1932. május 22-től Rómában megrendezendő Óceánrepülők Világkongresszusára,¹³ Endresz vállalta el az utat, aki Bittay Gyulát¹⁴ kérte fel a Budapest–Róma útvonalon

10 A startra az Új-Fundland szigetén található Harbour Grace repülőtérén került sor, ahonnan rekordot döntve, 13 óra 50 perc alatt sikerült elérniük az ír partvidéket.

11 A kényszerleszállásra 1931. július 16-án került sor egy Bicske határában húzódó kukoricás területén. Endresz és Magyar vállalkozása volt a 15. sikeres transzatlanti repülés és ők voltak az elsők, akik ilyen mélyen behatoltak az európai kontinens területére.

12 Am ezt megelőzően, pilóta és navigátor, július-augusztus folyamán még körutazást tettek az ország nagyobb városaiban.

13 A kongresszust az Olasz Repülő Szövetség (Aero Club D'Italia) rendezte 1932. május 22. és 30. között. Ötvenhárom óceánrepülő vett részt rajta, akik az Atlanti-óceán két partja közötti kereskedelmi repülések lehetőségeit és szükségleteit vitatták meg.

14 Bitay Gyula százados (1901–1932) Sepsiszentgyörgyön született. A Ludovika Akadémia elvégzését követően 1921. augusztus 20-án avatták hadnaggyá és az 5. honvéd gyalogezredhez került beosztásra. 1924. szeptember 1-jével főhadnaggyá léptették elő. A híradó tanfolyamot 1926. január 18. és 28. között végezte el, megfelelő minősítéssel. Miután 1929. december 1-jén sikerrel

*Junker Ju
52/1 repülőgép
bemutatója
Mátyásföldön 1931
nyarán. Balról:
Grosschmid István,
Horthy István,
német ügynök,
német pilóta, vitéz
Rákosi György,
Kálmán László,
Korbuly László,
Csicsery Gyula,
Barkász Emil
(HMF 29798)*

végrehajtott repülés rádiótávírásiának. A magyar Sirius A8 május 21-én landolás közben fejre állt, felrobbant és az összegyűlt közönség szeme láttára, legénységével együtt szénné égett.¹⁵ A viszonylag épen megmaradt motor végül a budapesti Közlekedési Múzeumba került.¹⁶

A tragédiát követően az olasz kormány felajánlotta Magyarország számára egy gyönyörű FIAT Br.3 típusú, bordóra és vajsínűre festett repülőgépet, amelynek oldalán a „Giustizia per l’Ungheria” felirat volt látható.¹⁷

fejezte be a székesfehérvári repülő megfigyelő tanfolyamot is, 1930. január 1-jével a Légügyi Hivatal állományába került, ahol október 30-án megkapta az újonnan rendszeresített megfigyelő jelvényt (a korona nélkül) és ahol a MALERT forgalmi osztályának rádió állomás vezetőjeként szolgált Mátyásföldön. Hadtörténelmi Levéltár Anyakönyvi Lapok (a továbbiakban: AKVI) 1901/15 A balesetre délután három óra után került sor a római Littorio repülőtér légtérében. A Lockheed, ismeretlen okból még a levegőben felrobbant és a beton körül elterülő dombok közé zuhant. A *Bulvár* magazin 1932 májusi száma szerint: „A gépalkatrészek még égtek, a vashordák még izzottak és ez a szörnyű zenekíséret, mint balotti gyászinduló kísérte a prelátus olasz és magyar imáját. Amikor a repülőgép maradványait meg tudták közelíteni, megtalálták Endresz György elhamrvadt poggyászában a vaskoronarendet és még nyolc más kitüntetést, amelyeken nem fogott a tűz. A bőszi balált balt magyar pilóta órája 3 óra 5 perccel mutatott, a repülőgép órája pedig 3 óra 7 perccel állott meg.”

16 A motor jelenleg is a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum gyűjteményébe tartozik. Leltári száma: 50.68.005.1.

17 Az Olaszországban I-ABNA oldaljellel regisztrált gép Magyarországon a megsemmisült Lockheed Sirius A8 HA-AAF lajstromjelét kapta meg. Kivonására 1935-ben került sor, ezt követően 1945-ig a Közlekedési Múzeum gyűjteményét gazdagította.

*vitész nagybányai Horthy
Miklós kormányzó
megtekinti a „Justice
for Hungary” Rómából
hazaküldött motorját (HMF
4299)*

A gépet a Légügyi Hivatal (LÜH) akkori vezetője, Rákosi György¹⁸ vette át Budapesten, aki egyúttal országjáró csillagtúrát is szervezett a számára. Öt kiváló pilóta közül végül édesapámat, Kálmán László főfelügyelőt választották ki a feladat végrehajtására.

Kálmán László 1893-ban született¹⁹ Szekszárdon, tizenegy gyerekes tanító házaspár kilencedik gyermekeként. A szülők, élve a különböző ösztöndíjak lehetőségével, minden gyermeküknek diplomát adtak. László fiúk így került a katonai pályára.²⁰ 1914. december 17-én hadnaggyá nevezték ki. Egy 1915. október 23-án kelt oklevél tanúsága szerint az ellenséggel szemben tanúsított bátor magatartásáért jogosulttá vált a Bronz Katonai Érdemérem viselésére a Katonai Érdemérem szalagján.²¹ 1916. október 12-én már mint főhadnagyot, Ezüst Katonai Érdeméremmel tüntették ki.²² A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium később az alábbi igazolással erősítette meg haditetteit: „*Kálmán László a volt cs. és kir. 38. gyalogezred főhadnagya a háború folyamán, mint az 50. repülőszázad megfigyelőtisztje több ellenséges repülést kiváló eredménnyel hajtott végre. A Piavei csatában*²³ – 1918. VI. 15. – 17. közötti időben, mint gyalogsági és csatarepülő,

18 vitész Dr. Rákosi György vezérkari ezredes (1882–1935) a Légügyi Hivatal vezetője. (Zsák é. n.)

19 Napra pontosan június 29-én. (AKVI 1893/794)

20 1910-től hadapródiskolát végzett Budapesten. 1914. augusztus 1-jén avatták a cs. és kir. 38. gyalogezred zászlósává, ahol 1917 novemberéig szolgált a szerb, galíciai, román és olasz frontokon. (AKVI 1893/794)

21 Kálmán László az első világháború során az alábbi kitüntetéseket kapta meg: Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján (1915. október 23.); Ezüst Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján (1916. október 12., majd még egyszer ismeretlen időpontban); Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadiszalagon, kardokkal (1918); Károly Csapatkereszt; (Zsák é. n.)

22 1916. szeptember 1-jén léptették elő főhadnaggyá.

23 A II. piavei csatáról van szó (1918. június 15–22.).

a harcban különösen eredményesen működött közre azáltal, hogy mélyen repülve (20–50 m) az ellenséges gyalogságot leküzdötte és a helyzetet felderítette. Fegyvertényét emeli és egész különleges elbírálásra érdemesíti azon körülmény, hogy – bár harc közben kétszer ellenséges vadászgépek megtámadták – feladatát mégis hősiessé önfeláldozással, eredményesen oldotta meg és parancsnokának értékes jelentéseket hozott. Összesen 10 ellenséges repülést bajtott végre.”²⁴ Még 1915 folyamán, egy kisebb sérülést követően, többet magával Erdélybe, Désaknára küldték „pihenni”. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével. A világháborút követően Szegedre került, ahol elvégezte a pilótaiskolát és 1921. május 14-én kézhez vette 55. számú pilótaigazolványát. Kiváló eredménnyel felelt meg a követelményeknek, oktatója pedig fontosnak érezte megjegyezni, hogy „...dacára nőszülési szándékának, predesztinált vadászrepülő”. 1924-ig maradt Szegeden, ahol rövid ideig a Francia–Román Légitársaság²⁵ Budapest–Bécs–Párizs járatain szolgált pilótaként. 1928. szeptember 24-én előjárói komoly dicséretben részesítették Kálmán Lászlót: „A magyar aviatika fejlesztése terén elért kiválóan eredményes és hasznos teljesítményeiért Okirati Dicsőítő Elismerésemet fejezem ki.” A Budapesten kiállított dokumentum aláírója Wassel Károly vezérkari ezredes, a Légügyi Hivatal vezetője volt.²⁶

A kiváló pilóta 1928-ban mint főelőadó került a csepeli Weiss Manfréd repülőgépgyárhoz,²⁷ ahol 1932-ig Korbuly László konstruktőr mérnök irányítása mellett berepülő pilótaként tevékenykedett.²⁸ 1932. szeptember 4. és október 2. között a „Giustizia per l’Ungheria” feliratot viselő FIAT Br.3 típusú repülőgéppel repült a „Stella di Savoya” elnevezésű csillagtúrán. Erre a beosztásra vitéz Rákosi György, a Légügyi Hivatal vezetője választotta ki több kiváló pilóta közül, ráadásul, mint megfigyelő, ő maga is több útjára elkísérte.

Kálmán László ezt követően több repülőversenyen is részt vett. 1933-ban az Alpesi repülőtúra nemzetközi mezőnyében, igen kemény és nehéz repülési viszonyok mellett harmadik helyezést ért el. 1934-ben kiváló eredménnyel végzett a törzstiszti tanfolyamon²⁹ és megkapta a II. osztályú tiszti katonai szolgálati jelvényt. Még ugyanebben az évben Szombathelyre vezényelték, mint a 352/I

24 Kálmán Lászlót 1917 novemberében vezényelték a bécsújhelyi Repülőtiszti Iskolába (Fliegeroffizierschule), ahonnan 1918. január 25-én került az olasz fronton állomásozó 34. repülőszázadhoz. 1918. július 1-jén az 50. repülőszázad megfigyelőtisztje, majd parancsnoka lett. (Zsák é. n.)

25 A Compagnie Franco-Roumain de Navigation Aérienne (CFRNA) 1920. január 1-jén alakult meg és egy időre kizárólagos jogot szerzett a Párizs–Strasbourg–Prága–Bécs–Budapest–Belgrád–Bukarest közötti útvonalak repülésére. 1933. október 7-én beolvadt az Air France szervezetébe.

26 Wassel Károly 1924-től 1930-ig volt a LÜH vezetője, ezt követően már mint altábornagy, a rejtett légierő szemlélőjeként szolgált.

27 A Weiss Manfréd részvénytársaság, bízva a folyamatos állami megrendelésekben, 1928-ban alakította meg a konszernhez tartozó, repülőgépek, gépkocsik, motorok, traktorok és általában mindenféle gépjármű, vontató eszközök, illetve ezek alkatrészgyártására hivatott Weiss Manfréd Repülőgép- és Motorgyár Rt.-ét.

28 A Magyar Királyi Honvédség nyilvántartása szerint 1930 júniusáig a székesfehérvári repülőtér repülőgépvezetője volt, majd az év júniusától 1933 szeptemberéig töltött be átvevő és berepülőpilóta beosztást. AKVI 1893/794.

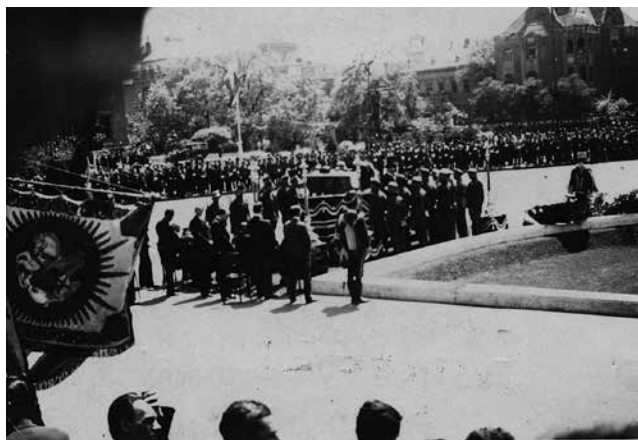
29 A tanfolyamra 1933. szeptember és 1934. április között került sor Budapesten. AKVI 1893/794.

légiforgalmi osztály vezetőjét.³⁰ 1935-ben hirtelen az egész századot Nyíregyházára vezényelték, ahonnan fél év elteltével kerültek vissza Vas megyei állomáshelyükre. Kálmán Lászlót 1938-ban Debrecenbe helyezték át,³¹ majd Székesfehérvár következett,³² végül 1943-ban Budaörsre került.³³ Még ugyanebben az évben Berlin lett az állomáshelye, ahol mint a magyar követség légügyi attaséja kezdte meg szolgálatát.³⁴

1945 tavaszán amerikai hadifogságba került és csupán az év végén, decemberben térhetett haza Magyarországra. Ettől kezdve mint nyugdíjban nem részesülő nyugállományú ezredes Székesfehérvárott élt egészen 1971. december 17-én bekövetkezett haláláig. A székesfehérvári Hosszú temetőben helyezték örök nyugalomra.

A Giustizia repüléséről az anyag nagy részét az Országos Széchenyi Könyvtár archívumából, a korabeli sajtó beszámolóinak felhasználásával állítottam össze, édesapámra, Kálmán Lászlóra kívánva ezzel emlékezni. A sorok között több olyan politikus neve szerepel, akikre esetleg nem szívesen emlékeznek. Ez történelem, a történelem elhallgatása pedig éppen olyan súlyos bűn, mint a megmásítása. Ők voltak, ez volt, ami elmúlt, elmúlt. Az élet továbbmegy, más nevek, más problémák, más sikerek következnek. Mi a jelent tanuljuk a múltból a jövőnek. Tiszta szívvel emlékezve nézzünk fel az égre azokra gondolva, akik előttünk jártak, értünk éltek, életüket hazánkért áldozták fel.

Kálmán Piroska, Székesfehérvár, 1994. október 4.

*Endresz György és
Bitay Gyula ravatala
a Hősök terén (HMF
16894)*

30 1934-ben még mint századparancsnok került Szombathelyre, ahol az osztállyá történt átszervezést követően 1938 novemberéig maradt parancsnoki beosztásban. AKVI 1893/794.

31 1938. november – 1941. november között mint bombázóosztály, majd 1940 tavaszától már mint alezredes (1939. november 1.), -ezred parancsnok. AKVI 1893/794.

32 1941. november – 1943. július között mint a Harckiképző Repülőezred parancsnoka, 1942. október 10-től ezredesként. AKVI 1893/794.

33 1943. július – 1943. október között mint forgalmi repülőtér parancsnok. AKVI 1893/794.

34 1943. október – 1945. május 8. között mint repülésügyi előadó. AKVI 1893/794.

A „Giustizia per l’Ungheria” repülései

*Aviatika*³⁵ (1932. május–június): „*Giustizia per l’Ungheria*”

Nagy eszmék diadalát, amelyeknek sikerétől milliók és millióknak sorsa függ, rendszerint csak nehéz áldozatok árán lehet elérni. Az ilyen eszméknek vannak lelkes harcosai, vezérei, zászlóvivői és közkatonái egyaránt. Sorsuk a legritkább esetben irigylésreméltó és majdnem mindig szoros függvénye az eszme diadalmas térhódításának vagy pillanatnyi sikertelenségének. Vannak, akik a nagy küzdelemben bátran törnek előre és talán életük feláldozásával erőszakolnak ki olyan részeredményeket, amelyeknek a végső siker szempontjából nagy jelentőségük van. Mások megint vállalva a névtelen hősök hálátlan szerepét, szívós kötelezettséggel lépésről-lépésre dolgozzák előbbre magukat a kitűzött cél felé. De mindez a lényeg szempontjából csak másodrendű fontossággal bír. A főkérdés minden egyes esetben csak az marad, hogy előbbre segítették-e az eszme diadalát, hogy az elszenvedett veszteségek közelebb hozták-e a küzdőket céljukhoz, hogy az áldozatok árán elért nyereségek arányban állanak-e az elszenvedett veszteségekkel.

S ha ebből a szemszögből bíráljuk el a „Justice for Hungary” gyászos katasztrófáját, akkor meg kell állapítanunk, hogy Endresz Gyurka tragikus halála és a gép pusztulása nem jelenti az eszme kudarcát, hanem ellenkezőleg annak erőteljes előretörését egy fájdalmas veszteség árán.

Kétségtelen, hogy az óceánrepült gép és hős pilótájának tragédiája újból ráterelte az egész világ figyelmét azokra a túrhetetlen igazságtalanságokra, amelyeket a trianoni békeparancs Magyarországgal szemben elkövetett. A „Justice for Hungary” fellobogó lángjai ismét élesen rávilágítottak arra a szégyenletes aknamunkára, amelyet az ármány, kihasználva az illetékes tényezők tájékozatlanságát, évtizedek óta folytat ellenünk és amelyek mindeztideig a kulturális fejlődésnek biztos támaszai voltak.

Igaz, hogy a fellobogó láng ismét kialudt. Újra sötétség és gyász borult elviselhetetlen sorsunkra. De az a néhány pillanat, amíg a honszeretet mártírságának fellángoló fénye bevilágította a tájat, elégséges volt ahhoz, hogy a látók számát ismét megsokszorozza, hogy a jajsavuk felrázza azoknak a lelkiismeretét, akiket jóhiszeműségükben a hamis jelszavak és céltudatos hazugságok tömege megtévesztett.

A „Justice for Hungary” pusztulása az eszmének új és hatalmas híveket szerzett, a csüggedőket pedig újból megerősítette abban a szent hitben, hogy Igazságunk megdönthetetlen és ennélfogva győznie kell!

És ezek között az őszinte hívek, igaz barátok között első helyen áll Benito Mussolini és a nagy olasz nemzet,³⁶ akik nemcsak a mélyen átértzett részvét

35 Az újságot 1919 folyamán a Magyar Pilóták Szövetség, majd 1924-es újraindulásától a Magyar Aero Szövetség jelentette meg, egészen 1933. évi megszűnéséig. A magyarországi hírlapok és folyóiratok 94. o.

36 Magyarország és Olaszország közeledése az 1920-as évek második felében erősödött fel. Ennek első hivatalos jele az 1927. április 5-én Rómában megkötött barátsági szerződés volt. Az első itáliai repülőgép beszerzésre 1929/30 folyamán került sor, amikor két, fegyverzet nélkül szállított Fiat Cr.20 vadász-, illetve 3 darab Caproni Ca.97 szállító/könnyűbombázó és 2 darab Ca.101/bi szállító/nehézbombázó repülőgép érkezett hazánkba. *Sisa* 2002. 1050–1085. o.

lekötelező melegével juttatták kifejezésre baráti együttérzésüket, hanem mintegy zálogául annak, hogy rendíthetetlenül hisznek a mi szent Igazságunk diadalában, egy új értékes repülőgépet adományoztak nemzetünknek, amely most már olasz nyelven hirdeti szívünk legbelsőbb vágyát: „Giustizia per l’Ungheria”.

És a magyar kormány, amely ezt a gyönyörű gépet, az olasz nemzet őszinte barátságának ezt az értékes zálogát ünnepélyes formák között átvette, ezzel a tetteivel maga is kötelezettséget vállalt arra, hogy ennek a nagy feladatnak most már megalkuvást nem ismerő harcosa lesz és nem nyugszik mindaddig, amíg minden rendelkezésére álló jogos eszköz felhasználásával el nem éri azt a célt, amelynek megdicsőült bajtársunk Endresz György, egyik legbátrabb és legtánoríthatatlanabb előharcosa volt.

A Gondviselés őt az eszme vértanújává avatta. Porhüvelyét a lángok emésztették fel, de az isteni szikra, amely elhatározásait és tetteit irányította felrázva a szunnyadók lelkét, hogy az Igazságért vívott sorsdöntő küzdelemben Endresz dicsőséges örökébe lépjenek. Endresz szelleme tovább él közöttünk. Nemes példájának glória fénye bevilágítja azt a rögs utat, amely célhoz vezet. Az olasz nemzet nemes áldozatkészsége pedig őszinte biztosítéka annak, hogy napról-napra növekszik azoknak a tábora, akik ebben a nehéz küzdelemben önzetlenül állanak mellettünk és akik, ha kell, készek igazunkért nyíltan is síkraszállni.

Szívünk teljes melegével mondunk köszönetet ezúttal is a baráti olasz nemzetnek és nagy vezérének, Benito Mussolininek azért a nemes gesztusért, amellyel gyászunkat enyhítette és reménységünknek új tápot adott. Ma csak szavakkal adhatunk kifejezést köszönetünknek, de talán majd eljön az idő, amikor majd tettekkel is leróhatjuk soha nem szűnő hálánkat. A magyar nemzet nem feledkezik meg őszinte barátairól soha és gondosan számon tartja becsületbeli tartozásait.

A „Giustizia per l’Ungheria” megérkezésének tiszteletére adott díszvacsora a Gellért szállóban 1932 nyarán. Az asztal körül ülnek balról jobbra: Csicsery Gyula százados, Szintai Steiner József alezredes, az olasz légügyi attasé, dr. Sillay hadbíró őrnagy,

Szentistvány Dezső százados, Batáry Pál százados, Modory (Maier) József százados, Liberati őrnagy, Dr. Rákosi György vezérőrnagy, Constanzi főhadnagy, Bánfalvy István vezérkari százados, Kálmán László százados (HMF 29790)

*Az Est*³⁷ 1932. augusztus 25.: *A „Giustizia” a „Stella di Savoya” csillagrepülésre indul Magyarország felett*

Az Est tudósítójától: Mussolini ajándékgepe, a „Giustizia per l’Ungheria” szeptemberben egész Magyarországot bejárja. Budapestről indul egyes útvajra, amelyek a csillag sugari irányában vezetnek szét Magyarországon. Az Olaszországból érkezett repülőgépiért érzett hála kifejezésére ezt a csillag alakú utazást „Stella di Savoyá”-nak, Savoyai csillagnak nevezik el.

Szeptember 4-én lesz az első út: Budapest–Kaposvár–Pécs–Budapest. A következő vasárnap, szeptember 11-én Szegedre és Békéscsabára repül a „Giustizia”. Szeptember 16-án Székesfehérvárra és Szombathelyre megy át, 17-én Debrecen és Nyíregyháza az útvonala, 18-án pedig Miskolcra repül és onnan egyenesen visszatér Budapestre.

Erre az öt „csillagrepülésre” külön repülőpostát visz a gép. A nemzet hálájának kifejezésére külön alkalmi levelezőlapokat is lehet feladni Mussolini címére, amelyeken köszönő szöveg lesz a gép ajándékozásáért.

*Somogyi Újság*³⁸ 1932. szeptember 4.: *A repülő-meeting programja*

Kezdeté 14 óra 30 perckor. Délután 2 órakor különvonat a repülőtérré.³⁹

I. Megemlékezés a „Justice for Hungary”-ról és a „Giustizia per l’Ungheria” adományozásáról.

II. A Giustizia gép bemutatása repülés közben.

III. Bemutató repülések: a, felszállás; b, emelkedés; c, enyhe fordulók; d, éles és túldöntött fordulók (a gép szárnya a földhöz viszonyítva kb. merőleges); e, csúszás (erőszakos magasságvesztés haránt irányban); f, siklás; g, leszállás.

IV. Műrepülés: a, ugrás (a földtől való ugrásszerű emelkedés); b, merülés (hirtelen magasságvesztés egyenes irányban); c, merülő fordulók (gyors, 180 fokok fordulás a repülés függélyes síkjában); d, bukfcnc (looping, olvasd: luping); e, orsó (rolling, a gép haladási irányában hossztcngelye körül megpördül); f, dugóhúzó (függélyes irányú zuhanó repülés a gép hossztcngelye körüli forgással).

V. Ejtőernő bemutató: A repülőgépről emberi súlynak megfelelő homokzsákkal felszerelt ejtőernőt dobnak ki.

VI. Ballonvadászat: Három gépből álló raj ügyességi bemutatója. Egymásután szabadon eresztett léggömböket a repülőgép légcavarjával kell szétpukkasztani.

VII. Vitorlázógép vontatása: A vitorlázó gépet autóval sárkányszerűen a magasba vontatják, majd a csúcsponton kikapcsolják. A gép siklásban mutatványokat végez és a kijelölt helyre simán leszáll.

VIII. Rajrepülés: Három gép összcycakorlata különböző alakzatokban.

IX. Díszfelvonulás: A meetingen résztvett gépek tisztelgc elvonulása kis magasságban.

37 *Az Est* 1910 és 1939 között megjelenő politikai és bulvár napilap volt, mely az 1930-as évek második felétől egyre inkább a szélsőjobb oldali nézetek irányába sodródott. 1939 végén betiltották. A magyarországi hírlapok és folyóiratok 454. o.

38 A keresztény politikai napilapként ismert Somogyi Újság 1918-ban jelent meg először és 1944. október 30-án szüntette be a működését. A magyarországi hírlapok és folyóiratok 1826–1827. o.

39 Az 1928-ben létrehozott és 1930. május 1-től üzemelő Kaposújlak-Taszári repülőtérről van szó.

X. A „Giustizia per l’Ungheria” gép megtekintése.

Az egyes programszámok esetleges változásait és a bemutató pilóták neveit a rendezőség a helyszínen megafonon tudatja a közönséggel.

Utasrepülések a meeting tartama alatt a jelentkezés sorrendjében. Jelentkezés helyét a megafon tudatni fogja.

A repülő-meeting helyárai

Díszpáholyülés személyenként 5 pengő (korlátozott számban). I. hely (ülőhely) személyenként 1 pengő, II. hely (állóhely) személyenként 40 fillér.

Jegyváltás: I. Elővételben szeptember 3-án délután 6 óráig: Warm Vilmos, Fő u. 5. Nagytőzsde, Fő u. 9. Bíró sorsjegyzület, Kossuth Lajos u. MÁV menetjegyiroda (Somogy megyei Takarékpénztár). Ugyanitt délután 2 órakor induló.

*Pécsi Napló*⁴⁰ 1932. szeptember 6.

Húszezer főnyi közönség jelent meg a „Giustizia per l’Ungheria” fogadtatásán / v. Podharadszky Andor, a pécsi repülőter parancsnoka⁴¹ repülőmutatványokat végzett / Két óra tájban startolt a gép Kaposvár felé

Pécs, szept. 5. A „Justice for Hungary” tragikus pusztulása után Mussolini átérezve a magyar nemzetet ért veszteség nagyságát az olasz nemzet nevében egy hatalmas kétfedelű, 1000 lóerős B. R. 3 típusú Fiat-repülőgépet⁴² ajándékozott a magyar nemzetnek. Az új repülőgép a keresztlón a „Giustizia per l’Ungheria” nevet kapta. Mussolini nagyszerű ajándéka élénk dokumentuma a rohamosan nagyhatalommá fejlődött Olaszország testvéri szeretetének, egyben annak a rokonszenvnek a kifejezője, amellyel az olasz nemzet Magyarország igazságáért vívott küzdelmét kíséri.

A magyar kormány a repülőgépet a „Stella di Savoya” csillagtúra repülés céljaira a Magyar Aero Szövetség rendelkezésére bocsátotta és ennek keretében a „Giustizia per l’Ungheria”-t mutatják be a vidéki közönségnek. A „Stella di Savoya” a csillagtúra első állomása Pécs volt, annak az áldozatkészségnek elismeréséül, amelyet a pécsi és baranyai közönség a magyar aviatika érdekében kifejtett. A pécsi közönség átérezve az őt ért megtiszteltetést, oly nagy számban jelent meg a repülőgép fogadtatásán, amelyre eddig alig volt példa.

A „Giustizia per l’Ungheria” fogadtatása

Vasárnap már a kora reggeli órákban hosszú, tömött sorokban igyekszik a közönség a repülőterre. A villamosok zsúfoltan indultak. Az autók és motorkerékpárok hosszú sora kígyózik a Szigeti országúton. Valóságos fővárosi forgalom bonyolódik le. Fél tíz óra felé a forgalom eléri a tetőpontját. A megerősített rendőrszemek csak a legnagyobb fáradtsággal tudják ezt az alig látott nagy forgalmat irányítani. De a pécsi rendőrök dicséretes fegyelemmel állnak helyükön. Seholy semmi zökkenő, semmi fennakadás. A repülőteren ember-ember hátán

40 1892 és 1944 között kiadott politikai napilap. A magyarországi hírlapok és folyóiratok 1644–1645. o.

41 A pécsi, uránvárosi repülőter üzemszerű működése 1931-ben indult be a Budapest–Kaposvár–Pécs útvonalon közlekedő járatokkal.

42 A gép A.25 típusú motorjának 1050 LE volt a maximális teljesítménye.

szorong. Végig amerre szem ellát sűrű embertömeg feketélik. A hangár melletti térségen hatalmas autópark táboroz. Külön állanak a vidéki szekerek, teherautók és homokfutók. A vidékről is igen sokan jöttek el a fogadtatásra.

A várakozás percei igen lassan múlnak. Az izgalom egyre fokozódik. A szemek kíváncsian kutatják a láthatárt. Végre 10 óra után öt perccel, a Zengő felett mintegy ezer méter magasban, egy gyorsan közeledő fekete pont tűnik fel a kék égen. Leírhatatlan öröm lesz úrrá a megjelenteken. Néhány másodperc múlva már akkora, mint egy óriási szitakötő. Karcsú teste vörösen csillog a ragyogó napsütésben. Lassan ereszkedik alá. Ekkor bontakozik ki a „Giustizia per l’Ungheria” igazi nagysága. Harsány éljenzés hangzik fel és a gép leállított motorral manővroz. Elsiklik a közönség sorfala előtt, s amikor majdnem földet ér a kerék, felbúg a motor, teljes gázt kap és hirtelen ismét a magasba emelkedik a gép, húszezer ember lelkes éljenzése közben. A motor újból leáll és a „Giustizia per l’Ungheria” földet ér. Néhány száz métert suhan még, azonban a fürge pécsi pilótanövendékek már megfoglák és teljes erővel belekapaszkodnak. Most már emberi erővel vontatják a gépet a hangár elé.

Egy alacsony fiatalember⁴³ ugrik ki a gépből: Kálmán László légügyi főellenőr a „Giustizia per l’Ungheria” pilótája. Katonásan összeüti a bokáját és jelenti, hogy a gépet szerencsésen Pécsre hozta. A hivatalos fogadtatás igen rövid volt, Makkay István h. polgármester⁴⁴ üdvözlí Kálmán László főellenőrt, kifejezve a magyar nemzet háláját Mussolini és az olasz nemzet íránt. Majd így fejezi be beszédét:

„Váljon valóra mieldőbb a gép nevét viselő eszme!”

Ezután a Pécs-baranyai Aero Club,⁴⁵ a cserkészrepülők és a különbőző tesületek képviselői üdvözlík a „Giustizia” pilótáját.

Kálmán László röviden válaszol az elhangzottakra, s ruganyos léptekkel indul a hangár⁴⁶ felé. A kordon hirtelen megbomlík, mindenki a pilóta köré tódu. A cserkészek, leventék, és a rendőrok csak a legnagyobb nehézséggel tudják megakadályozni az életveszélyes tolongást.

Közben kattognak a fényképezőgépek. Rengeteg felvétel készül a gépről és annak pilótájáról. Kálmán főellenőr mosolyogva állja a fényképezők és autogramkérők rohamát. Ezalatt a honvédenekar szórakoztatja a közönséget.

A „Giustizia per l’Ungheria” Fiat B.R.3 típusú, vízhűtéses 1000 lóerős motorral beépített, kétfedelű gép. Szárnyai pirosak, törzse fekete, fehér szegéllyel. A törzs közepén kéketűs felírás: „Giustizia per l’Ungheria”. A gép maximális sebessége teljes terheléssel 260 kilométer óránként: nemzetközi jelzése: HA-AAF.⁴⁷

Ezután a gépet elvontatják a közönség sorfala előtt, majd v. Podharadszky Andor légügyi főfelügyelő, a pécsi repülőtér parancsnoka, egyik pécsi géppel

43 Kálmán László 170 cm magas volt. AKVI 1893/794.

44 Makkay István (más források szerint Makay – 1876–1941) 1936–1940 között polgármester is volt.

45 Az 1929-ben alapított klub jogutódja a Baranya Megyei Repülő és Ejtőernyős Klub.

46 A kőhangárt 1930. október 12-én adták át vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó és felesége jelenlétében.

47 A gép maximális sebessége 227 km/h volt. 3000 m magasan 1700 kg bombateherrel már csak 190 km/h. Lajstromjelét a „Justice for Hungary”-tól örökölte meg.

szenzációs repülő mutatványokat végez 1000 méter magasban.⁴⁸ Egymásután csinálja a vakmerő looping the loop-okat, rollingokat, dugóhúzókat, csavarokat, végül egy hatásos csavarrepüléssel fejezi be bravúros mutatványait.

Lassanként kiürül a repülőtér. A közönség hazafelé özönlik. A kijáratnál azonban megtorpan a tömeg. Ott vannak felállítva az alkalmi postahivatalok. A közönség percek alatt kapkodja el a Mussolini címére már előre kitöltött levelezőlapokat, amelyeket a gépen visznek el Olaszországba. De igen sokan ismerőseiknek és rokonaiknak küldenek levelet. Néhány perc múlva azonban már híre-hamva sincs a tömegnek, csak néhány bámeszkodó áll a hangár a környékén.

Beszélgetés Kálmán Lászlóval

A Radocsay kerti vendéglőben tizenkét terítéses bankettet rendezett az Aero Szövetség Kálmán László tiszteletére. A Pécsi Napló munkatársának alkalmá volt néhány percig beszélni a „Giustizia per l’Ungheria” kitűnő pilótájával, aki a következőket mondotta:

„Néhány perccel később indultam Mátyásföldről, mint ahogy terveztem. A mátyásföldi repülőtérrel minden hivatalos ünnepség nélkül szállottam fel s kezdtem meg a Stella di Savoya repülő-csillagtúrát. Csak néhány újságíró volt jelen a startnál. Ragyogó, szélcsendes, szép idő kedvezett utamnak. A gép 260 kilométeres sebességgel haladt és alig negyven perc alatt tettem meg a Budapest–Pécs közötti utat. Szekszárd szülővárosom irányában jöttem s két üdvözlő kört írtam le felette. Már Szekszárd fölött láttam meg az erdőkoszorúzza Mecseket. Az ország egyik legszebb vidékének változatos panorámájában gyönyörködtem. Már a magasból meglepett a repülőtéren és környékén feketéllő tömeg. Tizenöt-húszezer emberre becsülöm a fogadtatáson megjelentek számát. Őszintén szólva, ilyen érdeklődésre nem számítottam, habár Pécs városának az aviatika iránt tanúsított szeretete és érdeklődése közismert. Pécs városát már jól ismerem, hisz nemrég voltam itt.”

Délután két óra öt perckor startol a „Giustizia per l’Ungheria” Kaposvár felé, néhány bennfentes jelenlétében.

*Dunántúl*⁴⁹ 1932. szeptember 6.:

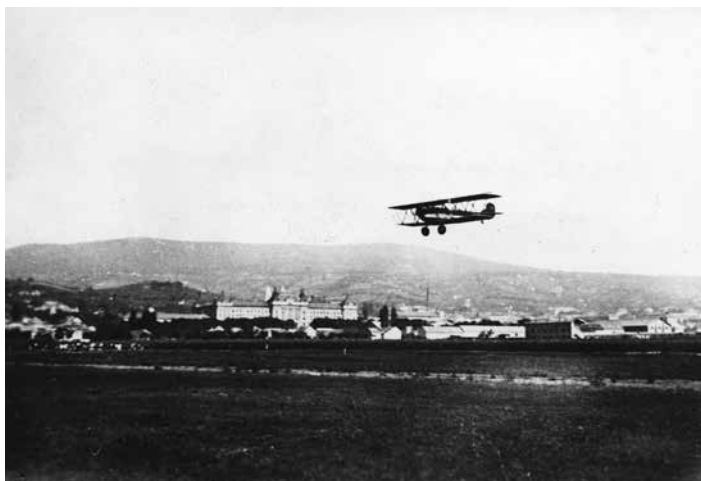
Húszezer ember várta a pécsi repülőtéren a „Giustizia per l’Ungheria”-t, amely vasárnap délelőtt 10 órakor érkezett meg.

A tömeg tomboló lelkesedéssel fogadta a gépet és pilótáját. A „Giustizia per l’Ungheria” délután 2-kor startolt Kaposvár felé.

Pécs, szept. 5. Vasárnap már a kora reggeli órákban szinte beláthatatlan embertömeg kavargott a Szigeti országúton és a környező utcákon a repülőtér elé, hogy tanúja legyen a „Giustizia per l’Ungheria” nevű repülőgép Pécsre érkezé-

48 A szóban forgó gép a közadakozásból vásárolt három, Székesfehérvárott épült, Lóczy Hungária I típusú kétüléses iskola repülőgép egyike volt. *Pagáts* 1995. 6. o.

49 A Pécssett alapított keresztény politikai napilap 1911 és 1944 között került kiadásra. *Kerekes* 1996. 67–81. o.

*A „Giustizia
per l'Ungheria”
Pécsre
érkezik 1932.
szeptember 4-én
(HMF 56293)*

sének. Az úttestet valósággal előzőnlő gyalogosok között a megszámlálhatatlan sok jármű csak a legnagyobb nehézségek között tudott előrébb jutni. Az utóbbi évek folyamán Pécsen nem zajlott le olyan társadalmi esemény, amely ekkora tömeget vonzott volna. A gép megérkezése előtti percekben közel 20.000 ember állott a repülőtérén és környékén, izgatottan és feszült figyelemmel kémlelve az északi szemhatárt. A hangár előtti téren hatalmas csoportban álltak a város társadalmi, politikai, tudományos és egyesületi életének előkelőségei. A katonaság és rendőrség egy egész cserkészszázlójának segítségével vont kordont. A közönség valóban példás fegyelmet tanúsított. Sem a várakozás, sem a fogadtatás ideje alatt semmiféle rendzavarás nem fordult elő.

Megérkezik a repülőgép

Tíz perccel tíz óra előtt felzúg a repülőgép szirénája. Az érkező gépet egyszerre száz ember veszi észre. Száz kar emelkedik a levegőbe és száz kiáltás harsan: *Ott jön!* A „Giustizia per l'Ungheria” a Havihegy magasságában úszik. Motorja messzehallatszóan zeng. A tömeg morajlik. Zsebkendők lobognak és helyenként harsány, lelkes éljenzés tör fel. Két perc múlva elszáll a gép a Zrínyi-reál⁵⁰ fölött, Rácvárosig suhan, aztán mind mélyebbre szállva a Bőrgyár felett megfordul s már a közönség sorfala előtt érinti a földet, aztán újra a levegőbe szökken. A közönség izgatottan állapítja meg, hogy a „landolás nem sikerült” pedig a pilóta csak díszmenetszerű repülést végzett a közönség előtt.

A hatalmas, vörösen csillogó gép még egy kört csinál, aztán a kordon előtt száz méterrel a földre suhan, s kerekek alatt porfelhő kavarog, a gép megfordul és a kordon elé gurul. A motor még utoljára felbúg, aztán hirtelen leáll. A pilóta fürgén ugrik ki üléséből. Egetverő éljenzés harsogja túl az Olasz Himnusz hangját. A kordon egy pillanatra megfeszül és meginog, a közönség majdnem áttöri, de aztán ismét helyreáll a rend. Egy bizottság élén Makay István,

50 Zrínyi Miklós Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet.

h. polgármester köszönti vitéz Kálmán László légügyi főfelügyelőt Pécs város közönsége, Igaz Lajos dr. főispáni titkár pedig a Pécs-baranyai Aero Club nevében. Az alacsony termetű, vidáman mosolygó, rendkívül szimpatikus pilóta közvetlen szavakkal köszöni meg az üdvözlést, aztán nevetve törli meg homlokát „Nagyon meleg van odafenn...”

Makay István h. polgármesternek hirtelen elmondja, hogy a város részére egy levelet hozott vitéz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztertől. A levelet át is adja. A postás hatalmas postacsomagot vesz át. A közönség kíváncsiságtól égve, látni akarja a gépet. Kálmán főfelügyelő újra gépébe száll, a hatalmas motor felzúg, aztán a kétfedeles monstrum elvonul a közönség ötszázméteres sorfala előtt.

A gép súlya negyven métermázsza

A kétfedelű, monstruózus gép szárnyai pirosra lakozottak a széleken fehér szegéllyel. Jelzése: HA-AAF. Testén fehér csík vonul s ebben zöld festéssel neve: „Giustizia per l’Ungheria”. Motorja 1050 lóerős, tizenkét hengeres, Fiat gyártmányú. A gép súlya negyven métermázsza,⁵¹ maximális óránkénti sebessége 260 kilométer. Ezer és ezer szem tapad lázas és mohó érdeklődéssel a hatalmas repülőgépre. Itt is ott is éljenzés harsan fel, aztán a „Giustizia per l’Ungheria”-t a hangár előtt kordonnal lezárt térre vonatják.

V(itéz) Podharadzky bravúros légimutatóvái

A „köszemlére” tett gép körül csak akkor kezd oszlani a tömeg, amikor a repülőtér nyugati felén búgni kezd egy kis sportrepülőgép motorja.

Az ülésben vitéz Podharadzky Andor légügyi felügyelő, a pécsi sportrepülő iskola vezetője, a kiváló magyar műrepülő foglal helyet, hogy légi akrobata-mutatóványokkal szórakoztassa a közönséget. A kis gép tíz perc múlva már nyolcszáz méter magasságban kering, ahol gyönyörű lupingokat végez, majd háromszor egymásután megfordul hossz tengelye körül. Az „orsó” utáni döbbenetből még magához sem tér a közönség tombolva, lelkesen éljenzi a vakmerő pilótát, aki félórán keresztül végzi csodálatos biztonsággal a leghajmeresztőbb légi mutatóványokat. Aztán a gép leereszkedik, „díszmenetben” alig ötven méter magasságban elszáll a kordon előtt, majd újabb kör után simán földre száll. A közönség percekig valósággal extázisban ünnepli Podharadzkyt, aki mosolyogva tör magának utat a hangár felé, ahol a „Giustizia per l’Ungheria” pilótája szorítja meg kezét: „Gyönyörű volt...”

Beszélgetés a pilótával

A „Giustizia per l’Ungheria” magyarországi csillagtúrájának első útjáról vitéz Kálmán László légügyi főfelügyelő a gép pilótája a következőket mondotta a DUNÁNTÚL munkatársának:

„A sok posta miatt némi késéssel, 9 óra után startolhattam csak a mátyásföldi repülőtérre. Hivatalos búcsúztatás nem volt, csak a sajtó munkatársai voltak

51 Körülbelül 2850 kg.

jelen és Kaszala,⁵² akivel este hétre találkozót beszéltem meg a Mátyáspincében. (Ekkor még természetesen nem érkezhetett meg Pécsre Kaszala tragédiájának híre. Szerk.) Az utat mindvégig ragyogó napsütésben tettem meg. Szekszárd fölött, amely szülővárosom, csináltam egy tiszteletkört. Már onnét láttam Pécsét, ahol egyébként egyszer jártam légi úton, nagyon meglepett a város szépsége és vadregényes környéke. A géppel még semmiféle zavar nem volt. Remélhetőleg nem is lesz. A „Giustizia” a Fiat-gyárban készült. Modern kolosszus, 1050 lóerős motorral és kompresszoros önindítóval. Bizonyos, hogy minden baj nélkül fogom abszolválni az egész magyarországi csillagtúrát...”

Kálmán László vasárnap délután 2 óra előtt öt perccel startolt és a „Giustizia per l’Ungheria” öt perc múlva eltűnt Kaposvár irányában. A gép a taszári meeting lezajlása után 5 órakor startolt és néhány perccel 6 óra után simán leszállott a mátyásföldi repülőtéren.

Somogyi Újság, 1932. szeptember 5.: *A repülő-meeting és a „Giustizia per l’Ungheria”*

A fél egykor végződő leleplezési ünnepség után⁵³ alig ürült ki a vasútállomás előtti tér, máris újabb ünnepség megkezdésére özönlött a közönség az állomáshoz: különvonat indult a délután 3 órakor kezdődő taszári repülőtéri meetingre.

Óriási tömeg, mintegy két és félezer ember vette igénybe a vonatközlekedést és így két hosszú kocsisorból álló különvonat indult el Taszárra. Az országúton ezalatt az érdeklődők még nagyobb száma igyekezett különböző járműveken, sőt sokan gyalog is, a repülőtérré. Mintegy 5–6000 ember, nagy autó és kocsipark lepte el a kijelölt helyet, amikor 3 óra után kezdetét vette a repülőmeeting báró Weissenbach Iván vármegyei főjegyző⁵⁴ megnyitó szavaival, melyet a megafonok továbbítottak a nagyszámú és szép közönséghez.

Weissenbach báró megnyitó beszéde

Amikor kezdte beszédét báró Weissenbach Iván a magyar igazságot hirdető gépmadárral a hőselkű magyar pilóta elindult, hogy a nagy vízen átrepülve fenn hirdesse a magyar igazság erejét, minden igaz magyar aggódva, remélve és bizakodva várta útjának eredményét. Úgy éreztük, valamennyien magyarok, hogy ebben a tenger felett repülő gépmadárban van a magyar jövő és benne a magyar feltámadás reménye. Millió és millió lélekből szállt fel a könyörgő ima, hogy a magyar igazság haza jöjjön épen, dicsőséges büszke éggel, úgy éreztük, mintha ebben

52 vitéz oszlányi Kaszala Károly (1894–1932) nyolc igazolt légi győzelemmel, tiszthelyettesként fejezte be az első világháborút és ezt követően sem szakadt el az aviatikától. A Műgyetemi Sportrepülő Egyesület alapító tagja volt, berepülőpilótaként és túrarepülőként, illetve motorversenyzőként is ismerték. 1932. szeptember 5-én az Eger melletti Kétútköz pusztánál zuhant le gépével és halt repülőhalált szerelőjével, Urbanchek Jánossal együtt. *Gondos – Nagy – Pap – Hatala – Bálint – Magó* 2015. 63–66. o.

53 1932. szeptember 4–6. között háromnapos ünnepség keretében avatták fel a kaposvári Rákóczi téren az Albrecht főherceg nevét viselő 44. cs. és kir. gyalogezred emlékművét. Az eseményen József főherceg tartott ünnepi beszédet. *Kiss* 2004. 49. o.; <http://www.hadisir.hu/hadisir/?bejegyzesek=temeto&temeto=1801> (Megtekintés: 2016. november 30.)

54 1883–1951. A cikkben szereplő életrajzi adatok forrása: *Szakály* 2003.; *Punka – Sárbidai* 2007.

a nagy madárban volna a magyar sors megszemélyesítve. A magyar igazságba vetett hit adta meg az erőt annak a bátor férfinak, aki a magyar élni akarás biztos kezével hazahozta ezernyi veszély közepette nagy madarát. És utána elindult ez a hős férfi Rómába is, hogy ott is hirdesse a magyar igazságot. S milyen végtelen szomorúság, bánat és fájdalom ült ki a magyar lelkeken, amikor hírért vette, hogy a bátor és hős pilóta hős társával egyetemben nem él többé. Elérte őt a végzet, a bátrak és hősök végzete. Útján vitte őt a haza szeretetének nagy és mindent magába ölelő gondolata, hajtotta a magyar igazságba vetett szent hit. Elpusztult a nagy ügy érdekében. Mi, akik érezzük a szomorú jelent, zárjuk szívünkbe és lelkünkbe annak emlékét, aki nagy szent hitével életét adta a magyar jövőért. Endresz György meghalt de nem halt meg vele a gondolat. Ez a gondolat minden magyar lelkében él, mert élnie kell. S amikor elpusztult a magyar jövő szimbóluma, a „Justice for Hungary”, életre kelt új Phönixként az örök gondolat megtestesítője, a „Giustizia per l’Ungheria”. Az a nemzet, amely az összeomlás óta elsőnek nyújtott békejobbot a magyarnak, amely elsőnek látta meg a magyar nemzet elpusztíthatatlan nemzeti erejét, enyhítette a súlyos nemzeti csapás mélységes bánatát. Itt áll előttünk az örök gondolat megszemélyesítője, az új gépmadár, hogy most már ez hirdesse hangos szavával a magyar igazság átütő erejét. Hála és köszönet a barát olasz nemzetnek és nagy államférfiának, Mussolininek érte. Nekünk pedig magyaroknak legyen ez a gép örök szimbólum. Figyelmeztessen arra, hogy van magyar igazság a földön, dolgozunk minden megfeszítésünkkel a magyar gondolat megvalósításáért, hogy elmondhassuk, van már igazsága Magyarországnak.

Weissenbach báró beszédét hosszas éljenzés, harsogó taps zárta be, majd a rendezőség bemondja megafonján, hogy a Magyar Film Iroda operatőrije száll fel elsőnek egyik gépen és felvételeket készít a meetingről. Utána következett a „Giustizia per l’Ungheria” gép bemutatása repülés közben. A hatalmas piros-fehér-zöld gépmadarat Kálmán László légügyi főfelügyelő, pilóta hozta Budapestről. Néhány kör leírása után leszállt a hatalmas gép és a közönség lelkes ovációja mellett gurult végig a nézők közvetlen közelében.

Ezután jöttek a bemutató repülések, műrepülés, majd az autóval vontatott vitorlázó repülés, amely a meeting egyik legszebb produkciója volt. A ballonvadászat élénk derűtséget váltott ki, amikor az elszabadult piros léggömböket egymásután roncsolták széjjel a gépek légszavarjai. Az ejtőernyő dobása szépen sikerült. Utána közkívárra megismételték a vitorlázó gép repülését, mely alkalommal egy perc és 44 másodpercig volt a levegőben a vitorlázó repülőgép. Szép látvány volt a rajrepülés, midőn három repülőgép különböző alakzatokban hasította a levegőtengert. A program utolsó számaként az összes gépek felszálltak és kis magasságban tisztelgő elvonulással bezárták a meetinget. A „Giustizia per l’Ungheria” ezután még egyet keringett a repülőtér felett és északnak indulva Budapest felé tartott.

Az ünnepség forgalma

A lezajlott ünnepségekkel kapcsolatban érdeklődésünkre felvilágosításokat kaptunk a személyforgalomról is, amely az alábbi statisztikát adja: 4000 vasúti jegyet adtak ki a vasútállomásokon a meetingre utazó közönségnek. A különvo-

nat 49 kocsiból állott, majd a személyvonathoz kapcsoltak még 10 vasúti kocsit. Összesen tehát 59 vasúti kocsi telt meg. Siófok, Barcs, Szigetvár, Újdombóvár, Fonyód és Gyékényes állomáson összesen mintegy 2600 jegyet adtak ki a Kaposvárra utazóknak.

*Szegedi Új Nemzedék*⁵⁵ 1932. szeptember 8.: *Vasárnap érkezik Szegedre a „Giustizia per l’Ungheria”*

Szeged, szeptember 7.

A „Giustizia per l’Ungheria” bemutatkozó repülőútja során vasárnap délelőtt érkezik Szegedre és tíz órakor száll le a repülőtéren.

A repülőgép ünnepélyes fogadtatásán a Délvidéki Aero Klub⁵⁶ részéről Aigner Károly dr. ny. főispán, kir. közjegyző⁵⁷ és Kogutowicz Károly dr. egyetemi tanár⁵⁸ jelenik meg. A közönség a részére fenntartott helyeken már fél tíz órára gyülekezik, hogy a repülőgép érkezésének idejében már mindenki helyén legyen. A repülőgépet leszállás után a közönség megtekintheti, miután az csak a kora délutáni órákban indul tovább Békéscsaba felé, ahol repülőmeeting lesz.

A Délvidéki Aero Klub erre az alkalomra sport repülő alapja javára belépőjegyeket bocsát ki, amelyek elővételben pénteken reggeltől a Magyar Hirdető Irodánál (Tisza Lajos körút 73.) kaphatók. A jegyek ára: sátorban fenntartott helyre 2 pengő, fenntartott helyre 1 pengő, egyéb helyre 50 fillér, diákjegy 20 fillér.

*Pesti Hírlap*⁵⁹ 1932. szeptember 10.: *A „Giustizia” szegedi és békéscsabai útja*

A „Giustizia per l’Ungheria” „Stella di Savoya” túrarepülésen második útjára vasárnap reggel startol a mátyásföldi repülőtérről. Ezúttal Szegedet és Békéscsabát keresi föl, ahol propagandarepüléseket is tartanak. A „Giustizia” második útján is visz magával légipostát, amelyet az elsőtől eltérő alkalmi betűzéssel lát el a posta. A Budapest 72-es számú postahivatal szombaton estig vesz föl küldeményeket a „Giustizia” szegedi és békéscsabai útjára. Ez alkalommal is lehet üdvözlő levelezőlapokat küldeni, Mussolini olasz miniszterelnök részére. Fölvilágosítást az Aero Szövetség, a sportrepülő egyesületek és a légitársaságok irodái adnak.

Szegedi Új Nemzedék 1932. szeptember 10.

Ünnepi díszben fogadja vasárnap délelőtt Szeged városa a „Giustizia per l’Ungheria”-t.

Délelőtt 10 óra tájban érkezik Szeged fölé Mussolini ajándékgepe.

55 1918 és 1944 között megjelenő keresztény politikai napilap. A magyarországi hírlapok és folyóiratok 1908–1909. o.

56 A szegedi egyetem diákjai által 1930. május 17-én alapított Délvidéki Aero Club az algyői sportrepülőtéren kezdte meg működését. Jogutódja a napjainkban is működő Szegedi Repülő Egyesület.

57 1884–1934

58 1886–1948

59 Több, egymástól független politikai lap is viselte ezt a címet. Az itt idézett cikkek az 1878 és 1944 között kiadott negyedik, mérsékelt konzervatív napilapban jelentek meg.

Szeged, szeptember 9.

A magyar közvélemény még mindig hatása alatt áll Endresz György borzalmas tragédiájának, de a magyar feltámadást mindennél értékesebben demonstrálja az a repülőgép, amelyet Mussolini és a baráti olasz nemzet ajándékozott a „Justice for Hungary” roncsai helyébe a magyar nemzetnek. A nemes olasz nemzetnek ajándéka: A „Giustizia per l’Ungheria” vasárnap indult el először magyarországi körútra és ezen a csillagtúrán elhozzák a repülőgépet Szegedre is, hogy Szeged város közönsége közvetlenül is megnézhesse Mussolini bőkezű ajándékát.

Ezt a kivételes ünnepi alkalmat felhasználja Szeged város társadalma is arra, hogy kifejezésre juttassa csodálatát és baráti érzését a nagy olasz nemzettel szemben és őszinte tiszteletét nyilvánítsa a Duce iránt, aki Magyarország legtragikusabb pillanataiban mindig megragadja az alkalmat, hogy baráti szeretetét és érzését nyilvánítsa.

A „Giustizia per l’Ungheria” vasárnap reggel 9 órakor indul a Mátyásföldi repülőtérrel. Az elindulás ünnepélyes külsőségek között történik és azon megjelenik a kormány képviselője, valamint az ország társadalmi szervezeteinek küldöttei. A gép 10 óra tájban érkezik Szeged fölé. A város fölött először leírja a tiszteletkörét, azután leereszkedik a meteorológiai kirendeltség⁶⁰ belvárosi temető mögötti repülőterén.

A repülőgépet a Délvidéki Aero Klub ünnepélyes külsőségek között fogadja. A fogadtatáson megjelennek a városi hatóságok és az összes társadalmi intézmények stb.

Az üdvözlő beszédet Kogutowicz Károly dr. egyetemi ny. rendes tanár, a Délvidéki Aero Klub ügyvezető elnöke mondja. Beszédet mondanak ezenkívül a társadalmi egyesületek vezetői is. Az ünnepélyes fogadtatásra a Délvidéki Aero Klub ezúton hívja meg Szeged város társadalmát és kéri, hogy minél számosabban jelenjenek meg. Az ünnepélyes fogadtatásra a Délvidéki Aero Klub tribünt állít fel a közönség kényelmére, amelyre a belépődíj 20, 50 fillér, 1 és 2 pengő, amelyek elővételben a Magyar Távirati Irodában kaphatók.

A „Giustizia per l’Ungheria” délután két óráig tartózkodik a repülőterén, amely idő alatt a közönség azt közelről is megtekintheti. Két óra után indul tovább és részt vesz Békéscsabán a Délvidéki Aero Klub által rendezendő repülődelutánon.

Ez alkalomból a Magyar Aero Szövetség által kibocsátott levelezőlapon, amely a pénztáraknál kapható, üdvözlő sorok adhatók fel Benito Mussolini számára. Kíváncsi, hogy Szegedről, az ország második városából ezerszámmra küldjenek üdvözlő lapokat, amelynek szövege magyar és olasz nyelven már rajta van.

Itt említjük meg, hogy a Magyar Aero Szövetség is igen ízléses alkalmi levélzáró bélyeget bocsátott ki, amelyeknek jövedelme a magyar aviatika céljait szolgálja.

60 A Meteorológiai Repülő Kirendeltség a rejtett légierő Szegeden állomásozó V. közelfelderítő repülőszázadának fedőneve volt.

Hisszük, hogy a „Giustizia per l’Ungheria” érkezése ünnepi órákat varázsol Szegedre és kérjük a város háztulajdonosait, hogy erre az alkalomra lobogózzák ki házaikat és ünnepi dísszel fogadják a gépet és a bátorlelkű magyar pilótákat.

Szegedi Új Nemzedék 1932. szeptember 11.: *Ma délelőtt érkezik a „Giustizia per l’Ungheria” Szegedre*

Szeged, szeptember 10.

Szeged városa ünnepi külsőségek között zászlódíszben fogadja a ma délelőtt Szegedre érkező „Giustizia per l’Ungheria”-t. A Villamos Társaság külön villamos járatot indít a Dugonics térről és az Aero Klub vezetősége felhívja a város közönségét, hogy a torlódás elkerülése végett, lehetőleg 9 órától kezdve induljon ki a repülőtérre, ahol kényelmes tribünök fogadják az érkezőket. A „Giustizia per l’Ungheria” előreláthatólag 10 órakor érkezik Szeged fölé és a tiszteletkör leadása után a Hymnus hangjai mellett ereszkedik le a repülőtérre, ahol a gépet és pilótáját: Kálmán László légügyi felügyelőt ünnepélyesen fogadják. A „Giustizia per l’Ungheria” elé repülőgép raj indul a város határáig. A repülőgép délután 2 óráig tartózkodik Szegeden és ez idő alatt a közönség közelről is megtekintheti.

A „Giustizia per l’Ungheria” szegedi érkezése alkalmával 3 féle emlék levelezőlapokat bocsátottak ki, amelyeket cserkészek árusítanak a repülőtéren. A levelezőlapok közül az egyik Benito Mussolini olasz kormányfő címére hála és üdvözlő sorokat tartalmaz, melyet csak alá kell írni. E lap az Aero Szövetség bélyegével együtt 30 fillérért kapható és 1 pengős bélyeggel bérmentesíthető. A levelezőlapok második csoportja annakidején el nem adott levelezőlapokból valók, amelyekhez hasonló annakidején a „Justice for Hungary” tragikus római útjára magával vitt. Tudvalevőleg a géppel együtt a posta is elpusztult. A harmadik fajta levelezőlap, amelyet szintén cserkészek árusítanak, 30 fillér lesz.

Belföldre feladott levelezőlapok díja (helyben Szegedre szóló is) 10 filléres bélyeggel bérmentesíthetők, levelek pedig 60 fillér bélyeggel. Külföldre csak levelezőlap adható fel, amit Budapesten át ugyancsak légiposta továbbít, ennek bérmentesítési díja 1 pengő. Küldeményekre felírandó „Giustizia per l’Ungheria” útján. A posta ez alkalomból feladott küldeményeket külön alkalmi bélyegzővel látja el.

*Békésmegyei Közlöny*⁶¹ 1932. szeptember 12.: *Megjegyzések a csabai repülőnaphoz*

Nagy napja volt tegnap Békéscsabának. Falai között láthatta Mussolini nemes adományát, a remek „Giustizia per l’Ungheria”-t és négy szegedi gépmodarat. A nem mindennapi esemény megmozgatta az egész várost, sőt még távolabbi községeket is és már a kora délutáni órákban ezrével vándoroltak a felvégi legelőre, ahol 3 órára mintegy öt-hatezer ember gyűlt egybe. Tízeseivel álltak az autók, kocsik és kerékpárok. Ez mutatta a hatalmas érdeklődést. A katonaság és a rendőrség tartotta fenn a rendet és kordont alkottak a közönség előtt.

61 1875 és 1939 között megjelenő társadalmi, ismeretterjesztő, kereskedelmi és gazdasági hetilap, majd 1905-től politikai napilap. A magyarországi hírlapok és folyóiratok 133–134. o.

A kordonon belülré teljesen érthetetlenül és más városokban észlelhető szokástól eltérően még újságíró sem mehetett.

Három óra után érkezett meg a piros „Giustizia per l’Ungheria” s a közönség nagy éljenzése közben szállt le. Ugyanekkor a katonazenekar a Himnuszot játszotta. Jánossy Gyula⁶² üdvözölte a pilótát, aki nem Magyar Wilczek Sándor óceánrepülő, hanem más valaki volt.⁶³ A polgármester a tőle megszokott magas nívójú beszéddel üdvözölte a pilótát, majd egy kedves csabai úrileány Rozgonyi Manyika virágcsokrot adott át a gyönyörű gép vezetőjének.

A sikerült ünnepség után a szegedi repülőgépek emelkedtek a levegőbe⁶⁴ s különböző mutatványokkal szórakoztatták a csodálkozó közönséget. Az a gép, amelyik szerdán röpcédulával árasztotta el a várost, egyedül szállt fel a levegőbe, s bravúrosabbnál bravúrosabb mutatványokkal ámulatba ejtette a publikumot.

Amikor leszálltak a szegedi gépek, próbáltunk a jelen pilótákkal beszélni, de ez nem sikerült, mert a pilóták egy századoshoz utasítottak információért. Mivel a százados a kordonon belül volt s oda bizonyára tévedésből nem mehettünk, így semminemű bővebb felvilágosítást a Délvidéki Aero Club repülő-napjáról szerezni nem tudtunk.

Fél 5 órakor hagyták el a szegedi gépek, majd kevéssel ezután az olasz ajándék-gép a repülőteret a Rákóczi-induló hangjai mellett, majd megindult az emberáradat a város felé, amely a nagy tömeg miatt késő éjjel nyerte vissza rendes képét.

*Székesfehérvári Friss Újság*⁶⁵ 1932. szeptember 13.

A városunkba érkező „Giustizia per l’Ungheria” gép érkezésén részt vehet a város közönsége.

Ma délelőtt értekezlet keretében tárgyalták meg az ünnepség részletét. Tudnivalók a közönség számára.

Megírtuk már, hogy a „Giustizia per l’Ungheria” repülőgép magyarországi körrepülése folytán f. hó 16-án délelőtt Székesfehérvárra repül, hogy a város közönségének alkalma nyíljon a gépet megtekinteni.

A helybeli repülőtér⁶⁶ parancsnoka ünnepélyes fogadtatást rendez, amelynek előkészítése céljából ma délelőtt a városházán értekezlet volt. Vitéz Hány László őrnagy,⁶⁷ a repülőtér parancsnoka bejelentette, hogy a közönségnek módot

62 (1883–?) Békéscsaba polgármestere 1930. január 11. és 1944. október között. Békéscsabai választott polgármesterek és tanácselnökök 1849–2010. Szerk.: *Gécs Béla*. http://www.bekescsaba.hu/download.fcgi/13227_0_2_POLG%C3%81RMESTEREK.pdf (Megtekintés: 2016. november 30.)

63 Magyar Sándor ekkorra már visszatért az Egyesült Államokba. A meglehetősen tájékozatlan tudósító természetesen Kálmán Lászlót láthatta pilótaként.

64 Minden bizonnyal a Meteorológiai Repülő Kirendeltség, azaz a későbbi V. közelfelderítő repülőszázad Fokker C.V.D repülőgépeiről van szó.

65 1896 és 1944, valamint 1945 és 1951 között megjelenő politikai napilap volt. A magyarországi hírlapok és folyóiratok 1915–1916. o.

66 A Sóstói repülőtérrel van szó. A Börgönd melletti reptér építése csak 1936-ban veszi kezdetét.

67 vitéz Hány László (Gyömöre, 1890 – Kistarcsa, 1953) 1908-ban végezte el a nagyváradi hadapródiskolát. A győri D. tábori vadászászlóaljhoz osztották be mint zászlóst. 1911-ben hadnaggyá, 1914-ben főhadnaggyá léptették elő. 1915-ben jelentkezett a császári és királyi

akarnak nyújtani a repülőgép és a repülőtelep megtekintésére és így a közönség jól teszi, ha ezt az alkalmat nem mulasztja el, mert többet ilyen alkalom nem valószínű, hogy kínálkozik.

Az értekezleten megbeszélték az ünnepség programját, amely szerint a repülőgép pontosan 10 órakor száll le a repülőtéren azzal a három repülőgéppel együtt, amelyek elébe mennek és 11 óráig amikor folytatja útját Szombathely felé, a gép itt tartózkodik. A gép leszállásakor Csitáry G. Emil polgármester⁶⁸ beszédet mond, majd utána a repülőtér sportgépei mutatványos repülést végeznek.

A repülőtéren a posta kirendeltsége háromféle emléklevelezőlapot árusít a közönség között, amelyek mérsékelt áron kaphatók, és a bevétel az Aero Szövetség céljait szolgálja. Az egyik fajta levelezőlap Benito Mussolininek van címezve és 30 fillérért kapható, aki a repülőpostával óhajtja továbbítani, az 1 pengőért a postahivatalnál felülbélyegeztetheti. Vásárolható azonkívül a „Justice for Hungary” emlékére készített levelezőlap, amelyekből az egyik 20 fillérért kapható. A repülőtelep parancsnoksága érintkezésbe lépett a MÁV Igazgatóságával és valószínűnek látszik, hogy a vasútállomásról 9.30 perckor különvonat indul a repülőtérré, amellyel a közönség 16 filléres menetdíjjal mehet ki a repülőtérré. Az iskolák növendékei is részt vesznek az ünnepségeken, akik 10 fillért fizetnek belépődíjat, a szegénygyermek az azonban díjmentesen vehetnek részt. A közönség 30, ill. 50 filléres belépődíjat fizet.

Repülőcsapat (k. u. k. Luftfahrtruppe) állományába. 126-os sorszámú magyar pilótaigazolványát 1916. augusztus 31-én vehette kézbe, majd a 4. repülőszázad állományához kerülve, szeptember 2-án a tábori pilótajelvényt is a mellére tűzhette. 1917. március 11-én vette át a frissiben felállított 42. vadászrepülő század parancsnokságát, mely irányítása alatt az első világháború egyik legsikeresebb, zömmel magyar származású pilótákkal feltöltött osztrák–magyar alegységévé vált. 1917. augusztus 1-jén századossá léptették elő. A háború alatt több mint 300 ellenség feletti bevetésben vett részt. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Repülőcsapat egyetlen vadászalakulatának, a 8. repülőszázadnak a parancsnoka, később a Szegeden, majd október 12. követően a Szombathelyen megszervezett század munkáját irányítja. 1921. május 1-jétől egy évre várakozási illetékekkel szabadságolták. A szóban forgó időszak alatt a szerveződő török légierő kiképzési munkáját segítette. 1922. évi hazatérését követően 4 hónapon át a MAEFORT szegedi kiképzőrezslegénél szolgált. 1923-tól a szintén Szegeden működő Repülő Meteorológiai Kirendeltség fedőnevet viselő Repülőgép Vezető Iskola (REGVI) századparancsnoka. 1924-ben Székesfehérvárra került, ahol a Repülő Kísérleti Állomás parancsnokaként tevékenykedett tovább, majd 1926-ban kinevezték a szegedi repülő iskola parancsnokává. 1928-ban ő hozta haza Hollandiából az első Fokker F.VIII utasszállító repülőgépet. 1930-ban a Repülő Dandár parancsnoki posztjára került. 1934. május 1-jén Légügyi aligazgatóvá léptették elő, ami a rejtett légierő alezredesi rendfokozatának felelt meg. 1938. június 28-tól ő töltötte be a Légierő megbízott parancsnoka posztját. 1938. november 1-jén ezredessé nevezték ki, majd december 31-én átvette az önálló Magyar Királyi Honvéd Légierő irányítását. 1940. december 24-én, a vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzóval fennálló nézeteltérése miatt leváltották. 1941. október 1-jével nyugállományba vonult, majd 1943. február 2-án címzetes vezérőrnagy léptették elő. Augusztustól ő töltötte be a Magyar Aero Szövetség elnöki tisztét. 1945-ben egy repülőgép fedélzetén családjával együtt Olaszországba menekült, de később visszatért Magyarországra. 1949-ben az ÁVH letartóztatta. 1953. február 13-án Kistarcsán, az internálótáborban hunyt el.

68 (1892–1970) Székesfehérvár legendás és kiemelkedő személyisége, aki 1931 és 1941 között polgármesterként szolgált a városát. Nevét többek között utca, uszoda és strand viseli a városban. Szobra a Rózsaligetben áll.

A repülőtér parancsnoksága felkéri az ünnepélyen résztvevő közönséget, hogy a repülőtéren alkalmazkodjanak a rendezőség utasításaihoz, a telepen való átvonuláskor az épületekbe belépni nem szabad és mindenki tartsa be a számára kijelölt helyet, mert így tudja csak a parancsnokság biztosítani az esetleges szerencsétlenségek elkerülését.

A „Giustizia per l’Ungheria” körül kordont vonnak és mintegy 30 méter távolságról a közönség megtekintheti a repülőgépet.

*Vasvármegye*⁶⁹ 1932. szeptember 13.

A „Giustizia per l’Ungheria” vasárnap folytatta túrarepülését és Szeged, valamint Békéscsaba városokat látogatta meg. Mind a két helyen ünnepélyesen fogadták. Szeptember 16-án a gép Székesfehérvárra és onnan Szombathelyre repül.

*Fejérmegyei Napló*⁷⁰ 1932. szeptember 14.: *Repülőmutatványok Székesfehérvár felett*

Mussolini ajándékgepe, a „Giustizia per l’Ungheria” 16-án érkezik Székesfehérvárra. A repülőgépet ünnepi fogadtatásban részesítik repülőink. A hétfői városházi értekezleten megbeszélték az ünnepi fogadtatás részleteit, amelyekből egyelőre csak annyit árulhatunk el, hogy ilyen látványosságban még nem volt része Székesfehérvárnak. A levegőben gépek cikáznak és bravúros mutatványokkal fogják szórakoztatni a közönséget. Az ünnepi fogadtatás iránt máris nagy az érdeklődés.

Itt hozzuk tudomására a közönségnek, hogy az állomásfőnökség reggel 9 óra 30 perckor különvonatot indít a repülőtérré, amely különvonat 11 órakor fog visszaindulni a vasúti állomásra. 22 fillér ez oda és ugyancsak 22 fillér a visszautazás költsége. Az utazásnál minden kedvezmény érvényes. Ezenkívül a vasúti állomásfőnökség mindent elkövet, hogy reggel 9 óra és fél tíz között az iskolás gyermekeket egy külön járat vigye a repülőtelepre. A különjárat indítását az iskolás gyermekekkel a tanárok az iskolában fogják közölni.

Vasvármegye 1932. szeptember 15.: *Nagy az érdeklődés a repülő-nap iránt*

A holnapi repülőnap iránt szokatlanul nagy érdeklődés nyilvánul meg nem csak Szombathelyen, hanem a környékbeli falvakban és városokban is. Mindehnyütt csak a jó időért rimáinkodnak, ne hogy az eső megzavarja, vagy el mossa az ünnepséget.

Nagyon sokan keresik fel holnap a repülőteret a szombathelyieken kívül a környékbeli falvaktól és városokból, Kőszegről, Körmendről, Sárvárról is. Hivatalos képviselőiket pedig elküldik a környező vármegyék is.

Az iskolák tanulói fűjsága majdnem teljes számban vesz részt a repülőnapon. A premontrei gimnázium tanulói fűjsága például egytől-egyig jelentkezett jegyért.

69 1889 és 1945 között megjelenő politikai napilap. A magyarországi hírlapok és folyóiratok 2222–2223. o.

70 1894 és 1944 között megjelenő napilap. A magyarországi hírlapok és folyóiratok 495–496. o.

A menetjegyirodákban és a kijelölt, tegnap már közölt dohánytőzsdéken a nagyközönség is szorgalmasan vásárolta a jegyeket. Aránylag feltűnő kelete van a 2., 30-as jegynek, melyért Mussolini levelezőlapon 1 pengős bélyeget, oda-vissza szóló ülőhelyet kapnak.

A különvonatok menetrendjét a holnapi számunkban közöljük, mert azok beállítása a jelentkezők számától függ.⁷¹ A viteldíj diákoknak és gyermekeknek 22, felnőtteknek 36 fillér.

A belépőjegyek árusítása holnap délután a repülőtéri bejáróknál folytatódik.

A repülőtéren a rendezőség már ma megteszi a szükséges előkészületeket. Ma szerelik fel a hangszórókat is, amely az előadásokat és az üdvözlő beszédeket közvetíti.⁷²

Fejérmegyei Napló 1932. szeptember 17.: *Több ezer főnyi közönség várta Mussolini ajándék-gépét*

Az „Igazságot Magyarországnak” ünnepi fogadtatása a repülőtéren

Verőfényes nap. A Magyar Király⁷³ elől egymásután gördülnek ki az autóbuszok a repülőtérré, szállítják a közönség tömegét.⁷⁴ Végig az útvonalon autók, szekerek, motorosok, kocsik, kerékpárosok és gyalogjárók. Az iskolák zászlóik alatt testületileg vonultak ki a „Giustizia per l’Ungheria” fogadtatására.

A repülőtéren óriási tömeg hullámszik. Végig pompásan parkírozott kerten hullámszik a tömeg. Az útvonalon a repülőtér alkalmazottjai állnak sorfalat, a repülőtelep kijárata előtt a Légügyi Hivatal tisztviselői.

A felszálló terep előtt a csendőrség díszruhás csoportjai kifeszített kötéllal tartják fenn a rendet. A légiposta barakkja előtt van élénkség. Leveleket adnak fel Szombathelyre.

Az iskolák egymásután érkeznek meg és négyszöget formálnak a hatalmas téren. Megérkeznek az előkelőségek. Ott láttuk vitéz Módly Zoltán altábornagy, vegyesdandár parancsnokkal az élen a székesfehérvári dandár és csendőrkörület tisztikarának számos tagját, gróf Széchenyi Viktor főispánt⁷⁵ családjával,

71 A másnapi szám szerint Szombathelyről 14:45-kor indult az első különvonat. Kőszegről 15:00-kor indítottak útnak egy másikat. A Kovács-kávéház elől induló autóbuszok 14:30 perctől kezdve a Király utca–Apponyi Albert utca–Söptei út vonalon szállítottak utasokat a repülőtérré.

72 Az ünnepség előre meghirdetett programja a következőképpen nézett ki:

1. A „Giustizia per l’Ungheria” körrepülése, közben a cserkészzenekar a Giovinizzát játsza.
2. Himnusz. Játssza a cserkészzenekar.
3. Újváry Ede polgármester üdvözlő a gép vezetőjét.
4. Dr. Kfrisztin Ernő leányliceumi igazgató ismerteti az óceánrepülést és a gép történetét.
5. A gép bemutatása a nagyközönségnek.
6. Három iskolagép bemutató repülése, melynek során az együttes-, a műrepülést és a ballonvadászatot mutatják be.
7. Marton Dezső okleveles gépészmérnök előadást tart az ifjúság részére a repülés technikájáról.
8. A repülőtéren felállított postakirendeltségnél repülőposta, levél és levelezőlap küldemények feladása.

73 A Fő utca 10. szám alatt található Magyar Király Szálló előtt volt akkoriban a székesfehérvári buszpályaudvar.

74 A *Friss Újság* aznapi száma szerint 10 percenként indultak a buszok.

75 Gróf Széchenyi Viktor (1871–1945) 1890 és 1892 között a 7. Vilmos huszárezred tisztjeként szolgált, majd tartalékos állományba kerülve, 1906 és 1917 között töltötte be első alkalommal

dr. Csitáry G. Emil polgármesterrel az élen a város vezetését, dr. Havranek József alispánt a vármegye tisztkarával, a pénzügyigazgatóság, törvényszék és posta reprezentárait.

A Légügyi Hivatal tisztviselői előzékenyen kalauzolták a megjelent előkelőséget. Beérkeznek a különvonatok és újabb rajokban hömpölyög a nép a verőfényes napon tündöklő repülőtér felé.⁷⁶ A hangárok előtt három kétüléses gép várakozik. Izgalmas lassúsággal telnek a percek. A lovas és gyalogos rendőrök alig bírják tartani a kordont.

Motorzúgás. A gépeket próbálják. Azután ejtőernyőket csatolnak fel, a repülők beszállanak a gépbe és egymás után kanyarodnak ki a térre és rövid nekifutás után ék alakban emelkedik fel a három gép, az „Igazságot Magyarországnak” elé mennek.⁷⁷

Pont 10 órakor motorzúgás hallatszik és a vasúti pályaudvar felől alacsonyan húzva egy piros tetejű gép jelenik meg a levegőben, a három fehérvári gép távolabbról kíséri.

Felharsan az éljen. A város felől érkezett gép lassan leereszkedik a mezősegre, méltósággal gördül néhány métert, montörök rohannak, fogják a szárnyait. Azután a ragyogó napsütésben csillogva a gép megfordul és lassan a két oldalt felsorakozott tömeg közepén várakozó előkelőségek felé gördül.

A fehérvári gépek éke díszmenetben siklik el alacsonyan a begördülő gép előtt. Rákosi György, a Légügyi Hivatal főnöke száll ki a gépből, utána Kálmán főfelügyelő. Impozáns látványt nyújt a gép. Két fedele sötét bordó színűre festett. Hatalmas légsavarjai sötétbarnák, réz szegéllyel, középen vörös színű üvegkup. A propeller csavar fölött a motor a hűtővel, két oldalt kipufogó csövek sora. Hatalmas ívelt hátsó kormányja, karcsú sötétbarna teste felejthetetlen látványt nyújt.

Kálmán felügyelő a leveleket szed ki a gépből és átadja a légi postásoknak. Majd Rákosi György a Légügyi Hivatal főnöke Kálmán felügyelővel feszes vigyázban megáll az előkelőségek élén álló dr. Csitáry G. Emil polgármester előtt, aki a következőkben üdvözölte az „Igazságot Magyarországnak” vezetőit: „Méltóságos Uram!” Mélyen Tisztelt Közönség!

Nincs a földkerekségen nép, amely a történelem évezredes országútján oly sok szenvedésen és küzdelmen ment volna keresztül, mint a magyar. Nemzeti imádságunkban: Himnuszunkban is nem az öröm és büszkeség, hanem az alázat és fájdalom szava csendül meg és a balsors által régen tépett magyar lélek meg-rázó szavakban sír fel a víg, boldog jövő után.

Ez a tragikus sors a világháború kitörésével különös mértékben jutott e nemzet osztályrészéül. Háborúba kényszerült, amikor évszázadok vihara után szom-

a székesfehérvári főispáni tiszttel. Az első világháború alatt 13 hónapot töltött a fronton. 1926 és 1939 között ismét Székesfehérvár főispánjaként tevékenykedett, majd 1941-ben Budapestre költözött. Az 1944–45-ös ostromot a fővárosban vészelte át. Legyengült állapotban, betegségektől gyötörtén 1945. április 19-én hunyt el. Cs. *Lengyel* 1991. 175–231. o.

76 A híradások szerint mintegy 5000 ember gyűlt össze az eseményre.

77 Erre a *Friss Újság* szerint 9:45 előtt pár perccel került sor. A három gép Velence légterében találkozott a „Giustizia per l'Ungheria”-val.

jasan áhította a békét. Küzdött, vérezett és éhezve, lerongyolódva is helytállott, járta az áldozatos kötelességteljesítés útját, még akkor is, amikor ősei vérével, verejtékével megszentelt földjén, mint a koncon ellenségei már osztozkodni kezdtek.

Az országot szétdarabolhatták, a magyar nép jó részét legdrágább kincsétől: hazájától megfoszthatták, de nem vehették el az igazságát. És milliók és milliók szívében él és minden emberi hamisságok dacára élni és győzedelmeskedni fog. Igazságot Magyarországnak: Ezt a két csodálatos erejű szót kiálltja a vérvesztések ájultságából magához tért nemzet egyre erősebben a világ felé. Ezt a két szót írta fel a hatalmas égre a hallani nem akarók részére az a büszke gépmadár is, amely világrészek feletti diadalmas útja után az örök város kapuja előtt szenvedte el a kegyetlen magyar sorsot. De a szárnyaszegett gépmadár roncsaiból feltörő lángok fénye nemcsak a gyászbba borult, vértanúhalált halt repülőit sirató nemzetre hívta fel a világ figyelmét, hanem rávilágított annak háttérében álló ellenségeire is. Azokra, akik a tragédiába sietve igyekeztek bevonni, örökre eltemetni azt az eszmét is, amit a gépmadár szimbolizált. A kaján öröm azonban korai volt.

A nemes olasz nemzet, amely a világháború alatt a mindenkor hős, önfeláldozni tudó és az ellenféllel is lovagias magyar katonákon keresztül megismerte és megtanulta becsülni a nemzetet, dicső vérenek: Mussolininek kezdeményezésére ezt a teljesen hasonló gyönyörű gépet adta a magyar népnek.⁷⁸

Az „Igazságot Magyarországnak! ez a szívekből feltörő erőteljes szózat tehát újra felragyoghatott az égen, hogy Róma: az örök város felől hirdesse az igazság eszméjének minden gyarló emberi alkotás feletti győzhetetlenségét.

Nagy örömmel tölt el ez a tudat, hogy ezt a repülőgépet a mi városunk történelmi földjén üdvözölhetem és a koronázó városunk közönsége nevében kifejezést adhatok a nagy olasz nemzet és Vezére iránt érzett mélységes háláknak.

Örömmel tölt el az is, hogy a Légügyi hivatali főnök nagyra becsült személyében hazafias tisztelettel és szeretettel köszönhetem a magyar repülőket, akik az utóbbi idők nagy veszteségei, s az állandóan leselkedő sok-sok veszedelemmel dacosan szembenézve, csodálatos bátorsággal és kötelességtudással végzik munkájukat. Vajha e munka legszebb jutalmaként mielőbb valóra válna mindnyájunk álma: és a magyar repülők az elszakított országrészekre ezzel a gyönyörű máddal vihetnék hírül igazságunk diadalát.”

A polgármester beszéde után felhangzott sok ezer torokból a hangos éljen. Az apró elemisták kezében meglebbent a zászlóerdő. Vitéz Rákosi György ezredes, a Légügyi Hivatal főnöke válaszol a polgármester szavaira: „Őszinte örömmel köszönöm a fogadtatást, örülük, hogy az ősi Alba sok emléket őrző falai közé vezethettem a „Giustizia per l'Ungheria”-t abba a városba, melynek a magyar repülés terén tradíciói vannak. Ezzel a röpléssel, a magyar repülés fája újabb gallyakkal erősödött. Reméljük, bízunk abban, hogy a Polgármester új szavai beteljesülnek.”

78 Az idézett polgármesteri beszédben elhangzó költői szólamon túl az igazsághoz tartozik, hogy a szóban forgó két repülőgép szinte semmiben sem hasonlított egymásra.

Éljen harsant a szavak nyomán, majd szűkre szorult a kötél-kordon s a község a gép köré tódult, hogy közről is megcsodálja. Alkalmunk volt dr. vitéz Rákosi György ezredessel beszélni, aki kérdésünkre elmondta, hogy 9 óra 42 perckor indultak Budapestről (tehát 18 perc alatt érkeztek le Fehérvárra). „Utunk pompás volt, a gép nagyon kényelmes.”

Az ünnepi fogadtatás után a levegőben műrepülést tartott a fehérvári három repülőgép. Állandóan együtt haladva, forogtak a levegőben. A telepről piros gömböket engedtek fel és a levegőben gyorsan szálló piros gömböket egyenként kezdték üldözni a gépek. Nyílegyenesen szálltak a gépek a piros gömbök felé, azután hirtelen megfordultak és neki irányították a gépet a levegőben imbolygó léggömbnek a pilóták. Lebukott a gép a gömb után. Egy pukkanás és a levegőben úszó piros foszlányok igazolták pilótáink ügyességét. Sűrűn szálltak a piros léggömbök, de fürgén pukkantották szét a mozgékony gépek. Négy-öt szállt egyszerre fel, de egy sem került el a sorsát. A tömeg nyakszirtmerevedést kockáztatva nézte a pompás légimutatót. Elfogytak a léggömbök. Újabb légimutatók következtek. Dugóhúzó, peregve látszott zuhanni a gép. Rémület fagyasztotta a nézőket, de közel a földhöz a gép kiegyenesedett és büszkén emelkedett fel újból. Gyakran tört fel a lelkesedés a sötét foltokban összetömrültekből a kitűnő légi mutatók láttán.

Beindították újból az „Igazságot Magyarországnak” gépet és elvonult a repülőtéren összegyűlt hatalmas tömeg előtt. Aztán megindult a népáradat hazafelé. Autók, szekerek, motorok, kerékpárok és a vonat szállítják vissza a tömeget.

Magányosan áll ott a gyönyörű gép a mezőn. Tizenkét hengeres Fiat-motor, együttesen ezer lóerőt képvisel, maximális sebessége 220–240 kilométer, a legmodernebb gépek egyike, Mussolini ajándéka.⁷⁹

A repülőtéren ma díszbéd lesz és délután 3 órakor az „Igazságot Magyarországnak” gép tovább repült Szombathelyre és Kaposvárra.⁸⁰

Vasvármegye 1932. szeptember 17.: A piros gépmadár Szombathely felett

Hatezer ember ünnepelte tegnap a szombathelyi repülőtéren⁸¹ a „Giustizia per l’Ungheria”-t

Tizenkettőkor, amikor a menetjegyiroda be akarta szüntetni a jegykiadást, akkor volt a legnagyobb a tumultus. Mindenki az utolsó pillanatra hagyta a jegyváltást. Majd ha jó idő lesz...

79 A Celestino Rosatelli által tervezett B.R.3 az 1918-ban kifejlesztett típus harmadik változata volt. 1931–32 során csaknem 80 darabot gyártottak belőle. A 30-as évek folyamán még további két típusváltozat követte.

80 Az újságíró e helyütt komoly tájékoztatlanságról tesz tanúbizonyságot, mivel a „Giustizia per l’Ungheria” még délelőtt 11 órakor elhagyta Székesfehérvárt és elindult Szombathely felé. Kaposvárot pedig egy héttel korábban járt.

81 A szombathelyi aviatika és a repülőter gyökerei egészen 1913-ig nyúlnak vissza, bár ez utóbbit „csupán” 1915-ben nyitják meg a nagymezei lovassági gyakorlótér helyén, mint a 4. repülőpótszázad állomáshelyét. 1924-től a rejtett légierő Repülőgép-vezető Iskolája (REGVI) működött vette birtokba a repülőteret, ami 1928–29 folyamán nagyarányú bővítésen és modernizáláson ment át. Szombathelyen zömmel bombázóképzés zajlott, de időnként vadásztanfolyamokra is sor került. Itt került sor az Olaszországból érkező gépek átadás-átvételére is.

Hát az volt. Jobbat már egy vérbeli sportrepülő sem kívánhat.

Az a kevéske szellő, ami éppen lengedezett, az csak azért volt a rendezőség által külön megrendelve, hogy a repülőtéren a kötélkordonon és egyebütt elhelyezett ezernyi zászlócskát lengethesse.

A nap is tűzött. A hölgyközönség meg bosszankodott, hogy:

Jaj, miért nem hoztam napernyőt!

Tehát annak az egyik rendezőhelyettes segédgyakornoknak az écájára nem került sor, aki azt tanácsolta a minap, hogy: Rossz idő esetén tartsuk meg az ünnepséget a Kulturban...

Tanácsáért persze nyomban agyonlőtték. (Tegnap már buzgón rendezkedett).

A fél kettős vonattal indultak ki a repülőtérré az első fecskék. Már t. i. a közönségfecskék. Talán húszan, csak azért, hogy pesszimistává tegyék a rendezőséget: Lám alig lesznek. Bezzeg, ha vasárnap délután lett volna!

(Végeredményben nem rosszak az ilyen rossz előjelek, mert a végén mindig jó a kellemes csalódás.)

A rendezőség persze már a helyén tevékenykedik. Ott vannak a bejáratoknál a pénztárak is, meg a kerékpárdepók vezetői is. A kapun azonban lélek...

Fél háromkor nyitják meg a közönségnek őket. Addig a rendezőség még az utolsó simításokat eszközli a helyszínen.

Irányító táblákat helyeznek el, egy csomó újabb zászlócskával díszítik még a teret.

A hatalmas tarka és nemzetiszínű lobogós kordonvonalak nagy ékalakot formálnak. Bent, középen szónoki emelvény piros-fehér-zöldbe és fenyőgallyakba burkolva. A kordonon kívül, az emelvény jobb oldalán hosszú széksorok. Az ellenkező oldal a diákoknak van fenntartva. A kötélkordonon belül kakastolas csendőrök vonnak sorfalat.

Két órákor megérkezik a rendőrség is. Ők a kötélen kívül formálnak kordont. A civil ruhás rendőrségi közegek pedig szétoszlanak a közönség számára fenntartott helyeken rendezőnek.

A vasútállomás felőli bejáratnál van felállítva a repülőtéri alkalmi postahivatal. Volt munkája.

860 levelet és levelezőlapot vett fel a Winkler Ferenc főnökhelyettes vezetésével működő kirendeltség és 700 pengő értékű bélyeget adott el. (A repülőgép Szombathelyre 483 levelet hozott.)

Fél három után megindult az üzem abban a két „hangár”-ban is, amelyet az árnyékos részekben helyeztek el. Az Östörhöz és Schmall Gyulához címzett ponnyvatetős és tetős, valamint „fal nélküli” hangárokból aztán végig dolgozott az „olajozó” személyzet. Egyik-másik alkalmi pilóta ugyan drágállotta az utánpótlás árát, de hát kénytelen volt vele. A Schmall-féle hangárban például minden ellenvetés dacára az összes „benzin” és „olaj”-készlet elfogyott, úgy, hogy az ünnepség vége felé legfeljebb már csak szóda vízzel lehetett kielégíteni a „hő”-igényeket és lemosogatni a „légi”-út szomszédságának porát.

A repülőtér irányába vezető ország és egyéb utak füstöltek. A portól. A szekerek, kocsik, kerékpárok, motorkerékpárok, autóbuszok, autók és köztük malterként a gyalogosok. Három óra előtt pár perccel befutott az első szombathelyi

különvonat vagy negyven kocsival és kétezeröttszáz főnyi utassal. A repülőtéri „pályaudvar” hirtelenében ennyi embert (illetve diákot) még nem látott. Mert az első vonatot jóformán teljesen a diákság töltötte meg. Ja, szívesen jöttek. Nemcsak a látványosság kedvéért, de mert az utolsó órák is elmaradtak. Holnap meg úgyse feleltetnek, örvendeztek a gyepen. Az utolsó óra esete egyébként a közhivatalok öreg diákjaiban is felelevenítette a fiatalabb éveket. Ugyanis ott is elmaradtak tegnap az utolsó órák.

Még a különvonat meg sem érkezett, mikor Zanat⁸² tájékán két erős gép búgása hangzott fel. A korán jövők hitetlenkedtek:

Eh, ez még nem az!

A másik jobban tudta:

Dehogy nem! Csak most nem száll le, hanem elmegy valamelyik rétre, aztán a pilóta ott megebédél és azután jön vissza pontosan négyre. Tévedtek mind a ketten. A két gép közül ugyan egyik tényleg „az” volt, de le ez sem szállt és a rétre sem ment ebédelni.

Nagy kört írt le a két gép a magasban, aztán az egyik, az első, Kőszeg felé vette az útját. A másik, ezüsttestű Fokker,⁸³ ívekben gyűrűzött a tér felett, aztán landolt. Dr. vitéz Rákosi György, a Légügyi Hivatal igazgatója és a pilóta, Kálmán László légügyi főellenőr ugrott ki belőle.⁸⁴ Most már futótűzként terjedt a híre, hogy:

A „Giustizia” volt! már t. i. amelyik faképnél hagyta Szombathelyt és eltűnt Kőszeg irányában.

Kőszegen éppen indulófélben volt a különvonat, amely több mint ötszáz főt hozott a szombathelyi repülőtérre, amikor megjelent a város felett a nagy, piros gépmadár. A rendezők mondták egymás közt:

Az ötszáz nézőért repült a városnak egy tiszteletkört.

Egymás után berobogott a három különvonat. Hirtelen „zsúfolt ház” lett a zászlós kötelek tájékán. Piskor dr. száguldott végig a „termen”.

Minden jegy elfogyott!

Persze ez nem jelentette azt, hogy aztán már több embert be se engedjenek. Állóhely még volt, csak ülni nem lehetett már a legjobb akarat mellett sem.

Háromnegyed három. Kőszeg felől feltűnik „ő”, a nap hőse. Körüljárja a várost, hogy az otthonmaradottak is lássák, aztán hatalmas berregéssel a tér felé fordul. Alacsonyan száll. A tömeg lelkesedik. A tér legészakibb részén landol. A tömeg elégedetlen:

Ó, milyen messze van! Nem is látjuk. (De azért nézik és dicsérik.) Milyen szép piros!

A rendezők nem győzik hajtogatni, hogy:

Majd közelebb jön, hiszen még csak három óra.

82 Ma szombathely része, a várostól 1 km-re keletre, Vát irányában.

83 Minden bizonnyal egy Szombathelyen állomásozó és a Giustizia fogadására korábban felszállt Fokker C.V/D repülőgépről van szó.

84 Itt némi időzavarba került a tudósító, hiszen az említett személyek nem a leszálló Fokkerben, hanem a Kőszeg felé távozó Giustiziában ültek.

Kint vannak már az előkelőségek is. Ujváry dr. polgármester⁸⁵ sajnálkozik:

Kár, hogy a hangszórók nem jöttek meg. De most már mindegy. Legalább cukrot hoztam volna...

A cukor lenne t. i. a hangszóró pótló, vagy hangerősítő. Egy kis ismerős azonban megmenti a polgármestert, megkínálja. Most már aztán igazán semmi baj sincs. Kezdődhetik.

Nagy bűgás a repülőtér északi részén. Mozgolódás. A tömeg mind élénkebb. A távcsövek a szemek előtt. Startol a „Giustizia”!

Ebben a pillanatban a levegőbe emelkedik a hatalmas, bordótestű gépmadár. Elnémul a zibongás. A tömeg visszafojtott lélegzettel nézi az égboltot. A polgármester már a szószoki emelvényénél áll két díszbeöltözött huszárjával. Néhány kör, amelyből jut a városnak is egy-egy cikkely. Aztán ismét landol a gép. De nem áll le: gurul. Vontatja a saját hatalmas, bíboros testét középre, egészen az emelvény elé. Leáll a motor. Kilép a pilóta: Kálmán László légügyi főellenőr. A szárnyak mellett helyezkednek el. Csendőrszakasz fogja körül díszőrségként a gépet, melynek oldalán a fehér sávon kék betűkkel díszlik a felírás:

„GIUSTIZIA PER L'UNGHERIA”

A Giovinezza-t játssza a cserkészzenekar. A polgármester beszél: üdvözlöm az olasz nemzetet... üdvözlöm a gondolatot...

Mikor beszédében Mussolini nevét említi, harsány éljen tör ki a tömegből. Himnusz.

Aztán kezét szorítja a pilótával, akinek az a kitüntető szerep jutott, hogy a Gépet vezetheti. Krisztin Ernő leánylíceumi igazgató (ebbeni minőségében a nyilvánosság előtt első ízben) lép az emelvényre és a magyar óceánrepülés történetéről tart előadást. Ismét begyújt a motor és az IGAZSÁGOT MAGYARORSZÁGNAK! elvonul a kordonkötél mellett a közönség közvetlen közelében. A légszavár szele simogatja a lángpiros arcokat. A közönség nem győz betelleni a gyönyörű géppel, amely közében ismét leáll.

Megint motorzúgás. Három iskolagép szeli a levegőt. Kiss Ernő légügyi főellenőr, Soós József és Kovács Pál légügyi segédekkel mutat be rajrepülést és bukfencet. A landolásnál az apró iskolagépek eltörpülnek a „Giustizia” mellett. Már egy negyedik kisgép van a magasban. Pár perc múlva a közönség gyöngébb pilótatermészetű része a gyomrát a torka helyén érzi. Krudy Ádám⁸⁶ légügyi ellenőr csinálja ezt a vakmerő dugóhúzóival. Zuhanik, forog és mikor már mindenki azt hiszi, hogy vége, simán, biztosan siklik tova. Az előbbi három lendül neki újra. Vörös ballonok szállnak a levegőbe, amelyek egymás után pukkadoznak. Légszavarral vadásszák őket. Nagyszerű. Két halványfényű rakéta száll fel. Vége.

85 Dr. Ujváry Ede (1876–1950) 1931 és 1941 között töltötte be a tisztséget.

86 Krudy Ádám 1937-ben Junkers Ju 52 pilótaként szerepel a Budaörsi repülőtér megnyitóünnepségén, majd 1941-ben, mint százados a Kassai repülőtér parancsnoki tisztét látja el. Később az 5/1. „Bagoly” éjjeli vadászrepülő-század parancsnokává nevezik ki. A nyilas hatalomátvételt követően letartóztatják és nyugatra szállítják, ahonnan csak a világháborút követően tér haza. A katonai ellenállásban való részvétele miatt 1945-ben őrnaggyá léptetik elő.

Népvándorlás az országutakon és a két hosszú különvonal szerelvényeihez. Sehol semmi torlódás, fennakadás. A legkisebb baleset sehol. Pedig... Pontos számadatokkal szolgálhatunk:

Öt autóbusz tizennégy fordulót csinált. A depóba 181 motorkerékpárt, 37 lófogatú kocsit, 487 gépkocsit és 1267 kerékpárt őriztek. De hát a rendezőség (élén Biczy Elemérrel⁸⁷ és Piskor Károly dr.-ral⁸⁸) és a rendőrség Oroszlány Endre dr. főtanácsos⁸⁹ személyes vezetésével dolgozott. A nap sikerének legfőbb elősegítője azonban a repülőiskola volt. Kenese Valdemár,⁹⁰ az iskola igazgatója mindent megtett. A szombathelyi közönséget vitéz Rákosi György dr., a Légügyi Hivatal igazgatója dicsérte meg: Ilyen fegyelmezett közönséget nem láttam az országban. Igazán meglepett ez a bámulatos rend...

Mert járt ám máshol is a Giustizia, hanem egyik alföldi városban például, a landolás után megrohanták és mindenki akart belőle törni egy darabot emlékébe... Ezek után...!

Egyébként, a köznap ellenére, ötezer fizető közönség, összesen pedig kerek számban hatezer ember volt a repülőtéren. A téren kívül körülbelül négyezer. (A közönség fegyelmeztségére a legjellemzőbb, hogy a rengeteg szombathelyi amatőr-fotográfus a rendezőség egyszeri felhívására mind odahaza hagyta fényképezőgépét és csupán két masinát foglaltak le fényképezés közben, amit egyedül a Vasvármegye munkatársának engedélyezett a Légügyi Hivatal). A bevétel kb. 2000 pengő, amely természetesen nem a szombathelyi repülőiskoláé (sem a városé) lesz, hanem az Aero Szövetség kapja, amely a magyar sportrepülés szárnypróbálgatásait egyengeti.

A nagy nap lezajlott és a gépmadár ma reggel fél nyolckor tovább száll, hogy másutt hirdesse: „GIUSTIZIA PER L'UNGHERIA”.

87 Mérnök és városi műszaki tanácsos.

88 Pálos (Piskor) Károly (1903–1944), mint jogász került a szombathelyi rendőrség állományába, majd 1934-től a Szegényügyi Hivatal vezetőjévé nevezték ki. 1938 őszén Losonc város főjegyzője, 1941-től Újvidék szociális tanácsosaként, majd 1944-től Kiskunfélegyháza polgármestereként tevékenykedett. 1944. október 23-án autóbaleset következtében vesztette életét, miközben a front előtt menekült.

89 Oroszlány Endre a két háború között komoly rendőrkarriert futott be. 1932-ben a Magyar Királyi Államrendőrség szombathelyi kirendeltségén dolgozik, mint tanácsos, főtanácsosi címmel és jelleggel. 1933-tól szentendrei rendőr-főfelügyelő, 1943-ban már Budapest főkapitány helyettese, míg 1944-ben főkapitánya.

90 Kenese (Kulhanek) Valdemár (1884–1942) a nagyváradi hadapródiskola (1899–1903) elvégzését követően került a 12. huszárezredhez, ahonnan 1912-ben vezényelték át a cs. és kir. Légióhoz, ahol az állományába. 1913-ban az újvidéki repülőteret irányítja, majd az első világháború kitörésekor már mint főhadnagy kerül ki a frontra. 1916-tól, már századosként, az 5. repülőszázad parancsnoka. 1917 végén őrnaggyá nevezik ki és Bécsűj helyre kerül, mint repülő-pótzászlóalj parancsnok. A háború végén már alezredesi rendfokozatban szolgál. 1924-ben veszi át a szombathelyi repülőtelep irányítását. A következő kilenc év során, különböző elnevezésekkel, ezt a pozíciót tölti be. 1933 októberétől már mint ezredes, a rejtett légierő 2. repülő ezredének parancsnoka. 1936. január 1-jén kinevezik a rejtett légierő parancsnokává. Ekkor már vezérőrnagy. 1938-ban légügyi szemlélő, majd november 1-jén altábornaggyá léptetik elő. 1940. december 24-től a Magyar Királyi Honvéd Légierő parancsnoka. 1941. november 31-én, súlyos és gyógyíthatatlan betegsége miatt leváltják.

*Debrecen*⁹¹ 1932. szeptember 18.: *A „Giustizia per l’Ungheria” Debrecenben*

Szombaton délelőtt rendkívül lelkes és emelkedett hangulatú ünnepség zajlott le Debrecenben, az epreskerti repülőtéren,⁹² ahol a pompás őszi napsütésben a város közönségének szépszámu csoportja vonult fel, hogy tanúja legyen, amikor a pompás repülőgép, Mussolini nagyszerű ajándéka, a magyar–olasz barátság testet öltött szimbóluma Debrecen földjére megérkezik.

Mint poraiból megelevenedett Phönixmadár szállt a hatalmas gép, hogy újból életre keljen vele a nagy gondolat, amelynek szolgálatában dőlt ki a „Justice for Hungary” és vele együtt a magyarság harcának két bajnoka: Endresz és Bittay. De a gép, a gondolat új életre kelt és megjelent a kék, tiszta égboltozaton, az új madár, amely ha más néven is, de újból hirdeti: „Giustizia per l’Ungheria”!

A fogadtatás lelkes és meleg volt, amely illet is az ünnepi hangulathoz, de hiányzott a tízezernyi tömeg, amely egetverő harsogással kiáltott volna fel: Igazságot Magyarországnak! A tömeg hiánya azonban nem a Debreceni Sportrepülő Egylet hibája, hanem a merev útitervé, amely nem tette lehetővé, hogy a pompás repülőgép ne egy szürke hétköznapon, hanem egy ünnepi vasárnap emelkedett hangulatában jöjjön el a legmagyarabb városba. Iskolában volt az ifjúság, munkája mellett a tisztviselő, a munkás és így csak azok tudtak az ünnepségen részt venni, akik a hétköznap dacára is időt tudtak maguknak szakítani, hogy kimenjenek a repülőtérré. Pedig méltóbb lett volna a szent ügylő, a magyar igazság propagandájához, ha Debrecen közönsége tízezerszámra vonulhatott volna ki az epreskerti repülőtérré.

Így is mintegy kétezer főnyi közönség vonult ki, amelynek soraiban ott láttuk vitéz Siposs Árpád altábornagy⁹³ vezetésével a debreceni helyőrség tisztjeit nagyszámban, báró Vay László főispánt⁹⁴ feleségével együtt, dr. Vargha Elemér h. polgármestert, dr. Náhráczky Béla vármegyei főjegyzőt, dr. Rugonfalvy Kiss István egyetemi rektort és még nagyon sok előkelőséget. Tíz óra előtt 5 perccel tűnt fel az impozáns repülőgép a város felett, néhány tiszteletkört írt le a város fölött, majd simán leszállt a repülőtéren. A gép a kordon elé gurult és a katonazenekar a Hymnuszt játszotta el. A gépből kiszállt Kálmán László légügyi felügyelő,⁹⁵ aki tiszteletgett báró Vay László főispán előtt. Báró Vay László főispán meleg szavakkal üdvözölte a kiváló pilótát.

91 1924 és 1944 között megjelenő politikai napilap. A magyarországi hírlapok és folyóiratok 286–287. o.

92 Az epreskerti repülőtér története a Magyar Aero Szövetség 1929.évi kezdeményezésével vette kezdetét, amelynek eredményeként 1930. június 2-án nagysikerű repülőnapot tartottak, majd július 6-án Bethlen István miniszterelnök is repülőgéppel, a H-MNFB lajstromjelű Fokker F.VIII-sal érkezett a városba. A repülőtér hivatalos megnyitására 1931. május 23-án került sor, amikor három, korábban Nyíregyházán állomásozó Hungária sportrepülőgép (H-MHOD, H-MHUG, H-MHUC) szállt le Debrecenben. A harmadik negyedévben megkezdődött a parancsnoki épület és a Közelfelderítő-hangár építése is. *Vasváry József*: Délibábok légterében. http://www.compumap.hu/delibabok_legtereben.pdf. (Megtekintés: 2016. november 30.)

93 Ekkoriban a debreceni 6. honvéd vegyesdandár parancsnoka.

94 Báró Vay László (1890–?) 1932 és 1937 között töltötte be a Bihar vármegyei és debreceni főispáni tisztséget.

95 Valójában főfelügyelő.

Mint magyar nemzeti feltámadás dicsőséges szimbólumát köszöntöm a „Giustizia per l’Ungheria”-t abból az alkalomból, hogy Debrecenben az ősi hajdú földön is megjelent. A szerencsétlen véget ért „Justice for Hungary” is a magyar élniakarás hirdetője volt, mert az a magyar elhatározás, amely az Óceán és az elemek hatalmával dacolni tudott, olyan teljesítmény volt, amely az első helyre állította. Mi nem mint a technika diadalmas alkotását nézzük a „Giustizia per l’Ungheria”-t, hanem mint annak a magyar feltámadásnak a hirdetőjét, amely több ezer főre rúgó tömeg egetverő éljenzése közben szállt le a nyíregyházi repülőtérre. „Giustizia per l’Ungheria!”⁹⁶

*Reggeli Hírlap*⁹⁷ 1932. szeptember 18.: *Sok ezerfőnyi tömeg fogadta nagy lelkesedéssel a „Giustizia per l’Ungheria”-t*

Vasárnap délután három órakor érkezett meg Miskolcra és fél öt órakor repült tovább az olasz nemzet ajándék gépmadara.

Miskolc, szeptember 19.

Az olasz nemzet és Mussolini nagylelkű ajándéka, amely most Magyarországon körrepülést végez, vasárnap délután Miskolcra érkezett. A hatalmas és gyönyörű gépmadár érkezését a repülőtéren⁹⁸ sok ezer főnyi közönség várta. A gép délután Nyíregyházáról indult el Miskolc felé, s miután a város fölött egy kört írt le, három óra előtt öt perccel szállt le a miskolci repülőtéren, ahol éljenzés, ováció fogadta.

A hatóságok és a miskolci előkelőségek élén Pokorny Hermann vegyesdandár parancsnok, altábornagy,⁹⁹ Bónis Aladár alispán,¹⁰⁰ Halmai Béla dr. helyettes polgármester, Tasnády Antal rendőrfőtanácsos, a miskolci kapitányság vezetője, Legeza László dr. kormányfőtanácsos és vitéz Kovács légügyi főfelügyelő,¹⁰¹ a repülőtér parancsnoka várták a „Giustizia per l’Ungheria”-t. Amikor a repülőgép talajt ért, felharsant a 13. honvéd gyalogezred zenekarának Himnusa, majd dr. Halmai Béla helyettes polgármester üdvözölte igen szép beszédben a repülőgépből kiszálló Kálmán László légügyi főfelügyelőt.

A páratlan szépségű gépmadarat ezután a nagyközönség megtekintette. Majd repülőünnep következett, amelynek során a Bükk-Mátra-Vidéki Aero Club¹⁰² pilótái végeztek gépükkel bravúros repülőmutatványokat. Körülbelül fél 5 órakor miután felvette a miskolciak által az olasz miniszterelnöknek küldött postát,

96 Varga 2006.

97 1893 és 1935 között Miskolcon megjelenő politikai napilap. A magyarországi hírlapok és folyóiratok. 1756–1757. o.

98 A várostól északra fekvő repülőtér 1931-ben jött létre és a Bükk-Mátavidéki Aero Club motoros és vitorlázó repülőgépei használták.

99 Pokorny Hermann (1882–1960) már az első világháború folyamán a rádiófelderítés területén tevékenykedett. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után, habár Morvaországban született, a magyar állampolgárságot választotta. 1932-től 1935-ben bekövetkezett nyugállományba vonulásáig a 7. miskolci vegyesdandár parancsnokaként szolgált.

100 tolcsvai Bónis Aladár Borsod, Gömör és Kishont vármegyei alispán.

101 vitéz Kovács Endre (1898–1968), több repülőszázad tagjaként, megfigyelő tiszti beosztásban harcolta végig az első világháborút. 1930 és 1939 között, mint őrnagy, a miskolci 5. közfeldelítő század parancsnoka.

102 A klubot 1931-ben alapították.

starthoz állt a repülőgép, majd felszállt a levegőbe és átrepülve a város felett, nyílegyenesen Budapestnek vette útját.

A „Giustizia per l’Ungheria” miskolci látogatása és a szép repülőünnepség sokáig emlékezetes marad a miskolci közönség előtt.

*Nyírvidék*¹⁰³ 1932. szeptember 20.: *Több ezer főre rúgó tömeg egetverő éljenzése közben szállt le a nyíregyházi repülőtérré a „Giustizia per l’Ungheria”*

Mozgalmas szombatra ébredt Nyíregyháza város lakossága. Egész héten egyébről sem beszéltek, mint a „Giustizia per l’Ungheria” érkezéséről. Szombaton már a déli órákban megindult a népvándorlás a repülőtér¹⁰⁴ felé, mindenki ott akart lenni a gép érkezésénél, mindenki látni akarta a magyarság nagy barátjának, Mussolininek értékes ajándékát. A repülőtér felé vezető úton autók, motorbiciklik, kerékpárok, egyfogatúak száguldottak fel s alá, soha még ilyen lüktető képet nem látott a város lakossága. Gyalogosok fáradtságot nem ismerő módon rótták az erre a célra felöntözött országutat. Három órakor már mozogni sem lehetett a repülőtéren. Feszült várakozás közben szemlélte mindenki az eget. Három óra utána a tömeg elkezdett idegeskedni. Endreszék és Kaszálák nemrégien lepergett megrendítő drámája ismét ott ült sok száz szájon, egymást rémítették a várakozók: Három órára kellett volna megérkeznie és már negyed négy van mondották egymásnak az emberek, csak nem történt a gépnek baja? Szerencsére ez a hangulat nem tartott sokáig. Három óra húsz perckor diadalordításban tört ki a tömeg:

Ott a gép! Ott a gép!

Minden szem a jelzett irányba tekintett, s csakugyan a város fölött feltűnt egy mozgó pont, mely mindig nagyobb és nagyobb lett, s egyszer csak megcsillant az őszi nap fényében a karcsú gép vörös teste, megkerülte háromszor a repülőteret, majd méltóságteljes biztos mozgással a közönség egetverő éljenzése közben földet ért. A vármegye, város, katonaság és más intézmények előkelőségei a téren fölállított emelvényhez mentek és kezdetét vette az ünnepélyes fogadtatás.

Elsőnek a gépből kiszálló Kálmán László pilótát Budaházy Mihály őrnagy¹⁰⁵ kislánya, Budaházy Dalma üdvözölte kedves, meleg szavakkal, s beszéde végén egy csokrot nyújtott át. Erdőhegyi Lajos dr. főispán¹⁰⁶ lelkes üdvözlő szavai után Bencs Kálmán dr. kormányfőtanácsos polgármester¹⁰⁷ a város nevében

103 1967 és 1944 között megjelenő politikai napilap.

104 A nyíregyházi repülőteret hivatalosan 1930. március 14-én adták át, ám az igazi üzem csak 1931. június 15-én érkezett el, a rendszeres Budapest–Nyíregyháza járat beindulásával. A repülőtér 1934-től válik a rejtett légierő bázisává. *Jánkfalvi* 2005. 18–35. o.

105 (1891–1962), 1943-ban már vezérőrnagy és a 24. gyaloghadosztály parancsnoka.

106 Erdőhegyi Lajos György (1888–1954) 1929 novemberétől töltötte be a Szabolcs vármegyei főispánságot, amiről nem sokkal a „Giustizia per l’Ungheria” Nyíregyházára érkezése után, Gömbös gyula hatalomra kerülése miatt mondott le.

107 Dr. Bencs Kálmán Endre (1884–1934) 1918-ban édesapjától vette át a polgármesteri címet, amit egészen 1934. december 27-én bekövetkezett haláláig viselt.

fogadta a gépet, majd Vietorisz József dr., c. főigazgató¹⁰⁸ lépett az emelvényre s a következő beszédet mondotta: „Giustizia per l’Ungheria”

Sok olyan ünnepünk után, amelyek értékét a megszkotottság és a közöny már-már köznapivá csökkentette, tegyük mai hétköznapiunkon szívbeli ünneppé azt az alkalmat, amikor komolyan emlékezni és őszintén lelkesedni akarunk. Mert bármennyire fölösleges, sőt káros, hogy minden érzékünk eltompuljon a hivatalos összejöveteleknek sokszor kiábrándító, rideg légkörében: annyira kívánatos, sőt szükséges, hogy koronként megfüröszsük fásult lelkünket az igazán nemes érzések mélyről fakadó forrásvízében.

Alig múlt el egy esztendő azóta, hogy Endresz György és Magyar Sándor hazánkfiai 26 óra alatt Amerikából hazánk szívébe érkeztek azon az az óriási teljesítményű gépmadáron, amely szinte önérzetesen viselte a „Justice for Hungary” diadalmas nevét. Nagyra törő, elszántan merész, majdnem halálos vállalkozás volt ez: méltó arra, hogy a legmagasabbra fokozott becsvágyat is kielégítse, ha sikerül, de alkalmas arra is, hogy minden reményt elhervasszon, ha kudarc éri a megvalósulásának szédítően kockázatos útján. Mily hatalmas gondolat a terv fölvetésében: mily páratlan kitartás az akadályok elhárításában: mily rajongó odaadás a gondolatnak tette váltásában! Elismerésre és tiszteletre érdemes lett volna akkor is, ha az elemek útját állják az akarat érvényesítésének: annál többet jelent számunkra az eredmény, melynek alapján hivalkodás nélkül mondhatjuk el, hogy annak a gépnek célhoz juttatása isten segedelmével a magyar erő fényes diadala volt, amit az egész világ irigylésre méltónak találhatott: a mi szívünk pedig újra meg újra feldobog határtalan örömben és lelkesedésében azon, hogy e hős férfiakat lelkünkől lelkezett testvéreinket vallhatjuk!

Hálás kötelezettségünk ez a megemlékezés, de egyben jogos büszkeségünk is, mert a kivívott egyéni siker egyúttal nemzeti életképességünk tagadhatatlan megnyilvánulásának bizonyult. Mit nem teremthetne, hova nem fejlődhetnék ez az erőszakosan elfojtott, gonoszul megnyirbált, vergődésre kényszerített, halálra kárhoztatott magyar életképesség, ha lélekhez jutva, csonkítatlanul, szabad mozgással, a feltámadt élet ujjongásával emelkedhetnék nekilendült szárnyam a nemzeti boldogság eszményi magyarságába! S mily végtelenül tragikus az a sors, amelynek csapása alatt könnyező szemmel kell látnunk, vérző szívvel éreznünk, ökölbe szorított marokkal túrnunk, hogy méltatlan gyalázat érje fejünket, elviselhetetlen járom nyomja nyakunkat, tehetetlenség sorvassza nagyrahivatásunkat! Kétszeresen fájhatjuk, hogy felejthetetlen Endreszünk élete idő előtt lett a tragikus magyar sors áldozatává: de a lezuhant gép s a kihűlő ajkak számunkra megbecsülhetetlen örökségül kiáltja világgá úgy a mi nagyon meggyötört lelkünk vigasztalására, mint az elvakult népek lelkiismeretének felébresztésére közös végrendeletünket: Igazságot Magyarországnak!

Nem kegyelmet kérünk mi, akik tudva és akarva senkinek semmit nem vettünk, „ha ugyan nem vétek tettünk”, ha ugyan nem vétek a szeplőtelen becsület, az önzetlen hűség és a férfias kötelességteljesítés. Nem alamizsnáért ri-

108 (1868–1954) költő, műfordító, nyíregyházi gimnáziumi tanár, majd 1928-tól nyolc esztendőn át igazgató.

mánkodunk mi akik ha ínségre jutottunk is, két kezünk munkájával akarjuk megkeresni tőlünk jólélekkel nem sajnálható mindennapi kenyerünket. Nem vállveregetésért epedünk mi, kikre nézve közmondásos, bár nem a legtöbbet érő megállapítás az, hogy lovagias és vendégszerető nemzet vagyunk. Mi igazságot várunk azoktól, akik érzik, hogy messzire túlmentek az elviselhető megtorlás határán! Mi igazságot várunk azoktól, akik belátják, hogy békés megegyezés nélkül lehetetlenség a nemzetközi érintkezés barátságossá tétele, a teljesen leromlott gazdasági viszonyok megjavítása, s a lejtőre került erkölcsi értékek helyreállítása! Mi igazságot követelünk azoktól, akik ellenségeinktől felvértezve, teljes tájékozatlansággal, s mégis alig palástolt kárörömmel velünk akarták megfizettetni a véráldozat és halotti tor egész számláját! A leroskadásig tűrünk, szenvedünk: de igazságunk fényét elhomályosítani nem engedjük, s egy évezreden át szerzett jogainkról idegen érdekekért soha le nem mondhatunk!

Ezt az igazságot vallja és hirdeti egy nagy nemzetnek még nagyobb fia Mussolini, aki a magyarságot a most szemünk előtt büszkélkedő „Giustizia per l’Ungheria” nevű repülőgéppel ajándékozta meg. A nemes Duce a maga előkelő gesztusával bizonyára kárpótolni akart bennünket Endreszék gépéért, amely olasz földön pusztult el, ránk nézve azonban sokkal becsesebb az a szívbeli indíték, amely e nagylelkű elhatározást sugallta, s az a testvéri érzés, amely e szép ajándékot hazánkba útnak indította. Azután a barátságos lépés után, amellyel nemzetünkhöz és a magyar igazsághoz Rothmere¹⁰⁹ lord közeledett, s azok után a fontos nyilatkozatok után, amelyek Hoover és Borah¹¹⁰ ajkáról jutottak hozzánk: mai helyzetünkben nem kisebb nyomatékkal esik a megítélés mérlegébe Mussolininek ez a cselekedete, amellyel semmiképpen el nem vitatható határozottsággal nyilatkozott meg az egész világ előtt a nemzetközi bajok orvoslásának s a nemzetközi együttműködés megteremtésének legnagyobb feltétele a revízió érdekében.

Magyarország számára igazságot csak a revízió adhat: a revízió késedelme az igazság megcsúfolása, a revízió elmaradása az igazság meggyilkolása lenne! Revízió nélkül minden perc leküzdhetetlen agónia: revízióval élet áramlik a már megdermedt tagokba is. Számunkra kenyeret, boldogulást, lehetőséget, életet jelent a revízió! Itt az ideje annak, hogy felülvizsgálat alá vegyék azt a szerződésnek nevezett történelmi tévedést, sőt megtévesztést, amely önmagában bosszulja meg a világrendek úgyszólván teljes felfordulást. Itt az ideje annak, hogy kiküszöböljék azokat a hallatlan sérelmeket, amelyek nemzetünket határaink természetellenes megcsonkításával érték. Itt az ideje, hogy mindenfelé meginduljon az egészséges lüktető nemzetközi forgalom, amely ma még oly reménytelenül próbálja leküzdeni a féltékenység emelte határsorompókat.

Véget kell vetni annak a mohón kezdett és telhetetlenül folytatott elbirtoklásnak, amely kíméletlen hatalomvágygal rendezkedik be és se okosnak, se jogosnak, se méltányosnak nem nevezhető!

109 Helyesen: Rothermere.

110 Herbert Hoover, az Egyesült Államok elnöke 1929 és 1933 között, és William E. Borah idaho-i szenátor 1907 és 1940 között.

Üdv annak a gondolatnak, amely a történelmi hagyományok tiszteletben tartásával rendet akar teremteni az esztelenség pokoli káoszában. Üdv annak a férfinak, aki szívére hallgatva és meggyőződését követve lelkesen törekszik a feladat helyes megoldására! Üdv a nemzetnek, amely elég erős arra, hogy megvédje a maga érdekeit, de kellő érzéke van az iránt is, hogy megértő lélekkel kísérje egy jobb sorsra érdemes nép szenvedését, és sikerre fogja segíteni legforróbb vágyunkat: Igazságot Magyarországnak!

Dörgő tapssal jutalmazta az egybegyűlt hatalmas tömeg Vietórisz József beszédét, melyet mindenki tisztán és jól hallott, megafonon közvetítették a beszédet.

A „Giustizia per l’Ungheria” elvonult ezután a közönség arcvonala előtt úgy, hogy mindenki láthatta a nagyszerű gépet. Az elvonulás után a tűzoltóság kardont vont és egészen közel engedték a nézőket a géphez. A példás rend fenntartásáról a rendőrség és a csendőrség gondoskodott. Nyíregyháza város lakossága sokáig gyönyörködött az olasz nemzet ajándékában.

*Kecskemét és Vidéke*¹¹¹ 1932. évf. 39. szám.: *Október 2-án páratlanul látványos repülőnap lesz Kecskeméten*

A „Giustizia per l’Ungheria” városunkban. 4 pengőért bárki repülhet.

Hírt adtunk róla, hogy október 2-án Kecskemétre jön Mussolini ajándékgepe, a „Giustizia per l’Ungheria”. A híres repülőgép leszállását és itt-tartózkodását impozáns ünnepséggel és műsoros látványosságokkal köti össze a repülőgép rendezősege. A változatos műsoron szerepelnek: a repülőgép érkezése, üdvözlése, tisztelgő repülés, műrepülés, rajrepülés, ejtőernyődobás, ballonvadászat, visszaindulás a fővárosba és ismét tisztelgő repülés. A közönség szórakoztatására a repülőnap rendezősege egy nyolcszemélyes Fokker utasszállító repülőgépet¹¹² állít be, amely 4 pengő ellenében bárkit körrepülésre visz a város felett.

Aviatika 1932. október–december: *A „Giustizia per l’Ungheria” repülései*

Lapunk késedelmes megjelenése folytán csak most nyílik alkalom arra, hogy a „Giustizia per l’Ungheria” nagysikerű őszi repüléséről, amit a napilapok annakidején híven kommentáltak, utólagosan megemlékezzünk.

Az olasz nemzet ajándékát júniusban vettük át. Az átvételről készült díszes, bőrre írott jegyzőkönyv diplomáciai úton Mussolini miniszterelnöknek küldött példányáról készült fényképet mellékelten hozza az Aviatika. Az átvétel után próbarepülések voltak a mátyásföldi repülőtéren, majd tekintettel arra a hatalmas érdeklődésre, ami a géppel szemben megnyilvánult, előkészületek történtek a gép magyarországi bemutató repülésére.

A repülés összekötve alkalmi légiposta-szállítással, a „Stella di Savoya” csillagrepülés nevet kapta, mert az útvonalak Budapestről kiindulva, a savoyai csillag száraihoz hasonlóan futottak. A tervzet szerint a „Giustizia per l’Ungheria” szept. 4-én Pécs és Kaposvárra, szept. 11-én Szeged és Békéscsabára indult

111 1920 és 1944 között megjelenő politikai napilap. A magyarországi hírlapok és folyóiratok 915–916. o.

112 A Magyarországon használt két Fokker F.VII utasszállító repülőgép (H-MFKA, később HA-FKA és H-MFKB, később HA-FKB) közül az egyik. www.aviainfo.hu (Megtekintés: 2016. november 30.)

Budapest-Mátyásföldről és ugyanide tér még aznap vissza. Szept. 16-án került sorra Székesfehérvár és Szombathely, szept. 17-én Szombathelyről kiindulva Debrecen és Nyíregyháza meglátogatása. 18-án a Nyíregyházáról Miskolcra és onnan Budapestre tért vissza a „Giustizia”.

Végül október 2-án Kecskemétre repült a gép és ezzel a program befejezést is nyert. Összesen tehát 10 nagy magyar városban szállt le a közönség óriási lelkesedése közepette az olasz nemzet ajándék repülőgépe: e tíz város közül Békéscsabán¹¹³ és Kecskeméten¹¹⁴ rögtönzött repülőtérre fogadták a „Giustizia per l’Ungheria”-t.

A „Giustizia” repüléseinek rendkívüli propagandahatásuk volt. Az olasz testvérnemzet szimpátiáját, baráti jobbát szimbolizáló szép repülőgépet mindenütt megható szeretettel, lelkesedéssel és érdeklődéssel fogadták. A fogadások gondos előkészítéséért e helyen is köszönetet kell mondani a rendező sportrepülő egyesületeknek, hatóságoknak és mindenkinek, aki a repülés erkölcsi és anyagi sikere érdekében munkálkodott. Minden városban több ezer néző jelent meg a gép fogadtatásánál, és még egyszer annyira volt tehető azok száma, akik repülőterek környékét ellepve voltak tanúi a gép érkezésének és bemutatásának.

Az ünnepélyes fogadtatást a helyi hatóságok vezetői eszközölték, beszédekben méltatták a gépmadár jelentőségét és kegyeletes szavakkal emlékeztek meg a tragikus sorsú „Justice for Hungary”-ról. Külön fel kell említeni azon öröndetes tényt, hogy a legtöbb városban a középiskolai diákság testületileg jelent meg a repülőgép érkezésekor.

A „Giustizia” érkezésével egyidejűleg bemutató repülések voltak az összes repülőtereken néhány gép bevonásával, sőt Kaposvárott, Békéscsabán, Miskolcon és Kecskeméten nagysikerű repülőnap volt. Raj és műrepülés, ballonvadászat és egyéb produkciók voltak a programon és a közönség utasrepülésben is részt vehetett.

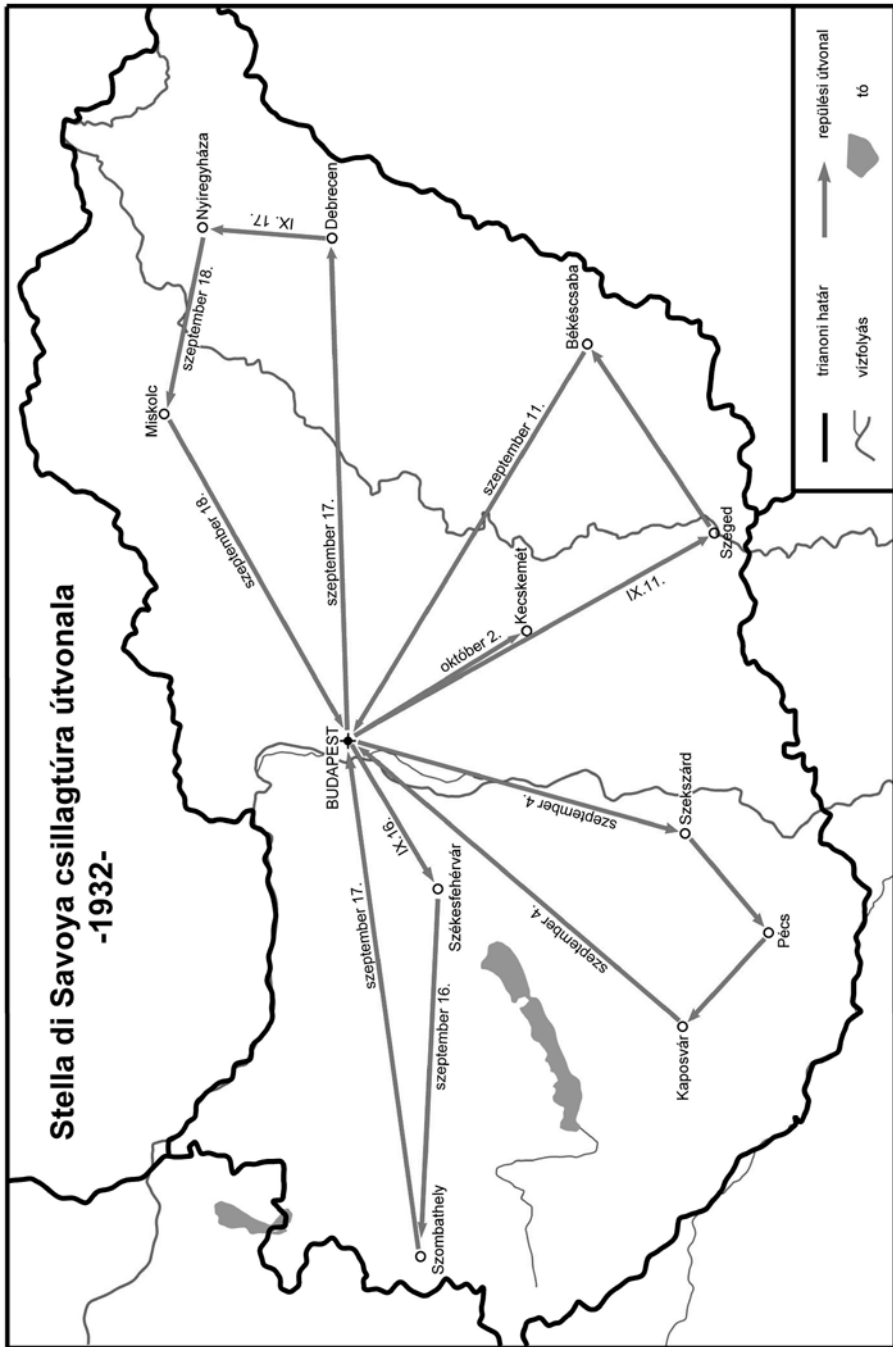
A repülőgépet minden felszállásnál Kálmán László légügyi felügyelő, a kiváló pilóta vezette, akit a szombathelyi és kecskeméti repüléseknél vitéz dr. Rákosi György, a Légügyi Hivatal főnöke kísért, betöltve a gép navigátori tisztét.

113 A békéscsabai repülőtér 1943-ban került átadásra.

114 1932-ben, a „Giustizia” érkezése alkalmából rendezett repülőnapon, Rákosi György ünnepi beszédében vetődött fel a gondolat, hogy repülőteret kellene létesíteni a városban. Az építkezések 1935-ben indultak meg, a hivatalos átadásra 1937-ben került sor.

Kálmán Lászlót 1935-ben léptették elő őrnaggyá

A Stella di Savoya csillagtúra útvonala

Irodalomjegyzék

Czirók 2007.

Czirók Zoltán: Óceánrepülő a fronton. A repüléstörténeti konferencia közleményei: 2007. Magyar Repüléstörténeti Társaság.

Gondos – Nagy – Pap – Hatala – Bálint – Magó 2015.

Gondos László – Nagy András – Pap Péter – Hatala András – Bálint Ferenc – Magó Károly: Repülőászok 1914–1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia legsikeresebb légjárói és felszerelésük. Budapest, 2015.

Jánkfalvi 2005.

Jánkfalvi Zoltán: Gépmadarak a szabolcsi égen I–III. A nyíregyházi repülőtér és Szabolcs-Szatmár repüléstörténete a kezdetektől 1945-ig. H. n., 2005.

Kerekes 1996.

Kerekes Imre: Egy pécsi napilap, a Dunántúl története (1911–1944). *Magyar Könyvszemle* 1996. 119. évf. 1. sz. 67–81. o.

Kiss 2004.

Kiss Balázs: Az Albrecht főherceg nevét viselő 44. cs. és kir. gyalogezred. Forrástanulmány. Kaposvár, 2004.

Cs. Lengyel 1991.

Cs. Lengyel Beatrix: Budapest ostroma. Széchenyi Viktor gróf feljegyzései 1944. december 24. – 1945. február 12. *Tanulmányok Budapest múltjából* 1991. 24. sz. 175–231. o.

Magyar é. n.

Magyar Sándor: Álmodni mertünk. Révai Kiadás, Budapest

A magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája

A magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1921–1944. Összeállította: *Ferenczyné Wendelin Lidia*. Budapest, 2010.

Pagáts 1995.

Dr. Pagáts Pál: Pilótaiskola a Mecsek alján. *Új Dunántúli Napló* 1995. VI. évf. 271. sz. 6. o.

Punka – Sárbidai 2007.

Punka György – Sárbidai Gyula: Magyar sasok, a Magyar Királyi Honvéd Légierő 1920–1945. Budapest, 2007.

Sisa 2002.

Sisa András: A Magyar Királyi Honvéd Légierő olaszországi repülőgépbeszerzései. *Hadtörténelmi Közlemények* 2002. 115. évf. 4. sz. 1050–1085. o.

Szakály 2003.

Szakály Sándor: A magyar katonai felsővezetés 1938–1945. Budapest, 2003.

Varga 2006.

Dr. Varga György: Délibábok légterében, Debrecen és a Hajdúság repüléstörténete. Debrecen, 2006.

Zsák é. n.

Zsák Ferenc: Az I. világháború repülőkatonái. Kézirat.

THE STAR OF SAVOY

Most probably only few need introduction to the aircraft of trans-Atlantic flight pilots György Endresz and Sándor Magyar, named “Justice for Hungary.” Countless books, documentaries, newspaper articles and internet articles have been written about the brilliant feat carried out in 1931. However, another, much less known “Justice for Hungary” aircraft also existed, which was presented by Mussolini in the summer of 1932 to Hungary, after its famous predecessor had burnt to ashes along with its personnel in an airfield near Rome. The compilation of period media reviews by Piroska Kálmán, annotated by László Gondos, presents the autumn rally of the “Giustizia per l’Ungheria.” The newspaper articles give a vivid picture of the huge attention drawn to aviation, which was a recent activity back then, but pushed in the background to a large extent in Hungary due to the restrictions of the Trianon Peace Treaty of 1920; and also of the endeavours of an officially revisionist Hungarian government to use aviation for the benefit of its irredentist policy. It is interesting to see how the embellished praising words describing Mussolini as “the Great Friend of the Hungarian People” returned 20 years later to glorify yet another “Great Friend” of the Hungarians.

DER STERN VON SAVOYEN

Das Flugzeug der ungarischen Ozeanflieger György Endresz und Sándor Magyar, getauft auf den Namen „Justice for Hungary“, muss wahrscheinlich nur wenigen in Ungarn vorgestellt werden. Unzählige Bücher, Dokumentarfilme, Zeitungsartikel und Internetpublikationen beschäftigen sich mit dieser großartigen Leistung von 1931. Es gab allerdings auch ein anderes Flugzeug mit dem Namen „Gerechtigkeit für Ungarn“, welches viel weniger bekannt ist. Dieses wurde Ungarn im Sommer 1932 von Mussolini geschenkt, nachdem der berühmte Vorgänger mitsamt Besatzung auf einem Flugplatz

neben Rom zu Asche verbrannte. Die Rundschau, zusammengestellt aus zeitgenössischen Presseberichten und versehen mit Vermerken von Pirooska Kálmán und László Gondos, stellt die herbstliche Sterntour der „Giustizia per l'Ungeria“ dar. Die Zeitungsartikel veranschaulichen deutlich das Interesse für das von den Einschränkungen der Beschlüssen von Trianon in den Hintergrund gedrängte Fliegen, und die Bestrebung, mit der die auch offiziell auf Revision ausgerichtete Regierung dies für ihre irrendente Politik zu nutzen versuchte. Es ist interessant zu beobachten, wie die Redeblüten, die den „großen Freund des ungarischen Volkes“, Mussolini hochleben ließen, 20 Jahre später ihre Renaissance in Äußerungen erlebten, in denen ein anderer großer Freund der Ungarn gepriesen wurde.

Baczoni Tamás

„A KIRÁLY ÚJ RUHÁJA”

A MAGYAR HONVÉDSÉG ÁTÖLTÖZTETÉSE A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN

A modern értelemben vett hadseregek kialakulása (17. század vége – 18. század eleje) magával hozta a mind strukturáltabb formarendben kibontakozó katonai egyenruhák létrejöttét. Az egyenruha egyben „munkaruha” (a katona szolgáltatának ellátásához szükséges „védőöltözet”) és *Ehrenkleid* (a vezető, uralkodó által is viselt egyenruha, az a „tiszteleti ruha”, amely a társadalom szemében egyfajta piedesztálra helyezi viselőjét). Részletekbe bocsátkozás nélkül megállapíthatjuk, hogy a 21. század az „el-egyenruhátlanodás” kora, az említett *Ehrenkleid* jelleg mindinkább szűnőben van, s az egyenruha visszatér „munkaruha” létébe. Ugyanakkor bizonyos körökben fokozódott (fokozódik) az igény a „parádés uniformisok” mind szélesebb körű használatára, a hatalom reprezentációs céljait figyelembe véve.¹ Ez azonban jobbára már csak kiüresedett forma, a „parádés katonák” idegenforgalmi élő díszlet szerepet játszanak, valós történeti tradíciók nélkül.

A harmadik évezred második évtizedében illúziónak tűnik az „egyenruha becsületének” hagyományos értelemben vett visszaállításért küzdeni.² A folyamat nem a rendszerváltozással kezdődött, hiszen az 1970-es évektől fokozatosan „felszívódtak” az egyenruhás emberek a magyar közéletből (legalábbis az ötvenes évekhez képest, amikor szinte mindenki egyenruhát hordott). A rendszerváltozás ugyanakkor alapjaiból fordította ki az 1980-as évek közepére-végére kialakult egyenruházati rendszert. Nem csak a bukott rendszer szimbólumait – vörös csillagos sapkajelvények és kitüntetések, ötágú rendfokozati csillagok – kellett eltávolítani az egyenruhákról (bár természetesen ez volt az elsődleges, hiszen természetes társadalmi folyamat egy letűnt rendszer jelképeinek eltávolítása), de a teljes viseleti rend cseréje komoly anyagi háttérrel igényel.³ 1989 után azonban a „szovjetnek”

1 „A feldolgozott tapasztalatok arra utalnak, hogy törekvéseink jó úton haladnak, olyan korrekciót azonban mindenképpen igényelnek, hogy a nemzeti jelleg kifejezést szolgáló apróbb változtatásokat... és a parádé egységeket állítsuk előtérbe.” – A nemzeti jelleg és erősítése az MN-ben c. téma szinopszisa. HM Társadalompolitikai Főosztály, Budapest, 1990. január 8.

2 „... a jelenleg aktív szolgálatban lévő tisztikar civil ruhában jár, és csak szolgálati helyén öltözik egyenruhába. Keresni kell ennek okait, gyökereit. Helyre kell állítani a katonai bízottság jelképének, az egyenruhának a becsületét, a tisztek tekintélyét, a katonatársadalom presztízsét.” Móri János: Csak katonának. *Magyar Honvéd* 1993. január 29.

3 „A nemzeti hagyományokat is tükröző ruházat fokozatosan kerüljön bevezetésre, a gazdaságossági szempontok figyelembe vételével;” Böröcz Ferenc: Milyen lesz az új egyenruhánk? In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1991. 5. o.

kikiáltott, alapvetően 1957-ben megalkotott szisztéma teljes cseréjét végre kellett hajtani.⁴ Miért? Mert a ruházat az a „látható jel”, amellyel a társadalom leginkább szembesül.⁵ Nem véletlen, hogy a 20. századi magyar történelem politikai földcsuszamlásai mind egyenruha-váltásokkal jártak együtt (1945, 1948, 1956, 1989), bár az kétségesnek látszik, hogy a változtatásokat mennyiben tekinthetjük társadalmi igénynek és mennyiben a hatalmi-politikai elit „önmegvalósításának.”

1989–1990-ben mindenesetre komolyan gondolták a társadalmi konszenzust, ennek érdekében a Tárcaközi Egyenruha Bizottság⁶ ajánlásai alapján a MH Ruházati Szolgálat által létrehozott kísérleti egyenruhák különféle variánsait közszemlére tették (egyfelől egy nyilvánosan látogatható kiállításon a HM HIM Hadtörténeti Múzeumban, másfelől az ország 14 helyőrségébe utaztatva), sőt egy kísérő összefoglaló füzet és az abban elhelyezett szavazólap segítségével a látogatók kifejezhették véleményüket is a látottakról, a véleményeket pedig összegyűjtötték.⁷

Jellemző módon – bár a megkérdezett hivatásos állomány egyértelműen a gyakorlóruházat mielőbbi modernizálása mellett tette le a voksát, illetve az illetékesek is a „hadiruházat prioritásáról” beszéltek⁸ – először új társasági egyen-

4 „A rendszerváltás következtében megkezdődött a nemzeti hagyományainktól idegen jelképek felváltása, illetve ezzel kapcsolatban az egyenruházatok korszerűsítésének folyamata. [...] A koncepció kidolgozására a Katonai Iroda vezetőjének kezdeményezésére szakemberek részvételével megalakult az Egyenruházati Szakértői Kollégium, amelynek célja olyan irányelvek elfogadtatása, amik alapján az érintett szervek saját fejlesztéseiket önállóan végrehajthatják.” Egyenruházati Szakértői Kollégium, Budapest, 1992. február.

5 Lásd erről: Cselekvési program a minisztérium és a honvédség arculatának formálásához (1992. második félv.) HM Társadalmi Kapcsolatok és Sajtó Főosztály. Budapest, 1992. augusztus 29.

6 Tárcaközi Bizottság az egyenruházati ügyek karbantartására. Vezetője: Raffay Ernő államtitkár. Tagokat delegált a HM, a BM, a HÖR, az ORFK, a KÖR, a PVOP, a BM Tüzoltóság, a BV, a VPOP, a MAV, a Magyar Posta, független szakértőket a HM HIM és a BM Rendészeti Kutató Intézet.

7 Tájékoztató a Magyar Honvédség nemzeti hagyományokat tükröző öltözeti rendszeréről és az új hadiruházat fejlesztéséről. MH Ruházati Szolgálatfőnökség. Budapest, é. n. [1990]. A tájékoztatóhoz csatolt szavazólapon szerepelt egy „egyéb észrevétele” rovat, az ezen rovatot kitöltők gondolatait összegezték a „Reflexiók (a Hadtörténeti Múzeumban kitöltött lakossági kérdőívekből kigyűjtött „Egyéb észrevételek”)” című tanulmányban.

8 „A tapasztalatok annyiban összegezhetőek, hogy az általános és különleges hadi ruházat alapanyag és szerkezet tekintetében a hazai ipar színvonalán álló korszerű cikkekből épül fel és megfelel rendeltetésének. Mindezek ellenére a hadiruházat és málhafelszerelés fejlesztését a legfontosabb feladatnak tekintjük.” A hadiruházat és málhafelszerelés fejlesztéséről. In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1991. 7. o.; „A ruházatok fejlesztését a hadiruházat prioritásával tervezzük.” – Tájékoztató a Magyar Honvédség nemzeti hagyományokat tükröző öltözeti rendszeréről és az új hadiruházat fejlesztéséről. MH Ruházati Szolgálatfőnökség. Budapest, é. n. [1990].; „Az Országgyűlés Honvédelmi Bizottsága, a HM és az MH vezetői többször deklarálták, hogy a hadiruházat fejlesztésének elsőbbségét kell biztosítani.” A tereptarka és társasági ruházat bevezetésének előkészületei. In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1993. 34. o. „A tábori (gyakorló, hadi, harci) ruházat bevezetését minden más [...] program, feladat elé célszerű sorolni, tekintettel arra, hogy ez alapvetően meghatározza, befolyásolja a katona különböző követelmények szerinti védelmét, megjelenését, felszerelésének összehangolt viseletét és komfortérzetét. A fentieket alátámasztja az is, hogy az új tábori (harci) ruházat kialakítása, az áttérés megvalósítása számos ország hadseregeiben folyik (pl. USA, Anglia, illetve a NATO-ruházat korszerűsítése).” Elgondolás a tereptarka ruházat és a hivatásos állomány új társasági öltözetének bevezetésének lehetőségeiről. MH Ruházati Ellátó Központ, 1993. 1. o.

ruha bevezetésére került sor, mert ez látványosabban mutatta a változást.⁹ Tervbe vették egy „nagy társasági” egyenruha bevezetését is, sötétzöld vagy sötétbarna színben, erre azonban végül nem került sor.¹⁰ Köznapi ruházként egyelőre maradtak a régi (1965/75 M) egyenruhák,¹¹ ezeken csak a jelvényeket, díszítéseket kellett kicserélni, a csere fokozatosan zajlott, a vörös csillagos sapkajelvényektől már 1990 folyamán megszabadultak, az ötágú rendfokozatjelző csillagok csak négy év múlva változtak hatágúakká. „Szükségből erényként” alakult ki az állománykategóriákat jelző, jobb mellzseb fölött viselt jelvény: ez eredetileg fémből készült és arra szolgált, hogy a csavaros felerősítésű, szovjet típusú végzettségi jelvények által az egyenruhán hagyott lyukakat eltakarja (ezért is csúfolták „lyuktakaró-jelvénynek”). 1993-tól hímzett változatban már a hivatásos tisztek és tiszthelyettesek megkülönböztető jelvényévé vált, a sorozatot a 2010-es években egészítették ki a nyugállományú, szerződéses és tartalékos állomány részére megalkotott jelvényekkel.¹²

A társasági ruházat téli változatához az 1988-ban újra bevezetett posztóköpeny felújított változata járt, ezen a rendfokozati jelzések a karra kerültek, mint ahogyan azt 1942 és 1945 között viselték, a gallérra a hagyományos lándzsahegy formájú hajtóka került, az újra bevezetett fegyvernemi színekben. Utóbbiakat az 1993 M társasági öltözzel együtt tervezték meg, gyakorlatilag az 1944-ben elrendelt társasági ruházatot véve alapul (tábori barna zubbony, piros szegélyes fekete pantalló), egyedül a fekete tiszti sapkát („szilvamérő” sapka) nem vezették be újra, helyette a „szovjet ízű” tányérsapkát kicsit átvariálták, nagyobb tányérrészt kapott. 2001-től azután merevített oldalrészű Bocskai-sapka került a tányérsapka helyére, utóbbit csak a Légierő és a hadihajózás tartotta meg, sötétkék egyenruhájához. A hadihajós legénységtől 2000-ben ugyan elvették a „matrózruhát”, egyetlen megkülönböztető jelvényük a sötétkék (később fekete) barettsapka maradt,¹³ a hivatásos állomány viszont végül „tengerészebb”

9 A honvédelmi miniszter 68/1993 (HK 22.) HM utasítása a 77/1987 (HK 32.) HM utasítással kiadott Magyar Honvédség Öltözködési Szabályzata módosításáról. „1993-ban a katonai felső vezetés jóváhagyta az új társasági ruházatot, amely első alkalommal az augusztus 20-i tiszttávozáson mutatkozott be a nagy nyilvánosság előtt. Ezt követően fogalmazódott meg a HM, valamint az állami vezetés részéről, hogy a hivatásos állomány egészét be kell vonni az ellátásba.” A társasági ruházat bevezetéséről. In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1993. 38. o.

10 „A Magyar Köztársaság Kormánya Miniszterelnök úr vezetésével 1993. május 6-án a Parlamentben megtekintette a Magyar Honvédség által a hivatásos állomány részére rendszeresítésre javasolt köznapi és társasági öltözeteket. [...] [Miniszterelnök úr] nem ért egyet, illetve nem fogadta el a megengedett nagytársasági zubbony sötét barna és a női köpeny színét. Feladatul szabta, hogy ezekre készítsünk újabb változatokat és később mutassuk be.” MH Anyagi-technikai főcsoportfőnök (MH Pkh.) 21/93/1993. sz. jelentése Deák János altábornagy, HVKF részére.

11 „A jelenlegi köznapi és ünnepi ruházat az átmeneti időszakban maradjon változatlan, mivel a legkisebb változtatás is jelentős ráfordítást igényel;” Böröcz Ferenc: Milyen lesz az új egyenruhánk? In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1991. 5. o.

12 A jelvény formája nem új, az 1940-es években egy hasonló jelvényt terveztek a vezérkari iskolát végzett tisztek számára. Lásd erről: Sallay Gergely Pál: Két füstbe ment terv. Hadiakadémiai jelvény és vezérkari minősítési jelvény terve 1943-ból és 1937-ből. *Katonaiújság* 2011/1. sz. 9. o.

13 Illetve a 2010-es évek elejéig a négy színnyomású gyakorlóruhához hordhatták a matrózcíkos pólót.

egyenruhát kapott, fehér társasági tányérsapkával, kétsoros zubbannyal.¹⁴ Elgondolás született a sorállomány kimenőöltözetének megszüntetésére.¹⁵

A modernizált (1990 M) gyakorlóruházat első változata még az 1962-ben kitalált olívizöld színben készült, de mire – a tömeges csapatkipróbálás után¹⁶ – a kilencvenes évek közepétől használatba került, már terepszínű anyagból varrták. A szakemberek az addig használt háromszínyomású magyar tereptarkát nem találták megfelelőnek – holott a nyolcvanas években bevezetett ilyen mintázatú ruházati és felszerelési cikkek jól beváltak –, ezért az angolszász mintákat követve új, négyszínyomású terepszín-mintázatot fejlesztettek ki.¹⁷ A cél egy „NATO-kompatibilis” egyenruha megalkotása volt, hiszen sejthető volt, hogy előbb-utóbb Magyarország is be fog illeszkedni a korábban ellenséges szövetségi rendszer kereteibe.

„Az 1994-es esztendőbe érkezve kritikus éveket hagyott maga mögött az egyenruhát fejlesztő apparátus. A kritikus helyzetet az a törekvés és túlfűtött tettvágy hozta létre és tartotta fenn, hogy a szükségesnél és a lehetőségeknél nagyobb ambíciókkal akarták átalakítani, megváltoztatni a katonai egyenruhát más, a hadsereg alapfunkciójával összefüggő fontosabb fenntartási, fejlesztési feladatok hátrányára. Ezzel a törekvéssel állt szemben az általánosan is jellemző forráshiány, amely akadály volt az elképzelt változtatásoknak. Mindezek ellenére 1994-re jelentős ráfordításokkal több tekintetben módosult és bevezetést nyert az új egyenruha. Változások történtek az egyenruhához tartozó felszerelésekben is.” – hangzott a MH Ruházati Ellátó Központ összefoglaló értékelése az 1994-es évről.¹⁸

Az 1990 M gyakorlóruha a maga korában korszerűnek volt tekinthető, bővített „teherhordó” zsebeivel, kényelmes szabásával, bár a négyszínyomású tereptarka mintázatot sok kritika érte, mondván, hogy túl sötét a magyar

14 Vö.: A Magyar Honvédség új egyenruhái 1994. és A Magyar Honvédség új egyenruhái 1996. MH Ruházati Ellátó Központ kiadványai. 1994-ben a hadihajós társasági ruházathoz még sötétkék tányérsapkát és gallérhajtokát terveztek, 1996-ban már fehér sapkával és kar-sujtásokkal rendszeresítették.

15 Elgondolás a kimenőruházat kivonására az MH öltözeti rendszeréből. MH Ruházati Ellátó Központ, 1994. Lásd még: *Kimenő- vagy civil ruha?* In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1994. 45. o.

16 „Az új badi (gyakorló) ruházatot 1990. szeptembertől csapatpróbára adtuk ki. [...] Újabb megméretés lesz a dandár szintű csapatpróba, amely 1992-ben kezdődik. Ennek befejezését és a szükséges változtatásokat követően, az anyagi lehetőségek függvényében válik lehetővé az új hadiruházat rendszerbeállítása, valamint fokozatos bevezetése.” Kakuk László: A hadiruházat és a málhafelszerelés fejlesztéséről. In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1991. 7. o.

17 „A Magyar Honvédségnél 1993-tól rendszeresített tereptarka gyakorló szövetnek a mechanikai követelményeken túl megfelelő álcázó tulajdonságokkal is rendelkeznie kell. Követelmény, hogy a négy szín – homok, zöld, barna, fekete – megfelelő színösszeállítása azonos hatású legyen a természetben előforduló színekkel.” Ritter József: Infravizsgálatok. In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1995. 50. o.; „A bevezetés kezdő fázisában a tereptarka öltözetrel való ellátás a tábornoki karra, valamint a nemzetközi gyakorlatokon résztvevőkre és az ENSZ-megfigyelői állományban levőkre terjedt ki. [...] Az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy a négyszínyomású tereptarka öltözet megfelel bármilyen katonai igénybevételnek. A csapatpróbák egyéb irányú tapasztalatai pedig azt bizonyították, hogy a tereptarka viselet találkozott az állomány tetszésével, más szóval: sikert aratott körükben.” Majoros Mihály: A tereptarkáról folytatódólagosan. In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1997. 41. o.

18 Az egyenruha fejlesztés új hullámai. In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1994. 15. o.

flórához, ezáltal nem „el-”, hanem „fel-”tünteti a katonákat a terepen. Bárhogya is értékeliük a négyszínnyomású tereptarka „teljesítményét”, az 1994-et követő két évtizedre a Magyar Honvédség alapruházata lett és bár hivatalosan 2016-ban intézkedtek a lecseréléséről, kihordása minden valószínűség szerint további évekig, ha nem évtizedekig fog folytatódni.¹⁹ A ruházat- és felszerelés cseréje, illetve fejlesztése az elmúlt évtizedek visszatérő logisztikai (rém)álma, a rendszer-változás óta még sosem állt rendelkezésre megfelelő forrás egy fejlesztési (csere-) program teljes körű végrehajtására.²⁰ 2002-ben – az éppen aktuális – „modernizációs program” keretében az addig csak meleg égövi (békeművelati) célra szánt *ripstop* szövésű alapanyagból készült gyakorlóruházatot „2000 M nyári öltözet” néven a haderő teljes állománya részére rendszeresítették.

Külön részt érdemelnek a már említett külföldi missziós szerepvállalások által megkívánt speciális ruházatok. Először 1973-ban indultak magyar katonák nemzetközi békefenntartó feladatra (ICCS [*International Commission of Control and Supervision*, magyarul: Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság], Vietnám), majd 1988-tól egyre több hasonló feladat adódott (Irak, Namíbia, Angola, Kambodzsa, Grúzia, Ciprus, első öbölháború,²¹ stb.), amelyekhez az éghajlati sajátosságok miatt különleges trópusi és sivatagi ruházatra volt szükség.²² A kor divatjának megfelelően az 1980-as évek végén ezek már mind tereptarka egyenruhák voltak,²³ a külföldi partnerek felé is jelezve, hogy a Magyar Honvédség sem marad le a nemzetközi katona-divattól. Sajátságos mozzanata volt a „missziós öltöztetésnek”, amikor az első öbölháborúba induló orvos-csoportot a trópusi ruházat mellett – jobb híján – ejtőernyős barettsapkával szerelték fel. A Szauúd-Arábiába megérkező kontingens láttán nem győztek csodálkozni a koalíciós partnerek, hogy a Magyar Honvédségnek ennyi „légideszantos” orvosa van...

19 A négyszínnyomású ruházat bevezetési „hullámairól” érdekes információkat közvetít például a Magyarok az IFOR-ban, SFOR-ban című 1997-es Zrínyi kiadvány. A képmellékletekben végigkövethetjük a különféle kísérleti jellegű és ideiglenes megoldásokat (mint például a válllapok használata a 90 M gyakorlóruhán, lévén, 1994-ben még nem készültek el a gallérhajtókán viselendő „parolík”, vagy a tábornokok által viselt paszományos sapka-rendfokozati jelzéseket).

20 „Katonaruházat” címmel írta pl. a Magyar Honvéd 2003-ban: „*A szóban forgó bizottság állásfoglalása szerint 2006-ig mind több és több, 2006-tól pedig mindegyik magyar katona a korábbihoz képest teljesen új egyéni felszerelésben kap kiképzést és teljesít szolgálatot, mivel a korábban rendszeresített – és nem csekély részben még ma is használatos – felszerelések elavultak.*” Magyar Honvéd 2003. március 14. 2. o. – Azóta egy évtized telt el, de a teljes körű csere a mai napig sem valósulhatott meg!

21 „*A magyar kormány azonosulva az ENSZ BT határozatával, parlamenti döntés alapján 37 fős katonai egészségügyi kontingenst készített fel és indított Szauúd-Arábiába. Intézetünk a csoport ruházati ellátására és felszerelésére kapott parancsot. A feladat kivételes és különleges jellegét igazolta, hogy speciális – sivatagi körülményeknek is megfelelő – öltözet és felszerelés összeállítását, méretezését és próbáját kellett előkészíteni. [...] A ruházat és felszerelés határidőre beszállítást követően, illetve szállításra készen állt. [...] A REK akcióbrigádja teljesítette a kivételes és különleges feladatot, a csoport tagjai érzékelték és átértékelték a feladat borszerűségét, a feladattal összefüggő felelősséget.*” Az Öböl-válság sodrában. In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1990. 44–45. o.

22 Lásd erről: Közreműködés nemzetközi síkon. In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1992. 23. o.; Mission. Zrínyi Kiadó, Budapest, é. n.; „... folyamatosan történik az ENSZ, EBEÉ békefenntartó missziókba kijelölt állomány beöltöztetése, felszerelése.” Jelentés a felügyeleti szemlebizottság részére az MH Ruházati Ellátó Központ helyzetéről. 1995. 9. o.

23 Az első sivatagi egyenruha alapanyagát például Pakisztánból szerezték be. Lásd erről: Úton Közép-Ázsiában. In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1992. 22. o.

A második öbölháború, illetve az afganisztáni ISAF-misszióban (*International Security Assistance Force*, magyarul Nemzetközi Biztonsági Közreműködő Erő) való századerejű részvétel²⁴ tette szükségessé a 2000-es években egy új sivatagi gyakorlóruha beszerzését.²⁵ Ezt először az amerikai hadsereg háromszínynyomású sivatagi alapanyagából készített „átmeneti” egyenruha kiadásával oldották meg, majd 2004 novemberétől használatba kerültek a magyar fejlesztésű, négszínynyomású sivatagi tereptarka anyagból készült egyenruhák. Az új egyenruha-típusok bevezetése hatással volt az általános öltözködésre is, az eddigi pamut alapanyagú gyakorlóruházatot fokozatosan felváltotta a miszsiókban bevált műszál-pamut keverék alapanyagból készült ruházat, 2006-tól a „honi” hadi-gyakorló ruházat is pamut-poliamid keverék alapanyagból készül. A sivatagi gyakorlóöltözethez rendszeresítettek először általánosan membrános alapanyagú (Gore-tex), eső/hideg elleni védőruházatot, amelyet 2008-ban az egész haderőre terveztek kiterjeszteni,²⁶ sajnálatos módon – úgyszintén forráshiány miatt – ez végül elmaradt, akárcsak az 1970 M (acél) rohamsisakok teljes körű lecserélése kevlar-sisakokra.

Érdekes pályát futottak be a rendszerváltozást követően a barettsapkák; bár több ízben szóba került e magyar hagyományokkal ugyan nem rendelkező, de „elit-tudatot” sugárzó fejfedő-típus általános köznapi/szolgálati sapkaként történő bevezetése, ezt a honvédelmi vezetés minden alkalommal elvetette. Ugyanakkor a missziókba kiküldött állományt is barettsapkával látják el és „csapatnemi” fejfedőként a felderítők mellett (akik 1975-től viselik) a 2000-es évektől a harcckocsizókon kívül a tűzérek, légvédelmi tűzérek és katonai rendészek is megkapták, nem hivatalos formában pedig még többen hordják.²⁷

Sajnálatos módon a magyar egyenruházati és személyi felszerelési rendszer fejlesztése a 2000-es években nem tudta követni a világ vezető hadseregeiben kibontakozó „viseleti forradalmat”,²⁸ még kevésbé a személyi felszerelési rendszerek folyamatos fejlődését. Lehetőséget a többször újraindított, jelenleg éppen „Lövész 2020” néven futó fejlesztési program kínálta,²⁹ amelynek célja a magyar katonák ruházati-felszerelési integrációjának megvalósítása, hiszen a korszerű hadviselés kihívásainak ma már legkevésbé új egyenruhával lehet megfelelni. Az egyenruha csak az integrált harctéri felszerelés egy töredék-részét képezi,

24 Lásd erről pl.: <https://hu.wikipedia.org/wiki/ISAF> (Megtekintés: 2016. december 3.)

25 „A felszerelések végül is a legmodernebb, sivatagban is jól alkalmazható gyakorló öltözetek lettek, melyekhez speciális bakancsot, egyéni vegyvédelmi felszerelést, golyóálló mellényt, UV-szűrővel ellátott napszemüveget, zsebkést, elemlámpát, valamint baktériumok ellen is védelmet adó fürdőpapucst is kaptak a katonák.” Szita Róbert: Nem veszélytelen. *Aranyas* 2003/9. sz. 27. o.

26 Kiss Gergelyné: Jöhet az eső, a szél, a hideg. *Haditechnika* 2011/1. sz. 57. o.

27 Lásd erről: „Szabálytalan barettek” <http://uniform.extra.hu/modules/myalbum/photo.php?lid=368&cid=23> (Megtekintés: 2016. december 3.)

28 A fejlett államok hadseregeiben ma már gyakorlatilag az egyes viseleti, felszerelési cikkek folyamatos, hadszíntér-specifikus fejlesztése zajlik, ezért gyakorlatilag egységes „rendszeresített” egyenruházatról már nem is nagyon beszélhetünk, sokkal inkább egy végtelenített fejlesztési folyamatról. Természetesen ez a folyamat szorosan összefügg a civil társadalom fogyasztói célú „felpörgetésével.”

29 Lásd erről például: Lövész/gyalogos katona általános felszerelése és azokkal szemben támasztott követelmények. Elgondolás. „Munkapéldány.” MH Szárazföldi Parancsnokság 2006.

amely a ballisztikai és ABV (nukleáris-biológiai-kémiai) védelemtől az időjárás elleni védőeszközök változatos tárházán keresztül a kommunikációs és egészségügyi felszerelésekig, sőt a fegyverzeti elemekig bezárólag komplex rendszert alkot – biztosítva a katona maximális túlélési esélyeit a 21. század harcterein. A program első elemei 2016 nyarán-őszén jelentek meg, missziós tevékenységet végző katonákat, illetve a Katonai Rendészeti Központ állományát látták el az új „HunCam” (2015 M műveleti) egyenruhával.³⁰

A magyar honvédek jó része azonban még a 2000-es években is az apáik által levetett műbőr tártáskával és „szimatszatyorral” vonult/vonul alapkiképzésre, hiába hívják már „professzionális” önkéntes katonának és nem kényszerrel „be-rántott” sorállományúnak. A több hullámban rendszeresített, illetve rendszerezés nélkül beszerzett³¹ újabb típusú málha- és védőfelszereléseket elsősorban a külföldi missziókban részt vevő állomány részére adták/adják ki, noha folyamatos a vezetői ígéret arra, hogy ez – az éppen aktuális – jövőben változni fog.³²

Míg a gyakorlóruházat tekintetében a jelentős áttörés elmaradt a 2000-es években, annál látványosabb és szerteágazóbb volt a „parádés ruhák” fejlesztése, amellyel egyfelől a hadsereg hagyománytisztelét próbálták kifejezni, másfelől – az elődök iránti tiszteleten keresztül – identitását kívánták erősíteni. Az új díszruhák megalkotásához azonban hiányzott a politikai konszenzus, mert míg ünnepek és hősök terén a Honvédség egyre bátrabban vállalta az 1920–1945 közötti időszak tradícióit, a korszak ruházati tradícióinak újjáélesztése végül mindig kudarcot vallott, leginkább az 1918 előtti hagyományok tűntek „vállalhatónak” a politikai döntéshozók számára. Külön történet a Nemzeti Honvéd Díszegységé, ahol kezdettől fogva a tradíciót és a modernitás ötvözése volt a cél.

A sort a Ludovika Zászlóalj díszruhája nyitotta, amely a 2010-es tisztavatáson mutatkozott be. A fekete csákóból, meggyszín zsinóros sötétkék atillából és piros szegélyes fekete pantallóból álló öltözet gyakorlatilag a Ludovika Akadémia hallgatói által 1891–1906 között viselt egyenruha egyfajta újragondolt változata.³³ Az öltözet végleges kialakításában a hallgatók véleménye, az egyetem

30 A 2015 M egyenruha bemutatása 2016. augusztus 1-jén zajlott le. Lásd erről: http://www.honvedelem.hu/cikk/58508_misszioba_indulo_katonakat_bucsuztatott_a_honvedelmi_miniszter_tatan (Megtekintés: 2016. december 3.)

31 A hadsereg csökkentésével párhuzamosan a fejlesztési kapacitások is nagymértékben csökkentek, így az új cikkeket sok esetben nem itthon tervezték és gyártották, hanem külföldről szereztek be, különféle közvetítő-cégeknek keresztül. Ezek jó része hivatalosan nem is került rendszeresítésre, hanem csak „eseti” kiadásra. Az egyik első ilyen eset 1995-ben történt, amikor egy egyesült államokbeli gyakorlatra kiutazó kontingens felszerelését cserélték le a felmerülő problémák miatt. – „Az amerikai gyakorlaton részt vevő állomány ruházatát, felszerelését az MH REK biztosította. Az állomány beöltöztetéséhez, felszereléséhez kiadott anyagok előzetesen egyeztetésre és bemutatásra kerültek. A bemutatón került kiválasztásra a kiutazó állomány ruházata és felszerelése. Akkor ezekkel szemben semmilyen kifogás nem merült fel. Menet közben külön intézkedésre szereztek be a kevésbé sikeres és az akció-mellényt...” Hazuga Károly: A ruházati és felszerelési igényekről. In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1995. 56. o.

32 „A C+D Közép-európai Védelmi Felszerelés és Repülési szakkiállításon Fodor Lajos altábornagy a ruházati felszerelésekre is utalt nyilatkozatában: Korszerű felszereléssel – beleértve a fegyvereket, a ruházatot is – nemcsak a béketeremtő és békefenntartó missziókban résztvevőket kell ellátni, hanem a honvédség valamennyi katonáját.” Idézi: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1997. 46. o.

33 Lásd erről pl.: <http://viteztelep.hupont.hu/32/ludovikas-tisztavatas> (Megtekintés: 2016. december 3.)

vezetésének pozitív hozzáállása és kitartása, a csapatpróba során a szakemberek észrevételei, ugyanakkor a szükség is nagy szerepet játszott.³⁴ A Honvéd Koronaőrség és a Honvéd Palotaőrség 2011-es (illetve 2012-es) felállításakor a felsővezetői intenció azonban eleve az volt, hogy takarékosági szempontok figyelembevételével a meglévő tábori barna ruházatot kell „feldíszíteni”, s nem a régi testőr-jellegű ruházatot felújítani – miként az előzetesen szóba került. A korábbi díszzászlóaljjal együtt végül a Nemzeti Honvéd Díszegység keretében összevont két alakulat testületi színei (Honvéd Koronaőrség – skarlátvörös, Honvéd Palotaőrség – palackzöld) adták az ötletet a „Nemzeti Trikolór” létrehozásához; a díszzászlóalj által korábban viselt skarlátvörös hajtókasztint fehérre változtatva a három kontingens színei együtt a magyar nemzeti színeket reprezentálják.³⁵ 2012-ben kapott fellépő-díszruhát a MH Központi Zenekar, ez a fekete sapkából és sárga zsinóros kék atillából álló öltözet szintén az 1918 előtti katonai ruházat egyfajta újragondolása.³⁶

Az új díszruházatok megjelenése kapcsán a tisztikar egy részében időről időre felmerül az igény egy „nagy társasági” öltözet bevezetésére, mert a jelenleg rendszeresített társasági öltözetet nem találják elég elegánsnak. Többen a zárt nyakú zubbony visszahozását pártolják, mások szerint a zárt nyak már nem korszerű, csak díszelő feladatokra alkalmas. Utóbbiak inkább egy ünnepélyesebb színű, sötét zubbonyt látnának szívesen. Elképzelhető lenne egy az 1948-ig hordott testőr-zubbonyra (3×3-mas mellzsinórzattal) hasonló tábori barna díszzubbony is, azonban ennél is felmerülne a „jelmez-szerűség” veszélye, csakúgy mint a sokak által szimpatikusnak tartott 1931 M – zsinóros – társasági zubbony, amely ráadásul fegyvernemenként eltérő színben készült annak idején, ami kétségtelenül emelné a tisztikar társasági megjelenésének fényét, azonban minden valószínűség szerint megoldhatatlan beszerzési, ellátási problémákat generálna. A 2005-ben bevezetett „estélyi öltözet” kategória³⁷ nem oldotta meg

34 Míg a HM Fejlesztési és Logisztikai Ügynökség 2009. szeptember 29-én még kifejezetten a hallgatói díszöltözet bevezetése ellen emelt szót, egy évnek sem kellett eltelnie, hogy a honvédelmi miniszter végül pozitívan bírálja el a kérdést. Ugyanakkor az eredeti változat szerint a hallgatói díszkabát alapszíne sötét palackzöld lett volna, de a gyártással megbízott vállalat ilyen színű szövetet nem tudott beszerezni a kívánt minőségben, ugyanakkor sötétkék szöve volt raktáron. Így a kényszer végül a hagyomány kezére játszott, hiszen az akadémikusok kabátja eredetileg is sötétkék színű volt. Lásd erről: HM FLÜ 15–126/2009; ZMNE 86–48/2009; HM FLÜ 860–14/2010; HM FHFI 1271–11/2011 (másolatban a szerző birtokában).

35 „2011. január 1-jétől a dandár megkezdte a Nemzeti Honvéd Díszegység, Honvéd Koronaőrség, majd 2012 év elejétől a Honvéd Palotaőrség felállítását.” MH vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár <http://www.honvedelem.hu/szervezet/Szurmay> (Megtekintés: 2016. december 3.)

36 „Csizmadia Zsolt ezredestől megtudtuk azt is, hogy idén ünnepi megalakulásának ötvenedik évfordulóját a központi zenekar, amelynek tagjai a jubileum alkalmából új díszegyenruhát kapnak. A történelmi hagyományoknak megfelelően megtervezett díszuniformis nadrágja a jelenlegi kistársasági egyenruha fekete pantallója lesz (bozzá a jelenleg is rendszerben lévő fekete cipővel), csak a zubbonyt cserélik le kék színű, atilla-szabású, magyaros díszítéssel varrott felsőre, illetve az ehhez illő sapkára. Az új egyenruhát a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum szakembereivel közösen tervezték meg, ám a ruházatot csak a kiemelt állami és katonai ünnepeken viselnék a központi zenekar tagjai – emelte ki a főkarmester.” http://www.honvedelem.hu/cikk/iden_jubilal_a_kozponti_zenekar (Megtekintés: 2016. december 3.)

37 Társasági öltözet csokornyakkendővel és keményített ingmellel. Csak a katonai diplomáciai testület tagjainak írták elő, de alig-alig viselték, így 2009-ben meg is szüntették.

a problémát. Előfordul, hogy egyes tisztek fehér társasági zubbonyt és sapkát készíttetnek maguknak és olyan rendezvények alkalmával viselik, ahol különben nem éreznék magukat elég elegánsnak külföldi tisztek körében. A fehér társasági öltöny jelenleg csak esküvők céljára megtűrt kategória, a hivatalos öltözködési utasításban nem szerepel, emiatt a katonai esküvőre vágyó tisztek és altisztek a legnagyobb változatosságban, a legkülönbébb díszítéssel készíttetik maguknak, gyakran mindenféle öltözködési szabályt mellőzve.

A köznapi egyenruha a jelenlegi igényeknek általában megfelel, leginkább alapanyag-problémák okoznak kényelmetlenséget a viselőknél (az ingek rosszul szabottak, rendkívül testidegen műszálból készülnek, stb.), illetve a köznapi sapkák (sem a Bocskai, sem a „pilotka”) nem ütik meg akár a tradíció, akár a korszerűség megkívánta mértéket. Kérdés, hogy a jövőben szükség lesz-e egyáltalán köznapi egyenruhára? Elképzelhető ugyanis egy olyan szintű átalakítás (akár az Amerikai Egyesült Államok hadseregének példáját tekintve³⁸), hogy a társasági egyenruhát a gyakorló (az új terminológia szerint: műveleti) egyenruha egészítené ki, egyidejűleg köznapi/szolgálati egyenruha szerepkörben. Előfordulhatna olyan megoldás is, hogy a köznapi egyenruha a műveleti egyenruha szabásában, de nem terepszínű (és nem lángmentesített), hanem egyszínű tábori barna anyagból készülne, hiszen a nem kombattáns katonai alakulatnál szolgálóknak nem feltétlenül kell terepszínű egyenruhát viselniük a mindennapi szolgálat ellátása közben.³⁹ Egy ilyen ötletnek ellentmond azonban a vezetés konzervativizmusa a „hagyományos” köznapi ruházati formák terén, illetve az „univerzális katonai” eszménye, amely voltaképpen azt célozza, hogy a hadseregben szolgáló katonák minden körülmények között kompatibilisek legyenek egymással, úgy ingóságokban, mint szellemiekben, mivel csak ez a kompatibilitás biztosíthatja a haderő egységét.⁴⁰

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a rendszerváltozás óta eltelt negyedszázad alatt a Magyar Honvédség korszerű és egyben a tradíciókat is megfelelően tükröző egyenruházati rendszerét nem sikerült létrehozni. Azok a nagy remények, amelyekkel az 1990-es „egyenruha bizottság” munkához látott, csak részeredményeket hoztak, a rendszer teljes körű átalakítása végül mindig elmaradt.⁴¹ Ennek okai részben anyagi természetűek, részben a következetlen politikai gondolkodásmódban keresendők. Ezek vizsgálata azonban meghaladná jelen tanulmány kereteit.

38 https://en.wikipedia.org/wiki/Army_Service_Uniform (Megtekintés: 2016. december 3.)

39 A jelenlegi álláspont szerint a 2015 M műveleti egyenruhának bevezetik egy olcsóbb alapanyagból készülő kiképzési változatát, amely a MH állományának hazai területen használt alapvető kiképzési- és laktanyai öltözete lesz. Ugyanakkor a köznapi ruházati változatot nem váltja fel.

40 Magyarul: elvileg minden katonának képesnek kell lennie harcfeladat ellátására, a rendszer nem tartalmazhat olyan elemeket, mint amilyenek 1945 előtt például a katonai tisztviselők és egyéb specialisták voltak. Az „univerzalizásnak” ugyanakkor a viseleti rendben is tükröződnie kell.

41 *„Mindent azt mondjuk, azt mondják nekünk, hogy majd a következő év [...] könnyebb lesz. Csak az a baj, hogy már lassan nem bírjuk el, hogy valaha is nyugodtan tudunk gazdálkodni, megszervezni a csapatok, a hivatásos állomány kiemelkedő színvonalú, hiánytalan ruházati ellátását, a katonai ruházati boltok polcai pedig roskadozni fognak a rengeteg, sokféle, jó minőségű ruházati terméktől.”* Vilner Péter: 1996. In: MH Ruházati Ellátó Központ évkönyv 1995. 62. o. – Az akkori parancsnokhelyettes szavai sajnos két évtized múltán sem veszítettek aktualitásukból.

Rövidítések

BM	Belügyminisztérium
BV	Büntetés Végrehajtás
EBEÉ	Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
HK	Honvédségi Közlöny
HM	Honvédelmi Minisztérium
HÓR	Határőrség
HVKF	Honvéd Vezérkar Főnök
KÓR	BM Kormányőrség
MÁV	Magyar Államvasutak
MH	Magyar Honvédség
MN	Magyar Néphadsereg
ORFK	Országos Rendőr Főkapitányság
Pkh	Parancsnok-helyettes
PVOP	Polgári Védelem Országos Parancsnoksága
VPOP	Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnoksága

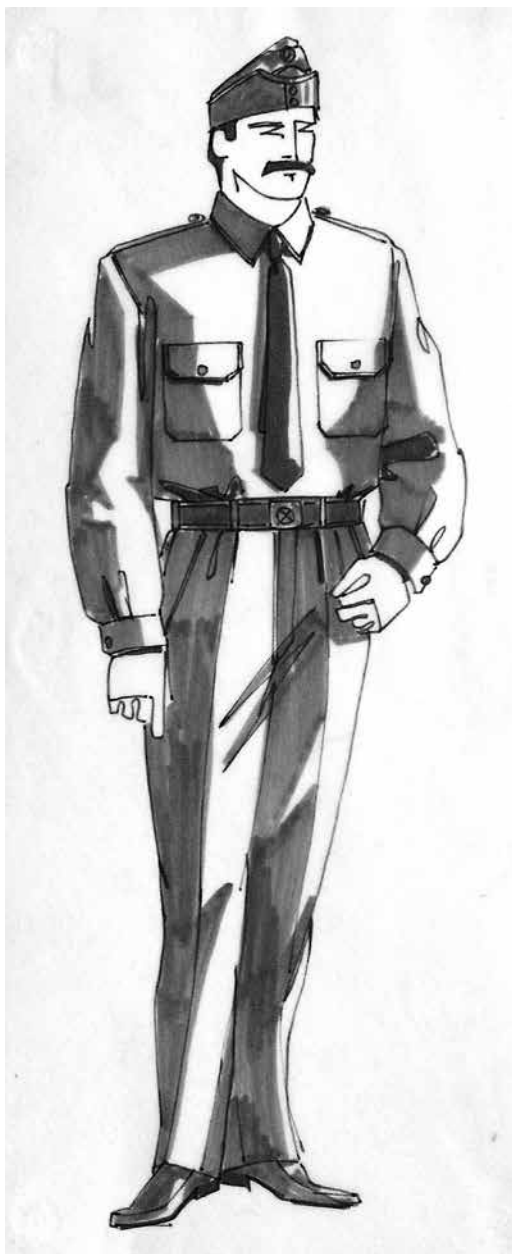
“THE EMPEROR’S NEW CLOTHES” – THE RE-DRESSING OF THE HUNGARIAN DEFENCE
FORCES AFTER THE POLITICAL CHANGES OF 1989–1990

The study briefly sums up what changes the uniforms of the Hungarian armed forces went under after the political transitions in 1989–1990, when the transformation from a mass army, i.e. the Hungarian People’s Army into a volunteer, professional military, i.e. the Hungarian Defence Forces took place. In accordance with the principle “A big army arms – a small army dresses”, a great emphasis was placed on the transformation of the attires in the 1990s, endeavouring to satisfy both political and social needs, creating a system of uniforms which was modern but focused on traditions at the same time. By the millennium, the process – with all its initial teething troubles – was more or less completed, and it primarily is not the “unrealistic goals” or professional unpreparedness which are to be blamed for the lack of an efficient system of attires which could successfully fulfil the needs of the users, but it is a chronic lack of sources that has been causing problems. Unlike in the cases of former great Hungarian political transitions (in 1920 or between 1945 and 1948), the political leaders of the recent era seem to place lesser importance on what the Hungarian soldiers wear. Nevertheless, the “olive” enlisted man of 1988 has turned into a “cow-coloured” “professional” by 2005, and by 2020, he will hopefully become a modern “hi-tech” warrior wearing the “HunCam” (or M2015 operational) uniform.

„DES KAISERS NEUE KLEIDER“ – DIE UMKLEIDUNG DER UNGARISCHEN HONVÉD-STREITKRÄFTE NACH DEM SYSTEMWECHSEL VON 1989

Die Abhandlung fasst kurz zusammen, wie sich die Uniformierung der von einer gemusterten Massenarmee zu einer freiwilligen, professionellen Berufarmee wandelnden Ungarischen Honvéd-Streitkräfte nach dem Systemwechsel veränderte. Getreu dem Vorsatz „große Armeen kaufen Waffen – kleine Armeen kaufen Kleider“ legten die Ungarischen Honvéd-Streitkräfte in den 1990-er Jahren besonderen Wert auf die Änderung der Kleidung, wobei sie den Ansprüchen der Politik und der Gesellschaft genügen wollten, und den Versuch unternahmen, eine Kleidungsordnung zu schaffen, die modern war, zugleich aber auch die Traditionen berücksichtigte. Der Prozess lief – mit all seinen Kinderkrankheiten – bis zum Jahrtausendwechsel mehr oder weniger erfolgreich ab, und die Probleme, die eine effektive und zeitgemäße, den Ansprüchen der Benutzer weitgehend genügenden Kleidungsordnung unmöglich machen, sind nicht auf die „falschen Richtlinie“ oder auf fachliche Unzulänglichkeiten zurückzuführen, sondern auf den jahrzehntelangen, chronischen Mangel an Finanzmitteln. Abweichend von den früheren Systemwechseln (1920, 1945–1948) scheint es der politischen Führung der vergangenen Periode weniger wichtig gewesen zu sein, wie und womit sich der ungarische Soldat kleidet. Gleichwohl wurde aus dem Wehrpflichtsoldaten des Jahres 1988 im „grünen Feldanzug“ 2005 der „Profi“-Soldat in „kalbsbunter“ Kleidung, und bis zum Jahr 2020 wird hoffentlich das Bild des „Hightech“-Soldaten in der modernen „HunCam“ (2015 M) Kampfuniform Realität werden.

Függelék

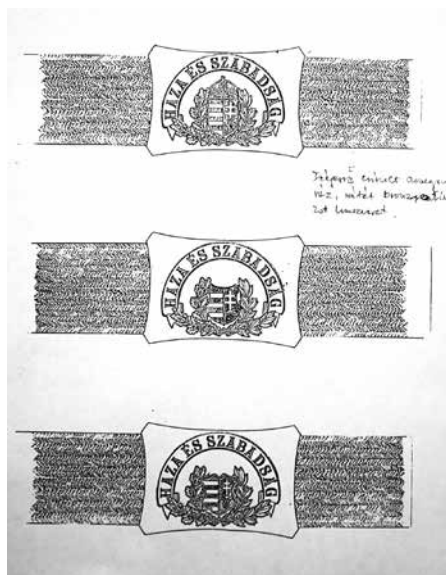
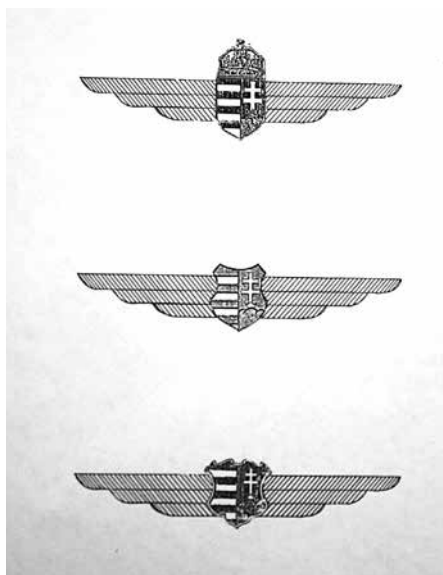
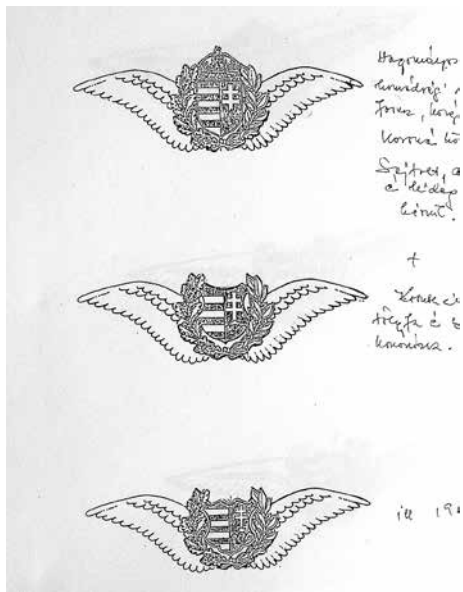
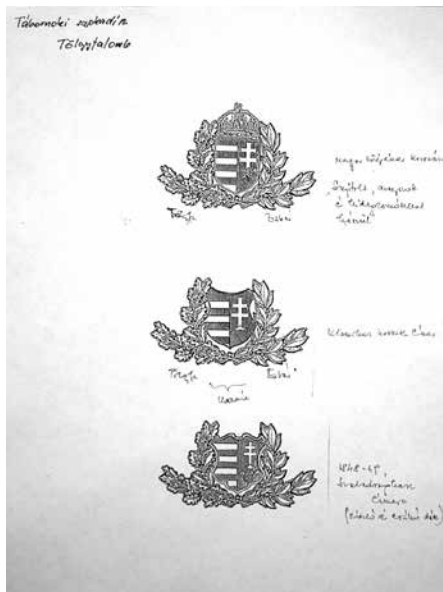
*1990-es egyenruha-tervek, ezekből a modellekből alakult ki
a MH ma is viselt egyenrubája*

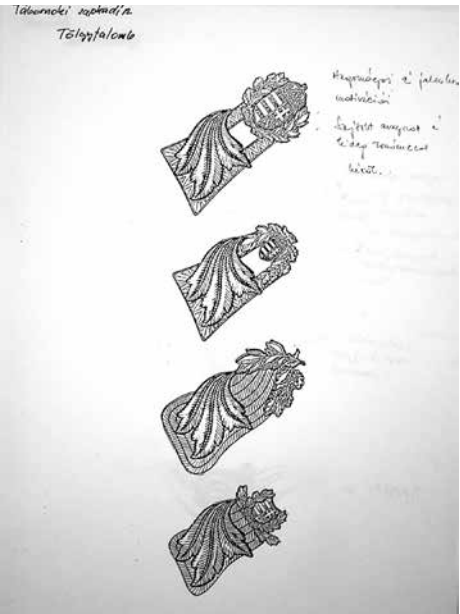
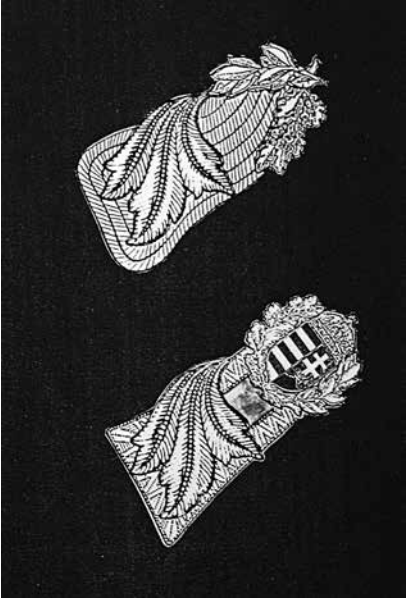
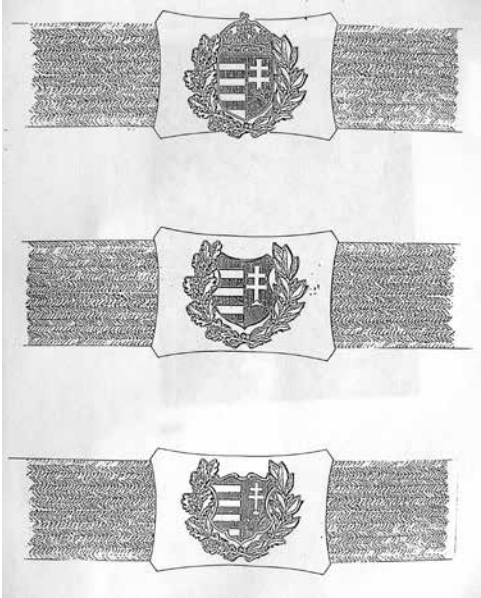

Övcsat és jelvény tervek rajzai 1990-ből

A' VÁLTOZAT (TEXTIL VAGY FÉM)

B' VÁLTOZAT (TEXT. V. FÉM)

C' VÁLTOZAT

Női egyenruhák „divat”-rajzai 1990-ből

GYŰJTEMÉNYI MUNKA

Závodi Szilvia

A GYERMEKEK HELYZETE ÉS ÉLETE A TISZTI CSALÁDOKBAN
A KISGYERMEKKOR, HÜBNER VILMOS BABAKÖNYVE¹

A katonacsaládokban nevelkedett gyermekek életéről – főleg a kisgyermekkorról – nagyon kevés forrással rendelkezünk. A visszaemlékezésekben a gyermekkori emlékek csak néhány oldalt ölelnek fel, általában a szerzők nem erre fektették a hangsúlyt.

A tiszteknek viszonylag kevés gyermekük született, ennek egyik oka feltételezhetően a késői nősülés volt. A 19. század második felében a nős törzs- és főtisztok több mint egyharmada gyermektelen volt. A gyermekek száma családonként nem érte el a kettőt.² Későbbi időpontot tekintve a második világháborús magyar katonai elit tagjai közel egynegyedének volt gyermektelen a házassága, egyharmaduk nevelt egy gyermeket és a vizsgált csoport felének családjában élt két vagy több gyerek.³ Mindemellett gyakran megesett, hogy tiszti családok vállalták a rokongyermekek nevelését is.⁴

A kisgyermekkor megismeréséhez nagyon jó forrás az úgynevezett babanapló vagy babakönyv. Azonban kevés ilyen dokumentum maradt fenn, a kutatásaim során két ilyen típusú könyvecskével találkoztam. Az egyik⁵ a Hadtörténeti Múzeum Kézírtas Emlékanyag-gyűjteményében található.⁶ Az illusztrált könyv

1 Az alábbi írás az *Életmód, életkörülmények és mentalitás a magyar katonatiszt-családoknál a 20. század első felében* című PhD-értekezés (2012) egy fejezetének kibővített, átdolgozott változata.

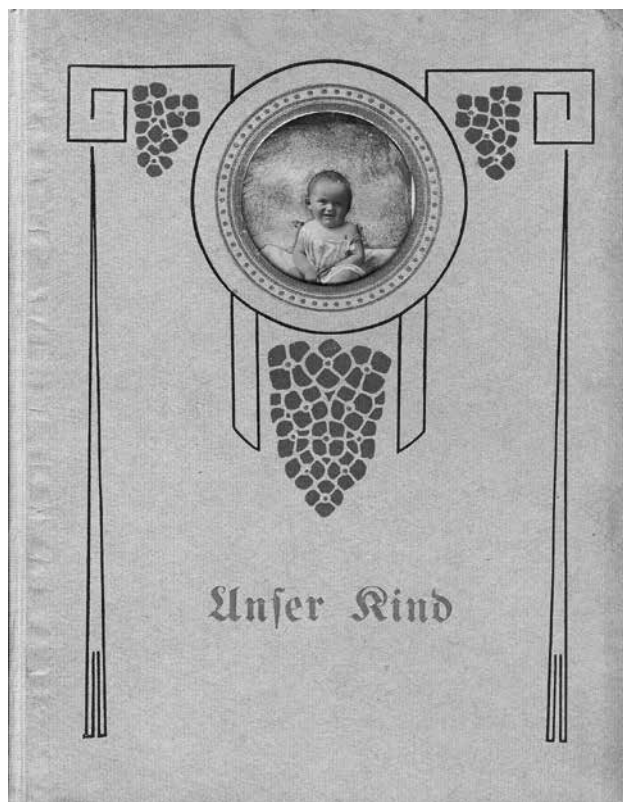
2 *Deák* 1993. 181. o.

3 *Szakály* 1987. 230. o.

4 *Szakály* 1987. 230. o.; *Görgey* 2004. „Thassy Jenő, Mama negyedik fia” 41. jegyzet, 331. o.

5 Lovag Hübner Vilmos babanaplója Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) 2009.250.1/ Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény (a továbbiakban: KE). Itt szeretném megköszönni a Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény vezetőjének, Dr. Szoleczky Emesének, hogy az műtárgyat közlésre a rendelkezésemre bocsátotta, továbbá, hogy felhívta a figyelmemet Hübner Vilmos életéről szóló egyéb dokumentumokra is.

6 A másik babanapló Gereben Ferenc szociológus könyvecskéje. A naplóban édesanyja által Ferikének nevezett gyermek 1942. május 19-én született Szolnokon Gereben Ferenc tüzérszázados és Bacsóvolgyi Éva első gyermekeként. A színes kötésű könyvecskét Budapesten a Kanitz C. és Fiai kiadásában jelent meg magyar nyelven. Kevesebb fejezetet tartalmaz, mint német nyelvű elődje. A majdnem 100 oldalas kiadványba a szülők a gyermekük születéséről, súlyáról, méretéről, oltásairól, fogzásáról, első lépéseiről, játékaikról, első szavairól, születésnapjairól, iskoláiról és barátairól készíthettek feljegyzéseket. A könyv azzal a kártyával kezdődik, amellyel a házaspár tudatta a rokonokkal és ismerősökkel Ferenc világra jövetelét. A naplóban néhány sor utal az édesapa hivatására, a gyermek első születésnapján, 1943-ban a százados gyakorlaton volt, második születésnapján, 1944-ben a fronton, 1946. február 9-én jött meg az angol fogságból.

A kiadvány címlapja

vet Wiesbadenben adták ki azzal a céllal, hogy a szülők naplóbejegyzésekkel és fényképberagasztásokkal örökítsék meg a gyermekük első életévét. A kötet 8° méretű: 23,8×18,4 cm. A könyvtest tíz ívből áll, egy-egy ív két levélpárból épül fel. Az ívek könyvtestté fűzése egy – a gerincet borító ritka szövésű fűzővászonon keresztül – négy fémdrót segítségével történt, drótfűzéssel. Az ívekhez egy harmonikaszerűen összehajtott, úgynevezett távtartó papírcsíkot is hozzáfűztek, amely az albumba kerülő és annak vastagságát növelő emlékek (képek, hajtincs stb.) elhelyezését segítette.

A 4. és a 8. ívhez egy vastagabb fehér vászoncsíkkal egy-egy közel egy mm vastag halványzöld kartont rögzítettek. A kartongerinc felőli hosszanti oldalából egy 6,5 milliméteres csíkot levágva és egy néhány milliméteres vászonnyílást hagyva megkönnyítették a lapozást. A kartonra négy-négy fotót lehetett ragasztani, amelyeknek helyét nyomtatott kerettel jelölték.

A drótfűzéssel összefűzött könyvtesthez ragasztással rögzítettek egy – egyoldalon nyomtatott – szecessziós rózsamintás előzékpapírt.

A büszke szülők sok fényképet készítettek elsőszülött fiúgyermekükről. Gereben babanapló. Feljegyzések Ferike szeretett gyermekünk életéről. 1942–1965. (Magántulajdon.) Köszönöm Gereben Ferencnek, hogy a naplót tanulmányozás céljából a rendelkezésemre bocsátotta.

A könyvtest félvásznas, keményítáblás kötést kapott. A gerincvászson nyers színű, a táblákat borító papír magában csíkos nátronpapírra, illetve csomagoló-papírra emlékeztet.

Az első tábla felső harmadában egy 5,1 cm átmérőjű kört kivágtak, majd egy átlátszó fóliát alácsúsztattak. Ezt a nyílást egy ízléses szecessziós mintájú nyomtatott kerettel még jobban kihangsúlyozták. A kivágotat közvetlenül arany körök és pöttyök, majd kissé távolabb egy mély barna kör keretezi. Mindezt kiegészíti egy részben geometrikus mintájú, elegáns vonaldísz, amelyben megjelenik a meanderminta. A vonaldísz mellett két kisebb és egy nagyobb stilizált virágfüzér figyelhető meg, amelyek zöld és aranynyomással készültek. Az első táblából így alakítottak ki egy díszes képkeretet. Az első előzéktükör felső széle nincs a tábla belső feléhez ragasztva, így biztosítva egy fotó becsúsztatását a nyílás alá.

A hátsó tábla belső felére egy barna vászonra emlékeztető, de papírból készült zsebet készítettek, amelynek oldalát harmonikaszerűen hajtva, és visszahajtott füleit az előzők alá ragasztva egy jól funkcionáló emlékek (fotók, levelek stb.) tárolására alkalmas tasakot hoztak létre.

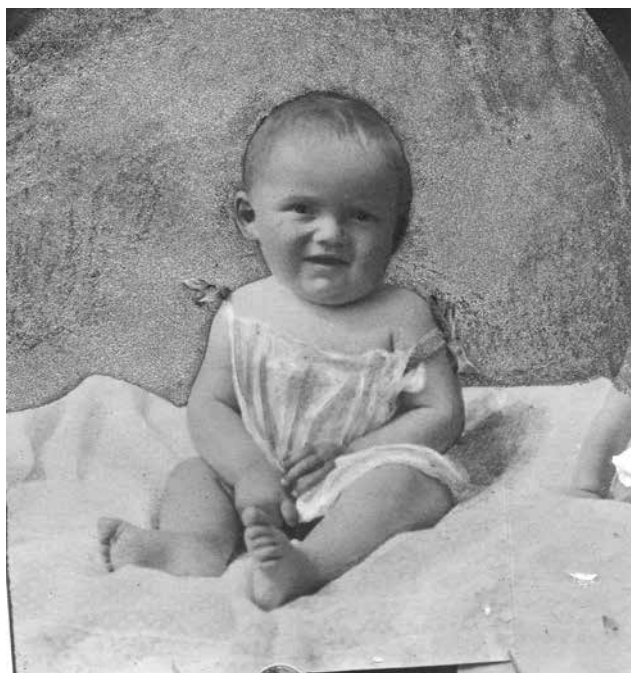
A puritán anyagokból készült, de mégis nagyon díszes és ízléses könyvtáblát egy gyenge minőségű, savasodásra hajlamos védőborítóval védték, amelynek füleit a táblák belső felére hajtva rögzítették a könyvtesthez.

A védőborítón is szerepel az album címe (Unser Kind. Aufzeichnungen aus den ersten Lebensjahren unseres Willy.) és a kiadó neve (Verlag von Emil Behrend.), illetve a kiadás helye (Wiesbaden).⁷

A napló 80 oldal terjedelmű, az előre nyomtatott oldalakat halványzöld színű kerettel és rajzokkal díszítették (gyümölcstálak, fáklyák, koszorúk, csokolózó gerlepár), a német nyelvű idézeteket, verseket és utasító sorokat kézzel szedték. A kiadvány Louis Mittenwey,⁸ a összeállító előszavával kezdődik, az első oldalak az alapadatokat tartalmazzák: a felmenők nevét és születési idejét, helyét, majd következnek a főszereplő gyermek adatai: születésének napja, órája, helye, a gyermek súlya és hossza több időpontban. Az első oldalak között található a keresztelésre vonatkozó kérdések: mi a neve, kik a keresztszülők, ki és hol keresztelte meg. A napló következő része a kisgyermek első hat hónapjával foglalkozik, helyet biztosít az első nevetés, kirándulás, pólyából való kivétel, az első ruhácska és cipőcske beszerzésének rögzítésére. Ebben a részben írható le a figyelem és a táplálkozás alakulása, a felülés, mászás és felállás első kísérlete, ide lehet beragasztani a levágott hajtincset és itt mutatható be a fogzás, a szavak kialakulásának folyamata, valamint az első lépések megtétele az úgynevezett jártató szalaggal. A kötet harmadik része az első születéssnapkal kezdődik és az iskolás

⁷ A napló pontos könyvtechnikai leírását Meggyes Anita papírrestaurátornak köszönöm.

⁸ Louis Mittenzwey lipcei iskolaigazgató a 19. és 20. század fordulóján nőtörténettel és gyermekneveléssel foglalkozó szakíróként vált ismertté. Számos gyakorlati tansegédlet szerzője. Legismertebb műve az első kiadásban 1898-ban megjelent „Frauengestalten. Ein historisches Hilfsbuch, gewidmet der Schule und dem Hause.” A szerző művében bemutatja a német történelem kiemelkedő nőalakjait, a népvándorlás korától, a középkoron át az 1870/71. évi háborúig. A könyvet 2013-ban újra kiadták. http://www.thalia.de/shop/home/artikeldetails/frauengestalten/louis_mittenzwey/ISBN3-662-23680-X/ID37620338.html (Megtekintés: 2016. november 5.)

*A kisgyermek
Hübner Vilmos*

korig tart. Itt szerepel az első komoly játék, illetve ruhadarab (például hosszúnadrág, bőrcipő) bemutatása. Ebben a fejezetben rögzíthetik a szülők az első összefüggő mondatokat, a születésnap és karácsonyi ajándékokat, az oltásokat, az értelem, ízlés, akarat fejlődését, a betegségeket, a játszópajtások neveit, a gyermek szeszélyeit, jó és rossz szokásait, az esetleges büntetéseket. Az utolsó pár oldalon a későbbi évek leírására van hely, akár már a főszereplő felnőtt korára vonatkozóan, ezeket az információkat már a gyermek maga is írhatja: iskolai évek történései, szerelmi élet, hivatás, munka. A naplóban négy kabinet- vagy vizitkártya méretű fénykép beragasztására alakítottak ki helyet.⁹

Jelen napló főszereplője lovag Hübner Vilmos, beceneven Willy volt. A német nyelvű bejegyzéseket két kéz készítette, úgy tűnik, az elsőket cirkalmas gótbetűkkel 1914 februárjáig az apa írta, majd az édesanya. A mondatok egyes szám második személyben megfogalmazva, a felnövő gyermek számára íródtak.¹⁰

9 Az antikvár könyvek kereskedelmében 2016-ban két ilyen babanapló is felbukkant Németországban. Az egyik Gustav és Elizabeth von Zanthier Freienwalde/Oder-ben, 1909. július 14-én született, Susi nevű leányuk kiskönyve. <https://www.booklooker.de/B%C3%BCher/Mittenzwey+Unser-Kind-Aufzeichnungen-aus-den-ersten-Lebensjahren-H%C3%BCbsches-B%C3%A4ndchen-Eltern-Gustav/id/A02fzin01ZZX> (Megtekintés: 2016. november 5.) A másik Hans Ulrich Tänzleré 1900 körülről. <https://www.booklooker.de/B%C3%BCher/Mittenzwey+Unser-Kind-Aufzeichnungen-aus-den-ersten-Lebensjahren-unser-es-Hans-Ulrich-T%C3%A4nzler/id/A02aak4A01ZZ1> (Megtekintés: 2016. november 5.)

10 Szeretném megköszönni Dr. Kincses Katalin Máriának a kézírásos német szöveg elolvasásában nyújtott segítségét.

Ritter Wilhelm Franz Johann Hübner (Hübner Vilmos Ferenc János lovag) 1913. november 27-én¹¹ született Polában egy olyan családban, amelynek tagjai az egész Osztrák–Magyar Monarchia területéhez kötődtek.¹² A gyermek normál testsúllyal és -hosszal jött világra, a bejegyzések tanúsága szerint rendesen fejlődött.¹³ 1914. január 8-án keresztelte meg otthonában a római katolikus vallás rítusa szerint Sági József a polai haditengerész-kórház tengerész-káplánja. Keresztszülei nagybátyja és nagynénje, Waigant János és Hübner Borbála (Biri) voltak.¹⁴ Élénk, erős gyerek volt, aki hamar felismerte szüleit és rájuk mosolygott. Nagyon hamar felült, mászni, állni és járni is korán kezdett. Valószínűleg csecsemőkorában volt egy dajkája, bár ezt világos naplóbejegyzés nem erősíti meg, de gyakran írnak Kagáról, aki például sétálni vitte.¹⁵ A gyermekkel az első említésre érdemes dolgok 1914 januárjában történtek, majd ugyanez év tavaszán. (Az első kirándulás, az első saját ruhácska és cipőcske húsvétkor.) A kor jellemző nevelési eszközei közül kettőt említett a napló, az egyik a pólya volt, amiből édesanyja már igen hamar kivette Willyt,¹⁶ a másik pedig a poráz vagy jártató szalag. Az anya a szalag helyett – mai szóval élve – egy „bébikompot” vett neki 1914 augusztusában, amit a gyermek azonnal kipróbált és körbejárta vele – akkor már

11 Éjjel fél egykor, csütörtökön, az otthonában, Polában, a Via Dante 2-es szám alatt.

12 Tipikus „Tornister-Kind”, azaz olyan „hátbőrönd-gyermek” volt, aki ott született és élt, ahová az édesapát, mint katonatisztet helyezték. Az édesapa, Eduard Josef Johann Ritter von Hübner cs. és kir. sorhajóhadnagy 1883. július 3-án született a csehországi, Pilsenhez közeli Dobřanban, 1913-ban még ottani illetőségű; az édesanyja: Karolina Katharina Ritter von Hübner született Hartmann, 1886. július 31-én az isztriai Polában született, később budapesti illetőségű. Az apai nagymama: Emmy Hübner született Kirsch, 1856. április 5-én Brünnbén született; az apai nagypapa: Eduard Ritter von Hübner cs. és kir. százados, 1852. május 22-én Bécsben született és 1913. február 7-én Prágában halt meg. Az anyai nagymama, Maria Rzihanzek, özvegy Hartmanné, született Widmar, Polában született 1857. január 22-én; az anyai nagypapa, Johann Hartmann polai cs. és kir. főművezető 1845. március 12-én Budapesten született, Szegeden halt meg 1895. január 10-én. Hübner babanapló, 5. o., HTM 2009.280.1/KE, 2009.281.1/KE

13 Hübner babanapló, 9. o. 3500 gramm, 50 cm.

14 Hübner babanapló, 11. o. Hübner Vilmos születési és keresztelési anyakönyvi kivonata (HTM 2009.281.1/KE), valamint szülei házassági anyakönyvi kivonata (HTM 2009.280.1/KE) is majdnem korabeli hiteles másolatban található meg a gyűjteményben. Mindkettőt Polában, a cs. és kir. Marinesuperiorat korábban rendszeresített formanyomtatványán, a nyilvánvalóan az eredeti anyakönyvi kivonatok birtokában levő polai általános püspöki helynök állította ki 1919. március 3-án, saját bélyegzőjével megerősítve, ugyanakkor áthúzva az akkor már nem funkcionáló szerv feljécét és nyomtatott aláírását. – Mindkét iratról 1941. augusztus 28-án hiteles, ám a keresztény származásra koncentráló m. kir. belügyminisztériumi fordítás készült - 2009.280.2/KE, 2009.282.2/KE - a szervezetek és titulusok megnevezésében több helyen pontatlan). – A szülők 1913. január 10-én kötöttek házasságot Polában, tanúik Johann Waigant cs. és kir. gépészeti üzemvezető és dr. Letis Iván orvos voltak. Anton Jakl tengerész-főpap eskette őket össze. – A születési és keresztelési anyakönyvi kivonatban a kisfiút világra segítő bába, Aurora Zochil nevét is feltüntették, akárcsak Barbara von Hübner, a mérnökfeleség keresztanya illetve Waigant Johann cs. és kir. gépészeti üzemvezető, a keresztapa nevét, foglalkozását. A keresztelés Josef Sági cs. és kir. tengerészkáplán végezte. Feltűnő az 1913. november 27-iki születés és az 1914. január 8-iki keresztelés közti szokatlanul nagy az idő-intervallum, okát nem ismerjük.

15 Hübner babanapló, 13. o. Először, január végén a kertbe vitték ki a gyereket, nagyobb kirándulás kocsival a Császárerdőbe, csak március végén tettek vele.

16 Hübner babanapló, 15. o. Az anya inkább jól betakarta gyermekét, hogy szabadon tudjon rugdalózni.

Wohl dem, der seiner Eltern gern gedenkt, es geht ihm sicher wohl hier auf Erden.

*Name und Geburtstag von Vater und Mutter
(Großeltern und Urgroßeltern väterlicher- und mütterlicherseits):*

*Vater: Ferenc Hübner von Hübner
geboren am 3. Juli 1883
Pöbzan in Böhmen*

*Mutter: Caroline Hübner von Hübner
geboren am 31. Juli 1886
Pöbzan in Böhmen*

*Großmutter: Emmy von Hübner, geb. Hirsch
geb. am 5. II. 1856 zu Brinn*

*Großvater: Eduard Hübner von Hübner, Gené-Hauptmanns I.
geb. am 22. I. 1852 zu Wien, gest. am 4. I. 1913 in Prag*

*Großmutter: Maria Reichardt von Hartmann, geb. Widmar
geb. zu Pöbzan am 22. I. 1854*

*Großvater: Johann Hartmann, Marine-Beamter i. P.
geb. zu Budapest am 12. I. 1845, gest. in Regensburg
am 10. I. 1895*

*A babanapló 5. oldala
a felmenők adataival*

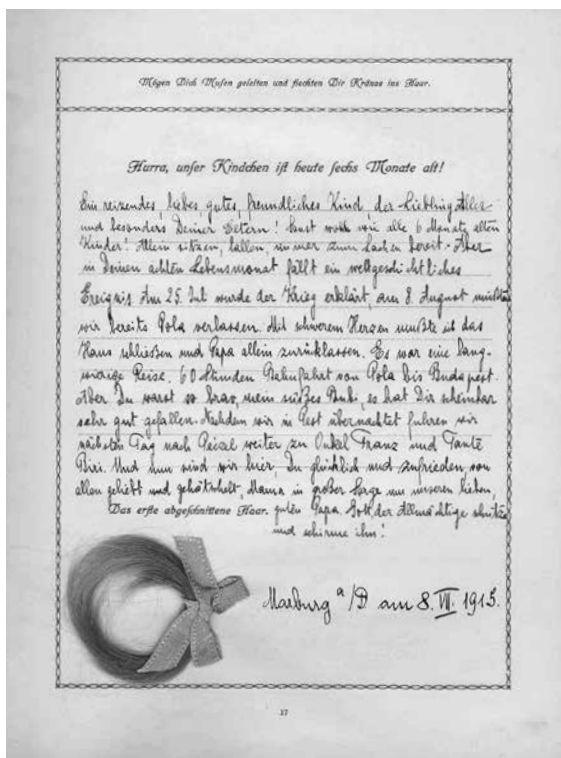
péceli – otthonukat.¹⁷ Ugyanis a Hübner-család életére – mint mindenki máséra – rányomta a bélyegét az 1914-ben kitört háború. Ezért az asszonynak nyolc hónapos gyerekével – férjét hátrahagyva – Budapestre kellett utazni, majd onnan a rokonokhoz, Pécelre.¹⁸ Az első születésnapot rokonoknál, Görzben töltötték, ahová a hiányzó családtagok – köztük az apa is – gratuláló táviratot küldtek és az édesanyától egy kismacskaát kapott ajándékba.¹⁹ A karácsonyokat a háború alatt – az apa nélkül – az apai nagymamánál, Prágában töltötték. A lejegyzett hat karácsony kiemelkedő ajándékai természetesen azok voltak, amiket a kisfiú az édesapjától kapott: egy új játék mackó és egy háborús képeskönyv: Mein Vaterland című, amit 1916 karácsonyán küldött Willynek az apja. Ez a könyv lett a kedvence, már csak azért is, mert egy Willy nevű kisfiúról szólt, aki kutyájával bejárta a háborús frontokat.²⁰ Szerette a meséket (kedvence a Piroska és a farkas, valamint a Brémai muzsikások című mese volt) és már nagyon hamar vissza tudta őket mondani, énekelni a nagymamájától tanult (például a „Nyuszi ül

17 Hübner babanapló, 19. o.

18 Hübner babanapló, 17. o. 1914. augusztus 8-án indultak útnak, 60 órát vonatoztak Budapestig. Az utat a gyermek nagyon jól viselte, Pesten éjszakáztak, majd másnap mentek ki Pécelre, Franz nagybácsihoz és Biri nagynénéhez.

19 Hübner babanapló, 21. o.

20 Hübner babanapló, 33. o.

A babanapló 17. oldala Willy hajfűrtjével

a füben” kezdetű gyermekdalt). Imájába mindig befoglalta szeretetteit és kitért a háborúra.²¹ Legjobb barátja és játszótársa görzi unokatestvére, Richard volt.²² 5–6 évesen a természetről szóló könyvek érdekelték és már le tudta írni a nevét.²³

A bejegyzések mindegyike jó tulajdonságokat rögzített a gyermekről, egyetlen elmarasztaló részletet lehet találni a fiúról. Kishúga születésekor, 2 és fél évesen nagyon féltékeny volt kistestvéreire és minden áron azt akarta, hogy anyja vigye vissza a kislányt a kórházba és csak ő jöjjön onnan haza. Persze később megbékélt a helyzettel.²⁴

A könyvbe vezetett jegyzetek 1917 karácsonyáig tartanak, ugyan van benne külön rész az iskoláskorról, de oda már nem írtak.²⁵ Fényképet is csak a címlapba helyeztek és az egyik oldalra beragasztották az első levágott hajfűrtöt.²⁶

Összességében a szülői szeretet és odafigyelés olvasható ki a sorokból, de a bejegyzések nagy része kitér a háborúra azt hangsúlyozva, hogy a család fő

21 Hübner babanapló, 35. o.

22 Hübner babanapló, 59. o.

23 Hübner babanapló, 39. o.

24 Hübner babanapló, 36. o.

25 A naplóban 17 beírt oldal található.

26 Hübner babanapló, 17. o. A Marburgban, 1915. július 8-án levágott szőke hajfűrtöt világoskék szalaggal fogták össze és annak segítségével ragasztották be a naplóba.

távol van. A háború után a Hübner család nem térhetett vissza Polába, Pécelen találtak otthonra. A háború évei alatt az anya sokat utazott és költözött fiával, legtöbbször olyan városokba, ahol rokonok éltek. Általában kisebb, bútorozott lakásokat béreltek, néha együtt éltek a rokonsággal.²⁷ A kislány testi és szellemi képességei már kisgyermekkorában arra determinálták, hogy a katonacsaládban a katonai pályát válassza. Erről ugyan a naplóban nem esik szó, de a játékok, könyvek és még a megtanított dalok is a katonákról, a hadseregről szóltak.

Hübner Vilmos a kitűnően elvégzett négy elemi után²⁸ 1923 őszétől a soproni Rákóczi Ferenc Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézetben folytatta tanulmányait, ahol az 1926/27-es tanév félév végéig díjmentes, államköltséges helyen kitűnő tanuló volt. Az 1923/24. évi tanév végén jellemzésében a következőket írták róla: „őszinte, rendes, igen jó tehetségű, kitartó szorgalommal, illedelmes”, tanulmányi előmenetele a három sáv – három gomb viselésére jogosította.²⁹ Zenét és asztalos mesterséget is tanult.³⁰

Nem tudjuk, mi történt vele, valószínűleg megbetegedett, mert az 1927-es évet elégséges eredményű pótvizsgával zárta. Az 1927/28-as tanévtől a budapesti Bocskai István Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézetben járt, ahol 1931-ben jelesre érettségizett.³¹ Új iskolájának tanárai az első félév után ezt írták róla: „vigkedélyű, őszinte, bajtársias, derék növendék, tehetséges, szorgalmas, igen jó fellépésű, jó a modora, csinos.”³² Az érettségi évében így jellemezték: „komoly, akaraterős, bajtársias, kiváló tehetség, igen szorgalmas, katonás, határozott magatartású, előzékeny, jómodorú, csinos.”³³

1931 nyarán önként jelentkezett katonai szolgálatra és a m. kir. Klapka György 2. honvéd tüzérosztályhoz osztották be,³⁴ ezzel párhuzamosan megkezdte tanulmányait a m. kir. honvéd Ludovika Akadémián, ahol kiváló eredménnyel végzett az 1934/35-ös tanévben.³⁵ Az évfolyam hadnaggyá avatásán, 1935. augusztus 20-án lovag Hübner Vilmos mondta az avató beszédet.³⁶ Hübner hadnagyot szeptember 1-jei hatállyal áthelyezték a M. kir. Bercsényi Miklós 1. honvéd tüzérosztályhoz.³⁷ 1939 januárjában került a M. kir. 3. honvéd táborig tüzérosztály állományába,³⁸ majd szeptemberben a m. kir. 1. honvéd gyalogezredhez és előléptették főhadnaggyá.³⁹ 1939. szeptember 1-jétől kezdte meg tanulmányait a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

27 Hübner babanapló, 51. o.

28 Hübner Vilmos állami elemi népiskolai Értesítő könyvecskéje, Pécel. HTM 2009.251.1/KE.

29 Hübner Vilmos tanulmányi értesítője, HTM 2009.254.1/KE 5. o.

30 Hübner Vilmos tanulmányi értesítője, HTM 2009.254.1/KE 7. o.

31 Hübner Vilmos érettségi bizonyítványa HTM 2009.255.1/KE.

32 Hübner Vilmos tanulmányi értesítője, HTM 2009.254.1/KE 21. o.

33 Hübner Vilmos tanulmányi értesítője, HTM 2009.254.1/KE 33. o.

34 Hübner Vilmos anyakönyvi lapja, HM HIM Központi Irattár 43883, 1. o. Itt szeretném megköszönni Gál Attila kutatásomban nyújtott segítségét.

35 Hübner Vilmos tanulmányi értesítője, HTM 2009.256.1/KE

36 https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1935_08_2/?pg=133&layout=s (Megtekintés: 2016. november 6.)

37 Hübner Vilmos anyakönyvi lapja, 4. o.

38 Hübner Vilmos anyakönyvi lapja, 7. o.

39 Hübner Vilmos anyakönyvi lapja, 10. o.

Gépész- és Vegyészmérnöki Kar Vegyészmérnöki Osztályán, 1943-ra lett belőle okleveles vegyészmérnök.⁴⁰ 1942. március 31-én léptették elő századossá,⁴¹ majd október 1-jei hatállyal a losonci 21. tábori tüzérosztályhoz vezényelték.⁴²

1932 februárjában engedélyezték Hübner Vilmos számára „ausztriai származására” tekintettel, hogy a lovag címét Magyarországon szabadon használhassa.⁴³ Hübner főhadnagy 1941⁴⁴ szeptemberében kötött házasságot Binder Mártával,⁴⁵ a szükséges óvadéktőkét a menyasszony biztosította a tulajdonát képező kölcsönkötvények segítségével, amelyeknek éves kamata fedezte a tiszti álláshoz illő életvitel fenntartását, sőt javítását.⁴⁶ A házaspárnak egy leánya, Katinka született. Először Pesten, a Visegrádi utcában éltek, majd 1941 augusztusától a budai Lágymányosi úton.⁴⁷

Hübner Vilmos mindenkori szolgálatait dicsérettel látta el,⁴⁸ 1944. október 29-nél a bugaci csárdánál aknaszilánk sebezte meg a mellkasán⁴⁹ és december 4-én hősi halált halt.⁵⁰ A Farkasréti temetőben temették el.⁵¹

40 Hübner Vilmos leckekönyve, HTM 2009.260.1/KE.

41 Hübner Vilmos anyakönyvi lapja, 13. o.

42 Hübner Vilmos nyilvántartási lapja, HM HIM Központi Irattár 43883, 2. o.

43 Hübner Vilmos anyakönyvi lapja, 3. o.

44 1940-ben Hübner Vilmos ellen nyomozó, majd vádparancsot adtak ki, majd 1941 nyarán bűnösnek találták „gondatlanságból okozott kétfrendbeli emberölés vétségében és ezzel [...] eszmei halmazatban [...] kétfrendbeli szolgálati vétségben.” Büntetésül 200 pengő pénzbüntetést róttak ki rá, amit három évre felfüggesztettek. Hübner Vilmos anyakönyvi lapja, 11–12. o. Bár a tényállásról többet nem tudunk, mindenképpen rendkívül enyhe a kirótt büntetés, valószínűleg a háttérben ténylegesen olyan haláleset áll, amelyről Hübner Vilmos nem tehetett és bárki mással is ugyanez történt volna. Köszönöm Illésfalvi Péter segítségét az ügy kibogozásában.

45 Hübner Vilmos anyakönyvi lapja, 12. o.

46 Binder Márta ajánlati okmánya, HTM 2009.278.1/KE.

47 Nyilvántartási ív, HTM 2009.269.1/KE.

48 Babanaplóján és életének leszámazottjainál maradt dokumentumain kívül kitüntetései is a Hadtörténeti Múzeumba kerültek: 2009.78.1./É Magyar Koronás Ezüstérem hadiszalagon, kardokkal (1944), 2009.78.2./É Magyar Koronás Bronzérem hadiszalagon, kardokkal (1944), 2009.78.3./É Tűzkereszt I. fokozata, 2009.78.4./É Nemzetvédelmi Kereszt, 2009.78.5./É Felvidéki Emlékérem (1939), 2009.78.6./É Csapattiszti jelvény, 2009.78.7./É Bercsényi tüzérek emlékérem (1939). Az információkat Dr. Sallay Gergelynek, a Numizmatikai Gyűjtemény vezetőjének köszönöm.

49 Lovag Hübner Vilmos sebesülési katonja, HM HIM Központi Irattár 2. o.

50 Lovag Hübner Vilmos m. kir. tüzérszázados gyászjelentése. HTM 2009.299.1/KE

51 Hadisír nyilvántartó: Hübner Vilmos. http://www.hadisir.hu/hadisir/?bejegyzesek=adatlap&cid=481683294288814568&p*=5&*=0 (Megtekintés: 2016. november 6.)

Irodalomjegyzék

Deák 1993.

Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Budapest, 1993.

Görgey 2004.

Görgey Guidó: Két Görgey. Budapest, 2004.

Szakály 1987.

Szakály Sándor: A magyar katonai elit 1938–1945. Budapest, 1987.

EARLY CHILDHOOD IN MILITARY OFFICERS' FAMILIES – VILMOS HÜBNER'S BABY DIARY

An outstandingly interesting and precious source on babyhood is preserved in the Manuscripts Collection of the Hungarian Military History Museum – a so-called baby diary or baby book (under inventory number 2009.205.1/KE). The illustrated book was published in Wiesbaden for parents to commemorate the first year of their babies by sticking photographs in the book. The main character of the present diary is Knight Vilmos Hübner, alias Willy. The diary was kept from the birth of Willy, November 1913 to Christmas in 1917 and offers an insight into the life of Willy's immediate family, his infant behaviour and his favourite objects.

LEBEN UND SITUATION DER KINDER IN OFFIZIERSFAMILIEN – DAS KLEINKINDERALTER.
DAS SÄUGLINGSBUCH VON VILMOS HÜBNER

Über das ganze frühe Kleinkinderalter findet sich in der Handschriftensammlung des Museums für Militärgeschichte eine interessante und wertvolle Quelle, ein sogenanntes Säuglingstagebuch oder Säuglingsbuch. (Inventarnummer: 2009.205.1/KE.) Das illustrierte, in Wiesbaden herausgegebene Buch diente dazu, dass Eltern mit Tagebucheinträgen und eingeklebten Fotos das erste Lebensjahr ihres Kindes verewigen konnten. Hauptfigur dieses Tagebuchs ist Ritter Vilmos Hübner, mit Kosenamen Willy. Aus dem Tagebuch, welches mit der Geburt Willys im November 1913 beginnt und mit Weihnachten des Jahres 1917 endet, lernen wir Willys engeren Familienkreis, sein Benehmen als Kleinkind sowie seine Lieblingssachen kennen.

Bálint Ferenc

KÖRTVÉLY ISTVÁN – EGY HORTHY-KORI KATONAI TISZTVISELŐ
PÁLYAFUTÁSA ÉS HAGYATÉKA

Jelen írásomban egy figyelemre méltó hagyatékot, valamint egykori tulajdonosának, Körtvély István irodai főtisztviselőnek életútját kívánom ismertetni. Utóbbit azért is tartottam fontosnak, mivel a múzeumi gyűjteményben őrzött tárgyak és a fennmaradt levéltári dokumentumok segítségével felvázolható egy Horthy-kori katonai tisztviselő pályaképe.¹

Röviden a katonai tisztviselőkről

A Horthy-kori m. kir. Honvédség, számos más dolog mellett a katonai tisztviselői kar intézményét is a Habsburg-hadseregétől örökölte. A katonai tisztviselők (németül *Militärbeamten*) alatt összefoglalóan azt a személyzetet értjük, amely a hadsereg működtetéséhez elengedhetetlenül szükséges hivatali munkát, illetve (nem közvetlenül katonai jellegű) technikai háttérfeladatok iránnyítását végezte.

A katonaállományú tisztikar, a lelkészek, hadbírák, katonaorvosok, valamint gazdászati tisztek mellett a tisztviselők is igen jelentékeny létszámú csoportot képeztek, amelyet számos szakágra² osztottak fel. A teljesség igénye nélkül ide tartoztak a gyógyszerészek, az állatorvosok, az élelmezők, a térképészek, a vívómesterek, valamint különféle szertárakban szolgálatot teljesítő tisztviselők is. A szakágakhoz tartoztak továbbá altiszti jellegű, rangosztályba nem sorolt havi-díjasok is, valamint legénységi segédszemélyzet.

A katonai tisztviselői kar tagjait tulajdonképpen egyenruhát viselő közalkalmazottaknak lehetne leírni, a valós helyzetük azonban ennél kissé összetettebb volt. Kétségtelen, hogy a ruházatuk tisztí jellegű volt, azonban számos más tekintetben szigorúan elkülönültek a lényegesen magasabb presztízsű tisztikartól.

1 A szerző köszönetét fejezi ki Lukács Fanni, Dr. Sallay Gergely, valamint Dr. Szoleczky Emese gyűjteményvezetőknek, amiért a hagyaték gyűjteményükbe tartozó tételeinek közléséhez hozzájárultak. Köszönetet mond továbbá Szabó Lászlónak a cikk elkészítéséhez nyújtott szakmai tanácsokért, valamint Bíró Edinának, Fischer Zoltánnak, Forgács Mártonnak a segítségért, Szikits Péternek pedig a tárgyfotóért.

2 1914-ben 19 különféle tisztviselői szakág létezett.

A tisztviselőket a tisztekhez hasonlóan rangosztályba (fizetési fokozatba)³ sorolták be, azonban számos szakágban csak az alsó három-, illetve hat rangosztály létezett. Tábornoki rangosztály csupán négy szakágban volt elérhető. A tisztviselők rangosztálya, azonban jóval szűkebb jogosítványokat adott, mint a tiszti rendfokozat. A tisztviselőnek csak a saját szakágán belül, valamint a legénység felé volt parancsadási joga, más szakág, vagy a katonaállományú tisztek felé még magasabb rangosztály esetében sem (ettől függetlenül természetesen a tiszteletadás kijárt nekik).

Ezt az elkülönülést a tisztviselők ruházatán is meg lehetett figyelni: a szakágak zömében a rangosztályokat nem a hatágú rendfokozati csillag jelezte az egyenruhán, hanem rozetta. A magasabb rangúak paszománya is eltért a törzstiszti egyenruhán használttól. A jelzések mellett a ruházat alakja is elkülönült a tisztekétől. A tisztviselőknek ugyan járt a kard mint oldalfegyver, de kardbojtot nem viselhettek.

A katonai tisztviselői karba háromféleképpen lehetett bejutni. Megfelelő előképzettség esetén a civil életből lehetett valaki tisztviselő, gyakornoki beosztásban kezdve a pályát. Nem egy alkalommal katonaállományú tisztek kérték áthelyezésüket a tisztviselői karba – ezek többnyire főtisztek voltak, akik fizikailag alkalmatlanná váltak a csapatszolgálatra, nem tudtak előrelépni a ranglétrán, netán valamilyen kevésbé megerőltető pozíciót kerestek maguknak a hadseregben belül. A harmadik tisztviselői csoport az egykori altiszteké volt, akik megfelelő előképzettség birtokában szintén kérhették felvételüket a tisztviselői karba – az 1866-os porosz háborút követő reformok után a magasabb iskolai végzettséggel nem rendelkező legénységi állományúak számára ez az egy út maradt nyitva az előrejutásra.

A tisztviselői kar nem csak a közös hadseregben és a haditengerészetben, hanem a m. kir. Honvédségben és a cs. kir. Landwehrben is jelen volt, igaz utóbbi helyeken kevésbé volt kiterjedt a szervezet.

A tisztviselői kart a Horthy-kori m. kir. Honvédség is megörökölte. Itt a katonaállomány („A”), mellett az úgynevezett „nemkatona” állományt („B”) osztották fel római számmal jelölt I. és II. állománycsoportra. Az I. állománycsoportba sorolt, összesen tíz különböző szakág tagjai katonai rendfokozatot és jelzéseket viseltek, a rendfokozat mellett az adott szakág megjelölésével. A „B” kategória II. állománycsoportja alkotta a honvéd tisztviselői kart, hét szakággal. Ide tartoztak a nevelőtanárok, a karmesterek, a vívómesterek, valamint a mezőgazdasági, számvevőszéki, üzemellenőrző és műszaki tisztviselők, utóbbin belül számos különálló szakma képviselőivel. A tisztviselők számára elérhető legmagasabb rangosztály az V. (ezredesnek megfelelő) volt, ezt is csupán a nevelőtanárok, valamint a mezőgazdasági és számvevőszéki szakágba tartozók érhatték el.⁴ A tisztviselői

3 A rangosztályokat (*Rangklasse*), amelyek egyszersmind fizetési fokozatok is voltak, római számok jelölték. A legmagasabb I. rangosztály a tábornagyot, míg a legalacsonyabb a XI. a hadnagyot jelentette.

4 *Szolgálati szabályzat a m. kir. honvédség számára. I. rész.* Pallas, Budapest, 1931. 1. melléklet: A m. kir. honvédséghez, a m. kir. csendőrséghez és a m. kir. méneskarhoz tartozó egyének beosztása állománycsoportok, rendfokozatok (rangosztályok) és szolgálati viszonyok szerint.

Körtvély István a cs. és kir. 12. huszárezred egyenruhájában tizedesként, 1911–1912 (HTM Fotóarchívum 56598)

karba való felvétel módjai alapján nem változtak az 1918 előtti állapothoz képest, de a Horthy-korban igen sok egykori katonaállományú tiszt került ebbe az állománycsoportba, általában aktív pályafutásuk utolsó szakaszában.

Ruházat tekintetében a tisztviselői kar már nem különült el olyan élesen, mint 1918 előtt. A szakágaknak előírt hajtókaszínék mellett csupán a csillagok helyett előírt rozetták, illetve az eltérő mintázatú paszomány viselése különböztette volna meg a tisztviselőket a tisztikar egyéb részeitől. A feltételes mód nem véletlen, ugyanis a fennmaradt tisztviselői ruhadarabok, valamint a korabeli fényképek tanulmányozása alapján elmondható, hogy a tisztviselők túlnyomó többsége nem az előírásoknak megfelelő jelzéseket viselt. Rozetta helyett általános volt a hatágú, úgynevezett „szegedi csillagok”⁵ használata, a tisztviselői paszományt pedig többnyire a tisztí változat helyettesítette. A ruházati elkülönülés eme hallgatóságos eltűnésének az is lehetett az oka, hogy a tisztviselői karban szép számmal voltak megtalálhatók egykori katonaállományú tisztek, sokszor kitüntetett első világháborús veteránok.

5 A nyolcágú rozettával szemben a „szegedi csillag” hatágú volt, de kialakítását tekintve különbözött az előírásos tisztí csillagoktól. A használatát a rozetta beszerzésének nehézségével indokolták Dr. Bacsoni Tamás őrnagy szíves közlése alapján. Körtvély István fennmaradt egyenruhái is ilyen szegedi csillagokkal vannak ellátva, lásd az 5. számú képet.

Körtvély István pályafutása

Körtvély István⁶ 1888. február 25-én született Tornagörgőn,⁷ Körtvély József és Bartha Mária gyermekeként. Tízestendős korára mindkét szülőjét elveszítette, az elemi, majd a polgári iskola elvégzése mellett kisebb munkákat vállalt, hogy eltartsa önmagát. Tanulmányai befejezése után cipőkereskedő-segédként dolgozott több városban is.

1909-ben sorkatonai szolgálatra hívták be, amelyet Aradon, a 12. közös huszárezred kötelékében teljesített. Leszerelését követően rövid ideig a temesvári Turul cipőgyárban dolgozott tisztviselőként, azonban a részleges mozgósításkor újra behívták, így munkahelyét elveszítette. Ekkor – előjárói tanácsára – úgy döntött, hogy megmarad a katonai szolgálatban és 1913 elejétől hivatásos altiszti állományba került, immár Kassán, alakulata pótkereténél. 1915-ben feleségül vette Krebs Évát, József nevű fiuk 1917-ben született. Az első világháborúban nem került a harctérre, végig a 12. huszárezred kötelékében maradt raktárkezelő altisztként. Kassán érte a háború vége, a csehek bevonulása után is a városban maradt, csak a Vörös Hadsereg kivonulásakor hagyta el a települést. Ekkor Miskolcra ment, ahol a helyi karhatalmi zászlóaljban szolgált. 1920. április 14-én belépett a Nemzeti Hadseregbe, majd különféle adminisztratív beosztásokat látott

Körtvély István nyilvántartó segédtisztviselő és felesége. A felvétel nem sokkal az előléptetése után készült, mivel még az 1934-ben elnyert I. osztályú Legénységi Szolgálati Jelet viseli. (HTM Fotóarchívum 56601)

6 Körtvély István katonai pályafutására vonatkozó adatok forrása: Hadtörténelmi Levéltár Anyakönyvi Lapok 1888/1831.

7 Ma: Hrhov, Szlovákia

el altiszként, egy részüket rejtett honvédségi intézményeknél. Mivel illetőségi helyét a trianoni szerződés Csehszlovákiának juttatta, kérvényeznie kellett magyar állampolgárságának elismerését, erre 1926-ban került sor.

1935-ben tisztviselői állománykategóriába került át és még abban az évben Magyar Bronz Érdeméremmel tüntették ki. 1940-ben Komáromba helyezték át, az ottani kiegészítő parancsnokságra. Valamivel több, mint két esztendő telt a városban, ott-tartózkodása alatt egy ízben megmentette egy ember életét. E tettéért a Kormányzói Dicsérő Elismerés Magyar Koronás Bronzérme kitüntetést nyerte el 1942 februárjában. A hivatalos okmányok között sajnos nem maradt fenn a kitüntetéshez kapcsolódó esetleírás, azonban a helyi sajtó részletekbe menően tudósított az életmentésről. „*A magyar honvéd nemcsak a csataterén állja meg a helyét...*” címmel a következő leírást közölte a Komáromi Lapok:

„*Azok, akik az elmúlt szombaton⁸ délután 5 óra tájban a Vághíd felé jártak, izgalmas jelenetnek voltak tanúi.*

Súlyosan megrakott szekér igyekezett a Vághídról a város belseje felé. A lovakat egy fiatalember, Lukács János 17 éves iparosújtelepi munkás hajtotta, aki mikor a szekér a hídról levezető lejtőre ért, leszállt a bakról s a szekér kerekét visszatartva enyhíteni igyekezett annak gyorsaságát. Ebben a pillanatban gépkocsi került ki a szekeret, hangos tülköléssel, amitől a lovak megbokrosodtak s magukkal rántva a szekeret hatalmas ugrásokkal, sebesen vágatva eredtek neki a Rákóczi utcának.

Lukács János ruhája megakadt a szekérben s őt is magukkal vontak a lovak.

A híd lejtőjén ekkor jött fel Körtvély István főhadnagyi rangban lévő honvédtisztviselő, aki a Vágon túl gyakorlatozó katonák megsejtelésére igyekezett. Habozás nélkül a megbokrosodott lovak után ugrott és elkapta zablójukat. Kardja azonban megakadt a szekér rúdjaiban, úgy, hogy megcsúszott s a lovak alá került. A lovak át száguldottak fölötte, úgyszintén a szekér is, valóságos isteni csoda mentette meg attól, hogy sértetlen ne (sic!) maradjon. Körtvély István főhadnagy nyomban a lovak után futott, sikerült eléjük kerülnie s ismét elkapta zablójukat, mire a megbokrosodott állatok lecsillapodva megálltak.

A hősi elszántságú főhadnagy cselekedete, amellyel nemcsak a fiatal munkást mentette meg életveszélyes helyzetéből, hanem esetleg még számos más ember életveszelmét is megelőzte, hiszen a megbokrosodott lovak a forgalmas Rákóczi utcába tartottak, őszinte elismerést váltott ki a szemtanúkból.

A magyar honvédség kitűnő, hősi szelleme nyilvánult meg Körtvély István főhadnagy cselekedetében, az a szellem, amely mindenütt bizalmat s hitet kelt: nemcsak a csataterén, hanem a mindennapi életben is.”⁹

Komáromból 1942. október elején Miskolcra helyezték át, az ottani helyőrségi kórház állományába és egyidejűleg nyilvántartó főtisztviselővé léptették elő. Pontosan egy évvel később, 1943 októberében a 104. légvédelmi tüzérosztályhoz vezényelték. A Deákiban¹⁰ állomásozó osztálynál maradt 1945 februárjáig, amikor is áthelyezték az 1. önálló légvédelmi tartalék tüzérosztályhoz. Ezzel

8 1941. június 14.

9 Komáromi Lapok 1941. június 21. 2. o.

10 Ma: Diakovce, Szlovákia

*Körtvély István irodai főtisztviselőként
(HTM Fotóarchívum 56600)*

az alakulattal hagyta el Magyarország területét március 26-án. Az osztrák területen fekvő Furth¹¹ községben lemaradt az egységétől, a helyi előjáróság mint kisegítő tolmácsot és önkéntes polgárőrt alkalmazta. 1945 szeptemberében visszatért Miskolcra, ahol számfeleltiként ismét állományba vették és a hadifogolyfogadó bizottság vezetőjeként tevékenykedett 1946 áprilisáig. Felmentése után mint nyugatost B listázták és 1946. szeptember 1-jével a szolgálatból elbocsátották.

A civil életben különféle hivataloknál és vállalatoknál dolgozott mint portás, raktáros, gondnok és éjjeliőr. Halálának időpontja nem ismert, hagyatéka 1976-ban került a Hadtörténeti Múzeumba.

11 Valószínűleg Furth bei Göttweig, Ausztria.

Szolgálat időtartama	Szolgálati hely	Feladatkör
1909. október 10. – 1919. június 6.	cs. és kir. 12. huszárezred	írnok, majd raktárkezelő altiszt
1919. június 7. – július 2.	a kassai hadtáp állomásparancsnokság	lőnyilvántartó tiszt írnoka
1919. augusztus 14. – 1920. február 28.	Borsod vármegyei katonai parancsnokság	
1920. március 1. – 1921. november 30.	7. honvédkerületi parancsnokság	lőnyilvántartó felügyelő írnoka
1921. december 1. – 1931. június 30.	m. kir. 7. honvéd vonatosztály javítóműhelye	számvivő
1931. július 1. – 1932. október 31.	Borsod, Gömör és Kishont vármegye törvényhatósági testnevelő és népgondozó felügyelet edelényi kirendeltsége	nyilvántartó
1932. november 1. – 1935. szeptember 30.	m. kir. 7. határőrezred II. osztálya	nyilvántartó
1935. október 1. – 1936. február 14.	m. kir. 7./II. tüzérosztály	nyilvántartó
1936. február 15. – 1940. április 2.	Bihar vármegye törvényhatósági testnevelő és népgondozó felügyelet nagylétai ¹² kirendeltsége	nyilvántartó tisztviselő
1940. április 3. – 1942. szeptember 30.	komáromi 6. honvéd kiegészítő parancsnokság	nyilvántartó tisztviselő
1942. október 1. – 1943. szeptember 30.	m. kir. 7. helyőrségi kórház	nyilvántartó tisztviselő
1943. október 1. – 1945. január 31.	m. kir. 104. légvédelmi tüzérosztály	nyilvántartó tisztviselő
1945. február 2. – 1945. április 6.	m. kir. 1. önálló légvédelmi tartalék tüzérosztály	nyilvántartó tisztviselő
1945. szeptember 20. – 1946. április 6.	miskolci 7. honvédkerületi parancsnokság	hadifogoly-fogadó bizottság, parancsnok
1946. szeptember 1.	nyugállományba vonul	

Körtvély István szolgálati helyei

Előmenetel időpontja	Beosztás megnevezése
1909. október 10.	megkezdzi sorkatonai szolgálatát a cs. és kir. 12. huszárezrednél
1910. szeptember 5.	járőrvezető
1911. május 10.	címzetes tizedes
1911. december 20.	tizedes
1912. április 10.	címzetes szakaszvezető
1913. január 1.	hivatásos altiszti állományba kerül
1913. június 1.	szakaszvezető
1914. augusztus 1.	őrmester
1919. február 20.	törzsőrmester
1919. augusztus 14.	átlép a Nemzeti Hadseregbe
1920. július 5.	tiszthelyettes
1924. január 1.	4. rangosztályozó számú ¹³ számvivő mester (főtörzsőrmester)
1925. május 1.	2. rangosztályozó számú számvivő mester (2. osztályú tiszthelyettes)
1926. január 1.	számvivő főmester, 1933. október 10-től számvivő tiszthelyettes megnevezéssel
1935. november 1.	címzetes nyilvántartó gyakornok (zászlós)
1939. május 1.	nyilvántartó segéd tisztviselő (hadnagy, rangnap 1933. október 1.)
1939. november 1.	nyilvántartó tisztviselő (főhadnagy)
1942. október 1.	irodai fő tisztviselő (százados)

Körtvély István előmenetele

A kitüntetés megnevezése	A kitüntetés időpontja
Kormányzói Dicsérő Elismerés Magyar Koronás Bronzérme (tiszti kitüntetés)	1942. február 26.
Magyar Bronz Érdemérem (altiszti kitüntetés)	1935. november 30.
Tűzkereszt II. fokozata	1945. január 30. ¹⁴
Nemzetvédelmi Kereszt	1944. október 12. ¹⁵
Háborús Emlékérem kardokkal és sisakkal	1930. március 22.
I. osztályú Tisztviselői Szolgálati Jel	1944. október 10.
Erdélyi Emlékérem	1941. június 18.
1912–1913. évi Emlékkereszt	1913. június 30.

Körtvély István kitüntetései (viselési sorrendben)

- A tiszti rangosztályokhoz hasonló beosztás a legénység számára, amelyet azonban nem római, hanem arab számokkal jelöltek, általában a név után zárójelbe téve. A rendszer ugyancsak a Monarchia haderejéből származik, németül *Rangziffern*-nek nevezték.
- A levéltárban őrzött személyi anyagban nincs említés erről a kitüntetésről, azonban a hagyatékban megtalálható a viselési igazolvány (Hadtörténeti Múzeum 85.203.1./Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény)
- Érdemes megjegyezni, hogy a Nemzetvédelmi Keresztet ekkor adományozták utoljára, mivel az 1944. október 16-án hatalomra kerülő Szálasi-kormány a kitüntetés adományozását felfüggesztette, majd 1945. január 7-én megszüntette, viselését pedig megtiltotta.

Körtvély István hagyatéka (tételes felsorolás)

Egyenruhák (Katonai Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény)

82.223.1. tiszti köpeny

A bevarrt címke szerint vitéz Ferenczi Miklós debreceni szabómester műhelyében készült 1936. szeptember 15-én. Gallérja az 1940-es előírásnak megfelelően sötétzöld posztóból készült, hajtókája és szegélyezése papagájzöld színű. Ujján főtisztviselői (századosi) rendfokozati jelzés, gombjai arany színűek.

82.224.1. 1939 M tiszti zubbony

Papagájzöld hajtókával és főtisztviselői (századosi) rendfokozati jelzéssel, utóbbi ún. „szegedi csillagokból” van kialakítva. Érdekessége, hogy mindkét vállán vállzsinór található, ami csak a katonaállományú tisztek számára volt előírva. Ugyancsak szokatlan a nyaknál belül elhelyezett nagy méretű szövetfül, amely valószínűleg a viselő bőrét óvta a nyakat összefogó franciakapocs dörzsölésétől. A zubbonyon hat kitüntetés-tartó hurok található, gombjai arany színűek.

Az ún. „szegedi csillagok” az 1939 M zubbony gallérján

82.225.1. 1931 M társasági zubbony

A nem katonaállományúak számára előírt fekete szövetből készült, vállzsínórok nélkül. Hajtókája papagájzöld, rajta főtisztviselői (századosi) rendfokozati jelzés, „szegedi csillagokból”. Hat kitüntetés-tartó hurok található rajta.

Kitüntetések (Numizmatikai Gyűjtemény)

Az elnyert kitüntetésekhez képest a hagyatékban fellelhető darabok közül a Nemzetvédelmi Kereszt, valamint a Tűzkereszt II. fokozata hiányzik. A Magyar Koronás Bronzérem vörös-fehér szegélyes smaragdzöld szalagon viszont két példányban van meg. A korabeli viselési szokások szerint időnként csak a legmagasabb kitüntetést viselték teljes alakjában, ebből az éremből valószínűleg ezért lehet két darab a hagyatékban.

85.114.1./É Tisztviselői Szolgálati Jel II/T. osztálya

85.114.2./É Ennek adományozási okirata

85.115.1./É Tisztviselői Szolgálati Jel I/T. osztálya

85.115.2./É Ennek adományozási okirata

85.116.1./É Magyar Koronás Bronzérem vörös-fehér szegélyes smaragdzöld szalagon

85.116.2./É Ennek adományozási okirata

85.117.1./É Magyar Koronás Bronzérem vörös-fehér szegélyes smaragdzöld szalagon

85.117.2./É Kísérőlevél a 85.116.2./É dokumentumhoz

85.118.1./É Magyar Bronz Érdemérem zöld szalagon

85.119.1./É Magyar Háborús Emlékérem sisakkal, kardokkal

85.120.1./É Erdélyi Emlékérem

85.121.1./É 1912–1913-as Mozcósítási Kereszt

Papíralapú dokumentumok (Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény)

85.198.1./KE Állampolgársági bizonyítvány, 1926. január 18.

85.199.1./KE Napiparancs-kivonat a m. kir. 7. „Szondy György” honvéd tüzérosztály 173. számú napiparancsából. Címzetes gyakornoki rendfokozat adományozása Körtvély Istvánnak, 1935. november 6.

85.200.1./KE Napiparancs-kivonat a m. kir. 7. „Szondy György” honvéd tüzérosztály 125. számú napiparancsából. Dicséret Körtvély István számvivő tiszthelyettes, címzetes nyilvántartó gyakornok részére áthelyezése alkalmából, 1936. június 2.

85.201.1./KE Irodai segédtisztviselői kinevezések listája, 1939. május 25.

85.202.1./KE Parancskivonat a m. kir. komáromi 6. honvéd kiegészítő parancsnokság 37. számú parancsából. Dicséret Körtvély István nyilvántartó tisztviselő részére áthelyezése alkalmából, 1942. szeptember 25.

- 85.203.1./KE II. oszt. Tűzkereszt viselési igazolvány Körtvély István főtisztviselő részére. M. kir. 104. légvédelmi tűzér pótosztály parancsnokság, 1945. január 31.
 85.204.1./KE Szolgálati és nyugellátási kimutatás, 1946. november 30.
 85.200.1./KE Önéletrajz, 1954. május 7.

II. KIR. 104. LÉGVÉDELMI TŰZÉR PÓTOSZTÁLY
PARANCSNOKSÁG

1
nyt.szám.1945

I G A Z O L V Á N Y

..... **Körtvély István ftt** aki 1 **888**
 évben **Terengőrgő**ben született /azonosság száma:
 szülőanyja leánykori neve: **Barta Maria**/az 1945 évi **Sier.**
Jefereszorszagháboruban való részvétele alapján az
 Második fokozatu /kardok nélkül koszorúval/
 T Ű Z K E R E S Z T

viselésére jogosult.

Az igényjogosultság megszerzésének napja: 1945 év. **jan.** **31** n.
Deáhi 1945 évi. **jan.** **31** n.

Bejegyzések a tuloldalon. parancsnoka

A II. osztályú Tűzkereszt igazolványa (85.203.1./KE)

ISTVÁN KÖRTVÉLY – THE CAREER AND ESTATE OF A HUNGARIAN MILITARY OFFICIAL
FROM THE INTERWAR PERIOD

The collections of the Hungarian Military History Museum preserve the estate of István Körtvély, a military official from the interwar period. With the assistance of sources from the archives, the study presents a somewhat typical but also peculiar career of a military official. István Körtvély's thirty-year-long military career started previous to the Great War – the enlisted hussar achieved the rank of a registry high official by 1945.

ISTVÁN KÖRTVÉLY – LAUFBAHN UND NACHLASS EINES MILITÄRBEAMTEN
DER HORTHY-ÄRA

In den Sammlungen des Museums für Militärgeschichte wird der Nachlass von István Körtvély, eines Militärbeamten der Horthy-Ära aufbewahrt. Mithilfe der Objekte und Daten aus dem Archiv stellt die Abhandlung einen typischen, allerdings auch an interessanten Episoden reichen Lebenslauf eines Militärbeamten dar. Die mehr als 30 Jahre währende militärische Laufbahn von István Körtvély begann vor dem Ersten Weltkrieg, von einem gemusterten gemeinen Husaren avancierte er bis 1945 zu einem Evidenzoberoffizier.

Lukács Fanni

KIRÁLY GYULA REPÜLŐHADNAGY HAGYATÉKA A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUMBAN

A Hadtörténeti Múzeum a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) Közgyűjteményi Kollégium anyagi támogatásával¹ 2016-ban jutott hozzá Király Gyula, a híres 101-es „Puma” Vadásziparrepülő osztály (később ezred) pilótájaként harcolt és 1944-ben hősi halált halt repülőhadnagy Ausztráliában rekedt hagyatékához.

A gyűjtemény tartalmazza a hadnagy 1943. december 6-án, a Magyar királyi vitéz nagybányai Horthy István Honvéd Repülő Akadémián megszerzett oklevelét,² a hadnagyi avatással egyenruházatához dísztörként rendszeresített repülő tiszti törét, hüvellyel, csatlékkal és derékövvel³ és egy magyar repülő altiszti tört és annak hüvelyét.⁴ A család által gondosan megőrzött hagyaték része még

1 NKA pályázati azonosító: 204158/00067, régi pályázati azonosító: 3558/00067.

2 Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2016.31.1.1/KE, mérete:46x68 cm. Az oklevelet a család bekeretezve, felfüggesztve tárolta, ennek okán a papír fakult, sárgult és töredezett.

3 HTM Hidegfegyver Gyűjtemény 2016.2.1–3/Fe.

A repülő tiszti tört részei: a penge, a markolat, a hüvely. A penge anyaga szénacél és nikkal, technikája kovácsolt, csiszolt, reszelt, vésett, nikkelezett. Határozott hegybe futó gerincéles, kétélű penge. A penge lapján hármashalomból, turul és Szent Korona díszítés látható. A markolat anyaga sárgaréz, fa ezüst, szénacél és arany. Technikája öntött, cizellált, forrasztott, csiszolt, reszelt, vésett, aranyozott. Leírása: törkereszt a turulus díszítéssel, alatta rögzítő rugó nyomógombbal, axiálisan hornyolt fogantyú, turulfej. A hüvely anyaga fa, sárgaréz, ragasztó, forrasztó, arany. Technikája fűrészelt, vésett, csiszolt, ragasztott, forrasztott, cizellált, poncolt, hajlított, aranyozott. Leírása: ovális profilú, a hüvelyfenék felé enyhén kúposodó, az élen forrasztott sárgaréz test, melynek alja gombban végződik. Felső élen egy-egy hordkarika, külső oldalán díszítések: Szent Korona, barázdák és cizellálás. A csatlék anyaga textil, sárgaréz és arany. Technikája szövött, varrott, csiszolt, reszelt, öntött, aranyozott és hajlított. Leírása: kétszárú, felül rögzített, csattal állítható, fekete, bélelt textilből készült csatlékdarab, végeiken akasztókengyelek, bennük karabínerek. A deréköv anyaga textil, sárgaréz, arany. Technikája szövött, varrott, csiszolt, reszelt, öntött, aranyozott és hajlított. Leírása: fekete, bélelt textilből készült deréköv, rajta kerek aranyozott csatlékdarab, rajta díszítés: Szent Korona, turul, koszorú és felirat: ISTENNEL HAZÁÉRT, bal oldalán akasztókengyel a csatlék felső része számára. A tárgy megtartása ép, kopott, korrodált felületek. A leírást Jamrich Viktor, a Hadtörténeti Múzeum Hidegfegyver Gyűjteményének gyűjteményvezető muzeológusa készítette.

4 HTM Hidegfegyver Gyűjtemény 2016.1.1–2/Fe.

A repülő tiszti tört valószínűsíthetően nem Király Gyula repülőhadnagya volt. A repülő tiszti tört részei: a penge, a markolat, a hüvely. A penge anyaga szénacél és nikkal, technikája kovácsolt, csiszolt, reszelt, vésett, nikkelezett. Határozott hegybe futó gerincéles, kétélű penge. A penge lapja díszítés nélkül. A markolat anyaga sárgaréz, fa ezüst, szénacél és ezüst. Technikája öntött, cizellált, forrasztott, csiszolt, reszelt, vésett, ezüstözött. Leírása: törkereszt a turulus díszítéssel,

*Király Gyula repülőhadnagy Horthy István
Honvéd Repülő Akadémiai tablóképe (HTM
2016.11.5.1/Fk)*

a Király Gyula temetésén elmondott, Dr. Fekete Lajos tábori lelkész által írt gyászbeszéd,⁵ amelyet a család a temetés után kaphatott meg a lelkésztől, valamint a repülőhadnagy édesapja által a fia halálának emlékére írt, 18 versszakból álló gyászvers, „Fiam hősi halála emlékére” címmel.⁶ A gyűjtemény magában foglalja ezeken kívül Király Gyula két fotóalbumát, amelyek 470 beragasztott és 17 darab az albumhoz illesztett fényképet tartalmaznak.⁷ A képek nagyjából időrendi sorrendben mutatják be a néhai tulajdonos életét, gyerekkori képeitől temetéséig.

Király Gyula 1923. május 10-én született, Debrecenben,⁸ családi háttéréről nem rendelkezünk információkkal. Gimnáziumi tanulmányait a fővárosi Tol-

alatta rögzítő rugó nyomógommbal, axiálisan hornyolt fogantyú, turulfej. A hüvely anyaga sárgaréz, ragasztó, forrasz, ezüst. Technikája fűrészelt, vésett, csiszolt, ragasztott, forrasztott, cizellált, poncolt és hajlított. Leírása: ovális profilú, a hüvelyfenék felé enyhén kúposodó, az élen forrasztott sárgaréz test, melynek alja gombban végződik. Felső élén egy-egy hordkarika, külső oldalán díszítések: Szent Korona, barázdák és cizellálás. A tárgy megtartása: ép, kopott, korrodált felületek. A leírást Jamrich Viktor, a Hadtörténeti Múzeum Hidegfegyver Gyűjteményének gyűjteményvezető muzeológusa készítette.

5 HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény 2016.33.1.1–4/Ke Terjedelme 2 darab A4 oldal.

6 HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény 2016.32.1.1–7/Ke Készült: Budapest 1944. június Terjedelme 6 darab A4 oldal.

7 HTM Fotóarchívum 2016.11.2/Fk; Méretei: 25×18×3,5 cm; Fényképek száma:322 darab; 2016.11.1./Fk Méretei: 26×19×2,4 cm; Fényképek száma:148 darab. Az albumok nem feliratozottak, így a képek pontosabb azonosítása még nem történt meg.

8 Hadisir nyilvántartó – Király Gyula veszteségi katonja
http://www.hadisir.hu/hadisir/?bejegyzesek=adatlap&id=592300706077367400&p*=10&*=0
(Megtekintés: 2016. október. 21) Ezzel ellentétben Budapestként jelöli meg a születési helyet az az újságkivágat, amelyet a hagyaték tartalmaz, Király Gyula elhalálozásának hírével, rövid életrajzával. Valószínűleg a *Motor* című folyóirat 1944. júliusi számából. HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény 2016.33.1/KE

Király Gyula gyermekkorában, az általa készített repülő modellekkel (HTM 2016.11.2.33–38/Fk)

dy Ferenc Főreáliskolában végezte.⁹ Fényképhagyatékában megmaradt egy valószínűsíthetően óvodai csoportkép, három elemi iskolai és két gimnáziumi osztálykép, amelyek méretük miatt nem voltak belemagyasztva a fotóalbumokba.¹⁰ Az első, bordó textil borítású fotóalbumban¹¹ találhatóak a Király Gyula korai éveire vonatkozó fotók, amelyek bizonyítják, hogy már iskolai tanulmányai során kialakult a repülő modellezés iránti szeretete. Lelkesedésének köszönhetően hamar a Cavalloni Aero Kör Ifjúsági elnökségébe került. 1938-ban termik vitorlázójával országos versenyt is nyert.¹²

Az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején vitorlázó repülő oktatáson vett részt. Az ezt bemutató fényképek Budapest közelében a Farkashegyen,

9 Az iskolát 1854. decemberben Budai Császári és Királyi Főreáliskolaként alapította Ferenc József, az intézmény 1920-ban vette fel a Toldy Ferenc nevét, majd státusza 1934-ben Toldy Ferenc Gimnáziumra változott, amikor a reáliskola és a reálgimnázium intézménye eltűnt a képzési palettáról, az egyetlen középiskola-típus a gimnázium maradt az 1934. évi XI. tc. alapján.

10 HTM Fotóarchívum 2016.11.6 – 2016.11.11. /Fk

11 HTM Fotóarchívum 2016.11.2/Fk

12 HTM Fotóarchívum 2016.11.2.1/Fk; 2016.11.2.6–2016.11.2–51/Fk

a Hármashatár-hegyen és a Gödöllői dombságban készülhettek.¹³ 1941-ben, közvetlenül az érettségi letétele után, önként jelentkezett a Magyar Királyi Honvéd Légierőhöz.¹⁴ 1941 nyarán először valószínűleg a Repülő Alap budaörsi kiképzőkeretéhez hívták be haderőn kívüli motoros pilótaképzésre, ahol teljesítenie kellett az alapi kiképzést,¹⁵ hogy akadémikus jelölt lehessen.¹⁶ 1941 és 1943 között Kassán a Magyar királyi vitéz nagybányai Horthy István Honvéd Repülő Akadémián¹⁷ tanult.

Az első albumban, a vitorlás oktatás képei után következnek az alapi kiképzés és a repülőakadémián töltött évek fotói, amelyek igen érdekesen mutatják be az iskolapadban és a terepen folyó kiképzést, egy akadémikus jelölt mindennapjait. A fényképek között megtalálható például egy olyan kép, amelyen Király Gyula egy légcsavart fog a kezében. Tobak Tibor „Puma” pilóta beszámolójából és fényképeiből azonosítható, hogy Király Gyula a „büntető légcsavart”

fogja, az egykori Fokker F VIII-as két méternél hosszabb fa légcsavartját, amely 36 kg volt, tele szegezve kis alumínium lapocskákkal, rajta azoknak a személyeknek a nevével, akiknek valamilyen büntetésként körbe kellett cipelni a légcsavart a repülőtéren. A fotók nagy részét maga Király Gyula készítette.¹⁸ 1943. december 6-án avatták hadnaggyá Kassán.¹⁹ 1944-től vadászrepülő átképzésen vett részt.

*Király Gyula a „büntető légcsavarral”
(HTM 2016.11.2.159/Fk)*

13 HTM Fotóarchívum 2016.11.2.52–2016.11.2.107/Fk

14 HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény 2016.33.1/KE

15 21 feladtból álló gyakorlatsort kellett elsajátítani az akadémikus jelölteknek, melyek a repülőgéppel való fordulózás különböző formái voltak. *Tobak* 1989 15. o.

16 *Tobak* 1989 17. o.

17 Az iskolát a kormányzó nyitotta meg 1939. november 5.-én az egykori cs. és kir. hadapródiskola épületében, Magyar király vitéz nagybányai Horthy Miklós Repülő Akadémia névvel. A trianoni béke határozatai alapján Magyarország nem rendelkezhetett katonai repülőgépekkel. A repülőtisztok rejtett képzése az 1920-as évektől a Ludovika Akadémián folyt. Az önként jelentkező végzősökből kiválogatott akadémikusokat Szombathelyen képezték tovább néhány hónap alatt repülőgép vezetőkké. A Ludovika 1931-es kettéválasztásától képzésük a II. főcsoportnál folyt. A tanintézet Horthy István repülőbalesete után (1942. november 7.), vette fel az ő nevét.

18 HTM Fotóarchívum 2016.11.2.108–2016.11.322/Fk

19 A Fotóarchívum katonai iskolák anyagában megtalálható Király Gyula tablóképe és hadnagyi avatásáról készült fotója, melyek nem a hagyatékkal érkeztek. HTM Fotóarchívum 104 024/Fk, 92280/Fk

1944. május 1-jétől a Magyar Királyi Honvéd Légierő 101. „Puma” Honi Légvédelmi Vadászpilóta Osztály 101/2 „Retek” vadászpilóta századánál szolgált.²⁰ 1944 tavaszán az USAAF, az Amerikai Egyesült Államok Légierője²¹ többször támadta Magyarországot nagyszámú bombázó kötelékekkel. Az Országos Légvédelmi Parancsnokság ennek hatására úgy döntött, hogy a hatékonyabb fellépés érdekében Magyarország légterének védelmére, egy egységes vadászpilóta-osztályt kell létrehozni. 1944. május 1-jén vitéz belényesi Heppes Aladár őrnagy vezetésével ezek lettek a „Pumák”. A 101. Vadászpilóta osztálynak 1944-ben három százada volt: a 101/1 „Zongora”, a 101/2 „Retek” és a 101/3 „Drótkéfe”. A 101/1. egység a volt kolozsvári 2/1. (Tör) századból alakult, parancsnoka, Scholtz Miklós százados volt. 1944. február elejéig az elődalakulat MÁVAG Héja típusú vadászpilóta gépeket, a „Pumák” pedig már kizárólag Messerschmitt Bf 109 vadászgépeket használtak. A szolnoki 1/1. (Dongó) századból hozták létre az osztály 2. egységét (101/2.), parancsnoka Újszászy György százados volt. A hajózásiállomány egy része huzamosabb időt töltött a keleti hadművelleti területen. Hat Bf 109 vadászpilóta gépük volt, a hajózásiállomány egynegyede ezeken a vadászgépeken repült. 1944. április végén a „Dongókat” az 1/2. századból egészítették ki és az addigi Héja-pilóták átképzése ekkor kezdődött meg.

Király Gyula (alsó sor közepén fekvő alak) pilótatársai körében (HTM 2016.11.1.22/Fk)

20 A 101. „Puma” v. osztály 1944. évi nyári szervezéséről készült kimutatás. Összeállította és a Levéltárnak adományozta Fehér Endre az MHSZ bécsi Repülő és Ejtőernyős klubjának tagja. Hadtörténelmi Levéltár M. Kir. 101. vadászpilóta ezred II. 1565 112. doboz

21 United States Army Air Force: Az Amerikai Egyesült Államok Légierője

Az eredetileg Budapest légvédelmének megerősítésére tervezett 5/3. (Kőr-Ász) század 101/3. századként került a vadászosztályba. A Kőr-Ász április végén még mindig a szervezés és feltöltés állapotában volt. Parancsnoka Bejczy József főhadnagy, a volt 5/I. osztály segédtisztje lett. A századokban sok keleti frontot megjárta tapasztalt pilóta szolgált, de volt jó pár, frissen kiképzett pilóta is, mint maga Király Gyula. Az osztály Veszprémben települt, innen repülte bevetéseit, ameddig a front helyzete ezt lehetővé tette. Gépeik magyar gyártású Messerschmitt Bf 109 G-6-osok, a Mustang kivételével felvették a versenyt az amerikai vadászokkal. Az osztály harcolt az amerikai Fifteenth Air Force²² és a Szovjet Légierő ellen, elsősorban Magyarország légtérében.²³ A második fotóalbum tartalmazza az 1943–1944-es év fényképeit, az akadémiai gyakorlati képzéstől a vadászrepülő szakkiképzésig.²⁴

1944. június 14-én délelőtt és a déli órákban került sor a magyar kőolaj-finomítók elleni légi hadművelet során az első nagy erejű csapásra, amelyben amerikai B-17-es B-24-es bombázók és P-38-as P-51-es vadászok támadtak Budapesten, Pétfürdőn, Komáromban, Eszéken, Sziszekén és Kecskeméten. A magyar vadászosztály 10 óra 25 perckor startolt el 32 vadászgépével, hogy Győr légtérében német romboló köteléket védelmezzon, de mivel a német rombolók nem voltak a kijelölt légtérben, ezért Budapest irányába fordultak, ahol Mór felett kerültek összeütközésbe 14. Fighter Group 49. századának 15 P-38-as Lightning gépeivel.²⁵

Több „Puma” pilóta is megemlékezett a június 14-i eseményekről. Gersy Tamás főhadnagy, a 101/3 „Drótkefe” vadászrepülőszázad pilótája a következőket írta: *„De nem volt nagy csend Almádiban sem. Az »Amik«, vagyis az amerikai bombázók és vadászok a közeli Pétfürdőt is megszórták. Én éppen, mint szabadnapos Mátyásföldön voltam és »végig élvezhettem« egy fővárost ért bombázást is. Sajnos nagyon sokan nem tudják, miért nem látnak Pest felett magyar vadászgépet. Mert a magyar légvédelem Budapest felett válogatás nélkül lelövi az ott repülő gépeket. A nagy zűrzavarban és magasságban nem lehet a cikázó vadászgépeket egymástól megkülönböztetni. A Velencei-tó felett aznap is harcoltak bajtársaim. Közel 20 amerikai gép nem szállt le aznap Olaszországban. Sajnos Király Gyula hadnagy bajtársam is életét vesztette e napon.»*²⁶

Tobak Tibor a 101/3 vadászrepülőszázad hadnagya így emlékezett: *„Az amerikaiak sem tétlenkedtek. Június 14-én, majd 16-án is nagy bevetés volt a veszprémieknek. A Pétfürdő elleni támadást Szabadbattyán mellett, a földekről néztük Lapossal. Szóltalanul figyeltük az óriási fekete füsttornyokat. Forró Pál hadnagy ejtőernyővel kiugrott. Elsősegély céljából a sóstói repülőtérrre hozták be. Állítólag ekkor kapta a »Do-*

22 Amerikai 15. légi hadsereg

23 Pumaszállás <http://www.pumaszaallas.hu/pumak-es-a-tobbiek-a-2-vilaghaboruban/puma-tortenelem/82-puma-tortenelem.html> (Megtekintés: 2016. október 15.)

24 HTM Fotóarchívum 2016.11.1./Fk

25 Pataky – Rozsos – Sárhidai 1988. 41. o.

26 B. Stenge Csaba: Légítámadás a veszprémi repülőtér ellen, Egy öreg Puma vadászpilóta visszaemlékezése; *Archívnet* 2014. 14. évf. 5. sz. http://www.archivnet.hu/naplo/legitamadas_a-veszpremi-repuloter ellen.html (Megtekintés: 2016. október 20.)

Király Gyula egy Arado Ar 96 iskola repülőgép fedélzetén (HTM 2016.11.1.54/Fk)

berdó« becenevet, amikor ugyanis kérdezték, hogy mi volt, csak annyit nyilatkozott: »Dobbeerrddó, tiszta Dobberrddó« [...].²⁷

Az előbb említett Forró Pál hadnagy, akinek kényszerleszállást kellett végrehajtani sértetlen maradt, de a repülőgépe megsemmisült. Tőle a következő sorokat ismerjük: „Az osztály oszlopba rendeződve emelkedett észak irányába, a mi rajunk a kötelék felett, balról Tóth Drumi Málikkal, jobbról magam Király Gyulával. A Duna vonalát elértük, amikor megpillantottuk a német köteléket, ott köröztek. Felzárkózásra nem volt időnk, mert a Szikla közölte velünk: »Bombázók Budapest felett.« Az osztály jobbra fordult, Budapest felé a Duna vonalán, amikor besüvített Fábián őrmester hangja: »Mögöttünk vadászok! « A »létrák« – így neveztük a kéttörzsű amerikai vadászokat – délről közeledtek. [...] Az első rajok elsubantak alattam, tüzelni sem tudtam. A harmadik rajuk egyik gépe került eléem. 200 méterre lehetett tőlem, megnyomtam minden löbbilentyűt. A 13 és a 20 milliméteres lövedékeim a bal szárnytövébe találtak.. Lobbanás.. lemezdarabok és a »létra« zubant lefelé. Felrántottam a gépem, de ebben a pillanatban ballottam a kopogást, és láttam a szárnyaimon a találat nyomait.²⁸ Miközben Forró Pál és Király Gyula hadnagy a harmadik amerikai rajt támadta, egy a hátuk mögé került Lightning őket vette célba. Louis Benne főhadnagy az amerikai század parancsnoka így emlékezett meg az esetről: „A gyűrűből kivált egy Lightning és a két Me-10-es mögött sűrűn lötte sorozatait. Az egyik Messerschmitt élesen kivált a támadásból, a másik lángolva

27 Tobak 113. o

28 Pataky –Rozsos –Sárhidai 1988. 41. o.

Király Gyula repülőhadnagy portréja 2016.11.4.1/Fk

lezubant...”²⁹ Király Gyula magyar királyi repülőhadnagy ebben a dunántúli ipartelep ellen intézett amerikai bombatámadásban halt hősi halált, gépe Ősinél csapódott a földbe.³⁰

Király Gyulát 1944. június 18-án a farkasréti temetőben temették el. A temetésről készült képek az iskolai táblóképekhez hasonlóan nem kerültek bele a fotóalbumokba.³¹ Ennek oka az volt, hogy az albumokat valószínűleg maga Király Gyula állította össze. A fényképeken látható, ahogy a halotti menet elhaladt a Farkasréti templom előtt, elől a négy fehér lóval vontatott halottas hintó, amelyet oldalról a katona-bajtársak, a hintó mögött a család, édesapja, édesanyja, Forgács Mária és mostohatestvére, Bujdosó János kísért. A főkapun keresztül érkezett a menet a sírkertbe, ahol a hintóból kiemelték a koporsót és a régi katonai temető 8. parcellájában helyezték végső nyugalomra.

Király Gyulát, az ellenség előtt tanúsított kiválóan vitéz és önfeláldozó magatartásáért 1944. november 1-jén, posztumusz a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével hadiszalagon a kardokkal tüntették ki.³²

Király Gyula hagyatéka temetése után mostohatestvére, Bujdosó János tulajdonába kerültek, aki a második világháború végével Ausztráliába emigrált édesanyjával. A család számára Király Gyula élete, hősi halála olyan fontos értéket képviselt, hogy az emigrációban is egyben tartotta a hagyatéket. Megőrizték a fotóalbumokat, a repülő tiszti tört, a halotti beszédet, amelyhez még előlapot is készítettek, a hadnagyi oklevelet bekeretezték és valószínűleg falra akasztva tárolták. Amikor ők már nem tudták tovább megőrizni a tárgyakat, egy – a baráti társaságukba tartozó – magyar emigráns egykori pilótára hagyományozták azt. Ő kereste meg 2015 szeptemberében a Hadtörténeti Múzeumot a hagyatékek eladásának ajánlatával, mert úgy gondolta, hogy ennek a magyar hadtörténet szempontjából igen érdekes gyűjteménynek mindenképpen hazai közgyűjteménybe kell kerülnie. Végül a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégium pályázatának segítségével sikerült megvásárolni Király Gyula hagyatékát, így élete emlékét a Hadtörténeti Múzeumnak lehetősége lesz megőriznie és tovább örökítenie a jövő számára.

29 Pataky – Rozsos – Sárhidai 1988 42. o.

30 Pumaszállás <http://www.pumaszaallas.hu/pumak-es-a-tobbiek-a-2-vilaghaboruban/puma-tortenelem/82-puma-tortenelem.html> (Megtekintés 2016. október 15.)

31 HTM Fotóarchívum 2016.11.12–2016.11.17/Fk

32 Honvédségi Közlöny <http://www.hungarianarmedforces.com/kozlony/1944/11/3.jpg> (Megtekintés: 2016. október 10.)

Irodalomjegyzék

Pataky – Rozsos – Sárhidai 1988

Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: Légi háború Magyarország felett.
II. kötet. Budapest, 1988.

Tobak 1989

Tobak Tibor: Pumák földön-égen. Budapest 1989.

ROYAL HUNGARIAN PILOT OFFICER GYULA KIRÁLY'S ESTATE IN THE HUNGARIAN
MILITARY HISTORY MUSEUM

Royal Hungarian Pilot Officer Gyula Király (Budapest, 10 May 1923 – 14 June 1944) served with the 101/2 "Radish" Fighter Squadron of the 101st "Puma" Domestic Airspace Defence Fighter Group of the Royal Hungarian Air Force. He was killed in action during an American bomb attack launched against a Transdanubian industrial plant. He was buried in the Farkasrét Cemetery with military courtesies a few days after his death.

Some of his personal items and photographs documenting his military career had been taken by his mother and step-sister who emigrated to Australia. After their deaths, a family friend preserved the personal relics, from whom the Military History Museum purchased and shipped them home. The author introduces the military career of Gyula Király by offering an insight into his estate now preserved by a national collection.

DER NACHLASS VON K. UNG. FLIEGERLEUTNANT GYULA KIRÁLY IM MUSEUM FÜR
MILITÄRGESCHICHTE

Gyula Király, königlich ungarischer Fliegerleutnant (Budapest, 10. Mai 1923 – 14. Juni 1944) diente ab dem 1. Mai 1944 bei der Jagdstaffel 101/2 „Radieschen“ der heimischen Luftabwehr-Jagdgruppe 101. „Puma“ der Königlich Ungarischen Luftstreitkräfte. Er starb den Heldentod im Luftkampf während eines amerikanischen Luftangriffes gegen eine Industrieanlage in Transdanubien, wenige Tage später wurde er mit militärischen Ehren auf dem Friedhof von Farkasrét in Budapest beigesetzt.

Einige seiner persönlichen Utensilien und Fotos über seine militärische Laufbahn wurden von seiner Mutter und seinem Stiefbruder in die Emigration nach Australien mitgenommen. Nach ihrem Tod bewahrte ein Freund diese persönlichen Erinnerungstücke auf, die 2016 vom Museum für Militärgeschichte gekauft und zurückgebracht wurden. Aufgrund des nun in den ungarischen öffentlichen Sammlungen aufbewahrten Nachlasses wird die militärische Laufbahn von Gyula Király dargestellt.

MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL,
TÖRTÉNETÉBŐL

Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese

GALVÁN KÁROLY EMLÉKEZETE

VÁC, 1929. JANUÁR 27. – BUDAPEST, 2015. DECEMBER 16.¹

A Hadtörténeti Múzeum munkatársától veszünk fájo búcsút. Mert élete utolsó pillanatáig annak számított, annak érezte magát és akként kezeltük. Galván Károly, Karcsi bácsi, Karcsi ugyanis aktív, tevékeny részese volt az életünknek, habár az utóbbi években már nem gyakran járt be hozzánk, a Budai Várba, de ha tette: saját belépőkártyájával tehette. Nem vendégkártyával s ez neki éppoly fontos, jelzésértékű volt, mint amennyire nekünk is. Rendszeresen részt vett az életünkben, hétköznapijainkban, ünnepnapjainkon. Az elmúlt év decemberében is vártuk és hívtuk volna őt a Hadtörténeti Intézet és Múzeum karácsonyi ünnepségére, közénk – de már a gyász hír érkezett, s csak a fekete zászló lengett kinn az épületen, jelezve veszteségünket.² Közelgő 87. születésnapját már nem ünnepelhettük együtt.

Régész volt, aztán elcsábította az egyenruha-történet és végül beleszeretett a katonazene-történetbe. Avatott és alázatos kutatójává vált mindhárom szakterületnek.

1929. január 27-én született Vácott. Szeretetteljes légkörben, összetartó családban nőtt fel, ahol édesanyja a háztartást vezette, nevelte őt és másfél évvel fiatalabb húgát. Édesapjuk az 1922 márciusában megnyílt Kodak, a későbbi Forte-gyár munkása, végül főművezetője volt nyugdíjazásáig. Az otthoni közeg biztonsága, rendezettsége, a szülők következetes gondoskodása és magatartása

*Muzeológus-továbbképzésen
a Magyar Nemzeti Múzeum
lépcsője előtt, 1962
(HM HIM HTM Fotóarchívum,
lt. sz.: 75148/Fk)*

1 Az összeállítás alapját Galván Károly a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Központi Irattárban őrzött személyi anyaga (okmánygyűjtő-szám: HM KI 73098), a Galván Annától kapott információk és a búcsúztatók szövege, valamint személyes emlékeink képezték.

2 Első megjelent nekrológia: *Galván Károly emlékének*. Posted on 2015-12-21 by *Sárosi Péter* <http://www.fricsay.hu/?p=910> (Megtekintés: 2016. augusztus 2.)

olyan értékeket, normákat, magatartási szabályokat, szokásokat örökölt a gyerekekre, amelyek meghatározták saját későbbi életvitelüket is. Szerény anyagi körülmények közt, kiegyensúlyozottan, mértékletesen éltek, ám könyvekre, újságra, a szellemiekben való gyarapodásra mindig szívesen áldoztak. A felnőttek korán bevonták a gyerekeket is a családi munkamegosztásba: mindketten kuktáskodtak, mostak, varrtak, Karcsi pedig ügyes kezű édesapjától sajátította el a barkácsolást, a szerelés fogásait. Azonban a tanulás mindennél előbbre való volt: a nyílt eszű, érdeklődő kislány a Magyar Kegyes-tanítórend által fenntartott és irányított nagy múltú, magas színvonalú iskolába íratott. Tanulmányait a háború alatt folytatta: 1944 őszétől folyamatosan légiriadók zavarták a tanítást, a front közeledett, majd áthaladt a városon, a bejáró növendékek, így Karcsi is több ízben nem tudott részt venni a szakadozva folyó oktatáson. 1945 elején a gimnázium még hadikórház, de februártól ismét folyamatosan zajlott a tanítás. Galván Károly 1947-ben érettségizett a váci Piarista Gimnáziumban – egy évre rá államosították a többi egyházi iskolával egyetemben.

Vácott már a gimnáziumi évek alatt sok időt töltött a városi múzeumban, segédkezett a gyűjtemény rendezésében. ásatási, múzeumi munkát vállalt,³ hogy aztán – két évi üzemi fizikai munka után – 1948 szeptemberétől 1953 májusáig az akkori Pázmány Péter Tudományegyetem, a mai ELTE Bölcsészettudományi kara középkoros régész-muzeológus szakának elvégzése után az akkori szokás szerint gyakornokként egy éven át (1953. július – 1954. június) a Budapesti Történeti Múzeumban, majd 1954. júniusában államvizsgálva július 1-jétől 1957. szeptemberéig Egerben a Dobó István Vármúzeumban régészkedjen. Barátokat, szakmai kapcsolatokat szerzett és épített, ezek végigkísérték egész életét: végzős évfolyamtársa volt többek közt Bóna István régészprofesszor, egyetemi tanár; Gerő Győző turkológus, Pamer Nóra régész-művészettörténész, Éri István és Szabó János Győző őskoros régész, aki munkatársa lett Egerben is. Egyetemi tanulmányait középkori lakótornyokról írt szakdolgozattal fejezte be. Nyári gyakorlatként részt vett a visegrádi ásatásokon, erről hatvan év elteltével is szívesen és aprólékosan tudott szeretett mesélni.

Egerbe már első, szintén régész végzettségű feleségével – Magyar Máriával 1953 júniusában kötöttek házasságot – együtt érkezett, s rövidesen egyetlen, forrón szeretett gyermeke, Anna is megszületett. Mindenféle közgyűjteményi munkában része volt: helyszín-megfigyelésekben Felsőtárkányban, a Várhegyen, házalapok és sírok feltárásában Besenyőtelken, harcokban az egri vár feltárásáért, közönség által látogathatóvá tételéért. 1956 októberét is itt élte meg, politikai szerepvállalás nélkül, azonban szorgalmasan gyűjtve a különböző röplapokat,

3 Galván Károly szerepvállalását nyilván befolyásolta az a tény is, hogy Tragor Ignác 1941-ben bekövetkezett halála után Bán Márton piarista tanár vette át a múzeum és az egyesület irányítását az 1949-es államosításig. Érthető módon a tárgyi kultúra, a régészet és iparművészet iránt érdeklődő tanítványait szívesen fogta be szakirányú segédmunkára. A gimnazista Galván itt szembesülhetett először a háborús pusztítások által tönkretett múzeum élményével: az 1944-es bombázások következtében megsérült az épület, a kiállítást feldúlták, sok tárgy eltűnt illetve megsemmisült. – <http://www.muzeumvac.hu/muzeum/tortenet.html> (Megtekintés: 2016. augusztus 2.)

nyomdai termékeket, megalapozva ezzel a Vármúzeum értékes gyűjteményét. Itt készült első komoly publikációja is, amely a Képzőművészeti Alap Kiadóval-lal gondozásában 1958-ban látott napvilágot, s amely máig alpműnek számít az egri vár kutatásával kapcsolatban. Ugyanebben az évben jelent meg Hevesy Sándor építész-mérnökkel közösen írt Eger-útikalauz is. Ott bábáskodott az Eger Vára Barátainak Köre születésénél is, sőt az 1957. március 2-i alakuló ülést vezető Dr. Bakó Ferenc történész-etnográfus, múzeumigazgató mellett az első időszakban a titkári teendőket is ellátta. Tagadhatatlan tehát, hogy Galván Károly pályájának meghatározó éveit töltötte Egerben: régész szaktudását művészettörténeti ismeretekkel bővítette. A műemlékekben, történelmi hagyományokban gazdag város rányomta bélyegét egész későbbi életvitelére, szemléletére: ha tehetné, addig meg nem nézett műemlékeket, helyszíneket keresett fel, ezekre fókuszált külföldön is. Nem volt olyan kiállítás, amely, ha érdekelte, meg ne nézte volna. S bár kedvelte a képzőművészetet, az igazi élmény számára a „malter, kő és a tégl”, azaz a tárgyak világa maradt. Nagyon megszerette a várost és idős korában, amikor egyszer Anna lányával együtt ellátogatott oda egy konferenciára,⁴ meghatottan tapasztalta, hogy nem felejtették el, jó emlékeket hagyott maga után.

Felesége időközben elvégezte a könyvtáros szakot is, de nem jutott megfelelő szakmai feladathoz. Ez és szűkös lakáskörülményeik is hozzájárultak ahhoz, hogy 1957-ben elfogadta a felkínált lehetőséget a budapesti Országos Hadtörténeti Múzeumban az Egyenruha-gyűjtemény vezetésére, ez később kibővült a katonai felszerelés és modell-gyűjteménnyel. Jó technikai érzéke és kézügyessége miatt szívesen vállalkozott kiállítási segédanyagok, makettek – például a munkácsi vár – elkészítésére is, s szakrestaurátori kapacitás hiányában kisebb javításokat maga is elvégzett a gyűjteményi darabokon. Ő sem született egyenruha-szakértőnek, s bár nagy szorgalommal forgatta a szakirodalmat, kellett a tudományos segítség – amely életre szóló barátságot eredményezett a Múzeumból 1950-ben elbocsátott Barcy Zoltánnal. Példaértékű, hogy kapcsolatukat nem a szakmai féltékenység, hanem az ügyszeretet jellemezte.

Bár az épület helyreállítása nagy léptekkel haladt, a Hadimúzeum még a második világháborús pusztítás nyomait viselte magán, a kitelepített, erőteljesen megtépázott múzeumi gyűjteményt újra számba kellett venni, azonosítani, újraleltározni, egy romos épületegyüttesben elhelyezéséről gondoskodni, raktárat építeni.

Kevesen voltak a szakmunkára, senki nem engedhette meg magának azt a luxust, hogy csak a saját anyagával törődik. Megfeszített erővel folyt a gyűjtemény megmaradt részének teljes körű feldolgozása, azonosítása, közben pedig a sokunk által jól ismert napi ügyfélforgalom: az ajándékozások, vásárlások, hivatalos átadások gazdagították a múzeumot – s ennek a tevékenységnek is bele kellett férnie a munkaidőbe, vagy a munkára áldozott időbe.

4 A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat éves vándorgyűlése jó alkalom volt, hogy ne csak kirándulni jöjjenek a régi kedves városba, hanem Karcsi kedvezhetett a régész-szívének is. A kollégák nem tudták előre, hogy jön, így nagyon jó érzés volt, hogy több előadó is a környéken feltáró neves elődök között sorolta egykori ásatásait.

Az ő nemzedékük alig publikált, hanem feldolgozott, rendet rakott, raktárt épített, gyarapított, csak ezután következhetett az írás. S a régészetből csak annyi maradt, hogy az épület újjászületésénél a tervek felett a műemlékesek mellett szaktanácsadott, véleményezett a Hadimúzeum nevében. Gyakran kértek tőle véleményt a színházi előadások jelmeztervezői is. És szakértett ma már legendás kosztümös történeti filmeket: például A Tenkes kapitánya televíziós filmsorozat, valamint a Várkonyi Zoltán rendezte A kőszívű ember fiai, Az egy magyar nábob és a Kárpáthy Zoltán, valamint Keleti Márton A tizedes meg a többiek egyenruháit.

Az 1960-as évek egyfajta hőskor volt, többszöri anyag- és raktárköltöztetéssel, házon kívüli időszakai és végül épületen belüli állandó kiállításokkal tarkítva – s minden kiállításához kellett egyenruha! Olyan politikai és társadalmi légkörben, ahol minden kiállítási tárgy és felirat külön mérlegelésre került, amikor bizonyos tárgyak és személyek nem jelenhettek meg a kiállításon. Ugyanakkor Galván Károlyék nemzedéke szembesült először azzal, hogy a horthysta értelmiségi illetve katonatiszti réteg elszegényedése, kihalása nyomán nemzeti kulturális örökségünk jelentős tárgyi része veszendőbe juthat, ha csak nem próbálják időben begyűjteni. Ehhez viszont el kellett nyerni a bizalmukat, ami nem volt könnyű. „Kézről kézre adtak, név szerint kerestek, aztán hívtak meg ott-honukba” – mesélte jóval a rendszerváltás után. Nem volt ez veszélytelen dolog, mert saját egzisztenciáját tette vele kockára, sok esetben. Személyes sorscsapás is érte őt ez időben: felesége 1966-ban egy repülőszerencsétlenségben⁵ életét veszítette, s ő ott maradt kislányával, özvegyen. Helytállt otthon, de a munkában is, s mintegy lelki gyógyírként tudományos kutatásait ekkor kezdte el a katonazene területén, barátja, dr. Karch Pál ösztönzésére. *„Feldolgozatlan kiállítási anyagokat, kottákat, lemezeket, fényképeket és egyéb katonazenei hagyatékokat kezdtem el rendszerezni. A 70-es években munkatársaimmal készítettünk egy magyar katonazene történetét bemutató kiállítást is, amelyhez akkoriban sajnálatos módon elég kevés kutatható anyagot találtunk. Talán ez a pont volt az, amikor véglegesen eldöntöttem, hogy szabadidőmben a katonazene történetével szeretnék foglalkozni. ... Választott témám a katonakarmesterek zenei pályafutása lett, hiszen minden katonazenekarnak meghatározó alakjai a karmesterek. Ők határozzák meg az együttesek szakmai színvonalát, fejlődési irányvonalát és kulturális kapcsolatát az adott helyőrségben. Mindezzel a karmester tevékenysége túlmutat a honvédség alapvető működésén, hiszen ezzel részt vállal az ország kultúrájának és műveltségének fejlesztésében, a zenekar szakmai életének egyik legfontosabb kulcsfigurája.”*⁶

5 1966. november 24-én a Kis-Kárpátok fölött lezuhant a Tabszo Bolgár Légiforgalmi Társaság IL-18-as típusú, Szófia–Budapest–Prága–Berlin között közlekedő menetrendszerinti, Prágába tartó repülőgépe. A fedélzeten 16 magyar utazott, valamennyien életüket veszítették. A gépen utazók közt volt a cselgáncs-válogatott edzője, Kovács Ákos és négy versenyzője, Bodor Antal, Faragó Benjámin, Kovács János és Nagy Miklós is. – http://library.hungaricana.hu/hu/view/SzolnokMegyeiNeplap_1966_11/?pg=157&layout=s (Megtekintés: 2016. augusztus 2.)

6 *Riport Galván Károlyral / 2012 – Hangász katonazenei szaklap* – <http://www.fricsay.hu/?p=910> (Megtekintés: 2016. augusztus 2.)

*Potsdamban (HM HIM HTM
Fotóarchívum, lt. sz.: 83915/Fk)*

1969. július 26-án nősült újra, Séra Ágneszt vette el. 1971-ben a Múzeum akkor induló kiadványában, az Értesítőben A magyar királyi honvédség (1868–1918) békeruházati emlékanyaga az Országos Hadtörténeti Múzeumban címmel megjelent első összefoglaló tanulmánya is. Az egyenruha-gyűjtemény szemmel látható gazdagodásának mérföldköve volt az anyagából rendezett első időszaki kiállítás 1973 őszén. A Múzeum udvarán neki és lelkesedésének köszönhetően megvalósultak az első katonazenei koncertek. S ne feledjük el, hogy a valamilyen szintű számítógépes feldolgozás első fecskéje is ő volt Múzeumunkban, lyukkártya-rendszeres szisztémájával.

Azonban 1973-ban tetőző magánéleti válsága – ma így mondanánk „begyűrűzött” a munkahelyére és az őt ért vádak miatt politikailag védhetetlenné vált. Többszöri parancsnoki elismerése ellenére egy rosszindulatú feljelentés miatt 1973. november 30-i hatállyal fegyelmi úton elbocsátották. Szerencsétlen módon el kellett hagynia a múzeumot. „*Kirúgtak*” – mondogatta keserűen. Abban a helyzetben előjárói nem cselekedhettek másként, s ezt valahol mélyen ő maga is tudta. Az ígéretes szakmai pálya kettétört, radikálisan módosult.

Egy nyomdában állt alkalmazásban két éven át, majd 1975-ben az Építéstudományi Intézet tudományos munkatársa lett nyugdíjazásáig, 1989-ig.

A tárgyakat, a gyűjteményt elvehették tőle, tudományos kíváncsiságát, kutatói vénáját azonban semmi sem ölthette ki. A katonazene és a katonakarmes-terek életpályái tanulmányozhatók maradtak. Ma dobozok sokaságát megtöltő, gondosan rendezett, gyönyörű, nyomtatott betűkkel írt jegyzetei mutatják, milyen hallatlan szívóssággal, precizitással kereste és lelte meg levéltárak mélyén, könyvtárakban, a fővárosi és vidéki sajtóban a 19. század magyar katonazene-történetének összeillő mozaik-kockáit. „Adatcséréinek” nagyon tudott

örülni, őt is könnyen meg lehetett örvendeztetni egy-egy katonazenei adalékkal.

Érdemes arról is szót ejteni, miért roppant nagy feladat ez? Tisztában kell lenni hozzá a 18–20. századi hadsereg-szervezéssel, aprólékosan ismerni az alakulatok elhelyezkedését, jártasnak kell lenni a had-, a zene- és a művelődéstörténetben, magyarul és latinul, németül folyékonyan olvasni a latin- vagy gót betűs, nyomtatott vagy kézzel írt szöveget. Kibogarászni az anyakönyvekből a feledésbe merült adatokat, jó érzékkel kutatni családtörténetet, tisztában lenni a nyelvmódosulással, a nevek és foglalkozások variábilis megnevezésével. Mindehhez kell a megszállottság, bírni kell szemmel a mikrofilmek olvasását, végigböngészni az apró betűs részeket is az újságokban, s ha mindehhez még arcról is fel akarjuk ismerni a delikvenseket, az már magas fokon művelt művészet. Igen, Karcsi mindezt tudta és könnyedén abszolválta. Erkel családfakutatást, a Fricsayak, a Lehárok és sok-sok ma már kevésbé ismert katonazenész pályájának, életének rekonstruálását. Mert számos neves zenész katonakarmesterként kezdte pályáját...

Az 1980-as években már nemcsak a Hadtörténelmi Levéltárba és a Könyvtárba járt be kutatni, hanem egyre gyakrabban feltűnt a Múzeum munkaszobáiban is. Akkor már többen érdeklődtek komolyan és elfogulatlanul a múzeumtörténet iránt, ő pedig szívesen emlékezett. Hagyatékok múzeumunkba kerüléséről éppúgy, mint feledésbe merült munkatársakról, az épület átalakításairól. 1989 után pedig valahogy a legnagyobb természetességgel illeszkedett vissza a Múzeumba. Megbízási szerződéssel hol nálunk, hol az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilm-olvasójában ténykedett, ahol a rendszeresen visszajáró kutatók, munkatársak közül szintén sokan barátkoztak vele össze. Persze, a katonakarmesterek változatlan szerelme maradt – fantasztikus kotta-címlapokat és életutakat kutatott elő a nemzeti könyvtár Zenei gyűjteményéből és Mikrofilmtárából, idejét megosztva a három közgyűjtemény-típus, a könyvtár, a levéltár és a múzeum között.

1996-ban, az Országos Széchényi Könyvtár és a Hadtörténelmi Múzeum nagysikerű közös bál-kiállításához⁷ ő válogatta a Zeneműtár gyönyörű kottáit.

Nekünk hagyatékokat „cserkészett be”, élvezettel böngészett a Könyvgyűjtemény, a Fotóarchívum anyagában, a tőle megszokott zsörtölődéssel rakta rendbe a hanglemez-anyagot, majd dohogva feldolgozta, újraeltárolta az egészet. A Hadimúzeum Alapítvány Emlékérmét 1998-ban, az első adományozáskor megkapta, ez volt számára múzeumi szakmai elismerései közt sokáig a legkedvesebb. Évtizedek után a Hadtörténelmi Múzeum Értesítőjében publikált először, természetesen katonazenével kapcsolatos anyagot. 2000-ben „A honvédszenekarok felállítása 1896-ban” címmel jelent meg tanulmánya, 2002-ben a cs. kir. 32. gyalogezred két „hangász karmesterének”, Reznitsek Józsefnek és Scholl Miklósnak állított írásában emléket, 2003-ban ifjabb Philip Farbach ka-

7 *Táncról táncra*. Bálok és táncvigalmak a kiegyezéstől a negyvenes évekig – Országos Széchényi Könyvtár, 1996. Társrendezői: *Makai Ágnes* (HTM), *Nagy Zoltán* (OSZK), *Szoleczky Emese* (HTM), *Kreutzer Andrea* (HTM), *Zséli Lászlóné* (OSZK).

tonakarmester zenei munkásságáról írt, s 2004-ben pedig rávettük, hogy Múzeumunk kiemelkedő tárgyának, a Szentpéteri József ötvös által a császári és királyi 32. gyalogezred részére készített ezreddobosi díszbotnak szenteljen egy alapos, mindenre kiterjedő tanulmányt, majd 2012-ben a katonakarmesterek kitüntetéseiről írt összefoglaló értekezést.

Egy régi álma is megvalósult: ifjú kolléganőnkkel közösen újra kiállítást is rendezett szeretett múzeumában. 2001. november 16-án, a múzeum tradicionális születésnapján nyílt meg a Hadtörténeti Múzeumban a „Katona apák – katona fiúk. Fejezetek a Pacor katonacsalád történetéből”⁸ című időszaki kiállítás az egykor általa begyűjtött anyagokból a Pacor-család katonanemzedékeiről, s a tárlatrendezés kapcsán tárgyakat, fényképeket azonosított a gyűjteményben, majd az ő közvetítésével a család újabb dokumentumokkal, tárgyakkal gazdagította a Múzeumot. 2002-ben ő volt a megálmodója és kurátora a magyar katonazene történetét bemutató állandó kiállításnak, amely Magyar Honvédség Központi Zenekarának körletében nyert elhelyezést.

Kiemelt figyelemmel kísérte a Múzeum 1944-es evakuált anyagával foglalkozó kutatást, szíves és türelmes konzulense, ugyanakkor szigorú kritikusa volt a fiatal kollégának. Fáradhatatlanul kereste az adalékokat saját, de más témájához is: őt is könnyen meg lehetett örvendeztetni egy katonazenekar zenei műsorával – „*Látjátok! Szó sincs arról, hogy kizárólag indulókat játszottak volna és nézzétek, itt vannak a kedvelt korabeli művek is, meg persze a saját szerzemények. Hát ezeket már a következő nemzedék kutatja majd...*” – gyakran hallottuk ezt tőle. Amikor Cseh Tamás saját katonadal-lemezének összeállítását végezte, őt is megkereste, véleményezze a válogatást. S amikor elkészült a CD,⁹ az egyik tiszteletpéldányt ő kapta, személyesen átnyújtva. Jól esett neki ez a figyelem. Kölcsönös tisztelet alakult ki közöttük.

A helyőrségi zenekar történeti indulókat bemutató CD-je is a vele való konzultációval és az ő történeti, életrajzi információkat tartalmazó kísérőszövegével látott napvilágot, majd ennek folytatása is.¹⁰

Kedvelte a filatéliát, s levelei ritkaságszámba menő bélyegeit egy idő után már kollégánk kapta. Kis nyugdíjából önzetlenül áldozott gyűjteményeink gyarapítására: ajándékozott nekünk könyvet, katalógust, kiállítás-vezetőt, sőt, przemysli repülőpostával érkezett tábori postai levelezőlapot, táncrendet és kottákat is. Amíg tehette, és egészségi állapota engedte, rendszeresen ellátogatott Bécsbe, kiállítást nézni, de ugyanezt tette Budapesten, sőt országszerte. Utazott bel- és ritkábban külföldön, nézelődött, konferenciákra ült be közönségként, izgalommal nyilatkozott a televízióban, rádióban. – Egyszerre mulattatta

8 „Katona apák – katona fiúk. Fejezetek a Pacor katonacsalád történetéből.” Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban, 2001–2002. Rend.: Tóth Orsolya. Ld.: Galván Károly: A Pacor család. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 6. Szerk. Hausner Gábor. Budapest, 2003. 243–280. o.; Stemlerné Balog Ilona: Katona apák, katona fiúk. Megnyitóbeszéd a Pacor-kiállítás alkalmával. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 6. Szerk. Hausner Gábor. 239–242. o.

9 *Katonadalok*. [Verseskötet CD-melléklettel.] Összeáll. Cseh Tamás, Péterdi Péter. Budapest, 2006. (Hangzó Helikon)

10 „Az első fülszöveg megírása alkalmából” – dedikálta. *Térzene*. MH Központi Zenekara. Budapest, 2004. – *Térzene II*. MH Központi Zenekara. Budapest, 2005.

és nyugtalanította, hogy az 1989-ben megalakult Fricsay Richárd Katonazenei Hagymányőrző Egyesületben a figyelem középpontjában találta magát, mint katonazene-történész, szakértő. A Magyar Katonazene Napján, április 30-án¹¹ mindig „plain parade” – teljes díszben – érkezett: öltönyben, mellénnyel, nyakendővel, zárt cipőben. És végigcsinálta az egész napos programot: ünnepi állománygyűlést, koszorúzást, baráti találkozót, még az esti díszhangversenyt is. S amikor féltettük, hogy túlzottan kifárasztja magát, csak legyintett: *„majd vigyáznak rám”*. És boldogan elvegyült abban a közegben, ahol örömet hallgatták sztorizását, apró adalékait. Tudását mindig kevésnek érezte, ugyanakkor képes volt hosszan dühöngeni egy-egy pontatlan, hozzá nem értésről tanúskodó kijelentésen, szövegen, netán megjelent szakmunkán.

A sok egyedül töltött esztendőnek köszönhetően remekül és igényesen főzött, süttött, a háztartási, de mindent egybevetve a kézügyességet igénylő munkákban meglepő jártasságot mutatott. Gyerekkora óta lelkesedett a modellvasútért. Már családapaként, Budapesten valósította meg álmát s gyűjtötte be a szerelvényeket. Állandó terepasztalhoz nem volt helyük otthon, a darabokban tárolt, egyszerű terepasztal alkalmankénti összeállítása viszont mindig öröm volt számára. A járművektől ugyan idős korára megvált, de épületmodelleket még készített, ügyelve az élethűsége, pl. az indóház ablakán igazi korom volt. – A szabás-varrásban is jeleskedett, természetesen jól rajzolt. *„En inkább maradok régimódi”* – jelentette ki a mobiltelefon elterjedésekor, s televíziót sem szívesen nézett, mondván: túl sok idejét vennék el a természetfilm-csatornák, úti filmek, komolyzene – tudta, hogy nem állná meg, hogy ezeket mind figyelemmel kísérje, megnézzé. Rádiózott, zenét hallgatott, beszélgetett.

Judyval, harmadik feleségével (Kövendi Júliával 1975-ben kötöttek házasságot) sokat utaztak, tartalmas múzeumi és városnéző sétákkal, külföldi útjaikra mindig alaposan felkészült a műemlékekből, látnivalókból. Gazdag könyvtára és a világ számos tájáról gondosan megőrzött múzeumi kiadványok, emlékek, számtalan felvétel tanúskodik még ma is erről. Szívesen és érdekesen mesélt a láttokról, élvezetes volt hallgatni és együtt nézni a képeket. Felesége halála után elsősorban Magyarországon belül utazott, társai is voltak ezeken az egynapos kirándulásokon, akikkel megoszthatta széleskörű ismereteit az adott település templomáról, múzeumáról, történelméről.

Sokszor kinyilvánított akarata szerint, családjával egyetértésben könyvei, kéziratai, katonazenei anyaggyűjtése, lemezei intézményünkbe kerülnek megőrzésre és válnak a kutatók számára hozzáférhetővé. Hosszú közös morfondírozások után úgy beszéltük meg, hogy kéziratai és elsősorban sok évtizedes kutatásának pótolhatatlan cédulaanyaga, mely a katonazenével foglalkozók számára kimeríthetetlen kincsesbánya, a Hadtörténelmi Levéltár anyagát gyarapítja majd, könyvei a Múzeum könyvtárát. Hányszor kezdtük el megnézni, hogy melyik polcon, melyik sorban majd mit ne felejtünk el, holott mindannyian jól tudtuk, hogy Anna lánya még azt is szívesen nekünk szánja, amit nem is

11 2003 óta ifj. Lehár Ferenc zeneszerző és katonakarmester születésének napjához kötve ünneplik a katonazenészek fegyvernemi napjukat.

mernénk kérni és mindannyiunknál lelkiismeretesebb gondozója lesz a hagyatéknak. „*Mert Apu is így akarná...*”

Aztán rohamosan fogyni kezdtek a barátok, ismerősök, s hiába volt körülötte a fiatalabb generáció, csökkent az ő életkedve is. Romlott a látása és a hallása, egyre nehezebben járt és mozdult ki a lakásból, türelmetlenebb lett, rosszkedvű attól, hogy már nem tud úgy kutatni, ahogyan szeretne. De azért készséggel, és azonnal segített, amikor kértük, s meghatottan vette tudomásul, hogy szükségünk van rá. Kapcsolatunk is egyre inkább telefonos beszélgetésekre korlátozódott, csak akkor élénkült meg, ha kedvenc témaköreit vettük elő. Egyre gyakrabban hangzott el: „*Nem emlékszem, majd gondolkozom rajta*” – hogy aztán soha többé ne vegyük elő a kérdést. Egészen az elmúlt évig időről-időre meglátogatott minket, 2013 karácsonyát még együtt töltötte velünk, ekkor adtuk át Neki a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Emlékérmét.

Szülővárosa mindig kiemelt helyet foglalt el a szívében. Ott élő családtagjait gyakorta felkereste, de rendszeresen olvasta a „Váci naplót” is, abból tájékozódott a település életéről, fejlődéséről. A szoros kötődést tiszteletben tartva, kívánsága szerint családja itt helyezte végső nyugalomra. Az pedig biztos, hogy nincs senki más, akinek ilyen gondosan előre megválasztott és parádésan végigjátszott katonazene szólt volna a gyászszertartásán – a végén természetesen a Takarodóval.

Karcsi – saját példájával – mindig alázatos és lelkes szakmai munkára tanított, ösztönzött minket, fiatalabbakat, arra is, hogy az elődöket ne hagyjuk feledésbe merülni. Hogy kíváncsisággal és érdeklődéssel forduljunk minden kutatandó emberi sors felé, hogy pontosan és odafigyeléssel rekonstruáljuk a múltat. Az is fontos volt számára, hogy szellemi és tudományos hagyatéka közkinccsé váljon, hasznosuljon, köztünk maradjon. Ígérjük, hogy erről gondoskodunk, és őt sem felejtjük el, hiszen nagyon hiányzik.

IN MEMORIAM KÁROLY GALVÁN

In the obituary, the figure of an outstanding curator of the Collection of Uniforms of the Hungarian Military History Museum is evoked. Károly Galván was also an apt researcher of Hungarian military music and conductors. He carried out a remarkable source-revealing job even during his retired years, and remained an active participant of the professional life of the Museum – he took part in research and the creation of exhibitions, and eventually his precious estate also enriched the Museum's collections. The authors salute his memory by evoking his career.

ZUM GEDENKEN VON KÁROLY GALVÁN

In unserem Nekrolog gedenken wir eines der prägenden Leiters der Uniformsammlung des Museums für Militärgeschichte, eines ausgezeichneten Forschers der ungarischen Militärmusik und der Militärrichtungen. Auch in seinen Rentnerjahren leistete er beispielhafte Arbeit beim Erschließen von Quellen, und blieb tätiger Teilnehmer unseres fachlichen Lebens: er beteiligte sich am Sammeln und am Aufarbeiten von Objekten, am Realisieren von Ausstellungen, und bereicherte schließlich auch mit seinem Nachlass die öffentliche Sammlung unserer Institution. Wir gedenken seiner, indem wir seinen Lebenslauf ins Gedächtnis rufen.

Polgár Balázs

BESZÁMOLÓ A „HÁBORÚ, RÉGÉSZET ÉS KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELEM”
CÍMŰ KONFERENCIÁRÓL

A HM Hadtörténet Intézet és Múzeum 2016. október 7-én hadtörténeti régészeti konferenciát szervezett „Háború, régészet és kulturális örökségvédelem” címmel. A konferencia résztvevőit Dr. Horváth Csaba ezredes, a HM HIM parancsnokhelyettese köszöntötte. Dr. Horváth Csaba köszöntő beszédében elmondta, hogy *„Magyarországon a modern értelemben vett és intézményesített hadtörténeti régészet közel tíz évre tekinthet vissza. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar hadtörténeti régészet teljesen előzmények nélküli lenne. Steain Aurél, Aggházy Kamil vagy Julier Ferenc már magas tudományos igényességgel folytattak régészeti orientáltságú, hadtörténeti vagy katonai szakirói tevékenységet a 20. század első felében. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2016-ban a hadtörténeti régészet valamennyi ágát lefedi: a Múzeum jelenleg az ország több megyéjében folytat hadszíntér-, csatatér-, védelmi létesítmény- és roncskutatót, továbbá 2016 őszétől a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum feladatszabásában a hadisírkutatás is megjelent. Az intézmény tárgyi gyűjteményei, fotóarchívuma, térképtára és levéltára pedig páratlan tudományos hátteret biztosít a régészeti és kulturális örökségvédelmi feladatok ellátásához.”*

A nyitó szekció első kettő, őskori témájú előadását Tarbay János Gábor (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár) és Dr. V. Szabó Gábor adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet) tartotta. Tarbay Gábor a bronzkori Európa és a Kárpát-medence fő támadó és védő fegyvertípusait, azok regionális különbségeit és funkcionális (szerszám, vadászfegyver, fegyver, presztízstárgy) kérdéskörét tekintette át. Az előadás külön kitért a HM HIM-ben található bronzkori kardokra és egy, ismeretlen magyarországi lelőhelyről származó, geometrikus motívumokkal ellátott lábszárvédőpárt is tartalmazó depó tárgyi együttesére. Dr. V. Szabó Gábor a bronzkor és a kora-vaskor konfliktusrégészetéről tartott előadást nemzetközi és hazai reprezentatív példák, így Sund (Norvégia), Tollense-völgy (Németország), Szomolány (Szlovákia), Pázmándfalu (Győr-Moson-Sopron megye) és Dédestapolcsány (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) bemutatásával. Dédestapolcsány különösen értékes példája a hazai őskori konfliktusrégészetnek: 2011-ben a település déli védművénél egy, a Kr. e. 7. századra keltezhető ostrom koncentrációt mutató tárgyi emlékeit (234 darab ép, illetve töredékes nyílhegyet, továbbá parittyaköveket) sikerült azonosítani a terepkutatás során. Az őskori régészeti

A HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM
TISZTELETTEL MEGHÍVJA ÖNT A

HÁBORÚ, RÉGÉSZET ÉS KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELEM

CÍMŰ KONFERENCIÁRA

Helyszín:

HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4),

TÓTH ÁGOSTON-TEREM

Időpont:

2016. OKTÓBER 7.

A konferencia meghívója (tervezte: Szabó Emese)

tematikát a római provinciák és a népvándorlás korába átvezető előadások követték. Dr. Borhy László akadémikus (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet) a 2015-ben, a római kori Brigetio (Komárom–Szőny) polgárvárosának területén zajló ásatások során talált díszsisakról és annak plasztikus díszítéseinek értelmezéséről tartott előadást. A római kori provinciális régészet a 20. század során figyelt fel a „Trója-lovaglás”, illetve különleges alkalmakkor vagy katonai temetéseken viselt szimbolikus funkciójú díszpáncélat tárgyi emlékeire. A díszpáncélok különlegességét nem csak funkcionalitásuk, hanem a katonaság hitvilágához kötődő szimbolikus díszítései is adják. A Brigetioban talált, már az ókorban javításon átesett darabot medúzafő, páva, sas, oroszlán, nyúl, kígyó és kétfülű kantharos alakjával díszítették.¹ A szekció zárásaként Dr. Csiky Gergely (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet) az avar–bizánci háborúk régészeti kutatásának problémáit és kutatási lehetőségeit ismertette: az avar–bizánci háborúk csatateréinek vizsgálatához a rendelkezésre álló írásos források önmagukban nem elégségesek, a híradások főleg ostromok és mézárások kutatásához nyújthatnak támpontot. Az újabb régészeti kutatások elsősorban ostromokhoz köthető pusztulási rétegsorok, kincseletek, temetők embertani anyagának antropológiai vizsgálatára, illetve a sírok fegyvermelléleteinek roncsolásmentes vizsgálatára irányulhatnak.

A konferencia második szekciójának első előadását Bodnár Tamás (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár) és Dr. Pusztai Tamás (Herman Ottó Múzeum, Miskolc) tartotta az 1241. évi muhi csatáról. Az 1241–1242. évi tatár invázióval kapcsolatos történeti és régészeti kutatások szintetizálása² után is számos nyitott kérdés maradt fenn a muhi csata topográfijával kapcsolatban. Bodnár Tamás középkori okleveles és újkori térképészeti források alapján kezdte meg a muhi csatátér és annak környezetének (a korabeli vízrajz, település- és úthálózat rekonstrukcióján alapuló) tájtörténeti kutatását. Az előadás második felében Dr. Pusztai Tamás a muhi csata hipotetikusan egyetlen közvetlen régészeti emlékeként számon tartott, 2001-ben „Mohi” falunál feltárt könnyűlovas harcos sírjának régészeti interpretációját mutatta be.³ A szekció folytatásaként Fábíán Sára, Horváth Antónia és Gál Viktor (Herman Ottó Múzeum, Miskolc) a szikszó–újfalusi csata 2015 őszén feltárt tömegsírjáról tartott beszámolót. A megelőző régészeti feltárás során talált, megközelítőleg 4,8 m-es kiterjedéssel rendelkező sírban, tíz rétegsorban, összesen 206 emberi csontváz került felszedésre. A tömegsírt teljes kiterjedésében nem sikerült sajnálatos módon feltárni, a munkálatok alatt kevés régészeti lelet (kézi tűzfegyverlövődékek, lábbeli-maradványok) került elő. A sírhely keltezését Bethlen Gábor 1626-ban vert denárja segítette: a kutatók a tömegsírt a negyedik (1679. évi)

1 A témához lásd még: Dr. Borhy László: TROIANUM DICITUR AGMEN. Római kori díszpáncélok Brigetioból és környékéről. *Acta Archaeologica Brigetionensia* 2016. Ser. 1. Vol. 9.

2 Tatárjárás. Szerk.: Nagy Balázs. Budapest, 2003.; A tatárjárás. Szerk.: Ritoók Ágnes – Garam Éva. Budapest, 2007.; B. Szabó János: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Budapest, 2007.

3 A harcos sír közléséhez lásd: Pusztai Tamás: Könnyűlovas harcos sírja a Muhi csatából. *Studia Archaeologica* 12. (2011) 629–640. o.

Dr. Horváth Csaba ezredes, parancsnok-bélyettes köszönti a konferencia résztvevőit

A konferencia hallgatósága

szikszó–újfalusi csata tömegsírjaként azonosították. A második szekció befejezéseként Polgár Balázs (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) az 1687. évi Harsány-hegyi („második mohácsi”) csatával kapcsolatos újabb írásos forráskutatás, illetve régészeti és tájrégészeti munkálatok eredményeit mutatta be. A rendkívül jól adatolt összecsapásnak hosszú ideig csak szórvány tárgyi emlékeivel számolhatott a hadtörténetírás, mígnem Máté Tamás „múzeumbarát fémkeresős” 2015 decemberében egy jelentős, a csatához köthető fegyverlelet-együttesre nem bukkant Magyarboly térségében. A lelőhelyen 2016 januárjában a pécsi Janus Pannonius Múzeum és a HM HIM folytatott közös terepi kutatást, melynek eredményeként a Harsány-hegyi csata történéseihez köthető további jelentékeny számú lelet (muskétagyolyók, ágyúgolyók) került elő.

A szekciószünetben Dr. Sallay Gergely osztályvezető tartott vezetést az érdeklődő közönség számára a HM HIM „Magyarország a Nagy Háborúban 1914–1918” című állandó kiállításában.

A harmadik és negyedik, összevont szekciót Bálint Ferenc (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) az 1850–1851-ben kialakított Komárom–herkálypusztai „Ulánus-temető” témájában megtartott előadása nyitotta. A 4. és a 10. sorgyalogezred, illetve az 1. ulánusezred Komárom környéki, 1849 nyári összecsapások során elesett katonáinak földi maradványait rejtő herkálypusztai emlékhely és annak három emlékművének története optimálisan feltárható a rendelkezésre álló írásos források segítségével. Bálint Ferenc kihangsúlyozta, hogy fontos célkitűzés lenne az „Ulánus-temető” és az eredeti helyükről elmozdított, ma az Igmándi erdőnél található emlékművek eredeti állapotának rekonstrukciója. A Komárom katonatörténetével kapcsolatos előadás után Németh Balázs egyetemi tanársegéd (Nemzeti Köszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar) a hadipuskákkal és a puskalövedékekkel kapcsolatos kísérleti lövészet elméleti és gyakorlati alapelveit mutatta be. Az előadás középpontjában az 1854 és 1886 közötti hadipuskák lövedékeit összehasonlító kísérleti lövészet állt: a ballisztikai zselatin felhasználásával elvégzett lövészet a lövedékek becsapódását, az energialeadási képességet, a keletkezett sebcsatornát és a lövedékek deformálódását vizsgálta. Később Dr. Tóth János Attila (Árpád Múzeum, Ráckeve) a ráckevei Víz Alatti Régészeti Központot és a magyarországi folyami régészet hadtörténeti vonatkozású perspektíváit mutatta be. Az előadás több, főleg Ráckevéhez és Dunaújvároshoz kapcsolódó, jelenleg is folyamatban levő bűvármerülésekkel kombinált szonaras lelőhely-felderítésről adott szemléletes előzetes beszámolót. Dr. Tóth János Attilát követően Dr. Suba János alezredes (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) a volt Jugoszlávia ellen az 1950-es években kiépített és rövid időn belül felhagyott „déli védelmi rendszer” kutatásáról tartotta meg előadását. A „déli védelmi rendszer” kutatásának egyik legnagyobb kihívását az a tény jelenti, hogy azt titokban tervezték, építették, illetve számolták fel. A hat megye területére kiterjedő, a hidegháború éveiben fel nem számolt erődelemek szisztematikus levéltári kutatáson, légi fotók elemzésén és terepbejárásokon alapuló felmérése, illetve adatbázisba történő integrálása jelenleg is

folyamatban van.⁴ A konferencia utolsó előadását Tóth Zsolt (Nemzeti Örökség Intézete) tartotta a hadisírkutatás segédtudományainak témakörében. Tóth Zsolt a régészet és a törvényszéki régészet (*Forensic Archaeology*) non-destruktív, illetve destruktív kutatási módszereinek ismertetését követően a teljességre törekvő képi és írásos dokumentációkkal kísért hadisírkutatás és exhumálás fontosságát emelte ki. A hadisír feltárását és az exhumálás folyamatát követően a hadisír, mint „lelőhely” ugyanis végérvényesen elpusztul: a levéltári kutatások mellett az emberi maradványok antropológiai vizsgálata és a kísérő leletek, fegyver-, ruha- és felszerelés-maradványok, valamint a személyes tárgyak elemzése nyújthatja az egyetlen lehetőséget a sírhely optimális interpretációjához.

Hazánkban tematikus, hadtörténeti régészeti konferencia megtartására utoljára a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 2014. december 5-i ülésén került sor „*Victis honor*” címmel a Magyar Nemzeti Múzeumban. A négy szekció keretein belül elhangzó, fegyvertörténettel, konfliktusrégészettel, csatatér-régészettel, hadisírkutatással és védelmi létesítménykutatással kapcsolatos előadások, beszámolók az őskortól a hidegháború koráig vezettek, újabb metszetet adva a magyarországi interdiszciplináris hadtörténeti régészeti kutatásoknak.

A konferencia programja

9.00–9.10 A konferencia résztvevőinek köszöntése – Dr. Horváth Csaba ezredes parancsnok-helyettes

1. szekció: *vezető elnök: Dr. Závodi Szilvia (HM HIM)*

9.10–9.30 Tarbay János Gábor (Magyar Nemzeti Múzeum): „Haditechnológia” és fegyverzet a bronzkori Kárpát-medencében

9.30–9.50 Dr. V. Szabó Gábor (ELTE BTK Régészettudományi Intézet): Háborúk és hadjáratok a bronzkori és kora vaskori Európában

9.50–10.10 Dr. Borhy László akadémikus (ELTE BTK Régészettudományi Intézet): Lovassági bronz díszsisak a római kori Brigetióból (Komárom/Szőny-Vásártér)

10.10–10.30 Dr. Csiky Gergely (MTA BTK Régészeti Intézet): Az avar-bizánci háborúk régészeti kutatásának problémáiról

10.30–10.35 Hozzászólás / vita

10.35–10.50 Szünet

2. szekció: *vezető elnök: Dr. Veszprémy László alezredes (HM HIM)*

10.50–11.10 Bodnár Tamás – Dr. Pusztai Tamás (MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Herman Ottó Múzeum): A muhi csata

⁴ A téma korábbi szintéziséhez lásd: Betonba zárt hidegháború. Az 1950-es években épített déli védelmi rendszer kutatása és feltárása. Szerk.: *Ravasz István*. Budapest, 2010.

- 11.10–11.30 Fábíán Sára – Horváth Antónia – Gál Viktor (Herman Ottó Múzeum): A szikszó-újfalusi csata tömegsírja
11.30–11.50 Polgár Balázs (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum): Az 1687. évi Harsány-hegyi csata régészeti kutatása
11.50–11.55 Hozzászólás / vita
11.55–13.20 A „Magyarország a Nagy Háborúban” című állandó kiállítás megtekintése

3. szekció: levezető elnök: Polgár Balázs (HM HIM)

- 13.20–13.40 Bálint Ferenc (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum): Ulánus-temető: 1848-as osztrák tömegsír Komárom határában
13.40–14.00 Németh Balázs (Nemzeti Közszerológiai Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar): A történeti korú kézi tűzfegyverek hatásfokának vizsgálata
14.00–14.20 Dr. Suba János alezredes (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum): A „déli védelmi rendszer” kutatása
14.20–14.25 Hozzászólás / vita

14.25–14.40 Szünet

4. szekció: levezető elnök: Polgár Balázs (HM HIM)

- 14.40–15.00 Dr. Tóth János Attila (Árpád Múzeum): A ráckevei Víz alatti Régészeti Központ: a magyarországi folyami régészet lehetőségeiről
15.00–15.20 Tóth Zsolt (Nemzeti Örökség Intézete): A hadisírkutatás segédtudományai
15.20–15.25 Hozzászólás / vita / a konferencia zárása

CONFERENCE ON WAR, ARCHAEOLOGY AND CONSERVATION OF CULTURAL HERITAGE
(A REPORT)

A conference on military archaeology was organised by the Hungarian Military History Institute and Museum on 7 October 2016, entitled *War, Archaeology and Conservation of Cultural Heritage*. It was on 5 December 2014, in a session of the Hungarian Archaeological and Art History Society, that a similar conference on military archaeology last took place in Hungary – entitled *Victis honor*; it was held in the Hungarian National Museum.

Within the frames of the four sections, lectures were given on the history of arms, conflict archaeology, battlefield archaeology, war grave research and defence sites research, covering the period from pre-antiquity to the Cold War era. The lectures provided the audience with the results of the most recent interdisciplinary military archaeology research activities in Hungary.

KONFERENZ: KRIEG, ARCHÄOLOGIE UND SCHUTZ VON KULTURELLEM ERBGUT
(BERICHT)

Das Institut und Museum für Militärgeschichte des Landesverteidigungsministeriums organisierte am 7. Oktober 2016 eine militärgeschichtliche archäologische Konferenz mit dem Titel *Krieg, Archäologie und Schutz von kulturellem Erbgut*. Eine thematische, militärgeschichtliche archäologische Konferenz fand in Ungarn zuletzt auf der Sitzung der Ungarischen Archäologischen und Kunstgeschichtlichen Gesellschaft am 5. Dezember 2014 mit dem Titel *Victis honor* im Ungarischen Nationalmuseum statt. Die Vorträge und Berichte der vier Sektionen behandelten Waffengeschichte, Konfliktarchäologie, Schlachtfeldarchäologie, Kriegsgräberforschung, Schutzanlagenforschung, führten von der Urzeit bis zur Periode des Kalten Krieges, und gaben einen neuen Querschnitt der interdisziplinären militärgeschichtlichen archäologischen Forschungen in Ungarn.

Sallay Gergely Pál – Szoleczky Emese – Závodi Szilvia

BESZÁMOLÓ A „HÁBORÚS HÉTKÖZNAPOK II.” CÍMŰ KONFERENCIÁRÓL

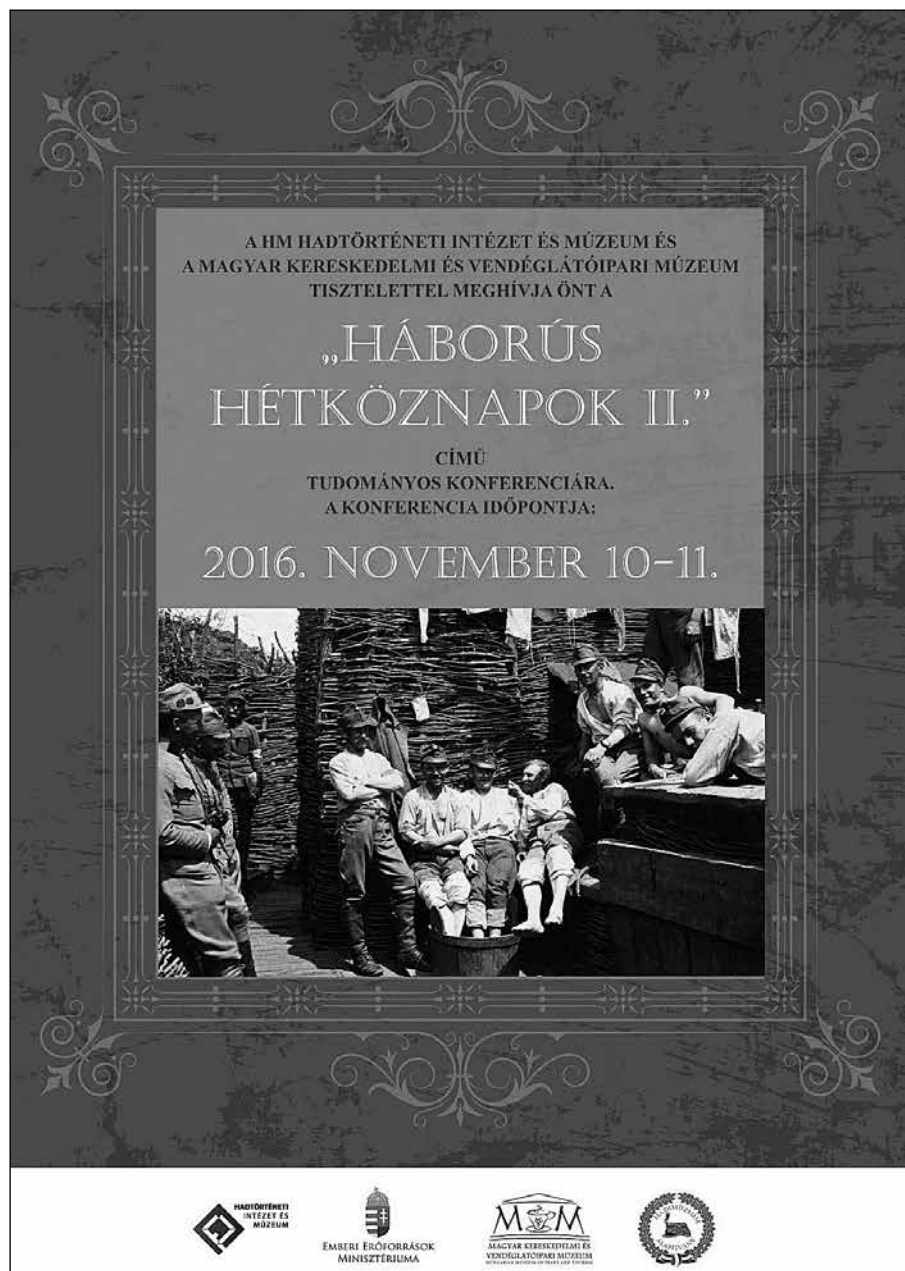
2016. november 10–11-én ismét első világháborús hétköznappal foglalkozó tudományos konferenciát rendezett a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. Az idei szimpózium a 2015. október 6–7-én megtartott esemény folytatása. 2016-ban is helyet kaptak a muzeológusok, történészek mellett egyéb tudományágak képviselői: néprajzkutatók, könyvtárosok, művészettörténészek, szociológusok, sőt orvosok is.

A konferenciát Dr. Hermann Róbert, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese nyitotta meg. Beszédében nagy hangsúlyt fektetett a két szervező intézmény több évre visszanyúló jó kapcsolatára, szót ejtett a 2008 óta megrendezett hátország-konferenciák sikeréről és kiemelte a háborús hátország történéseinek fontosságát, majd átadta a szót a délelőtti ülészak vezető elnökének.

A konferencia HM HIM-ben tartott első napján a komolyabb témák kerültek terítékre.

Veres Emese Gyöngyvér „A százezer koronás segély” című előadásában visszaemlékezett a hátország 1916 második felében az erdélyi román betörés elől menekültek fogadásának körülményeire, amelynek kapcsán József főherceg 20.000, az uralkodó ezzel szemben 100.000 koronás magánpénztárából fizetendő segéllyel igyekezett enyhíteni a rászorulóknak helyzetén. A román betörés visszavétele után a Pro Transylvania Alapítvány persellyel „harcolt” a hazatérők életkörülményeinek helyreállításáért. Miután a visszaköltözők, elsősorban a hatósági- és köztisztviselő réteg igen hamar visszautazott, így már eredeti lakóhelyükön szembesültek az agg uralkodó halálhírével. A négy evangélikus országos lap eltérő módon viszonyult a gyászhoz, a távolságtartástól a közös gyászünnepeken keresztül egészen az uralkodó méltatásáig. Megismerkedhettünk két alkalmi költeménnyel is, amelyek egyben tökéletes korrajzot adnak a ma kutatójának.

Sallay Gergely Pál és Szentváry-Lukács János közös előadásban ismertette a IV. Károly koronázása alkalmából avatott aransarkantyús vitézek ügyét. Megismerkedhettünk a koronázás részét alkotó aktus hátterével, az ötven főre limitált válogatás menetével, amelynek során kérvényezés, javaslatétel és protekció révén alakult ki a végső kör. A sajtó által végül közzétett névsorban – noha a koronázási album is ebből merített – még történtek változtatások. Szentváry-Lukács hangsúlyozta: noha a Tisza illetve a Bánffy családok köréből is kerültek ki érintettek, nem érdemtelenül kapták a kitüntetést. Végül a félszáz emberből

A konferencia plakátja (tervezte: Szabó Emese)

az avatáson 47-en vehettek részt, négyen viszont hősi halált haltak a kitüntetés tényleges átvételéig. A jelvény tervezése gyorsan lezajlott ugyan, az érintettek viszont sem a koronázáskor, sem a Monarchia felbomlásáig nem kaphatták meg a háborús nyersanyaghiány miatt. 1919 végén, 1920 elején oszthatták ki a kész példányokat, az első viselési fotót 1920-ból ismerjük. Ma mintegy 10 példány ismert.

Polgár Balázs „»Megmentett örökség?« A Nagy Háború régészeti kutatásának perspektívái” című előadásában a hadtörténeti régészet egyetemes és magyar kialakulásába, elért eredményeibe engedett betekintést. Az épített kulturális örökség részét képezi az ostffyasszonyfai hadifogolytábor, amelynek monografikus feldolgozását, feltárását felmérési rajzok is segítették. Ennek csendőrtábori hulladékgödreből 441 tárgy került elő, katonai-felszerelési, élelmezési tárgyak és szerszámokon kívül személyes használati tárgyak: sörös- és ásványvizes palackok, tintatartók, illatszeres üvegcsek, fogápolási- és kegytárgyak. Különlegességnek számít a meglelt zsebóra- és szájharmónia-maradvány. Szórványtárgyak maradtak fenn a hadifoglyokkal kapcsolatban is.

Oravec Éva „A társas élet Gödöllőn az első világháború idején” című előadásában rámutatott, hogy a társas élet, a jótékonykodás és ennek alkalmi és formái már a háborút megelőzően, sőt, utána is léteztek, csupán bizonyos vonatkozásait erősítette fel a világháború. Fényképek, képeslapok segítségével vázolta elénk a hajdani Gödöllő képét, ahol a Polgári Kör, Dalkör, az Önkéntes Tűzoltóegylet, az Iparos Ifjúság adta a társas élet társadalmi hátterét. Az asztaltársaságok szervezett keretek nélkül működtek, épp ezért működésükről csak a korabeli újságcikkekből értesülhetünk. A világháború alatt a sorozás a város minden lakossági rétegét érintette, kórházat alakítottak ki a kastélyban és magánházaknál is, valamint kaszinót hoztak létre a lábadozó katonáknak. A Magyar Királyi Mészárosi Telepen a vak katonák üdülőjét és rehabilitációs központját rendezték be. Különleges eseménynek számított az 1917-es, az Erzsébet Parkban megrendezett jótékony célú ünnepély, amely külsőségeiben és büfékínálatában a békeéveket idézte, ennek köszönhetően hatalmas bevételt produkált.

Kreutzer Andrea a budapesti Pénzügyintézetek Hadikórházának létrejöttéről és működéséről adott áttekintést, bemutatta a kórház évkönyveit, valamint a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiben fennmaradt kapcsolódó műtárgyakat. A hadikórházat az Ericsson-gyár új épületében rendezték be 1914 októberében. A háború négy éve alatt körülbelül 24.000 sebesültet és beteget ápoltak az intézményben.

Papp Barbara „»Szintén Doberdó?« Az első világháború és az örökség” című előadásában először az angol és német szakirodalommal, forrásokkal foglalkozott, amelyek a háború és az örökség kapcsolatát taglalják. Beszért a közösség szinte hisztérikus lelkesedéséről, a hátszág veszteségeken alapuló abnormitásairól, a katonák traumájáról, amelyhez hozzájárulhatott korábbi sérülés vagy az otthoni körülmények is. A „lelki pajzsot” erősítő és gyengítő tényezőkről is szó esett. Doberdó a magyar nyelvben a tömeges veszteség, a temető és a heroikus küzdelem szimbóluma ugyan, de kevésbé ismert lélekmoratór hatása. Emiatt adakozásra is készítette a hátszág lakosságát.

A konferencia megnyitója, Dr. Hermann Róbert, a parancsnok tudományos helyettese és Dr. Szoleczky Emese, vezető elnök

A konferencia hallgatósága az első napon

Papp Zoltán „Sebesültgondozás és hadikórházak Csongrád vármegye központjában, Szentesen” című előadásában sorra vette a város világháborús egészségügyi történetét. Megemlékezett a hősi halottakról, a számukra vonatkozó források ellentmondásairól. Ennek kapcsán került szóba a Hősök Erdeje, ahol 1015 bükkfa emlékeztet egy-egy elesettre, valamint a katonai temető, amely nincs már többé és ahol csak egy része nyugodott az áldozatoknak, miután nem mindenkit tudtak hazaszállítani. A szentesi kórházban helyezték el az első sebesülteket, később az állami polgári leányiskolában is létrehoztak egy 200 ágyas kórházat, utóbbit a város lakosai üzemeltették, élelmiszert és kötszert vittek a katonáknak. Előadását a lokálpatrióta főorvos a világháborúban katonaként szolgált szentesi orvoskollégáiról való megemlékezéssel zárta.

Urbán Gyöngyi a harctér és a háterszág közötti kapcsolattartás fontos eszközéről, a tábori postaszolgálatról tartott előadást. A világháború során a morál fenntartása és javítása szempontjából is kiemelt jelentőségű szolgálati ág teljesítményére jellemző, hogy a hadbavonult postai alkalmazottak egyedül 1917-ben 463 millió küldeményt kézbesítettek. A Postamúzeum gyűjteményvezető muzeológusa és múzeumpedagógusa elmondta, hogy a harctéren szolgáló alakulatok tábori postai számmal történő azonosítására 1914-ben a világon először az osztrák–magyar haderőben került sor. A tábori postai levelezőlapok és levelek feladása ingyenes volt, a rendszeres levélírás pedig elősegítette az írástudatlanság visszaszorulását. A gazdagon illusztrált és visszaemlékezések részleteivel színesített előadásban szó volt a tábori postaszolgálat szervezetéről és működéséről, különös tekintettel a vasúti mozgóposta-szolgálatra.

Ugyancsak a Postamúzeum képviselőjében tartott előadást Jakab László gyűjteményvezető muzeológus, aki osztrák–magyar fegyveres erők által az első világháborúban használt távközlési eszközöket ismertette. Részletes beszámolójából a közönség megismerkedhetett a harctéren elengedhetetlenül fontos összeköttetés különböző formáival, továbbá a távírók, a tábori telefonok és az optikai eszközök típusaival, működési elvükkel és felhasználásuk módjaival. Szólt a bemutatott eszközök gyártásához szükséges ipari háttér magyarországi vonatkozásairól is.

Tóth Orsolya, a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményvezető főmuzeológusa az oroszországi Berezovkában felállított hadifogolytáborban raboskodó mintegy 30–35.000 osztrák–magyar hadifogoly magyar értelmiségi csoportja által szervezett pezsgő színházi életről tartott beszámolót. A múzeumi Plakát- és Aprónyomtatvány-tár vezetője a számos közgyűjtemény anyagának feldolgozásán alapuló előadásában ismertette a hadifogolytábori „művészbarakk” kulturális tevékenységét, amelynek motorja Baghy Gyula író, költő, az eszperantó mozgalom nemzetközileg elismert alakja volt. Az 1917–1918-ban pénzadományokból, és természetesen táborparancsnoki engedéllyel megszervezett és megtartott színielőadások szövegkönyveit először emlékeztetből írták, majd teljesen új darabok megírására is sor került. A magyar és orosz közönségnek külön megtartott előadásokhoz színházi lapot is nyomtattak és terjesztettek.

Bálint Ferenc, a Hadtörténeti Múzeum egyenruha- és felszerelés-történettel foglalkozó kutató muzeológusa az 1914. október 24-étől a világháború végéig működő budapesti Önkéntes Őrseregről tartott látványos vetítéssel gazdagított

A konferencia hallgatósága a második napon

A második nap egyik előadása

előadást. Az őrzés-védelmi feladatok alól a hátszágban mentesített – helyette a harctereken küzdő – hadsereg helyett önkéntes alapon, fizetés nélkül, a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségében tevékenykedő fővárosi őrsereg katonai telepek, hadikórházak, posták, telefonközpontok, raktárak és üzemek őrzésvédelmét látta el, de emellett „jószerzési” tevékenységet is folytatott: segélyszervezetekkel, elsődlegesen a Vöröskereszttel együttműködve például adománygyűjtéseket fegyveres őrzését biztosította. Bálint Ferenc bemutatta az őrsereg szervezetét és egyenruházatát, és megemlékezett néhány neves tagjáról, így Kodály Zoltánról és Pór Bertalanról is.

Balla Tibor alezredes, a Hadtörténeti Intézet osztályvezetője az első világháború osztrák–magyar tábori bordélyairól tartott beszámolót. A hadseregben szervezett keretek között működő prostitúció fontos szerepet játszott a nemi betegségek ellen folytatott küzdelemben, hiszen a szigorú hierarchia és előírások szerint dolgozó örömlányok rendszeres orvosi vizsgálatokon estek át, ahogy a katonák is egészségügyi ellenőrzéseken és szexuális felvilágosításokon vettek részt a fronton és a hátszágban egyaránt. A hadvezetés így törekedett (jórészt sikerrel) a hadra kelt seregnél a súlyos nemi betegségek visszaszorítására.

A konferencia első napjának záró előadásán a Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítványt képviselő Stencinger Norbert a halottégetéssel kapcsolatos társadalmi vita történelmi előzményeit, sajtóvisszhangját, illetve világháborús vonatkozásait vázolta fel. Az egyházi és polgári körök között e téren még a Nagy Háború idején is fennálló ellentétek meglepő módon nem csökkentek a harctereken hősi halált halt katonák számának növekedésével. A római katolikus egyház még 1917-ben is kifejezetten a hamvasztás ellen állt ki, az első magyarországi krematórium pedig csak jóval később, 1935-ben létesült, és csupán az 1950-es évek elején kezdte meg működését!

A második konferencianapnak a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum adott otthont. Kiss Imre, múzeumigazgató köszöntő beszédében a közös munka eredményére fektette a hangsúlyt. A délelőtti szekció első előadója, Kincses Katalin Mária folytatta Házi Jenő soproni levéltáros naplósorozatának – előző évben megkezdett – bemutatását. Előadásában a galíciai front 1916-os eseményeit ismertette a naplóíró fiatalember szemszögéből, aki sebesülése után lett beosztva Galíciába. Házi Jenő érzékletesen és részletesen írt a környezetéről, az alakulatáról, a feladatokról, valamint a hétköz- és ünnepnapokról.

Bogdán Melinda, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum munkatársa 2016 nyarán első világháborús gyermekrajzokból rendezett kiállítást, most „A nagy ceruzaháború” címmel számolt be ennek tapasztalatairól. A gyermekrajzokat elemezve kitért a gyermeki mentalitásra és a pedagógiai szellemre. Elmondta, hogy mivel a gyermekek közül csak nagyon kevesen jutottak ki a harctérre, a csatateret általánosan ismert ábrázolások alapján készítették. Már a háború alatt rendeztek gyermekrajz-kiállítást. Az előadás kitért két olyan művészre is, akiknél a háborús gyermekrajzok az alkotói pálya kiindulópontjai voltak.

Süttő Mihály gazdagon illusztrált előadásában az első világháborúhoz köthető gyermekjátékokat mutatta be. A referátum során kitért a játékkereskedőkre

és -gyártókra, végigvette a különféle játékokat: felszereléseket, játékfegyvereket, katonafigurákat, járműveket, várakat, laktanyákat.

A konferencia helyet adott a fiatal kutatóknak is: Trädler Henrietta beszámolójában azt vizsgálta, hogy mi történt a cselédséggel az első világháború idején, miből keresték meg a mindennapi betevőjüket, milyen alternatív pénzkereseti forrást találtak ezekben az időkben. A prostituáltak és azon belül a cselédprostituáltak száma az első világháború kitörését követően megugrott. Sok egykori cselédlány kénytelen volt az utcán megkeresni a napi betevőjét, mert gazdája felmondta a szolgálatot, vagy csökkentette a bérét. Az előadásban két mikrotörténeti példával hozta közelebb a kérdést: Kiss Béla sorozatgyilkos és Csudai Ledényi Margit prostitúció áldozatává vált cseléd példájával.

Bálint Angelika előadása pedig bemutatta, milyen hatással volt az első világháború a szegényügyre, ezen belül a hajléktalan-ellátás támogatására. A dualizmus időszakában a hajléktalan-ellátást a hatóságok társadalmi feladatként kezelték: a menhelyek üzemeltetését a Hajléktalanok Menhelye Egylet végezte, melyhez a főváros támogatása, illetve a magánjótékonykodók adományai szolgáltattak pénzügyi keretet. Az első világháború következtében a helyzet átalakult. A menhelyek a háború utolsó éveiben az eredeti koncepciótól eltérő funkciót töltöttek be: kórházzá, illetve menekültszállássá alakították őket. A nevezett egyesület nem tudta átvészelni a háborút, az általa működtetett menhelyek 1919-ben állami kezelésbe kerültek. Az előadás a Hajléktalanok Menhelye Egylet éves pénzügyi jelentései alapján azt is körbejárta, mi vezetett az egyesület csődjéhez.

Závodi Szilvia, a Hadtörténeti Múzeum muzeológusa a hadiékszerekkel foglalkozott, gazdag képi anyaggal kiegészített előadásában kitért az ékszerészek által készített propaganda ékszerekre, valamint a front körülmények között készített tárgyakra is.

Németh Ildikó, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára főlevéltárosa előadásában adalékokkal szolgált a védőnői szolgálat korai történetéhez a Soproni Anya- és Csecsemővédő Szövetség megalakulása kapcsán. A beszámoló ismertette a szervezett védőnői szolgálat előzményeit, az Országos Stefánia Szövetség megalakulását, célkitűzéseit és a védelem alapfeltételeit, valamint a soproni mozgalom eredményeit.

Ugyancsak a Soproni Levéltárból érkezett Csekő Ernő Simon Elemér és Ifj. Leopold Lajos, a Magyar Vöröskereszt későbbi vezetőinek szerepvállalását mutatta be az első világháború idején. A két személy életét és tevékenységét párhuzamba állítva mutatta be.

Török Róbert, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum igazgatóhelyettese pedig a pezsgőgyárosok, köztük a híres Törley- és Francois-család első világháborús tevékenységével foglalkozott. A háború idején pezsgő került a tisztek asztalára és a frontra menő csomagokba is, a kereslet hamar meghaladta a termelést és szállítási nehézségek is adódtak. A Törley-gyár folyamatosan fenntartotta a termelést, ideiglenes hadikórházakat rendeztek be. A Francois-cég folyamatosan adományozott a rászorulóknak, majd ők is kiegészítő hadikórházakat hoztak létre. Gondosan választották ki a személyzetet és gondoskodtak az Osztrák–Magyar Monarchia minden részéről érkezett sebesültek szórakoztatásáról.

Czeglédi Noémi, a Gödöllői Városi Múzeum munkatársa előadásában röviden felvázolta a cserkészcsapatok magyarországi alakulását és történetét, majd áttekintette a Magyar Cserkészcsapatok Háborús Bizottságának tevékenységét.

Szoleczky Emese Korpona hátországi életét mutatta be egy tanítónő, Pálfi Mányi (Mária) által írt napló segítségével. A kiskönyvecske a Hadsegélyező Hivatal kiadványa volt, írásának megkezdését valószínűleg a fivér halála váltotta ki. Pálfi Mária naplójában beragasztott sajtókivágatokkal emlékezett meg számára fontos személyekről, eseményekről: jegyrendszer bevezetése, az orosz betörés kárenyhítése, jótékonyági felolvasások, Augusztai Alap akciók, I. Ferenc József halála, az új király koronázása. A napló bemutat még néhány 1918–1919-es eseményt.

A konferencia utolsó előadásában Vukov Anikó háború a hatását vizsgálta a személyi higiénia, a szépségápolás és a tisztálkodás területén. Emlékiratok, naplók és fényképek segítségével mutatta be a referátum a mosakodás, fürdés, arcápolás, haj ápolása, tisztán tartása, féregtelenítés, élsködőirtás, borotválkozás, illetve a szépségápolás lehetőségeit a frontkörülmények között.

A konferencia-előadások után került sor a 2015. évi „Háborús hétköznapi” című szimpózium előadásait tartalmazó tanulmánykötet bemutatására, amely az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság támogatásával jelenhetett meg. A zárszóban elhangzott, hogy a szervezők tervezik az idei konferencián elhangzott előadások megjelentetését és a rendezvény 2017. évi megrendezését.

A konferencia programja

2016. november 10., a konferencia első napja:

09.00 – 09.10 Megnyitó

Délelőtti ülészak – elnök: Szoleczky Emese (HM HIM Hadtörténeti Múzeum)

09.10 – 09.30 Veres Emese Gyöngyvér (Magyar Rádió): A százezer koronás segély

09.30 – 09.50 Sallay Gergely (HM HIM Hadtörténeti Múzeum) – Szentváry-Lukács János (Budapest): IV. Károly vitézei. Az utolsó arany-sarkantyús vitézek avatásának 100. évfordulója

09.50 – 10.10 Polgár Balázs (HM HIM Hadtörténeti Múzeum): „Megmentett örökség”? A Nagy Háború régészeti kutatásának perspektívái

10.10 – 10.40 kávészünet

10.40 – 11.00 Oravec Éva: A társas élet alakulása Gödöllőn az első világháború idején

11.00 – 11.20 Kreutzer Andrea (HM HIM Hadtörténeti Múzeum) – Szoleczky Emese (HM HIM Hadtörténeti Múzeum): A Pénzintézetek Hadikórháza

11.20 – 11.40 Papp Barbara (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet): „Szintén Doberdó”? Az első világháború és az őrütség

- 11.40 – 12.00 Papp Zoltán (Szentesi Kórház): Sebesültgondozás és hadikórházak Csongrád vármegye központjában, Szentesen
12.00 – 13.00 szünet

Délutáni ülés – elnök: Sallay Gergely (HM HIM Hadtörténeti Múzeum)

- 13.00 – 13.20 Urbán Gyöngyi (Postamúzeum): Tábori postával a világháborúban
13.20 – 13.40 Jakab László (Postamúzeum): A távközlés eszközei a Nagy Háborúban
13.40 – 14.00 Tóth Orsolya (HM HIM Hadtörténeti Múzeum): Színházi élet a berezovkai hadifogolytáborban 1917–1918-ban
14.00 – 14.30 kávészünet
14.30 – 14.50 Bálint Ferenc (HM HIM Hadtörténeti Múzeum): Önkéntes Őrsereg Budapesten
14.50 – 15.10 Balla Tibor (HM HIM Hadtörténeti Intézet): Mars és Érosz kéz a kézben. A Nagy Háború osztrák–magyar tábori és tartalék bordélyai
15.10 – 15.30 Stencinger Norbert (Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány): Moralitás vagy praktikum – Társadalmi vita a halottégetésről az első világháború időszakában
15.30 – 16.00 Kérdések, hozzászólások

2016. november 11., a konferencia második napja:

- 09.00 – 09.10 Köszöntő

Délelőtti ülés – elnök: Török Róbert (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum)

- 09.10 – 09.30 Kincses Katalin Mária (HM HIM Hadtörténeti Intézet): A galíciai front 1916-ban Házi Jenő naplói alapján
09.30 – 09.50 Bogdán Melinda (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum): A nagy ceruzaháború – gyermekrajzok 1914–1918
09.50 – 10.10 Süttő Mihály (Budapest): Első világháborús katonai gyermekjátékok
10.10–10.40 kávészünet
10.40 – 11.00 Trádler Henrietta (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar): Cselédség az első világháború idején
11.00 – 11.20 Bálint Angelika (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar): Az első világháború hatása a hajléktalan ellátásra
11.20 – 11.40 Závodi Szilvia (HM HIM Hadtörténeti Múzeum): Hadiékszerek
11.40 – 13.00 szünet

Délutáni ülés – elnök: Závodi Szilvia (HM HIM Hadtörténeti Múzeum)

- 13.00 – 13.20 Németh Ildikó (Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára): Adalékok a védőnői szolgálat korai történetéhez a Soproni Anya- és Csecsemővédő Szövetség megalakulása kapcsán (1917)

13.20 – 13.40	Csekő Ernő (Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára): Vöröskereszt vezetők szerepvállalása az első világháborúban (Simon Elemér, Ifj. Leopold Lajos)
13.40 – 14.00	Török Róbert (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum): Pezsgőgyárosok az első világháborúban
14.00 – 14.30	kávészünet
14.30 – 14.50	Czeglédi Noémi (Gödöllői Városi Múzeum): A Magyar Cserkészcsapatok Háborús Bizottsága
14.50 – 15.10	Szoleczky Emese (HM HIM Hadtörténeti Múzeum): Korpona és a Nagy Háború – egy tanítónő szemével
15.10 – 15.30	Vukov Anikó (Móra Ferenc Múzeum, Szeged): Higiénia a harctéren az első világháborúban
15.30 – 16.00	Kérdések, hozzászólások
16.00 – 16.20	A „Háborús hétköznapiak” című tanulmánykötet bemutatása
16.20 – 16.30	Zárszó

“EVERYDAY LIFE DURING WARTIME, PART II” – REPORT ON A CONFERENCE

On 10–11 November 2016, yet another conference with focus on everyday life during the First World War was organised by the Hungarian Military History Institute and Museum and the Hungarian Museum of Trade and Tourism. This year’s symposium was a sequel to the event held on 6–7 October 2015, and it brought together not only museum experts and historians, but also ethnographers, librarians, art historians, sociologists and even medical experts.

BERICHT ÜBER DIE KONFERENZ „KRIEGSALLTAGE II.“

Am 10–11. November 2016 organisierte das Institut und Museum für Militärgeschichte des Landesverteidigungsministeriums und das Ungarische Museum für Handel und Gastgewerbe erneut eine Konferenz über die Alltage im Ersten Weltkrieg. Das diesjährige Symposium ist die Fortsetzung der Veranstaltung vom 6–7. Oktober 2015. Auch in 2016 kamen neben Museumskuratoren und Historikern die Vertreter anderer Wissenszweige zu Wort: Ethnografen, Bibliothekare, Kunsthistoriker, Soziologen und sogar Ärzte.

KIÁLLÍTÁSOK

Závodi Szilvia

A KISKUNMAJSAI '56-OS EMLÉKMÚZEUM ÚJ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSA

2015. november 3-án nyílt meg a kiskunmajsai Marispusztán a „Pongrátz Gergely” '56-os Emlékmúzeum. Az emlékmúzeum új, állandó kiállítását a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum készítette a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.¹

A megnyitón a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka, Dr. Kovács Vilmos ezredes köszöntötte a megjelenteket, majd felkérte L. Simon Lászlót, a Miniszterelnökség államtitkárát, hogy tartsa meg köszöntő beszédét. A köszöntő után Vargha Tamás, a Honvédelmi Minisztérium miniszterhelyettese tartott megnyitó beszédet, majd megkoszorúzták Pongrátz Gergely emléktábláját. A kiállítás megtekintése után Ábrahám-Fűrös András, Kiskunmajsa polgármestere tartott pohárköszöntőt.

Az eredeti 56-os Emlékmúzeumot 1999 márciusában avatták fel Kiskunmajsán. A kiállítóhelyet Pongrátz Gergely, a Corvin köz második, egyben utolsó főparancsnoka alapította saját erejéből. A kiállításon elsősorban olyan relikviák, dokumentumok, képzőművészeti alkotások kaptak helyet, amelyeket az egykori bajtársak ajánlottak fel.

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2000-ben egészítette ki kölcsönzött műtárgyakkal a kiállítást, ekkor kerültek haditechnikai eszközök az épület udvarára. A Hadtörténeti Múzeum hatástalanított fegyvereket, zászlórekonstrukciót és több tucat korabeli fényképmásolatot adott át műtárgykölcsönzéssel az Emlékmúzeumnak.

Az '56-os múzeumnak otthont adó épület eredetileg egy 1925-ben épült római katolikus elemi népiskola volt. Egy tanyai iskola, amely egy tanyásodott határrészen álló, zárt településen kívül eső, külterületi alsó fokú oktatási intézmény. Az ilyen típusú iskola egy vagy két tanteremből, valamint tanítói lakásból állt. Gyakran tanító-házaspár lakott kint az iskola melletti lakásban, akik közül a feleség az alsó tagozatot, a férj pedig a felső tagozatot tanította. A környékbeli tanyai gyerekek gyalog vagy kerékpárral közelítették meg a pusztai iskolát.

1 A Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma, pályázati azonosító szám: 204106/01930 (új), 3506/01936 (régi), témája: Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeinek emléket állító kiállítás megvalósítására Kiskunmajsán.

*Pongrátz-
emlékszoba*

A tanyai iskola gyakran közművelődési feladatokat is ellátott. Tanítója egyben a környék népművelője, tanácsadója is volt.²

Az új kiállítás négy teremből áll. Az első terem az úgynevezett Pongrátz-emlékszoba, amely 1950-es évekbeli bútorokkal van berendezve, köztük olyanokkal, amelyeket a Pongrátz-testvérek, Gergely és Ödön is használtak kiskunmajsai éveik alatt. A szoba berendezésével a kiállítás rendezője megpróbálta visszaadni annak hangulatát, hogy milyen körülmények között élhettek a Pongrátz család tagjai Soroksáron. A bútorokra dísz- és használati tárgyak kerültek (óra, vázák, írógép, lámpa, tintatartó), a falakra pedig bekeretezett családi fényképek.

A második teremben tablókön információk olvashatók Pongrátz Gergely életéről, a Pongrátz családról és az emlékmúzeumnak otthonadó épület múltjáról. Az itt található két álló vitrinben a Pongrátz-testvérek személyes dolgai kaptak helyet. Ebben a teremben helyezkedik el az érintőképernyő. Ennek segítségével az érdeklődők jobban elmélyedhetnek az 1956-os forradalom és szabadságharc eseménytörténetében, kronológiájában és a sortűzek pontos történetében. Olvashatnak a kiskunmajsai eseményekről, a forradalom és szabadságharc fegyvereiről. Képeket láthatnak a Pongrátz családról és a régi, kiskunmajsai '56-os Emlékmúzeumról.

A Pongrátz-testvérek szülei, idősebb dr. Pongrátz Simon és Lengyel Anna 1919-ben házasodott össze, kilenc gyermekük született: Simon, Anna, Ödön,

2 A tanyai oktatás kezdetei Magyarországon a 19. század első felére nyúlnak vissza. Ekkor még laikus néptanítók tanították betűvetésre a pusztai gyerekeket. A parasztok öntevékenyen maguk fogadtak tanítót. Természetbeni bérét is maguk adták össze. A tanítás egy-egy erre alkalmas tanyában folyt a téli hónapokban. A század második felében a városok legtöbb helyen maguk vették kezükbe a határbeli iskolák ügyét. A tanyákon élők létszámának gyors emelkedése miatt a külterületi iskolák számának növelése és tanítási színvonalának emelése a századforduló tájára egyre sürgetőbb állami és helyi közigazgatási feladattá vált. Nagy politikai harcok eredményeként sok tanyai iskola épült a két világháború között. Ezek az úgynevezett Klebelsberg-iskolák.

A kiállítás második terme a Pongrátz-családról és Pongrátz Gergelyről szóló tablókkal és az érintőképernyővel

Ernő, Kristóf (Bandi), Gergely, Bálint, András (Andris) és Mária. A kilenc gyermekből hat fiútestvér vett részt az 1956-os eseményekben.

Az 1922-ben született Ödön már október 23–24-én bekapcsolódott a szovjetek elleni harcokba. Először a Móricz Zsigmond körténnél, majd a Corvin közben harcolt. Gyakran részt vett tárgyalásokon, a Corvin közben *Papa* vagy *Kiabálós papa* becenéven ismerték. A forradalom bukása után emigrált. Öccse, Gergely halála után települt haza, irányította tovább az '56-os Múzeum és Ifjúsági Tábor életét. 2009-ben halt meg.

Az 1924-ben született Ernő jogásznak készült, de nem végezhetette el az egyetemet, mert illegális határátlépési kísérlet miatt három évre bebörtönözték. A forradalom idején csatlakozott a Corvin közti felkelőkhöz, részt vett tanácskozásokon, értekezleteken. Ott volt a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakulásakor, majd a kilencfős parlamenti küldöttségben is, amely Nagy Imréhez ment, hogy a kormányfő elismerje a testületet. A forradalom bukása után Ausztriába ment, majd az Egyesült Államokban telepedett le.

Az 1927-es születésű Kristóf, akit a családban Bandinak becéztek, elsősorban Ödön oldalán vett részt a fegyveres összetűzésekben, ő is a Corvin köziekhez csatlakozott. Hentes- és mészárosként az élelembeszerzéséért volt felelős.

A Pongrátz-fiúk közül mindig volt valaki, aki Soroksáron vigyázott a család nőtagjaira, édesanyjukra és kishúgukra, Máriára. Ez a feladat legtöbbször Bálintra hárul, de egy-két alkalommal ő is részt vett a harcokban a Corvin közben.

A legfiatalabb Pongrátz-fiú, az 1938-as születésű András (Andris) ott volt a Sztálin szobor ledöntésénél, majd a Rádió ostrománál is. Először a soroksári harcokban vett részt, majd miután Gergely lett a Corvin köziek parancsnoka, ő is csatlakozott az ott harcolókhoz.

Az új kiállítás névadója, Pongrátz Gergely *Bajusz* Szamosújvárott született 1932. február 18-án. Tanúja volt a magyar csapatok bevonulásának és ünneplésének a visszacsatolt Partiumban és Észak-Erdélyben. A család a bevonuló román

A klasszikus kiállítótér baloldala az 1950-es évek tárgyaival, háttérben egy – a forradalmárok mellé állt – katonával

és szovjet csapatok elől 1945-ben Mátészalkára, majd egy év múlva Soroksárra költözött.

Gergely a mezőgazdasági gimnáziumot Bácsalmáson végezte. A szobi járási tanács takarmánygazdálkodási előadója, majd a ceglédi városi tanács főállattenyésztője lett. Az 1956-os forradalom kitörésekor a hényelpusztai állami gazdaságban dolgozott. Innen indult el október 24-én reggel Budapestre. A legjelentősebb fegyveres felkelőbázishoz, a Corvin közbe került, ahol hamarosan meghatározó szerephez jutott, alparancsnok lett. Többször részt vett fegyverszüneti tárgyalásokon, ahol igen bizalmatlan volt a politikai és katonai vezetőkkel szemben és nem volt hajlandó semmiféle egyezkedésre.

A Corvin köziek november 1-jén délelőtt választották meg főparancsnoknak. Ellenezte a 17 évesnél fiatalabbak lefegyverzését és a szovjet páncélos roncsok elszállítását. A Corvin köz a parancsnoksága alatt is a legtekintélyesebb nemzetőrbázis maradt.

A szovjet csapatok támadásának november 4-én a Corvin köziek ellenálltak és még napokig kitartottak. Pongrátz Gergely a csoport egy részével még aznap éjszaka a Vig utcába ment át, mert a hatalmas veszteségek miatt nem hitt abban, hogy a Corvin közt tartani lehet. Még azon az éjszakán lemondott a főparancsnokságról is. November végén családjával magyar katonák segítségével elhagyta az országot és Bécsben csatlakozott a Magyar Forradalmi Tanácshoz.

A harmadik teremben található interaktív térkép

Pongrátz Gergely élete a forradalom leverése után is mozgalmas maradt, évtizedekig két kontinens között ingázott.

1956-ot követően először 1990-ben, a rendszerváltás után járt Magyarországon. Már a következő évben végleg hazaköltözött. Létrehozta és vezette a 1956-os Pesti Srác Alapítványt. *Corvin köz, 1956* címmel könyvet írt a forradalomról, majd 1999-ben nyitotta meg 56-os múzeumát a kiskunmajsai Marispusztán. Ennek udvarán érte szívinfarktus 2005. május 18-án.

A harmadik terem a klasszikus kiállítótér. Fényképes üvegtablók, vitrinek segítségével ismerhetők meg előzményként az 1950-es évek, a forradalom tizenhárom napja, a megtorlás és az emigráció. A vezető főszöveg hangharangok segítségével meghallgatható és molinón el is olvasható. Az első rész *„Abol zsarnokság van...”* címmel az 1945 és 1956 közötti hazai és nemzetközi eseményeket vázolja fel röviden a második világháborús veszteségektől, a jaltai konferencián át, a Rákosi Mátyás-féle kommunista rendszeren keresztül Sztálin halála utáni enyhülésig. A második rész a *„Tizenhárom nap... amely megrengette a világot”* címet viseli és bemutatja a forradalom és szabadságharc eseményeit 1956. október 23. és november 4. között. A harmadik rész *„Egy nép kiállt. Aztán csend lett.”* címmel az '56-os események utóéletével, a veszteségekkel, a megtorlással és az emigrációval foglalkozik. A teret üveglapokra nyomott óriásfotók osztják meg a témáknak megfelelően.

*A klasszikus kiállítótér
jobboldala*

*A negyedik terem
enteriőrjei*

A teremben interaktív térképek segítségével ismerhetők meg a budapesti események főbb helyszínei, a felkelő csoportok főhadiszállásai, a szovjet csapatok mozgása október 30-a előtt és után. A terem egyik oldalát egy nagy térkép foglalja el, amelyen váltakozva villannak fel a sortűz-helyszínek a sebesültek és az áldozatok létszámával. Egy korabeli rádiókészülékbe épített lejátszón keresztül versek, zenei részletek és korabeli beszédek hallgathatóak meg.³ A vitrinek alatt kihúzható fiókok találhatók, ezek segítségével közelebbről megnézhetők a bennük elhelyezett dokumentumok és néhány fegyver meg is fogható.

A negyedik terem egésze egy enteriőr. Belépve a látogató egy téren találja magát, bezárt, jelszavakkal megjelölt kirakatok, barikádok és a forradalmat segítő emberek között. A terem hátsó részében beléphet egy forradalmárok által elfoglalt házba, lakásba, ahonnan a Molotov-koktéllal és egyéb lőfegyverrel felszerelkezett felkelők támadást intéznek az utcán elhaladó szovjet harcjárművek ellen. Egy korabeli filmrészlet segítségével ez meg is elevenedik.

Az épületudvarán kültéri kiállítás látható korabeli haditechnikai eszközökből.⁴

A kiállításon található műtárgyak nagy része a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tulajdona, kisebb hányada az üzemeltetésért felelős Pongrátz Gergely '56-os Alapítványé.

A kiállítás stáblistája

A „Pongrátz Gergely” – '56-os Emlékmúzeum állandó kiállítását a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum készítette.

Projektvezető: Kovács László alezredes

A kiállítást rendezte: Dr. Závodi Szilvia

Szakmai konzultáns: Dr. Kovács Vilmos ezredes

A rendező munkatársa: Jakusch Gabriella

Szakértő: Dr. Horváth Miklós

Látványtervezés: Molnár Ferenc

Grafikai tervezés: Szabó Emese

A tárgyválogatásban és a kiállítás előkészítésében közreműködött: Dr. Bacsoni Tamás őrnagy, Bálint Ferenc, Dr. Bognár Katalin (Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár), Dr. Bonhardt Attila ezredes, Fischer Zoltán, Gondos László, Hatala András zászlós, Havasné Berek Tünde százados, Kovács Tibor, Dr. Kreutzer Andrea, Soós Péter százados, Szántó Nóra, Dr. Szoleczky Emese, Tóth Orsolya

3 1. Ludwig van Beethoven: Egmont nyitány, 2. Nagy Imre beszéde a Parlament erkélyéről 1956. október 31-én kora délután, 3. Nagy Imre rádió-felhívása 1956. november 4-én hajnalban, 4. A Magyar Írók Szövetségének felhívása 1956. november 4-én reggel, 5. Márai Sándor: Mennyből az angyal

4 1944M (D-44) 85 mm-es hadosztály ágyú, 1943M (ZiSZ-2) 57 mm-es páncéltörő ágyú, 1938/68M 122 mm-es tábori tarack, T-55 közepes harckocsi, 1942M (ZiS-3) 76 mm-es páncéltörő ágyú

Az archív fényképek a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumából, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárából, Máday Norbert magángyűjteményéből és a Fortepanról származnak.

A tárgyakat restaurálták: Mátyássy Gabriella, Meggyes Anita, Pállné Gyulai Orsolya

A kiállítást kivitelezte: Csáti Csaba, Kiáll Kft.

Támogatók: Honvédelmi Minisztérium, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Nemzeti Kulturális Alap, Hadimúzeum Alapítvány

Felhasznált irodalom

1956 A magyar forradalom és szabadságharc enciklopédiája 1956. október 6. – december 12. Az 1956-os Intézet történeti CD-romja. Budapest, 1999.

1956 kézikönyve. Megtorlás és emlékezés. Szerk. *Kende Péter*. Budapest, 1996.

Eörsi László: Corvinisták 1956 I–II. Budapest, 2009.

Hegedűs B. András – Beck Tibor – Germuska Pál: 1956 kézikönyve. Kronológia. Budapest, 1996.

Horváth Miklós: 1956 hadikronikája. Budapest, 2003.

Horváth Miklós – Kovács Vilmos: Hadsereg és fegyverek 1956. Budapest, 2011.

Kozma Huba: Pongrátz Gergely. Lakitelek, 2002.

Kozma Huba: Pongrátz Ödön. Kiskunmajsa, 2006.

Pongrátz Gergely: Corvin köz 1956. Chicago, 1982.

Sortüzek 1956. Szerk. *Kabler Frigyes*. Lakitelek, 1993.

THE NEW PERMANENT EXHIBITION OF THE 1956 MEMORIAL MUSEUM IN KISKUNMAJSA

On 3 November 2015, a new permanent exhibition was opened in the Gergely Pongrátz 1956 Memorial Museum of Kiskunmajsa, created by the Hungarian Military History Institute and Museum. The brief writing gives an account of how the exhibition was created and introduces its contents.

DIE NEUE STÄNDIGE AUSSTELLUNG DES MEMORIALMUSEUMS VON 1956 IN KISKUNMAJSA

Am 3. November 2015 wurde die neue, ständige Ausstellung des Instituts und Museums für Militärgeschichte des Landesverteidigungsministeriums im Gergely Pongrátz Memorialmuseum von 1956 in Kiskunmajsa eröffnet. Die kurze Arbeit stellt die Entstehung der Ausstellung, sowie die Exposition selbst vor.

Polgár Balázs

JEKELFALUSSY (PILLER) GYÖRGY ÉS A MODERN MAGYAR VÍVÓSPORT
MEGSZÜLETÉSE (IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁS)

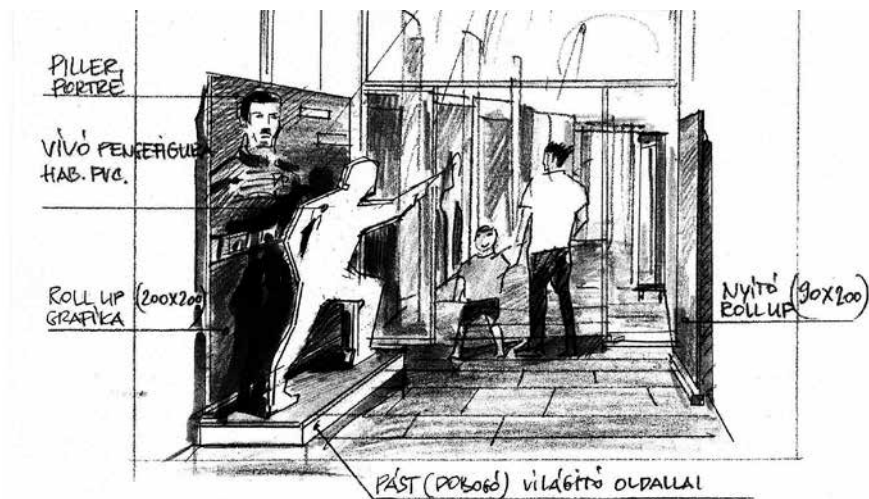
A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban 2016. április 15-én nyílt meg az 1932. évi Los Angeles-i olimpia kardbajnokának pályafutását és a korai magyar vívósportot bemutató időszak kiállítás.¹ A kiállítás műtárgyanyaga Máday Norbert és Bíró Ákos gazdag magángyűjteményén, valamint a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményein (Numizmatikai Gyűjtemény, Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, Fotóarchívum, Képzőművészeti Gyűjtemény, Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény) alapult.

A kiállítás tematikailag két részre tagolódott. A folyosói rész (53,9 m²) a 19. századi és a 20. század eleji magyar vívósportot, a három további teremrész pedig Jekelfalussy (Piller) György² katonasportolói pályáját mutatta be. A vívósport korai időszakát ismertető folyosó kettő tárlójában négy, 19–20. századi, speciálisan kiképzett pengével bíró gyakorló kardot, három, a 20. század első feléből származó vívósíkat, valamint egy, Párizsban készített *Belle Jardinière* plasztont állítottunk ki. A roll-up tablók a 19. századi párbajvívást, a korai vívófelszereléseket, a vívótermék illemszabályait, illetve a vívótermi sportéletet mutatták be. Az általános tematikájú, bevezető részeket követően a látogató a Honvédségnek a versenyvívás és vívómester-képzés szempontjából jelentős intézményeiről (Ludovika Akadémia, m. kir. „Toldi Miklós” Honvéd Sporttánár- és Vívómesterképző Intézet, Honvéd Tiszti Vívó Klub) szerezhethet információkat.

A kiállítás második tematikai egysége Jekelfalussy (Piller) György (1899–1960) életútját láttatta. Piller György sportolói és katonai pályafutására vonatkozóan napjainkig csak rövidebb, sok tekintetben töredékes életrajzi munkák álltak a kutatók rendelkezésére: a sporttörténeti kutatás alapvetően a Los Angeles-i olimpia és az 1933. évi margitszigeti vívó Európa-bajnokság kapcsán írt

1 A kiállítás megnyitóját Jekelfalussy (Piller) sportolói és katonai pályafutását bemutató emlékkonferencia kísérte.

2 Piller György az 1932. évi Los Angeles-i olimpia után Jekelfalussyra változtatta családnevét. Az 1932. évi névváltoztatásról lásd: *Budapesti Közlöny. Hivatalos lap.* 1933/12. sz. 1933. január 15. 1. o.; A Los Angeles-i olimpia emlékére a Budapest Sport Egyesület 1932-ben még Piller századosnak ajándékozott vésett, aranyozott bronz emlékérmét, majd 1933 nyarán a Nemzeti Sport már Jekelfalussy Györgynek juttatott ezüst díjplakettet. HM HIM Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) Numizmatikai Gyűjtemény (a továbbiakban: Num. Gy.) leltári szám: 2016.10.133./É és 2016.10.146./É.

A kiállítás bejárata és folyosói része (Molnár Ferenc rajza)

részletesebben a katonavívó Pillerről,³ az első hosszabb életrajzi mutatót Bangha Ernő állított össze a m. kir. Testőrségben is szolgáló sportolóról 1990-ben.⁴ Jekelfalussy (Piller) György életpályája szerencsés módon optimálisan rekonstruálható volt a magángyűjteményi anyagok és az adományként a Hadtörténeti Múzeumba került archív fotók, írásos dokumentumok, valamint emléktárgyak segítségével.⁵

A kiállításon archív fényképekkel gazdagon illusztrált roll-up tablók és műtárgyakon keresztül volt nyomon követhető Jekelfalussy mozgalmas pályafutása, illetve annak fő állomásai, így a pécsi hadapródiskola, a Nagy Háború, a SPOTI (Honvéd Sporttanár- és Vívómestereképző Intézet), a Ludovika Akadémia, a m. kir. Testőrség, a m. kir. „Bolyai János” Honvéd Műszaki Akadémia, a második világháborús keleti és magyarországi hadszíntér, a civil sportegyesületek és végül az amerikai emigráció. A kiállítás folyosói része után az első terem (38,5 m²) Piller életének a Los Angeles-i olimpia előtti időszakát mutatta be. A Hadtörténeti Múzeum Kézírtos Emlékanyag-gyűjteménye gazdag, huszonhat darab dokumentumból álló levélanyagot őriz Piller Pécsen töltött hadapródnövendéki éveiből,⁶ ebből a levélanyagból, illetve a hadapródiskola osztályozási értesítőiből került kiállításra több dokumentum.⁷ Szerencsés

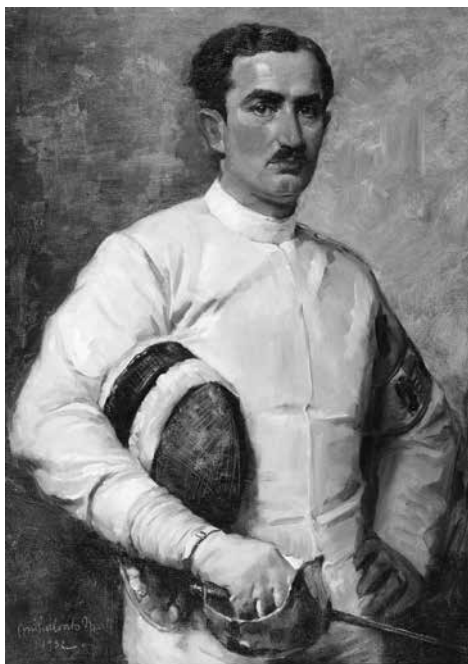
3 Lukács – Szepesi 1980. 52–54. o.; Dávid 1988. 73–75. o.

4 Bangha 1990. 289–290. o. (Lásd még: Győr – Klész 2012. 70–71. o.; Sallay 2012. 357–358. o.)

5 Jekelfalussy (Piller) György két vázlatos életrajza is a HTM gyűjteményében található: *Jekelfalussy (Piller) György, Curriculum vitae*, 1945. HTM Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény (a továbbiakban: KE), leltári szám: 2011.155.1./KE; *Jekelfalussy György bt. alezredes, életrajsom*, 1946. június 23. HTM KE leltári szám: 2011.157.1./KE.

6 HTM KE leltári szám: 2011.125.1./KE, 2011.126.1–2./KE, 2011.127.1–10./KE, 2011.128.1–13./KE.

7 *Osztályozási értesítő*, 1914/1915 és 1915/1916. HTM KE leltári szám: 2011.130.1–2./KE

*Mihalovits Miklós (1888–1960)
festménye Piller Györgyről (HTM
Képzőművészeti Gyűjtemény)*

módon ránk maradt és bemutatásra kerülhetett Pillernek a m. kir. Honvéd Sportoktató Tanfolyamon szerzett 1926–1927. tanévi osztályozási értesítője is.⁸ A terem további vitrinjeiben a Jekelfalussy-hagyatékban fennmaradt emléktárgy (köztük egy festett gipsz testőr-ajándéktárgy, a m. kir. „Toldi Miklós” Honvéd Sporttanár- és Vívómesterképző Intézet bronz plakettjei és több irredenta emléktárgy), valamint számos, bronzból készült vívódíj került bemutatásra. A terem két legbecsesebb műtárgya a Magyar Athletikai Club (MAC) színeit és címerét mutató karszalag (Piller hagyatékából) és Mihalovits Miklós festőművész Piller Györgyöt vívóruhában megjelenítő festménye volt. Utóbbi először került kiállításra a Hadtörténeti Múzeumnak történt adományozását, illetve 2016. évi restaurálását követően.⁹

A második teremrész (36,9 m²) Jekelfalussy (Piller) Györgynek az 1932. évi Los Angeles-i olimpia utáni életútját szemléltette. A kiállítótérben több, a hagyatékban megőrzött, illetve Jekelfalussy személyéhez köthető emléktárgy, így vívódíjak, kitüntetések, vívófelszerelések és olimpiai relikviák (köztük Pillernek az 1932. évi olimpián viselt karszalagja) került kiállításra. Piller Györgynek a Los Angeles-i olimpia kard egyéni és csapat versenyszámaiban nyert aranyérmei,¹⁰ valamint a Magyar Vívó Szövetség versenyein 1929 és 1932 között tör- és kardversenyszámokban elnyert aranyérmei¹¹ a helyiség központi részén elhelyezett,

8 HTM KE leltári szám: 2011.132.1./KE

9 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény, gy. sz.: 194/2015.

10 HTM Num. Gy. leltári szám: 2001.317.1./É és 2011.318.1./É.

11 HTM Num. Gy. leltári szám: 2001.308–314.1./É.

*Piller György egyik,
a Los Angeles-i olimpián
nyert aranyérme (HTM
Numizmatikai Gyűjtemény)*

dobogót formázó tárlóban voltak megsemlélhetőek. Ugyanebben a tárlóban kapott helyet egy, a Jekelfalussy-hagyatékából származó arany zsebóra,¹² egy „OLYMPIASZ EMLEKÉRE” feliratos arany pecsétgyűrű¹³ és az 1933. évi margitszigeti vívó Európa-bajnokságon, Gömbös Gyula miniszterelnöktől kapott tiszteletdíj (arany cigarettatárca).¹⁴

A kiállítótér figyelemre méltó írásos dokumentuma a Bíró Ákos magángyűjteményében fennmaradt, Dénes Imre (budapesti lakos) 1948-ban, kézzel írt nyilatkozata, amely a Jekelfalussy-család világháború alatti, zsidókat segítő tevékenységéről tanúskodik. A tárlat utolsó vitrinje Jekelfalussy vívómesteri és szövetségi kapitányi működésének állított emléket: itt az egyesületi tagsági igazolványok, emléktárgyak, kézírásos dokumentumok és az *American Fencing* című folyóirat Jekelfalussyt méltató számai mellett Ósze Lajos „G. J. Piller 1899–1960” feliratos bronz emléklakettjét tekinthették meg a látogatók.

A kiállítás utolsó helyisége (38 m²) padlószőnyeg borítású mobil üldőhelyekkel ellátott moziatermeként funkcionált. A teremben a HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú Nonprofit Kft. és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum által készített, Prof. Dr. habil Szakály Sándor, DSc (VERITAS Történetkutató Intézet) és Pézsa Tibor (olimpiai bajnok kardvívó) nyilatkozatain, archív film- és fényképfelvételeken, illetve tárgyfotókon alapuló, a katonasportolóról és Jekelfalussy (Piller) Györgyről szóló dokumentumfilmet nézhették meg az érdeklődők.

12 HTM Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény (a továbbiakban: TE) leltári szám: 2002.37.1./TE

13 HTM TE leltári szám: 2002.40.1./TE

14 HTM TE leltári szám: 2002.36.1./TE

A kiállítás stáblistája

A kiállítást rendezte: Polgár Balázs

A kiállítást lektorálta: Dr. Sallay Gergely

Látványterv: Molnár Ferenc

Grafikus: Szabó Emese

Közreműködtek: Dr. Baczoni Tamás őrnagy, Balogh Máté, Bálint Ferenc, Bálintné Kovács Beáta, Bíró Ákos, Bíró Edina, Fischer Zoltán, Forgács Márton, Fülöp Zsófia Csilla őrnagy, Gondos László, Hangay Gabriella, Hídvégi András, Dr. Kovács Vilmos ezredes, Jakusch Gabriella, Jamrich Viktor, Dr. Kreutzer Andrea, Lukács Fanni, Németh Tibor, Pézsa Tibor ny. ezredes, Soós Péter százados, Dr. Szakály Sándor, Szántó Nóra, Dr. Szoleczky Emese, Dr. Závodi Szilvia

Restaurátor: Köbli Gergely, Meggyes Anita, Pállné Gyulai Orsolya, Prím József, Tombor Krisztián

Fotó: Szikits Péter

A kiállítást építette: Csáti Csaba, Kertész Attila

„A Jekelfalussy (Piller) György és a modern magyar vívósport megszületése” című dokumentumfilmet készítette: HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú Nonprofit Kft.

Irodalomjegyzék

Bangha 1990.

Bangha Ernő: A Magyar Királyi Testőrség. 1920–1944. Budapest, 1990.

Dávid 1988.

Dávid Sándor: Arany évtizedek. (A magyar vívás története.) Budapest, 1988.

Győr – Klész 2012.

Győr Béla – Klész László: Katonaolimpikonok. Magyar hivatásos katona sportolók a modernkori olimpiai játékokon. Budapest, 2012.

Lukács – Szepesi 1980

Lukács László – Szepesi György: A magyar olimpiai aranyérmek története. 1896–1980. Budapest, 1980.

Sallay 2012.

Sallay Gergely Pál: „Dobogósok mundérban.” Éremszerző katonák az újkori olimpiai játékokon. *Hadtörténelmi Közlemények* 2012. 125. évf. 2. sz. 335–374. o.

GYÖRGY JEKELFALUSSY (PILLER) AND THE BIRTH OF MODERN HUNGARIAN FENCING
(A TEMPORARY EXHIBITION)

On 15 April 2016, the temporary exhibition entitled *György Jekelfalussy (Piller) and the Birth of Modern Hungarian Fencing* was opened in the Military History Museum, and was open for the public until 23 May. The exhibition was divided into two thematic parts: the first part gave account of the process of the establishment of modern fencing, and introduced the military institutes that were significant in Hungarian fencing life and fencing master training, such as the Ludovika College, the Royal Hungarian “Miklós Toldi” Military Sports Instructor and Fencing Master Training Institute, or the Military Officers’ Fencing Club. The second part of the exhibition showed the career and life of György Jekelfalussy (Piller) (1899–1960), military officer, teacher, Olympic gold medallist, fencing master and national team manager, through the artefacts from Norbert Máday and Ákos Bíró’s private collections and relics from the Military History Museum. The exhibition opening was followed by a memorial conference introducing the sports and military career of Jekelfalussy.

GYÖRGY JEKELFALUSSY (PILLER) UND DIE GEBURT DES MODERNEN UNGARISCHEN
FECHTSPTS (TEMPORÄRE AUSSTELLUNG)

Am 15. April 2016 wurde im Museum für Militärgeschichte die temporäre Ausstellung mit dem Titel *György Jekelfalussy (Piller) und die Geburt des modernen ungarischen Fechtsports* eröffnet. Sie war vom 15. April 2016 bis zum 23. Mai zu besichtigen. Die Ausstellung war thematisch in zwei Teile gegliedert. Der erste Teil stellte die Geburt des modernen Fechtsports, und des weiteren die Institutionen dar, die vom Gesichtspunkt des ungarischen Fechtsports, des Fechterlebens und der Fechtmeister-Ausbildung von Bedeutung waren: das k. ung. „Miklós Toldi“ Honvéd Sport- und Fechtmeisterbildende Institut, und den Honvéd Offiziers-Fechtklub. Der zweite Teil der Ausstellung präsentierte mit Objekten aus den Privatsammlungen von Norbert Máday und Ákos Bíró, sowie des Museums für Militärgeschichte den Lebenslauf von György Jekelfalussy (Piller) (1899–1960), dem Militäroffizier, Lehrer, olympischen Meister im Fechten und Verbandspräsidenten. Die Eröffnung der Ausstellung im April wurde durch eine Gedenkkonferenz ergänzt, die die sportliche und militärische Laufbahn von Jekelfalussy behandelte.

Sallay Gergely Pál

MAGYARORSZÁG A NAGY HÁBORÚBAN, 1914–1918
A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ELSŐ VILÁGHÁBORÚS ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSA,
2016

Az első világháború centenáriuma alkalmából a Hadtörténeti Múzeum új állandó kiállítással állított emléket a magyar katona és a magyar társadalom világháborús részvételének. Az 1914–1918 közötti történelemformáló éveket osztrák–magyar, azon belül is magyar szemszögből bemutató tárlat megnyitására 2016. május 20-án – szalagátvágás helyett – tűzér hagyományörzők ágyúlövésével került sor; köszöntő és megnyitó beszédek Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere, Vargha Tamás, a Honvédelmi Minisztérium parlamenti államtitkára, Dr. Schmidt Mária kormánybiztos, a Terror Háza Múzeum főigazgatója, valamint Dr. Kovács Vilmos ezredes, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka mondott.

Az Első Világháborús Centenáriumi Emlékbizottság támogatásával létrehozott kiállítás megalkotói azt tűzték ki a tárlat legfontosabb céljául, hogy az látványos módon, oktatási szempontokat is szem előtt tartva minél több ismeretet közvetítsen az érdeklődők számára, egyben engedjen bepillantást az intézmény kiemelkedően gazdag első világháborús gyűjteményi anyagába is. A célok elérése érdekében a gyűjtemény legjavának bemutatása mellett digitális tartalom és számos visszatérő tematikus és látványelem segít közel hozni a száz évvel ezelőtt lezajlott Nagy Háború történetét a látogatókhoz.

Az első világháború eseményeinek, jellegzetességeinek és különlegességeinek múzeumi felidézését nagyban segíti a téma személyes aspektusainak előtárása. Nem véletlen tehát, hogy a kiállítási tárlókban kifejezetten sok „megszemélyesített” tárgy és dokumentum kapott helyet. A látogatók, és különösen a fiatalabb generációk tagjai számára bizonyára mindennél többet elmond a harctér és a háterszág történéseiről, ha kiemelt műtárgyként közelről szemügyre vehetik azt a nyakláncon viselhető amuletté átalakított srapelgolyót, amelyet Merkovits Sándor főhadnagy, a miskolci 10. honvéd gyalogezred századparancsnoka 1914. szeptember 7-én, a keleti hadszíntéren, Rava-Ruszkánál szerzett sebesülésének emlékeként őrzött; azt az olasz gránátrepeszt, amely Szőczy Lajos tartalékos zászlós súlyos, lábának amputálásához vezető sebesülését okozta 1915. október 18-án a Doberdó-fennsíkon; vagy azt a szaruból készített medált, amely a családi legendárium szerint az 1915 májusában az orosz fronton elesett Bitskey Imre hadapród hamvait tartalmazza, és amelyet fia emlékére édesanyja haláláig a nyakában viselt.

Bár a háború alapvető ismérve kétségtelenül a veszteség, a tárlat nem csak a sebesülés, a halál és a gyász személyes relikviáit mutatja be. A kiállítás minden termében megtalálhatóak jelentős, jól ismert személyek, vagy éppen kevésbé ismert, de érdekes vagy tipikus első világháborús pályát befutott katonák személyes tárgyai is. A sort a Szarajevóban, 1914. június 28-án meggyilkolt Ferenc Ferdinánd főherceg tüzercsákója nyitja, amelyet a császári és királyi 6. tábori tarackosezred ezredtulajdonosaként viselt, de mellette megtekinthető a trónörökös elleni merénylettel kapcsolatos kormány-részvétnyilvánítást nyugtázó távirat is, amelyet a Kabinetiroda Tisza István miniszterelnöknek küldött. Franz Conrad von Hötzendorfot, aki 1912 és 1917 között volt az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének vezérkari főnöke, azonossági jegye („dögcédulája”), valamint a Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztjének csillaga személyesíti meg.

Első alkalommal láthatja a közönség egy helyen Szurmay Sándor honvédelmi miniszter relikviáit: tábori sapkáját, azonossági jegyét, jelentős kitüntéseit (Vaskorona Rend I. osztálya, Lipót Rend I. osztálya, Katonai Érdemkereszt II. osztálya, Vöröskereszt I. osztályú Díszjelvénye) és a magyar királyi 30. honvéd gyalogezred részére átadott ajándéktárgyait. Ugyancsak első ízben kerül bemutatásra egy rangos válogatás Arz Arthur vezérezredes, a Monarchia utolsó vezérkari főnökének a háború során kiérdemelt hadikitüntetéseiből, köztük a tölgyfalombbal (azaz két ízben) adományozott porosz „Pour le Mérite” Érdemrend, amelyet külföldi állampolgárok számára mindösszesen nyolc esetben adományoztak a világháború végéig. Habsburg József Ágost főherceg, tábornagyot tábori sapkája, valamint egyedi kivitelű, olasz gránát vezetőgyűrűjéből kifejezetten részére készített Bronz Katonai Érdemérme idézi meg, míg Svetozar Borojević tábornagy, „az Isonzó oroszlánja” emlékét egyedi gyalogtisztai szablyája őrzi. Mindkét tábornagy hagyatéka az 1920-as években, a Hadimúzeum létrejöttét követő időszakban került a múzeumi gyűjteménybe.

A kevésbé ismert hősök közül Biza Lajos tábori főesperes, dr. Horváth László ezredorvos, Tauszig Aladár százados, tábori pilóta és felsővízközi Szepesházy Bertalan tartalékos tüzer főhadnagy hagyatéka villantanak fel egy-egy különleges háborús katonai pályát. Biza Lajos a császári és királyi 34. gyaloghadosztály, majd a császári és királyi XII. hadtest, később a budapesti 17. számú helyőrségi kórház lelkészi hivatalának volt a vezetője. Horváth László 1914. augusztus 1-jétől a háború végéig teljesített megszakítás nélkül tényleges szolgálatot, előbb mint sebesültvivő járőr, majd a császári és királyi 16. huszárezred főorvosa, végül az orsovai hadtápállomás-parancsnokság orvosfőnöke. Nem harcos beosztása ellenére alaposan kivette a részét a háborúból, amely után rokkant, népfelkelési szolgálatra is alkalmatlan besorolással helyezték nyugállományba, harctéri teljesítményéről hadikitüntetései árulkodnak. Tauszig Aladár szintén sokat áldozott a haza oltárán: tábori pilótaként 1914 őszén önként vállalt przemysli futárrepülése során a mostoha időjárási körülmények közepette mindkét lába elfagyott, az egyik lábfejét és másik lábán a lábujjait amputálni kellett. Ennek ellenére a háború végéig összesen mintegy 50 harci bevetést repült, 1916. október végétől 1918. februárig pedig a 14. repülőszázad parancsnoka volt. A tárlaton harctéri és vezetői érdemeiért adományozott hadikitüntetései láthatóak. A jogi végzettségű

Szepesházy Bertalannak tartalékos tüzértisztként a lőszerutánpótlás biztosításában volt fontos szerepe. Életpályájának jelentős állomása volt 1916. december 30., amikor a koronázás alkalmával IV. Károly magyar király aransarkantyús vitézé avatta. A család által kölcsönzött hagyatékában többek között megtekinthető az aransarkantyús vitézek különleges és ritka jelvénye is.

Szurmay Sándor és Arz Arthur kitiüntetései és személyes tárgyai a kiállításban

A fent leírtak mellett a tárlat tematikus vitrinjei is számos személyes tárgyat tartalmaznak, közülük csupán néhány különlegesség: „vakok írógépe” Tóth Mihály hagyatékából, aki 1914-ben a szerbiai hadszíntéren a magyar királyi 29. népfelkelő gyalogezred honvédeként vesztette el a szeme világát; tábori levelezőlapok az 1914 októberében hősi halált halt Żuławski (Żulawszky) Béla százados, az 1908-as londoni nyári olimpia ezüstérmes kardvívója hagyatékából; dr. Halmai Béla (1935–1937 között Miskolc polgármestere) orosz fogságban viselt ingzubbonya; és Koritsánszky Viktor zászlós hét évig tartó orosz hadifogságában használt teveszőr takarója, amelyre belső-ázsiai tájakon keresztül is vezető útjának állomásait hímezte térképszerűen.

A sok egyedi tárgy mellett a kiállításon bemutatott tömegcikkék is sokat elmondanak a háborúról, amelynek egyik jellegzetessége a tömegtermelés volt: a hátszágban, a hadiiparban sokan és sokat dolgoztak azért, hogy a harctéren a katonának legyen mit viselnie, legyen miből ennie és innia, és legyen mivel harcolnia. A tárlaton gazdag válogatás látható az Osztrák–Magyar Monarchia, valamint szövetségesei és ellenfelei haderejének fegyverzetéből és felszereléséből. A háború kitörésekor rendelkezésre álló arzenál és a háborús újítások egyaránt megjelennek a tárlókban. Utóbbiakat a tömeghadseregek igényei, az állásháború sajátosságai, vagy éppen a mérges gázok alkalmazása tették szükségessé, a felgyorsult technikai fejlődés pedig lehetségessé. Megnőtt a lövegek lőtávolsága, hatalmas fejlődésen mentek keresztül az aknavetők, az ismétlőfegyverek és a kézigránatok, de a lövészárkokban új értelmet nyert közelharc is régi-új fegyvereket hívott életre – egyúttal megjelentek a védelmet szolgáló rohamsisakok, gázálarok. A téma iránt érdeklődők természetesen tartalmas időtöltésre számíthatnak a Múzeum új kiállításán.

A tömegtermeléshez nyersanyagra és munkaerőre egyaránt szükség volt, és ez a tény az első világháború éveiben gyökeresen megváltoztatta a hátszág életét. A téma jelentőségét szem előtt tartva a kiállítás készítői a háborús hátszág különféle aspektusaira komoly hangsúlyt helyeztek. Ezek közül minden teremben bemutatásra kerül egy vagy több vonatkozás: a hadiszolgáltatás bevezetése, többek között a fémgyűjtés, amelynek a templomi harangok mellett a fémből készült háztartási cikkek is áldozatul estek; a nők megnövekedett szerepe az iparban és a mezőgazdaságban; és a nagyfokú társadalmi áldozatvállalás, amely számos formát öltött. Száz év távlatából visszatekintve talán nehezen értelmezhető az a fel fokozott lelkiállapot, amely a jótekonyság legkülönbözőbb formáihoz vezetett: a társadalom széles rétegei az adakozással a háború kárvallottjait, áldozatait szándékoztak támogatni, segíyezni. Belőlük pedig sajnálatos módon akadt jócskán. Az egyes mozgalmak és akciók a társadalmi összefogás olyan magas szintjét érték el, amelynek megvalósítása még a tömegmédia modern eszközeivel is irigylésre méltó teljesítménynek számítana. Nem véletlen, hogy a jótekonysági szervezeteknek komoly apparátusa volt, kiadványaik skálája pedig egészen lenyűgöző. Mindezekből szintén ízelítőt ad a kiállítás. Ahogy az áldozatvállalás kevésbé önkéntes oldalairól is: például az élelmiszerekre és egyéb cikkekre bevezetett jegyrendszerről.

A tárlat a háború korabeli dokumentálását ugyancsak bemutatja. Visszatérő jelleggel szerepelnek a tárlókban például Az Érdekes Újság harctéri fotópá-

Hadiipari munkásnők enteriőre a kiállításban

lyázatának pályaművei, de a „hadbavonult művészek” alkotásai is. Utóbbiak tervszerű foglalkoztatására volt hivatott az osztrák–magyar hadügyminisztérium által – a sajtó és a propaganda ellenőrzésére, irányítására – létrehozott Sajtóhadiszállás (*Kriegspressequartier*) keretein belül működő művészcsoport (*Kunstgruppe*), amelynek fő célkitűzése volt, hogy a hadieseményeket az újságírók tudósításai mellett a képzőművészek is megörökítsék. A hadköteles művészeket hadifestőként különböző szintű katonai parancsnokságokhoz osztották be. Kötelezően átadott műveikből központi elvek szerinti válogatás után hadikiállításokat szerveztek. A művészet háborús vonatkozásaira nyújt példát a tárlatban Juszko Béla akvarellje a Szurmay-csoport tisztjeinek aláírásaival; a Sajtóhadiszállás nyílt parancsa, egyben menetlevele Maróti Géza hadifestő részére; vagy Halász–Hradil Elemér rohamsisakos katonaportréi.

Végezetül a látványosságot, élményszerzést célozzák a kiállítás átjárható enteriőrei. A vasúti pályaudvaron, a lövészárkon és a hadifogoly-barakkon keresztülsétálva a látogatók a tárlók világából a háború jellegzetes kulisszái közé léphetnek, esélyt kapva arra, hogy jobban átérezhessék a frontra indulás, az állásháború vagy a sanyarú fogság atmoszféráját.

A kiállításban a tájékozódást a termek közepén felállított, kivilágított információs oszlopok segítik, amelyeken a kronológiának megfelelően térképek szemléltetik, hogy az adott évben mely hadszíntereken, pontosan hol vívott a magyar katona jelentős harcokat, illetve minden oszlopon az érintett

Hadifogoly-barakk enteriőr a kiállításban

esztendő egy-egy jellemző hivatalos hadparancsa olvasható. A termék falain további térképek is segítik a tájékozódást, legyen szó akár a magyarországi hadkiegészítésről, a háborús erőviszonyokról, a magyar szempontból fontos hadszínterek hadieseményeiről, a hadifogságról, vagy a háborút lezáró béke által létrehozott új határokról. (Annak érdekében, hogy a magyar hadtörténelem világháborús fejezetébe a külföldi látogatók is érdemben betekintést nyerhessenek, a térképek és a kiállítási feliratok angol nyelven is olvashatóak.)

A tárlathoz kapcsolódik a múzeumi kiállítótér I. emeleti folyosóján megtekinthető *Utca/front – Grafikai plakátok az első világháború idejéből* című plakátkiállítás is, amely a 20. század elején európai színvonalra emelkedett magyar plakátművészet első világháborús alkotásaiból mutat be mintegy 30, a centenárium alkalmából restaurált és keretezett eredeti műtárgyat, szemléltetve, hogy a Nagy háború idején a jótékony célú akciók, a hadikölcsön-jegyzések és a különböző nyersanyag-gyűjtések a falragaszok állandó motívumaivá váltak. A színes nyomatok az ország lakosságát az állammal, a hadsereggel és a rászorulókkal szembeni kötelességükre figyelmeztették.

A fent leírtak alapján a Hadtörténeti Múzeum első világháborús tárlata alapvetően klasszikusnak lenne nevezhető, azonban a „kézzelfogható” tartalomhoz virtuális tartalom is társul. A kiállításban két nagyobb és hét kisebb érintőképernyő bővíti a tájékozódás, szórakozás lehetőségeit. A nagyobb méretű képernyőkön a hadseregszervezetet és a hadszíntereken folytatott küzdelmet be-

A kiállítás különböző méretű érintőképernyői

mutató térképalapú tartalom; a hadszínterek eseményeit bemutató animációk; műtárgyak, archív fényképek és arcképcsarnok bemutatására szolgáló képgaléria; valamint kronológia böngészhető. A kisebb érintőképernyőkön – elsősorban a fiatal korosztály igényeit szem előtt tartva – többféle játék (kvízzjáték, egyenruha-kirakó, térképkirakó és zászlópárosító játék, valamint szerepjáték) található. A szerepjáték különlegessége, hogy a múzeumi belépőjegyen található vonalkód segítségével a látogató nyolc fiktív, ugyanakkor valóságos alapokra épülő háborús életpálya közül választva hat férfi és két női sors egyikét követheti végig, megismerve belőle a háború sorsfordító jellegét. A játék végén a látogató az általa választott karakter által bejárt útról saját nevére színes emléklapot is készíthet és email-címére elküldheti azt.

Szintén elsősorban a fiatalabbak érdeklődési köréhez igazodva került kialakításra az a mobiltelefonos alkalmazás, amelynek segítségével a tárlókon elhelyezett QR kódok leolvasásával az adott tárgyról, témáról kiegészítő szöveges és képi tartalomhoz juthat az érdeklődő. Így derülhet ki, hogy miért viseli fordítva rohamsisakját a lövészárk harcosa, hogy miért a harctéri lovagiasság jelképe a vitrinben látható, repülőgépről ledobott vászontáska, vagy hogy ki mellett és ki ellen harcoltak a Közel-Keleten magyar katonák.

A virtuális tartalmak között említhető még a ma lengyel területen található Przemysł osztrák–magyar erődjéért folytatott küzdelmet bemutató animációs film, valamint az első világháborús archív filmfelvételek, amelyeket akár a kiállítóterben elhelyezett készülékeken, akár a tárlat utolsó termében kialakított moziateremben megtekinthet a látogató.

A kiállítás egyes részei pedig nemcsak elektronikusan, hanem nyomtatott formában is „hazavihetők”, hiszen a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum és a Zrínyi Kiadó közös kiadásában megjelent, *A Nagy Háború öröksége* című kötet gazdagon illusztrálva, részletesen bemutatja a tárlat száz műtárgyát, illetve műtárgycsoportját. A tipikus avagy egyedi tárgyról, dokumentumokról készült leírások, és a háború magyar hadtörténetét éves bontásban tárgyaló bevezető szövegek segítségével az olvasó átfogó képet kaphat a világégésről, annak harctéri és hátországi vonatkozásairól, szereplőiről, tárgyi kultúrájáról. (A könyv recenzióját lásd jelen kötet 355–359. oldalán.)

A kiállítás stáblistája

A kiállítást rendezte: Baczoni Tamás és Sallay Gergely

A plakátkiállítást rendezte: Tóth Orsolya

Látványterv: Molnár Ferenc

Grafikai terv: Szabó Emese

Közreműködtek: Balla Tibor, Bálint Ferenc, Bálintné Kovács Beáta, Bán Attila, Bíró Edina, Bolcsó István, Borsits Enikő, Fischer Zoltán, Forgács Márton, Fülöp Csilla, Gondos László, Hatala András, Havasné Berek Tünde, Hidvégi András, Irsay-Nagy Dénes, Jakusch Gabriella, Jamrich Viktor, Jankó Annamária, Kemény Krisztián, Kiss Gábor, Kovács László, Kovács Tibor,

Kovács Vilmos, Kónya Béla, Kreutzer Andrea, Lukács Fanni, Makai Ágnes, Mohácsi Zoltán, Németh Tibor, Pap Péter, Polgár Balázs, Pollmann Ferenc, Pőcz Péter, Ravasz István, Reider Mónika, Ress Zoltán, Soós Péter, Szántó Nóra, Szoleczky Emese, Tóth Orsolya, Tőrös István, Varga János, Závodi Szilvia

Restaurálás: Andráska Gáborné, Kontur Kata, Köbli Gergely, Kulybus József, Mátyássy Gabriella, Meggyes Anita, Nemes L. Ágnes, Pállné Gyulai Orsolya, Prím József, Sztojanovits Márton, Takácsné Hajdú Mária, Tombor Krisztián, HM CURRUS Gödöllői Harcjárműtechnikai Zrt., MH 43. Nagysándor József Híradó és Vezetéstámogató Ezred Logisztikai Zászlóalj javítószázad

Kivitelezés: Csáti Csaba, Hangay Gabriella, Kertész Attila, Palyaga László, Rácz Richárd, Szilágyi Zsolt, KIALL Kiállítás Tervező, Kivitelező és Szolgáltató Kft., Graphix-Line Stúdió Kft., HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú Nonprofit Kft.

Fotó: Szikits Péter

Térképek: Nagy Béla

Digitális fejlesztés: Monguz Kft., Digitális Legendárium Kft.

Zenei tartalom: Magyar Légierő Zenekar

Angol fordítás: Balogh Máté, Miskolczy Zsuzsanna

Archív filmfelvételek: Magyar Nemzeti Digitális Archívum

Műtárgykölszönzés: Szentváry-Lukács János, Szepesházy András, Zeidler Sándor

HUNGARY IN THE GREAT WAR, 1914–1918. PERMANENT EXHIBITION IN THE HUNGARIAN MILITARY HISTORY MUSEUM, 2016

Opened on 20 May 2016, the Military History Museum's permanent exhibition on the First World War is part of a series of exhibitions presenting the history of the Hungarian soldier, as well as the centennial commemorations of the MoD Military History Institute and Museum.

The exhibition, created with the support of the First World War Centenary Memorial Committee, offers an insight into the history of the Great War from an Austro–Hungarian (more specifically, Hungarian) aspect, focusing on the characteristics of the battlefield and the home front. Visitors may observe the relics of well-known and significant persons, such as Chief of Staff Arthur Arz, Field Marshal Svetozar Boroević, Chief of Staff Franz Conrad von Hötzendorf, Archduke Francis Ferdinand of Austria, Archduke Joseph of Austria and Minister of Defence Sándor Szurmay, but may also get acquainted with personal items and stories of ordinary soldiers and civilians (men and women alike) whose First World War careers were either special or typical. Apart from personal and unique items, mass products of the War may also be examined in the exhibition: weapons, uniforms and equipment of the armed forces of the Austro–Hungarian Monarchy, as well as her allies and opponents.

At several points of the exhibition, visitors may put themselves in the places of Hungarian soldiers and civilians in the home front, getting an insight into wartime everyday life “from close range.” To make this possible, a role-playing game is accessible

on touch screens in each exhibition hall. In the game, typical wartime stories of selectable military or civilian characters may be followed. Touch screens also provide a wide range of digital content, and further information may be obtained via smartphones, as well.

UNGARN IM GROßEN KRIEG, 1914–1918. DIE STÄNDIGE AUSSTELLUNG
DES MUSEUMS FÜR MILITÄRGESCHICHTE ÜBER DEN ERSTEN WELTKRIEG, 2016

Die am 20. Mai 2016 eröffnete ständige Ausstellung des Museums für Militärgeschichte über den Ersten Weltkrieg gliedert sich organisch in die Reihe der ständigen Ausstellungen der Institution über die ungarische Militärgeschichte, sowie in die Erinnerungsserie über das Zentenarium des Ersten Weltkrieges des Instituts und Museums für Militärgeschichte des Landesverteidigungsministeriums ein.

Die mit Unterstützung des Zentenarischen Gedenkkomitees des Ersten Weltkrieges realisierte Exposition zeigt die Ereignisgeschichte des Krieges aus österreichisch-ungarischer (innerhalb dessen betont aus ungarischer) Perspektive, auf dem Gebiet der Installationen wird auf die Eigentümlichkeiten des Frontlebens und des Hinterlandes fokussiert. Besucher können in der Ausstellung die persönlichen Gegenstände von bekannten und bedeutsamen Personen (zum Beispiel Arthur Arz, Svetozar Borojević, Franz Conrad von Hötzendorf, Franz Ferdinand, Erzherzog Joseph von Habsburg-Lothringen, Sándor Szurmay) besichtigen, die Geschichten von Soldaten und Zivilpersonen (Frauen und Männer) kennenlernen, die einen weniger herausragenden, aber interessanten oder eben gerade typischen Lebenslauf des Ersten Weltkrieges aufweisen, und können besondere oder eigentümliche personenbezogene Objekte und Dokumente des Krieges betrachten. Auf der Exposition können neben besonderen auch typische, in Massen produzierte Artikel des Krieges aus der Nähe studiert werden: Waffen, Uniformen, Ausrüstungsgegenstände, Kriegsgerät gleichermaßen von den Streitkräften der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, deren Verbündeten und das ihrer Feinde.

Die Besucher haben in der Exposition zahlreiche Gelegenheiten, sich in die Rolle des ungarischen Soldaten, oder des Bürgers im Hinterland hineinzusetzen, sich aus „nächster Nähe“ ein Bild vom Kriegsalltag zu machen. Dem dient das Rollenspiel, welches von Raum zu Raum auf den dort befindlichen Touchscreens verfolgt werden kann. Der Besucher kann so den Lebenslauf eines von ihm gewählten Soldaten oder einer Zivilperson im Krieg kennenlernen. Die Touchscreens bieten den Interessenten neben weiteren reichen digitalen Inhalten auch Informationen, die mit Smartphones abgerufen werden können.

Szoleczky Emese

EGY KRATOCHVIL KÁROLYRÓL SZÓLÓ IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁS –
ÚJRAGONDOLVA

1914–1918 centenáriuma egyéb évfordulókkal is egybeesik, így időnként többszörös apropót nyújt a kiállítással történő méltatásra. Hetven éve, 1946. szeptember 19-én hunyt el szentkereszthegyi Kratochvil Károly altábornagy. A rendszerváltást követően egy alkalom szülte kiállítással egyszer már emlékeztünk rá, ám az új évforduló lehetőséget kínált arra, hogy sokkal nagyobb alapterületen, másfajta térben és ennek megfelelően újragondolva méltassuk Kratochvil szerepvállalását a sorsfordító Nagy Háborús időkben.

Az időszaki tárlatnak az is aktualitást adott, hogy pontosan 100 évvel ezelőtt számottevő magyar részvétellel emberfeletti küzdelem zajlott a Doberdó-fennsíkon, amelyben Kratochvil Károlynak és a parancsnoksága alatt álló magyar királyi 4. honvéd gyalogezrednek különleges szerep jutott.

Már a tárlat címével – „*A Doberdó hőse*” – *Kratochvil Károly altábornagy, a sokoldalú hazafi* – is jelezni kívántuk, hogy a 120 m²-es kiállítótérben egy különleges személyiség hagyatékát kívánjuk bemutatni.

Ki volt Kratochvil [Kratochwil, Kratochwill] Károly (1869–1946), akinek a nevét is oly sokféleképpen írjuk? Neve és brünni születési helye ellenére magát magyarnak valló,¹ Erdélyhez kötődő hazafi, a Monarchia vezérkari iskolát is végzett katonatisztje – szigorú fegyelmet tartó, ám jólelkű tanár a pécsi hadapródiskolában és a Ludovika Akadémián, – a Habsburgok magyarországi, ún. „nádori” ágánál, József főherceg udvartartásának tagjaként József Ferenc és László főherceg nevelésének irányítója.

De nem rettent vissza a harctól sem. 1914-ben, a mozgósításkor saját kérésére osztották be frontszolgálatra a nagyváradi 4. honvéd gyalogezredhez, amelynek egy huzamban három éven át volt a parancsnoka, ami ritka dolognak számított. Tisztársai, beosztottjai megbíztak benne, tisztelték és szerették, s a ragaszkodás kölcsönös volt. 1915 júliusától a Monte San Michelen, az arcvonal legfontosabb pontján, illetve a Comeni-fennsíkon Nova Vas községnél harcolt súlyos veszteségeket szenvedő ezredével, 1917 szeptember–októberében a Görztől

1 Édesapja, a kőszegi illetőségű Kratochwill József 1848-ban honvédtüzérként, sebesülten került fogságba. Kényszersorozása dacára tisztí rangot ért el az osztrák hadseregben, majd 1868 után a m. kir. Honvédségben szolgált. 1881-ben őrnagyként magyar nemességet kapott, „szentkereszthegyi” előnévét legnagyobb katonai sikeréről, az 1866-os custozzai csatában a Monte San Crocén elhelyezkedő olasz állások sikeres elfoglalásáról kapta.

északra található Monte San Gabriele védelmét látták el, dandára, a 39. honvéd gyalogdandár egy teljes hónapig kitartott a hegyen. 1917 novemberében őt érte a megtiszteltetés, hogy az uralkodót, I. (IV.) Károlyt vezethette a doberdói csatatereken. Az egykori harcok színhelyein utászaival négy kőgúlát emeltetett, hogy hírük, tetteik, elesettjeik emléke fennmaradjon. 1918 novemberében teljes rendezettségben, fegyverzettel és felszereléssel ünnepélyesen érkezett haza sokat próbált ezredével Nagyváradra.

Személyes bátorságával a Monarchia legmagasabb katonai kitüntetése, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét is kiérdemelte.

Ő szervezte meg a Székely Hadosztályt, 1919. január 13-tól 11 ezer fős egységével folytatott fegyveres ellenállást a román haderővel szemben. Három és fél hónapon át tartották a Técső–Szinérváralja–Meszesi-hágó–Csucsá–Királyhágó–Belényes vonalat, biztosítva a legfontosabb átjárókat, végül Deme-csernél letették a fegyvert a románok előtt. Ennek nyomán katonáival együtt Kratochvilt is internálták, ám „hazaárulás” címén 1920. február 6-án letartóztatták, halálbüntetést kértek rá. Több helyen tartották fogva: Brassóban, a kolozsvári Fellegvárbán; Nagyváradon és Szamosújvárott. Csak 1921-ben született felmentő ítélet, térhetett vissza a trianoni Magyarországra.

Altábornagyként a debreceni katonai körlet, 1922. augusztus 1-jétől a 6. vegyesdandár parancsnoka lett, majd nyugdíjazása előtti utolsó állomáshelyeként 1923. augusztus 1. – 1924. november 19. között kinevezték jogelődünk, a m. kir. Hadtörténelmi Múzeum igazgatójának. Messzemenően kihasználta kiváló társadalmi kapcsolatait és megkérdőjelezhetetlen tekintélyét az intézmény érdekében. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a Mária Terézia laktanyában elszállásolt, ötéves közgyűjtemény végleges Nándor-laktanyabeli elhelyezésében, a gyűjtemény adományokkal és vásárlásokkal történő gyarapításában, finansziális menedzselésében és társadalmi elfogadtatásában. Az ő révén értékes műtárgyakkal, számos magángyűjteménnyel, ezredtörténeti ritkaságokkal gazdagodott a Múzeum.

Kratochvil nyugállományba helyezését követően is tevékeny közéleti és társasági életét élt, könyveket, tanulmányokat, cikkeket írt, előadásokat tartott. A területi visszacsatolások szorgalmazásának egyik emblemátikus alakjaként megszervezte és vezette a Székely Hadosztály Egyesületet, társelnöke volt az Országos Frontharcos Szövetségnek, az Erdélyi Férfiak Egyesületének, a Magyar–Lengyel Egyesületnek, illetve elnökségi tagja a Magyar Külügyi Társaságnak, tagja a Szent István Akadémiának, a Magyar Külügyi Társaságnak, a Budapesti Mozart Egyesületnek, a Magyar Kulturális Egyesületek Országos Szövetségének, a Székely–Finn Társaságnak, a Magyar–Finn Kulturligának, a NYUKOSZ-nak (Nyugállományú Katonák Országos Szövetsége), stb.

Kiterjedt kapcsolatrendszere, az általa betöltött tisztségek révén kivette a részét a képzőművészeti és zenei szervezetek életéből is, például a Magyar Iparművészek Országos Egyesületének elnökeként, a Nemzeti Szalon Egyesület választmányi tagjaként. Művészként és katonai tudományos szakíróként is elismerték, becsülték. Az 1930-as években Balatonszepezden, a Viriusz-telepen vásárolt telket, építtetett rá nyaralót és műtermet kedves elfoglaltságához, a festéshez. A második

világháború folyamán feleségével a légiveszély miatt végképp leköltöztek ide, de Budapesten halt meg, sírja a rákoskeresztúri Új köztemetőben található.

Anyaggyűjtés, partnerek

A kiállítás több szempontból is kihívást jelentett, hiszen úgy kellett fizikálisan kialakítani, hogy a későbbiek folyamán a vándoroltatható elem-együttes, esetleg tárgyakkal kiegészülve térben jól variálható, tartalmas vándorkiállítás-ként is megállja a helyét. Ha arra van igény, épp csak jelzésértékű műtárggyal; ha kell, általános, más gyűjteményekből származó világháborús anyagkiegészítéssel, a határon túl is szállíthatóan; ezzel szemben a Hadtörténeti Múzeum-beli „indító” tárlaton minden kapcsolódó relikviával eredetiben kívántunk eldicsekedni.

Kratochvil Károly fordulatos pályafutásának tárgyi emlékeit még életében tudatosan kezdte el rendszerezve megőrizni. A 4. honvéd gyalogezred parancsnokaként egy ezredmúzeum alapjait teremtette meg Nagyváradon, ennek anyaga részben elpusztult, részben az 1920-as évektől jogelődünket, a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeumot gazdagította. A saját dokumentumainak archiválásán túl Kratochvil külön odafigyelt arra, hogy a vele kapcsolatban levő alakulatok emlékeit is megőrizze, – ezért volt végtelenül szerencsés döntés, hogy az akkor még nem egész fél évtizedes múltra visszatekintő Hadimúzeum élére került. Hagyatékának további részeit özvegye az 1960-as években a Veszprém Megyei Levéltárnak, a Hadtörténelmi Levéltárnak és a Hadtörténeti Múzeumnak adta át, ekkor került például gyűjteményünkbe a tábornok katonai fejfedője² és rohamsisakja³. Személyes relikviáival – mint erről még később szólunk – családi adományozás révén az utóbbi években is gyarapodtak gyűjteményeink.

Ez alkalommal nemcsak a Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményeire támaszkodtunk, hanem megkerestük a másik nagy közgyűjteményi letéteményest, a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárát (VeML) is, ahol 22 doboznyi dokumentumot, iratot és fényképet őriznek a tábornok özvegyétől bekerült hagyatékából.⁴ Kiderült, hogy ez némi átfedést mutat a Hadtörténelmi Levéltárban, illetve a Hadtörténeti Múzeumban őrzött fotókkal és dokumentumokkal, ám mennyiségileg sokkal nagyobb, mint a hozzánk bekerült anyagcsoport. Kratochvil nyugdíjazása után is kapcsolatban maradt megszűnt alakulata személyi állományával, s Trianon után elcsatolt területre – Nagyváradra – került székhelyű, volt ezrede történetét minden lehetséges módon igyekezett feldolgozni. Ehhez nagyszabású, a határon túl átnyúló anyaggyűjtést végzett. Így a VeML anyagában számos olyan irat, fénykép is előfordul, amelyek az 1934-re összeállított ezredtörténetben,⁵ illetve az ezredrel kapcsolatos kiadványokban köszönnek

2 HTM Egyenruha- és Felszerelés Gyűjtemény leltári száma. (a továbbiakban: ltsz) 5216/Ru

3 HTM Egyenruha- és Felszerelés Gyűjtemény ltsz. 95.276.1/Felsz.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (továbbiakban: VeML) XIV/10. fond: Kratochwill Károly hadosztályparancsnok iratai. Az alábbiakban az átadás-átvételi listán szereplő számokkal és az irat dátumával hivatkozunk az anyagot.

5 *Makkay Pál*: Négyes honvédek fegyverben. Budapest, 1934.

vissza; avagy – s ez főként a fényképekre igaz – minőségük miatt maradtak ki a hajdani vállalkozásból. Most kihasználhattuk a digitalizálás és a számítógépes képfeldolgozás nyújtotta előnyöket – ebbe beletartozott a kiállításon felhasznált képek minőségjavítása is –, ugyanakkor arra is kértünk és kaptunk lehetőséget, hogy eredetiben kölcsönözzünk mintegy 50, a személyiség sokrétű bemutatásához szükségesnek ítélt iratot, fényképet.⁶ Így került többek közt a Hadtörténeti Múzeum kiállítására Kratochvil Károly jelvénnel díszített emléklapja a morva-fehérttemplomi [Märisch-Weisskirchen, Csehország] cs. kir. főreáliskola növendék-zenekarában való közreműködésért (1887);⁷ egy rajzos levelezőlap: gratuláció első irodalmi munkájához Kratochvil Károly Ludovika Akadémiai tanárnak korábbi állomáshelyéről, pécsi tisztársaitól,⁸ Kratochvil Károly cs. és kir. százados egy évre, Itáliába szóló útlevelé;⁹ a kistapolcsányi kastély főhomlokzatát, ebédlőjét és az uradalom részeit ábrázoló képeslapok, az egyiken László főherceg Kratochvilnak írt soraival;¹⁰ és Kratochvil Károly negyedszázados katonai szolgálatának emléklapja a 4-es honvédek tisztikarától (1915., Lestyán Béla szecessziós grafikája).¹¹ Ugyancsak Veszprém őrzi a nádori ág tagjaival kapcsolatos relikviákat: Kratochvilt beosztásának köszönhetően szinte családtagként kezelték, s kiváló kapcsolata a főhercegi családdal mindvégig megmaradt. Az udvarnál többször nyílt alkalma I. Ferenc József előtt megjelenni, megismerkedni a politikai és társasági élet meghatározó szereplőivel. A mindvégig lojális és alapvetően royalista felfogású tiszt számára ezek a találkozások, emlékek élete végéig nagy becsben maradtak: így vehettük kézbe József főherceg Kratochvilnak írt, megbecsülésről és bizalomról árulkodó több levelét és levelezőlapját az utolsó békeévekből és a világháború alatti időből;¹² illetve József főherceg húga, Erzsébet főhercegnő (1883–1958) levelezőlapját Alcsútról, a „veszélyek teréről” őt névnapja alkalmából köszöntő Kratochvilnak (1915. november 22.).¹³ Itt maradt fenn Augusztia főhercegnő monogramos, ékírásra emlékeztetően olvashatatlan kézírású lapja Kratochvilnak,¹⁴ s az a fénykép is, amelyet a fiatal nevelő készített a főhercegi gyerekekről: a legidősebb József Ferenc (1895–1957), mellette Zsófia Klementina (1899–1978), László Luitpold (1901–1946) és Magdolna (1909–2001) valamelyik kastély vadásztrófeákkal díszített folyosóján mosolyognak a kamerába.¹⁵

Ugyancsak kivételes értéket képvisel a Mária Terézia Katonai Rend személyi hagyatékként megőrzött anyaga is. Legelőször is az okirat, amely szerint a Rend 13. káptalani ülése „a 11. Isonzó-csata során a jelentős védelmi pontnak számító Monte San Gabriele »okos, nagyon kezdeményező és bátor védelméért« Kratochvil Károly

6 Az anyagválogatásban, gyors és önzetlen rendelkezésre bocsátásában Dr. Nagy Szabolcs főlevéltáros volt segítségünkre, amelyért ehelyütt is köszönet illeti őt.

7 MNL VeML 12. sorszám (a továbbiakban: sorsz.)

8 MNL VeML 30. sorsz. (1904. február 4.)

9 MNL VeML 10. sorsz. (Bécs, 1910. április 6.)

10 MNL VeML 13., 15–17. sorsz. (1910 körül)

11 MNL VeML 2. sorsz.

12 MNL VeML 40., 39/a-b., 41 a-b., 42. sorsz.

13 MNL VeML 44. sorsz.

14 MNL VeML 45. sorsz. (Budapest, 1922. november 11.)

15 MNL VeML 21_02 – digitális kölcsön

vezérőrnagynak a Rend lovagkeresztjét adományozta.” A Bécsben Dankl vezérezredes, rendi kancellár és Arz Artúr vezérezredes, káptalani elnök aláírásával 1930. február 25-én készült irat a Monarchia felbomlása után a Renddel kapcsolatban kialakult különös helyzetet tükrözi: ekkor ugyanis a Mária Terézia Rend Magyarországon már külföldi kitüntetésnek számított, így viseléséhez felsőbb engedély kellett – ezt nyújtotta a Budapest, 1931. október 14-én keletkezett záradék Horthy kormányzó és Gömbös Gyula miniszterelnök megerősítésével.¹⁶ Ugyancsak a Rend magyarországi továbbélése szempontjából számít érdekesnek pl. a Terézia-napi ünnepi istentiszteletre szóló meghívó a Várkapolnába,¹⁷ vagy az utolsó adományozásra szóló meghívó vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy avatási ünnepélyére, szintén Kratochvilnak, mint rendlovagnak címezve.¹⁸

A HIM és a VeML anyaga alapján jól kirajzolhatóvá vált a katona, a pedagógus és a közéleti szereplő alakja, ám a képet a család ma élő tagjainak elbeszélései és a tőlük kapott tárgyak tették teljessé: így kerülhetett a kiállításra sok egyéb mellett zsebórája, cigarettatárcája, pipája, a Monte San Gabriele-i véres napokat idéző, 4-es ezredjelvénnnyel díszített emléktárgy – levélnehezék. Tőlük tudjuk, hogy gondos nevelést kapott, kifogástalanul beszélt magyarul és németül, franciául, olaszul. Kedvelte a sportokat, kiválóan lovagolt, úszott, vívott, kerékpározott, teniszezett és vadászott. Szívesen és sokat utazott, kitűnő terep- és térképismerettel rendelkezett. Életét végigkísérte a komolyzene szeretete, remekül rajzolt és festett, ennek köszönhetően mindvégig előszeretettel tartózkodott művészek körében. Sokoldalú képzettségéhez a királyhoz és a hazához való töretlen hűség, szakmai és erkölcsi igényesség társult.

Kratochvil Izay Borbálával 1921-ben Brassóban titokban kötött, később Budapesten, végül Balatonszepezd-Viriusztelepen leélt házasságát nem kísérte gyermekáldás; fogadott fiuk, vitéz Izay János m. kir. hegyivadász százados az 1956-os eseményeket követően távozott külföldre. A rendszerváltást követően János bácsi és felesége – akik a tábornok halála után 1982-ig, haláláig támogatták özvegyét – két szalon is összeköttetésbe kerültek a Múzeummal. Egyrészt a Hegyivadász Alapítvány létrehozása, a fegyvernem történeti kutatása révén; másfelől pedig az első, 1999-ben létrehozott Kratochvil-emlékkiállítás kapcsán. Miután bizalmukba fogadták az intézményt, az Izay-házaspár – még életében, majd végakarataként megfelelően – az igazán személyes tárgyak kivételével több szakaszban átadta a Múzeumnak a tábornok részletes magyarázatokkal kísért festményeit, rajzait, fényképeket, dokumentumokat, a családban fennmaradt első világháborús sapkajelvény-gyűjteményt.

A leszármazottak most is készségesen álltak az ügy mellé, kínálták fel a kiállításra a szívüknek kedves, megőrzött „civil” relikviákat – mint a brassói háztartásból örökölt ezüst sótartó a hozzá tartozó címeres kiskanállal, hímzett zsebkendők, névjegyek – s a 2016. június 3-iki megnyitón és konferencián is nagy örömmel vettek részt.

16 MNL VeML 3. sorsz.

17 MNL VeML 5/a, 5/b, 5/c. sorsz. (1934. október 15.)

18 MNL VeML 26. sorsz. (1944. január 24.)

Teremrészlet, előtérben a sapkajelvény-válogatással

Egy a tervezés idején felbukkant műtárgyat is kölcsönkaptunk a kiállításra: Rátkay István hírlapíró, a 4. honvéd gyalogezred tartalékos hadnagya, majd főhadnagya orosz hadifogságban megkezdett és a hazatérés után itthon befejezett, saját kezűleg kivitelezett emlékalbuma. A hatalmas méretű, iparművészetiileg is különleges, egyedi tervezésű intarziás fatáblába kötött, gyönyörű kézírással megírt, kézzel rajzolt, festett, számtalan dokumentummal kiegészített albumot tükör segítségével minden irányból megcsodálhatták a látogatók. Bár több hasonló, egyedi műalkotás fűződik Rátkai nevéhez,¹⁹ ő is egyike volt azoknak a 4-eseknek, azaz a 4. honvéd gyalogezredbelieknek, akik alakulati kötődése csak teljesen véletlenül került a látókörünkbe.

A kiállítás megvalósításába bevontuk a Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány elkötelezett munkatársait: Pintér Tamást, Stencinger Norbertet és Rózsafi Jánost, valamint Babos Krisztinát; korábbi helyszínbemutatóik révén több felvétel helyét, időpontját azonosították, pontosították a 4-es honvédekkel kapcsolatban. Velük beszélgetve sokat finomodott, némiképp módosult kiállítási koncepciónk is, nem is beszélve legnagyobb fegyvertényükről: a kiállításhoz a Monte San Micheléről hoztak földet és követ; néhány helyszínen talált világ-háborús relikviát is felajánlottak a készülő kiállításához.

¹⁹ Ezek egyike a HTM első világháborús állandó kiállításán tekinthető meg.

Koncepció, motívumok: gúla, molinók – időszak kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban

A Kratochvil-émlékév és programsorozat – amelynek fővédnökségét Dr. Simicskó István honvédelmi miniszter vállalta – múzeumbeli kiállításunk megnyitásával és a kapcsolódó tudományos konferenciával vette kezdetét végül június 3-án, Budapesten, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban.²⁰

Az előkészítés hadműveletének igen kényes eleme volt a megnyitó időpontja – június 4-e, a Nemzeti Összetartozás Napja –, amely pontosan két héttel későbbre esett, mint a *Magyarország a Nagy Háborúban, 1914–1918* címmel nyílt²¹ állandó kiállításé. Nem kevés előrelátást és koordinálást igényelt, hogy határidőre mindennel elkészüljünk: ez minden kétfelé (!) dolgozó gyűjteményvezetőt és -kezelőt, valamint a restaurátorokat és a látványtervért, grafikai elemekért felelős munkatársakat érintette, de végső soron a mutatvány a kivitelezőkön állt vagy bukkott.

Igyekeztünk jól gazdálkodni az idővel. Idejekorán elvégeztük a tartalmi előkészítést: minden műtárgy fotózását, digitalizálását, többszörösen újrarendeltük az elrendezést, ennek tükrében újra és újra aktualizáltuk a forgatókönyvet. Ennek alapján hamar ki kellett válogatnunk a tervezett molinókra, pop-upokra és óriásfotóra szánt anyagot is, hiszen ezek végső, egységes és mégis változatos látványelemmé komponálását célszerű egyetlen grafikus-sal elkészíttetni; azonban érdemes kiszorítani az időt még egy utolsó, közös ellenőrzésre is. A technikai kivitelezés során azt is figyelembe kellett vennünk, hogy a fényképek digitális feljavítása pepecseléssel jár, ami szintén hosszan leköti a grafikust. Ráadásul a nagyformátumú digitális kinyomtatása házon kívül történt, tehát a külsős szolgáltató vállalási határidejével is kénytelenek voltunk számolni.

A tervezett kiállítási tér bejárásakor rögtön felvetődött, hogy a fő haladási iránytól kissé távolabb fekvő tárlatrészre hangsúlyosan rá kell terelni a figyelmet. Ennek érdekében az üvegajtó felső részére jól láthatóan felkerült a kiállítás címe, bal oldalra a bejárathoz egy molinó, egy Kratochvil-kép részlete: a visszafoglalt Monte San Gabriel csúcsán álló Kratochvilt az őt éltető katonák körében, felette a tőle származó ajánlással: „*Erős, hatalmas marad az a nemzet, amelyik a múlt nagy eseményeit, katonai erőit, embereit megőrökíti, kegyelettel ápolja és ezen emlékeken nevelődik.*”²² A molinó elé egy osztrák–magyar 1915 M 14 cm-es (Skoda) aknavető került, amely tömegével, jellegével is felhívta a kiállításra a figyelmet.

20 Dr. Kovács Vilmos ezredes, a HM HIM parancsnoka köszöntője után Dr. Balla Tibor alezredes Kratochvil katonai pályafutását vázolta fel, Rózsafi János a 4. honvéd gyalogezred és parancsnoka szerepét vizsgálta a kárpáti harcok idején. Dr. Stencinger Norbert az altábornagy a Doberdó-fennsík védelmében betöltött szerepéről értekezett, Gottfried Barna Kratochvil és a Székely Hadosztály történetét, Nagy Szabolcs pedig a közéleti tevékenységét elemezte. A ma élő Kratochvil-émlékezetéről Fekete András százados tartott előadást.

21 Az állandó kiállítás 2016. május 20-án nyílt meg (kurátorai: Dr. Bacsoni Tamás őrnagy és Dr. Sallay Gergely).

22 *Hadimúzeumi Lapok* 1925. 1/1. sz. 5. o.

A kiállítás bejárata

A grafikai arculat alapját az igen jó minőségű műnyomó papírra nyomtatott „Kratochvil-szám”²³ címlapjának középső keretdísz-darabja adta. Ez vonul végig a vándorkiállítás tablóinak szegélyén, a tárgyfeliratok és a tárlóban elhelyezett kísérszövegek bal oldalán.

A korábbi Kratochvil-kiállítás helyszűke miatt elsősorban az életpálya bemutatására szorítkozott. Most azonban úgy gondoltuk, hogy a parancsnokról alkotott kép nem lenne teljes, ha nem idéznénk fel a vele harcolókat. Azokat, akik közel álltak hozzá s maga is megemlékezett róluk; s azokat is, akikről csupán az 1934-ben összeállított ezredtörténet adattárából tudunk.

A folyosói rész bal oldalára az ablakok elé – Kratochvil életútjának egyfajta kísérlőjeként – két-két volt 4-es honvédet bemutató, egységes felépítésű molinó került. Összesen 16 fényképes életút eleveníti fel az ezredből a világháborút túlélő hadfiakat, Kratochvil katonáit.

A válogatás az 1934-ben megjelent ezredalbum névsora alapján történt, az ott fellelhető, hajdan valószínűleg mindenki által saját maga adta adatok összefésülésével, szükséges pontosításával. Van köztük gyomai vízárus, tanító, földműves, hivatalnok, – egyesek rokkantan, mások kitüntetésekkel kerültek ki a háborúból. Igyekeztünk tisztet, altisztet, közlegényt egyaránt választani, kerestünk olyat

23 Kratochvil hároméves ezredparancsnoki jubileumáról, az ünnepség eseményeiről az ezred nivós különszámmal emlékezett meg, amely a későbbiekben az ezred-emlékezet egyik fontos forrása maradt: A Négyes Honvédek Háborús Lapja 1917. szeptember 10-én jelent meg.

A kiállítás folyosói része

is, akinek családjából elesett valaki: sógor, testvér, gyermek. Nevükön kívül legmagasabb katonai rendfokozatukat és civil foglalkozásukat tüntettük fel, ezt követi világháborús „pályafutásuk” ismertetése. Az egyik legmeggrázóbb Zatykó Mihály nyugalmazott orosházi tanító sorsa, akinek három családtagja halt hősi halált, ő maga pedig 4 hónapos frontszolgálat után 1915–1922 közt orosz hadifogságban tengette életét. A másik drámai sorshoz a két Runa György fényképe társul, egyiken megfáradt öregember, a másikon pelyhedző állú legény: a békéscsabai gazdálkodók közül az apa póttartalékosként vonult be, megjárta az orosz és az olasz harcteret, s élete végéig a közben szerzett maláriával küszködött; fia 1917-ben az olasz fronton esett el. Kitüntetést – az ezredtörténet szerint – egyikük sem kapott.

Kratochvil életútját végigkövetve külön teremrészt szenteltünk a m. kir. 4. honvéd gyalogezred emlékének. E kiállítási tér központi, tagadhatatlanul leglátványosabb eleme az ezred elesettjeire emlékeztető gúla, amelynek eredeti elhelyezéséről az egykori parancsnok ezt írta: „*Gazdag Géza tartalékos főhadnagy az utászs század egy különítményével 1918-ban a Monte Tombán folytatott harcok alatt rendelkezésemre a Monte San Michelén emlékoszlopokat állított az ezred hősi harcainak emlékére. Ilyen emlékoszlopok állnak San Martino del Carso községben, az ún.*

Teremrészlet, középen a gúlával, háttérben a Sidló-tabló és tárló

templomdombon;²⁴ a Monte San Michele északi lejtőjén a 124-es magaslaton;²⁵ a Monte San Gabrielén a Sveta Catarina felé eső lejtőn²⁶ és végül Nova Vasnál.²⁷ A mai napig sértetlen gúlákat emlékezők ezrei keresik fel.²⁸

A mi gúlánk valamivel kisebb lett,²⁹ de az eredetiekkel ellentétben egyik oldalán kis tárló helyezkedik el, benne a Monte San Micheléről származó vörös

24 A falu szélén álló emlékműről legutóbb: *Pintér Tamás*: „Itália közepében lesz a sírom...” – Nagyváradi és székesfehérvári közös katonai múlt keresése a Doberdó-fennsíkon. 2. rész http://nagyhaboru.blog.hu/2010/07/29/italia_kozepeben_lesz_a_sirom (Megtekintés: 2016. augusztus 5.)

25 Az egykori 3-as Biene területén – *Pintér Tamás*: A tartalékkállásoktól az első vonalakig. – Nagyváradi és székesfehérvári közös katonai múlt keresése a Doberdó-fennsíkon. 4. rész http://nagyhaboru.blog.hu/2010/08/05/a_tartalekallasoktol_az_első_vonalakig (Megtekintés: 2016. augusztus 5.)

26 Ezt a nehezen megközelíthető, az 1917 őszén a délnyugati front kulcsponyjának számító hegyen elhelyezkedő gúlát felújítás után 2014. május 29-én, a magyar hősök napján ünnepélyes külsőségek között avatták fel. – *Pintér Tamás*: A negyedik nagyváradi emlékgúla – http://nagyhaboru.blog.hu/2012/07/05/a_negyedik_nagyvaradi_emlekgula (Megtekintés: 2016. augusztus 5.)

27 *Pintér Tamás*: „Su queste cime...” – Nagyváradi és székesfehérvári közös katonai múlt keresése a Doberdó-fennsíkon. 3. rész http://nagyhaboru.blog.hu/2010/08/02/su_queste_cime (Megtekintés: 2016. augusztus 5.)

28 2012-ben civil kezdeményezésre a nagyváradi Rulikowski úti temetőben – a 4-esek egykori lakatnyájának utcájában – is felépítettek egy ötödik emlékgúlát a világháborúban elesettek emlékére.

29 Mérete 225×225×210 cm.

A gúlába mélyesztett tárló

földdel, kővel és harctéri relikviákkal – sósorszeszes üvegesék, Mannlicher-töltényhüvelyek, mászóvas, tányértöredék, – valamint a vöröses talaj, a *terra rossa* nyomán értelmezhető képpel és leírással: „1916 március havában ... tartós esőzések közben a nagyváradi 4. honvéd gyalogezred állásba ment a Mte San Michele északi lejtőjére (Nordhang). [...] Az emberek éjjel-nappal vízben feküdtek. A Monte San Michele szikláit fedő vörös agyag feloldódott a vízben és ez a pocsolya átitatta a honvédek köpönyegét, ruháját, arcát és kezeit, olyan pirosra festve azokat, mintha terrakotta szobrok lettek volna. Így lettek ott barcoló honvédeink »agyag-ember«-ek.” A kapcsolódó fényképen katonák egy csoportja látható, rajtuk a köpönyekbe ivódott, beleszáradt vöröses sárral.

A gúla talapzatára a 4-es honvéd gyalogezred hősi halált halt tisztjeinek és tisztjelöltjeinek névjegyzéke³⁰ alapján elmozdítható formában kis emléktáblák kerültek – egy-egy névvel a sok közül. Tallózzunk: „K. Nagy Sándor zászlós Robotyn – 1914. augusztus 29. Zászlóvivő volt. Az első napon esett el gyalogsági golyótól.” „Benedek Aron tartalékos hadnagy Kispolány – 1914. november 27. Felkarlövést kapott és amíg orvoshoz jutott, elvérzett.” „Énekes Ágoston százados Monte San Michele – 1915. július 18. A 2. Isonzó-csata megindulása egész napján a Monte San Michele kúpján levő csapatot támadó ellenség erőit délután 4-kor egy oldaltámadással

30 HL Personalia KK 4. hgye. 48.

saját embereire – másfél századra és egy géppuskás rajra – vonta, majd rohamra indult, ő legelől. Szíven lőtték, azonnal meghalt.” „Dr. Bursics Szilárd tartalékos hadapród-jelölt őrmester Palazzo – 1915. július 24. Súlyosan megsebesült, de sebesülten is tovább harcolt. Ezután még egy lövést kapott, amely halálos volt. Két sebesültvivő hordágyon igyekezett bátravinni, azonban őket egy nehéz gránát telitalálat érte, és mindkettő azonnal meghalt. Bursics holttestét a gránát annyira összemarcangolta, hogy többé megtalálni nem lehetett. Édesapja (középiskolai tanár) többször fordult az ezredparancsnoksághoz, de mindig csak ezt a felvilágosítást tudták adni. – Arany Vitézségi Éremre felterjesztették, ezt meg is kapta, édesapjának küldték el.”

A gúla motívuma ezen felül fényképes alnyomatként visszaköszön a Kratochvil katonáit bemutató molinósoron is.

Önálló tablón, de a folyosóihoz hasonló dizájnnal jelenítettük meg a képzőművészek közül az ezredben 1916-tól 1918 elejéig szolgáló Sidló Ferenc szobrászművész világháborús, 4-es honvédekhez kapcsolódó alkotásait, amelyek közül az alatta elhelyezett tárlóban eredetiben csupán egy gipsz domborművet,³¹ valamint a 4-es honvédek jelvényét,³² és a német 215. gyaloghadosztály német-magyar fegyverbarátságot szimbolizáló plakettjét³³ tudtuk bemutatni. Ez azért is fájdalmas, mert a rendelkezésünkre álló műtermi felvételekről, a közreadott nyomtatványok képanyagából gazdag „termés” körvonalazódik: kész faragványok és szobortervek,³⁴ rajzok – s úgy tűnik, ezek közül ma már egyet sem tudunk felkutatni a közgyűjteményekben, sőt, még fotózásuk színtere, egykori őrzőhelyük sem azonosítható.

Szintén külön teret szenteltünk a Kner-család és Kratochvil szembeötlő jó viszonyának. A 4-es Bajtársi Szövetség Értesítője címlapján a Sidló által tervezett ezredjelvénnel 1935-től évente jelent meg. Kiadója a gyomai Kner Nyomda volt, nem véletlenül. Kner Albert (1889–1976) a későbbi jeles grafikus és a modern csomagolásipar megújítója – Kner Izidor nyomdász fia – 1917-ben vonult be tartalékos zászlósként a 4. honvéd gyalogezredhez, s 1918 elején az olasz harc-térre vezényelték. Levelei alapján könnyen viselte a nehézségeket, jó rajzkészségének köszönhetően egységénél ő készítette a térképeket. Ekkor ismerkedett meg a fényképezéssel, ezt a technikát szívesen alkalmazta későbbi munkáinál. A 315. kombinált ezred rohamzászlóalj kötelékében részt vett a júniusi piavei offenzívában, az egyik csata során belezuhant egy gránáttölcsérbe, s 24 órán át feküdt a jéghideg vízben – így szerzett arcideg-bénulásából hosszú orvosi kezelés hatására sem épült fel teljesen. Az offenzíva után a 4-es honvédeknel szolgált

31 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény ltsz. 0230/Szo

32 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz. 2557/É

33 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz. 8606/É. A plakettet az 1920-as évek elején maga Kratochvil ajándékozta a Hadimúzeumnak.

34 Lásd: A volt m. kir. nagyváradi 4. honvéd gyalogezred és népfelkelő alakulatai Bajtársi Szövetségének értesítője. 1933. november 3., 11., 19. o. Sidló eszerint számos szoborportrét készített – Kratochvilról többet is, de megmintázta Borojević Szvetozárt, József főherceget; a Bajtársi Értesítő tanúsága szerint a Sebesült harcos, a Terra rossa hősei legalább kismintában elkészültek, akár csak az ezred Nagyváradra tervezett emlékművének makettje. Az alkotások későbbi sorsa ismeretlen.

a Monte Tombán az összeomlásig.³⁵ Testvére, Kner Endre (1896–1943) szintén az ezred tisztje volt.³⁶ A tábornokkal fennmaradt jó kapcsolata levelezésben, sőt, a 4-es honvédek nagyváradi ezrednapjairól (1941. október 4–5.) általa készített fénykép-összeállításban is megmutatkozik.³⁷

A nagyváradi 4-esek méltatásából nem hiányozhat a Lakos-család, hát még a Lakos-féle kézigránát tárgyalása – kaptam a figyelmeztetést a tárlat összeállításakor. Már maga a családi háttér is figyelemreméltónak bizonyult. Az apa, Lakos Lajos (1851–1917) Bihar vármegye helységnevtárának összeállítója hajdan maga is császári és királyi tisztként szolgált, az 1877-es orosz–török háború idején mint a lengyel légió őrnagya vett részt a dunai hadjáratban, s több fővárosi lap harctéri tudósítója volt egy éven át, hogy hazatérte után postamesteri, városi tisztviselői, végül Nagyvárad levéltárosi tisztét töltsse be. A háború kitörésekor mind az öt fia hadbavonult. Négyen hivatásos katonatisztek, az ötödik póttartalékos közkatona – két hősi halott, egy rokkant lett köztük. Kratochvil az ezredmúzeum ismertetőjében³⁸ így emlékezett vissza a „Lakos-féle Liebesgabe”³⁹ – ahogy a fekete humor ezeket a kézigránátokat nevezte – keletkezéstörténetére: *„Lakos Róbert főhadnagy, az ezred utász-századának kitűnő parancsnoka [...] A háború kezdetén nem volt kézigránátunk. Ami volt, az nem felelt meg. Lakos igen egyszerű szerkezetet állított össze. [...] Tökéletesítés után bemutattuk az Isonzó-hadsereg vezetőinek. Megnyerte tetszésüket, s így eleinte a 20-as hadosztálynál, majd Laibachban kézigránát-gyárat állítottak fel, ahol a Lakos-féle gránátokat nagy tömegekben gyártották. Ezek a könnyen kezelhető kézigránátok sok veszteséget okoztak az olaszoknak. A Lakos-gránát terveit és mintáit különböző fejlődési fokozatokban az ezredmúzeumban őriztük. Ugyan-csak itt őriztük a víziaknamintát, amellyel a Monte-San-Michele „Nordhang”-ján, az Isonzó mellett küzdő 4-es ezred az olaszok gradiskai bóját felrobbantani igyekezett. Többszöri próbálkozás után tényleg sikerült is ez és a bóját hosszú időre használatatlanná vált. Amikor Lakos főhadnagy az ezredtől távozott és Laibachba került, Tavasz tartalékos hadnagy [...] vette át a hadosztálynál a kézigránátbombák, faúgyú és egyéb szörnyetegek készítését. Az utász-század parancsnoka pedig a tevékeny, kiváló és körültekintő Takács tartalékos főhadnagy [...] lett.”* – Az ezredmúzeumban őrzött tervek, a minták elvesztek ugyan, de kiállításunk kiváló alkalmat kínált arra, hogy restaurátoraink az eredeti példány alapján rekonstrukciókat készítsenek az egyszerű, de nagyon hatásos kézigráná-

35 Vincze István: Albert, a legkisebb Kner-fiú. In: *Magyar Grafika* 2004. 7. sz. 91. o., Makkay Pál: Négyes honvédek fegyverben. Budapest, 1934. 334. o.

36 https://hu.wikipedia.org/wiki/Kner_Endre (Megtekintés: 2016. augusztus 5.). Noha az ezredtörténeti adattárban kizárólag Kner Albert neve szerepel, Kner Endre gratulációja Kratochvil Károlynak a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjének kapcsán (VeML, Gyoma, 1929. december 30.) nem hagy kétséget afelől, hogy személyesen is kötődött az ezredhez: *„Mindig büszkeséggel tölt el a tudat, hogy magam is egyike voltam annak a honvéd gyalogezrednek, amely mindig és mindenkor csak büszkeséget és dicsőséget szerzett a hazának [...] olyan ezred mint a miénk nem volt több a monarchiába.”* Említett 1941-es fényképeihez hasonló hangnemben ír kísérőlevelet (VeML, Gyoma, 1941. november 13.)

37 HTM Fotóarchívum 16576

38 HTM Kézirat Emlékanyag-gyűjtemény ltsz. 11.871/Em

39 Magyarul: szeretetsomag.

tokból. Mellé egy olasz 1891 M 6,5 mm-es Mannlicher-Carcano ismétlőpuska felhasználásával készült gránátvető⁴⁰ került, amelyet az osztrák–magyar katonák találékonyan e kézigránát kilövésére alakítottak át.

Egy virtuális 4-es ezredszoba

A nagyváradai 4. honvéd gyalogezred a debreceni 3. honvéd gyalogezreddel együtt alkotta a 39. honvéd gyalogdandárt és a nagyváradai 20. honvéd gyaloghadosztály kötelékébe tartozott. A hadosztály másik dandárja a 81. honvéd gyalogdandár volt, ebbe tartozott a budapesti 1. és a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred. A 4-esek és a 17-esek sorsa így kapcsolódott össze a 20. honvéd gyaloghadosztály keretében: a hadosztály kötelékében ugyanazt a hadiutat járták be.

Így fordulhatott elő, hogy Kratochvil Károly gipsz fejszobrát⁴¹ 1936-ban az egykori 17. népfelkelő gyalogezred hadapródormestere, az Ezüst Vitézségi Érem I. osztályával kitüntetett Hiesz Géza szobrász készítette el.

„Ahol a fegyelem és függelem megköveteli, teljes szigort követelek, máskülönben e helyen, ahol az egyszerű embernek más senkje nincsen, mint az ő szakasz- és századparancsnoka, szóval elöljárói – atyai viszonyt és bánásmódot követelek egyaránt mindenkiével szemben. [...] A tiszt és a jövődő tiszt legyen a honvéd bizalmasa, lelki támasza, biztatója és vezetője ! Büntetésnek csak ott van helye, ahol a rosszindulat és szándék világos. A legénységgel való jó bánásmódot a tiszteknek különösen lelkére kötöm, mert meggyőződésem, hogy a szigorú fegyelem és a jó bánásmód összeegyeztethető.” Mint ez az 1916-os napiparancsból is kitűnik, Kratochvil – József főherceghez hasonlóan – azt vallotta, hogy a családjuktól távol tartózkodó, sokszor magányos katonákkal a feljebbvalóknak rendszeresen törődniük kell. Amennyiben feladatukat ellátják, emberséggel, megértéssel kell hozzájuk közeledni. E főtisztek körében ritkán tapasztalható hozzáállást beosztottjai évtizedeken átnyúló ragaszkodással, tisztelettel hálálták meg. Erre utal Rácz Imre, az ezredzenekar Doberdón rokkanttá sebesült szakaszvezetője, nagyváradai cigányprímás újévi köszöntése Kratochvilnak, 1915 körül;⁴² az Isonzó-hadsereg sapkajelvényével díszített hűsvéti üdvözlőlap – Fekete Gyula hadnagy, a XX. menetszázad karikaturistája által készített, mellékelt rajzokkal;⁴³ Kratochvil Osztrák Császári Lipót Renddel való kitüntetése alkalmából készült Lestyán Béla rajz – emléklap a virágot tartó 4-es honvéd alakjával (1916. február 23.)⁴⁴

Az ezred sok egykori katonája választotta Kratochvilt gyermeke keresztszülőjének, hosszú éveken át tartva vele a kapcsolatot. Így fordulhatott elő, hogy tíz évvel a világháború után Kádi József orosházi földműves, volt 4-es

40 HTM Modern Lőfegyver Gyűjtemény gyári száma HF 1773

41 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény ltsz.0229/Kp

42 MNL VeML 19. sorsz.

43 MNL VeML 51. sorsz. (Ad 49-50.)

44 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény ltsz. 8231/Kp

honvéd utász levélben kérte fel ötödik fia keresztapjának (1928. február 26.);⁴⁵ az öcsödi Révész Lajos és családja pedig keresztfia, Sanyika révén rendszeresen köszöntötte őt Károly-nap alkalmából.⁴⁶

A 4-eseknél ezredkrónikási feladatokat ellátó Jámbor Lajos tartalékos főhadnagy – akit naplóinak egyike⁴⁷ révén mutattunk be – debreceni tanítóként tanítványai körében fényképeztette le magát üdvözlétképpen. A bevonult református tanító a tartalékos tiszti iskola elvégzése után 1915 júniusában önként jelentkezve az olasz harctérre került, 1918 júniusáig vett részt az ezred hadműveleteiben. Ekkor részben hosszú harctéri szolgálata, részben pedig az ezred múzeumának átvétele miatt a pótzászlóaljnál kapott beosztást, ahol az összeomlásig szolgált.⁴⁸

Hajdan a gyarapodó ezredmúzeum is rendkívül sok olasz és orosz fegyverrel, felszerelési tárggyal rendelkezett. Ezért éreztük úgy, hogy nemcsak egy 4-es gyalogos honvéd 1916–1918 közti ruházatát és felszerelését rekonstruáljuk, hanem ebből a gazdag zsákmányanyagból is ízelítőt nyújtunk szuronyok, saska, sisak, kulacsok bemutatásával.

Az ablak elé egy fényképekből összeállított montázs-molinó került, amely a mindennapos frontélet apró mozzanataiból ad változatos összeállítást.

Kratochvil katonáinak, a 4-esek, illetve a Székely Hadosztály hadiútjának azonban legeggyöntetűbben maga a parancsnok állított emléket azokkal az egységes méretben készült festményeivel, amelyeket ez alkalommal szinte teljes sorozatban lehetőségünk volt a nagyközönség elé tárni. Nem tudjuk, hogy ezeket az utólag, nyugdíjas éveit alatt készített műveket magának kívánta-e megtartani vagy az ezredmúzeumba, esetleg a Hadimúzeumba szánta a többségükben részletesen és szakszerűen feliratozott alkotásokat, azonban a leszármazottak nagylelkűsége folytán ezek ma már Múzeumunk, gyűjteményünk részét képezik. Lássuk hát a két sorozatot!

A Vermes-század fedezi a 4-es honvédek visszavonulását, 1914. október 4.,⁴⁹ Ünneplés a Laborcő feletti weretyszowi magaslat elfoglalása után – 1915. május 7.;⁵⁰ A 4-esek a karintiai Alpokban, 1915. június eleje;⁵¹ A 4-esek indulása a Doberdóra, 1915. július eleje;⁵² A 4-esek menetelése a Monte San Michele-re, 1915. július 10.;⁵³ IV. Károly király a Monte San Gabrielén: miután meghallgatta Kratochvil ezredes beszámolóját az ott lefolyt harcokról, imádkozik az elesettekért, 1917. november 10.;⁵⁴ A caporettoi áttörés után újra magyar kézben a Monte San Gabriele: Kratochvil az őt éltető katonák körében, 1917. október vége.⁵⁵

45 MNL VeML 36. sorsz

46 MNL VeML 35., 38. sorsz. (1930.)

47 HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény ltsz. 11.624/Em

48 *Makkay Pál*: Négyes honvédek fegyverben. Békéscsaba, 1932. 325. o.

49 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény ltsz. 15103/Kp

50 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény ltsz. 15102/Kp

51 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény ltsz. 15104/Kp

52 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény ltsz. 15105/Kp

53 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény ltsz. 15106/Kp

54 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény ltsz. 15108/Kp

55 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény ltsz. 15101/Kp

*A falon Kratochvil
világháborúval kapcsolatos
képei*

A Székely Hadosztály vadászainak harca a románokkal Hadadnál, 1919. április 16.; A Székely Hadosztály vadászainak harca a románokkal Hadadnál, a 344-es magaslaton, 1919. április 16.; A Székely Hadosztály harca a románokkal Nagykokcsordnál, 1919. április 19.; A Székely Hadosztály tüzéinek harca a románokkal Mátészalkánál, 1919. április 22.⁵⁶

A festményekkel körülvett utolsó teremrészben arra is lehetőség nyílt, hogy a látogatók megpihenjenek és megtekintsék a Kovács György, valamint Domonkos László által írt forgatókönyv alapján Kratochvil életéről 2010-ben készült „Az elfelejtett parancsnok” című 52 perces dokumentumfilmet.

A kiállítás mobilizálása

A tárlat vándoroltatható elemei is körvonalazódtak eközben:

- 4 db 222×280 cm-es textillel borított egyenes pop-up fal,⁵⁷ amely Kratochvil pályafutásának egy-egy korszakát – a Monarchia-belit, az első világháborút, a Székely Hadosztályhoz kötődőt és végül a Horthy-korit – mutatja be, szöveggel, fényképekkel, iratmásolatokkal;
- 6 db 200×100 cm-es molinó („Kratochvil katonái”)
- 1 db 200×100 cm-es molinó (Kratochvil ajánlása)
- 1 db 250×250 cm-es óriásfotó (montázs a világháborús ezredalbumok anyagából, a harctéri mindennapokról, vászonra nyomtatva)
- 2 db panorámakép-nagyítás a délnyugati hadszíntérrel (habkartonra kasírozva)
- 1 db Sidló-tabló (habkartonra kasírozva)
- a 230×230×230 cm gúla (9 részre szétszedhető) és az emléktáblácskák

56 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény ltsz. 15107/Kp

57 A fotóminőségben nyomtatható textil egy alumíniumból készülő, könnyű és harmonikászerűen összecuskható vázszerkezetre feszíthető fel, ez tartja és takarja.

A vándorkiállítás Nagyváradon, 2016. szeptember – a gúla talapzatán a bősi halottak emléktábláival

A vándorkiállítás Kézdivásárhelyen, 2016. november

A vándorkiállítás Székelyudvarhelyen, 2017. január – az előtérben Kecse Attila lövészárók-rekonstrukciója és tárgyai

A vándorkiállítás Sepsiszentgyörgyön, 2017. február

Mikor e sorokat írom, az időszak kiállítás már bezárt, és a vándorkiállítás első állomásain is bőven túl vagyunk. A debreceni Kölcsey Központ földszinti kerengőjében július 16-ától augusztus 12-ig látogatható tárlat megnyitóján Kratochvil társadalmi szerepvállalása, a civil társadalom és a honvédség összekapcsolódása külön hangsúlyt kapott, felidézve az ezredes városbeli ténykedését.

A következő állomás a Székely Hadosztály harcait megörökítő kocsordi, Kraszna-hídnál álló emlékműtől mindössze 3 km-re fekvő Mátészalka, pontosabban a Szatmári Múzeum volt; a tárlat kiemelten szép helyen, a bejárat közelében, a napfényes üvegházban nyert elhelyezést, és a szerencsés közgyűjteményi együttműködésnek köszönhetően a nyíregyházi Jósza András Múzeum által biztosított tárgyakkal is bővítve tekinthették meg a látogatók a „Fényes Napok” kiemelt eseményeként, augusztus 25-től szeptember 18-ig.

Ezt követően a Nemzetstratégiai Kutatóintézetrel összefogva a vándorkiállítás megkezdhetette erdélyi körutazását. Nagyváradon a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület székházában került felállításra 2016. szeptember 23-án, ez alkalomból egyúttal konferenciával és a nagyváradi 4. honvéd gyalogezred – eredetileg 1941-ben felavatott, majd a 2016-os Kratochvil-emlékév alkalmából újra elkészített – emléktáblájának felállításával is tiszteltünk Kratochvil emléke előtt. A négyesek szűkebb pátriájában olyan gyűjtőt is találtunk Kecse Attila személyében, aki – a Tanoda Egyesület keretei közt – hajlandónak bizonyult magángyűjteményéből nívós tárgyválogatással kísérni a kiállításunkat. – Nagyszalontán az Arany Palota Galériában október 13-ától november 1-jéig volt látható a tárlat, a megnyitón a két szervező intézmény képviselőin kívül Török László polgármester mondott beszédet. – Innen a kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeumba került át a Kratochvil-kiállítás. Október 28-án a megnyitón Dr. Dimény Attila, a múzeum igazgatója köszöntötte a vendégeket, majd beszédet mondott Gáll Hajnalka, Magyarország csíkszeredai konzulja, Tamás Sándor, a Kovászna Megyei Tanács elnöke, Dr. Závodi Szilvia a HM HIM képviselőjében, Kecse Gabriella, a Tanoda Egyesület képviselője és Fráter Olivér, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet elnökhelyettese. A kiállítás november 20-án zárt, majd Székelyudvarhelyen került felállításra, ahol Dr. Földváry Gábor, a Honvédelmi Minisztérium jogi és igazgatási ügyekért felelős helyettes államtitkára nyitotta meg 2017. január 4-től 18-ig látogatható tárlatot. A vándorkiállítás utolsó erdélyi állomása január 20. és február 23. között a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum volt, amely a résztvevők szerint megkoronázta a székelyföldi körutat. A Kratochvil-év zárására terveink szerint a hagyaték másik nagy őrzőhelyén, Veszprémben kerül sor.

A Hadtörténeti Múzeumbeli időszak kiállítás stáblistája

Rendezte: Szoleczky Emese

A rendező munkatársai: Forgács Márton és Sallay Gergely

Koordinátor: Závodi Szilvia

Látványterv: Molnár Ferenc

Grafikai terv és megvalósítás: Hangay Gabriella

Közreműködtek: Bacsoni Tamás, Batta Magdolna, Bálint Ferenc, Bálintné Kovács Beáta, Bán Attila, Borsits Enikő, Farkas Gyöngyi, Fischer Zoltán, Fülöp Csilla, Gottfried Barna, Hatala András, Havasné Berek Tünde, Jakusch Gabriella, Jamrich Viktor, Jándi István, Juhász Tamás, Kovács Vilmos, Kreutzer Andrea, Kuklis Balázs, Lukács Fanni, Makai Ágnes, Nagy Szabolcs, Pap Péter, Péter I. Zoltán, Pintér Tamás, Pollmann Ferenc, Rácz Richárd, Ress Zoltán, Rózsafi János, Soós Péter, Stencinger Norbert, Szabó József, Szántó Nóra, Takács Andrea, Tóth Orsolya, Tőrös István, Varga Krisztina

Kivitelezés: Bíró Edina, Csáti Csaba, Kertész Attila, Szabó Emese, Szikits Péter
 Restaurálás: Andráska Gáborné, Köbli Gergely, Kulybus József, Mátyássy Gabriella, Meggyes Anita, Pállné Gyulai Orsolya, Prím József, Tombor Krisztián

A TEMPORARY EXHIBITION ON KÁROLY KRATOCHVIL – RETHOUGHT

In 1999, the Hungarian Military History Museum commemorated Károly Kratochvil, the versatile and humane military officer, legendary commander of the Royal Hungarian 4th (Nagyvárad) Infantry Regiment and the Székely Division, and last but not least the devoted supporter of the collection of battlefield relics and of regimental museums, former leader of the Military History Museum. It was apropos of the centennial commemorations of the First World War and the 70th anniversary of Kratochvil's death that the plan of a new exhibition on the subject occurred. How did the concept change due to a different choice of artefacts, the time passed since the last exhibition and the different character of the present one? The study makes an attempt to answer these questions.

EINE TEMPORÄRE AUSSTELLUNG ÜBER KÁROLY KRATOCHVIL – MIT NEUEM ANSATZ

1999 erinnerte das Museum für Militärgeschichte mit einer temporären Ausstellung an Károly Kratochvil, den vielseitigen und humanen Militäroffizier, legendären Befehlshaber des Großwardeiner (ungarisch Nagyvárad, heute Oradea in Rumänien) Infanterieregiments Nr. 4. und später der Szekler Division, und nicht zuletzt den berufenen Unterstützer der Idee von Regimentsmuseen und dem Sammeln von Erinnerungsmaterial an der Front, den einstigen Leiter des Museums für Militärgeschichte. Anlässlich des Zentenariums des Ersten Weltkrieges und des 70. Jubiläums von Kratochvils Tod kam erneut die Idee einer Ausstellung auf. Wie hat sich das Konzept angesichts der veränderten Exponatenauswahl, der vergangenen Zeit, der Beschaffenheit der Ausstellung verändert? Die Antwort darauf suchen wir in unserer Arbeit.

KÖNYVISMERTETÉS

Makai Ágnes

A NAGY HÁBORÚ ÖRÖKSÉGE. HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM –
ZRÍNYI KIADÓ, BUDAPEST, 2016.

Műfaját tekintve nem könnyen besorolható, „meglepetés” kötetet kívánunk bemutatni, amely a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2016 májusában megnyitott, „Magyarország a Nagy Háborúban, 1914–1918” című, első világháborús állandó kiállításához kapcsolódik. A Hadtörténeti Múzeum hét termét betöltő nagyszabású, látványos történeti kiállítás kronologikusan tárja az érdeklődők elé az első világháború eseményeihez kötődő, igen sokoldalú tárgyi anyagot, amelynek jellemzője, hogy meglepően sok nagynevű, illetve kevésbé ismert személy hagyatékából nyújt ízelítőt.

A kötet rendhagyó, mert nem hagyományos katalógus, hiszen a kiállított rengeteg eredeti tárgy szakszerű leírásának publikálásához a kiadvány terjedelmének többszöröse is kevés lenne. Mégis a tárgyaké, tárgy-együtteseké a főszerep, de nem a megszokott módon, anyagfajtánkénti bontásban, hanem jórészt – ahol erre lehetőség nyílt – egy-egy személyhez, alakulathoz, eseményhez kapcsolódó csoportosításban. Ez a szerkesztői ötlet különösen emberivé teszi, közel hozza a szemlélőhöz a 100 évvel ezelőtti háborús lét ránk maradt relikviáit.

A könyvben tehát a kiállítás anyagából összeállított, képekkel, részletfotókkal gazdagon illusztrált válogatás látható. 100 címszó; a százas szám minden bizonnyal a Nagy Háború centenáriumára utal. Ez a keret azonban lényegesen bővebb tartalmakat rejt, sok esetben egy címszó a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiben őrzött anyagcsoport, sorozat, ugyanazon személytől származó hagyaték több tárgyat ismerteti.

Természetesen egyes tárgyak is bemutatásra kerülnek, sőt olyan muzeális objektumokkal is megismerkedhet az olvasó, amelyek a kiállítás termeiben terjedelmüknél fogva nem, illetve csak makett vagy kép formájában szerepelhetnek. Ilyenek a Múzeum épülete körül, illetve az udvarán szabadtéren elhelyezett haditechnikai eszközök, vagy az Osztrák–Magyar Monarchia hadiflottájának egykori monitora, a „Leitha”, amely restaurálva, kiegészítve tavasztól őszig a Parlament előtt horgonyozik a Dunán, s múzeumhajóként ott tekinthető meg.

A szerzők – akik egyúttal a kiállítás megalkotásának izgalmas, felemelő, de nem könnyű munkájában is részt vettek – a Hadtörténeti Intézet és Múzeum muzeológus illetve hadtörténész munkatársai, a témák szakértői, a kötetben olyan tényekkel, érdekességekkel is gazdagítják a tárgyakhoz, eseményekhez fűződő ismereteket, amelyek a kiállításon terjedelmi okokból nem szerepelhetnek.

A kötet szerkezete a háború éveire épül: öt nagy fejezetre tagolódik. Minden fejezet élén az adott év jelentős történéseit összefoglaló bevezetés olvasható. Az egyes fejezetek tematikája – a kiállítási tematikához igazodva – igen változatos. A fegyverek, az egyenruházat részei, zászló, kitüntetések, jelvények, jelzések, különféle hivatalos katonai okmányok mellett a hadsegélyezés dokumentumai, különféle emléktárgyak, plakátok, újságok, festmények, képek, tábori levelezőlapok idézik a frontok és a háborút ugyancsak megsínylő hátország mindennapjait.

Az „Éljen a háború!” című, 1914-es fejezet – többek között – bemutatja a „csukasziürke” katonai ruházat alakulását; Ferenc Ferdinánd főherceg tüzerészkájója jelképezi a világháború kiváltó okát, a trónörökös meggyilkolását; a harctérre indulásra utal egy bosnyák menetzászló, s a háború kitörésekor életbe léptetett vasúti hadimenetrend postavonatával való utazásra jogosító igazolvány, amelyet 1914. december 7-én állítottak ki Kárpáti Gyula könyvelő nevére. Kuriózum a magyar királyi 29. honvéd gyalogezred tisztjeit ábrázoló festménygaléria – közülük öt látható a kötetben, – amely 1929-ben adományként került a Hadimúzeumba. Itt szerepel az osztrák–magyar haderő katonáinak alapfegyvere, az 1895 M 8mm-es Mannlicher puska, a császári és királyi huszár öltözet, valamint az osztrák–magyar haderő rendfokozati jelzéseinek bemutatása. A katonák rendkívüli lelki megterhelésére, lelki gondozásukra utal a harctéri imakönyvekről szóló írás.

A „Nagy győzelmek Északon és Délén” című, 1915-ös fejezet katonai vezetők hagyatékának közreadásával indul. Franz Conrad von Hötzendorf tábornagy, a Monarchia haderejének egykori vezérkari főnöke azonossági jegye („dögcédulája”), valamint Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztjének csillaga; Szurmay Sándor vezérezredes, az Uzsoki- hágó sikeres védőjének több rangos kitüntetése és tábori sapkája; Habsburg József főherceg, tábornagy vezérezredesi kinevezési okirata, tábori fejedője és egyik egyedi kivitelű kitüntetése; Arz Arthur vezérezredes, a haderő utolsó vezérkari főnökének több magas kitüntetése; valamint Borojević Svetožar tábornagy egyedileg díszített gyalogtiszti szablyája, s a Kassa város által részére 1915 szeptemberében adományozott díszpolgári oklevele alkotja az értékes bemutatót. A sok magyar védő életét követelő Przemysł erődjéből származó emléktárgyakkal, a háborús propagandát szolgáló, a harctéri körülményeket látogatóival megismertető „hadi skanzen”, a Pasaréti Lövészárkok dokumentumaival, a továbbiakban pedig a haditengerészet emlékeivel ismerkedhet meg az érdeklődő olvasó. Összeállítás következik a korszak plakátjaiból, s egy különleges, az orosz fronthoz kapcsolódó győzelmi emlék: egy ezüst babérkoszorú, amelyet a császári és királyi 85. gyalogezred kapott az 1915 őszi, győztes gontowai csata emlékére a tisztek feleségeitől.

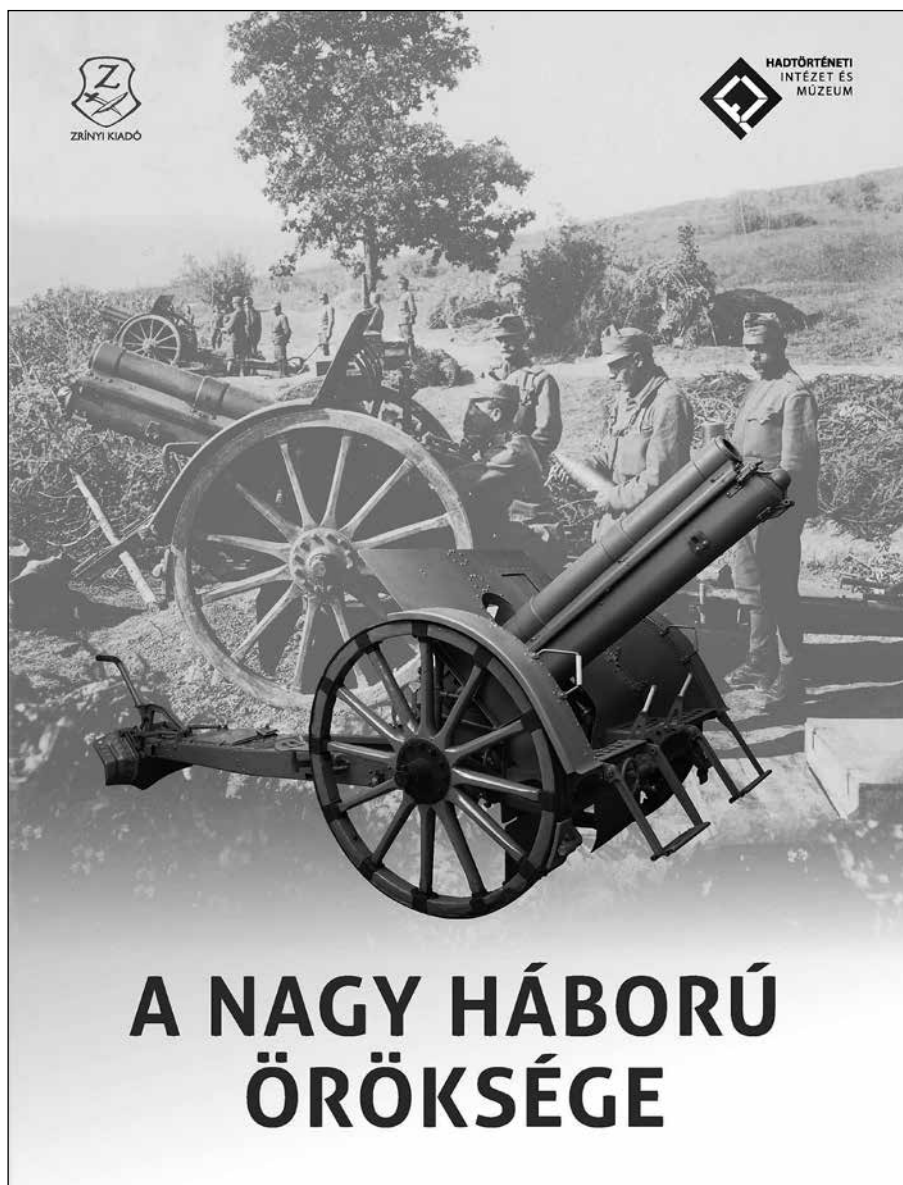
„A négyfrontos küzdelem éve” címet viselő, 1916-os fejezet lapjain egy új fejlesztésű – a csukasziürkénél praktikusabb – tábori szürke egyenruha látható, amely Katzer Aladár tűzmester hagyatékából került közgyűjteménybe. Ezt követik a világháború idején legnagyobb mennyiségben gyártott 1914 M 10 cm-es könnyűtarack; a lövészárkok művészetét képviselő, lőszerhüvelyekből, lőszerkekből készült vázák, s más emléktárgyak; a török szövetséges támogatására a Közel-Kéleten harcoló magyar legénység tárgyai. A híradás eszközei – tábori távbeszélő készülék, Hughes betűnyomtató távíró –, illetve optikai eszközök bemutatásával

folytatódik a sor. Majd a győri Magyar Ágyúgyár által is gyártott, 1915 M 10,4 cm-es tábori ágyúról olvashatunk, amelynek első elkészült példányait 1916 közepétől szállította az üzem. A továbbiakban az 1907/12 M 8 mm-es Schwarzlose géppuska, 1916 M kézigranátok, gyalogsági lövészpajzs és célzókészülékek, az 1916 M 20 cm-es légaknavető és adatai láthatóak, a hozzájuk tartozó fontos ismeretekkel körítve. A Magyar Szent Korona Országainak Vörös Kereszt Egylete által kiadott, az eltűnt katonák felkutatását célzó Katona-nyomozó Jegyzék lapjai, a nyírfakéregből készült levelezőlapok, a legendás Doberdó-fennsík megmunkált kődarabjaiból készült emléktárgyak és a IV. Károly király koronázásához kötődő kiadványok, dísz tárgyak, a koronázási domb földjét rejtő kis üvegkorona a háborús évek jellegzetes dokumentumaiként jelennek meg a kötetben.

„A caporettoi csoda éve” című, 1917-es fejezet könnyedebb hangvételű indítását egyes katonai „divatcikkek” bemutatása jelzi: közéjük tartozott a szőrmes, rövid „téli kabát”, a bekecs, valamint a világviszonylatban is egyedülálló, osztrák-magyar alakulatjelvények, népszerű néven „sapkajelvények” viselése, sőt gyűjtése. A következő lapokon a harctéri mindennapok eszközei: a zseblámpák, az elsősegélyellátás, a gyalogsági ruházat és felszerelés, az élelmezés és a vízellátás tárgyi emlékei jelennek meg. A továbbiakban a hadiipari pótlanyagokról – a fegyverzeti hiány pótlását célzó, átalakított zsákmányfegyverekről, szükségsszuronyról – esik szó, s megismerhetjük a lakosságtól való kényszerű fémgyűjtés dokumentumait. A Maróti Géza „hadifestő” részére szóló nyílt parancs kapcsán bepillantathatunk a háború és a művészetek kapcsolatába. A hadsereg-főparancsnokság egyik alosztályaként működő Sajtóhadiszállás alapfeladata a propaganda – a sajtó, írók, képzőművészek, fotósok harctéri eseményeket, életképeket, személyeket megőrkítő tevékenységének – szervezése, irányítása és természetesen ellenőrzése is volt. Móra Ferenc egyik közölt levele a háborús idők muzeális és könyvészeti anyagának korabeli begyűjtési törekvéseire irányítja a figyelmet. Sajátos hadi-dokumentációt jelentettek a hazai sajtó hiányában a frontokon a katonák által megalkotott tábori újságok, amelyek ma nélkülözhetetlen és érdekfeszítő forrásai a korszaknak.

A „Vereség és összeomlás” című, 1918-as fejezet több írása az osztrák-magyar repülőcsapatok emlékeivel foglalkozik. Ruházatukat, a rendkívüli tetteivel hírnevet szerzett Tauszig Aladár tábori pilóta és repülő század-parancsnok kitüntetéseit, repülő történetét, egy osztrák-magyar repülőgép oldalkormányát mutatják be az írások, de lelőtt brit és olasz repülőgépek darabjai is megjelennek. Az ellenfél tiszteletének és humánumának megrendítő dokumentuma az a levél, amelyet két hősi halott osztrák-magyar repülő katonai tiszteletadással történt eltemetéséről írtak az osztrák-német repülőegység parancsnokának az ellenséges orosz repülőegység tagjai. A hátszág egyre nehezebbé váló ellátását tükrözik a gyertyajegyek, lisztjegyek, zsírjegyek. Szintúgy rossz érzéseket keltenek a hadikölcsön jegyzésére buzdító dokumentumok. Az osztrák-magyar rohamcsapatokat, illetve a fejszerűlések kivédésére alkalmazott rohamsisak bemutatását az újfajta fegyvernek számító 1912 M 9 mm-es Steyr öntöltő pisztoly, a rohamkés és a buzogány, a gázálarok és a drótvágó ollókról szóló írások követik. A hadifogságról, a rokkantságról és a hősi halottokról, hősi temetőkről szóló emlékek bemutatásával zárul a kiadvány.

Dr. Hermann Róbert történész, a Magyar Történelmi Társulat elnöke talá-
lóan utalt arra Köszöntőjében, hogy „a történetírásban az első világháború messze
nem kapta meg mindmáig azt a súlyt, amely fontossága miatt megilletné.” Ezért –
írta – „Nagy feladat várt és vár még mindig tebát múzeumokra és levéltárakra, hogy
a helyi közösségek számára bemutassák az öt »vérben és vasban« töltött év történe-
tét; hogy a szobrok talapzatán és az emléktáblákon szereplő nevek betűi mögött meg-
idézzék az egykor volt hősokeket és áldozatokat”. Hozzátehetjük, ami nem kevésbé

fontos: az egykor volt hőöket és áldozatokat körülvevő mindennapok tárgyait, eszközeit, felszereléseiket, fegyvereiket, dokumentumaikat, emlékeiket. Úgy véljük, az olvasmányosan megírt, jól szerkesztett, rengeteg érdekességet és sok megrendítő ismeretet közvetítő, szép kivitelű kötet – a kiállítással egyetemben – jelentősen hozzájárul ennek az elvárásnak a teljesítéséhez.

A kötet szerzői

Dr. Baczoni Tamás, Bálint Ferenc, Bán Attila, Gondos László, Jamrich Viktor, Dr. Kovács Vilmos, Dr. Kreutzer Andrea, Polgár Balázs, Dr. Pollmann Ferenc, Dr. Sallay Gergely, Soós Péter, Szántó Nóra, Dr. Szoleczky Emese, Tóth Orsolya, Ványai Márton, Dr. Závodi Szilvia

Szerkesztő: Dr. Sallay Gergely

Kreatív szerkesztő: Törös István

A tárgyfotók készítője (a kötetben külön felsoroltak kivételével): Szikits Péter

További közreműködők:

Fischer Zoltán, Hangay Gabriella, Hatala András, Kónya Béla, Lukács Fanni

THE HERITAGE OF THE GREAT WAR. MoD Military History Institute and Museum –
Zrínyi Publishing, Budapest, 2016

The volume presents 100 artefacts or groups of items which can be seen in the First World War exhibition of the Hungarian Military History Museum in Budapest. Readers can get acquainted with the estates of outstanding military personalities, objects, tools and documents from the battlefields and the home front and other rarities, along with the stories of all those.

DAS ERBE DES GROSSEN KRIEGES. INSTITUT UND MUSEUM FÜR MILITÄRGESCHICHTE DES
LANDESVERTEIDIGUNGSMINISTERIUMS – Zrínyi Verlag, Budapest, 2016

Der Band präsentiert 100 Exponate und Exponatgruppen, die im Budapester Museum für Militärgeschichte in der Ausstellung über den Ersten Weltkrieg zu sehen sind.

Die Interessenten werden mit Nachlässen herausragender Soldaten-Persönlichkeiten, verschiedenen Objekten, Utensilien, Urkunden und Raritäten von der Front und aus dem Hinterland, sowie ihren Geschichten und Angaben bekannt gemacht.

A KÖTET SZERZŐI

- Baczoni Tamás – őrnagy, történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Bálint Ferenc – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Gondos László – történész-muzeológus, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Hermann Róbert – történész, a parancsnok tudományos helyettese,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Kálmán Piroska – Kálmán László légügyi főelőadó lánya
- Kreutzer Andrea – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Lukács Fanni – történész-muzeológus, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Makai Ágnes – történész-muzeológus, numizmatikus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Polgár Balázs – régész, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Prohászka László – művészeti író
- Sallay Gergely Pál – történész-muzeológus, osztályvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Süli Attila – őrnagy, történész, kutató,
HM HIM Hadtörténeti Intézet
- Szentváry-Lukács János – nyugalmazott egyetemi adjunktus
- Szoleczky Emese – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Tóth Orsolya – könyvtáros-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Závodi Szilvia – történész-muzeológus, tudományos titkár,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTEŚÍTŐJE KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

Szerzőinket arra kérjük, hogy kézírataikat az alábbiak figyelembe vételével készítsék el.

I. Alapelvek

A Hadtörténeti Múzeum Értesítője elsősorban a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, lehetőleg múzeumi vonatkozással rendelkező, első közlésnek számító publikációkat közöl maximum 2 szerzői ív (80.000 leütés) terjedelemben.

A periodika állandó rovataiban (Értekezések, tanulmányok; Közlemények, Gyűjteményi munka, Múzeumunk életéből, történetéből, Restaurálás, Kiállítások) kizárólag legalább egy, a Szerkesztőbizottság és az általa felkért lektor (anonim külső szakértő) által véleményezett és jóváhagyott írás jelenhet meg. A Szerkesztőbizottság átdolgozásra visszaadhatja a kéziratot a szerzőnek.

A benyújtott kéziratot fél éven belül bíráljuk el. Kérjük, hogy e fél év letelte előtt ne ossza meg közösségi és tudományos online felület(ek)en nekünk leadott írását, mert ez esetben kénytelenek vagyunk eltekinteni ennek közlésétől.

Kéziratot nem őrzünk meg.

II. Kéziratleadás

A publikálni kívánt munkát e-mailben, csatolt fájlként juttassák el a Szerkesztőbizottság titkárához (toth.orsolya@mail.militaria.hu). A közlésre elfogadott, de nem a közlési szabályzatnak megfelelő hivatkozásokkal ellátott szöveget visszaküldjük a szerzőnek.

A Szerkesztőbizottság csak névvel, címmel és elérhetőséggel (elektronikus levelezési cím) ellátott kéziratot fogad el. A következő adatokat kérjük az írás elején az aktuális állapot szerint feltüntetni: a tudományos fokozatot, a végzettséget, a foglalkozást vagy a beosztást és a munkahelyet. Például: Minta Jakab – történész-muzeológus, segédmuzeológus, Ollótörténeti Múzeum, Babosdöbréte.

A kézírathoz kérünk magyar nyelvű rezümét csatolni, amely nem lehet hosszabb az írásmű terjedelmének egytizedénél.

A szöveget a következőképpen szerkessze: használjon Times New Roman CE betűtípust, 12-es betűméretet, másfeles sortávolságot, de ne használjon tabulátorokat, oldaltöréseket, sorkihagyásokat és a szöveget balra zárva juttassa el hozzánk. Az írásjelek (központozás) a szöveghez tartoznak, azokat semmiképpen ne a jegyzetszámok után, hanem elé tegye.

Kérjük, hogy a szöveget a kurziválás, kövérítés és jegyzetszám kivételével ne formázza!

Az idézeteket csak e jelek közé: „ ” írjunk! Idézetben belüli idézet »...« jelek közé kerüljön! A forrásközlésbe tett kihagyásokat [...] közé tegyünk. Példa: „Egész nap pergőtűz, este fele jön a parancs: »Sturm! Mindenki készüljön!«, valahogy túléltük. Másnap [...] továbbvonultunk.”

Minden hivatkozás, és megjegyzés, amelyeket a vonatkozó oldal alján folyamatos számozással kérünk feltüntetni.

III. Képek, ábrák

A Hadtörténeti Múzeum Értesítőjében lehetőség van fekete-fehér és színes képek közlésére. A fekete-fehér képeket a szövegbe ágyazva tudjuk közölni, ezért kérjük helyük megjelölését a kéziratban. A színes képeket korlátozott számban, – szerzőnként maximum négy darabot – a kötet végén található mellékletben tudjuk elhelyezni. A képaláírásokat kérjük a szöveg végén megadni, feltüntetve a fényképek, tárgyak leltári számát, lelőhelyét.

Például: 3. kép: A babosdöbrétei Ollótörténeti Múzeum bejárata, 1975. (Fotó: Kissné Minta Juci) vagy: 3. kép: Drótvágó olló használata az északi fronton, 1916. októbere (HTM 23456/Fk), Első világháborús osztrák zenészegegyenruha szabásmintája (HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 50433 ltsz.). Egy íráshoz maximum annyi fekete-fehér kép közölhető, ahány oldal a terjedelme.

A képeket, a grafikonokat, a térképvázlatokat külön (számozott, jól azonosítható, például: 2 kep_Minta) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként mellékeljük.

Figyelem! A szerző köteles feltüntetni, hogy az általa közölt felvétel a HM HIM melyik gyűjteményéből származik, a leltári/nyilvántartási számmal együtt. Amennyiben a közölt fénykép másik közgyűjtemény tulajdonát képezi, vagy nyomtatott/elektronikus formában már megjelent, a felhasználási jogokat a szerző köteles a tulajdonossal tisztázni.

IV. Jegyzetelés

A szakirodalmi és a forráshivatkozások, továbbá az utalások és minden megjegyzés a lábjegyzetekbe kerülnek. A forráshivatkozások a forrástípusnak (könyv, tanulmánykötet, levéltári forrás, újságok, stb.) megfelelő formát kövessék. A jegyzeteket az alábbi szempontok szerint kérjük elkészíteni:

Az írásban ún. szerző-évszám lábjegyzetelést alkalmazzon folyamatos számozással, vagyis a lábjegyzetekben csak a hivatkozott mű szerzőjének vezetékneve és a mű keletkezésének időpontja, valamint – ha nem a teljes munkára hivatkozunk – a felhasznált szöveg oldalszáma jelenjen meg. E rövidítések feloldását, a többi bibliográfiai adatot a munka végére elhelyezett irodalomjegyzék tartalmazza.

A jegyzetben csak a szerző vagy szerkesztő vezetékneve kurzívan szedve (ha ilyen nincs, akkor a cím egy-két kezdőszava), a kiadás éve és az idézett lapszám szerepel, az oldalszám o. rövidítéssel.

Például:

Böllönyi 1992. 85. o.

Tristan 2004. 98. o.

Tészbó – Török – Demjén 2010. 40–42. o.

D. Matuz – Ridovics 2004. 25. o.

Dyekiss 2009. 202. o.

Jakusch 2015. 133. o.

R. Várkonyi 1998. 957–960. o.

Németh 2015. 3. o.

Sajtóanyag a jegyzetben:
Pesti Hírlap, 1915. június 1. 8. o.
 Napilap, újság neve kurzívan.

V. Irodalomjegyzék és a jegyzetek feloldása

1. Monográfiák esetében:

Bölgönyi 1992.

Bölgönyi József: Magyarország kormányai 1848–1992. Budapest, 1992.

Tristan 2004.

Loidl, Tristan: Andenken aus Eisen Zeit. Patriotische Abzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie von 1914 bis 1918. Wien, 2004.

Tészabó – Török – Demjén 2010.

Tészabó Júlia – Török Róbert – Demjén Bence: „A Babatündérhez” A budapesti játékkereskedelem története. Budapest, 2010.

A szerző teljes neve (ahogy a kiadványon szerepel) kurzívan szedve, a kiadási hely teljesen kiírva, kiadási év. (A kiadó mellőzve.) Idegen nyelvű kötetnél a szerző keresztnéve hátulra kerül, a vezetéknevtől vesszővel elválasztva. Több szerzőnél: szökö nagykötojel tapadás nélkül. Ha a hivatkozott mű kiadásának ideje ismeretlen, akkor az é. n. (évszám nélkül) rövidítést használjuk. Ha egyéb adata kideríthetetlen, akkor használják a h. n. (helymegjelölés nélkül), é. n. (évszám nélkül) rövidítéseket a hiány jelzésére. Ha valamelyik adat magából a hivatkozott műből nem derül ki, de máshonnan pótolható, akkor szögletes zárójelbe kerüljön.

2. Tanulmánykötetek esetében:

D. Matuz – Ridovics 2004.

Játszani jó! Történelmi barangolás a játékok birodalmában. Szerk. *D. Matuz Edit – Ridovics Anna*. Budapest, 2004.

Cím után szerkesztő rövidítve: Szerk., S. a. r., ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (=Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagykötojel van tapadás nélkül.

3. Tanulmánykötetben, évkönyvben megjelent tanulmány esetében:

Dyekiss 2009.

Dyekiss Virág: A takarítás rendje Alsószentivánon. In: Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról. Szerk. *Juhász Katalin*. Budapest, 2009. 204–219. o.

Jakusch 2015.

Jakusch Gabriella: Hősök emlékezete. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 15. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2015. 133–151. o.

A szerző(k) és szerkesztő(k) neve kurzívan szedve. A tanulmány címe után pont, majd az In szócska, utána tanulmánykötet címe (esetleg szerzője), majd a szerkesztő megjelenítése kurzívan.

4. Folyóiratban megjelent tanulmány, hírlapi cikk esetében:

R. Várkonyi 1998.

R. Várkonyi Ágnes: Theatrum Europaeum – A vesztfáliai béke Európája. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998. 4. sz. 957–960. o.

Németh 2015.

Németh Szilvia: A Vashonvéd és egyéb hadi segélyalapok Pozsonyban a Nagy Háború idején. *Katonaiújság*, 2015. 6. sz. 3. o.

A szerző neve és a folyóirat címe kurzív, szám sz. rövidítéssel.

5. A levéltári források esetében:

A forrás címe [levél esetén: X levele Y-nak (Keltezés helye, időpontja.)], a forrást őrző levéltár neve – többszöri előfordulás esetén rövidítve – és a forrás levéltári jelzete.

6. Forráskiadványok, adattárak esetében:

Használja a szakirodalomban bevett rövidítést. Ilyenkor az első hivatkozásnál erre utalni kell, pl.: A magyar nyelv Történeti-Etimológiai Szótára [TESz]

VI. Rövidítések

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: ld. (lásd, tehát nem l. vagy lásd); vö. ('vesd össze'); uo. ('ugyanott'); Uő ('Ugyanő': ez mindig nagybetűvel és kurzívval, mert a szerző nevét helyettesíti, pont viszont nincs utána, mert az „ő” személyes névmásként teljes szó), i. m. (idézett mű), ún. (úgynevezett), ti. (tudniillik), ill. (illetve), jegyz. (jegyzet, jegyzetek), pl. ('például') stb. (és így tovább).

A rövidítésjegyzék is az írás végén, az irodalom után kap helyet.

Például: HTMHadtörténeti Múzeum

VII. Internetes hivatkozások

Az internetes hely megjelölés után zárójelben közöljük a megtekintés idejét.

Például: http://library.hungaricana.hu/hu/view/ProtestansIskolaiLap_1914/?pg=364&zooom=h&layout=s (Megtekintés: 2016. április 1.)

KÉPMELLÉKLET

Az aransarkantyús vitézek jelvénye tokjában, dr. felsővízközi Szepesházy Bertalan tartalékos tüzér főhadnagy hagyatékából (magántulajdon, fotó: Szikits Péter)

*Jordán Miklós: Dr. felsővízközi Szepesházy Bertalan tartalékos tüzér főhadnagy
portréja (magántulajdon)*

*Tipary Dezső: Poppr Emil tartalékos hadnagy arcképe (festmény fénykép után), 1930
(HTM Képzőművészeti Gyűjtemény 3753/Kp, fotó: Szikits Péter)*

*Dr. gróf Cziráky József tartalékos huszárszázados négytagú kitüntetésszalagsáv-sora,
élén az aransarkantyús vitézek jelvényének szalagsávjával
(Smidt Múzeum, Szombathely, fotó: Simon Ádám)*

*Vitéz nemes Farkas Zoltán lovassági alezredes kitüntetésszalagsáv-sora,
élén az aransarkantyús vitézek jelvényének miniatűrrel díszített szalagsávjával
(magánygyűjtemény, fotó: Gottl Egon)*

[illegible]

*A Leányvásár című operett orosz előadásának ismertetője, 1917. szeptember 26.
(HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 1070/Nyt)*

БЕРЕЗОВСКІЙ ГАРНИЗОННЫЙ ТЕАТРЪ

Въ Воскресенье 3-го Декабря 1917 г.

Военноплѣнными артистами на Венгерскомъ языкѣ представлено будетъ:

ПОСЛѢДНІЙ

Драматическій этюдъ въ стихахъ, въ 1-мъ дѣйств., соч. Аурели Нѣмечекъ.

ПРИНЦЪ ИЗЪ ТРАБУКО

Оперетта въ 2-хъ дѣйствіяхъ, соч. Юліуса Баги. Музыка А. Мольнера.

Участвуютъ: Ю. Баги, М. Шароши, А. Кшишъ, В. Энгельберекъ, Ю. Бодшаръ, Д. Гергъ, К. Просия, В. Долгани, Ф. Фенс, Р. Боснаръ, Л. Милушъ, С. Завеншъ, С. Рибнеръ, Л. Барга, Л. Глау, Б. Германъ и другіе.

Подробности и либретто на русскомъ языкѣ въ программахъ.

Начало въ 7 час. вечера. Конецъ въ 9 час. 30 мин. вечера.

Цѣны мѣстамъ обыкновеннымъ отъ 2 руб. до 50 коп. Для солдатъ и дѣтей 20 коп.

Чистый сборъ поступитъ въ пользу Просвѣдительной Комиссіи Березовскаго гарнизона.

Въ антрактахъ играетъ симфоническій оркестръ военноплѣнныхъ 500-й роты.

При театрѣ имѣется буфетъ.

Грандпапъ пѣтъ гор. Верхнеудинска удобно прѣѣхать на Березовку съ успешнѣйшимъ побѣдою въ 6 час. 24 мин. вечера и уѣхать обратно въ 9 час. 50 мин. вечера.

Режиссеръ и-пр. Ю. Баги.
Декораторъ и-пр. Ю. Талашъ.

Распорядители: Просвѣдительная Комиссія Березовскаго гарнизона.

В. Яковлевъ. Типографія А. В. Яковлева. 1917—18.

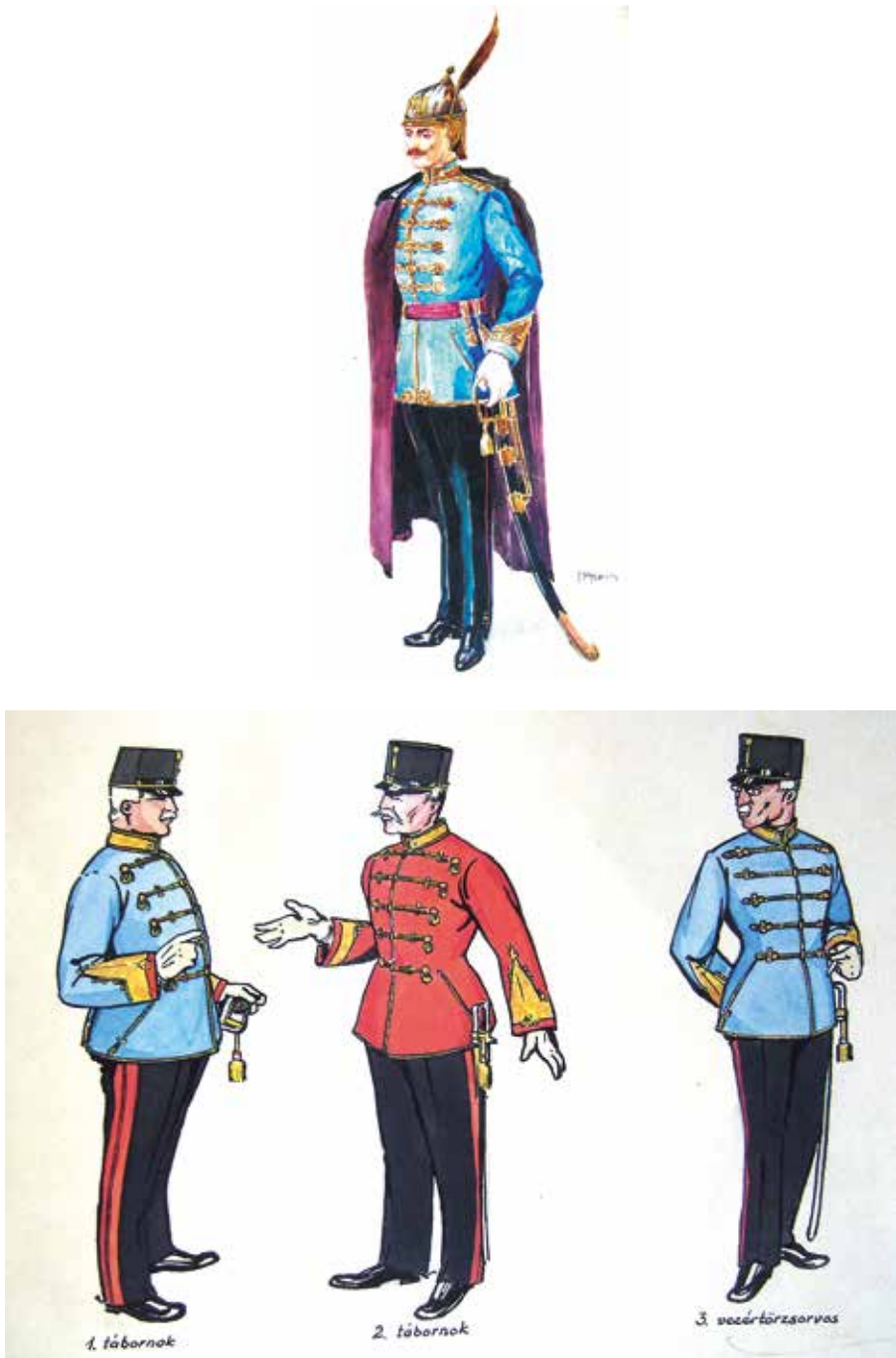
*A Trabuco hercege című orosz előadás hirdetőménye, 1917. december 3.
(HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2016.2.1/Nyt)*

Egry József: Vízkelety Ferenc (Magyar Nemzeti Galéria)

Egry József: Menetelő katonák (HTM Képzőművészeti Gyűjtemény)

*A kísérletezés nem újkeletű találmány – társasági egyenruha projekt-rajza
1917-ből és 1931-ből*

A négy színnyomású terepszín kísérleti mintája

Egymás mellett a három- és a négy színnyomású sivatagi egyenruha

A MH Központi Zenekar fellépő díszruhájának projekt-rajzai illetve a kész ruba próbája

A Honvéd Koronaőrség egyenruhája

Körtvély István hagyatékában fennmaradt kitiüntetés-sor

Körtvély István 1931 M társasági zubbonya

Körtvély István köpenye

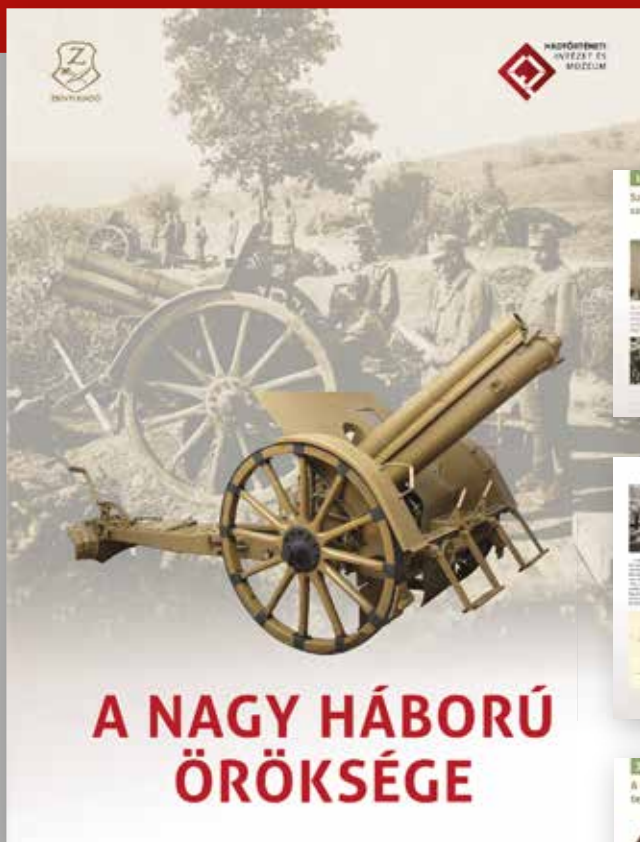

HUNGARY IN THE GREAT WAR **1914-1918**

PERMANENT EXHIBITION OF THE MoD MILITARY HISTORY
INSTITUTE AND MUSEUM

www.militaria.hu

A Zrínyi Kiadó és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum közös kiadásában megjelent **A Nagy Háború öröksége** című kötet.

A gazdagon illusztrált könyv a Hadtörténeti Múzeum **Magyarország a Nagy Háborúban, 1914-1918** című állandó kiállítása gazdag anyagának tükrében mutatja be az első világháború eseményeit, jellegzetességeit.

A **100 válogatott műtárgy és tárgycsoport** a háború kronológiájához igazodva enged betekintést a magyar katona harctéri és a polgári lakosság hátországi mindennapjaiba.

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM 1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.

ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSAINK

„JELSZAVAINK VALÁNAK: HAZA ÉS HALADÁS”
Magyarország hadtörténete

1815 – 1867

„FERENC JÓZSEF ZÁSZLAI ALATT”
Magyarország hadtörténete

1868 – 1914

MAGYARORSZÁG A NAGY HÁBORÚBAN

1914 – 1918

„PIAVÉTÓL A DONIG – A DONTÓL A DUNÁIG”
Magyarország katonai története

1918 – 1948

„ELHURCOLVA - TÁVOL A HAZÁTÓL”
Magyar katonák szovjet fogságban

1941 – 1955

„.....ÉS LEGÖRDÜLT A VASFÜGGÖNY”
Magyarország katonai története

1948 – 1968

